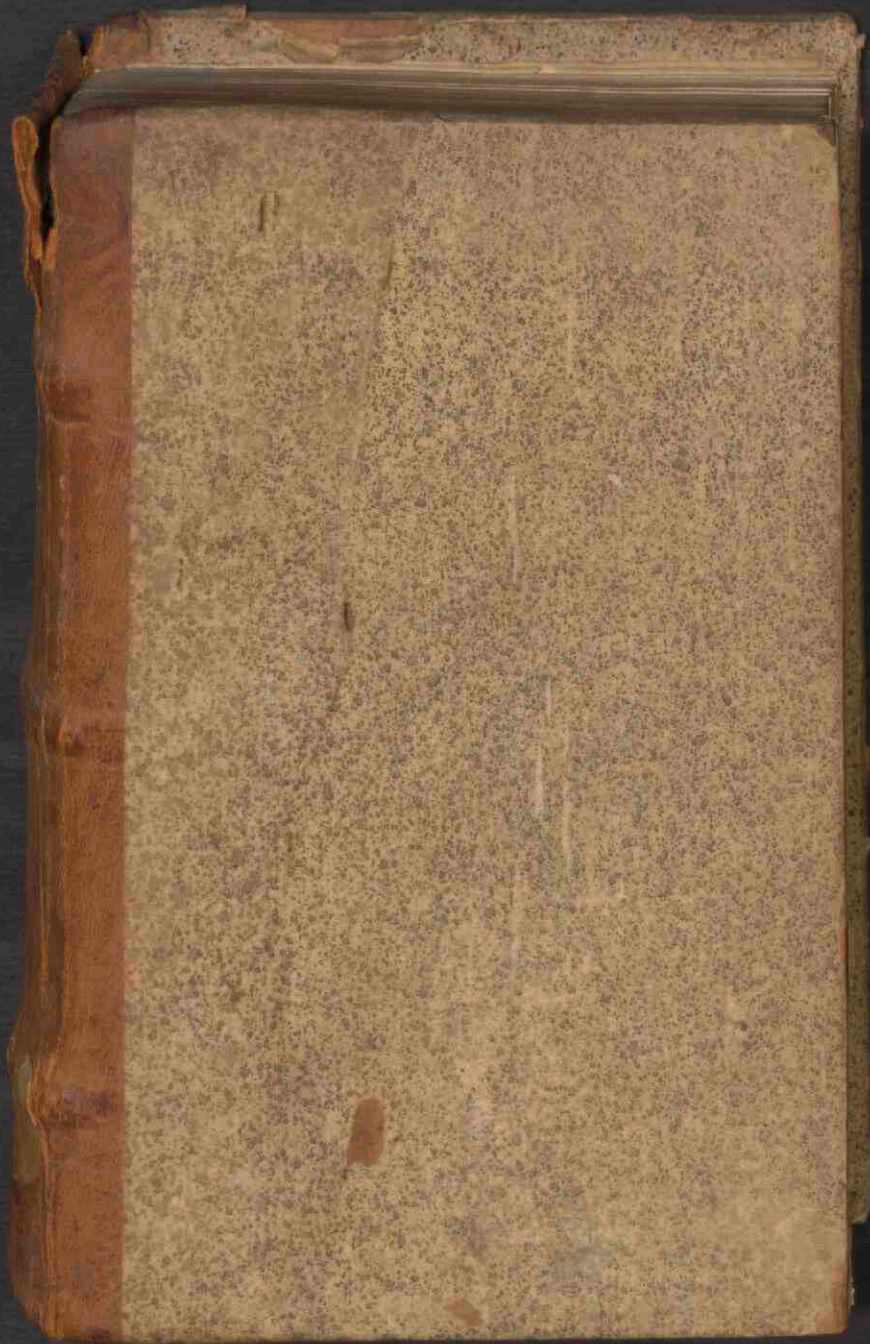

Commentariorum Caesaris elenchus. : De bello Gallico libri VIII., De bello civili Pompeiano libri III., De bello Alexandrino liber I., De bello Africano liber I., De bello Hispaniensi liber I. : Pictura totius Galliae, diuisae in parteis treis, secundum C. Caesaris commentarios. Pictura Pontis in Rheno. Item Auarici. Alexiae. Vxelloduni. Massiliae. Ad haec, totius quoq[ue] Hispaniae. Nomina locorum, urbiumq[ue], & populoru[m] Galliae, ut olim dicebantur latine, & nunc dicuntur Gallice, secundum ordinem alphabeti.

<https://hdl.handle.net/1874/420876>

**Dit boek hoort bij de Collectie Van Buchell
Huybert van Buchell (1513-1599)**

Meer informatie over de collectie is beschikbaar op:

<http://repertorium.library.uu.nl/node/2732>

Wegens onderzoek aan deze collectie is bij deze boeken ook de volledige buitenkant gescand. De hierna volgende scans zijn in volgorde waarop ze getoond worden:

- de rug van het boek
 - de kopsnede
 - de frontsnede
 - de staartsnede
 - het achterplat

**This book is part of the Van Buchell Collection
Huybert van Buchell (1513-1599)**

More information on this collection is available at:

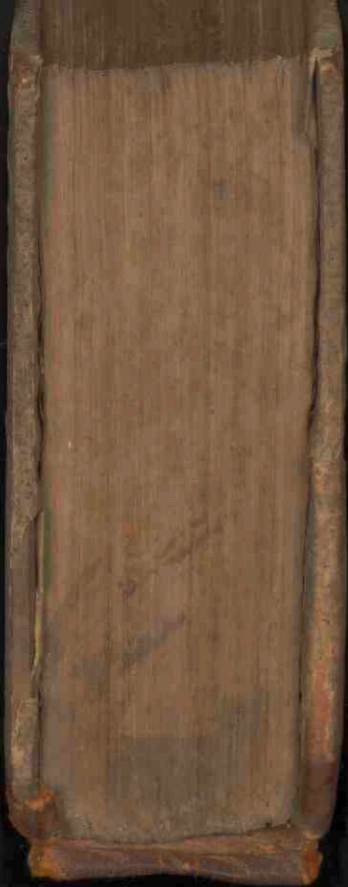
<http://repertorium.library.uu.nl/node/2732>

Due to research concerning this collection the outside of these books has been scanned in full. The following scans are, in order of appearance:

- the spine
- the head edge
- the fore edge
- the bottom edge
- the back board

DE CASAR
DE HELLE
WALLA CROD.

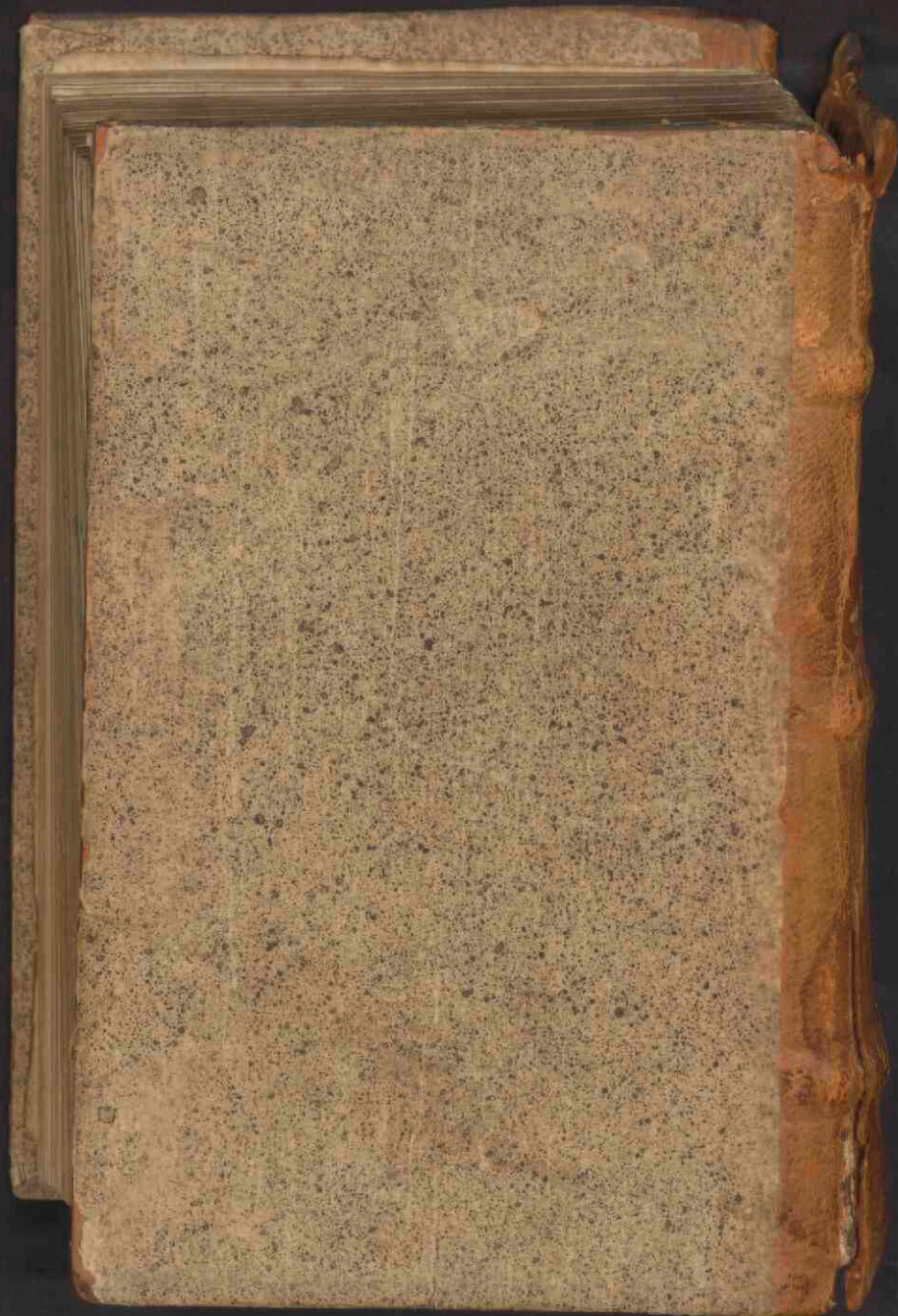
X. oct.
185

90
II

Caesar

185

Litterae Latinae
Octavo n°. 185.

Comp. Glans & ...

... ..
... ..

19

N. 88. C.

u
s
l
g
u
r
y
i
E
u
u
p
m
c
i
n
r
h
p
u
p

32

COMMEN

TARIORVM CAESARIS

ELENCHVS.

De bello Gallico	libri	VIII
De bello ciuili Pompeiano	libri	III
De bello Alexandrino	liber	I.
De bello Africano	liber	I.
De bello Hispaniensi	liber	I.

Pictura totius Gallie, diuise in parteis treis,
secundum C. Caesaris Commentarios.

Pictura Pontis in Rheno. Item Auarici. Alex-
xie. Vxelloduni. Masilie. Ad hæc, totius
quoq; Hispanie.

Nomina locorum, urbiumq;, & populorū Gal-
lie, ut olim dicebantur Latine, & nunc di-
cuntur Gallice, secundū ordinē alphabeti.

BASILEAE IN AEDIBVS

Thomæ Vuolffij.

ANNO M. XXXI.

Mense Augusto.

Ex dono Hub. Jucely

COMMISSION

OF THE

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

IOAN. IVCVNDVS VE
RONEN. IVLIANO
MEDICO S.P.D.

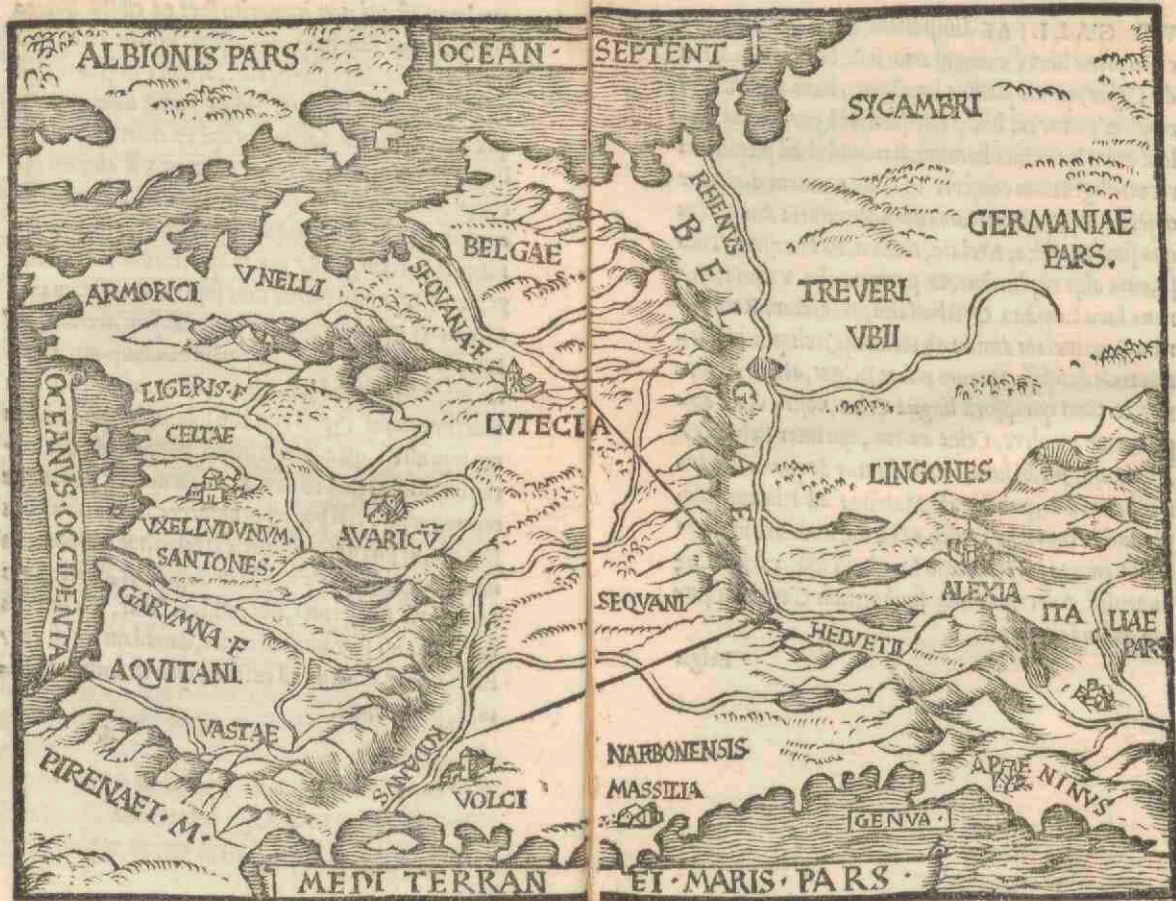
I DILIGENTIVS quis
consyderet Iuliane illustrissime
quod is, qui corrupta antiquo-
rum scripta, ut emēdata in ma-
nus hominum exeant, curat, la-
bores exhauriat: q̄ uero nulli-
us, uel perexiguæ admodum a-
pud plurimos laudis particeps fiat, admiretur profe-
cto, cur sibi quisquam id oneris assumat, quo in perse-
rendo, cum maxime eritendum sit, minimam tamen
mercedem consequatur. Quod enim in alieno elabo-
rat, neq; suum aliquod ipse edit, id apud multos eius-
modi est, ut omnē, quem pro laboribus mereretur lau-
dis fructum, intercipiat: qui mihi quidem, si qui sunt,
iniqui esse uidentur rerum aestimatores. Nihil enim
magis æquum eos sentire existimo, quàm si quis ei, qui
derelictum cuiuspiam, ac sentibus occupatum agrum
suo labore expurgarit, colueritq; nullam tamen inde
enatarum frugum partem deberi arbitretur, elaborat
certe is in alieno solo, laborum tamen est quoddā iure
præmium constitutum. Ac mihi quidem longe uidetur
secus: atq; eum qui munus hoc recte exequatur, seu rei
ipsius difficultatem spectes, seu quam inde litterarum

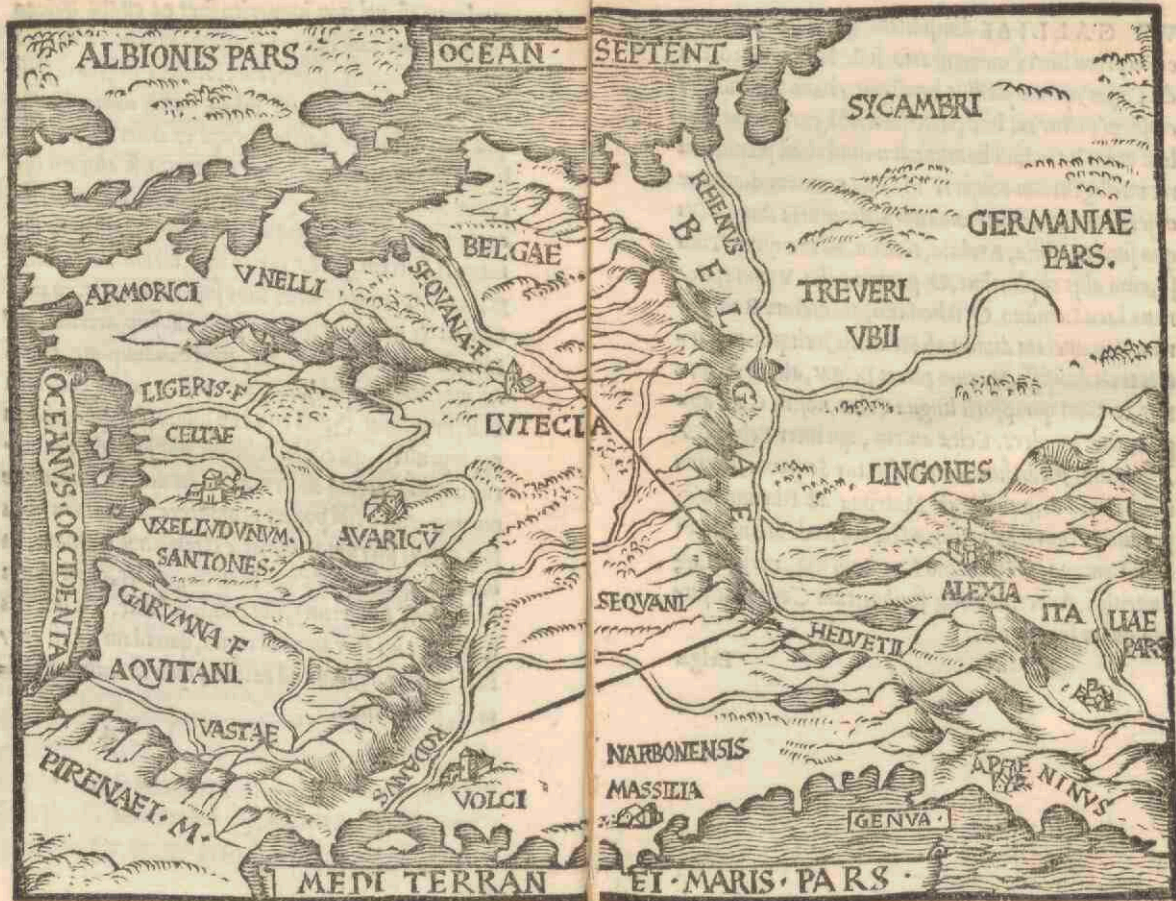
studiosi utilitatē consequantur, consideres, in primis
laudandum censeo, atq; (ut uere dicam quod sentio)
non multo fortasse minus opus hoc existimo, quàm si
ex te aliquid componas: acrioris illud ingenij, exactio-
ris hoc iudicij: latiore ibi campo euagari licet, angu-
stissimis hic finibus coërcemur: ibi, cū ingenij habenas
effuderis, ferri quocūq; uolueris potes, hic ingenio ita
moderandū est, ut cum maxime co opus sit, circūscri-
ptis tamen quibusdam terminis continendū sit. Non
unum quodlibet solum perlegendū, sed plurima conse-
renda exemplaria. Ex uaria lectione, non quæ tibi ma-
xime placeat eligenda, sed quæ cæteris authoris ipsius
scriptis magis accōmodata esse uideatur: ita ut illius
tibi propè animus inducendus sit. At uero ita parce,
ubi quippiam corruptum sit, ex se aliquid addendum,
ut nisi certissimis indicijs ducaris, quæ quandoq; tamē
occurrunt, corrupta potius lectio relinquenda sit.
Quæ omnia quanti laboris, quantæ industriae sint,
quolibet, qui id experiatur, facillime iudicabit. Utilita-
tem uero si consideres, multo hinc profecto maior re-
perietur, atq; hoc tamen ita uelim accipi, ut à me dici-
tur. Neq; enim tam ignarus rerum sum, uti quemlibet
librum emendare (cum multi præsertim sint, quos cor-
ruptos esse expediat) utilius putem, quàm si possis tuū
aliquid scribere, neq; si talia quædam, qualia ea sunt
quæ emendes, componere possis, hoc potius agendum.
Sed hoc dico, cum per multa antiquorū sint scripta,
quibus

quibus ne sperandum quidem nobis sit, ut equales esse
possimus, cumq; omnis nostra latine locutionis peritia
inde emanet, eaq; corruptissima circūferantur, qui in
eo vires intendit suas, ut emendatiora legantur, nō so-
lum id agit, ut ipsa, & intelligi melius, & libentius le-
gi, sed id etiam nō minus, ut rectius quoq; si quis quid
scribere uoluerit, id agi possit: ac tanq; qui turbidū ali-
quem coeno fontem, unde multi in omnes partes riuū
deducantur, perpurgat, non id solum facit, ut fons ipse
nitidior sit, sed ut riuuli quoq; ipsi, qui lutulenti prius
ac sordidi fluebant, puriore unda accepta, & affectu
gratiore, & potu suauiores fiant. Sic is qui corrupta
antiquorū scripta corrigit, quasi fontem ipsum perpur-
gat: nec id facit modo, sed ut ea etiam quæ à nobis addi-
ta, ab fonte illa, quasi quidam riuuli deriuantur, elegan-
tiora esse possint. Non iniuria igitur, cū id omne hinc
sit, hoc illi à nobis anteferri munus uidetur. Sed, ne
ego, dum id laudo, in quo atatis plurimū consumpsi,
meipsum laudare uidear, de hoc satis, ac nimis fortas-
se multa. Nam ut laudem nullam mereatur, eo fortasse
magnificentius cuiquā uideri possit. Cum enim tam
multi propositi labores sint, nulla laudis præmia, ma-
ximam tantū utilitatē studiosi hinc omnes adipiscan-
tur, magni cuiusdā animi censendū est, tot nullo pro-
posito præmio labores subire, ac propriā laudem com-
muni utilitati cōdonare. Sed ut ad te, me tandem con-
uertam Iuliane illustrissime, C. Iulij Cæsaris Commen-

Varia, cura nostra emendata in manus eruditorum sub
nomine exeunt, quæ quanto reliquis, quæ hactenus im-
pressa circūferuntur, castigatiora sunt, cuiuscūq; ea cō-
ferre libuerit, cognitu erit facillimū. Ego quidem in eo
multum elaboravi, cōquisiui multa tota Gallia, exem-
plaria, quæ in Prouincia, quod multa eō semper ex Ita-
lia translata sunt, atq; ea minus prædæ exposita, ac
bellis fuerunt, multo incorruptiora uolumina cuiuscūq;
generis reperiuntur, contuli omnia, diligēter excusi-
neq; meo tantum iudicio contentus fui, sed cum multa
undiq; collegissem, eruditos plures demum Venetijs
conuocaui, eorumq; ingenijs omnia subieci iudicāda,
neq; quicquā non perpensum. ex quo effectum est,
ut pauca admodum restent, quæ in suum nitorem re-
stituta non sint. sed & eas fortasse aliquis aliquando
maculas deterget; nobis id satis sit egisse, ut per pauca
omnino reliquæ sint. Hos autem labores meos multis
de causis, tibi potissimū dicandos duximus. Primo qui-
dem, quod tibi omnes omnium qui in literis uersantur,
labores, lucubrationesq; quodam gentilitio iure, debe-
ri uidentur, Ex ea enim familia es, quæ semper litera-
tos mire fouit. Nam ut uetustiores præteream, qui &
ipsi tamen hoc magnificentissime egerunt, Laurentius
pater ita id enixe egit, ut eius beneficentia ex foeda il-
la proximorū seculorū barbarie uel eum, in quo nunc
sunt gradū, tam latinæ quàm græcæ literæ prouectæ
esse uideatur. Frater uero ita semper literatos omnes
amplex

complexus est, uti non immerito spes ea enata uideatur, quæ nunc iam in omnium animis insedit, eo ad summum pontificatus culmen euecto, non Christianam solam Rempub. felicem futuram, sed & bonas omnes literas quæ iniquis his temporibus propè exaruerant, tam feliciter prouenturas, ut omne præteritorum annorum incommodum sartiatur. quæ in re tu quoque ita animatus cognosceris, ut non adiuturus fratrem solum, non imitaturus patrem, sed & per te ipse, totum hoc munus gesturus, & tanto omnes tuos superaturus sis, quanto illi ceteris excelluerunt. Ad hanc causam accedit, quod Iuliano Iulij commentaria, quod candidissimis animi tui moribus, candidissimum hoc opus maxime conueniens uideatur munus. Quod ego non solum, sed quicquid in me ingenij est, quicquid in literis possum, tibi dedicare constitui, ac iam dedico. etate quidem ea sum, ut de me non multa tibi possem promittere, sed natura ipsa fortasse, ut plerumque assolet, extremo hoc tempore, sicut bitum aliquid ingenij mei lumen effundet, quod tuum totum erit, tibi seruiet, tibi consecrabitur. Tu interea hæc, si ita uti speramus accipies, quoddam quasi currenti calcar addetur ad cetera, quæ in animo habemus, perficienda.

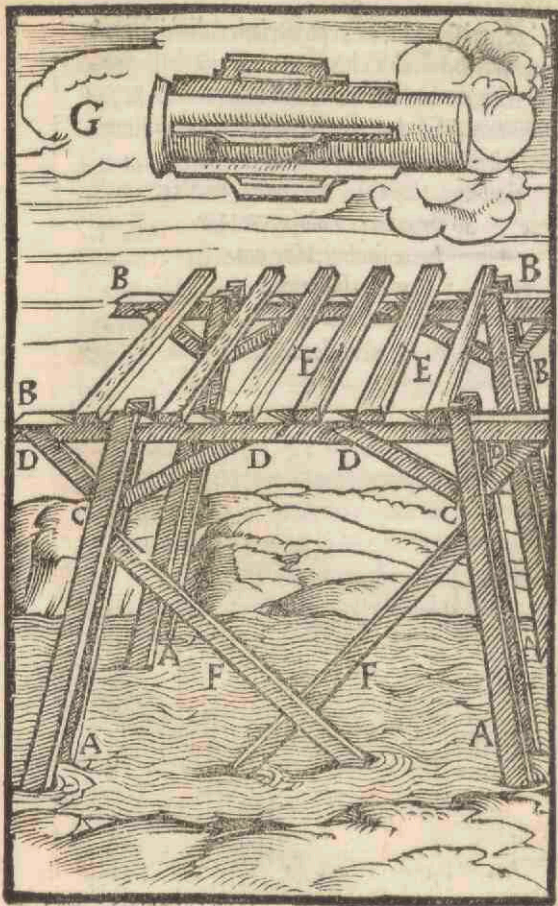

VT GALLIAE diuisionem (quã statim in principio primi libri Commentariorũ de bello Gallico tradit Cæsar) quouis facilius intelligat, hanc superiorem eiusdem picturam hoc pacto faciendã curauimus. Solent enim interdum huiusmodi nonnihil ad pleniorẽ rei intelligentiam conferre. In Gallie autem diuisione obseruato Cæsarem, Romanorũ Prouincia dimissa (in qua sunt Masilia, Arclate, Auinio, Nemausum, Tolosa, cum alijs cõpluribus, & parte ex alia Vienna, Geneua lacu Lemano, & Rhodano, qui dictam Romanorum Prouinciam diuidit ab Heluctijs) reliquũ in partibus treis diuississe. Harum unam Belgas, aliam Aquitanos, tertiam qui ipsorũ lingua Celtæ, nostra Galli appellantur incolere. Celtæ autem, qui inter Belgas, & Aquitanos medij sunt, concluduntur Sequana, Matrona fluminibus, punctis ab Matrona ad Rhenum usq; perductis: tum Rheno usq; ad lacum unde oritur. Item lacu Lemano, ac Rhodano Lugdunũ usq; rursus Lugdunensiu, Aruernorumq; finibus: tum Garumna flumio quã longus est.

Belgæ

Belgae, qui spectant in Septentriones, diuiduntur ab
Germanis, Rheno; ab Celtis siue Gallis ijs ipsis pun=
tis ab Rheno ad Matronam, tum Matrona & Sequa
na. Aquitani discluduntur ab Gallis Garumna flumi=
ne, iisdemq; Lugdunensium & Aruernorum
finibus: attinguntq; Pyrenæos montes.

ab Prouincia Tolose, & Nar
bone finibus. Hæc om/
nia in superiore
pictura cer/
nere licet.

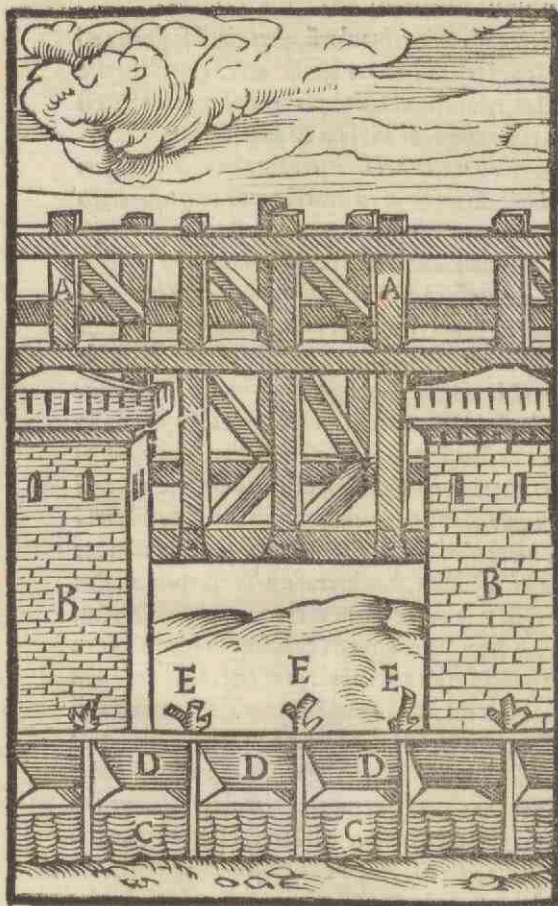

IOANNES IVCVNDVS VE
ronensis. Libro quarto.

- Fontem, eadē forma & ratione, bis fecit Caesar supra
Rhenum flumen latissimū, rapidissimum, & altissi-
mum. Primum in Menapijs contra Sicambros.
Deinde paululū supra eū locū in finibus Treuero-
rū ex quo trāsitus erat ad Vbios Caesaris amicos.
- a Tigna, bina sesquipedalia paulum ab imo præacu-
ta dimensa ad altitudinem fluminis, &c.
- b Trabes bipedales immissæ super utraq; tigna, quæ
binis utrinq; fibulis ab extrema parte distinebātur.
- c Fibule quæ disclusæ distinent bipedales trabes.
- d Vbi fibule disclusæ in cōtrariā partē reuincūtur.
- e Materia directæ, quæ iniecta supra bipedales tra-
bes totum opus contexebat.
- f Sublicæ obliquæ ad inferiorē partē fluminis ada-
ctæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere
coniunctæ, uim fluminis exciperent.
- g Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.
- Hæc utraq; insuper bipedalibus trabibus immissis.
Hūc locū sic corrigendū puto. Hæc utraq; insuper, bi-
pedales trabes immisse. hæc ratione, ut insuper sit præ-
positio, & hæc utraq; sit accusandi casus. Quod si dia-
riusculū hoc quisquā existimarit, sciat Casarē ipsum si-
mili usum cōstructionē in secūdo de bello ciuili in expu-
gnatiōe Massilie, his uerbis. Hæc insup cōtignationē,
quātū tectū plutei, ac uinearū passum ē, laterculo astru-
xerūt. Sciat & Vitruuiū in. 5. ubi agit de portubus et
stru-

structuris in aqua faciēdis simile fecisse cōstructionē.
Tūc proclinatio ea impleatur arena, et exequetur eū
margine, et planitia puluini: deinde insup eā exequa
tionē, pila q̄ magna cōstituta fuerit, ibi struatur. Qua
re si sic, ut puto, p̄seuerat corruptus librariorū uitio
locus, neq; sensus cōstabit, neq; cōstructio, nisi imple
xa & litigiosa grāmaticis. Sed utraq; constēt, sensus sci
licet, & cōstructio tam ingeniosis, q̄ grāmaticis, et o
peri uerba sint cōformia, & opus uerbis, animaduert
endū est, qd̄ postq̄ Cēsar descripsit modū figendi, &
adigēdi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione ma
gnā stabilitatē & firmitatē assecuta sunt, uertit se ad
bipedales trabes quæ trāsuerſam totius pōtis latitudi
nē perficiebāt, & qua ratiōe possint, & quo mō susti
nerētur, docet. dicēs, q̄ sup hęc utraq; .i. sup bina tig
na que in parte superiori, & ea que in parte inferiori
posita erāt bipedales trabes immisse, q̄ntū eorū tigno
rum iūctura distabat, binis utring; fibulis ab extrema
parte distinebātur. Quibus disclusis & in cōtrariam
partē reuinctis etc. In hęc eandē sententiā meccū ueni
re uidetur Leo baptista Albertus uir & ingenio & li
teris clarus in suo de architectura, q̄ eiusdē Cēsariani
pōtis descriptionē repetēs nō aliter ei uisum fuit potu
isse sibijpsi satisfacere, nisi his uerbis. Amōi aut̄ immis
sa trabes binis utring; fibulis ab extrema parte distine
bātur. Quibus disclu, etc. Quid aut̄ sit fibula, & quō
discludatur et reuinciatur, nō omnibus parua est noti
tia, q̄uis eius sit quotidianis usus, utūtur aut̄ ea uiri ao

mulieres ad capita cingulorū, quibus circū se fluētes cō
tineāt uestes, traiecto per anulū, altero cinguli capite
fibulaq; reuincto, ut quāto plus trahitur, tāto fortius
firmetur. Eiusmodi aut sunt & sella, multis Italiae ur-
bibus cōmunes, quæ clause seruātur, et ad sedēdi usum
cū discludūtur, & in contrariā partē reuinciūtur, eo
fortius cōpresse firmātur. Hoc etiā ita esse ex Vitru-
uio clarissime apparet in decimo, his uerbis. Tigna
tria ad onerū ad magnitudinē ratione expediūtur, et
à capite à fibula cōiuncta, et in imo diuaricata erigūtur
Et infra. Sin aut maioribus oneribus erunt machinae
cōparāda, amplioribus tignorū lōgitudinibus, et cras-
situdinibus erit utendū: & eadē ratione in summo fi-
bulationibus, in imo secularū uersationibus expediun-
dum. Et lib. primo, ubi de mœnibus differit. Crassitudi-
nem autē muri, ita faciendā censeo, uti armati homi-
nes supra obuiā ueniētes, alius aliū sine impeditioe
præterire possint, dum in crassitudine perpetuae tale
oleagineae, usulatae quam creberrimae instruātur. ut
utræq; muri frōtes inter se (quēadmodū fibulis) his ta-
leis colligatæ, æternā habeāt firmitatē. Hmōi aut fibu-
lis, quibus tūc, & in colligēdis muris, et in munitionū
uallis utebātur, hodie quoq; & nos utimur, trāsuersis
in latū lōgurijs fibulatim dispositis, ut ictibus glandiū
nō uno loco tantū, sed tota uallis mole resistamus iu-
uāibus fibulis cōtinēter in cōtrariā partē reuinctis.
Ex dictis satis cōstare poterit, & sensus, & cōstructio
uerborū Cæsaris, & pōtis forma, scdm figurā à nobis
traditā,

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS.

Libro Septimo.

Auaricum urbs Biturigum munitissima, quæ propè
ex omnibus partibus flumine & palude circunda-
ta, unum tantum & per angustum habebat aditum,
quod Auaricum à Cæsare turribus & aggeribus ex
citis in obsessum est, ut ipso potiretur,

a Auarici urbis Biturigum muri, quorum forma ferè
communis erat in Gallia, qui & ita describuntur
à Cæsare, ut à mediocri quoq; ingenio intelligi pos-
sit, nos dumtaxat texturam trabium effinximus,
farcturis dimissis, ut ea intellecta, quæ præcipua in
hoc opere uidetur, reliqua ex Cæsaris lectione per-
cipiantur.

b Turres duæ, quæ satis ad angustiam loci, & aggeris
uisæ fuerè.

c Vallum.

d Plutei.

e Cerui.

IO. IVCVND. VERONENSIS.

Libro Septimo.

Alexia oppidū Mandubiorū in summo colle positū edito loco, quod nisi obsidione expugnari nō posse uidebatur. Huius collis radices subleuebātur duobus fluuiabus ex partibus, cetera ex descriptione Caesaris, ut ex opposita figura patēt, a Turres cōiunctæ aggeri & uallo, quæ inter se distabāt pedes. lxxx. b Plutei, qui tegebāt interuallū, quod erat inter pinnas. c Pinna, quæ interstructæ erāt inter pluteos, d Cerui grandes positi inter pinnas aggeris ad cōmissuras pluteorū & aggeris ipsius, in quibus erant suspensi plutei, sub quibus tecti milites, ascensum hostiū, & conatū omnē repellebāt. e Vallū cū lorica. lorica enim ex cratibus uel storijs apponebatur uallo & aggeri, ne facile harpagonibus, uel alijs instrumētis demoliri posset ab hostibus. f Fossa pedum. XV. lata & profunda, in qua per campestria loca & demissa, aqua ex flumine deriuabatur. g Fossa alia item pedū. XV. lata, & profunda, sicca, & sine aquis. h Stipites ex truncis arborū, nō admodū firmis ramis, præacutis cacuminibus, in perpetuā fossam demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebāt, quo qui intrauerant, seipsi acutissimis uallis inducebāt, hos cippos adpellabāt. i Stipites teretes scæminis crassitudine, ab summo præacuti, et præusti, demissi; in scrobibus oblique in quincuncē dispositis, hos ex similitudine floris liliū appellabāt.

k Taleæ pedē longe ferreis hamis infixæ, in terramq; infossæ mediocribus spatijs intermissis omnibus locis differebantur. hos hamos stimulos appellabant.

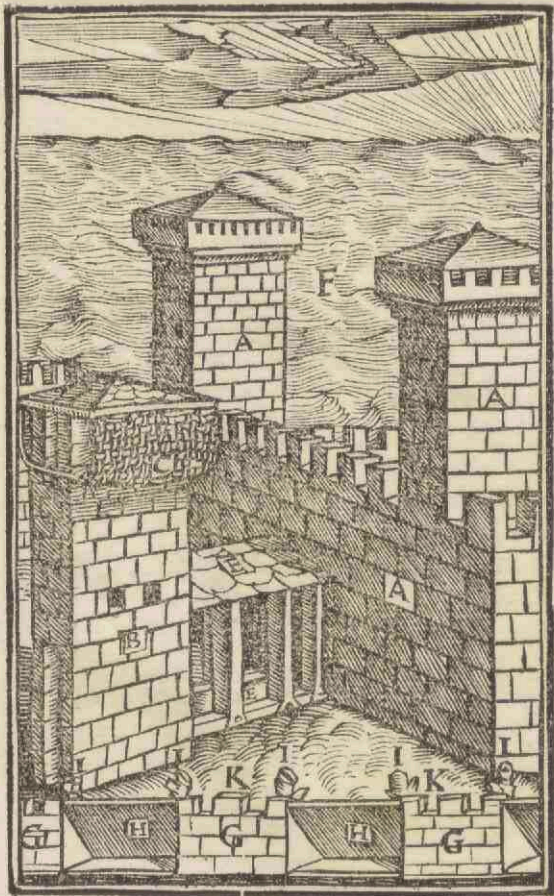
l Fossa pedum. XX. lata, & profunda directis ad perpendicularum lateribus, à qua reliquæmunitiones distabant pedes quadringentos, m. Alexia oppidum superius descriptum.

IO. IVCVNDVS VERO
NENSIS.

Libro Octauo.

- a** Vxellodunum oppidum egregie natura loci munitum, in sinibus Cadurcorum inter Celtas, non longe à Prouincia Romanorum.
- b** Fons, quem Cæsar cuniculis actis, & uenis eius intercisit auertit.
- c** Cupæ, seuo, pice, scandulisq; completæ, & ardentē ad comburenda Cæsariana opera, ab oppidanis demisse.
- d** Vallum.
- e** Plutei.
- f** Flumen quod infimam uallem diuidebat, & penè totum montem cingebat, atq; ita imis radicibus eius ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset.
- g** Turris decem Tabulatorum, quæ fontis fastigium superabat, ex qua cum tela tormentis iacerentur, ab aquatione oppidanos prohibebat.

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS.

Libro secundo, de bello ciuili.

Masilie descriptio, quæ ex tribus ferè oppidi partibus
mari alluitur.

a Masiliae mœnia & turres.

b Turris ex opere lateritio tabulatorũ sex, ab legio-
narijs extructa contra Masiliensium eruptiones.

c Storie ex funibus anchorarijs contextæ præpenden-
tes contra hostium tela atq; tormenta, quibus tecti
milites turrim construebant.

d Summa contabulatio laterculis & luto, & cento-
nibus tecta, ne quid ignis hostium nocere posset.

e Musculus ab ipso Cesare descriptus à turri lateri-
tia usq; ad mœnia productus, ad suffodiendum, &
disijciendum hostium turrem, & murum.

f Mare alluens ferè ex tribus partibus urbem.

g Vallum.

h Plutei.

i Cerui.

k Pinne.

HISPANIAE descriptio, in qua Cæsar ante
magni Pompeij, maximum & periculosissimū bellum
consecit contra Petreium & Afraniū, qui partes Pom-
peianas sequebatur, quibusq; quasi tota Hispania con-
sentiebat. Deinde post eiusdem magni Pompeij mortē
non minori discrimine aliud bellum in eandem susce-
pit Hispaniam contra Cn. Pompeium eiusdem magni
Pompeij filium. Quem tandem superavit, & fugientē
atq; in spelunca latitantem, captiuorū indicio inuen-
tum, milites Cæsariani interfecerūt. Sed si quis uellet
gesta Cæsaris percensere, & ea descriptionibus loco-
rum monstrare, totum profecto orbem terrarū, quod
infinitum est, ut ait Plinius, enumerare oporteret.

Nomina locorum, Urbium, Populorum Gallie,
quæ in his Commentarijs habentur, quo nomine, &
olim latine, & nunc dicuntur Gallice, per ordinem li-
terarum.

A

Aduatici Bos leduc.
 Agendicum Aprouins.
 Alexia Laussoys.
 en bourguogne.
 Alduafubis Leduox.
 Allobroges Dauphinois
 & Sauoie.
 Ambari semar et mōtar
 Ambuanti pars Braban
 Andes Angiers. (tia
 Aquitania Guienne.
 Arar Sone.
 Arduenna sylua, Fore-
 ste Dardena.
 Armorice ciui. Bertagne
 Ambiani Amies (toute
 Artomici Armignac.
 Attrebates Arras.
 Auariciū uiaron en Ber-
 Auerni Auergne (ry.
 Aulerici Roan.
 Axona Desne.

B

Bacenis sylua foreste ne-
 Bataui Holande (gre.
 Bellocassij Bayeux.

Bellouaci Beauuois.

Betere Bestes en guienne
 Bibracte Beuray dauti.
 Bibrax Bray en la conte
 de Rethel.
 Bituriges Burges.
 Boij Bourbonnoys, et Ba-
 uiere en almagne.
 Brannonices Lauual de
 moriana.

C

Cabillunum Chiallon
 surle sone.
 Cadurci Caors.
 Cadetes Hipercornetm
 en Bertegne.
 Calete Coles.
 Carnutes Chartres.
 Cenomani Semans.
 Centrones Saitronau-
 pais de liege.
 Centrones de Tarenta-
 sij, en Sauoie.
 Curiosolites Cornoua il

D (le,

Diablintres Leon doul
 en Bertegne.

E	Lemouices Limosins.
Ebrodunum Ambrum	Lexobij Liesieux.
Eburones Liege.	Ligeris Loire.
Eburonices Ebreux.	Lingones Langres.
Elauer Alier,	Lutecia Parisij.
Essui Ratelois oultre	M
tournay.	Matrona Marne.
G	Matiscon Macon.
Gabelli Lodeue uauert.	Mediomatrices Metz.
Garumna Garonne.	Melodunum Mellon.
Genebun Orleans.	Menapij Gheler, &
Geneua Geneue.	Cleues.
Gergobia Clarmont en	Morini Terouanne.
Auergne.	Mosa Meuze.
Gorduni Gantois.	N
Grudij Louain.	Narbona Narbone.
H	Nannetes Nantes.
Harudes Constance.	Neruij Tournay.
Hedui Autum.	Nitiobriges Vzes.
Heluctij Suiffes.	Mompolier.
Heluij Albin.	Noviodunum Noion.
Hifara Lifera.	O
I	Ofifini Landrigger en
Icius portus Calais.	Bertegne.
Iura mon S. Claude.	P
L	Petragorij Pirregort.
Lacus lemanus lozanne	Pleumosij Flandrois.

Pictones Potiers.	Tigurinus pagus Zürichs
R.	de Suiffes.
Rauraci Basilea.	Treueri Treues.
Rhemi Rains	Tribotes Strambourg.
Rhedones Renes.	Turonos Tours.
Rhenus Ren.	V
Rhodanus Rosne.	Vellaunodunū Villeno-
Rbuteni Rhodes.	ue in Lorene.
S	Vellaunij San Flor.
Sabis Sambre.	Veneti Vanes.
Santonos Saintgonge.	Veragri San Maurice.
Seduni Seon,	Vertodunum Verdon in
Segufiani Bresse.	Lorene.
Senonos Sen.	Veromandui Verman-
Sequana Seina.	dois.
Sequani Bourgougnons	Vesontio Befanson.
Sicābri Nauso de heffem	Virodunum Verdon
Sueffiones Soiffons.	sourla fone.
T	Vnelli Percherons.
Tarbelli Tarbe.	Volci Auignon.
Tarusatij Turfe.	Vfipetes Francfort.

FINIS.

ALDVS LECTORI S.

ET si potes studiose Lector per te ipse legendo cognoscere, cur nam C. Cæsar rerum ab se gestarum confecerit Commentarios, tum & quos & quot confecerit, tamen non inutile futurum existimaui, si id promptius tibi fieri t mea cura. Res gestæ ab C. Cæsare in Gallia nouem annis, quibus in ea cum Imperio fuit, octo libris scriptæ sunt. Primo et reliquis usq; ad octauum, ab ipso Cæsare tanta elegantia, tantoq; dicendi ornatu, ut, licet & hi, & tres primi de bello ciuili aduersus Pompeium, editi sint, ne scientia tantarū rerū gestarum scriptoribus deesset, tamen prærepta potius quàm præbita illis sit scribendi facultas. Octauo autē ab A. Hircio, qui & de bello Alexandrino, & Africano commentarios uidetur scripsisse: id quod ex ipsius præfatione in octauum librum de bello Gallico colligi potest, ibi enim sic ait. Cæsaris nostri cōmentarios rerum gestarum Gallie nō comparandos superioribus, atq; in sequentibus eius scriptis contexui, nouissimeq; imperfecta ab rebus gestis Alexandria, cōfeci usq; ad exitum, non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris. Hæc ille. Ex quibus uidemur posse inferre, si confecit Hircius gesta Cæsaris, usq; ad illius uitæ exitum ergo reliqui commentarij, præter decem supradiçtos Cæsaris, esse illius uidentur: nec extare quidē, quæ scripsit, omnia, quādoquidē usq;

usq; ad exitum uitæ Cæsaris scripsisse se ait. *Commentarios* tamen de bello Hispaniensi non modo non esse Hircij dixerim, se ne eruditi quidem cuiusquàm. Sunt enim admodū quàm inconditi, ac barbari. De ijs ipsis Cæsaris *Commentarijs* quid senserit M. Tullius in lib. de claris oratoribus, operæ precium uisum est subiungere. Cuius hæc sunt uerba, *Cōmentarios* scripsit ualde quidem probādos, nudi sunt recti, & uenusti, omni ornatu orationis tanquàm ueste detracta. Sed dum uoluit alios habere paratam, unde sumerent, qui uellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui illa uolunt calamistris inurere, sanos quidem homines à scribendo deterruit. Hæc Cicero. Illud insuper addiderim, bonam partem eorum quæ his *Commentarijs* scripta sunt, haberi etiam in epistolis M. Tullij ad Atticum, in quibus cum quid noui gestum erat à Cæsare, statim Atticum, Quintumue Ciceronem fratrem, aut M. Brutum certiozem faciebat. Id quod maximo testimonio est, uerissima esse, quæcunq; his *Commentarijs* scripta habentur. Vale.

The first part of the book is devoted to a general
survey of the history of the Church, from its
beginnings to the present time. The author
then proceeds to a more detailed account of
the various sects and heresies which have
arisen in the Christian world, and the
causes which have produced them. He
then discusses the different systems of
theology and metaphysics which have
prevailed in the Christian world, and the
causes which have produced them. He
then discusses the different systems of
politics and government which have
prevailed in the Christian world, and the
causes which have produced them. He
then discusses the different systems of
morals and ethics which have prevailed
in the Christian world, and the causes
which have produced them. He then
discusses the different systems of
arts and sciences which have prevailed
in the Christian world, and the causes
which have produced them. He then
discusses the different systems of
laws and government which have prevailed
in the Christian world, and the causes
which have produced them. He then
discusses the different systems of
religion and worship which have prevailed
in the Christian world, and the causes
which have produced them. He then
discusses the different systems of
philosophy and metaphysics which have
prevailed in the Christian world, and the
causes which have produced them. He
then discusses the different systems of
politics and government which have
prevailed in the Christian world, and the
causes which have produced them. He
then discusses the different systems of
morals and ethics which have prevailed
in the Christian world, and the causes
which have produced them. He then
discusses the different systems of
arts and sciences which have prevailed
in the Christian world, and the causes
which have produced them. He then
discusses the different systems of
laws and government which have prevailed
in the Christian world, and the causes
which have produced them. He then
discusses the different systems of
religion and worship which have prevailed
in the Christian world, and the causes
which have produced them. He then
discusses the different systems of
philosophy and metaphysics which have
prevailed in the Christian world, and the
causes which have produced them.

I

C. IVLII CAESARIS COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
GALLICO, LIBER
PRIMVS.

GALLIA EST OMNIS
diuisa in parteis treis, quarum
unã incolüt Belgæ, Aliã Aequi-
tani, tertiam qui ipsorũ lingua
Celtæ, nostra Galli appellatur.
Hij omnes lingua, institutis, le-
gibus inter se differüt. Gallos
ab Aquitanis Garumna flumẽ, à Belgis Matrona, &
Sequana diuidit. Horũ omnium fortissimi sunt Belgæ,
propterea quod à cultu atq; humanitate prouinciæ
longissime absunt, minimeq; ad eos mercatores sepe
cõmeant, atq; ea, quæ ad effeminandos animos per-
tinent, importat proximiq; sunt Germanis, qui trans
Rhenũ incolüt, quibus cũ continenter bellũ gerunt.
Qua de causa Heluctij quoq; reliquos Gallos uirtute
præcedüt, quod serè quotidianis prælijs cũ Germanis
cõtendunt, cũ aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi
in eorũ finibus bellũ gerunt. Eorum una pars, quam
Gallos obtinere dictũ est, initiũ capit à flumine Rho-
dano, contineturq; Garumna flumine, Oceano, finis
bus Belgarum: attingit etiã à Sequanis, & Heluctijs
flumẽ Rhenũ, uergit ad septentriones, Belgæ ab extre-
mis Gallie finibus oriuntur, pertinent ad inferio-
rem

rem partē fluminis Rheni, spectant, ad septentriones,
 & orientē solem. Aquitania à Garumna flumine ad
 Pyrenco monteis, & eam partē Oceani, quæ ad Hi-
 spaniam pertinet, spectat inter occasum solis, & sep-
 tentriones. Apud Heluetios longe nobilissimus, & di-
 tissimus fuit Orgetorix. Is. M. Mess. & P. Pisone cō-
 sulibus, regni cupiditate inductus cōiurationē nobili-
 tatis fecit, & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum
 omnibus copijs exirent, per facile esse, cū uirtute omni-
 bus præstarent, totius Gallie imperio potiri. Id hoc fa-
 cilius eis persuasit, quod undiq; loci natura tuti Helue-
 tij cōtineantur, una ex parte flumine Rheno latissimo
 atq; altissimo, qui agrum Heluetiū à Germanis diui-
 dit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter
 Sequanos, & Heluetios. Tertia, lacu Lemano & flu-
 mine Rhodano, qui prouinciā nostrā ab Heluetijs di-
 uidit. His rebus fiebat, ut & minus late uagarentur,
 & minus facile finitimis bellū inferre possent. Quæ
 de causa homines bellandi cupidi magno dolore affi-
 ciebantur. Pro multitudine autē hominū, & pro glo-
 ria belli, atq; fortitudinis angustos se fines habere ar-
 bitrabantur, qui in longitudinē millia passuū. cc. xl.
 in latitudinē. c. lxxx. patebant. His rebus adducti, &
 auctoritate Orgetorigis permoti, cōstituerunt ea quæ
 ad proficiendū pertinerēt, cōparare, Iumentorū &
 carrorū quàm maximū numerū coemere, sementes q̄
 maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppete-
 ret, cū

1
2
vet, cū proximis ciuitatibus pacē, & amicitia confirmare, ad eas res cōficiendas bienniū sibi satis esse duxerunt, in tertiu annū profectiōē lege confirmāt: ad eas res cōficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad ciuitates suscepit: in eo itinere persuadet Castigo Cataman taledis filio Sequano, cuius pater regniū in Sequanis multos annos obtinuerat, & à senatu populoq; Ro. amicis appellatus erat, ut regnū in ciuitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Heduo fratri Diuitiaci, qui eo tēpore principatū in ciuitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet, eiq; filiā suā in matrimoniu dat: per facile factu esse illis probat, conata perficere, propterea qd' ipse suae ciuitatis imperiū obtenturus esset, nō esse dubiū, quin totius Galliae plurimū Heluetij possent, se suis copijs, suoq; exercitu illis regna conciliaturū cōfirmat. Hac oratione adducti, inter se fidē, & iusiurandū dant, & regno occupato per treis potētissimos, ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperāt. Ea res, ut est Heluetijs per inditiū enūciata, moribus suis Orgetorigen ex uinculis causam dicere coegerūt, damnatū poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die cōstituta cause dictiōis Orgetorix ad iudiciū omnē suā familiā ad hominū millia. x. undiq; coegit, & omneis cliētēis, obertatosq; suos, quorū magnū numerū habebat, eodē cōdixit, p eos ne causam diceret, se eripuit, cū ciuitas ob eā

rem incitata armis ius suū exequi conaretur, multitudinemq; hominum ex agris magistratus cogèrent, Orgetorix mortuus est, neq; abest suspicio, ut Heluetij arbitrātur, quin ipse sibi mortē cōsciuerit. Post eius mortē nihilominus Heluetij id quod cōstituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeāt. Vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, uicos ad quadringētos, reliqua priuata ædificia incendunt, frumentū omne, præterq; quod secū portaturi erant, cōburūt, ut domū reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent. trium mensiū molita cibaria sibi quenq; domo efferre iubent. Persuadēt Rauracis & Tulingis, & Latobri-
eis finitimis, uti eodē usui cōsilio, oppidis suis, uicisq; exustis unā cū his profiscātur. Boiosq; qui trās Rhenum incoluerant, & in agrū noricum trāsierant, No-
reiāq; oppugnarāt, receptos ad se socios sibi asciscūt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent. Vnū per Sequanos angustum, & difficile inter montē Iuram, & flumen Rhodanū, uix qua singuli carri ducerētur. Mons autē altissimus impēdebat, ut facile per pauci prohibere possent. Alterū per prouinciam nostrā multo facilius, atq; expeditius, propterea quod inter fines Heluetiorū, & Allobrogum, qui nuper populo Ro. pacati erant, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis uado transitur, extremū oppidiū Allobrogum est, proximumq; Heluetiorū finibus Gencua,

ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet, Allobrogibus sese uel persuasuros, quod nondum bono animo in populū Ro. uiderentur, existimabāt, uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterētur, omnibus rebus ad profectiōē comparatis, diem dicūt, qua die ad ripam Rhodani omnes cōueniant. Is dies erat ad. V. calēdas Aprilis. L. Pisone, Aulo Gabinio cōsulibus. Cesari cū id nunciatū esset, eos per prouinciā nostrā iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, & quā maximis itineribus potest, in Galliā ulteriōrē contendit, & ad Geneuam peruenit, prouinciæ toti quā maximū potest militū numerū imperat. Erat omnino in Gallia ulteriōre legio una: pontem, qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eū mittūt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numcius & Verodoctius principem locū obtinebant, qui dicerēt sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per prouinciā facere, propterea quod iter haberent nullū aliud, rogare, ut eius uoluntate id sibi facere liceat. Cesar quod memoria tenebat, Lucium Cassiū consulem occisum, exercitumq; eius ab Heluetijs pulsum, & sub iugū missum, concedendū nō putabat, neq; homines inimico animo data facultate per prouinciā itineris faciūdi temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat, tamē ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respōdit, diem se ad deliberandū sumpturū, si quid uellent

LIBER

uellent, ad idus Aprilis reuenterentur. Interea ea legi-
 one, quam secū habebat, militibusq; , qui ex prouincia
 conuenerāt à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum
 influit ad montē Iuram, qui fines Sequanorū ab Hel-
 uctijs diuidit, milia passuū, xix murum in altitudinē
 pedum sexdecim, fossamq; perducit. Eo opere perfecto
 praesidia disponit, castella communit, quo facilius, si se
 inuito transire conarentur, prohiberi possent. Vbi ea
 dies, quā constituerat cum legatis, uenit, & legati ad
 eum reuenterunt, negat se more, & exemplo populi
 Ro. posse iter ulli per prouinciā dare, & si uim succre
 conentur, prohibeturū ostendit. Heluctij ea spe deiecti
 nauibus iunctis, ratibusq; cō pluribus factis, alij uadis
 Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nōnunq̄
 interdū, sepius noctu, si perrumpere possent conati,
 operis munitione, et militū concursu, & telis repulsi,
 hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequa-
 nos uia, qua Sequanis inuitis propter angustias ire nō
 poterant. Iis cum sua sponte persuadere non possent,
 legatos ad Dumnorigem Heduū mittunt, ut eo depre-
 catore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gra-
 tia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat,
 & Heluctijs erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgeto-
 rigis filiam in matrimonium duxerat, & cupiditate re-
 gni adductus, nouis rebus studebat, & quamplurimas
 ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas uolebat.
 Itaq; rem suscipit, & à Sequanis imperat, ut per fines
 suos

suos Heluetios ire patiantur, obsidesq; uti inter sese
 dent, perficit: Sequani ne itinere Heluetios prohibeant,
 Heluetij ut sine maleficio, & iniuria transeant. Caesar
 renunciat Heluetijs esse in animo per agrum Se-
 quanorum & Heduorum iter in Santonum fines face-
 re, qui non longe à Tolosatiū finibus absunt, quæ ciui-
 tas est in prouincia. Id si fieret, intelligebat magno cū
 prouinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos po-
 puli Romani inimicos locis patentibus, maximeque
 frumentarijs finitimos haberet, ob eas causas ei mu-
 nitioni, quam fecerat. T. Labienum legatum præfecit.
 Ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque
 ibi legiones conscribit, & tres, quæ circum Aquile-
 iam hyemabant, ex hybernis educit, & qua proximū
 erat iter per alpeis in ulteriorem Galliam, cum his
 quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, &
 Garoceli, & Caturiges locis superioribus occupatis,
 itinere exercitum prohibere conantur: compluribus
 his prælijs pulsus, ab Ocelo, quod est citerioris pro-
 uinciæ, extremum in fines Vocontiorum ulterioris
 prouinciæ, die septimo peruenit, inde in Allobrogum
 fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum du-
 cit. Hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum pri-
 mi. Heluetij iam per angustias, & fines Sequano-
 rum suas copias traduxerant, & in Heduorum fines
 peruenerant, eorumque agros populabantur. Hedui
 cum se, suaque ab his defendere non possent, lega-

L I B E R

eos ad Cæsarem mittunt rogatum auxiliū, ita se omni
 tempore de populo Ro. meritos esse, ut penè in conspe
 ctu exercitus nostri, agri uastari, liberi eorū in seruitu
 tem abduci, oppida expugnari nō debuerint. Eodem
 tempore quo Hedui, Ambari quoq; necessarij, & con
 sanguinei Hæduorū Cæsare certiorē faciunt, sese depo
 pulatis agris non facile ab oppidis uim hostiū prohibe
 re. Item Allobroges, qui trans Rhodanū uicos, possessi
 onesq; habebant, fuga se ad Cæsare recipiunt, & de
 monstrant sibi præter agri solū nihil esse reliqui. Qui
 bus rebus adductus Cæsar, nō expectandū sibi statuit,
 dum omnibus fortunis sociorū cōsumptis, in Santonēs
 Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines
 Heduarū & Sequanorū in Rhodanū influit incredibi
 li lenitate, ita ut oculis in utrā partē fluat, iudicari nō
 possit. Id Heluetij ratibus, ac lintribus iunctis transi
 bant. Vbi per exploratores Cæsar certior factus est
 treis iam copiarū parteis Heluctios id flumen trans
 duxisse, quartā uero partē citra flumen Ararim reli
 quā esse, de tertia uigilia cū legionibus tribus è castris
 profectus, ad eam partem peruenit, quæ nondū flumē
 transierat. Eos impeditos, & inopināteis aggressus,
 magnā partem eorū concidit, reliqui sese fugæ manda
 runt, atq; in proximas syluas abdiderunt. Is pagus ap
 pellabatur Tigurinus. Nam omnis ciuitas Heluetia in
 quatuor pagos diuisa est. Hic pagus unus cum domo
 exisset, patrum nostrorū memoria, L. Cassium consu
 lem in

lem interfecerat, & eius exercitiū sub iugum miscrat, ita siue casu siue consilio deorū immortalū, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem calamitatē populo Ro. intulerat, ea princeps pœnas persoluit. Qua in re Cæsar non solū publicas, sed etiā priuatas iniurias ultus est, quod eius soceri. L. Pisonis auum. L. Pisonem legatum Tigurini eodem prælio, quo Cassium interfecerant. Hoc prælio factō reliquas copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendū curat, atq; ita exercitiū traducit. Heluetij repentino eius aduentu commoti, cum id quod ipsi diebus. xx. ægerimæ confecerant, ut flumen transirent, Cæsarem uno die fecisse intelligerent, legatos ad eam mittunt, cuius legatiōis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorū fuerat. Is ita cum Cæsare egit: Si pacē populus Ro. cum Heluetijs faceret, in eam partē ituros, atq; ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæsar cōstituisset, atq; esse uoluisset. Sin bello persequi perseueraret, remisceretur & ueteris incommodi populi Ro, & pristina uirtutis Heluetiorū. Quod improuiso unū pagū adortus esset, cum hi, qui flumen transissent, suis auxilium ferre nō possent, ne ob eam rem, aut suæ magno- pere uirtuti tribueret, aut ipsos despiceret, se ita à patribus, maioribusq; suis didicisse, ut magis uirtute, quàm dolo cōtenderent, aut insidijs niterentur. Quare ne cōmitteret, ut is locus ubi constitissent, ex calamitate populi Ro. & internitione exercitus nomen cape-

LIBER

ret, aut memoriam proderet. His Cæsar ita respondit, eò sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Heluetij cõmemorassent, memoria teneret, atque eò grauius ferre, quò minus merito populi Ro. accidisset: qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, nõ fuisse difficile cauere, sed eò deceptũ, quod neq; cõmissum à se intelligeret, quare timeret, neq; sine causa timendum putaret. Quod si ueteris contumeliæ obliuisci uellet, num etiã recentiu iniuriarũ, quod eo inuito iter per prouinciã, per uim tentassent, quod Heduos, quod Ambarros, quod Allobroges uexassent, memoria deponere posset? Quod sua uictoria tam insolenter gloriarẽtur, quodq; se tamdiu impune tulisse iniurias admirarentur, eodem pertinere. Consusse enim deos immortales, quò grauius homines ex cõmutatione rerũ doleant, quos pro scelere eorũ ulcisci uelint, his secundiores interdũ res, & diuturniorẽ impunitatẽ concedere. Cum ea ita sint, tamen si obsides ab his sibi dentur, uti ea quæ polliceantur, facturos intelligat, & si Heduis de iniurijs, quas ipsis socijsq; eorũ intulerint: Item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum illis pacem esse facturũ. Diuico respondit, ita Heluetios à maiori bus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare cõsueuerint, eius rei populum Ro. esse testem. Hoc responsõ dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent. Idem Cæsar facit, equitatumq; omnẽ ad numerũ quatuor millium, quem ex omni prouincia & Heduis atq;

atq; eorū socijs coactū habebat, præmittit, qui uideāt
 quas in parteis hostes iter faciunt, qui cupidius nouis-
 simum agmen insecuti, alieno loco, cum equitatu Hel-
 uetiorū præliū cōmittunt, & pauci de nostris cadūt.
 Quo prælio sublatis Heluetij, quod quingentis equiti-
 bus tantam multitudinē equitū propulerāt, audacius
 subsistere, nonnunquā ex nouissimo agmine, prælio no-
 stros lacescere cœperunt. Caesar suos a prælio contine-
 bat, & satis habebat in præsentia hostem rapinis, po-
 pulationibusq; prohibere, ita dies circiter. XV. iter fe-
 cerunt, uti inter nouissimū hostium agmen, & nostris
 primum non amplius quinīs, aut senis millibus passuū
 interesset. Interim quotidie Caesar Heduos frumentū,
 quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter
 frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante di-
 ctum est, posita est, non modo frumenta in agris ma-
 tura non erant, sed ne pabuli quidē satis magna copia
 suppetebat. Eo autē frumēto, quod flumine Arare na-
 uibus subuexerat, propterea minus uti poterat, quod
 iter ab Arare Heluetij auerterant, à quibus discedere
 nolebat. Diem ex die ducere Hedui, conferri, compor-
 tari, adesse, dicere. Vbi se diutius dici intellexit Caesar
 & diem instare, quo die frumentum militibus metiri
 oporteret, cōuocatis eorū principibus, quorū magnā
 copiā in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco,
 qui summo magistratui præerant, quē Vergobretum
 appellant Hedui, qui creatur annuus & uita, necisq;
 in suos

in suos habet potestatem, grauius eos accusat, quod cum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab his non subleuetur, praesertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus bellum susceperit: multo etiam grauius, quod sit destitutus queritur. Tum demum Liscus oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum ualeat qui priuatim plus possint, quam ipsi magistratus, hos seditiosa, atque improba oratione multitudinem detertere, ne frumentum conferant, quod praestare debeant. Si iam principatum Galliae obtinere non possent, Gallorum quam Romanorum Imperia praeferre, neque dubitare debeant, quin si Heluetios superauerint Romani, unam cum reliqua Gallia Heduis libertatem sint erepturi, ab iisdem nostra consilia, quaeque in castris gerantur, hostibus enuntiari. Hos a se coerceri non posse, quin etiam quod necessariam rem coactus Caesari enunciarit, intelligere sese quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam quamdiu potuerit, tacuisse. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem Diuitiaci fratrem designari sentiebat, sed quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet, querit ex solo ea, quae in conuentu dixerat, dicit liberius, atque audacius, eadem secreto ab alijs querit, reperit esse uerum ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarum

rerum, compluribus annos portoria, reliquaq; omnia
 Heduarum uectigalia paruo precio redempta habere,
 propterea quod illo licente contraheretur audeat nemo,
 his rebus, & suam rem familiarē auxisse, & facultates
 ad largiendū magnas comparasse, magnū numerū
 equitatus suo sumptu semper alere, & circū se habere
 neq; solū domi, sed etiam apud finitimas ciuitates lar-
 giter posse, atq; huius potentiae causa matrem in Bi-
 turigibus homini illic nobilissimo, ac potentissimo col-
 locasse, ipsum ex Heluetijs uxorem habere, sorore ex
 matre, & propinquas suas nuptū in alias ciuitates col-
 locasse, fauere, & cupere Heluetijs, propter eam affi-
 nitatem, odisse etiam suo nomine Casarem, & Roma-
 nos, quod eorum aduentu potentia eius deminuta, & Di-
 uitiacus frater in antiquū locū gratiae, atq; honore sit
 restitutus. Si quid accidat Romanis summā in spem re-
 gni obtinēdi per Heluetios uenire. Imperio populi Ro-
 non modo de Regno, sed etiā de ea, quam habeat, gra-
 tia desperare. Reperiebat etiā Caesar inquirendo, pra-
 lium equestre aduersum paucis ante diebus factū, ini-
 tium eius fugae factū à Dumnorige, & eius equitibus.
 Nam equitatus, quem auxilio Casari Hesui miserant,
 Dumnorix praerant, eorumq; fuga reliquū esse equita-
 tum perterritū, quibus rebus cognitis, cum ad has su-
 spitiones certissimae res accederent, quod per fines Se-
 quanorum Heluetios traduxisset, quod obsides inter eos
 standos curasset, quod ea omnia nō modo iniussu suo,
 & cin

Et ciuitatis, sed etiã inſcientibus ipsis feciſſet, quod à
 magiſtratu Heduorũ accuſaretur, ſatis eſſe cauſe ar-
 bitrabatur, quare in eum aut ipſe animaduerteret, aut
 ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus
 unũ repugnabat, quod Diuitiaci fratris ſummũ in po-
 pulũ Ro. ſtudiũ, ſummã in ſe uoluntatẽ, egregiã fidẽ,
 iuſticiã, temperantiã cognouerat. Nam ne eius ſuppli-
 cio Diuitiaci animũ offenderet, uerebatur. Itaq; prius
 quã quicquã conaretur, Diuitiacũ ad ſe uocari iu-
 bet, Et quotidianis interpretibus remotis, per C. Va-
 leriũ Troacillũ principem Gallie prouincię, familiarẽ
 ſuum, cui ſummã rerum omnium fidem habebat, cũ eo
 colloquitur, ſimul cõmonefacit, quę ipſo præſente in
 concilio Gallorũ de Dumnorige ſint dicta, Et oſtẽdit,
 quę ſeparatim quiſq; de eo apud ſe dixerit, petit, atq;
 hortatur, ut ſine eius offenſione animi, uel ipſe de eo
 cauſa cognita ſtatuat, uel ciuitatẽ ſtatuerẽ iubeat. Di-
 uitiacus multis cum lachrymis Cęſarẽ cõplexus, obſe-
 crare cœpit, ne quid grauius in fratrem ſtatueret: ſci-
 re ſe illa eſſe uera, nec quenquã ex eo plus, quã ſe do-
 loris capere, propterea quod cum ipſe gratia plurimũ
 domi, atq; in reliqua Gallia, ille minimũ propter ado-
 leſcentiã poſſet, per ſe ereuiſſet, quibus opibus, ac ner-
 uis non ſolum ad minuendã gratiam, ſed penẽ ad per-
 niciem ſuam uteretur, ſeſe tamen Et amore fraterno,
 Et exiſtimatione uulgi commoueri. Quod ſi quid ei à
 Cęſare grauius accidiſſet, cum ipſe eum locũ amicitie
 apud

apud eum teneret, neminem existimaturū non sua uoluntate factum: qua ex re futurū, uti totius Gallie animi à se auerterentur. Hæc cum pluribus uerbis flens à Cesare peteret. Cæsar eius dexterāprehendit, consolatus rogat, finem orandi faciat, tanti eius apud se gratiā esse ostendit, uti & reipublicæ iniuriā, & suū dolorem eius uoluntati ac præcibus condonet. Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet, quæ in eo reprehendat ostendit, quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet ut in reliquū tempus omnes suspitiones uitet: præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit: Dumnorigi custodes ponit, ut quæ agat, quibus cū loquatur scire possit. Eodē die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte consedissee, millia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset nature montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognosceret, misit. Renunciatum est facile esse. De tertia uigilia. T. Labienū legatum propeere cū duabus legionibus, & eiusdem ducibus, qui iter cognouerāt, summū iugū motis ascendere iubet: quid sui consilij sit, ostēdit. Ipse de quarta uigilia eodē itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumq; omnē ante se mittit P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, quiq; in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cū exploratoribus præmittitur. Prima luce cū summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris nō longius mille & quingentis passibus abesset, neq; (ut postea ex captiuis

LIBER

comperit) aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus
 esset, Confidius equo admisso ad eū accurrit, dicit mon-
 tem, quē à Labieno occupari uoluerit, ab hostibus te-
 neri, id se à Gallicis armis, atq; insignibus cognouisse.
 Caesar suas copias in proximū collem subducit, aciem
 instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cesare, ne
 præliū cōmitteret, nisi ipsius copiæ propè hostium ca-
 stra uisæ essent, ut undiq; uno tempore in hosteis impe-
 tus fieret, monte occupato nostros expectabat, præ-
 lioq; abstinebat. Multo deniq; die per exploratores
 Caesar cognouit, & montē à suis teneri, & hosteis ca-
 stra mouisse, & Confidiū timore perterritū, quod nō
 uidiſſet pro uiso sibi renūciasse, eo die, quo cōsueuerat
 interuallo hosteis sequitur, & millia passuū tria ab eo-
 rum castris castra ponit. Postridie eius diei, quod om-
 nino biduum supererat, cum exercitui frumentū meti-
 ri oporteret, & quod à Bibracte oppido Heduarū lon-
 ge maximo, ac copiosissimo nō amplius millibus pas-
 suum. XVIII. aberat, rei frumentariæ prospiciendū
 existimauit, iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire
 contendit. Ea res per fugitiuos. L. Aemilij decurionis
 equitum Gallorum hostibus nunciatur. Heluetij seu
 quod timore perterritos Romanos discedere à se exi-
 stimarent, eò magis, quod pridie superioribus locis oc-
 cupatis prælium non commississent, siue eò quod re fru-
 mentaria intercludi posse confiderent, commutato cō-
 filio, atq; itinere conuerso, nostros à nouissimo ag-
mine

mine insequi, ac laceffere cœperunt. Postq̄ id animad-
 uertit, copias suas Caesar in proximū collem subducit,
 equitatumq̄, qui sustineret hostium impetū, misit. Ipse
 interim in colle medio triplicem aciem instruxit, legi-
 onum quatuor ueteranorū, ita, uti supra se in summo
 iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime
 conscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totum
 montem hominibus completerit. Et interea sarcinas in
 unum locum conferri, & cum ab his, qui in superiore
 acie cōstitent, muniri iussit. Heluetij cum omnibus
 suis carris secuti, impedimenta in unum locum contu-
 lerunt, ipsi confortissima acie, reiecto nostro equitatu,
 phalange facta sub primā nostrā aciem successerunt.
 Caesar primū suo, deinde omniū è conspectu remotis
 equis, ut equato omniū periculo spem fuge tolleret, co-
 hortatus suos prælium cōmisit, milites è loco superio-
 ri pilis missis, facile hostium phalangem perfrigerūt.
 Ea disiecta gladijs districtis in eos impetum fecerunt.
 Gallis magno ad pugnā erat impedimento, quod plu-
 ribus eorum scutis uno ictu pilorū transfixis, & col-
 ligatis, cum ferrum se inflexisset, neq; euellere, neq; si-
 nistra impedita, satis commode pugnare poterāt. Mul-
 ti ut diu iactato brachio præoptarent scutum manu
 emittere, & nudo corpore pugnare, tandē uulneribus
 defessi, & pedem referre, & quod mons suberat circi-
 ter mille passuū, eō se recipere cœperunt. Capto mon-
 te, & id succedentibus nostris, Boij & Tulingi, qui ho-
b minum

minum millibus circiter. XV. agmen hostium claudē
 bant, & nouissimis praesidio erant, ex itinere nostros
 latere aperto aggressi circūuenire, id conspicati Hel-
 uctij, qui in montem sese receperāt, rursus instare, &
 praeliū redintegrare cœperūt. Romani conuersa signa
 bipartito intulerunt, prima ac secunda acies ut uictis,
 ac summotis resisteret, tertia, ut uenientes sustineret,
 ita ancipiti praelio diu, atq; acriter pugnātū est, diu-
 tius cum nostrorū impetū sustinere nō possent, alteri
 se (ut cœperāt) in montē receperūt, alteri ad impedi-
 mēta, & carros suos se contulerūt. Nam hoc toto prae-
 lio, cum ab hora septima ad uesperū pugnātū sit, auct-
 sum hostem uidere nemo potuit: ad multā noctē etiam
 ad impedimenta pugnātū est, propterea, quod pro ual-
 lo carros obiecerāt, & è loco superiore in nostros ue-
 nientes tela conijciebant: & nōnulli inter carros, ro-
 tasq; mazaras ac tragulas subijciebant, nostrosq; uul-
 nerabāt. Diu cū esset pugnātū, impedimētis castrisq;
 nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atq; unus è fi-
 lijs captus est. Ex eo praelio circiter millia hominum
 CXXX. superfuerūt: eaq; tota nocte cōtinēter ierūt,
 nullā partē noctis itinere intermisso, in fines Lingon-
 um die quarto peruenerūt, cum & propter uulnera
 militū, & propter sepulturā occisorū, nostri triduum
 morati eos sequi nō potuissent. Caesar ad Lingones li-
 teras nuntiosq; misit, ne eos frumēto, ne ue alia re in-
 uarēt; qui si inuissent, se eodē loco illos, quo Heluctios
 habi-

habiturū. Ipse triduo intermisso, cum omnibus copijs
 eos sequi coepit. Heluetij omnium rerū inopia adducti,
 legatos de deditioe ad eum miserunt, qui eū eū in iti
 nere cōuenissent, seq; ad pedes proiecissent, supplici
 terq; locuti, flentes pacē petissent, atq; eos in eo loco,
 quo tum essent, suū aduentū expectare iussisset, parue
 runt. Eō postq; Caesar peruenit, obsides, arma, seruos,
 qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea cōquirūtur,
 & cōserūtur, nocte intermissa circiter hominū millia,
 sex eius pagi, qui uerbi genus appellatur, siue timore
 perterriti, ne armis traditis supplicio afficerētur, siue
 spe salutis inducti, quod in tanta multitudine deditio
 rū suā fugā, aut occultari, aut omnino ignorari posse
 existimarent, prima nocte ex castris Heluetiorū egres
 si, ad Rhenū, finesq; Germanorū contenderūt. Quod
 ubi Caesar resciiuit, quorū per fines ierant, his uti con
 quirerent, & reducerent, si sibi purgati esse uellent,
 imperauit, reductos in hostiū numero habuit. Reliquos
 omnes obsidibus, arntis, perfugis traditis, in deditioē
 accepit. Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos
 unde erāt profecti, reuerti iussit: & quod omnibus fru
 gibus amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent,
 Allobrogibus imperauit, ut his frumenti copiam face
 rent, ipsos, oppida, uicosq; quos incenderant, restitue
 re iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum
 locū, unde Heluetij discesserāt, uacare, ne propter bo
 nitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum inco
 lunt,

L I B E R

lunt, è suis finibus in Heluetiorū fines transirent, & finitimi Gallie prouincie, Allobrogibusq; essent. Boios petentibus Heduis, quod egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt, eosq; postea in parem iuris libertatisq; conditionē, atq; ipsi erant, cœperunt. In castris Heluetiorū tabulæ repertæ sunt literis Græcis confectæ, & ad Cæsarē perlata: quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent? & item separatim pueri, senes, mulieresq;: quarū omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorū millia, CCLXIII. Tulingorū millia XXXVI. Latobrigorū. XIII. Rauracorū. XXIII. Boiorum. XXIII. Ex his, qui arma ferre possent, ad millia nonaginta duo. Summa omnium fuerunt ad millia, CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt censu habito, ut Cæsar imperauerat, repertus est numerus millium. C. &. X. Bello Heluetiorū confecto, totius ferè Gallie legati, principes ciuitatū ad Cæsarē gratulatū conuenerūt. Intelligere sese, tametsi pro ueteribus Heluetiorum iniurijs populus Ro. ab his pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Gallie, quam populi Ro. accidisse: propterea, quod eo cōsilio florentissimis rebus domos suas Heluetij reliquissent, uti toti Gallie bellum inferrent, imperioq; potirentur: locumq; domicilio ex magna copia deligerent, quæ ex omni Gallia oportunistimū, ac fructuosissimū iudicassent,

sent, reliquasq; ciuitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi conciliū totius Gallie in diem certā indicere, idq; Cæsaris uoluntate facere liceret. Sese habere quasdam res, quas e cōmuni consensu ab eo petere uellent. Ea re permissa diem concilio constituerūt: & iurando nequis enuntiaret, nisi quibus cōmuni consilio mandatū esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, ijdem principes ciuitatū qui ante fuerāt, ad Cæsarem reuerterunt: petieruntq; uti sibi secreto, & in occulto de sua, omniumq; salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt. Non minus se id cōtendere, & laborare, ne ea quæ dixissent, enuntiarentur, quàm uti ea, quæ uellent impetrarēt: propterea quod se enuntiatū esset, summū in cruciatū se uenturos uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus Heduus, Gallia totius factiones esse duas. Harum alterius principatū tenere Heduos, alterius Aruernos. Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Aruernis, Sequanisq; Germani mercede accerferentur. Horum primo circiter millia. XV. Rhenum transisse, posteaq; agros, & cultū, & copias Gallorū homines feri, ac barbari adamasent, traductos plureis: nūc esse in Gallia ad. C. &. XX. milliū numerū. Cum his Heduos, eorumq; clientes semel, atq; iterum armis cōtentasse: magnā calamitatē pulsos accepisse: omnem nobilitatem, omnē senatū, omnē equitatū amisisse. Quibus

LIBER

prelijs calumitatibusq; fractos, qui & sua uirtute, &
 populi Ro. hospitio, atq; amicitia plurimū ante in Gal
 lia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobi
 lissimos ciuitatis: & iureiurando ciuitatē obstringere,
 sese neq; obsides repetituros, neq; auxilium à populo
 Ro. imploratuos: neq; recusatuos, quo minus perpe
 tuo sub illorū ditione, atq; imperio essent. Vnū se esse
 ex omni ciuitate Hedutorū, qui adduci nō potuerit, ut
 iuraret, aut suos liberos obsides daret. Ob eā rem ex
 ciuitate se profugisse, & Romam ad Senatum uenisse
 auxiliū postulatu: quod solus neq; iureiurando, neque
 obsidibus teneretur: sed peius uictoribus Sequanis, q̄
 Heduis uictis accidisse: propterea quod Ariouistus rex
 Germanorū in eorū finibus consediſſet, tertiamq; par
 tem agri Sequani, qui esset optimus totius Gallie, occu
 pauisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos de
 cedere iuberet: propterea, quod paucis mēſibus ante,
 Harudum millia hominū. XXIII. ad eum uenissent,
 quibus locus, ac sedes pararentur, futurum esse paucis
 annis, uti omnes ē Gallie finibus pellerentur, atq; oēs
 Germani Rhenū transirent. Neq; enim conferendum
 esse Gallicū cum Germanorū agro, neq; hanc consue
 tudinem uictus cum illa comparandā. Ariouistū autē
 ut semel Gallorum copias praelio uicerit, quod praeliū
 factum sit Amagetobrie, superbe, & crudeliter impe
 rare, obsides nobilissimi cuiusq; liberos poscere, & in
 eos omnia exempla, cruciatuq; edere, si qua res non
 ad na

eã nutum, aut ad uoluntatẽ eius facta sit: hominẽ esse
 barbarum, iracundũ, temerariũ, non posse eius Impera-
 ria diutius sustineri. Nisi qd in Cesare, populoq; Ro-
 fit auxiliij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod
 Heluetij fecerunt, ut domo emigrent, aliud domiciliũ,
 alias sedes remotas à Germanis petant, fortunamq;
 quacunq; accidat, experiantur. Hęc si enũtiata Ario-
 uisto sint, nõ dubitare, quin de omnibus obsidibus qui
 apud eum sint, grauisimũ suppliciũ sumat. Cesarem
 uel autoritate sua, atq; exercitus, uel recenti uicto-
 ria, uel nomine populi Ro. deterrire posse, ne maior
 multitudo Germanorũ Rhenũ traducatur, Galliamq;
 omnẽ ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac orati-
 one à Diuitiaco habita, omnes, qui aderãt, magno fle-
 tu auxiliũ à Cesare petere cœperunt. Animaduertit
 Cesar unus ex omnibus Sequanos, nihil earum rerum
 facere, quas ceteri facerent, sed tristes capite demisso
 terrã intueri, eius rei, quæ causa esset, miratus ex ipsis
 quæsiuit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tri-
 stitia taciti permanere. Cum ab his sepius quæreret,
 neq; ullam omnino uocẽ exprimere possent, idem Di-
 uitiacus Heduus respondit, hoc esse miseriorẽ, & gra-
 uiozem fortunam Sequanorum, quàm reliquorum,
 quod soli ne in occulto quidem quæri, ne auxilium im-
 plorare auderent: absentisq; Ariouisti crudelitatem,
 uelut si coram adesset, horrerent: propterea, quod re-
 liquis tantum fugæ facultas daretur: Sequanis uero,

LIBER

qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorū op-
 pida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus
 essent perferendi. His rebus cognitis Cæsar Gallorum
 animos uerbis confirmauit, pollicitusq; est sibi eā rem
 curæ futurā: magnā se habere spem, & beneficio suo,
 & auctoritate adductū Ariouistū, sinem iniurijs fa-
 cturum. Hac oratione habita concilium dimisit: & se-
 cundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eā
 rem cogitandā, & suscipiendā putaret. In primis qđ
 Heduos fratres, consanguineosq; sepenumero ab ser-
 natu appellatos, in seruitute, atq; in ditione uidebat
 Germanorū teneri: eorumq; obsides esse apud Arioui-
 stum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio
 populi Ro. turpissimū sibi, & reipublicæ esse arbitra-
 batur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenū
 transire, & in Galliā magnam eorum multitudinē
 uenire, populo Ro. periculosum uidebat: neq; sibi ho-
 mines feros, ac barbaros obtemperaturos existima-
 bat, quin, cum omnē Galliā occupassent, ut ante Cim-
 bri, Teutoniq; fecissent, in prouinciā exirent, atq; inde
 in Italiā contenderent, præsertim cum Sequanos à
 prouincia nostra Rodanus diuideret. Quibus rebus
 quā maturrime occurrendum putabat. Ipse autem
 Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam
 sumpserat, ut ferendus non uideretur. Quamobrē pla-
 cuit ei, ut ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo po-
 stularēt, ut aliquem locum medium utriusq; colloquio
 delige

deligeret: uelle sese de Republica, & summis utriusq;
 rebus cum eo agere. Ei legationi Ariouistus respōdit:
 si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum uenturum
 fuisse, si quid ille à se uelit, illum ad se uenire oportere
 præterea se neq; sine exercitu in eas parteis Gallie ue
 nire audere, quas Cæsar possideret, neq; exercitū sine
 magno cōmeatu, atq; emolumēto in unum locum con
 trahere posse: sibi autē mirum uideri, quid in sua Gal
 lia, quam bello uicisset, aut Cæsari, aut omnino popu
 lo Ro. negocij esset. His responsis ad Cæsarem relatis,
 iterum ad eum Cæsar legatos cum his mādatis mittit,
 quoniā tanto suo, populiq; Ro. beneficio affectus, cum
 in consulatu suo rex, atq; amicus à Senatu appellatus
 esset, hanc sibi, populoq; Ro. gratiā referret, ut in col
 loquium uenire inuitatus grauaretur, neq; de cōmuni
 re dicendū sibi, & cognoscendū putaret, hæc esse, quæ
 ab eo postularet. Primū, ne quam multitudinē homi
 num amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: de
 inde obsides, quos haberet ab Heduis redderet: Sequa
 nisq; permitteret, ut quos illi haberent, uoluntate eius
 reddere illis liceret: ne ue Heduos iniuria lacefferet,
 ne ue his, socijsq; ipsorum bellum inferret. Si id ita fe
 cisset, sibi, populoq; Ro. perpetuā gratiam, atq; amici
 tiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam. M.
 Mess. L. Pisone consulibus, Senatus censuisset, uti qui
 cunq; Galliam prouinciam obtineret, quod commodo
 Reipublicæ facere posset, Heduos, cæterosq; amicos

populi Ro. defenderet, se Heduoꝝ iniurias nõ negle-
cturum. Ad hæc Ariouistus respondit, ius esse belli, ut
qui uicissent, ijs, quos uicissent, quemadmodũ uellent,
imperarent: Item populũ Ro. uictis nõ ad alterius præ-
scriptum, sed ad suum arbitriũ imperare consuesse, se
ipse populo Ro. non præscriberet, quemadmodum suo
iure uteretur, nõ oportere se à populo Ro. in suo iure
impediri. Heduos sibi, quoniã belli fortunã tentassent,
& armis congressi, & superati essent, stipendiarios
esse factos. Magnã Casarẽ iniuriã facere, qui suo ad-
uentu uectigalia sibi deteriora faceret. Heduis se obsi-
des redditurũ non esse, neq; ijs, neq; eorũ socijs inui-
ria bellũ illaturũ, si in eo manerent, quod cõuenissent,
stipendiumq; quotannis penderent. Si id nõ fecissent,
longe his fraternũ nomen populi Ro. absfuturũ. Quod
sibi Casar denuntiaret, se Heduoꝝ iniurias nõ negle-
cturum, neminẽ secum sine sua pernicie contendisse:
cum uellet, congregederetur. Intellecturum quid inuicti
Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos
XIII. tectũ nõ subissent, uirtute possent. Hæc eodem
tempore Casari mandata referrebãtur, & legati ab He-
dus & Treuiris ueniebant. Hedui quæstũ quod Ha-
rudes, qui nuper in Galliã transportati essent, fines eo-
rum popularẽtur, sese ne obsidibus quidem datis pacẽ
Ariouisti redimere potuisse. Treuiri autẽ pagos cen-
tum Sueuorum ad ripam Rbeni consedissee, qui Rhenũ
transire conarentur, his præesse Nasuam, & Cimbe-
rium

rium fratres, quibus rebus Caesar uehementer commo-
 tus, maturandum sibi existimauit, ne, si noua manus
 Sueuorū cū ueteribus copijs Ariouisti sese coniunxis-
 set, minus facile resisti posset. Itaq; re frumentaria q̄
 celerrime potuit cōporata, magnis itineribus ad Ario-
 uistum contendit. Cum tridui uiam processisset, nun-
 tiatum est ei, Ariouistū cum suis omnibus copijs ad oc-
 cupandū Vefontionē, quod est oppidū maximum Se-
 quanorū, contendere: triduiq; uiam à suis finibus pro-
 cessisse. Id ne accideret, magnopere præcauendum sibi
 Caesar existimabat. Namq; omniū rerū, quæ ad bellum
 usui erāt, summa erat in eo oppido difficultas: idq; na-
 tura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendū bel-
 lum daret facultatē: propterea, quod flumē Alduabis,
 ut circino circumductū, penè totum oppidū cingit: re-
 liquū spatiū, quod nō est amplius pedum sexcentorū,
 qua flumen intermittit, mons continet magna altitudi-
 ne, ita, ut radices eius montis ex utraq; parte ripæ flu-
 minis contingāt. Hunc murus circumdatus arcem effi-
 cit, & cum oppido coniungit. Huc Caesar magnis di-
 urnis, nocturnisq; itineribus contendit, occupatoq; op-
 pido, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad Ve-
 fontionem rei frumentarie, commeatusq; causa mora-
 tur, ex percunctatione nostrorum, uocibusq; Gallo-
 rum, ac mercatorū, qui ingenti magnitudine corporū
 Germanos incredibili uirtute, atq; exercitatione in
 armis esse prædicabant, sæpenumero sese cū his con-
 gressos

LIBER

gressos ne uultū quidē, atq; aciem oculorū, dicebāt ferre potuisse, tantus subito timor omnē exercitiū occupauit, ut non mediocriter omnīū mentes, animosq; perturbaret. Hic primū ortus est à tribunis militū, ac præfectis, reliquisq;, qui ex urbe amicitia causa Cæsarem secuti, non magnū periculū miserebantur, quod non magnum in re militari usum habebant. Quorum alius alia causa illata, quàm sibi ad proficiscendū necessariam esse diceret, petebat, ut eius uoluntate discedere liceret. Nonnulli pudore adducti, ut timoris suspitionem uitarent, remanebant. Hi neq; uultū fingere, neq; interdū lachrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis, aut suum fatum querebātur, aut cum familiaribus suis commune periculū miserebantur: uulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum uocibus, ac timore paulatim etiam hi, qui magnū in castris usum habebant, milites, centurionesq;, quiq; equitatu præerant, perturbabantur, qui se ex his minus timidos existimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias itineris, & magnitudine syluarū, quæ inter eos, atq; Ariouistum intercederent, aut rem frumentariā, ut satis cōmode supportari posset, timere dicebāt. Nonnulli etiam Cæsari renuntiabant, cum castra moueri, & signa ferri iussisset, non fore dicto audiētes milites, neq; propter timorē signa laturos. Hæc cum animaduertisset Cæsar conuocato concilio, omniumq; ordinū ad id concilium adhibitis centurionibus, uehementer eos incusa

incusauit. Primū, quod aut quam in partē, aut quo cō-
cilio ducerentur, sibi querendū aut cogitandū puta-
rent. Ariouistū se consule cupidissime populi Ro. ami-
citiā appetisse, cur hunc tam temere quisquā ab offi-
cio discessurū iudicaret, sibi quidem persuaderi, cogni-
tis suis postulatis, atq; æquitate cōditionis perspecta,
eum neq; suam, neq; populi Ro. gratiam repudiaturū
Quod si furore, atq; amentia impulsus, bellum intui-
lisset, quid tandem uererentur? aut cur de sua uirtute,
aut de ipsius diligentia desperarent? Factū eius hostis
periculū patrum nostrorū memoria, cum Cymbris &
Teutonis à C. Mario pulsus, non minorē laudem exer-
citus, quā ipse imperator meritus esse uidebatur. Fas-
tum etiā nuper in Italia seruili tumultu, quos tamen
aliquis usus, ac disciplina, quā à nobis accepissent, sub-
leuaret. Ex quo iudicari posset, quantū haberet in se
boni constantia: propterea quod, quos aliquandiu in-
ermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac ui-
ctores superassent. Deniq; hos esse eosdem Germanos,
quibus cum sæpenumero Heluetij congressi non solum
in suis sedibus, sed etiam in illorum finibus, plerumq;
superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non
potuerint. Si quos aduersum preliū, & fuga Gallorū
commoueret, hoc si quærerent, reperiri posse diutur-
nitate belli defatigatis Gallis, Ariouistum cum multos
menses castris, ac paludibus se continuisset, neq; sui po-
testatē fecisset, desperantes iam de pugna, & disper-
sos sū

sos subito adortum, magis ratione, ac concilio, quam
 uirtute uicisse: cui ratione contra homines barbaros,
 atq; imperitos locus fuisset. Hac ne ipsum quidem spera-
 re nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in
 rei frumentariæ simulatione, angustiasq; itineris con-
 ferrent, facere arroganter: cum aut de officio Impera-
 toris desperare, aut ei præscribere auderent. Hæc sibi
 esse curæ, frumentum Sequanos, Leucos, Lingones sub-
 ministrare: iamq; esse in agris frumenta matura. De iti-
 nere ipsos breui tempore iudicatuos. Quod non fore
 dicto audientes, neq; signa latuuri dicantur, nihil se ea
 re commoueri. Scire enim quibuscunq; exercitus dicto
 audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse,
 aut aliquo facinore comperto, auaritia esse conuictam.
 Suam innocentiam perpetua uite felicitate Heluetiorum
 bello esse perspectam. Itaq; se, quod ad longiorem diem
 collocaturus esset, representaturum, & proxima nocte
 de quarta uigilia castra moturum, ut quamprimum in-
 telligere posset, utrum apud eos pudor, atq; officium,
 an timor plus ualeret. Quod si præterea nemo sequatur
 tur, tamen se cum sola decima legione iturum: de qua
 non dubitaret, sibiq; eam prætoriam cohortem futuram.
 Huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & pro-
 pter uirtutem confidebat maxime. Hac oratione habita,
 mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes:
 summaq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata
 est: Princepsq; decima legio per tribunos militum ei
 gratias

gratias egit, quod de se optimū iudiciū fecisset: seq; esse
 ad bellū gerendū paratissimū confirmauit. Deinde re-
 liquie legiones per tribunos militū, & primorum or-
 dinum centuriones egerūt, uti Casari satisfacerent, se
 neq; unquam dubitasse, neq; timuisse, neq; de summa
 belli suū iudiciū, sed imperatoris esse existimauisse.
 Eorū satisfactiōe accepta, & itinere exquisito per
 Diuitiacū, quod ex alijs Gallis ei maximā fidē habe-
 bat, ut milliū amplius quinquaginta circuitu locis a-
 pertis exercitū duceret, de quarta uigilia, ut dixerat,
 profectus est. Septimo die, cū iter nō intermitteret, ab
 exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias à
 nostris millibus passuū quatuor, & XX. abesse. Co-
 gnito Casaris aduētū, Ariouistus legatos ad eū mittit
 quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri lice-
 re, quoniā propius accessisset, seq; id sine periculo fa-
 cere posse, existimaret. Nō respuit cōditionē Caesar:
 iamq; eū ad sanitatē reuerti arbitratur, cū id, quod
 antea petēti denegasset, ultro polliceretur: magnāq;
 in spem ueniebat, pro suis tātis, populiq; Ro. in eū be-
 neficijs, cognitjs suis postulatis, fore uti pertinacia de-
 sisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. In-
 terim cū saepe ultro citroq; legati inter eos mitterētur,
 Ariouistus postulauit, ne quē peditē ad colloquiū Cæ-
 sar adduceret: uereri se, ne p insidias ab eo circūueni-
 retur, uterq; cū equitatu ueniret: alia ratiōe se nō esse
 uenturū. Cæsar quod nec colloquiū interposita causa
 tolli

tolli uolebat, neq; salutē suam Gallorū equitatū com-
 mittere audebat, commodissimum esse statuit omnibus
 equis, Gallis equitibus detractis, eis legionarios mili-
 tes legionis decimæ, cui quā maxime cōfidebat, im-
 ponere, ut præsidium quā amicissimū, si quid opus fa-
 cto esset, haberet. Quod cū fieret, nō irridicule quidā
 ex militibus decimæ legiōis dixit, plus quā pollicitus
 esset, Cæsarē facere: pollicitū esse in cohortis prætoris
 loco decimā legionē habiturū, & ad equū rescribere.
 Planities erat magna, & in ea tumulū terreus satis
 grandis. Hic locus equo ferē spatio ab castris utriusq;
 aberat, eō, ut erat dictū, ad colloquiū uenerunt, legio-
 nem Cæsar, quā equis deuexerat, passibus ducentis ab
 eo tumulo cōstituit, Item equites Ariouisti pari inter-
 uallo constiterūt. Ariouistus, ut ex equis colloqueren-
 tur, & præter se denos, ut ad colloquiū adducerēt, po-
 stulauit. Vbi eō uentum est, Cæsar initio orationis, sua
 Senatusq; in eū beneficia cōmemorauit, quod rex ap-
 pellatus esset à Senatu, quod amicus, quod munera am-
 plissime missa. Quam rem & paucis contigisse, & à
 Romanis pro maximis hominū officijs cōsueuisse tri-
 bui docebat. Illum cum neq; aditū, neq; causam postu-
 landi iustam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac
 Senatus, ea præmia consecutū. Docebat etiā quā ue-
 teres, quāmq; iuste causæ necessitudinis ipsis cum He-
 duis intercederent, quæ Senatusconsulta, quoties,
 quāmq; honorifica in eos facta essent, ut omni tem-
porc

pore totius Gallie principatū Hedui tenuissent, prius
 etiam quā nostrā amicitiam appetissent. Populi Ro.
 hanc esse cōsuetudinē, ut socios, atq; amicos nō modo
 sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore au-
 ctiores uelut esse. Quod uero ad amicitia populi Ro. at-
 tulissent, id his eripi, quas pati posset? Postulauit dein
 de eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut He-
 duis, aut corū socijs bellum inferret, obsides redderet:
 si nullā partem Germanorū domū remittere posset, at-
 ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Arioui-
 stus ad postulata Cesaris pauca respondit, de suis uir-
 tutibus multa prædicauit, transisse Rhenu sese nō sua
 sponte, sed rogatū, & accersitū à Gallis, non sine ma-
 gna spe, magnisq; præmijs domū, proquin quosq; reli-
 quisse: sedes habere in Gallia ab ipsi concessas, obsides
 ipsorum uoluntate datos, stipendiū capere iure belli,
 quod uictores uictis imponere consueuerint: non sese
 Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omneis Gallie
 ciuitates ad se oppugnandū uenisse, ac cōtra se castra
 habuisse, eas omneis copias à se uno prælio suas, ac su-
 peratas esse: si iterum experiri uelint, paratū se decer-
 tare: sin pacem malint, iniquum esse de stipendio recu-
 sare, quod sua uoluntate ad id tempus dependerint.
 Amicitia populi Ro. sibi ornamento, & præsidio, nō
 detrimento esse oportere, idq; ea spe se petisse. Si per
 populum Ro. stipendiū remittatur, & dedititij subtra-
 hantur, nō minus libenter sese recusaturū populi Ro.

LIBER

Amicitia, quam appetierit. Quod multitudinē Germanorum in Gallia traducat, id se sui muniendi, nō Gallie oppugnandae causa facere, eius rei testimonio esse, quod nisi rogatus non uenerit: & quod bellū nō intru-
lerit, sed defenderit. Se prius in Galliam uenisse, quam populū Ro. Nunquā ante hoc tempus exercitū populū Ro. Gallie provinciae finibus egressum quid sibi uellet, cur in suas possessiones ueniret. Prouinciā suā esse hāc Galliam sicuti illam nostrā, ut ipsi concedi non oportere, si in nostros fines impetū faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod ex Sena, Consulto Heduos appellatos amicos diceret, nō se tam barbarū, neq; tam imperitū esse rerum, ut non sciret, neq; bello Allobrogū proximo, Heduos Romanis auxilium tulisse, neq; ipsos in his contentionibus, quas Hedui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populū Ro. usos esse, debere se suspicari simulata Caesarem amicitia, quod exercitū in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturū. Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusq; populis Ro. gratum esse facturū. Id se ab ipsis per eorum nuntios conpertū haberet: quorū omnīū gratiā, atq; amicitia eius morte redimere posset. Quod si discessisset, ac liberam possessionē Galliae sibi tradidisse, magno se illum praemio remuneraturū, & quaecunq; bella geri uellet, sine illo

illo eius labore, & periculo confecturū. Multa à Cæsare in eam sententiã dicta sunt, quare negotio desistere non posset: & neq; suam, neq; populi Ro. consuetudinem pati, uti optime meritos socios desereret: neq; se iudicare Galliam potius esse Ariouisti, quàm populi Ro. Bello separatos esse Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio maximo, quibus populus Ro. ignouisset, neq; in prouinciã redeisset, neq; stipediũ imposuisset. Quod si antiquissimũ quodq; tempus spectari oporteret, populi Ro. iustissimũ esse in Gallia imperiũ. Si iudicium Senatus seruari oporteret, liberam debere esse Galliã, quàm bello uictam suis legibus uti uoluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiãtũ est equites Ariouisti propius tumultũ accedere, & ad nostros adequitate, lapides, telaq; in nostros conijcere. Cæsar loquendi finem fecit, seq; ad suos recepit, suisq; imperauit, ne quod omnino telũ in hostes reijcerent. Nã & si sine ullo periculo legionis delectæ, cõmissum cũ equitatu prælium fore uidebat, tamen committendũ nõ putabat, ut pulsus hostibus dici posset, eos à se per fidẽ in colloquio circumuentos. Posteaquã in uulgus militũ relatũ est, qua arrogãtia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset, impetumq; in nostros eius equites fecissent, eaque res colloquium ut dirimisset, multo maior alacritas, studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo post Ariouistus legatos ad Cæsarem mittit, uelle se de his rebus, quæ

inter eos agi cœpta, neq; perfecta essent, agere cū eo, uti iterum colloquio diem constitueret: aut si id minus uellet, ex suis legatis aliquē ad se mitteret. Colloquēdi Cæsari causa uisa nō est: & eò magis quod pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conijcerent. Legatū ex suis sese magno cum periculo ad eum missurū, & hominibus seris obiecturū existimabat. Commodissimū uisum est M. Valeriū Pro-cillum, C. Valerij Caburi filiū, summa uirtute, & humanitate adolescentē, cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiā, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, & quod in eo Germanis peccandi causa non esset, ad eum mittere & Marcum Titium, qui hospitio Ariouisti usus erat. His mandauit, ut quæ diceret Ariouistus, cognoscerent, & ad se referrent. Quos cum apud se in castris Ariouistus conspexisset, exercito suo presente, conclamauit, quid ad se uenirent, an speculandi causa. Conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. Eodē die castra promouit, & millibus passuum sex à Cæsaris castra sub monte confedit. Postridie eius diei præter castra Cæsaris suas copias traduxit, & millibus passuū duobus ultra cum castra fecit, eo consilio, uti frumento cōmeatuq; qui ex Sequanis & Heduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies cōtinuos quinq; Cæsar pro castris suas copias produxit, & acie instructā habuit

habuit, ut, si uellet Ariouistus prælio contēdere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuuit. Equestri prælio quotidie contendit: Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitū millia erant sex, totidem numero pedites uelocissimi, ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis causa delegerant. Cum his in prælijs uersabantur, ad eos se equites recipiebant, Hi si quid erat durius concurrebant. Si qui grauiore uulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant. Si quo erat longius prodeundū, aut celerius recipiendū, tāta erat horū exercitatione celeritas, ut iubis equorū subleuati, cursum adaequarent. Vbi cum castris sese tenere Caesar intellexit, ne diutius cōmeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederāt circiter passus sexcentos, ab his castris idoneū locū delegit, acieq; triplici instructa, ad eum locum uenit. Primam & secundā aciem in armis esse, tertiā castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos (ut dictum est) aberat, eō circiter hominum numero XVI. millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quae copiae nostros perterrerent, & munitione prohiberent. Nihilominus Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partē auxiliiorū, quatuor reliquas in castra maiora re-duxit. Proximo die, instituto suo Caesar ex castris

LIBER

utrisq; copias suas eduxit: paululumq; à maioribus castris progressus, acie instruxit, hostibusq; pugnandi potestate fecit. Vbi ne tum qdē eos p̄d̄ire intellexit, circiter meridiem exercitū in castra reduxit. Tum demū Ariouistus partem suarū copiarū, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimq; usq; ad uesperū pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus multas & illatis, & acceptis uulneribus, in castra reduxit. Cū ex captiuis quæreret Caesar, quamobrem Ariouistus prælio nō decertaret, hāc reperiebat causam. Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorum sortibus, & uaticinationibus declararēt, utrum præliū cōmitti ex usu esset, nec ne. Eas ita dicere non esse fas Germanos superare, si ante nouam lunam prælio contendissent. Postridie eius diei Caesar præsidium utrisq; castris, quod satis esse uisum est, reliquit. Oēs alarios in conspectu hostiū pro castris minoribus cōstituit, quo minus multitudine militū legionariorū pro hostiū numero ualebat, ut ad speciē alarijs uteretur. Ipse triplici instructa acie, usq; ad castra hostiū accessit. Tum demum necessario Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimq; cōstituerunt, paribusq; interuallis. Harudes, Marcomanos, Tribotes, Vangiones, Nemetes, Sebusios, Sueuos, omnemq; aciem suam rhedis, & carris circundederunt, ne qua spes in fugam relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt. Quæ in prælium proficiscentes milites passis manibus, stentes implora

plorabant, ne se in seruitutē Romanis traderēt. Caesar
singulis legionibus singulos legatos, & quæstorē præ
fecit, uti eos testes suæ quisq; uirtutis haberet. Ipse à de
xtro cornu, quod eam partē minime firmā hostiū esse
animaduertat, præliū cōmisit. Ita nostri acriter in
hostes signo dato, impetū fecerūt: itaq; hostes repente
celeriterq; procurrerūt, ut spatium pila in hostes conij
ciendi non daretur. Reiectis pilis cōminus gladijs pu
gnatum est. At Germani celeriter ex cōsuetudine sua
phalange facta, impetus gladiatorū exceperūt. Reperti
sunt complures nostri milites, qui in phalangas insili
rent, & scuta manibus reuellerent, & desuper uulner
rarent. Cum hostiū acies à sinistro cornu pulsa, atque
in fugam conuersa esset, à dextro cornu uehementer
multitudine suorum, nostrā aciem premebant. Id cum
animaduertisset, P. Crassus adolescens, qui equitatu
præerat, quod expeditior erat quàm hi, qui inter aci
em uersabatur, tertiā aciem laborantibus nostris subsi
dio misit. Ita præliū restitutum est, atq; omnes hostes tex
ga uerterūt: neq; prius fugere destiterūt, quàm ad flu
men Rhenū millia passuum ex eo loco circiter quinque
peruenerūt. Ibi perpauci, aut uiribus confisi, tranare
contenderunt, aut limtribus inuentis, salutē sibi petie
runt. In his fuit Ariouistus, qui nauiculam deligatam
ad ripam nactus, ea profugit. Reliquos omnes equi
tes consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ari
ouisti uxores: unā Sueua natione, quam domo seu

cum adduxerat: altera Norica, Regis Voccionis soror
 quam in Gallia duxerat à fratre missam, Vtraq; in ea
 fuga perijt. Dux filix harum, altera occisa, altera ca=
 pta est M. Valerius Procillus cum à custodibus in fu=
 ga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Casarē
 hostium equitatum persequentem incidit. Quæ quidē
 res Casari non minorem quàm ipsa uictoria uoluptat=
 tem attulit: quod hominem honestissimum prouinciæ
 Gallie, suum familiarem & hospitem, ereptum è ma=
 nibus hostium, sibi restitutum uidebat, neq; eius cala=
 mitate de tanta uoluptate & gratulatione quicquam
 fortuna diminuerat. Is se præsente de se ter fortibus
 consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in
 aliud tempus reseruaretur. Sortium beneficio se esse
 incolumem. Item Marcus Titius repertus, & ad eum
 reductus est. Hoc prælio trans Rhenū nuntiato, Suci
 qui ad ripas Rheni uenerant, domum reueri cœpe=
 runt, quos Vbij qui proximi Rhenum incolunt, perter=
 ritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt.
 Caesar una æstate duobus maximis bellis confectis, ma=
 turius paulo quàm tempus anni postulabat, in hyber=
 na in Sequanos exercitum deduxit. Hybernis
 Labienum præposuit. Ipse in cite=
 riorem Galliam ad con=
 uentus agendos
 profectus
 est.

C. IULII CAESARIS COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
GALLICO. LIBER
SECVNDVS.

VM ESSET CAESAR
in citeriore Gallia in hybernis
(ita uti supra demonstrauimus)
crebri ad eum rumores affere-
batur: literisq; item Labieni cer-
tior fiebat omneis Belgas, quam
tertiam esse Galliae partem dix-
eramus, contra populū Ro. coniurare, obsidesq; inter-
se dare. Coniurandi has esse causas. Primū, quod ue-
rerentur ne omni pacata Gallia, ad eos exercitus no-
ster adduceretur. Deinde quod ab nonnullis Gallis sol-
licitarentur. Partim, qui ut Germanos diutius in Gal-
lia uersari noluerāt, ita populi Ro. exercitū hyemare
atq; inueterascere in Gallia moleste ferebāt. Partim,
qui mobilitate, & leuitate animi nouis imperijs stude-
bant. Ab nonnullis etiam quod in Gallia à potentiori-
bus, atq; ijs, qui ad conducendos homines facultates
habebant, uulgo regna occupabantur, qui minus faci-
le eam rem in Imperio nostro consequi poterant. His
nuntijs literisq; cōmotus Caesar, duas legiones in cite-
riore Gallia nouas cōscripsit, & in eunte estate in ul-
teriore Gallia, qui deduceret Q. Pedium legatū misit.

L I B E R

Ipse cū primū pabuli copia esse inciperet, ad exercitiū uenit. Dat negociū Senonibus, reliquisq; Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos geratur, cognoscant, seq; de his rebus certiorē faciāt. Hi cōstanter omnes nuntiauerūt manus cogi, exercitusq; in unum locū cōduci. Tum uero dubitandū nō existimauit, quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata, castra mouet, diebusq; circiter. XV. ad fines Belgarū peruenit. Eō cū de improviso, celeriusq; omnium opinione uenisset, Rhemi, qui proximi Gallia ex Belgis sunt, ad eū legatos Iecium & Antebrogiiū primos ciuitatis suæ miserūt, qui dicerēt se, suaq; omnia in fidē, atq; potestātē populi Ro. permittere: neq; se cū reliquis Belgis cōsensisse, neq; cōtra populū Ro. omnino cōiurasse: paratosq; esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, cæterisq; rebus iuuare. Reliquos omnes Belgas in armis esse. Germanosq;, qui ripas Rheni incolūt, sese cū his cōiunxisse: tantūq; esse eorū omniū furorē, ut ne Suesones quidē fratres, cōsanguincosq; suos, qui eodē iure, iisdem legibus utātur, unū imperiū, unumq; magistratum cū illis habeant, deterrere potuerint, quin cū his cōsentirēt. Cū ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæq; in armis essent, & quid in bello possent, sic reperiēbat. Plerosq; Belgas esse ortos à Germanis, Rhenūq; antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi consedissee, Gallosq;, qui ea loca incolerent, expulsi;

lisse: solosq; esse, qui patrum nostrorū memoria omni
 Gallia uexata, Teutones, Cimbrosq; intra fines suos
 ingredi prohibuissent. Qua ex re fieri, uti earū rerum
 memoria magnam sibi autoritatē, magnosq; spiritus
 in re militari sumerent: De numero eorū omnia se ha
 bere explorata Rhemi dicebāt: propterea, quod pro
 pinquitatibus, affinitatibusq; cōiuncti, quantā quisq;
 multitudinē in communi Belgarū concilio ad id bellū
 pollicitus esset, cognouerant. Plurimū inter eos Bello
 uacos, & uirtute, & autoritate, & hominū numero
 ualere. Hos posse cōficere armata millia centū: pollici
 tos ex eo numero lecta millia. LX. totiusq; belli impe
 rium sibi postulare. Sueffones suos esse finitimos, la
 tissimos, feracissimosq; agros possidere. Apud eos fuis
 se regē, nostra etiā memoria Diuitiacū totius Gallie
 potentissimū: qui cum magnæ partis harum regionū,
 tum etiam Britaniæ imperium obtinuerit, nunc esse
 regem Galbam. Ad hunc propter iusticiam, pruden
 tiamq; summā totius belli omnium uoluntate deferri:
 oppida habere numero XII. Polliceri millia armata
 quinquaginta. Totidem Neruios, qui maxime feri in
 ter ipsos habebantur, longissimeq; absint. XV. millia
 Atrebates. Ambianos. X. millia. Morinos. XV. millia
 Menacospios. VII. millia. Calecos. X. millia. Vero
 casses, & Veromanduos totidem. Catuacos. XXI. X.
 millia. Condrusos, Eburones, Cerasos, Pamanos, qui
 uno nomine Germani appellātur, arbitrari ad qua
 draginta

LIBER

draginta millia Cæsar Rhemos cohortatus, liberali-
 terq; oratione prosecutus, omnē Senatū ad se conuer-
 nire, principumq; liberos obsides ad se adduci iussit:
 quæ omnia ab his diligēter ad diem facta sunt. Ipse Di-
 uitiacum Hedū magnopere cohortatus, docet quan-
 topere Reipub. cōmunisq; salutis intersit, manus ho-
 stium destineri, ne cum tanta multitudine uno tēpore
 confligendū sit. Id fieri posse, si suas copias Hedui in fi-
 nes Bellouocorū introduxerint, & eorū agros popula-
 ri cœperint, His mandatis eum ad se dimittit. Postq̃
 omneis Belgarū copias in unū locū coactas ad se ueni-
 re uidit, neq; iam longe abesse ab his, quos miserat, ex-
 ploratoribus, & ab Rhēnis cognouit, flumē Axonam
 quod est in extremis Rhemorū finibus, exercitiū tradu-
 cere maturauit, atq; ibi castra posuit. Quæ res, & la-
 tus unum castrorū ripis fluminis muniebat, & post eū
 quæ essent, tutā ab hostibus reddebat: & cōmeatus ab
 Rhemis, reliquisq; ciuitatibus, ut sine periculo ad eum
 portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi
 præsidū ponit, & in altera parte fluminis. Q. Titu-
 rium Sabinum legatū cum sex cohortibus reliquit. Ca-
 stra in altitudinē pedum duodecim uallo, fossaq; duo-
 de uiginti pedum munire iubet. Ab ipsis castris oppi-
 dum Rhemorū nomine Bibrax aberat millia passuum
 octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœ-
 perunt. Aegre eo die sustentatū est. Gallorum eadem,
 atq; Belgarum oppugnatio est. Hi ubi circūiecta mul-
 titudi

titudine hominū totis mœnibus, undiq; in murum lapi-
 des iaci cœpti sunt, murusq; defensoribus nudatus est,
 testudine facta portis succedunt, murumq; subruunt.
 Quod tum facile fiebat. Nam tanta multitudo lapi-
 des, ac tela conieciabant, ut in muro consistendi pote-
 stas esset nulli: Cū finem oppugnādi nox fecisset, Iccius
 Rhemus summa nobilitate & gratia inter suos, qui
 tum oppido præfuerat, unus ex his, qui legati de pace
 ad Cæsarem uenerant, nuntios ad eum mittit, nisi sub-
 sidium sibi mittatur, sese diutius sustinere nō posse. Eō
 de media nocte Cæsar iisdem ducibus usus, qui nuntij
 ab Iccio uenerant, Numidas & Cretas sagittarios, &
 funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorū
 aduentu, & Rhemis cum spe defensionis studiū propu-
 gnandi accessit, & hostibus eadem de causa spes por-
 tiundi oppidi discessit. Itaq; paulisper apud oppidum
 morati, agrosq; Rhemorū depopulati, omnibus uicis,
 edificijsq; quo adire poterant, incensis, ad castra Cæ-
 saris cum omnibus copijs contenderūt, & à millibus
 passū minus duobus castra posuerūt. Quæ castra, ut
 fumo, atq; ignibus significabatur, amplius millibus pas-
 suum octo in latitudinē patebāt. Cæsar primo & pro-
 pter multitudinē hostiū, & propter eximiā opinionē
 uirtutis prælio supersedere statuit. Quotidie tamen e-
 questribus prælijs, quid hostis uirtute posset, & quid
 nostri auderent periclitabatur. Vbi nostros non esse in-
 feriores intellexit, loco pro castris ad aciem instruc-
 dam

dam natura opportuno, atq; idoneo, quod is collis, ubi
 castra posita erant, paululū explanicie editus, tantū
 aduersus in latitudinē patebat, quantū loci acies in-
 structa occupare poterat: atq; ex utraq; parte lateris
 deiectus habebat, & in fronte leuiter fastigatus, pau-
 latim ad planiciem redibat: ab utroq; latere eius collis
 transuersam fossam obduxit circiter passuū quadrin-
 gentorum: & ad extremas fossas castella constituit,
 ibiq; tormenta collocauit, ne cum aciem instruxisset,
 hostes (quod tantū multitudine poterant) a lateribus
 suos pugnantes circumuenire possent. Hoc facto dua-
 bus legionibus, quas proxime conscripserat: in castris
 relictis, ut si quo opus esset, subsidio duci possent, reli-
 quas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes
 item suas copias ex castris eductas instruxerunt. Palus
 erat nō magna inter nostrū, atq; hostium exercitum.
 Hanc si nostri transirent, hostes expectabāt. Nostri au-
 tem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos
 aggredierentur parati in armis erant. Interim praelio
 equestri inter duas acies cōtēdebatur. Vbi neutri tran-
 seundi initium faciunt, secundiore equitū nostrorū præ-
 sidio Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus
 ex eo loco ad flumen Axonam contenderūt, quod esse
 post nostra castra demonstratum est. Ibi uadis reper-
 tis, partem suarum copiarum traducere conati sunt,
 eo consilio, ut si possent, castellum, cui præerat. Q.
 Titurius legatus, expugnarent, pontemq; interseuin-
 derent,

derent? sin minus possent, agros Rhemorum popula-
rentur, qui magna nobis usui ad bellū gerendū erant,
cōmatusq; nostros sustinebant. Caesar certior factus à
Titurio, omnē equitatū & leuis armaturæ Numidas,
funditores, sagittariosq; pontem traducit, atq; ad eos
contendit. Acriter in eo loco pugnātū est. Hostes impe-
ditos nostri in flumine aggressi, magnū corū numerū
occiderunt. Per eorum corpora reliquos audacissime
transire conantes, multitudine telorū repulerūt. Pri-
mos, qui transierant equitatu circumuentos, interfece-
runt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flu-
mine transeundo spem se fessisse intellexerūt, neq; no-
stros in locū iniquiorē progredi pugnandi causa uide-
runt, atq; ipsis res frumentaria deficere coepit, concilio
conuocato, constituerunt optimū esse, domum suā
quenq; reuerti; & quorū in fines primū Romani exer-
citus introduxissent, ad eos defendendos undiq; con-
uenirent, ut potius in suis, quā in alienis finibus de-
certarent, & domesticis copijs rei frumentarie uteren-
tur. Ad eam sententiā cum reliquis causis, hæc quoq;
ratio eos deduxit: quod Diuitiacū quoq; atq; Heduos
finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant,
his persuaderi, ut diutius morarentur, neq; ut suis au-
xidum ferrent, non poterat. Ea re constituta secunda
vigilia r. agno cum strepitu, actumultu castris egressi,
nullo certo ordine, neq; Imperio, cum sibi quisq; pri-
mum itineris locum peteret, & domum peruenire
props

LIBER

properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectius uideretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias ueritus, quod qua de causa discederēt nondum perspexerat, exercitū, equitatumq; castris continuit. Prima luce, cōfirmata re ab exploratoribus oēm equitatū, qui nouissimū agmen moraretur, præmisit, eiq; Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatū cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi nouissimos adorti, & multa millia passuum profecti, magnā multitudinē eorum fugientium conciderūt. Cum ab extremo agmine hi, ad quos uentum erat, consisteret, fortiterq; impetum nostrorū militum sustinerent, priores, quod adesse à periculo uiderentur, neq; ulla necessitate, neq; Imperio cōtinerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi subsidiū posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorū multitudinē nostri interfecerunt, quantū fuit diei spatium: sub occasumq; solis sequi destiterūt, seq; in castra, uti erat imperatū, receperunt. Postridie eius diei Cæsar priusquam hostes ex pauore, ac fuga reciperēt in fines Suessonū, qui proximi Rhemis erāt, exercitum duxit, & magno itinere profecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod uacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, muriq; altitudinē paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitionis uincas agere, queq; ad oppugnandū usui erant,

comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Sueffonum
 multitudo, in oppidū proxima nocte conuevit. Celeri
 ter uincis ad oppidū actis, aggere iacto, turribusq; cō
 stitutis magnitudine operum, quæ neq; uiderant ante
 Galli, neq; audierant: & celeritate Romanorū permo
 ti, legatos ad Cæsarē de deditione mittunt, & petenti
 bus Rhemis, ut conseruarentur, impetrant. Cæsar obse
 ribus acceptis, primis ciuitatis, atq; ipsius Galbæ re
 gis duobus filijs, armisq; omnibus ex oppido traditis,
 in deditionē Sueffones accepit, exercitumq; in Bello
 uacos ducit: qui cum se, suaq; omnia in oppidum Bra
 tuſpantium contulissent, atq; ab eo oppido Cæsar cum
 exercitu circiter millia passuum quinq; abesset, omnes
 maiores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarē ten
 dere, & uoce significare cœperunt sese in eius fidem,
 ac potestātē uenire, neq; contra populū Ro. armis cō
 tendere. Item cum ad oppidum accessisset, castraq; ibi
 poneret, pueri, mulieresq; ex muro passis manibus suo
 more pacem à Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus
 (nam post discessum Belgarum dimissis Heduarum co
 pijs ad eum reuerterat) facit uerba. Bellouacos omni
 tempore in fide, atq; amicitia ciuitatis Hedux fuisse.
 Impulsos à suis principibus, qui dicerent Heduos à Cæ
 sare in seruitutē redactos omnes indignitates contu
 meliasq; perferre, & ab Heduis defecisse, & populo
 Ro. bellum intulisse. Qui huius consilij principes fuis
 sent, quod intelligerent, quantam calamitatē ciuitati

intulissent, in Britannia profugisse. Petere non solum Bel-
 louacos, sed etiam pro his Heduos, ut sua clementia ac
 mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Heduo-
 rum autoritate apud omnes Belgas amplificaturum,
 quorum auxilijs, atque opibus, si qua bella inciderint, su-
 stentare consueverint. Caesar honoris Diuitiaci, atque He-
 duorum causa sese eos in fidem recepturum, et conser-
 uaturum dixit. Sed quod erat ciuitas magna, et inter
 Belgas autoritate, ac hominum multitudine preestabat,
 sexcentos obsides poposcit. His traditis, omnibusque ar-
 mis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum
 peruenit: Qui se, suaque omnia sine mora dederunt.
 Eorum fines Neruij attingebant, quorum de natura mo-
 ribusque Caesar cum quereret, sic reperiebat. Nullum
 aditum esse ad eos mercatoribus, nihil pati uini, reli-
 quarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri: quod
 his rebus relanguere animos, eorumque remitti uir-
 tutis existimarent. Esse homines feros, magnaque uir-
 tutis. Increpitare, atque inculcare reliquos Belgas, qui se
 populo Romano deditissent, et patriam uirtutem proie-
 cissent: confirmare sese, neque legatos missuros, neque ul-
 lam conditionem pacis accepturos. Cum per eorum fines
 triduo iter fecisset, inueniebat ex captiuis, Sabim flu-
 men ab castris suis, non amplius millia passuum decem
 abesse. Trans id flumen omnes Neruios consedissee, ad-
 uentumque ibi Romanorum expectare unam cum Attreba-
 tibus, et Veromanduis finitimis suis. Nam his utrisque
 persuasit

persuaserant, ut eandem belli fortunã experirentur.
 Expectari etiam ab his Aduaticorũ copias, atq; esse in
 itinere. Mulieres, quiq; per ætatem ad pugnam inutiles
 uiderentur, in eum locum coniecisse, quo propter pa-
 ludes exercitui aditus non esset. Cæsar his rebus co-
 gnitis exploratores, centurionesq; præmittit, qui locũ
 castris idoneum deligant. Cum ex dedititijs Belgis, re-
 liquisq; Gallis complures Cæsarem secuti unã iter face-
 rent, quidam ex his (ut postea ex captiuis cognitũ est)
 corũ dierũ consuetudine itineris nostri exercitus per-
 specta, nocte ad Neruios peruenierunt, atq; his demon-
 strarunt inter singulas legiones, impedimentorũ ma-
 gnum numerũ intercedere: neq; esse quicquã negocij,
 cum prima legio in castra uenisset, reliquæq; legiones
 magnũ spatium abessent, hæc sub sarcinis adoriri. Quã
 pulsa, impedimentisq; direptis, futurũ, ut reliquæ con-
 tra consistere non auderent. Adiuuabat etiam eorum
 consiliũ, qui rem deferebant, quod Neruij antiquitus
 cum equitatu nihil possent, neq; enim ad hoc tempus
 ei rei student: sed quicquid possunt pedestribus ualent
 copijs, quo facilius finitimorũ equitatum, si prædan-
 di causa ad eos uenisset, impedirent, teneris arbori-
 bus incis, atq; inflexis, crebrisq; in latitudinem ra-
 mis enatis, & rubis, sentibusque interiectis esse-
 rant, ut instar muri hæc sepes munimenta prabe-
 rent, quo non modo non intrari, sed ne perspici qui-
 dem posset. His rebus cum iter agminis nostri impe-

LIBER

dīretur, non omittendū sibi consiliū Neruij existima-
 uerunt. Loci natura erat hæc, quem locum nostri ca-
 stris delegerant. Collis à summo æqualiter decliuus, ad
 flumē Sabin, quod supra nominauimus, uergebat. Ab
 eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus
 huic, & contrarius passus circiter ducentos, infimus,
 apertus, ab superiore parte syluestris, ut non facile in-
 trorsus perspici posset. Intra eas syluas hostes in occul-
 to sese continebant: In aperto loco secundū flumē para-
 cæ stationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitu-
 do circiter pedum trium. Cæsar equitatu præmisso sub-
 sequebatur omnibus copijs. Sed ratio, ordoq; agminis
 aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerāt: Nam
 quod hostis appropinquabat consuetudine sua, Cæsar
 VI. legiones expeditas ducebat. Post eas, totius exerci-
 tus impedimenta collocabat. Inde duæ legiones, quæ
 proximæ conscriptæ erant, totum agmen claudebant,
 præsidioq; impedimentis erant. Equites nostri cū fun-
 ditoribus, sagittarijsq; flumen transgressi, cum hostiū
 equitatu præliū cōmiserunt. Cum se illi identidem in
 syluas ad suos reciperent, ac rursus è sylua in nostros
 impetū facerent, neq; nostri longius quàm quem ad fi-
 nem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes in-
 sequi auderent, interim legiones sex, quæ primæ uene-
 rant, opere dimenso castra munire coeperunt. Vbi pri-
 ma impedimenta nostri exercitus ab his qui in syluis
 abditi latebant, uisa sunt, quod tempus inter eos com-
 mittere

mittendi prælii conuenerat, ita ut intra syluam aciem
ordinesq; constituerant, atq; ipsi sese confirmauerāt,
subito omnibus copijs prouolarunt, impetumq; in no-
stros equites fecerūt. His facile pulsus, ac perturbatis,
incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut penē
uno tēpore & ad syluas, & in flumine, & iam in ma-
nibus nostris hostes uiderentur. Eadem autē celeritate
aduerso colle ad nostra castra, atq; eos, qui in opere oc-
cupati erant, contenderunt. Casari omnia uno tēpore
erant agenda. Vexillum proponendū, quod erat insi-
gne, cum ad arma concurrere oporteret. Signum tuba
dandū. Ab opere reuocandi milites, qui paulo longius
aggeris petendi causa processerant, accersendi. Acies
instruenda. Milites cohortandi. Signum dandū. Qua-
rum rerum magnā partem, temporis breuitas, & in-
cursus hostiū impediēbat. His difficultatibus due res
erant subsidio, scientia, atq; usus militū, quod supe-
rioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, nō mi-
nus cōmode ipsi sibi præscribere, quā ab alijs doceri
poterant: & quod ab opere, singulisq; legionibus sin-
gulos legatos Casar discedere, nisi munitis castris, ue-
tuerat. Hi propter celeritatē, & propinquitatē hostiū,
nihil iam Cesaris imperiū expectabant, sed per se quæ
uidebantur, administrabāt. Casar necessarijs rebus im-
peratis, ad cohortandos milites, quam in partem sors
obtulit, decurrit, & ad legionem decimā deuenit.
Milites nō longiore oratione est cohortatus, quā uti

LIBER

sue pristinae uirtutis memoriã retinerent, neu pertur-
 barentur animo, hostiumq; impetũ fortiter sustineret.
 Et quia non longius hostes aberant, quam quo telum
 adijci posset, praelij cõmittendi signũ dedit. Atq; item
 in alterã partem cohortandi causa profectus, pugnan-
 tibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiũq;
 tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad
 insignia accõmodanda, sed etiam ad galeas intuẽdas,
 scutisq; tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quã
 quisq; in partem ab opere casu deuenit, quãq; prima
 signa conspexit, ad hæc constitit: ne in quærendis suis
 pugnandi tempus dimitteret. Instruẽto exercitu magis
 ut loci natura, deiectusq; collis, & necessitas tẽporis,
 quã ut rei militaris ratio, atq; ordo postulabat, cum
 diuersis locis legiones alie, alia in parte hostibus resi-
 sterent, sepibusq; densissimis, ut ante demõstrauimus,
 interiectis, prospectus impediretur, neq; certa subsi-
 dia collocari, neq; quid in quaq; parte opus esset pro-
 uideri, neq; ab uno omnia imperia administrari pote-
 rant. Itaq; in tanta rerum iniquitate, fortuna quoq;
 euentus uarij sequebantur. Legionis nonæ, & decimæ
 milites, ut in sinistra parte aciei constiterãt, pilis emis-
 sis, cursu, ac lassitudine exanimatos, uulneribusq; con-
 fectos, Atrebatas (nam his ea pars obuenerat) celeri-
 ter ex loco superiore in flumen compulerũt, Et transi-
 re conantes insecuti, gladijs magnã partẽ eorũ impe-
 ditam interfecerunt. Ipsi transire flumen nõ dubitau-
 runt;

runt: & in locum antiquū progressi rursus regressos,
 ac resistentes hostes, redintegrato pralio in fugam cō-
 iecerunt. Item alia in parte diuersa duæ legiones unde-
 cima, & octaua, proiugatis Veromanduis, quibus cū
 erant cōgressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis
 preliabantur. Ac totis ferè castris à fronte, & à sini-
 stra parte nudatis, quod in dextro cornu legio duode-
 cima, & non magno ab ea interuallo septima consti-
 tisset, omnes Neruij cōfertissimo agmine, duce Boduo-
 gnato, qui summā imperij tenebat, ad eum locum con-
 tenderunt. Quorū pars aperto latere legiones circū-
 uenire, pars summū locum castrorū petere cepit. Eo-
 dem tempore equites nostri, leuisq; armatura pedites
 qui cum his unā fuerant, quos primo hostium impetu
 pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis
 hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partē fugam
 petebant. Et calones, qui ab decumana porta, ac sum-
 mo iugo collis nostros uictores flumen transire cōspe-
 xerant, prædandi causa egressi, cum respexissent, & ho-
 stes in nostris castris uersari uidissent, præcipites fugæ
 sese mandabant. Simul eorū, qui cum impedimētis ue-
 niebant, clamor, fremitusq; exaudiebatur. Alij; aliā
 in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus re-
 bus permoti equites Treueri, quorum inter Gallos uir-
 tutis opinio est singularis, qui auxilij causa à ciuitate
 missi ad Cæsarem uenerāt, cum multitudine hostiū ca-
 stra nostra compleri, legiones premi, & penè circum-

LIBER

uentas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diuersos, dispersosq; in omnes partes fugere uidiſſent, desperatis nostris rebus domũ contenderũt: Romanos pulsos, superatosq; castris impedimentisq; eorũ hostes potitos ciuitati renuntiauerunt. Cæſar ab decimæ legiſ onnis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi ſuos urgeri, ſignisq; in unum locũ collatis duodecimæ legionis milites confertos, ſibiſſis ad pugna eſſe impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſigniferoq; interfecto, ſigno amiſſo, reliquarum cohortium omnibus ſerè centurionibus, aut uulneratis, aut occiſis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortiſſimo uiro multis grauibusq; uulneribus confecto, ut iam ſe ſuſtinere non poſſet, reliquos eſſe tardiores, & nōnullos à nouiſſimis deſertos, prælio excedere, ac tela uitare, hoſteisq; neq; à fronte ex inferiore loco ſubcũtes intermittere, & ab utroq; latere inſtare, & rem eſſe in anguſto uidit, neq; ullum eſſe ſubſidiũ, quod ſubmitti poſſet, ſcuto ab nouiſſimis uni militi detracto, quod ipſe eò ſine ſcuto uenerat, in primam aciem proceſſit, centurionibusq; nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, ſigna inferre, & manipulos laxare iuſſit, quo facilius gladijs uti poſſent. Huius aduentu ſpe illata militibus, ac re integrato animo, cũ pro ſe quiſq; in conſpectu imperatoris etiam in extremis ſuis rebus operã nauicare cuperet, paulum hoſtium impetus tardatus eſt. Cæſar cum ſeptimã legionem, quæ iuxta conſtite=

stiterat, item urgeri ab hoste uidisset, tribunos militū
 monuit, ut paulatim sese legiones coniungerēt, & cō-
 uersa signa in hostes inferrēt. Quo factō cum alijs alij
 subsidiū ferrent, neq; timerent, ne aduersi ab hoste cir-
 cumuenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare
 coeperunt. Interim milites legionū duarū, quæ in no-
 uissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, præ-
 lio nūtiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus
 conspiciabantur. Et Titus Labienus castris hostiū poti-
 tus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris ge-
 rerentur, conspiciatus, decimā legionē subsidio nostris
 misit. Qui cum ex equitum, & calonum fuga, quo in
 loco res esset, quantoq; in periculo, & castra, & legi-
 ones, & imperator uersaretur, cognouissent, nihil ad
 celeritatē sibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta
 rerum cōmutatio est facta, ut nostri etiam, qui uulneri-
 bus confecti procubissent, scutis innixi præliū redin-
 tegrarent. Tum calones perterritos hostes conspicati,
 etiam inermes armatis occurrerunt. Equites uero, ut
 turpitudinē fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pu-
 gnabant, quo se legionarijs militibus præferrēt. At ho-
 stes etiam in extrema spe salutis tantam uirtutē præ-
 stiterunt, ut cum primi eorum cecidissent, proximi is-
 centibus insisterent, atq; ex eorum corporibus pugna-
 rent. His deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui su-
 peressent, ut ex tumulo tela in nostros conijcerent, pi-
 laq; intercepta remitterent, ut non ne quicq; tantæ uir-

tutis homines iudicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimū locum, quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, & prope ad interitionē gente, ac nomine Neruiorū redacto, maiores natu, quos unā cum pueris, mulieribusq; in æstuarria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impeditū, uictis nihil tutū arbitrarentur, omnium qui supererant consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seq; ei dediderunt. Et in cōmemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcentis ad treis Senatores, ex hominū millibus sexaginta, uix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerūt. Quos Cæsar ut in miseros ac supplices usus misericordia uideretur, diligentissime cōseruauit: suisq; finibus, atq; oppidis uti iussit: & finitimis imperauit, ut ab iniuria, & maleficio se, suosq; prohiberēt. Aduatici (de quibus supra scripsimus) cum omnibus copijs auxilio Neruijs uenirēt, hac pugna nuntiata ex itinere domū reuerterunt, cunctis oppidis, castellisq; desertis, sua omnia in unum oppidū egregie natura munitū contulerunt. Quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectusq; haberet, una ex parte leniter accliuīs aditus, in latitudinē non amplius ducentorum pedum relinquebatur. Quem locū duplici altissimo muro munierant. Tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro collocarant. Ipsi erant ex
Cim

Cimbris, Teutonisque procreati: qui cum iter in prouin-
 ciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis,
 quae secum agere, ac portare non poterant, citra flumen
 Rhenum depositis, custodiae ex suis, ac praesidio sex mil-
 lia hominum una reliquerunt. Hi post eorum obitum mul-
 tos annos a finitimis exagitati, cum aliis bellum infer-
 rent, aliis illatum defenderent, consensu eorum omnium
 pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. Ac
 primo aduentu exercitus nostri crebras ex oppido ex-
 cursiones faciebant: paruulisque praелиis cum nostris con-
 tendebant. Postea uallo pedum. XII. in circuitu. XV.
 milliū, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese conti-
 nebant. Vbi uincis actis, aggere extructo, turrim consti-
 tui procul uiderunt, primum irridere ex muro, atque in-
 crepitare uocibus, quod tanta machinatio ab tanto spa-
 tio instrueretur. Quibus nam manibus, aut quibus ui-
 ribus praesertim homines tantulae staturae (nam plerumque
 omnibus Gallis praemagnitudine corporum suorum bre-
 uitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in mu-
 ros sese collocare considerent. Vbi uero moueri et ap-
 propinquare moenibus uiderunt, noua atque inusitata
 specie commoti, legatos ad Caesarem de pace miserunt.
 Qui ad hunc modum locuti: Non se existimare Roma-
 nos sine ope deorum bellum gerere, qui tanta altitudinis
 machinationes celeritate promouere, et ex propin-
 quitate pugnare possent. Se, suaque omnia eorum potes-
 tati permittere dixerunt. Vnum petere, ac deprecari,
 si for-

Si forte pro sua clementia, ac mansuetudine, quam ipsi
 ab alijs audissent, statuisset Aduaticos esse conseruan-
 dos, ne se armis dispoliaret. Sibi omnes serè finitimos
 esse inimicos, ac suæ uirtuti inuidere: à quibus se defen-
 dere traditis armis non possent. Sibi prestare, si in ciu-
 casum deducerentur, quamuis fortunã à populo Ro-
 pati, quàm ab his per cruciatũ interfici, inter quos do-
 minari consuessent. Ad hæc Cæsar respondit, se magis
 consuetudine sua, quàm merito eorum ciuitatẽ conser-
 uaturum, si prius, quàm acies murum attigisset, se de-
 ditissent: sed deditiois nullam esse conditionẽ, nisi ar-
 mis traditis: se id, quod in Neruios fecisset, facturũ: fi-
 nitimisq; imperaturũ, ne quam dedititijs populi Ro-
 iniuriam inferrent. Re nuntiata ad suos, illi se, quæ im-
 perarentur, facere dixerunt. Armorũ magna multitu-
 dine de muro infossam, quæ erat ante oppidũ iacta, sic
 ut prope summã muri, aggerisq; altitudinẽ acerui ar-
 morum adæquarent. Et tamen circiter parte tertia (ut
 postea compertũ est) celata, atq; in oppido retenta,
 portis patefactis, ea die pace sunt usi. Sub uesterũ Cæ-
 sar portas claudi, militesq; ex oppido exire iussit, ne
 quam noctu oppidani à militibus iniuriam acciperẽt.
 Illi ante inito (ut intellectũ est) consilio, quod deditio-
 ne facta, nostros præsidia deductoros, aut deniq; indi-
 ligentius seruaturus crediderant, partim cum his, quæ
 retinuerant, & calauerãt armis, partim, scutis ex cor-
 tice factis, aut uiminibus intextis, quæ subito ut tempo-
 ris ex

ris exiguitas postulabat) pellibus induxerant, tertia uigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus uidebatur, omnibus copijs repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter (ut ante Cæsar imperauerat) ignibus significatione facta, ex proximis castellis eò concursus est: pugnatumq; ab hostibus ita acriter ut à uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex uallo turribusq; tela iacerent, pugnari debuit, cum una uirtute omnis spes salutis cõsisteret. Occisus ad hominũ millibus quatuor, reliqui in oppidũ reiecti sunt. Postridie eius diei refractis portis, cũ iam defenderet nemo, atq; intromissis militibus nostris, sectione eius oppidi uniuersam Cæsar uendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est milium quinquagintatriũ. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, Osifinos, Curiosolitas, Sefuuios, Aulercos, Rhodones que sunt maritime ciuitates, Oceanumq; attingunt, certior factus est, omneis eas ciuitates in deditione, potestatemq; populi Ro. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad Barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus, que trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, que se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæsar, quod in Italiam, Illyricumq; properabat, in ita proxima æstate, ad se reuerti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, que ciuitates pro-
 pinque

LIBER

pinque his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus
in hiberna deductis, in Italiã profectus est. Ob easq;
rex ex literis Cæsaris dies. XV. supplicatio decreta
est. Quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
GALLICO. LIBER
TERTIVS.

VM IN ITALIAM pro-
ficisceretur Cæsar, Seruũ Gal-
bam cum legione duodecima, et
parte equitatus in Antuates,
Veragros, Sedunosq; misit: qui
à finibus Allobrogum, & lacu
Lemano, & flumine Rhodano
ad summas alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod
iter per alpes, quo magno cum periculo magnisq; por-
torijs mercatores ire consueuerunt. patefieri uolebat.
Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in his locis
legionẽ hyemandi causa collocaret. Galba, secũdis ali-
quot prælijs factis, castellisq; cõ pluribus eorum expu-
gnatis, misit ad eum undiq; legatis, obsidibusq; datis,
& pace facta, constituit cohortes duas in Antuatibus
collocare: & ipse cum reliquis eius legionis cohorti-
bus in uico Veragrorum, qui appellatur Octodorus,
hyemã

hyemare. Qui uicus positus in ualle, non magna adierat
 Et a planicie, altissimis montibus undiq; cōtinetur. Cū
 hic duas in partes flumine diuideretur, alterā partem
 eius uici Gallis ad hyemandū cōcessit, alterā uacuā ab
 his relictā cohortibus attribuit. Eum locū uallo, fossiq;
 muniuit. Cū dies bybernorū cōplures transissent, frum-
 mentūq; eō cōportari iussisset subito per exploratores
 certior factus est, ex ea parte uici, quā Gallis cōcesse-
 rat, omnes noctu discessisse: montesq;, qui impenderēt
 à maxima multitudine Sedunorū, & Veragrorū tene-
 ri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli
 renouādi, legionisq; opprimēdæ cōsiliū caperēt. Pri-
 mum, qd' legionē, neq; eam plenissimā detractis cohorti-
 bus duabus, & cōpluribus singillatim, qui cōmeatus
 petēdi causa missi erant, absentibus, propter paucitatē
 despiciebāt. Tum etiā, quod propter iniquitatē loci, cū
 ipsi ex montibus in uallem decurrerent, & tela cōijce-
 rent, ne primū quidē posse impetū suū sustineri existi-
 mabāt. Accedebat, quod suos à se liberos abstractos ob-
 sidum nomine dolebant: & Romanos nō solū itineriū
 causa, sed etiā perpetuæ possessionis, culmina alpium
 occupare conari, & ea loca finitimæ Prouinciæ adiun-
 gere, sibi persuasum habebant. His nuntijs acceptis
 Galba, cum neq; opus hybernorū, munitionesq; plene
 essent perfectæ, neq; de frumento, reliquoq; commeā-
 tu satis esset prouisum, quod de ditione facta, obsidi-
 busq; acceptis, nihil de bello timēdum existimauerat,

conci

concilio celeriter conuocato sententias exquirere cœ-
 pit. Quo in cōcilio cū tantū repentini periculi præter
 opinionē accidisset, ac iam omnia ferè superiora loca
 multitudine armatorū completa conspicerentur, neq;
 subsidio ueniri, neq; cōmeatus supportari, interclusis
 itineribus, posset, prope iam desperata salute, non nul-
 le huiusmodi sententiæ dicebantur: ut impedimētis re-
 lictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eò per-
 uenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamē par-
 ti placuit, hoc reseruato ad extremū consilio, interim
 rei euentum experiri, & castra defendere. Breui spa-
 tio interiecto, uix ut his rebus, quas constituissent, col-
 loquendis, atq; ad ministrādis tempus daretur, hostes
 ex omnibus partibus, signo dato decurrere, lapides,
 gessaq; in uallum conijcere. Nostri primo integris ui-
 ribus fortiter repugnare, neq; ullum frustra telum ex
 loco superiore mittere: ut quæq; pars castrorū nudata
 defensoribus premi uidebatur, eò occurrere, & auxi-
 lium ferre. Sed hoc superari, qd' diurnitate pugne
 hostes defessi, cum prælio excedebant, alij integris ui-
 ribus succedebant. Quirū rerū à nostris propter pau-
 citatem fieri nihil poterat: ac non modo defesso ex pu-
 gna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi con-
 stiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas daba-
 tur. Cum iam amplius horis sex continenter pugnare
 tur, ac non solū uires, sed etiam tela nostris deficerēt,
 atq; hostes acrius instarent: languidioribusq; nostris
 uallū

uallum scindere, & fossas complere cœpissent, resq;
 esset iam ad extremū perducta casum. P. Sextius Bacu-
 lus primipili centurio (quē neruico prælio cōpluribus
 confectum uulneribus diximus) & item. C. Volusenus
 tribunus militū, uir & consilij magni, & uirtutis, ad
 Galbam occurrunt: atq; unam esse spem salutis docēt,
 si eruptione facta, extremū auxiliū experirētur. Itaq;
 conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores fa-
 cit, paulisper intermitterent prælium: ac tantummodo
 tela missa exciperent, seq; ex labore reficerent. Post
 dato signo è castris erumperent, atq; omnē spem salu-
 tis in uirtute ponerent. Quod iussi sunt, faciunt: ac su-
 bito omnibus portis eruptione facta, neq; cognoscēdi,
 quid fieret, neq; sui colligendi hostibus facultatē relin-
 quunt. Ita cōmutata fortuna eos, qui in spem potien-
 dorum castrorū uenerant, undiq; circūuentos, interfi-
 ciunt: & ex hominū millibus amplius triginta (quē nu-
 merum Barbarorum ad castra uenisse constabat) plus
 tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam
 conijciunt: ac ne in locis quidem superioribus consisse-
 re patiuntur. Sic omnibus hostiū copijs fuis, armisq;
 exutis, se in castra, munitionesq; suas recipiunt. Quo
 prælio factō, quod sæpius fortunā tentare Galba uole-
 bat: atq; alio sese in byberna consilio uenisse memine-
 rat, alijs occurrisse rebus uiderat, maxime frumenti,
 commeatusq; mopia permotus, postero die omnibus
 eius uici edificijs incensis, in prouinciā reuerti cōten-
 dit.

LIBER

dit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, inco-
 lumem legionē in Antuates, inde in Allobrogas perdu-
 xit, ibiq; hyemauit. His rebus gestis, cum omnibus de
 causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis
 Belgis, expulsis Germanis, uictis in alpihus Sedunis,
 atq; ita in ita hyeme in Illyricum profectus esset, quod
 eas quoq; nationes adire, & regiones cognoscere uo-
 lebat, subitū bellum in Gallia coortū est. Eius belli hæc
 fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione septima
 proximis mari Oceano in Andibus hyemabat. Is quod
 in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosq;
 militum complures in finitimas ciuitates frumenti cō-
 meatuq; petēdi causa dimisit. Quo in numero erat T.
 Terrasidius missus in Vnellos, M. Trebius Gallus in
 Curiosolitas, Q. Velanius cum. T. Sillio in Venetos.
 Huius ciuitatis est longe amplissima autoritas omnis
 ora maritimæ regionū earum, quod & naues habent
 Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare cōsue-
 uerunt, & scientia, atq; usu nauticarū rerum ceteros
 antecedunt: & in magno impetu maris, atq; aperto,
 paucis portibus interiectis, quos tenēt ipsi, omnes ferē
 qui eodem mari uti consueuerunt, habent uestigales.
 Ab his fuit initium retinendi Siliij, atq; Velanij, quod
 per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recupe-
 raturus existimabant. Horum autoritate finitimi ad-
 ducti (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia)
 eadem de causa Trebium, Terrasidiumq; retinent: &
 celer

celeriter missis legatis per suos principes inter se con-
 iurant, nihil nisi cōmuni consilio acturos, eundemq;
 omnis fortunæ exitum esse laturos: reliquasq; ciuita-
 tes sollicitant, ut in ea libertate, quam à maioribus ac-
 ceperant, permanere, quàm Romanorū seruitutē per-
 ferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam
 sententiā perducta, communē legationē ad P. Cras-
 sum mittunt. Si uelit suos recuperare, obsides sibi re-
 mittat. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus
 quod ille aberat longius naues interim longas edifica-
 ri in flumine Ligeri, quod influit in Oceanū, remiges
 ex provincia institui, nautas gubernatoresq; compara-
 ri iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, cū pri-
 mum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit.
 Veneti, reliquæq; ciuitates cognito Cæsaris aduentu,
 simul quod quantum in se facinus admisissent intelli-
 gebant, legatos (quod nomē apud omnes nationes san-
 ctum, inuiolatumq; semper fuisse) retentos ab se, &
 in uincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum
 parare, & maxime ea, quæ ad usum nauium pertine-
 rent, prouidere instituunt: hoc maiore spe, quod multa
 natura loci confidebāt: pedestria esse itinera con-
 cisa æstuarijs, nauigationē impeditā, propter inscitā
 locorum paucitatemq; portuum sciebāt. Neq; nostros
 exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se
 morari posse confidebant. Ac iam ut omnia contra
 opinionem acciderent, tamen se plurimum nauibus
c 2 posse

posse: Romanos neq; ullam facultatē habere nauium
 neq; eorum locorū, ubi bellū gesturi essent, uada, por-
 tus, insulasq; nouisse: ac longe aliam esse nauigationē
 in intercluso mari, atq; in uastissimo, ac apertissimo
 oceano perspiciebant. His inuitis consilijs, oppida mu-
 niunt: frumenta ex agris in oppida cōportant. Naves
 in Venetiam ubi Cesarem primū bellum gesturū esse
 constabat, quā plurimas possunt, cogunt. Socios sibi
 ad id bellum Ossinos, Lexobios, Nannetes, Ambilia-
 tes, Morinos, Diablintres, Menapios asciscunt. Auxi-
 lia ex Britania, quæ contra eas regiones posita est, ac-
 cersunt. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas su-
 pra ostendimus. Sed multa tamen Cesarem ad id bellū
 incitabant: iniuriæ retentorū equitum Romanorū, re-
 bellio facta post deditiōē, defectio datis obsidibus, tot
 ciuitatū coniuratio: in primis ne hac parte neglecta,
 reliquæ nationes sibi idem licere arbitrarentur. Itaq;
 cum intelligeret omneis ferē Gallos nouis rebus stu-
 dere, & ad bellum mobilitate celeriterq; excitari, om-
 neis autē homines natura libertati studere, & condi-
 tiōē seruitutis odisse, prius, quā plures ciuitates cō-
 spiraret, partiendū sibi, ac latius distribuendū exerci-
 tum putauit. Itaq; T. Labienū legatum in Treueros,
 qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit.
 Huic mandat Rhemos, reliquosq; Belgas adeat, atq;
 in officio contineat. Germanosq; qui auxilio à Belgis
 accersiti dicebātur, si per uim nauibus flumē transire
 concen

conentur, prohibeat. P. Crassum cū cohortibus legionarijs, XII. & magno numero equitatus in Aquitaniā proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliā mittantur, ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatū cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosq; mittit: qui eam manum distingendā curet. Decium Brutum adolescentē classi, Gallicisq; nauibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisq; pacatis regionibus conuenire iusserat, praefecit: & cum primū posset in Venetos proficisci iubet. Ipse eò pedestribus copijs contendit. Erant eiusmodi ferē situs oppidorū, ut posita in extremis lingulis promontorijsq; neq; pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus incitauisset, quod bis semper accidit horariū duodecim spatio: neq; nauibus, quod rursus minuente aestu, naues in uadis afflictaerentur. Ita utraq; re oppidorum oppugnatio impediabatur. Ac si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere, ac molibus, atq; his fermè moenibus adaequatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero nauū apulso (cuius rei summā facultatē habebant) sua omnia deportabant: seq; in proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdē opportunitatibus loci defendebāt. Haec eo facilius magnam partem aestatis faciebāt, quod nostra naues tempestatibus detinebantur: summaq; erat uasto, atq; aperto mari magnis aestibus, raris, ac prope nullis portibus, difficultas nauigandi. Namq; ipsorum

LIBER

naues ad hunc modum factæ, armatæq; erant. Carinæ
 aliquāto planiores, quàm nostrarū nauium, quo facilius
 uada, ac decessum æstus excipere possent. Proræ admo-
 dum erectæ: atq; item puppes ad magnitudinē fluctuū
 tempestatūmq; accommodatæ. Nauesq; totæ factæ ex
 robore, ad quamuis uim, & contumeliā perferendā.
 Transtra ex pedalibus in altitudinē trabibus confixa
 clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine. Ancore pro-
 funibus, ferreis catenis reuinctæ. Pelles pro uelis, alu-
 tæq; tenuiter confectæ, siue propter lini inopiam, atq;
 eius usus insecitiam: siue, quod est magis uerisimile, qd'
 tantas tempestates oceani, tantosq; impeditus uento-
 rum sustinere, ac tanta onera nauium regi uelis nō sa-
 tis commode arbitrabantur. Cum his nauibus nostræ
 classi eiusmodi congressus erat, ut una celeritate, &
 pulsū remorū præstaret. Reliqua pro loci natura, pro
 ui tempestatū illis essent aptiora, & accommodatiora.
 Neq; enim his nostræ rostro nocere poterant, tanta in
 his erat firmitudo: neq; propter altitudinē facile telum
 adigebatur: & eadem de causa minus commode scopu-
 lis continebātur. Accedebat, ut cum seuire uentus coe-
 pisset, & se uento dedissent, & tempestatem ferrent
 facilius, & in uadis consistenter tutius: & ab æstu de-
 relictæ, nihil saxa, & cautes timerent. Quarū rerum
 omnium nostris nauibus casus erat extimescendus. Com-
 pluribus expugnatis oppidis, Caesar ubi intellexit fru-
 stratantum laborem sumi, neq; hostium fugam capris
 oppi-

oppidis reprimi, neq; his noceri posse, statuit expe-
 standam classem. Quæ ubi conuenit, ac primû ab ho-
 stibus uisa est, circiter, CC. XX. naues eorum para-
 tissimæ, atq; omni genere armorum ornatissimæ è por-
 tu profectæ nostris aduersæ constiterunt. Neq; satis
 Bruto, qui classi præerat, uel tribunis militum, centu-
 rionibusq; quibus singulæ naues erant attributæ, con-
 stabat, quid agerent, aut qua ratione pugnae insisteret.
 Rostro enim noceri non posse cognouerant. Turribus
 autem excitatis, tamen has altitudo puppiû ex Bar-
 baris nauibus superabat, ut neq; ex inferiore loco sa-
 tis commode tela adijci possent, & missa à Gallis gra-
 uius acciderent. Vna erat magno usus res præparata
 à nostris, falces præacutæ incertæ, affixæq; longurijs
 non absimili forma muralium falcium. His cum fu-
 nes, qui antennas ad malos distinebant, comprehensi,
 adductiq; erant, nauigio remis incitato prærumpe-
 bantur. Quibus abscisis, antennæ necessario concide-
 bant, ut cum omnis Gallicis nauibus spes in uelis, ar-
 mamentisq; cõsisteret, his ereptis omnis usus nauium
 uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen po-
 situm in uirtute, qua nostri milites facile superabant,
 atque eò magis, quod in conspectu Cesaris, atque o-
 mnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo for-
 tius factum latere posset. Omnes enim colles, & lo-
 ca superiora, unde erat propinquus despectus in
 mare, ab exercitu tenebantur. Disiectis (ut diximus)

LIBER

antennis, cum singulas binæ, aut ternæ naues circūsteterant, milites summa uī transcendere in hostiū naues contendebāt. Quod postquam Barbari fieri animaduuerterunt, expugnatis cōpluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxiliū, fuga salutem petere contendebant. Ac iam conuersis in eam partem nauibus, quò uentus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas extitit, ut se loco mouere non possent. Quæ quidem res ad negociū conficiendū maxime fuit opportuna. Nam singulas nostri consecrati expugnauerunt, ut perpauca ex omni numero noctis interuentu, ad terram peruenerint, cum ab hora serè quarta, usq; ad solis occasum pugnaretur, quo prælio bellum Venetorū totiusq; oræ maritimæ consecrū est. Nam cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eò conuenerant, tum nauium, quod ubiq; fuerat, unum in locū coegerant: quibus amissis, reliquæ neq; quò se reciperent, neq; quæ ad modū oppida defenderent, habebant Itaq; se, suaq; omnia Cæsari dediderunt. In quos eò grauius Cæsar uindicandū statuit, quò diligentius in reliquū tempus à Barbaris ius legatorū conseruaretur. Itaq; omni Senatu necato, reliquos sub corona uendidit. Dum hæc in Venetis gerūtur, Q. Titurnius Sabinus cum his copijs, quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorū peruenit. Iis præerat Viridouix, ac summā imperij tenebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant. Ex quibus
exerci

exercitū, magnasq; copias coegerat. Atq; his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexouijq; Senatu suo interfecto, quod autores belli esse volebant, portas clausurunt, seq; cum Viridouice coniunxerunt. Magnaq; præterea multitudo undiq; ex Gallia perditorū hominum, latronumq; conuenerat: quos spes prædandi, studiumq; bellandi ab agricultura, & quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris se se tenebat: Cum Virodouix contra eum duum milliū spatio consedisset, quotidieq; productis copijs pugnandi potestatem faceret, ut iam non solū hostibus in cõtempum Sabinus ueniret, sed etiam nostrorū militū uocibus non nihil carperetur. Tantamq; opinionē timoris præbuit, ut iam ad uallum castrorum hostes accedere auderent. Id, ea causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostiū præsertim eo absente, qui summā imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandū non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominē, & callidū delegit Gallum, ex his, quos auxilij causa secū habebat. Huic magnis præmijs, pollicitatiōibusq; persuadet, uti ad hostes transcat: & quid fieri uelit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos uenit, timorē Romanorum proponit. Quibus angustijs Cæsar à Venetis prematur docet: neq; longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem auxilij ferendi causa proficiscatur. Quod

LIBER

ubi auditū est, conclamant omnes occasionem negocij bene gerendi amittendā non esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consiliū Gallos hortabantur. Superiorum dierum Sabini cunctatio, per fugæ cōfirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli: & quod ferè libèter homines, id, quod uolunt, credunt. Iis rebus adducti, non prius Viridouicem, reliquosq; duces, ex consilio dimittunt, quàm ab his sit concessum arma uti capiāt, & ad castra contendant. Qua re concessa, leti uelut explorata uictoria, sarmentis, uirgultisq; collectis, quibus fossas Romanorū compleant, ad castra pergūt. Locus erat castrorū editus, & paulatim ab immo accliuis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimū spatij ad se colligendos, armandosq; Romanis daretur: exanimatiq; peruenerūt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant onera, subito duabus portis eruptionē fieri iubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, uirtute militum, ac superiorū pugnarū exercitatione, ut ne unum quidem nostrorū impetum ferrent, ac statim terga uerterent. Quos impeditos, integris uiribus milites nostri consecuti, magnum numerū eorum occiderunt: reliquos equites consecrati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. Sic uno tempore & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini uictoria Cæsar certior factus est,

etus est, ciuitatesq; omnes se statim Titurio dederunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorū alacer, ac promptus est animus, sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem ferè tempore. P. Crassus cum in Aquitaniam peruenisset, quæ pars (ut ante dictum est) & regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Gallie est existimanda, cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis. L. Valerius præconius legatus exercitu pulso, interfectus esset: atq; unde. L. Mallius proconsul impedimentis amicis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaq; re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatuq; comparato, multis præterea uiris fortibus Tolosa, & Narbone, quæ sunt ciuitates Gallie Prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiarium fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equitatuq; quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti, primū equestre prælium commiserunt: deinde equitatu suo pulso, atque in sequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti, prælium renouauerunt. Pugnatum est diu, atq; acriter. Cum Sontiates superioribus uictorijs freti, in sua uirtute totius Aquitanie salutem positam putarent. Nostri autem, quid sine imperatore, & sine reliquis

legioa

LIBER

legionibus adolescentulo duce efficere possent, perspi-
 ci cuperent. Tandem confecti uulneribus, hostes terga
 uertere. Quorū magno numero interfecto, Crassus ex
 itinere oppidū Sontiatū oppugnare cœpit. Quibus for-
 titer resistentibus, uineas, turreśq; egit. Illi aliās eru-
 ptione tentata, aliās cuniculis ad aggerem, uineasq;
 actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani: propte-
 rea, quod multis locis apud eos araria secturæ sunt:
 ubi diligentia nostrorū nihil his rebus profici posse in-
 tellexerunt, legatos ad Crassum mittunt: seq; in dedi-
 tionē ut recipiat, petunt. Quare impetrata, arma tra-
 dere iussi, faciunt. Atq; in ea re omnium nostrorum in-
 tētis animis, alia ex parte oppidi Adcantuannus, qui
 summā imperij tenebat, cum sexcentis deuotis, quos
 illi soldurios appellant. Quorum hæc est conditio, ut
 omnibus in uita cōmodis unā cum his fruantur, quo-
 rum se amicitie dediderint. Si quid his per uim acci-
 dat, aut eundem casum unā ferant, aut sibi mortē con-
 sciscant. Neq; adhuc hominum memoria repertus est
 quisquā, qui eo interfecto, cuius se amicitie deuouis-
 set, mori recusaret. Cum ijs Adcantuannus eruptionē
 facere conatus: clamore ab ea parte munitionis subla-
 to, cum ad arma milites concurrissent, uehementerq;
 ibi pugnatū esset, repulsis in oppidū est: uti tamē ea-
 dem deditionis conditione uteretur, à Crasso impera-
 uit. Armis, obsidibusq; acceptis, Crassus in fines Vo-
 contiorū, & Tarusatiū profectus est. Tum uero Bar-
bari

bari commoti, quod oppidū & natura loci, & manu
 munitū paucis diebus, quibus eò uētū erat, expugnatū
 cognouerant, legatos quoquo uersus dimittere, coniu-
 rare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt.
 Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt cite-
 rioris Hispaniæ finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, du-
 cesq; accersuntur. Quorū aduentu magna cum auto-
 ritate, & magna cum hominū multitudine bellum ge-
 rere conantur. Duces uero hi deliguntur, qui unā cū
 Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamq; scientiā
 rei militaris habere existimabantur. Li cōsuetudine po-
 puli Ro. loca capere, castra muuere, commeatibus no-
 stros intercludere insistent. Quod ubi Crassus anim-
 aduertit, suas copias propter exiguitatē facile diduci,
 hostē & uagari, & uias obsidere, & castris satis præ-
 sidij relinquere, ob eam causam minus commode fru-
 mentum, cōmeatumq; sibi supportari, indies hostium
 numerū augeri, non cunctandū existimauit, quin pu-
 gna decertaret. Hac re ad conciliū delata, ubi omneis
 idem sentire intellexit, posterum diem pugniæ consti-
 tuit. Prima luce productis omnibus copijs, duplici acie
 instructa, auxilijs in mediam aciem collocatis, quid ho-
 stes cōsilij caperent, expectabat. Illi, & si propter mul-
 titudinem, & ueterem belli gloriam, paucitatemq; no-
 strorum se tutò dimicatueros existimabant, tamen tu-
 tius esse arbitrabantur, obsessis uijs, commeatu inter-
 cluso, sine ullo uulnere uictoria potiri. Et si propter
 inopiā

inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere coepiſſent, impeditos in agmine, & ſub ſarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc cōſilio probato ab duobus, productis Romanorum copijs, ſeſe caſtris tenebant. Har re perſpecta Crassus cum ſua cunctatione, atq; opinione, timidioreſ hoſteis, noſtros milites alacrioreſ ad pugnandū effeciſſet, atq; omniū uoces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur, cohortatus ſuos, omnibus cupientibus ad hoſtium caſtra contendit. Ibi cum alij foſſas cōplerēt, alij multis telis coniectis, deſenſoreſ uallo, munitionibusq; depellerent: auxiliareſq; quibus ad pugna non multum Crassus confidebat, lapidibus, telisq; ſubmiſtrandis, & ad aggerem ceſſitibus comportandis, ſpeciem, atq; opinionem pugnantium præberent: cum item ab hoſtibus conſtanter, ac non timide pugnaretur, telisq; ex loco ſuperiore miſſa non fruſtra acciderent, equites circuitis hoſtium caſtris, Crasso renuntiarūt, nō eadem eſſe diligentia ab decumana porta caſtra munita, facilemq; aditum habere. Crassus equitū præfectoſ cohortatus, ut magnis præmijs, pollicitationibusq; ſuos excitarent, quid fieri uelit, oſtendit. Illi (ut erat imperatum) eductis quatuor cohortibus, quæ præſidio caſtris relicta, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent, omnium oculis, mentibusq; ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitioneſ peruenerunt.

runt. Atque his proruptis, prius in hostium castris
 constiterunt, quàm plane ab his uideri, aut quid rei
 gereretur, cognosci posset. Tum uero clamore ab ea
 parte audito, nostri reintegratis uiribus, quod ple-
 rumque in spe uictoriæ accidere consueuit, acrius im-
 pugnare cœperunt. Hostes undique, circumuenti, de-
 speratis omnibus rebus, se per munitiones deijcere,
 & fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus
 apertissimis campis consecutus, ex millium quinquag-
 tinta numero, quæ ex Aquitania, Cantabrisq; uenisse
 constabat, uix quarta parte relicta, multa nocte se in
 castra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ
 sese Crasso dedit, obsidesque ultro misit. Quo
 in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani,
 Vocates, Tarusates, Flustates, Garites, Ausci, Garummi,
 Sibuzates, Cocosatesq;. Pauca ultimæ nationes
 anni tempore confisæ, quod hyems suberat, id facere
 neglexerunt. Eodem serè tempore Cæsar, & si propè
 exacta iam ætas erat, tamen quod omni Gallia pacata,
 Morini, Menapij; supererant, qui in armis essent,
 neq; ad eum unquam legatos de pace misissent, arbitratu
 id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit.
 Qui longa alia ratione, ac reliqui Galli bellum gerere
 cœperunt. Nam quod intelligebant maximas nationes,
 quæ prælio contendissent, pulsas, superatasq; esse,
 continentessq; syluas, ac paludes habebant, eo se, suaq;
 omnia contulerunt. Ad quarum
 initiis

LIBER

initium sylvarum cum peruenisset Cæsar, castraq; mu-
 nire instituisset, neq; hostis interim uisus esset, disper-
 sis in opere nostris, subito ex omnibus partibus syluæ
 euolauerunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri
 celeriter arma cœperunt, eosq; in syluas repulerunt:
 & compluribus interfectis, longius impeditioribus lo-
 cis secuti, paucos ex suis desyderauerunt. Reliquis de-
 inceps diebus Cæsar syluas cedere instituit, & ne quis
 inermibus, imprudentibusq; militibus ab latere impe-
 tus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa,
 conuersam ad hostem collocabat, & pro uallo ad
 utrũq; latus extruebat. Incredibili celeritate magno
 spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus, atq; ex-
 trema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densio-
 res syluas peterent, eiusmodi tempestates sunt conse-
 cutæ, uti opus necessario intermitteretur: & continua-
 tione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri
 nō possent. Itaq; uastatis omnibus eorum agris, uicis,
 ædificijsq; incensis, Cæsar exercitũ reduxit, &
 in Aulercis, Lexobijsq; reliquis item
 ciuitatibus, quæ proxime bel-
 lum fecerant, in hy-
 bernis collo-
 cauit.

C. IVLII CAESARIS COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
GALLICO. LIBER
QVARTVS.

A, QVAE SECVTA
est, hyeme, qui fuit annus Cn.
Pompeio. M. Crasso cōsulibus
Vspetes, Germani, & itenz
Tenchtheri magna cū multitu-
dine hominū flumen Rhenum
transierunt, non longe à mari
quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab
Sueuis cōplures annos exagitati, bello premebantur,
& agricultura prohibebantur. Sueuorū gens est lōge
maxima, & bellicosissima Germanorū omniū. li cen-
tum pagos habere dicuntur. Ex quibus quotannis sin-
gula millia armatorū bellandi causa suis ex finibus e-
ducūt. Reliqui, qui domi remāserint, se, atq; illos alūt.
Hi rursus inuicem anno post in armis sunt. Illi domi
remanent, sic neq; agricultura, neq; ratio, atq; usus
belli intermittitur. Sed priuati, ac separati agri apud
eos nihil est. Neq; longius anno remanere uno in loco
incolendi causa licet. Neq; multū frumento, sed maxi-
mam partē lacte, atq; pecore uiuūt: multumq; sunt in
uenationibus. Quae res & cibi genere, & quotidiana
exercitatione, & libertate uitae, quod à pueris nullo
f officio

LIBER

officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra uoluntatē faciant, & uires alit, & immani corporū magnitudine homines efficit. Atq; in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis, neq; uestitus præter pelles habeant: quarū propter exiguitatē magna est corporis pars aperta, & lauentur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus magis eō, ut quæ bello ceperint, quibus uendant, habeant, quàm quo ullam rem ad se importari desyderent. Quin etiā iumentis, quibus maxime Galli delectantur, quæq; impensoparant pretio, Germani importatis non utuntur: sed quæ sunt apud eos nata praua, atq; deformia, hæc quotidianæ exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus prælijs sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur: equosq; eodem remanere uestigio assuefaciunt, ad quos se celeriter, cum usus poscit, recipiunt. Neq; eorū moribus turpius quicq;, aut inertius habetur, quàm ephippijs uti. Itaq; ad quæuis numerū ephippiatorū equitū, quæuis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari nō sinunt: quod ea re ad laborē ferendū remollefcere homines, atq; effeminari arbitrantur. Publice maximā putant esse laudem, quàm latissime à suis finibus uacari agros. Hæc re significari magnū numerū ciuitatū suam uim sustinere non potuisse. Itaq; una ex parte à Sueuis circiter millia passuum sexcenta agri uacare dicuntur. Ad alterā partē succedūt Vbij, quorū fuit ciuitas ampla, atq; florens,

ut est

ut est captus Germanorū: & paulo, qui sunt eiusdem generis citā ceteris humaniores: propterea, qđ Rhe- num attingunt, multiq; ad eos mercatores uentitant, & ipsi propter propinquitatē, quod Gallicis sunt mo- ribus, assuefacti. Hos cū Sueui multis sepe bellis ex- perti, propter amplitudinē, grauitatemq; ciuitatis, fi- nibus expellere nō potuissent, tamen uectigales sibi fe- cerunt: ac multo humiliores, infirmioresq; redegerūt. In eadē causa fuerūt Vsiptes, & Tenchtheri, quos su- pra diximus, qui cum plures annos Sucuorū uim susti- nuerint, ad extremū tamen agris expulsī, & multis lo- cis Germaniæ trienniū uagati, ad Rhenum peruene- runt. Quas regiones Menapij incolebant, ij ad utrāq; ripam fluminis agros, ædificia, uicosq; habebant. Sed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificijs que trans flumē habuerāt, demigrauerūt, & cis Rhe- num dispositis præsijs, Germanos transire prohibe- bant. Illi omnia experti, cū neq; ui contēdere, propter inopiā nauū, neq; clam transire, propter custodias Menapiorū possent, reuerti se in suas sedes, regiōesq; simulauerūt. Et tridui uiam progressi, rursus reuerte- runt: atq; omni hoc itinere una nocte equitatu cōfecto inscios, inopinātesq; Menapios oppresserunt. Qui de Germanorū discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenu in suos uicos remigrauerant. His interfectis, nauibusq; eorum occupatis, priusquā ea pars Menapiorum, que citra Rhenum erat,

f 2 certior

LIBER

certior fieret, flumen transierunt, atq; omnibus eorū
 edificijs occupatis, reliquā partē hyemis se eorum co-
 pijs aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & in-
 firmitatē Gallorū ueritus, quod sunt in cōsilijs capien-
 dis mobiles, & nouis plerunq; rebus student, nihil his
 committendū existimauit. Est autē hoc Gallicæ cōsue-
 tudinis, ut & uiatores etiā inuitos cōsistere cogāt, &
 quod quisq; eorū de quaq; re audierit, aut cognouerit
 querāt: & mercatores in oppidis uulgus circūstet,
 quibusq; ex regionibus ueniant, quaq; res ibi cognoue-
 rint, pronuntiare cogant: & his rumoribus atq; audi-
 tionibus permoti, de summis sæpe rebus cōsilia ineunt
 quorū eos ē uestigio pœnitere necesse est, cum incertis
 rumoribus seruant, & pleriq; ad uoluntatē eorū ficta
 respondeant. Qua cōsuetudine cognita Cæsar, ne gra-
 uiori bello occurreret, maturius, quā cōsueuerat, ad
 exercitum proficiscitur. Eo cum uenisset, ea, quæ fore
 suspicatus erat, facta cognouit. Missas legationes a nō
 nullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatosq; eos, uti ab
 Rheno discederent, omniaq; quæ postulassent ab se fo-
 re parata, Qua spe adducti Germani latius iam uaga-
 bantur: & in fines Eburonum, & Condrusonum, qui
 sunt Treuerorum clientes, peruenerant. Principibus
 Gallie euocatis, Cæsar ea, quæ cognouerat, dissimulan-
 di sibi existimauit: eorumq; animis permulsis, & con-
 firmatis, equitatuq; imperato, bellum cum Germanis
 gerere constituit. Re frumentaria comparata, equiti-
 busq;

Busq; delectis iter in ea loca facere coepit, quibus in lo-
 cis Germanos esse audiebat. A quibus cum paucorum
 dierum iter abesset, legati ab his uenerunt: quorū hæc
 fuit oratio. Germanos neq; priores populo Ro. bellū
 inferre, neq; tamē recusare, si laceffantur, quin armis
 contendant: quod Germanorū cōsuetudo hæc sit à ma-
 ioribus tradita, quicumq; bellū inferant resistere, neq;
 depræcari. Hoc tamen dicere, uenisse inuitos, eiectos
 domo. Si suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles
 esse amicos, uel sibi agros attribuāt, uel patiantur eos
 tenere, quos armis possederint. Sese unis Sueuis conce-
 dere, quibus ne Dij quidem immortales pares esse pos-
 sint. Reliquū quidem in terris esse neminem, quē non
 superare possint. Ad hæc Cæsar quæ uisum est, respon-
 dit. Sed exitus fuit orationis, sibi nullam cum his ami-
 citiam esse posse, si in Gallia remanerent. Neq; uerum
 esse, qui suos fines tueri non poterint, alienos occupa-
 re: neq; ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantæ
 præsertim multitudini sine iniuria possint. Sed licere,
 si uelint, in Vbiorum finibus consistere, quorum sunt
 legati apud se, & de Sueuorum iniurijs queratur, &
 à se auxiliū petant. Hoc se ab Vbijs impetraturū. Le-
 gati hæc se ad suos relatueros dixerunt, & re delibera-
 ta post diem tertium ad Cæsarem reuersuros. Interea
 ne propius se castra moueret, petierunt. Ne id quidē
 Cæsar ab se impetrari posse, dixit. Cognouerat enim
 magnam partem equitatus ab his aliquot diebus ante,

LIBER

prædandi, frumentâdiq; causa ad Ambivaritos trans
 Mosam missam. Hos expectari equites, atq; eius rei
 causa moram interponi arbitrabatur. Mosâ profluit
 ex monte Vosgo, qui est in finibus Lingonû: & parte
 quadam Rheno recepta, quæ appellatur Vacalos, in su-
 lam efficit Batauorû: Neq; longius ab eo millibus pas-
 suum. LXXX. in oceanû influit. Rhenus autē oritur
 ex Lepontijs, qui alpes incolunt: & longo spatio per
 fines Nantuatum, Heluetiorum, Sequanorû, Medio-
 matricum, Tribucorum, Treuerorû citatus fertur: &
 ubi Oceano appropinquauit, in plures defluit partes,
 multis ingentibusq; insulis effectis, quarû pars magna
 à feris, barbarisq; nationibus incolitur. Ex quibus sunt
 qui piscibus, atq; ouis auium uiuere existimantur: mul-
 tisq; capitibus in Oceanum influit, Cæsar cum ab hoste
 non amplius passuum. XII. millibus abesset, ut erat
 constitutum, ad eum legati reuertuntur. Qui in itinere
 congressi, magnopere ne longius progredere-
 tur, orabant. Cum id non impetrassent, petebant uti ad eos
 equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosq;
 pugna phiberet. Sibiq; uti potestatem faceret, in Vbios
 legatos mittendi. Quorum si principes, ac Senatus si-
 bi iureiurando fidem fecissent, ea cõditione, quæ à Cæ-
 sare ferretur, se usuros ostendebant. Ad has res confi-
 ciendas sibi tridui spatium daret. Hæc omnia Cæsar eo-
 dem illó pertinere arbitrabatur, ut tridui mora inter-
 posita, equites eorû, qui abessent, reuerceretur. Tamẽ
 sese

sese non longius millibus passuum quatuor a quationis
 causa processurum eo die, dixit. Huc postero die quam
 frequentissimi conuenirent, ut de eorum postulatis co-
 gnosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equita-
 tu antecesserant, mittit qui nuntiarent, ne hostes pre-
 lio lacefferent: & si ipsi lacefferentur, sustinerent, quoad
 ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes ubi pre-
 mium nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque
 millium numerus, cum ipsi non amplius octingentos
 equites haberent, quod hi, qui frumentadi causa ierant
 trans Mosam, nondum redierant, nihil nostris timen-
 tibus, quod legati eorum paulo ante a Caesare discesse-
 rant, atque is dies inducijs erat ab ijs petitus, impetu facto
 celeriter nostros perturbauerunt. Rursus his re-
 sistentibus, consuetudine sua ad pedes desilierunt: sus-
 fossisque equis, compluribusque nostris deiectis, reliquos
 in fugam coniecerunt: atque ita perterritos egerunt, ut
 non prius fuga desisterent, quam in conspectu agmi-
 nis nostri uenissent. In eo prelio ex equitibus nostris
 interficiuntur quatuor & LXX. In his uir fortis-
 simus Piso Aquitanus amplissimo genere natus, cuius
 auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus
 ab Senatu nostro appellatus. Hic cum fratri interclu-
 so ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eri-
 puit, ipse equo uulnato deiectus, quoad potuit, for-
 tissime restitit. Cum circumuentus multis uulneri-
 bus acceptis cecidisset, atque id frater, qui iam prelio
 f 4 excessu

exceſſerat, procul animaduertiſſet, incitato equo, ſeſe
 hoſtibus obtulit, atq; interfectus eſt. Hoc factò prælio,
 Cæſar neq; iam ſibi legatos audiendos, neq; conditio-
 nes accipiendas arbitrabatur ab his, qui per dolum,
 atq; inſidias, petita pace, ultro bellum intuliſſent. Ex-
 pectare uero dum hoſtiũ copiæ augetur, equitatusq;
 reuerteretur, ſumma dementiæ eſſe iudicabat: & co-
 gnita Gallorũ infirmitate, quantũ iam apud eos, ho-
 ſtes uno prælio autoritatis eſſent conſecuti, ſentiebat.
 Quibus ad conſilia capienda nihil ſpatij dandũ exiſti-
 mabat. His conſtitutis rebus, & conſilio cum legatis,
 & quæſtore, cõmunicato, ne quẽ diem pugnæ præter-
 mitteret, opportuniſſima res accidit, qd' poſtridie eius
 diei mane eadem & perfidia, & ſimulatione uſi Ger-
 mani, frequẽtes omnibus principibus, maioribusq; na-
 tũ adhibitis, ad eum in caſtra uenerunt. Simul (ut dice-
 batur) ſui purgandi cauſa, quod contra, atq; eſſet di-
 ctũ, & ipſi petiſſent, præliũ pridie cõmiſiſſent. Simul,
 ut ſi quid poſſent, de inducijs fallendo impetrarent.
 Quos ſibi Cæſar oblatos gauiſus retineri iuſſit. Ipſe o-
 mnes copias caſtris eduxit: equitatũq;, qd' recenti præ-
 lio perterritũ eſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi iuſſit.
 Acie triplici inſtructa, & celeriter octo millium itine-
 re conſectò, prius ad hoſtium caſtra peruenit, quàm
 quid ageretur, Germani ſentire poſſent. Qui omnibus
 rebis ſubito perterriti, & celeritate aduentus noſtri,
 & diſceſſu ſuorũ, neq; cõſilij habendi, neq; arma capi-
 endi

endi spatio dato, perturbabantur: ut copias ne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutē petere nescirent quid pręstaret. Quorū timor cū fremitu, & concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati in castra irruerunt. Quo in loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atq; inter carros, impedimentaq; pręliū cōmiserunt. At reliqua multitudo puerorum, mulierumq; (nam cum omnibus suis domo excesserāt, Rhenumq; transierant) passim fugere coepit. Ad quos confectandos Cęsar equitatū misit. Germani post terga clamore audito, cum suos interfici uiderent, armis abiectis, signisq; militariis relictis, se ex castris eiecerunt: & cum ad confluentē Mosę, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto reliqui se in flumen pręcipitauerunt, atq; ibi timore, lassitudine, & ui fluminis oppressi perierūt. Nostri ad unum omnes incolumes, per paucis uulneratis, extati belli timore, cū hostiū numerus capitū. CCC. XXX millium fuisset, se in castra receperunt, Cęsar ijs, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia, cruciatusq; Gallorū ueriti, quorū agros uexauerant, remanere se apud eum uelle dixerunt. Iis Cęsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de causis Cęsar statuit sibi Rhenum esse transfundum: quarum illa fuit iustissima, quod cum uideret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam uenirent,

suis quoq; rebus eos itinere uoluit, cum intelligerent,
 & posse, & audere populi Ro. exercitū Rhenu trasi-
 re. Accessit etiam, quod illa pars equitatus V sipedum,
 & Tenchtherorū, quam supra cōmemorauī, prædādi
 frumentandiq; causa Mosam transisse, neq; prælio in-
 terfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines
 Sicambrorū receperat, seq; cum ijs coniunxerat. Ad
 quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularent, eos,
 qui sibi, Galli. eiq; bellum intulissent, ut sibi dederēt, re-
 sponderunt. Populi Ro. imperiū Rhenu finire. Si se in-
 uito Germanos in Galliam transire, non æquū existi-
 maret, cur sui quicquā esse imperij, aut potestatis trās
 Rhenum postularet? Vbi autē, qui unū ex Transrhe-
 nanis, ad Caesarem legatos miserant, amicitia fecerāt,
 obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxiliū
 ferret, quod grauiter ab Sueuis premerentur: uel si id
 facere occupationibus populi Ro. prohiberetur, exer-
 citum modo Rhenum transportaret. Id sibi ad auxiliū
 spemq; reliqui temporis satis futurū. Tantū esse nonē
 atq; opinionē exercitus Romani, Ariouisto puls, &
 hoc nouissimo prælio factō, uti etiam ad ultima Ger-
 manorum nationes opinione, & amicitia populi Ro.
 tuti esse possint. Nauiū magnā copiam ad transportan-
 dum exercitū pollicebantur. Caesar his de causis, quas
 commemorauī, Rhenum transire decreuerat. Sed na-
 uibus transire, neq; satis tutum esse arbitrabatur, neq;
 sue, neq; populi Ro. dignitatis esse statuebat. Itaq; &
 si sumā

Si summa difficultas faciendi pontis proponebatur,
 propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq; flu-
 minis, tamen id sibi contendendū, aut aliter non tra-
 ducendum exercitum existimabat. Rationē igitur pon-
 tis hanc instituit. Tigna bina sexquipedalia, paulum
 ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, in-
 teruallo pedum duorum inter se iungebat. Hæc cū ma-
 chinationibus inmissa in flumine defixerat, fistucisq;
 adegerat, non sublicæ modo directæ ad perpendicu-
 lum, sed prona, ac fastigata, ut secundum naturam flu-
 minis procumberent. His item contraria duo ad eun-
 dem modum iuncta, interuallo pedum quadrage-
 num ab inferiore parte, contra uim atque impetum
 fluminis conuersa statuebat. Hæc utraq; in super bi-
 pedalibus trabibus inmissis, quantum eorum tigno-
 rum iunctura distabat, binis utrinque fibulis ab ex-
 tremâ parte distinebantur. Quibus disclusis, atque in
 contrariam partem reuinctis, tanta erat operis fir-
 mitudo, atq; ea rerum natura, at quo maior uis aquæ
 se incitauisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc
 directæ materia iniectæ contexebantur, ac longuriss,
 cratibusq; consternebantur. Ac nihilo secius sublicæ
 ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur:
 quæ pro aricte subiectæ, & cum omni opere coniun-
 ctæ, uim fluminis exciperent, & aliæ item supra pon-
 tem mediocri spatio, ut si arborum trunci siue na-
 ues deiiciendi operis causa essent, à Barbaris missæ,
 his de

his defensoribus carū rerū uis minueretur, neq; ponti nocerent. Diebus decē, quibus materia cœpta erat cōportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæsar ad utramq; partem pontis firmo præsidio relicto in fines Sicambrorū contendit. Interim a pluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt: quibus pacē, atq; amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesq; ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus ijs, quo ex Tenchtheris, atq; Vsiptibus apud se habebant, firmibus suis excesserant, suaq; omnia exportauerāt, seq; in solitudinē, ac syluas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis, ædificijsq; incensis, frumentisq; succensis, se in fines Vbiorum recepit: atq; his auxiliū suū pollicitus, si à Sueuis premerentur, hæc ab ijs cognouit. Sueuos postquam per exploratores pontē fieri comperissent, more suo consilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaq; omnia in syluas deponerent: atq; omnes, qui arma ferre possent, unum in locū conuenirent, hunc esse delectū medium ferē regionū carum, quas Sueui obtinerent, hic Romanorum aduentū expectare, atq; ibi certare cōstituisse. Quod ubi Cæsar comparit, omnibus his rebus confectis, quarū rerū causa exercitū traducere cōstituerat, ut Germanis metū iniiceret, ut Sicambros ulcisceretur ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino, XVIII.

trans

trans Rhenū consumptis, satis, & ad laudem, & ad utilitatem perfectū arbitratus, se in Galliam recepit, pontemq; rescidit. Exigua parte aestatis reliqua Caesar & si in his locis, quod omnis Gallia ad septentrionem uergit, maturæ sunt hyemes, tamen in Britaniā proficisci contendit: quod omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris, inde subministrata auxilia intelligebat: & si tempus anni ad bellum gerendū deficeret, tamē magno sibi usui fore arbitratur, si modo insulā adisset, & genus hominū perspexisset, loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia ferè Gallis erāt incognita. Neq; enim temere præter mercatores adiit ad illos quisquā: neq; ijs ipsis quicquā præter oram maritimā, atq; eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notū est. Itaq; conuocatis ad se undiq; mercatoribus, neq; quanta esset insule magnitudo, neq; quæ, aut quanta nationes incole rent, neq; quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neq; qui essent ad maiorū nauū multitudinē idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoscenda priusquā periculum faceret, idoneum esse arbitratus. C. Volusenum cum nauī longā præmittit. Huic mādāt, ut exploratis omnibus rebus, ad se quæ primum reuertatur. Ipse cum omnibus copijs in Morinos proficiscitur: quod inde erat breuissimus in Britaniā traiectus. Huc naues undiq; ex finitimis regionibus, et quā superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classē, iubet conuenire. Interim cōsilio eius cognito,

O per

LIBER

Et per mercatores perlato ad Britanos, à compluri-
 bus eius insule ciuitatibus ad eum legati ueniunt, quæ
 polliciantur obsides dare, atq; imperio populi Ro. ob-
 temperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus, hortatusq;
 ut in ea sententia permanerent, eos domū remi-
 sit, Et cum his unà Comium, quæ ipse Atrebatibus sis-
 peratis, regem ibi constituerat, cuius et uirtutem, et
 consiliū probabat, et quem sibi fidelē esse arbitraba-
 tur: cuiusq; authoritas in his regionibus magni habeba-
 tur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat ciuitates,
 horteturq; ut populi Ro. fidem sequantur, seq; celerit-
 ter eò uenturum nuntiet. Volusenus perspectis regionē
 bus, quantū ei facultatis dari potuit, qui nauī egredi,
 ac se Barbaris committere non auderet, quinto die ad
 Cæsarem reuertitur: quæq; ibi perspexisset, renuntiat.
 Dum in his locis Cæsar nauium parandarū causa mo-
 ratur, ex magna parte Morinorū legati ad eum uene-
 runt, qui se de superioris temporis consilio excusarēt:
 quod homines Barbari, et nostræ consuetudinis impe-
 riti, bellum populo Ro. fecissent. Seq; ea, quæ imperas-
 set, facturos pollicentur. Hæc sibi satis opportune Cæ-
 sar accidisse arbitratus, quod neq; post tergum hostem
 relinquere uolebat, neq; belli gerēdi propter anni tem-
 pus facultatem habebat, neq; has tantularū rerū occu-
 pationes Britaniæ anteponendas iudicabat, magnum
 his numerū obsidum imperat. Quibus adductis eos in
 fidem recepit. Nauibus circiter. LXXX. onerarijs co-
 actis

actis, cōtractisq; qd' satis esse ad duas legiones trans-
 portandas existimabat, quicquid præterea nauū lon-
 garum habebat, quæstori, legatis, præfectisq; distri-
 buit. Huc accedebant. XVIII. onerariæ naues, quæ ex
 eo loco millibus passuum octo, uento tenebantur, quò
 minus in eundem portum peruenire possent, Has equi-
 tibus distribuit. Reliquū exercitū. Q. Titurio Sabino,
 & L. Arunculeio Cottæ legatis in Menapios, atq; in
 eos pagos Morinorū, ab quibus ad eum legati non uer-
 nerant, ducendū dedit. P. Sulpitiū Rufum legatū cum
 eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portū tenere
 iussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauig-
 andum tempestatē, tertia ferè uigilia soluit, equitesq;
 in ulteriorem portum progredi, & naues conscendere,
 ac se sequi iussit: ab quibus cum paulo tardius esset ad-
 ministratum, ipse hora circiter diei quarta, cū primis
 nauibus Britanniā attigit: atq; ibi in omnibus collibus ex-
 positas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci
 hæc erat natura, atq; ita montibus angustis mare con-
 tinebatur, uti ex locis superioribus in littus telum adi-
 gi posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum
 arbitratus locum, dum reliquæ naues eò conuenirent,
 ad horam nonam in anchoris expectauit. Interim le-
 gatis, tribunisque militum conuocatis, & quæ ex Vo-
 lufeno cognouisset, & quæ fieri uellet, ostendit: mo-
 nuitq; ut rei militaris ratio, maximeq; ut res mari-
 timæ postularent, ut quàm celerem, atq; instabilem
 motū

motum haberent, ad nutum, & ad tempus omnes res
 ab his administrarentur. His dimissis, & uentum, &
 aestum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sub-
 latis anchoris, circiter millia passuum octo ab eo loco
 progressus, aperto, ac plano litore naues constituit.
 At Barbari consilio Romanorum cognito, praemisso equi-
 tatu, & essedarijs, quo plerumque genere in praelijs uti
 consuerunt, reliquis copijs subsecuti, nostros nauibus
 egredi prohibebat. Erat ob has causas summa difficul-
 tas, quod naues propter magnitudinem, nisi in alto con-
 stitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, impe-
 ditis manibus, magno, & graui onere armorum pressis,
 simul & de nauibus desiliendum, & in fluctibus consi-
 stendum, & cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut
 ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus
 membris expediti, notissimis locis audacter tela conij-
 cerent, & equos insuefactos incitarent. Quibus rebus
 nostri perterriti, atque huius omnino generis pugnae im-
 periti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in
 pedestribus uti praelijs consueuerant, utebantur. Quod
 ubi Caesar animaduertit, naues longas, quarum & spe-
 cies erat Barbaris inusitata, & motus ad usum expe-
 ditior, paululum remoueri ab onerarijs nauibus, &
 remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui,
 atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli, ac
 submoueri iussit: quae res magno usui nostris fuit. Nam
 & nauium figura, & remorum motu, & inusitato
 gene=

genere tormentorū permoti Barbari constiterunt: ac paulum modo pedem retulerunt. At nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinē maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eueniret, deserite, inquit, milites si uultis, aquilam, atq; hostibus prodite: ego certe meum Reipub. atq; Imperatori officium præstitero. Hoc cum magna uoce dixisset, se ex naui proiecit, atq; in hosteis aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se ne tantū dedecus admitteretur, uniuersi ex nauui desilierunt. Hos item alij exprimis proximis nauibus cū conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt. Pugnatū est ab utrisq; acriter. Nostri tamen, qd neq; ordines seruare, neq; firmiter insistere, neq; signa subsequi poterāt, atq; alius alia ex nauibuscūq; signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. Hostes uero, notis omnibus uadis, ubi ex litore aliquos singulares ex nauibus egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur. Plures paucos circumfistebant. Alij ab latere aperto in uniuersos tela conijciebant. Quod cum animaduertisset Cæsar, scaphas longarū nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit: & quos laborātes conspexerat, ijs subsidia summittebat. Nostri simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerūt, atq; eos in fugam dederūt: neq; longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atq;

insulã capere nõ potuerũt. Hoc unum ad pristinã for-
 tunã Cæsari defuit. Hostes prælio superati, simul atq;
 se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de
 pace miserũt: obsides daturus, quæq; imperasset, sese
 facturos polliciti sunt. Vna cũ his legatis Comius Atre-
 bas uenit, quẽ supra demonstrauerã, à Cæsare in Bri-
 taniã præmissum. Hunc ille è nauì egressum, cum ad
 eos Imperatoris mandata perferret, comprehendẽt
 atq; in uincula cõiecerant. Tunc factõ prælio, remis-
 erunt: & in petenda pace eius rei culpam in multitudi-
 nem coniecerũt: & propter imprudentiã, ut ignosce-
 retur, petiuerunt. Cæsar quæstus, quod cũ ultro in con-
 tinentem legatis missis, pacem à se petissent, bellũ sine
 causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit: obsi-
 desq; imperauit, quorũ illi partem statim dederunt,
 partem ex longinquiõibus locis accersitã, paucis post
 diebus sese daturus dixerunt. Interea suos remigrare
 in agros iusserunt: principesq; undiq; conuenere, &
 se, ciuitatesq; suas Cæsari cõmendarũt. His rebus pace
 firmata, post diem quartũ, quã est in Britaniã uen-
 tum, naues. XVIII. de quibus supra demonstratũ est,
 quæ equites sustulerant, ex superiori portu leni uento
 soluerunt. Quæ, cum appropinquarent Britaniæ, &
 ex castris uiderentur, tanta tempestas subito coorta
 est, ut nulla earum cursum tenere posset. Sed aliæ eodẽ
 unde erant profectæ, referrentur: aliæ ad inferiorem
 partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno
 sui cũ

sui cum periculo deiicerentur. Quæ tamen anchoris
 iactis, cū fluctibus cōplerentur, necessario aduersa no-
 cte in altū prouecta, continentē pctiuerūt. Eadē nocte
 accidit, ut esset luna plena, quæ maritimos æstus maxi-
 mos in Oceano efficere consuevit. Nostrisq; id erat in-
 cognitū. Ita uno tempore & longas naues, quibus Cæ-
 sar exercitū transportandū curauerat, quasq; in ari-
 dum subduxerat, æstus complebat: & onerarias, quæ
 ad anchoras erant deligatæ, tēpestas afflictabat. Neq;
 ulla nostris facultas, aut administrandi, aut auxiliādi
 dabatur. Cōpluribus nauibus fractis, reliquæ cū essent
 funibus, anchoris, reliquisq; armamētis amissis, ad na-
 uigandum inutiles, magna (id quod necesse erat acci-
 dere) totius exercitus perturbatio facta est. Neq; enim
 naues erant aliæ, quibus reportari possent: & omnia
 deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt: & quod om-
 nibus constabat, hyemare in Gallia oportere, frumen-
 tum his in locis in hyemem prouisum non erat. Qui-
 bus rebus cognitis, principes Britaniæ, qui post præliū
 factum ad ea, quæ iusserat Cæsar faciēda conuenerāt,
 inter se collocuti, cum equites, & naues, & frumentū
 Romanis deesse intelligerent, & paucitatē militū ex
 castrorum exiguitate cognoscerēt, quæ hoc erant etiā
 angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones
 transportauerat, optimū factū esse duxerunt, rebelli-
 one facta, frumento, commeatuq; nostros prohibere,
 & rem in hyemem producere: quod his superatis, aut

LIBER

reditu interclusis, neminē postea belli inferendi causa
 in Britanniam transiturū confidebant. Itaq; rursus con-
 iuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos
 clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, & si non
 dum eorū consilia cognouerat, tamē & ex euentu na-
 uium suarum, & ex eo, quod obsides dare intermise-
 rant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaq; ad om-
 nis casus subsidia comparabat. Nam & frumentū ex
 agris in castra quotidie cōferebat: & quæ grauissime
 afflictæ erant naues, earum materia, atq; ære ad reli-
 quas reficiēdas utebatur: & quæ ad eas res erant usui
 ex continenti comportari iubebat. Itaq; cū id summo
 studio à militibus administraretur, duodecim nauibus
 amissis, reliquis ut nauigari commode posset, effecit.
 Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una fru-
 mentatum missa, quæ appellabatur septima, neq; ulla
 ad id tempus belli suspitione interposita, cum pars ho-
 minum in agris remaneret, pars etiam in castra uen-
 titaret, hi, qui pro portis castrorū in statione erant,
 Cæsari renunciarunt, puluerem maiorē, quàm consue-
 tudo ferret in ea parte uideri, quàm in partem legio
 iter fecisset. Cæsar, id, quod erat suspicatus aliquid no-
 ui à Barbaris initum consilij, cohortes, quæ in stationi-
 bus erant, secū in eam partem proficisci, duas ex reli-
 quis in stationē succedere, reliquas armari, & confes-
 tim se subsequi iussit. Cum paulo longius à castris pro-
 cecisset, & suos ab hostibus premi, atq; ægre sustinere
 & cō

Et conferta legione, ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse uenturos, noctu in syluis delituerant. Tum dispersos depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerat: simul equitatu, atque essedis circū dederant. Genus hoc est ex essedis pugnae: primo per omneis partes perequitant, et tela conijciunt, atque ipso terrore equorum, et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant: et cum se inter equitum turmas insinuauere, et ex essedis defiliunt, et pedites praeliantur. Aurigae interim paulum est praelio excedunt: atque ita se collocant, ut si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in praelijs praestant: ac tantum usu quotidiano, et exercitatione efficiunt, ut in decliui, ac precipiti loco incitatos equos sustinere, et breui moderari, ac flectere, et per temonem percurrere et in iugo insistere, et inde se in currus citissime recipere consueuerint. Quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnae, tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit. Namque eius aduentu hostes consiterunt. Nostri ex timore se receperunt. Quo facto ad lacessendum hostem, et committendum praelium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, et breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum haec geruntur,

LIBER

tur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secuta sunt continuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris continerēt & hostem à pugna prohiberent. Interim Barbari nuntios in omnes partes dimiserunt, paucitatemq; nostrorum militū suis prædicauerunt. Et quanta prædæ faciendæ, atq; in perpetuū sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerūt. His diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatusq; coacta, ad castra uenerunt. Cæsar, & si idem quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut si essent hostes pulsi, celeritate periculū effugerēt, tamē nactus equites circiter. XXX. quos Comius Atrebas (de quo ante dictū est) secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. Cōmisso prælio, diutius nostrorū militū impetū hostes ferre non potuerūt ac terga uerterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu, & uiribus efficere potuerunt, complures ex his occiderūt: deinde omnibus longe, lateq; ædificijs incensis, se in castra receperūt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace uenerūt. His Cæsar numerum obsidū, quæ antea imperauerat, duplicauit, eosq; in continentē adduci iussit. Quod propinqua die æqui noxij infirmis nauibus hyemis nauigationē subeundā nō existimabat, ipse idoneā tempestatē nactus, paulo post mediam noctem naues soluit. Quæ omnes incolumes ad continentē peruenerunt. Ex his onerariæ duæ

cofæ

eosdem portus, quos reliquæ capere non potuerunt, sed paulo infra delatæ sunt. Quibus ex nauibus cū essent expositi militèr circiter, CCC. atq; in castra contenderent, Morini, quos Cæsar in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt: ac si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia sex conuenerunt. Qua re nuntiata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt: atq; amplius horis quatuor fortissime pugnaverunt, & paucis uulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. Postea uero quàm equitatus noster in conspectum uenit, hostes abiectis armis, terga uerterunt, magnusq; eorum numerus est occisus. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum his legionibus, quas ex Britannia reducerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum propter siccitates paludum, quò se recipere non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant usi, omnes serè in potestatem Labieni uenerunt. At. Q. Titurius, & L. Cetta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succisis, edificijsq; incensis, quod Menapij omnes se in densissimas siluas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt, Cæsar in Belgis omnium legionum hyberna constituit. Eò

LIBER

duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt. Reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris dierum, XX. supplicatio à Senatu decreta est.

C. IULII CAESARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO GALLICO. LIBER QVINTVS.

LVCIO DOMITIO, Apio Claudio cōsulibus, discedēs ab hybernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere cōsueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quàm plurimas possent hyeme naues edificandas, ueteresq; reficiendas curarent. Earū modum formamq; demonstrat, ad celeritatē onerandi, subductionesq; paulo facit humiliores, quàm quibus in nostro mari uti consueuimus. Atq; ideo magis, quod propter crebras cōmutationes æstuum magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat, ad onera, & ad multitudinē iumentorū transportandā, paulo latiores, quàm quibus in alio mari uti assueuerant. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem humilitas multū adiuuat. Ea, quæ sunt usui, ad armādas nauicis ex Hispania apportari iubet. Ipse conuentibus Gallie citerioris peractis,

actis, in Illyricū proficiscitur: quod à Pirustis finitimā partem prouinciæ incur sionibus uastari audiebat. Eo cum uenisset, ciuitatibus milites imperat. Certumq; in locum cōuenire iubet. Qua re nūtiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earū rerū publico factū cōsilio: seseq; paratos esse demonstrāt, omnibus rationibus de iniurijs satisfacere. Accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosq; ad certā diem adduci iubet: Nisi id fecerint, sese bello ciuitatē persecuturum demonstrat. His ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æstimēt, pœnamq; constituant. His confectis rebus, cōuentibusq; peractis, in citeriorē Galliam reuertitur: atq; inde ad exercitiū proficiscitur. Eo cum uenisset, circuitis omnibus hybernis, singulari militū studio, in summa rerum omnium inopia, circiter sexcentas, eius generis, cuius supra demonstrauius, naueis, & longas, duo de triginta inuenit instructas: neq; multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent: Collaudatis militibus, atq; ijs, qui negotio præfuerāt, quid fieri uelit, ostendit, atq; omnes ad portū Iccium cōuenire iubet. Quo ex portu cōmodissimū in Britanniam traiectū esse cognouerat circiter milliū passuū. XXX. transmissum à continenti. Huic rei, quod satis esse uisum est militum, reliquit. Ipse cū legionibus expeditis quatuor, & equitibus octingentis in fines Treuerorum proficiscitur: quod hi neq; ad concilia ueniebant, neq; imperio pa-

L I B E R

rebant, Germanosq; transrhenanos sollicitare dicebantur. Hæc ciuitas longe plurimū totius Gallie equitatu ualet, magnasq; habet copias peditum, Rhenumq; (ut supra demonstrauius) tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Inducomarus, & Cingentorix, ex quibus alter simulatq; de Cæsaris, legionumq; aduētū cognitū est, ad eum uenit, se, suosq; oēs in officio futuros, neq; ab amicitia populi Ro. deserturos cōfirmauit: quæq; in Treueris gereretur ostendit. At Inducomarus equitatu, peditatumq; cogere, ijsq; qui per ætatem in armis esse non poterant, in syluam Arduennā abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuerorū à flumine Rheno, ad initium Rhemorū pertinet, bellū parare instituit. Sed posteaq; nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingentorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti ad Cæsare uenerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniã ciuitati consulere non possent, ueritus ne ab omnibus desereretur, Inducomarus legatos ad Cæsarem mittit, sese iccirco à suis discedere, atq; ad eum uenire noluisse, quò facilius ciuitatē in officio cōtineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiã laberetur. Itaq; ciuitatem in sua potestate esse, seq; si Cæsar permitteret, ad eum in castra uenturum: & suas, ciuitatisq; fortunas eius fidei permissurum. Cæsar & si intelligebat, qua de causa ea diceretur, quæq; eū res ab instituto cōsilio deterreret, tamē

tamē ne astatē in Treueris cōsumere cogereetur, omni
 bus rebus ad Britanicū bellū comparatis, Inducioma=
 rum ad se cum. CC. obsidibus uenire iussit. His addu=
 ctis, & filio, propinquisq; eius omnibus, quos nomi=
 natim euocauerat, cōsolatus Induciomarū, hortatusq;
 est, uti in officio permaneret. Nihilō tamen secius prin=
 cipibus Treuerorum ad se conuocatis, eos singillatim
 Cingentorigi cōciliauit. Quod cū merito eius a se fieri
 intelligebat, tum magni interesse arbitratur, eius au=
 toritatē inter suos q̄ plurimū ualere, cuius tam egregiā
 in se uoluntatē perspexisset. Id factū grauiter tulit In=
 duciomarus suam gratiā inter suos minui: & qui iam
 ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc
 dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum
 Icium cum legionibus peruenit, ibi cognoscit. XL. na=
 uis, quæ in Meldis factæ erant, tempestate reiectas te=
 nere cursum non potuisse, atq; eodem, unde erant pro=
 fectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandū, atq; o=
 mnibus rebus instructas inuenit. Eodem equitatus to=
 tius Gallie conuenit, numero milliū quatuor: princi=
 pesq; ex omnibus ciuitatibus, ex qbus perpaucos (quo=
 rum in se fidem perspexerat) relinquere in Gallia, re=
 liquos obsidum loco secum ducere decreuerat: quod
 cum ipse abesset, motum Gallie uerebatur. Erat unū
 cum cæteris Dumnorix Heduis, de quo à nobis antea
 dictum est. Hunc secum ducere in primis constituerat,
 quod cum cupidum rerum nouarum, cupidū Imperij,
 magni

LIBER

magni animi, magna inter Gallos autoritatis cogno-
 uerat. Accedebat huc, quod iam in concilio Heduo-
 rii Dumnorix dixerat sibi à Cæsare regnū ciuitatis defer-
 ri, quod dictū Hedui grauiter ferebant: neq; recusandi
 aut deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere au-
 debāt. id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat,
 Ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in
 Gallia relinqueretur: partim quod insuetus nauigandi
 mare timeret, partim quod religionibus sese diceret
 impediri. Posteaq; id obstinate sibi negari uidit, omni-
 spe impetrādi adempta, principes Gallie singulos soli-
 citare, reuocare, hortariq; coepit, ut in continenti re-
 manerent: metu territare, non sine causa fieri, ut Gal-
 lia omni nobilitate spoliaretur, id esse consiliū Cæsa-
 ris, ut quos in conspectu Gallie interficere ueretur,
 hos omneis in Britanniam traductos necaret. Fidem re-
 liquis interponere, iusiurandū poscere, ut quod esse ex
 usu Gallie intellexissent, cōmuni consilio administra-
 rent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur.
 Qua re cognita, Cæsar, quod tantū ciuitati Hedue di-
 gnitatis tribuebat, coercendū, atq; deterrendū quibus
 cunq; rebus posset. Dumnorigem statuebat: quod lon-
 gius eius amentia progredi uidebat, prospiciendū, ne
 quid sibi, ac Reipub. nocere posset. Itaq; dies circiter
 XXV. in eo loco commoratus, quod chorus uentus
 nauigationē impediēbat, qui magnam partem omnis
 temporis in his locis flare consuevit, dabat operam,
 ut Dum

ut Dumnorigem in officio contineret: nihilo tamē se-
 cius omnia eius consilia cognosceret. Tandem idoneā
 tempestate nactus, milites, equitesq; conscendere na-
 ues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cū
 equitibus Heduarū à castris insciente Cesare, domum
 discedere cœpit. Quare nūtiata, Cesar intermissa pro-
 fectione, atq; omnibus rebus postpositis, magnā partē
 equitatus ad eum insequendū mittit, retrahiq; impe-
 rat. Si uim faciat, neq; pareat, interfici iubet. Nihil
 hunc se absente, pro sano facturū arbitratus, qui præ-
 sentis imperiū neglexisset. Ille autē reuocatus resistere
 ac se manu defendere, suorumq; fidem implorare cœ-
 pit, sæpe clamitans liberum se, liberaq; ciuitatis esse.
 Illi, ut erat imperatū circumstant, hominemq; inter-
 ficiunt. At Hedui equites ad Cesarem omnes reuer-
 tuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cū tri-
 bus legionibus, & equitum millibus duobus relicto, ut
 portus tueretur, & rei frumētariae prouideret, quæq;
 in Galliâ gererentur, cognosceret, & consiliū pro tem-
 pore, & pro re caperet, ipse cum legionibus quinq;
 & pari numero equitum, quem in continente relique-
 rat, ad solis occasum naues soluit: & leni Africo pro-
 uectus media circiter nocte uento intermisso, cursum
 non tenuit, & longius delatus astu, orta luce, sub sini-
 stra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus astus
 commutationē secutus, remis contendit, ut eam partē
 insulae caperet, qua optimum esse egressum superiore
 astra

estate cognouerat. Qua in re admodū fuit militū uirtus laudanda, qui uectorijs grauibusq; nauigijs nō intermisso remigandi labore, longarū nauū cursum ad equauerunt. Accessum est ad Britaniā omnibus nauibus meridiano ferē tempore: neq; in eo loco hostis est uisus. Sed ut postea Cæsar ex captiuis comperit, cum magnæ manus eō conuenissent, multitudine nauū perterritæ, quæ cum annotinis, priuatisq; quas sui quisq; cōmodi causa fecerat, amplius octingentæ uno erant uisæ tempore à littore discesserant: ac se in superiora loca abdiderant Cæsar exposito exercitu, ac loco castri idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hostiū copiæ consedissent, cohortibus decē ad mare relictis, & equitibus trecentis, qui præsidio nauibus essent, de tertia uigilia ad hostes cōtendit: eō minus ueritus nauibus, quod in littore molli, atq; aperto deligatas ad anchoras relinquebat, & præsidio nauibus. Quæ Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter. XII. hostiū copias conspiciatus est. Ille equitatu, atq; essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & præliū cōmittere cœperunt: repulsi ab equitatu, se in syluas abdiderūt, locum nacti egregie, & natura, & opere munitū, quē domestici belli (ut uidebatur) causa iam ante præparauerāt. Nā crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex syluis rari propugnabant, nostrosq; intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimæ

septima testudine facta, & aggere ad munitiones ad-
 iecto, locum ceperunt: eosq; ex syluis expulerunt, pau-
 cis uulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæ-
 sar persequi uetuit, & quod loci naturā ignorabat, &
 quod magna parte diei consumpta, munitioni castro-
 rum tempus relinqui uolebat. Postridie eius diei mane,
 tripartito milites equitesq; in expeditionem misit, ut
 eos, qui fugerant, persequeretur. Iis aliquantū itineris
 progressis, cum iam extremi essent in cōspectu, equites
 a. Q. Atrio ad Casarē uenerunt, qui nuntiarent supe-
 riori nocte maxima coorta tempestate, propè omnis
 nauis afflictas, atq; in littus ciectas esse, quod neq; an-
 chora, funesq; subsisteret, neq; nauis gubernatoresq;
 uim tempestatis pati possent. Itaq; ex eo concursu nau-
 uium, magnū esse incommodū acceptū. His rebus co-
 gnitis, Cæsar legiones, equitatūq; reuocari, atq; itine-
 re desistere iubet. Ipse ad nauis reuertitur. Eadē ferè
 quæ ex nuntijs, literisq; cognouerat, corā perspicit: sic
 ut amissis circiter. XL. nauibus, reliquæ tamen refici
 posse magno negotio uideretur. Itaq; ex legionibus fa-
 bros deligit, & ex continente alios accersiri iubet. La-
 bieno scribit, ut quàm plurimas posset, his legionibus,
 quæ sunt apud eū, nauis instituat. Ipsi, & si res erat
 multa opera ac laboris, tamē cōmodissimū esse statuit
 omnes naues subduci, & eū castris una munitione cō-
 iungi. In his rebus circiter dies. X. consumit: nec no-
 sturnis quidem temporibus ad laborem militū inter-
 missis

LIBER

missis subductis nauibus, castrisq; egregie munitis
 easdem copias, quae antea praesidio nauibus fuerant
 reliquit: ipse eodem unde redierat, proficiscitur. Eo cū
 uenisset, maiores iam undiq; in eum locum copiae Bri-
 tanorum cōuenerant. Summa imperij, belliq; admini-
 strandi communi consilio permissa est Casiuellauno,
 cuius fines à maritimis ciuitatibus flumē diuidit, quod
 appellatur Thamesis, à mari circiter millia passuum
 LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis ciuita-
 tibus continentia bella intercesserant. Sed nostro ad-
 uentu permoti Britani, hunc toti bello, imperioq; praefecerant. Britaniae pars interior ab ijs incolitur, quos
 natos in insula ipsi memoria proditū dicunt. Mariti-
 ma pars ab ijs, qui praedae, ac belli inferendi causa ex
 belgio transierant: qui omnes ferè ijs nominibus ciuita-
 tum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò perue-
 nerunt, & bello illato ibi remanserunt, atq; agros co-
 lere ceperunt. Hominū est infinita multitudo, creber-
 rimaq; aedificia ferè Gallicis consimilia: pecoris ma-
 gnus numerus: utuntur autem numo aereo, aut annu-
 lis ferreis ad certum pondus examinatis pro numo.
 Nascitur ibi plumbū albū in mediterraneis regiōibus
 in maritimis ferrū, sed eius exigua est copia, aere utun-
 tur importato. Materia cuiusq; generis, ut in Gallia est
 praeter fagū, atq; abietem. Leporē & gallinā, & anse-
 rem gustare fas nō putāt. Haec tamē alunt animi, uolu-
 ptatisq; causa. Loca sunt tēperatiora, q̄ in Gallia re-
 misio

mīſioribus frigoribus. Inſula natura triquetra, cuius
 unum latus eſt contra Gallia, huius lateris alter angu-
 lus, qui eſt ad Cantium, quo ferè omnes ex Gallia na-
 ues appellantur, ad orientem ſolem, inferior ad meri-
 diem ſpectat, Huius latus tenet circiter millia paſſuū
 quingenta. Alterū uergit ad Hispaniā, atq; occidentē
 ſolem, qua ex parte eſt Ibernia dimidio minor (ut exi-
 ſtimatur) quàm Britania, ſed pari ſpatio tranſmiſſus,
 atq; ex Gallia eſt in Britaniā. In hoc medio curſu eſt
 inſula, quæ appellatur Mona. Complures præterea mi-
 nores obiectæ inſulæ exiſtimantur, de quibus inſulis nõ
 nulli ſcripſerunt, dies cõtinos triginta ſub bruma eſſe
 noctem. Nos nihil de eo percunſationibus reperieba-
 mus, niſi quod certis ex aqua menſuris breuiores eſſe
 noctes, quàm in continente uidebamus. Huius eſt lon-
 gitudò lateris, ut fert illorum opinio, ſeptingentorum
 millium paſſuum. Tertiū eſt contra ſeptentrionē, cui
 parti nulla eſt obiecta terra, ſed eius angulus lateris
 maxime ad Germaniā ſpectat. Hoc millia paſſuū octin-
 genta in longitudinē eſſe arbitrantur. Ita omnis inſu-
 la eſt in circuitu uicies centena millia paſſuū. Ex his
 omnibus longe ſunt humaniſſimi, qui cantium incolūt
 quæ regio eſt maritima omnis, neq; multum à Gallica
 differunt conſuetudine. Interiores pleriq; frumētã nõ
 ferunt, ſed lacte, & carne uiuunt, pellibusq; ſunt ue-
 ſiti, omnes uero ſe Britani glaſto inſiciunt, quod cœ-
 ruleum efficit colorē; atq; hoc horribiliore ſunt in pu-

L I B E R

gna aspectu, capilloq; sunt promisso, atq; omni parte
 corporis rasa, præter caput, & labrum superius. Vxo
 res habent deni, duodeniq; inter se communes, & ma
 xime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis.
 Sed si qui sunt ex his nati, eorū habentur liberi, à qui=
 bus primū uirgines quæq; ductæ sunt. Equites hostiū,
 essedarij; acriter prælio cum equitatu nostro in itine
 re confluerunt: ita tamen, ut nostri omnibus partibus
 superiores fuerint, atq; eos in syluas, colle s; compule
 rint, sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nō
 nullos ex suis amiserunt. At illi intermisso spatio im=
 prudētibus nostris, atq; occupatis in munitione castro
 rum, subito se ex syluis eiecerunt: impetuq; in eos sã=
 cto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter
 pugnauerūt: duabusq; missis subsidio cohortibus à Cæ
 sare, atq; his primis Legionū duarū cū hæ intermisso
 perexiguo loci spatio, inter se constitissent, uno genere
 pugne perterritis nostris per medios audacissime pri
 perunt, seq; inde columas receperunt. Eo die. Q. Labe
 rius Durus tribunus militum interficitur, illi pluribus
 submissis cohortibus repelluntur. Toto hoc in genere
 pugne cum sub oculis omniū, ac pro castris dimicare
 tur, intellectum est nostros propter grauitatē armorū
 quod neq; insequi cedentes possent, neq; ab signis dis=
 cedere auderent, minus aptos esse ad huius generis ho
 stem: equites autem magno cū periculo dimicare: pro
 pterea, quod illi etiam consulto plerunq; cederent, &

eum paululum ab legionibus nostros remouissent ex
 essedis desilirent, & pedibus dispari praelio contende-
 rent. Equestris autem praelij ratio & cedentibus, &
 insequentibus par, atq; idem periculum inferebat, Ac
 cedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisq;
 interuallis praeliareretur: stationesq; dispositas haberet,
 atq; alios alij deinceps exciperent, integriq; & recen-
 tes defatigatis succederent. Postero die procul à castris
 hostes in collibus constiterunt: rariq; se ostendere, &
 lētius quàm pridie nostros equites praelio laceffere cœ-
 perunt. Sed meridie, cum Cæsar pabulandi causa tres
 legiones, atq; omnem equitatum cum C. Trebonio Le-
 gato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabula-
 tores aduolauerunt. Sic uti ab signis, legionibusq; nō
 absterent, nostri acriter in eos impetu factō repule-
 runt: neq; finem insequendi fecerunt, quoad subsidio
 confisi equites (cum post se legiones uiderent) præcipi-
 tes hostes egerunt, magnoq; eorum numero interfecto
 neq; sui colligendi, neq; consistendi, aut ex essedis desi-
 liendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus quæ
 undiq; conuenerant auxilio, discesserunt: neq; post id
 tempus unquam summis nobiscum copijs hostes cōten-
 derunt. Cæsar cognito consilio eorum ad flumen Thar-
 mesim in fines Casiuellauni exercitū duxit: quod flu-
 men uno omnino loco pedibus, atq; hoc egre transire
 potest. Eō cum uenisset, animaduertit ad alteram flu-
 minis ripam magnas esse copias hostium instructas.

L I B E R

Ripa aut̄ erat acutis sudibus præfixisq; munita. Eiusdemq; generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captiuis, perfugisq; Cæsar præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate, atq; impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetū legionum, atq; equitum sustinere non possent, ripasq; dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassiuellanus (ut supra demonstrauimus) omni spe deposita cōtentionis, dimissis amplioribus copijs, millibus circiter quatuor essedariorū retentis, itinera nostra seruabat, paululumq; ex uia excedebat, locisq; impeditis, atq; syluestribus sese occultabat: atq; ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atq; homines ex agris in syluas compellebat. Et cum equitatus noster liberius uastandi, prædandiq; causa se in agros effunderet, omnibus uijs notis, semitisq; essedarios ex syluis emittebat: & cū magno periculo nostrorū equitū cum his cōfligebat, atq; hoc metu latius uagari prohibebat. Relinquebatur, ut neq; longius ab agmine legionū discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris uastandis, incendijsq; faciēdis hostibus noceretur, quantū labore, atq; itinere legionarij milites efficere poterant. Interim Trinobantes propè firmissima earum regionū ciuitas, ex qua Mandubratius adolescens Cæsaris fidem secutus ad eum in continentē Galliam uenerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnum obtinuerat, interfectusq; erat à Cassi

Casiuellauno, ipse fuga mortem uitauerat, legatos ad
 Cesarem mittit: pollicenturq; sese ei dedituros, & im-
 perata facturos: petunt, ut Mandubratium ab iniuria
 Casiuellauni defendat, atq; in ciuitatē mittat, qui præ-
 sit, Imperiumq; obtineat. His Cesar imperat obsides
 quadraginta, frumentumq; exercitui, Mandubratiumq;
 ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides
 ad numerū, frumentumq; miserunt. Trinobantibus de-
 fensis, atq; ab omni militum iniuria prohibitis, Ceni-
 magni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Casi legationi-
 bus missis sese Cesari dediderunt. Ab his cognoscit nō
 longe ex eo loco oppidum Casiuellauni abesse, syluis,
 paludibusq; munitū, quo satis magnus hominū, peco-
 risq; numerus conuenerit. Oppidum autē Britani uo-
 cant, cum syluas impeditas uallo, atq; fossa munerūt,
 quo incursionis hostium uitandæ causa conuenire con-
 sueuerunt: eō proficiscitur cum legionibus, locū repe-
 rit egregie natura, atq; opere munitum. Tamen hunc
 duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes pau-
 lisper morati militum nostrorū impetū non tulerunt,
 seseq; ex alia parte oppidi ceciderunt. Magnus ibi nume-
 rus pecorum repertus, multiq; in fuga sunt cōprehensi
 atq; interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Casi-
 uellaunus ad Cantium, quod esse ad mare, supra de-
 monstrauimus, quibus regionibus quatuor Reges præ-
 erāt, Cingentorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax,
 nuntios mitit: atq; his imperat, ut coactis omnibus co-

LIBER

pijs, castra naualia de improviso adoriantur, atq; op-
 pugnent. Hi cum ad castra uenissent, nostri eruptione
 facta, multis eorum interfectis, capto etiã nobili duce
 Cingentorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuella-
 nus hoc praelio nuntiato, tot detrimentis acceptis, ua-
 statis finibus, maxime etiam permotus defectione ciui-
 tatum legatos per Atrebatem Comiũ de deditioe ad
 Cæsarem mittit. Cæsar cum statuisset hyemare in con-
 tinente propter repentinos Galliaẽ motus, neq; multiũ
 æstatis superesset, atq; id facile extrahi posse intellige-
 ret, obsides imperat: & quid in annos singulos uecti-
 galis populo Ro. Britania penderet, constituit. Interdi-
 cit acq; imperat Cassiuellauno ne Mandubratio, neq;
 Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum
 reducit ad mare, naues inuenit refectas. His deductis,
 quod & captiuorũ magnũ numerũ habebat, & non-
 nullæ tempestate deperierant naues, duobus commea-
 tibus exercitũ reportare constituit. Ac sic accidit, ut
 ex tanto nauiũ numero, tot nauigationibus, neq; hoc,
 neq; superiore anno ulla omnino nauis, quæ milites
 portaret, desyderaretur. At ex ijs, quæ inanes ex cõti-
 nente ad eum remitterentur, & prioris cõmeatus ex-
 positis militibus, & quas postea Labienus faciẽdas cu-
 rauerat, numero. LX. perpauca locũ caperẽt, reliquæ
 ferè omnes reijcerẽtur. Quas cũ aliquãdiu Cæsar fru-
 stra expectasset, ne anni tempore nauigatione exclude-
 retur, quod equinoctium suberat, necessario angustius
 mili-

milites collocavit. Ac summā tranquillitatē cōsecutus,
 secunda inita cū soluisset uigilia, prima luce terrā attī
 git, omnesq; incolumes naues perduxit. Subductis na
 uibus, concilioq; Gallorū Samarobrinx peracto, qd' eo
 anno frumentū in Gallia propter siccitates angustius
 prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis
 exercitū in hybernīs collocare, legionesq; in plures cē
 uitates distribuere: ex quibus unā in Morinos ducendā
 C. Fabio legato dedit. Alteram in Neruios. Q. Cicero
 ni. Tertiā in Essuos. L. Roscio. Quartā in Rhemis cum
 T. Labieno in cōfinio Treuerorū hyemare iussit. Tres
 in Belgio collocavit. His. M. Crassum quæstorē, & L.
 Munatiū Plancū, & C. Trebonium legatos præfecit.
 Vnam legionē, quā proxime trans Padum conscripse
 rat, & cohortes. V. in Eburones, quorū pars maxima
 est inter Mosam & Rhenū, qui sub imperio Ambiorī
 gis & Catiuulci erant, misit. His militibus. Q. Tituriū
 Sabinū, & L. Auruculeiū Cottā legatos præesse iussit
 Ad hunc modū distributis legionibus, facillime inopia
 frumentarie sese mederi posse existimauit. Atq; hariā
 tamen omniū legionū hyberna (præter eam, quam L.
 Roscio in pacatissimā, & quietissimā partē ducendā
 dederat) millibus passuum centum continebantur. Ipse
 interea quoad legiones collocasset, munitaq; hyberna
 cognouisset, in Galliam morari cōstituit. Erat in Car
 nutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maio
 res in sua ciuitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar

LIBER

pro eius uirtute, atq; in se beneuolētia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorū locum restituerat. Tertium iam hunc annum regnantem inimici palam multis etiam ex ciuitate autoribus inter fecerunt. Desertur ea res ad Cæsarem. Ille ueritus (quod ad plures res pertinebat) ne ciuitas eorū impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibiq; hyemare: quorūq; opera cognouerat Tasgetium interfectū, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis, quæstoribusq; quibus legiones tradiderat, certior factus est in hyberna peruentū. Locumq; hybernis esse munitum. Diebus circiter. XV. quibus in hyberna uentum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortū est ab Ambiorige, & Catiuulco: qui cum ad fines regni sui Sabino, Cottēq; præsto fuissent, frumētumq; in hyberna comportauissent, Induciomari Treueri nuntijs impulsu suos concitauerunt, subitoq; oppressis lignatoribus magna manu ad castra oppugnāda uenerūt. Cum celeriter nostri arma cepissent, uallumq; ascendissent, atq; una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri prælio superiores fuissent, desperata re, hostes, suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquiū prodiret, habere sese, quæ de re communi dicere uellent, quibus controuersias minui posse sperarent. Mittitur ad eos colloquendi causa, C. Carpinus eques Romanus familiaris

liaris. Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hispania quidam,
 qui iam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem uentitare
 consueuerat. Apud quos Ambiorix in hunc modū lo-
 cutus est. Sese pro Cæsaris in se beneficijs plurimum ei
 confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus
 esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere cōsuesset:
 quodq; ei & filius & fratris filius ab Cæsare remissi
 essent, quos Aduatici obsidum numero missos apud se
 in seruitute, & catenis tenuissent: neq; id, quod fece-
 rat de oppugnatione castrorū, aut iudicio, aut uolun-
 tate sua fecisse, sed coactu ciuitatis, suaq; esse eiusmodi
 imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo,
 quam ipse in multitudinem, ciuitati porrò hanc fuisse
 belli causam, quod repentinæ Gallorū coniurationi re-
 sistere nō potuerit. Id se facile ex humanitate sua pro-
 bare posse, quod non adco sit imperitus rerum, ut suis
 copijs populum Ro. se superare posse confidat: sed esse
 Gallia communi consiliū omnibus hybernis Cæsaris
 oppugnandis, hunc esse dictum diem, ne qua legio al-
 teri legioni subsidio uenire posset: nō facile Gallis Gal-
 los negare potuisse: præsertim, cum ei de recuperanda
 communi libertate consiliū initum uideretur, quibus
 quoniā præ pietate satisfecerit, habere se nunc ratio-
 nem officij, pro beneficijs Cæsaris monere, orare Titu-
 rium pro hospitio, ut suæ, ac militum saluti consulat,
 magnam manum Germanorum conductam Rhenum
 transisse: hanc affore biduo, ipsorum esse consiliū, ue-

LIBER

sint ne prius, quàm finitimi sentiant, eductos ex hyber-
 nis milites, aut ad Ciceronē, aut ad Labienū deducere
 quorū alter millia passuū circiter quinquaginta, alter
 paulo amplius ab his absit. Illud se polliceri, & iureiu-
 rando cōfirmare, tutum se iter per fines suos daturū,
 quod cum faciat, & ciuitati sese consulere, quod hyber-
 nis leuctur, & Cæsari pro eius meritis gratiā referre.
 Hac oratione habita discedit Ambiorix, Carpinicius,
 & Iunius, quæ audierant ad legatos deserunt. Illi re-
 pentina re perturbati, & si ab hoste ea dicebantur, nō
 tamen negligenda existimabant. Maximeq; hac re per-
 mouebantur, quod ciuitatē ignobilem, atq; humilem
 Eburonum sua sponte populo Ro. bellū facere ausam,
 uix erat credendū. Itaq; ad conciliū rem deserunt, ma-
 gnaq; inter eos ex his tot causis controuersia orta est.
 L. Aurunculeius, compluresq; tribuni militū, & pri-
 morum militū centuriones nihil temere agendū, neq;
 ex hybernīs iniussu Cæsaris discedendū existimabant:
 quantasuis magnas copias etiam Germanorū sustineri
 posse munitis hybernīs docebant: rem esse testimonio,
 quod primū hostium impetū multis ultro uulneribus
 illatis fortissime sustinuerint: re frumentaria nō pre-
 mi. Interea & ex pximis hybernīs, & a Cæsare cōuen-
 tura subsidia, postremo quid esset leuius, aut turpius,
 quàm autore hoste de summis rebus capere consilium?
 Contra ea Titurius serò facturos clamitabat, cum ma-
 iores manus hostium adiunctis Germanis cōuenissent
 aut

aut cū aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum, breuem consulēdi esse occasionē. Casarem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset tanta cum contemptione nostrī ad castra uenturos esse: non hostem autorem, sed rem spectare, subesse Rhenum, magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem, & superiores nostras uictorias, ardere Galliam tot contumelijs acceptis, sub populi Romani Imperium redactam, superiori gloria rei militaris extincta. Postremo quis hoc sibi persuadere sine certa re Amborigem ad eiusmodi consiliū descendisse? Suam sententiam in utramq; partem esse tutam, si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos: Si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem atque eorum, qui dissentirent consilium, quem haberet exitum? In quo si non praesens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utramque partem habita disputatione, cum à Cottæ primisque ordinibus acriter resisteretur, uincite inquit, si ita uultis, Sabinius, & id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret. Neq; is sum, inquit, qui grauisime ex uobis mortis periculo terrear. Hi sapient, & si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent, qui si per te liceat, perendiuo die cum proximis hybernis coniuncti,

com-3

LIBER

communē cum reliquis belli casum sustineant, ne reie-
 cti & relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut fame in-
 tereant. Consurgitur ex cōcilio, comprehendūt utrūq;
 & orant, ne sua dissensione, & pertinacia rem in sum-
 mum periculū deducāt, facilem esse rem, seu maneāt,
 seu proficiantur, si modo unum omnes sentiant, ac
 probent. Contra in dissensione nullam se salutem per-
 spicere. Res disputatione ad mediam noctem perducit-
 tur: tandem dat Cotta permotus manus, superat sen-
 tentia Sabini, pronuntiatur prima luce ituros, consu-
 mitur uigilijs reliqua pars noctis cum sua quisq; miles
 circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex in-
 strumento hybernorū relinquere cogeretur. Omnia ex-
 cogitantur, quare nec sine periculo maneatur, & lan-
 guore militum, & uigilijs periculum augeatur. Prima
 luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset per sua-
 sum nō ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige
 consiliū datum, longissimo agmine, magnisq; impedi-
 mentis. At hostes posteaq; ex nocturno fremitu, uigi-
 lijsq; de profectioe eorū senserunt, collocatis insidijs
 bipartito in syluis opportuno, atq; occulto loco à milli-
 bus passuum circiter duobus Romanorū aduentum ex-
 pectabat. Et cum se maior pars agminis in magnam
 conuallem demisisset, ex utraq; parte eius uallis subi-
 to sese ostenderunt, nouissimosq; premere, & primos
 prohibere ascensu, atq; iniquissimo nostris loco praeliū
 committere cœperunt. Tum demum Titurius, uti qui
 nihil

nihil ante prouidisset, trepidare, & concursare, cohortesq; disponere, hæc tamen ipsa timide, atq; ut eū omnia deficere uideretur: quod plerunq; his accidere cōsuevit, qui in ipso negotio consiliū capere coguntur. At Cotta qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atq; ob eam causam profectiois autor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat, & in appellandis cohortandisq; militibus Imperatoris, & in pugna militis officia præstabat. Cumq; propter longitudinē agminis minus facile per se omnia obire, & quid quoquo loco faciendū esset prouidere possent, iusserūt pronuntari, ut impedimenta relinquerent, atq; in orbem consisterent: quod consiliū, & si in eiusmodi casu reprehendendū non est, tamen incommode accidit: nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandū alacriores effecit, quod non sine summo timore, & desperatione id factū uidebatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut uulgo milites ab signis discederēt, quæq; quisq; eorum carissima haberet ab impedimentis petere, atq; arripere properaret: & clamore, ac fletu omnia complerentur. At Barbaris consilium non defuit: nam duces eorū tota acie pronuntiare iusserūt ne quis ab loco discederet. Illorū esse prædam, atq; illis reseruari, quæcunq; Romani reliquissent: proinde omnia in uictoria posita existimarent. Erant & uirtute & numero pugnandi pares nostri, tametsi à duce & à fortuna deferebantur, tamē omnem spem salutis
in uis

LIBER

in uirtute ponebant, & quoties quæq; cohors procur-
 rerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat,
 qua re animaduersa Ambiorix, pronuntiarî iubet, &
 procul tela conieciant, neu propius accedant : & quã
 in partem Romani impetũ fecerint, cedant. Leuitate
 armorũ, & quotidiana exercitatione nihil his nocere
 posse, rursus se ad signa recipientes, insequatur. Quo
 præcepto ab his diligentissime obseruato, cum quæpiã
 cohors ex orbe excesserat, atq; impetũ fecerat, hostes
 uelocissime refugiebãt. Inetrim ea parte nudari necesse
 erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus cũ in eũ
 locum unde erant egressi reuerti cœperant, & ab his
 qui cesserant, & ab his qui proximi steterant, circum-
 ueniebantur. Sin autẽ locũ tenere uellent, neq; uirtu-
 ti locus relinquebatur, neq; à tanta multitudine conie-
 cta tela à consertis uitari poterãt. Tamen tam multis
 incõmodis conflictati, multis uulneribus acceptis resi-
 stebant. & magna parte diei consumpta, cum à prima
 luce ad horam octauam pugnaretur, nihil, quod ipsis
 esset indignũ, cõmittebant. Tum. T. Baluentio, qui su-
 periore anno primũ pilum duxerat, uiro forti, & ma-
 gnæ autoritatis, utrumq; femur tragula traiecitur. Q.
 Lucanius eiusdem ordinis fortissime pugnãs, dum cir-
 cumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus
 omnes cohortes, ordinesq; adhortans, in aduersum os
 funda uulneratur. His rebus permotus, Q. Titurius
 cum procul Ambiorigem suos cohortantẽ cõspexisset,
 inter-

interpretem suum. Cn. Pompeiū ad eum mittit, rogatū
 ut sibi, militibusq; parcat. Ille appellatus respondit, si
 uelit secum colloqui, licere sperare à multitudine im-
 petrari posse, quod ad militū salutē pertineat, ipsi ue-
 ro nihil nocitū iri: inq; eam rem se, suamq; fidem in-
 terponere. Ille cū Cotta saucio cōmunicat, si uideatur
 pugna ut excedant, & cū Ambiorige unā colloquan-
 tur, sperare se ab eo suam, ac militū salutem impetra-
 ri posse. Cotta se ad armatū hostem iturum negat, atq;
 in eo perseuerat. Sabinus, quos in presentia tribunos
 militū circū se habebat, & primorū ordinū centurio-
 nes, se sequi iubet, & cum propius Ambiorigem acces-
 sisset, iussus arma abijcere, imperata facit, suisq; ut
 idem faciant, imperat. Interim dum de conditionibus
 inter se agunt, longiorq; consulto ab Ambiorige insti-
 tuitur sermo, paulatim circūuentus interficitur. Tum
 uero suo more uictoriā conclamant, atq; ululatū tol-
 lunt: impetuq; in nostros facto, ordines perturbāt. Ibi
 L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte mi-
 litum, reliqui se in castra recipiūt, unde erant egressi,
 ex quibus. L. Petrosidius aquilifer, cū magna multi-
 tudine hostiū premeretur, aquilā intra uallū proiecit.
 Ipse pro castris fortissime pugnans occiditur, alij egre
 ad noctē oppugnationē sustinēt, noctu ad unū omnes
 desperata salute, se ipsi interficiunt, pauci ex praelio
 elapsi incertis itineribus per syluas ad. T. Labienū le-
 gatum in hyberna perueniunt: atque cum de rebus
 gestis

gestis certiorē faciunt. Hac uictoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur: neq; diem, neq; noctē intermittit, peditatumq; se subsequi iubet. Re demonstrata, Aduaticisq; concitatis, postero die in Neruios peruenit, hortaturq; ne sui in perpetuū liberandi, atq; ulciscendi Romanos pro his, quas acceperint, iniurijs occasione dimittant. Interfectos esse legatos duos, magnamq; partem exercitus interisse demonstrat: nihil esse negocij subito oppressam legionē, quae cum Cicerone hyemet, interfici, se ad eam rem profitetur adiutorē. Facile hac oratione Neruijs persuadet. Itaq; cōfestim dimissis nūtijs ad Ceutrones, Grudios, Leuacos, Pleuomstios, Gordunnos, qui omnes sub eorū imperio sunt, quā maximas manus possunt, cogunt: & de improviso ad Ciceronis hyberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurij morte perlata. Huic quoq; accidit, qd̄ fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis, munitioisq; causa in syluas discessissent, repentino equitū aduentu interciperentur. His circumuētis magna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atq; horum omniū socij, & clientes legionum oppugnare incipiunt, nostri celeriter ad arma concurrunt, uallum conscendunt: egre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant: atq; hanc adepti uictoriā in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittūtur ad Caesarem cōfestim à Cicerone literae, magnis propositis
 pra

præmijs, si pertulissent: obseſis omnibus uijs miſi in-
 tercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis
 cauſa comportauerāt, turres. CXX. excitātur incre-
 dibili celeritate: quæ deeſſe operi uidebātur, perficiuntur.
 Hoſtes poſtero die multo maioribus copijs coactis
 caſtra oppugnant. ſoſſam complent, à noſtris eadem
 ratione, qua pridie, reſiſlitur. Hoc idem deinceps reli-
 quis ſit diebus, nulla pars nocturni temporis ad labor-
 rem intermittitur: non ægris, non uulneratis facultas
 quietis datur. Quæcunq; ad proximi diei oppugnatio-
 nem opus ſunt, noctu cōparantur, multæ præuſtæ ſu-
 des, magnus muraliū pilorū numerus inſtituitur: tur-
 res contabulātur, pinnae, loricae q; ex cratibus attexun-
 tur. Ipſe Cicero, cū tenuiſſima ualetudine eſſet, ne no-
 cturnum quidē ſibi tempus ad quietem relinquebat, ut
 ultero militū concurſu, ac uocibus ſibi parcere cogere-
 tur. Tunc duces, principesq; Neruiorū, qui aliquē ſer-
 monis aditum, cauſamq; amicitiae cum Cicerone habe-
 bant, colloqui ſeſe uelle dicunt. Facta poteſtate, eadem
 quæ Ambiorix cum Titurio egerat, cōmemorant: oēm
 eſſe in armis Galliam, Germanos Rhenum tranſiſſe,
 Ceſaris, reliquorūq; hyberna oppugnari. Addūt etiā
 de Sabini morte, Ambiorigem oſtentant, fidei faciūdæ
 cauſa, errare eos dicūt, ſi quicq; ab his præſidijs ſpe-
 rent, qui ſuis rebus diffidant: ſeſe tamen ſcire hoc eſſe
 in Ciceronem, populūmq; Ro, animo, ut nihil niſi hy-
 berna recuſent, atq; hanc inueteraſcere conſuetudinē
 nolint

L I B E R

nolint: licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere, & in quascūq; partes uelint sine metu proficisci. Cicero ad hæc unum modo respondit, non esse consuetudinē populi Ro. ullam accipere ab hoste armato conditionē: si ab armis discedere uelint, se adiutore utantur, legatosq; ad Cæsarem mittant, sperare se pro eius iusticia, quæ petierint impetraturos. Ab hac spe repulsi Neruij, uallo pedum. XI. & fossa pedum. XV. hyberna cingunt. Hæc ex superiorū annorū consuetudine à nostris cognouerant, & quosdā de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur. Sed nulla ferramentorū copia, quæ esset ad hūc usum idonea, gladijs cespites circumcidere manibus, sagulisq; terram exhaurire cogebantur, Quæ quidem ex re hominū multitudo cognosci potuit, nam minus horis tribus decē milliū passuū in circuitu munitiōē perfecerunt: reliquisq; diebus turres ad altitudinem ualli, falces, testudinesq;, quas ijdem captiui docuerant parire, ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto uento, feruentes fusili ex argilla glandes fundis, & seruesætæ iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt. Hæc celeriter ignem cōprehenderunt, & uenti magnitudine in omnē castrorū locū distulerūt. Hostes maximo clamore insecuti quasi parta iam, atq; explorata uictoria, turres, testudinesq; agere, & scalis uallum ascendere cœperunt. At tanta militū uirtus, atq; eā præsentia animi fuit, ut eū undiq;

flamæ

flamma torrentur, maximaq; telorum multitudine
 premerentur, suaq; omnia impedimenta, atq; omneis
 fortunas conflagrare intelligerent, non modo demi-
 grandi causa de uallo decederet nemo, sed penè ne re-
 spiceret quidem quisquã, ac tum omnes acerrime, for-
 tissimeq; pugnarent. Hic dies nostris longe grauissimis
 fuit, sed tamen hunc habuit euentũ, ut eo die maximus
 numerus hostiũ uulneraretur, atq; interficeretur, ut se
 sub ipso uallo cõstipauerant, recessumq; primis ultimi
 non dabant. Paulũ quidẽ intermissa flamma, & quo-
 dam loco turri addacta, & contingente uallum, tertie
 cohortis centuriones, ex eo, quo stabant loco, recesserunt:
 suosq; omneis remouerunt, nutu, uocibusq; ho-
 stes si introire uellent, uocare cõeperũt, quorũ progre-
 di ausus est nemo: tum ex omni parte lapidibus conic-
 etis deturbati, turrisq; succensa est. Erant in ea legio-
 ne fortissimi uiri centuriones, qui iam primis ordini-
 bus appropinquaret. T. Pulsio, & L. Varenus. Ii per-
 petuas controuersias inter se habebãt, uter alteri an-
 teferretur, omnibusq; annis de loco summis simultati-
 bus contende-
 bãt. Ex ijs Pulsio, cum acerrime ad mu-
 nitiones pugnaretur, quid dubitas inquit Varenus? aut
 quẽ locũ probande uirtutis tue expectas? Hic dies hic
 dies de nostris controuersijs iudicabit. Hæc cũ dixisset
 peedit extra munitioes. & que pars hostiũ cõfertissi-
 ma uisa est, in eã erũpit, ne Varenus qdẽ tum uallo se
 se cõtinet, sed omniũ ueritus existimationẽ, subsequitur
 i 2 medio

LIBER

mediocri spatio relicto. Pulsio pilum in hostes mittit, atq; unum ex multitudine procurrentem traiecit, quo percusso & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum uniuersi tela conijciunt, neq; dant regrediendi facultatē. Transfigitur scutum Pulsioni, & uerutum in balteo desigitur. Auertit hic casus uaginā, & gladiū educere conantis dextrā moratur manū, impedatumq; hostes circūstunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit: ad hunc se confestim à Pulsione omnis multitudo conuertit, illū ueruto transfixum arbitrabantur. Varenus gladio comminus remgerit, atq; uno interfecto, reliquos paulum propellit, dum cupidius instat in locum inferiore deiectus concidit. Huic rursus circūuento fert subsidiū Pulsio, atq; ambo incolumes compluribus interfectis summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione, & certamine utrumq; uersauit, ut alter alteri inimicus auxilio, salutiq; esset: neq; dijudicari posset, uter utri uirtute anteferēdus uideretur. Quanto erat in dies grauior, atq; asperior oppugnatio, & maxime, quod magna parte militū confecta uulneribus, res ad paucitatē defensorū peruenerat, tanto crebriores literæ, nuntijq; ad Casarem mittebātur, quorū pars deprehensa in cōspectu nostrorū militū cū cruciatu necabatur. Erat unus intus Neruius nomine Veratice, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamq; ei fidem præstiterat, hic seruo

seruo spe libertatis magnis persuadet præmijs, ut literas ad Cæsarē deferat. Has ille in iaculo illigatas effert & Gallus inter Gallos sine ulla suspitiōe uersatus, ad Cæsarem peruenit, ab eo de periculo Ciceronis, legionisq; cognoscit. Cæsar exceptis literis circiter horam XI. diei, statim nuntiū in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum, XXV. iubet media nocte legionē proficiscī celeriterq; ad se uenire, exijt cum nuntio Crassus, alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatiū fines legionē adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reipub. cōmodo facere posset, cū legionē ad fines Neruiorū ueniat, reliquam partē exercitus, quod paulò aberat lōgius, nō putat expectandam, equiter circiter quadringentos ex proximis hybernis cogit. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Craasi aduentu certior est factus. Eo die millia passuum XX. progreditur. Crassum Samarobrinae præficit, legionemq; ei attribuit: quod ibi impedimēta exercitus, obsides ciuitatū, literas publicas, frumentumq; omne, quod eò toleranda hyemis causa deuexerat, relinquebat. Fabius ut imperatū erat, non ita multū moratus in itinere cum legionē occurrit. Labienus interitu Sabini, & cæde cohortiū cognita, cū omnes ad eum Treuerorum copiae uenissent, ueritus si ex hybernis fugæ similem profectiōē fecisset, ut hostium impetum sustinere nō posset, præsertim quos recenti uictoria efferrī

LIBER

sciret, literas Cæsari remittit, quanto cum periculo legionē ex hybernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit, docet omnes peditatus, equitatusq; copias Treuerorū tria millia passuū longe ab suis castris consedissee. Cæsar consilio eius probato, & si opinione trium legionū deiectus, ad duas redierat: tamen unum cōmunis salutis auxiliū in celeritate ponebat, uenit magnis itineribus in Neruiorū fines, ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronē gerantur, quantoq; in periculo res sit, tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs persuadet, uti ad Ciceronē epistolā deferat. Hanc Græcis conscriptā literis mittit, ne intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscātur: si adire non possit, monet, ut tragulam cū epistola adamentum deligat, intra munitiōes castrorū abijciat. In literis scribit se cū legionibus profectū celeriter affore: hortatur, ut pristinā uirtutē retineat. Gallus periculum ueritus, ut erat præceptū, tragulum mittit, hæc casu ad turrim adhæsit, neq; ab nostris biduo animaduersa. Tertio die à quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronē defertur: Ille perlectam in conuentu militum recitat, maximiq; omneis leticia afficit. Tum fumi incendiōrū procul uidebantur, quæ res omnē dubitationem aduentus legionū expulit. Galli re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt ad Cæsarem omnibus copijs contendunt. Ex erant armatorū circiter millia. LX. Cicero data facultate, Gallum ab eodē

Verticone, quem supra demonstrauius, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat, hunc admonet, iter caute, diligenterq; faciat, per scribit in literas hostes ad se discessisse, omnemq; ad eum multitudinē cōuertisse, quibus literis circiter media nocte Cæsar allatis suos facit certiores, eosq; ad dimicandū animo confirmat. Postero die luce prima mouet castra, & circiter millia passuum quatuor progressus trans uallem magnam, & riuum, hostium multitudinem conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copijs iniquo loco dimicare. Tamen quoniam liberatum obsidione Ciceronē sciebat, æquo animo remittendum de celeritate existimabat: consedit, & quàm equissimò loco potest, castra communit: atq; hæc, & si erant exigua, per se uix hominum millium septem, præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustijs uiarum quàm maxime potest contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus ueniat, interim speculatoribus in omnis partes dimissis explorat, quo cōmodissime itinere uallem transire posset. Eo die paruulis equestribus prælijs ad aquam factis utriq; sese suo loco continent. Galli quod ampliores copias, quæ nondum conuenerant, expectabant: Cæsar si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, citra uallem, ut pro castris prælio contenderet. Si id efficere non posset, ut exploratis itineribus, minore cum periculo uallem, riuumq; trāsiret. Prima luce hostiū equitatus ad castra accedit

L I B E R

præliumq; cū nostris equitibus committit. *Cæsar* con-
 sulto equites cedere, seq; in castra recipere iubet: simul
 ex omnibus partibus castra altiore uallo muniri, por-
 tasq; obstrui, atq; in his administrādis rebus quāma-
 xime concursari, & cum simulatione agi timoris iu-
 bet. Quibus omnibus rebus hostes inuitati, copias tra-
 ducunt, aciemq; iniquo loco constituunt, nostris uero
 etiam de uallo deductis propius accedunt, & tela in-
 tra munitionē ex omnibus partibus conijciunt, præco-
 nibusq; circummissis, pronuntiare iubēt, seu quis *Gali-*
lus, seu *Romanus* uelit ante horam tertiā ad se transi-
 re, sine periculo licere, post id tempus non fore potesta-
 tem: ac sic nostros contempserunt, ut obstructis in spe-
 ciem portis singulis ordinibus cesspitum, quod ea non
 posse introrumpere uidebantur, alij uallum manu scin-
 dere, alij fossas complere inciperent. Tunc *Cæsar* om-
 nibus portis eruptione facta, equitatuq; emissio, celeri-
 ter hosteis dat in fugam, sic ut omnino pugnādi causa
 resisteret nemo: magnūq; ex his numerū occidit, atq;
 omneis armis exiit. Longius prosequi ueritus, quod
 syluæ, paludesq; intercedebant, neq; etiam paruulo de-
 trimento illorū locū relinqui uidebat, omnibus suis in-
 columibus copijs in eodem die ad *Ciceronē* peruenit.
 Institutas turres, testudines, munitionesq; hostium ad-
 miratur, legione producta, cognoscit nō decimū quēq;
 esse relictū militē sine uulnere, ex his omnibus iudicat
 rebus quanto cū periculo, & quāta cū uirtute sint res
 admi-

administratæ, Ciceronē pro eius merito, legionēq; col-
 laudat, centuriones sigillatim, tribunosq; militū appel-
 lat, quorū egregiā fuisse uirtutē testimonio Ciceronis
 cognouerat. De casu Sabini, & Cottæ certius ex capti-
 uis cognoscit. Postero die contione habita rem gestam
 proponit: milites consolatur, & confirmat, quod de-
 trimentū culpa, & temeritate legati sit acceptū, hoc
 æquiore animo ferendū docet, quod beneficio deorum
 immortalīū, & uirtute eorū expiato incōmodo, neq;
 hostibus diutina laticia, neq; ipsis longior dolor relin-
 quatur. Interim ad Labienū per Rhemos incredibili ce-
 leritate de uictoria Caesaris fama persertur, ut cum ab
 hybernis Ciceronis millia passuum quinquaginta ab-
 esset, eòq; post horam nonam diei Caesar peruenisset,
 ante mediam noctem ad portas castrorū clamor orire-
 tur, quo clamore significatio uictoriæ, gratulatioq; ab
 Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treueros perla-
 ta Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppu-
 gnare decreuerat, noctu profugit, copiasq; omneis in
 Treueros reducit. Caesar Fabium cum legione in sua
 remittit hyberna: Ipse cum tribus legionibus circū Sa-
 marobrinam trinis hybernis hyemare cōstituit: & qd̄
 tanti motus Galliæ extiterant, totam hyemem ipse ad
 exercitū manere decreuit. Nam illo incōmodo de Sa-
 bini morte perlato, omnes serè Galliæ ciuitates de bel-
 lo consultabant: nuntios, legationesq; in omneis par-
 tes dimittebant, & quid reliqui consilij caperent, atq;

LIBER

unde initium belli fieret, explorabant: nocturnaq; in locis desertis concilia habebant, neq; ullum ferè totius hyemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris, quin aliquè de concilijs, & motu Gallorū nuntiū acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni tertiæ decimæ præfecerat, certior est factus, magnas Gallorū copias earum ciuitatū, quæ Armoricæ appellantur, opugnandi sui causâ cōuenisse, neq; longius millia passuū octo ab hybernis suis abfuisse, sed nuntio allato de uictoria Cæsaris, discessisse, adeo, ut fugæ similis discessus uideretur. At Cæsar principibus cuiusq; ciuitatis ad se uocatis, aliàs territādo cum se scire, quæ fierent denuntiaret, aliàs cohortādo magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones (quæ est ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos autoritatis) Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem cōstituerat, cuius frater Moritasgus aduētū in Galliam Cæsaris, cuiusq; maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cū ille præsensisset, ac profugisset, usq; ad fines insecuti, regno, domoq; expulerūt, & missis ad Cæsarem satisfaciundi causâ legatis, cum is omnē ad se Senatū uenire iussisset, dicto audientes non fuerūt. Tantū apud homines Barbaros ualuit esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamq; omnium uoluntatis commutationē attulit, ut præter Heduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro uetere ac perpetua erga populū Ro. fide,

alte =

alteros pro recentibus belli Gallici officijs, nulla fere fuerit ciuitas non suspecta nobis. Idq; adeo haud scio mirandū ne sit, cum compluribus alijs de causis, tum maxime, quod qui uirtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, ut populi Ro. Imperia perferrent grauissime dolebant. Treueri uero, atq; Induciomarus totius hyemis nullū tempus intermiserunt, quin trans Rhenū legatos mitterent, ciuitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magnā parte exercitus nostri interfecta, multo minorē superesse dicerent partem: neque tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariouisti bello, & Tenctherorum transitu non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Induciomarus nihilominus copias cogere, exercere, à finitimis equos parare, exules, damnatosq; tota Gallia magnis premijs ad se allicere coepit, ac tantam sibi iam his rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, ut undiq; ad eum legationes concurrerent: gratiamq; atq; amicitiam publice, priuatimq; peterent. Vbi intellexit ultro ad se ueniri, altera ex parte Senones, Carnutesq; consuetudine facinoris instigari: altera Nervios, Aduaticosq; bellum Romanis parare; neq; sibi uoluntariorum copias de fore, si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli, quo lege communi

omnes

LIBER

omnes puberes armati conuenire coguntur: & qui ex his nouissimus uenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem alterius principem factionis generum suum, quem supra demonstrauius, Caesaris secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem iudicandū curat, bonaq; eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat accersitum se à Senonibus, & Carnutibus, alijsq; compluribus Gallie ciuitatibus, huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumq; agros populaturū: ac prius quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæq; fieri uelit, præcipit. Labienus cum & loci natura, & manu munitissimis castris sese contineret, de suo, ac legionis periculo nihil timebat. Sed ne quam occasione rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaq; à Cingetorige, atq; eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq; undiq; conuocat. Is certā diem conueniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Induciomarus, sub castris eius uagabatur, aliàs ut situm castrorum cognosceret, aliàs colloquendi, aut territandi causa equites plerumq; omnes tela intra uallum conijciebāt. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisq; opinionē quibuscunq; poterat rebus augebat. Cum maiore indies cōtempione Induciomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarū ciuitatū, quos accersendos

sendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodis intra castra cōtinuit, ut nulla ratione ea res enuntari, aut ad Treueros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Inducomarus ad castra accedit atq; ibi magnā partem diei cōsumit, equites tela coniungunt, & magna contumelia uerborum nostros ad pugnam euocāt, nullo à nostris dato responso: ubi uisum est sub uesperum dispersi, ac dissipati discedūt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatū emittit, præcipit, atq; interdicit perterritis hostibus, atq; in fugam coniectis (quod fore sicut accidit, uidebat) omnes unū peterent Inducomarum, neu quis quemq; prius uulneret, quàm illum interfectum uiderit, quod mora reliquorum illum spatiū nactum effugere nolebat: magna proponit ijs, qui occiderint præmia, summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, & cum unum omnes peterent, in ipso fluminis uado deprehensus Inducomarus interficitur, caputq; eius refertur in castra, redeuntes equites, quos possunt consecantur, atq; occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Noruiorum, quæ conuenerant copia, discedunt: pauloq; habuit post id factum Cæsar quietiorem Galiam.

LIBER

C. IULII CAESARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO GALLICO. LIBER SEXTVS.

MVLTIS DE CAVSIS
 Caesar maiorem Gallie motū ex-
 pectans, per. M. Syllanū. C. An-
 tistitum reginū. T. Sextiū lega-
 tos delectum habere instituit. Si-
 mul ab. Cn. Pompeio procōsule
 petit, quoniā ipse ad urbem cū
 imperio Reipub. causa maneret, quos ex Cisalpina Gal-
 lia consulis sacramento rogauisset ad signa cōuenire,
 & ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in re-
 liquum tempus, ad opinionē Gallie existimans, tantas
 uideri Italiae facultates, ut si quid esset in bello detri-
 menti acceptū, non modo id breui tempore sarciri, sed
 etiā maioribus adaugeri copijs posset. Quod cū Pom-
 peius & Reipub. & amicitiae tribuisset, celeriter con-
 fecto per suos delectu, tribus ante exactā hyemem, &
 constitutis, & adductis legionibus, duplicatoq; eariū
 cohortiū numero, quas cum, Q. Titurio amiserat, &
 celeritate, & copijs docuit quid populi Ro. disciplina
 atq; opes possent. Interfecto Inducomaro, ut docui-
 mus, ad eius propinquos à Treueris imperiū defertur.
 Illi finitimos, atq; Germanos sollicitare, & pecuniam
 pollicia

polliceri non desistunt, cū ab proximis impetrare nō
 possent, ultiores tentant. Inuentis nōnullis ciuitati-
 bus iureiurando inter se cōfirmant, obsidibusq; de pe-
 cunia cauēt. Ambiorigem sibi societate, & fœdere ad-
 iungunt Quibus rebus cognitis Cæsar, cū undiq; bellū
 parari uideret, Neriuos, Aduaticos, ac Menapios, ad-
 iunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis:
 Senones ad imperatū non uenire, & cū Carnutibus
 finitimisq; ciuitatibus consilia cōmunicare, à Treuer-
 ris Germanos crebris legationibus solitari, maturius
 sibi de bello cogitandū putauit. Itaq; nondū hycme cō-
 fecta, proximis quatuor legionibus coactis, de impro-
 viso in fines Neruiorū contendit: & prius, quā illi,
 aut conuenire, aut profugere possent, magno pecoris,
 atq; hominū numero capto, atq; ea præda militibus cō-
 cessa, uastatisq; agris, in deditiōē uenire, atq; obsi-
 des sibi dare coegit: Eo celeriter confecto negotio, rur-
 sus legiones in hyberna reduxit. Cōcilio Gallia primō
 uere (ut instituerat) indicto, cum reliqui præter Seno-
 nes, Carnutes, Treuerosq; uenissent, initium belli, ac
 defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere
 uideretur, concilium in Lutetiam Parhisiiorum trans-
 fert. (Confines erant hi Senonibus, ciuitatemq; patriæ
 memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio abfuisse
 exiſtimabantur). Hac re pro suggestu pronuntiat eo-
 dem die cum legionibus in Senones proficiscitur, mag-
 nisq; itineribus eò puenit. Cognito eius aduētū Acco,
 qui

LIBER

qui princeps eius consilij fuerat, iubet in oppida multitudine conuenire. Conantibus, priusquam id effici posset adesse Romanos nuntiat, necessario senectia desistunt, legatosq; deprecandi causa ad Cesarē mittunt. Adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas: libenter Cesar petentibus Heduis, dat ueniam, excusationemq; accipit: quod aestiuū tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitratur. Obsidibus imperatis centū, hos Heduis custodiendos tradit, eodem Carnutes legatos, obsidesq; mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorū erant in clietela, eadē serūt responsa, peragit conciliū Cesar, equitesq; imperat ciuitatibus. Hac parte Gallie pacata totus & mente, et animo in bellum Treuerorū, & Ambiorigis insistit. Cauarinum cum equitatu Senonū secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracūdia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus existat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse concertaturū, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapij propinqui Eburonū finibus, perpetuis paludibus, syluisq; muniti, qui uni ex Gallia de pace, ad Cesarem legatos nunquam miserant: cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat. Item per Treueros uenisse Germanos in amicitiam cognouerat. Hæc prius illi detrahēda auxilia existimabat, q̄ ipsum bello laceffendum: ne desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cū transrhēnanis congregi cogere.

geretur. Hoc inuito cōsilio totius exercitus impedimen-
 ta ad Labienū in Treucros mittit: duasq; legiones ad
 eum proficisci iubet. Ipse cum legionibus expeditis
 quinq; in Menapios pficiscitur. Illi nulla coacta ma-
 nu loci præsidio freti in sylvas, paludes confugiunt,
 suaq; eodem conferunt. Caesar partitis copijs cum C.
 Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterq; esse-
 ctis pontibus, adijt tripartito, ædificia, uicosq; incen-
 dit, magno pecoris, atq; hominum numero potitur.
 Quibus rebus coacti Menapij legatos ad eū pacis pe-
 tendæ causa mittunt. Ille obsidibus acceptis hostiū se-
 habiturū numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut
 eius legatos finibus suis recepissent. His cōfirmatis re-
 bus Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco
 in Menapijs relinquit, ipse in Treucros proficiscitur.
 Dum hæc à Cesare geruntur, Treueri magnis coactis
 peditatus, equitatusq; copijs, Labienū cum una legio-
 ne, quæ in eorum finibus hyemauerat, adoriri parabāt.
 Iamq; ab eo non longius bidui uia aberant, cum diuis
 uenisse legiones missu Cesaris cognoscunt: positis ca-
 stris à millibus passuū. XV. auxilia Germanorū expe-
 ctare constituunt. Labienus hostiū cognito cōsilio spe-
 rans temeritate eorum fore aliquā dimicandi facultā-
 tem, quinq; cohortiū præsidio impedimentis relicto cū
 uiginti quinq; cohortibus, magnoq; equitatu, cōtra ho-
 stem proficiscitur, & mille passuum intermisso spatio
 castra cōmunet. Erat inter Labienū, atq; hostem diffi-
 k cili

LIBER

eili transitu flumen, ripisq; præruptis. Hoc neq; ipse
 transire habebat in animo, neq; hosteis transituros ex-
 istimabat, augebatur auxiliorū quotidie spes, loquitur
 in concilio palam, quoniā Germani appropinquare di-
 cuntur, sese suas, exercitusq; fortunæ in dubiū non de-
 uoraturum, & postero die prima luce castra moturū.
 Celeriter hæc ad hosteis deferuntur, ut ex magno Gal-
 lorum equitatus numero nonnullis Gallicis rebus fa-
 uere natura cogebat, Labienus noctu tribunis militū,
 primisq; ordinibus cōuocatis, quid sui consilij sit, pro-
 ponit, & quò facilius hostibus timoris det suspitionē,
 maiore strepitu, & tumultu quàm populi Ro. fert con-
 suetudo, castra moueri iubet. His rebus fugæ similem
 profectiōnē efficit. Hæc quoq; per exploratores ante
 lucem in tanta propinquitate castrorū ad hosteis dese-
 runt. Vix agmen nouissimū extra munitiones pro-
 cesserat, cum Galli cohortati inter se, ne speratā præ-
 dam ex manibus dimitterent, longum esse, perterritis
 Romanis Germanorū auxiliū expectare: neq; suā patē
 dignitatē, ut tantis copijs in exiguā manū, præser-
 tim fugientē, atq; impeditā adoriri non audeant: flu-
 men transire, & iniquo loco præliū cōmittere non du-
 bitant. Que fore suspicatus Labienus, ut omnes citra
 flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris pla-
 cide progrediebatur, tum promissis paulum impedi-
 mentis, atq; in tumulto quodā collocatis, habetis inquit
 milites, quā petistis facultatem, hostem impedito, atq;

iniqua

iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus uir-
 tuem, quam sepe numero imperatori præstitistis, cum
 adesse, & hæc coram cernere existimate. Simul signa
 ad hostem conuerti, aciemque dirigi iubet: & paucis tur-
 mis præsidio ad impedimenta dimissis reliquos equi-
 tes ad latera disponit. Celeriter nostri clamore subla-
 to pila in hosteis iaciunt. Illi ubi præter spem quos fu-
 gere credebant infestis signis ad se ire uiderunt, impetum
 modo ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam
 coniecti proximas sylvas petiuerunt, quos Labienus
 equitatu confectatus, magno numero interfecto, com-
 pluribus captis, paucis post diebus ciuitatem recipit.
 Nam Germani, qui auxilio ueniebant, percepta Tre-
 uerorum fuga, sese domum contulerunt. Cum ijs pro-
 pinqui Induciomari, qui defectionis autores fuerant,
 comitati eos ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quem ab
 initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus,
 atque imperium est traditum. Caesar postquam ex Me-
 napijs in Treueros uenit, duabus de causis Rhenum
 transire constituit. Quarum erat altera, quod auxilia
 contra se Treueris miserant. Altera ne Ambiorix receptum
 ad eos haberet. His constitutis rebus paulum supra
 eum locum, quo ante exercitum traduxerat, face-
 re pontem instituit, nota atque instituta ratione, magno
 militum studio, paucis diebus opus efficitur: firmo in
 Treueris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab his sub-
 ito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque traducit.

LIBER

Vbij qui ante obsides dederant, atq; in deditiōe uenerant purgandi sui causa ad eum legatos mittunt: qui doceāt, neq; ex sua ciuitate auxilia in Treueros missa neq; ab se fidem læsam: petunt, atq; orant, ut sibi parcat, ne cōmuni odio Germanorū, innocentes pro nocentibus pœnas pendāt, si amplius obsidū uellet, dare pollicētur. Cognita Cæsar Causa, reperit à Sueuis auxilia missa esse. Vbiorū satisfactiōe accepit, aditus, uiasq; in Sueuos perquirat. Interim paucis post diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omneis in unum, locū copias cogere: atq; his nationibus, quæ sub eorū sunt imperio, denūtiare, ut auxilia, peditatus, equitatusq; mittant. His cognitis rebus, rem frumentariā prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant, suaq; omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros, atq; imperitos homines inopia ciuium adductos, ad iniquam pugnandi conditionē posse deduci. Mādat, ut crebros exploratores in Sueuos mittant, quæq; apud eos gerantur, cognoscāt. Illi imperata faciunt, & paucis diebus intermissis referūt Sueuos omnes, posteaquàm certiores nuntij de exercitu Romanorū uenerant, cum omnibus suis, sociorūq; copijs, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. Syluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longe introrsus pertinere, & pro natiuo muro obiectam, Cheruscōs à Sueuis, Sueuosq; a Cheruscis iniurijs, incursionibusq; prohiberet

ad eius initium sylvæ Sueuos aduentū Romanorū expectare constituisse. Quoniā ad hunc locum peruentū est non alienum esse uidetur de Galliæ, Germaniæq; moribus, & quo differant æ nationes inter sese, proponere. In Gallia nō solum in omnibus ciuitatibus atq; pagis, partibusq; sed penè etiam in singulis domibus factiones sunt: earumq; factionum sunt principes, qui summā autoritatē eorum iudicio habere existimātur, quorum ad arbitriū, iudiciūq; summa omniū rerū consiliorūq; redeat. Idq; eius rei causa antiquitus institutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiorō auxiliij egeret. Suos enim opprimi quisq; & circūueniri non patitur, neq; aliter si faciat ullam inter suos habet autoritatē. Hac eadem ratio est in summa totius Galliæ: namq; omnes ciuitates in duas parteis diuisæ sunt. Cum Cæsar in Galliā uenit alterius factionis principes erant Hedui, alterius Sequani. U cum per se minus ualere, quod summa autoritas antiquitus erat in Heduis, magnæq; eorū erant clientela, Germanos, atq; Ariouistum sibi adiunxerant: eosq; ad se magnis iacturis, pollicitationibusq; perduxerāt. Prælijs uero compluribus factis secundis, atq; omni nobilitate Heduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnā partem clientium ab Heduis ad se traducerent, obsidesq; ab his principum filios acciperent, & publicè iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij imituros, & partem finitimi agri per uim occupatam

LIBER

possiderent, Galliaeq; totius principatū obtineret, quā necessitate adductus Diuitiacus, auxiliij petendi causa Romam ad Senatū profectus, infecta re redierat. Aduentu Caesaris facta cōmutatione rerum, obsidibus Heduis redditis, ueteribus clientelis restitutis nouis per Caesarem comparatis, quod ij, qui se ad eorū amicitia aggregauerant, meliore cōditione, atq; imperio equiore se uti uidebant: reliquis rebus eorum, gratia, dignitateq; amplificata Sequani principatū dimiserant. In eorum locum Rhemi successerāt, quos, quod adaequare apud Caesarem gratia intelligebatur, ij, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter turbantur, ita & nouam, & repente collectā auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Hedui, secundū locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominū, qui in aliquo sunt numero, atq; honore, genera sunt duo: nam plebs penē seruatorū habetur loco, quae per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. Pleriq; cū aut ære alieno, aut magnitudine tributorū, aut iniuria potentiorum præmuntur, sese in seruitutē dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidū, alterum equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur: ad hoc magnus adolescentum numerus discipli
 nae cau

hæc causa concurret, magnoq; ij sunt apud eos honore.
 Nam serè de omnibus cõtrouersijs publicis, priuatisq;
 constituunt, & si quod est admissum facinus, si cedes
 facta, si de hereditate, de finibus controuersia est, ij dẽ
 discernunt, præmia, pœnasq; constituunt. Si quis aut
 priuatus, aut populus eorum decreto non stetit, sacri-
 ficijs interdiciunt. Hæc pœna apud eos est grauissimã:
 quibus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sce-
 leratorum habentur: ab ijs omnes decedunt, aditum eo-
 rum, sermonemq; de fugiunt, ne quis ex contagione in-
 commodi accipiant: neq; ijs petentibus ius redditur,
 neq; honos ullus communicatur. His autem omnibus
 Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet
 auctoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit
 dignitate, succedit: at si sunt plures pares suffragio
 Druidum allegitur: nonnunquam etiam de principa-
 tu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus
 Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur,
 considunt in loco consecrato: huc omnes undique qui
 controuersias habent, conueniunt, eorumq; iudicijs,
 decretisq; parent. Disciplina in Britania reperta, atq;
 inde in Galliam translata esse existimatur. Et nunc
 qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerumq;
 illò discendi causa proficiscuntur. Druides à bello ab-
 esse consueuerunt, neq; tributa unã cum reliquis pen-
 dunt: militiæ uacationem, omniumq; rerum habent
 immunitatem, tantis excitati præmijs, & sua sponte

multi in disciplinā conueniūt, & à propinquis, paren-
 tibusq; mittuntur, magnum ibi numerū uersuū edisce-
 re dicuntur. Itaq; nonnulli annos uicenos in disciplina
 permanent, neq; fas esse existimāt ea literis mandare,
 cum in reliquis serè rebus publicis, priuatisq; rationi-
 bus Græcis literis utantur. Id mihi duabus de causis in-
 stituisse uidetur, quod neq; in uulgum disciplinā effere-
 ri uelint, neq; eos, qui discunt, literis confisos minus
 memoriæ studere: quod serè plerisq; accidit, ut præsi-
 dio literarū diligentia in perdiscendo, ac memoriā re-
 mittant. In primis hoc uolunt persuadere, nō interire
 animas, sed ab alijs post mortē transire ad alios: atq;
 hoc maxime ad uirtutem excitari putant, metu mortis
 neglecto, multa præterea de syderibus, atq; eorū mo-
 tu, de mundi, ac terrarū magnitudine, de rerum natu-
 ra, de Deorum immortalū, uī ac potestate disputant,
 & iuuentuti tradunt. Alterum genus est equitū, i. cū
 est usus, atq; aliquod bellum incidit, quod ante Cæsaris
 aduentū serè quot annis accidere solebat, uti aut ipsi
 iniurias inferrent, aut illatas propulsarent, omnes in
 bello uersantur, atq; eorū ut quisq; est genere, copijsq;
 amplissimus, ita plurimos circū se ambactos, clientēsq;
 habet. Hanc unam gratiam potentiamq; nouerūt. Na-
 tio est omnium Gallorum admodū dedita religionibus:
 atq; ob eam causam, qui sunt affecti grauioribus mor-
 bis, quiq; in prælijs, periculisq; uersantur, aut pro ui-
 ctimis homines immolant, aut se immolatueros uouēt,
 admi

administrisq; ad ea sacrificia Druidibus utuntur, quæ
 pro uita hominis, nisi uita hominis reddatur, non posse
 Deorum immortalium numen placari arbitrantur, pu-
 blicæq; eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alij
 immanem magnitudine simulacra habent, quorum conte-
 xta uiminibus membra uiuis hominibus complent, qui
 bus succensit circumuenti flamma exanimantur homi-
 nes. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut
 aliqua noxia sunt comprehensi, gratiora Dijs immor-
 talibus esse arbitrantur. Sed cum eius generis copia de-
 ficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum
 maxime Mercurium colunt, huius sunt plurima simu-
 lacra. Hunc omnium inuentorem artium ferunt, hunc
 uiarum atq; itinerum ducem, hunc ad quæstus pecunie
 mercaturasq; habere uim maximam arbitrantur. Post
 hunc Appollinem, et Martem, et Iouem, et Minerva-
 uam, de his eandem ferè, quam reliquæ gentes habent
 opinionem, Appollinem morbos depellere. Minervam
 operum, atq; artificiorum initia tradere. Iouem impe-
 rium celestium tenere, Martem bella regere. Huic cum
 prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello coeperunt,
 plerumq; deuouent: quæ superauerint animalia capta
 immolant, reliquasq; res in unum locum conferunt.
 Multis in ciuitatibus harum rerum extructos cumulos
 locis consecratis conspici licet: neq; sæpe accidit, ut
 neglecta quæssiam religione aut capta apud se ocul-
 tare, aut posita tollere auderet: grauisimumq; ei rei

supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes
 ab Dite patre prognatos predicant. Idque ab Druidibus
 proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis,
 non numero dierum, sed noctium finiunt: & dies nata
 les, & mensium, & annorum initia sic obseruant, ut
 noctem dies subsequatur. In reliquis uitae institutis hoc
 ferè ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum
 adoleuerint, ut munus militiae sustinere possint, palam
 ad se adire non patiantur, filiumque in puerili etate in
 publico in conspectu patris assistere turpe ducunt. Viri
 quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt,
 tantas ex suis bonis aestimatione facta cum dotibus
 communicant. Huius omnis pecunia coniunctim
 ratio habetur, fructusque seruantur, uter eorum uita su
 perarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum
 temporum peruenit. Viri in uxores sicuti in liberos ui
 tae necisque habent potestatem, & cum paterfamilias
 illustriore loco natus decepsit, eius propinqui conue
 niunt, & de morte, si res in suspicionem uenit, de uxo
 ribus in seruilem modum quaestionem habent: & si
 compertum est, igni, atque omnibus tormentis excru
 ciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum
 magnifica, & sumptuosa, omniaque, quae uiuis cordi
 fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, cum animalia:
 ac paulo supra hanc memoriam serui, & clientes,
 quos ab ijs dilectos esse constabat, iustus funeribus
 confectis, una cremabantur. Quae ciuitates commo
 dius

dius suam Rempublicam administrare existimantur,
 habent legibus sancitum: Si quis quid de Republica à
 finitimis rumore, aut fama acceperit, uti ad magistra-
 tum deferat, neue cum quo alio communicet: quod
 sepe homines temerarios, atq; imperitos falsis rumo-
 ribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis re-
 bus consilium capere cognitum est. Magistratus, quos
 uisa sunt occultant, quaq; esse ex usu iudicauerint,
 multitudini produnt, De Repub. nisi per concilium lo-
 qui non conceditur. Germani multum ab hac consue-
 tudine differunt: nam neq; Druides habent, qui rebus
 diuinis presint, neq; sacrificijs student, Deorum nu-
 mero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opu-
 bus aperte iuuatur, Solem & Vulcanum & Lunam,
 reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in ue-
 nationibus, atq; in studijs rei militaris cōsistit: ac par-
 uulis duritia, ac labori student, qui diutissime impube-
 res permanserunt, maximam inter suos ferunt laudē.
 Hoc ali staturam, ali hoc uires, neruosq; confirmari
 putant. Intra annum uero uigesimum sexmine noticiā
 habuisse, in turpissimis habet rebus: cuius rei nulla est
 occultatio, quod & promiscue in fluminibus perlum-
 tur, & pellibus, aut paruis Rhenonū tegumentis utun-
 tur, magna corporis parte nuda. Agricultu: a non stu-
 dent: maiorq; pars uictus eorum in lacte, & caseo, et
 carne consistit, neq; quisquā agri modū certū, aut fi-
 nis proprios habet, sed magistratus, ac principes in
 annos

annos singulos gentibus, cognationibusq; hominū, qui
 unā coierunt, quantū eis, & quo loco uisum est, attri-
 buunt agri, atq; anno post, aliō transire cogunt. Bius
 rei multas afferunt causas, ne assidua consuetudine ca-
 pti, studiū belli gerendi, agricultura cōmutent: ne la-
 tos sineis parare studeant, potentioresq; humiliores
 possessionibus expellāt: ne accuratius ad frigora, atq;
 aestus uitandos edificent, ne qua oriatur pecunia cupi-
 ditas, qua ex re factiones, dissentionesq; nascuntur, ut
 animi æquitate plebem contineant, cū suas quisq; opes
 cum potentiſſimis æquari uideat. Ciuitatibus maxima
 laus est, quam latissimis circum se uastatis finibus so-
 litudines habere. Hoc propriū uirtutis existimant, ex-
 pulsos agris finitimos cedere, neq; quemquā propē se
 audere consistere. Simul hoc se fore tutiores arbitran-
 tur, repentinæ incursionis timore sublato. Cum bellū
 ciuitas, aut illatū defendit, aut infert, magistratus, qui
 ei bello præſunt, ut uitæ necisq; habent potestātē, deli-
 guntur. In pace nullus communis est magistratus, sed
 principes regionū, atq; pagorū inter suos ius dicunt,
 controuersiasq; minuunt. Latrocinia nullā habent in-
 famiam, quæ extra fines cuiusq; ciuitatis fiunt, atq; ea
 iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causa fie-
 ri prædicant. Atq; ubi quis ex principibus in concilio
 se dixit ducem fore, qui sequi uelint profiteantur, con-
 surgunt ij, qui & causam, & hominē probāt, suumq;
 auxiliū pollicentur, atq; ab multitudine collaudatur:

qui ex

qui ex ijs secuti non sunt, in desertorū, ac proditorum numero ducuntur, omniumq; rerū ijs postea fides derogatur. Hospites uiolare fas nō putant: qui quaq; de causa ad eos uenerunt ab iniuria prohibent, sanctosq; habent, ijs omniū domus patent, uictusq; communicatur. Ac fuit antea tempus cū Germanos Galli uirtute superarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinē, agriq; inopiam trans rhenum Colonias mitterent. Itaq; ea, quæ fertilissima sunt Germaniæ loca circum Hercyniam syluam (quam Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam esse uideo, quā illi Orcyniam appellant) uulgo Tectosages occuparunt, atq; ibi confederunt. Quæ gens ad hoc tempus his sedibus se continet, summamq; habet iusticiæ, & bellicæ laudis opinionē. Nunc quod in eadem inopia, egestate patientiaq; Germani permanent, eodem uictu, & cultu corporis utuntur. Gallis aut propinquitas, & transmarinarū rerum noticia, multa ad copiam, atq; usus largitur, paulatim assuefacti superari, multisq; uicti prælijs, ne se quidem ipsi cum illis uirtute comparant. Huius Hercyniæ syluæ, quæ supra demonstrata est, latitudo nouem dierū iter expedito patet, nō enim aliter finiri potest, neq; mensuras itinerū nouerunt. Oritur ab Heluetiorū, & Venetum, & Turgauorum finibus, rectaq; fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorū, & Anartium, hinc se flectit sinistrorsus, diuersis à flumine regionibus, multarumq; gentiū finibus

Alij Rauracorum.

nes propter magnitudinē attingit. Neq; quisquam est
 huius Germaniæ, qui se aut audisse, aut adisse ad ini-
 tium eius sylvæ dicat cum dierū iter. LXX. processerit,
 aut quo ex loco oriatur acceperit. Multa in ea genera
 ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis uisa non
 sint: ex quibus quæ maxime differāt ab cæteris, & me-
 moriæ prodenda uideantur, hæc sunt. Est bos cerui fi-
 gura, cuius à media fronte inter aures unum cornu ex-
 istit excelsius, magisq; directū his, quæ nobis nota sunt
 cornibus: ab eius summo sicut palmæ, ramiq; late dis-
 funduntur. Eadem est foemine, marisq; natura, eadem
 forma, magnitudoq; cornuū. Sunt item quæ appellantur
 alces: harum est consimilis capris figura, & uarie-
 tas pellium, sed magnitudine paulò anteccedunt, muti-
 leq; sunt cornibus, & crura sine nodis, articulisq; ha-
 bent: neq; quietis causa procumbunt, neq; si quo affli-
 ctæ casu cōciderūt, erigere sese, aut subleuare possunt.
 His sunt arbores pro cubilibus, ad eas se applicāt: atq;
 ita paulum modo reclinatæ quietem capiunt: quarum
 ex uestigijs, cum est animaduersum à uenatoribus, quo
 se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut à radici-
 bus subruunt, aut abscidunt arbores tantū, ut summa
 species earum stantium relinquatur. Huc cum se con-
 suetudine reclinauerint, infirmas arbores pōdere affli-
 gunt, atq; unā ipsæ concidunt. Tertium est genus eorū
 qui Vri appellantur: ij sunt magnitudine paulò infra
 Elephantos, specie, & colore, & figura tauri: magna
 his est

ius est eorum, & magna uelocitas, neq; homini, neq;
 ferae, quam conspexerunt, parcunt: hos studiose foueis
 captos interficiunt. Hoc se labore durant adolescētes,
 atq; hoc genere uenationis exercent: & qui plurimos
 ex his interfecerunt, relatis in publicū cornibus, quæ
 sunt testimonio, magnā ferunt laudem. Sed assuescere
 ad homines, & mansuefieri, ne paruuli quidē excepti
 possunt: amplitudo cornuū, & figura, & species, mul-
 tum à nostrorum bouum cornibus differt. Hæc studiose
 conquisita ab labris argento circūcludunt, atq; in am-
 plissimis epulis pro poculis utuntur. Cæsar postq̃ per
 Vbios exploratores comperit Sucuos sese in syluas re-
 cepisse, inopiam frumenti ueritus, quod (ut supra de-
 monstrauimus) minime omnes Germani agricultura
 student, cōstituit non progredi longius, sed ne omnino
 metum reditus sui barbaris tolleret, atq; ut eorum au-
 xilia tardaret, reducto exercitu partem ultimā pontis
 quæ ripas Vbiorum contingebat, in longitudinē pedū
 ducentorū rescindit, atq; in extremo ponte turrim ta-
 bulatorū quatuor constituit, præsidiumq; cohortium
 duodecim pontis tuendi causa ponit, magnisq; cū locū
 munitionibus firmat. Ei loco, præsidioq; C. Volcatii
 Tullum adolescentem præfecit. Ipse cum maturescere
 frumenta inciperēt, ad bellum Ambiorigis profectus,
 per Arduennam syluam, quæ est totius Gallie ma-
 xima, atque ab ripis Rheni, finibusq; Treuerorum ad
 Neruios pertinet, millibusque amplius quingentis
 in lon

in longitudinē patet. L. Minutiū Basilium cum omni equitatu prēmittit, si quid celeritate itineris, atq; oportunitate tēporis proficere possit, monet, ut igneis fieri in castris prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat, sese confestim subsequi dicit. Basilium ut imperatū est, facit celeriter contraq; omniū opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum iudicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cū paucis equitibus esse dicebatur. Multiū cum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest: nam magno accidit casu, ut in ipsum incautum, atq; etiam imparatam incideret, priusq; eius aduentus ab hominibus uideretur, quā fama, ac nuntijs afferretur: sic magna fuit fortune, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis, equisq; comprehensis ipsum effugere mortem. Sed hoc quoq; factum est, quod edificio circumdato sylua, ut sunt ferē domicilia Gallorum, qui uitandi aestus causa plerumq; syluarū, ac fluminū pctunt propinquitates, comites familiaresq; eius angusto in loco equitum nostrorum uim paulisper sustinuerunt, ijs pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit, fugientē sylua texerunt: sic ad subeunlū periculū, & ad uitandum, multū fortuna ualuit. Ambiorix an copias suas iudicio non conduxerit, quod praelio dimicandū nō existimauerit, an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum subsequi

sequi crederet, dubium est. Sed certe clam dimissis per
 agros nuntijs sibi quenq; consulere iussit, quorū pars
 in Arduennam syluā, pars in continentes paludes pro
 fugit. Qui proximi Oceano fuerunt, ij in insulis sese oc
 cultauerunt, quas aestus efficere consuerunt. Multi ex
 suis finibus egressi, se, suaq; omnia alienissimis credide
 runt. Cadiuulcus rex dimidię parteis Eburonum, qui
 unā cum Ambiorige consiliū inierat, atate iam conse
 ctus, cum laborē, aut belli, aut fugę ferre non posset,
 omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius cō
 filij autor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germa
 niāq; copia est, se exanimauit. Segni, Condrusiq; ex
 gente, & nūero Germanorū, qui sunt inter Eburones
 Treuerosq; legatos ad Casarem miserunt oratum; ne
 se in hostium numero duceret, neue omnium Germano
 rum, qui essent citra Rhenum causam esse unam iudi
 carent, nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxi
 lia misisse. Caesar explorata re quęstione captiuorū, se
 qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut re
 ducerentur imperauit. Si ita fecissent, fines eorum se
 uiolaturū negauit. Tum copijs in treis parteis distri
 butis, impedimenta omnium legionum ad Vatucaam cō
 tulit. Id castelli nomen est, hoc ferē est in medijs Ebu
 ronum finibus, ubi Titurius, atq; Aurunculeius hyeman
 di causa considerant. Hunc cum reliquis rebus locum
 probabat Caesar, tum quod superioris anni munitioes
 integrę manebant, ut militū laborem subleuaret. Pre
 sidio

sidio impedimentis legionē quartamdecimā reliquit,
 unam ex his tribus, quas proxime conscriptas, ex Ita-
 lia traduxerat. Ei legioni, castrisq; Q. Tullium Cice-
 ronem praefecit, ducentosq; equites attribuit: partito
 exercitu. T. Labienū cū legionibus tribus ad Oceanū
 uersus in eas partes, quae Menapios attingunt profi-
 cisci iubet. C. Treboniū, cum pari legionū numero ad
 eam regionem, quae Aduaticis adiacet, depopulandā
 mittit. Ipse cum reliquis tribus ad flumen Ascaldem,
 quod influit in Mosam, extremasq; Arduennae partes
 ire constituit, quo cum paucis equitibus profectū Am-
 borigem audiebat: discedens, post diem septimū sese
 reuersurum confirmat, quam ad diem ei legioni, quae
 in praesidio relinquebatur deberi frumentū sciebat. La-
 bienum, Treboniumq; hortatur, si Reipub. commodo
 facere possint, ad eam diem reuertantur, ut rursus cō-
 municato cōsilio, exploratisq; hostiū rationibus, aliud
 initium belli capere possint. Erat, ut supra demonstra-
 uimus, manus certa nulla, non praesidiū, non oppidiū,
 quod se armis defenderet: sed in omneis partibus disper-
 sa multitudo, ubi cuiq; aut uallis abdita, aut locus syl-
 uestris, aut palus impedita, spem praesidij, aut salutis
 aliquam offerebat, confederat. Haec loca uicinitatibus
 erant nota, magnamq; res diligentiam requirebat, non
 in summa exercitus tuenda (nullū enim poterat uni-
 uersis perterritis, ac dispersis periculum accidere) sed
 in singulis militibus conseruandis: quae tamē ex parte
 res,

res, ad salutē exercitus pertinebat, nam & prædæ cui-
 piditas multos longius euocabat, ac sylvæ incertis, oc-
 cultisq; itineribus confertos adire prohibebant. Si ne-
 gocium cōfici, stirpemq; hominū sceleratorū interfici
 uellet, dimittendæ plures manus, diducendiq; erāt mi-
 lites. Si continere ad signa manipulos uellet, (ut insti-
 tuta ratio, & consuetudo exercitus Romani postula-
 bat) locus ipse erat præsidio barbaris, neq; ex occulto
 insidiandi, & dispersos circūueniendi singulis deerat
 audacia, & in eiusmodi difficultatibus, quantū dilige-
 tia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in no-
 cendo aliquid omitteretur (& si omniū animi ad ulci-
 scendum ardebant) quàm cum aliquo detrimento mi-
 litum noceretur. Cæsar ad finitimas ciuitates nuntios
 dimittit, omneis euocat spe prædæ ad diripiendos Ebu-
 rones, ut potius in syluis Gallorū uita, quàm legionæ-
 riorum periclitaretur: simul ut magna multitudine cir-
 cumfusa pro tali facinore, stirps ac nomen ciuitatis tol-
 latur. Magnus undiq; numerus celeriter cōuenit. Hæc
 in omnibus Eburonum partibus gerebatur, diesq; ad-
 petebat septimus, quem ad diem Cæsar ad impedimen-
 ta legionemq; reuerti constituerat. Hic quantū in bel-
 lo fortuna possit, & quantos asserat casus cognosci po-
 tuit: dissipatis ac perterritis hostibus (ut demonstra-
 uimus) manus erat nulla, quæ paruam modo timoris
 causam asferret. Trans Rhenum ad Germanos per-
 uenit fama, diripi Eburones, atque ultro omneis
 l 2 ad præ

LIBER

ad prædam euocari, cogunt equitū duo millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenctheros, atq; Vsiptes, supra docuimus, transeuntes Rhenu nauibus ratibusq; triginta millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumq; ab Cesare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Inuitati præda longius procedunt, non hos palus in bello atrocinijsq; natos, non syluæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærunt, profectum longius reperiunt, omnemq; exercitū discessisse cognoscunt, atq; unus ex captiuis quid uos inquit hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam libet esse fortunatissimis, tribus horis ad Vatuca uenire potestis. Huc omnes suas fortunas exercitus Romanorū contulit, præsidij tantū est, ut ne murus quidem cingi possit, neq; quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe Germani quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipsi ad Vatuca contendunt, usi eodē duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero qui per omnes superiores dies præceptis Cesaris summa diligentia milites in castris cōtinuisset, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionē egredi passus esset, septimo die diffidens Cesarē de numero dierū fidē seruaturū, quod longius eum progressum audiebat, neq; ulla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum per-

motus

motus uocibus, qui illius patientiã penẽ obfessionẽ ap-
pellabant, siquidẽ ex castris egredi non liceret, nullũ
eiusmodi casum expectans, quo, nouem oppositis legi-
onibus, maximoq; equitatu, dispersis, ac penẽ deletis
hostibus, in millibus passuum tribus offendi posset,
quinq; cohortes frumentatũ in proximas segetes misit
quas inter, & castra unus omnino collis intererat. Cõ
plures erãt in castris ex legionibus ægri relictĩ, ex qui-
bus qui hoc spatio dierum conualuerãt circiter. CCC.
sub uexillo unã mituntur: magna præterea multitudo
calonum, magna uis iumentorũ, quæ in castris subse-
derat, facta potestate sequitur. Hoc ipso tempore, &
casu Germani equites interueniunt, protinusq; eodem
illo, quo uenerant cursu ab Decumana porta in castra
irrumperẽ conantur: nec prius sunt uisi, obiectis ab ea
parte syluis, quam castris appropinquaret usq; cõ, ut
qui sub uallo tenderent mercatores, recipiendi sui non
haberent facultatẽ. Inopinantes nostri re noua pertur-
bantur, ac uix primũ impetũ cohors in statione susti-
net: circũfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quẽ
aditum reperire possent, ægre nostri portas tuentur:
reliquos aditus locus ipse per se, munitioq; defendit,
totis trepidatur castris, atq; alius ex alio causam tu-
multus querit, neq; quo signa ferantur, neq; quam in
partem quisq; conueniat, prouident. Alius iam capta
castra pronuntiat, alius deleto exercitu, atq; Impera-
tore uictores barbaros uenisse cõtendit, pleriq; nouas

LIBER

sibi ex loco religiones fingunt, Cottaeq; & Titurij ealamitatē, qui in eodem occiderint castello ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, cōfirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidium, perumpere nituntur, seq; ipsi adhortantur, ne tantam fortunā ex manibus dimittāt. Erat æger in præsidio relictus, P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionē superioribus prælijs fecimus, ac diem iam quintū cibo caruerat. Hic diffusus suæ, ac omnium saluti incermis ex tabernaculo prodit: uidet imminere hostes, atq; in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atq; in porta consistit. Sequuntur hunc Centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. Paulisper prælium unā sustinet, relinquit animus Sextiū, grauibus acceptis uulneribus. Deficiens ægre per manus tractus seruatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantū ut in munitionibus consistere audeant, speciemq; defensorū præbeant. Interim confecta frumentatione, milites nostri clamorē exaudiunt: præcurrunt equites, quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic uero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat: modo conscripti atq; usus militaris imperiti ad tribunū militū, Centurionesq; ora conuertunt, quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur, barbari signa procul conspicati ab oppugnatione desistunt, redisse primo legiones credunt, quas
longi

longius discessisse ex captiuis cognouerant, postea de-
specta paucitate ex omnibus partibus impetū faciunt:
calones in proximū tumultum procurrunt, hinc celeri-
ter deiecti se in signa, manipulosq; conijciunt. Eò ma-
gis timidos perterrēt milites, alij cunco factō, ut cele-
riter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua
sunt castra: & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at
reliquos seruari posse confidunt: alij ut in iugo consi-
stant, atq; eundem omnes serant casum, hoc ueteres nō
probant milites, quos sub uexillo unā profectos docui-
mus: itaq; inter se cohortati duce, C. Trebonio equite
Romano, qui eis erat præpositus, per medios hosteis
perrumpunt, incolumesq; ad unum in castra perue-
niunt omnes: hos subsecuti calones, equitesq; eodem
impetu, militum uirtute seruantur. At ij, qui in iugo
constiterant nullo etiam nunc usu rei militaris perce-
pto, neq; in eo, quod probauerant consilio permanere
ut se loco superiore defenderent, neq; eam, quam pro-
fuisse alijs uim, celeritatemq; uiderant, imitari potue-
runt: sed se in castra recipere conati, iniquū in locum
dimiserunt, Centuriones, quorum nonnulli ex inferio-
ribus ordinibus reliquarum legionem causa uirtutis in
superiores erant ordines huius legionis traducti, ne
ante partem rei militaris laudē amitterent, fortissime
pugnantes conciderūt: militū pars horū uirtute sum-
motis hostibus, præter spem incolumis in castra puenit
pars à barbaris circumuenta perijt. Germani desperata

expugnatione castrorū, quod nostros iam cōstitisse in
munitionibus uidebant, cum ea præda, quam in syluis
deposuerant, trans Rhenū sese receperunt, ac tantus
fuit etiam post discessum hostiū terror, ut ea nocte, cū
C. Volusenus missus cum equitatu ad castra uenisset,
fidem non haberent, adesse cum incolumi Cæsare ex-
ercitu. Sic omnium animos timor præoccupauerat, ut
penè alienata mente, deletis omnibus copijs, equitatū
se ex fuga recepisse dicerent: neq; incolumi exercitu
Germanos castra oppugnatos fuisse contenderent,
quem timorē Cæsaris aduentus sustulit. Reuersus ille,
euentus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex sta-
tione, & præsidio essent emisse quæstus, ne minima
quidem casu locum relinqui debuisset, multū fortunam
in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit: mul-
to etiam amplius, quod penè ab ipso uallo, portisq; ca-
strorum barbaros auertissent. Quarū omniū rerū ma-
xime admirandū uidebatur, quod Germani, qui eo cō-
filiio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depo-
pularentur, ad castra Romanorū delati optatissimum
Ambiorigi beneficiū obtulerant. Cæsar ad uexandos
rursus hostes profectus magno coacto numero ex fini-
timis ciuitatibus in omneis parteis dimittit, omnes ui-
ci, atq; omnia ædificia, quæ quisq; conspexerat, incen-
debantur, præda ex omnibus locis agebatur, frumēta
non solum à tanta multitudine iumentorū, atq; homi-
num consumebatur, sed etiam anni tempore, atq; im-
bribus

tribus procubuerant: ut si qui etiam in presentia se oc-
 cultassent, tamen ijs deducto exercitu rerum omnium
 inopia percundū uideretur: ac sepe in eum locū uentū
 est tāto in omneis parteis diuiso equitatu, ut nō modo
 uisum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent ca-
 ptiui, sed nec planē etiam abisse ex conspectū contē-
 derent, ut spe consequendi illata, atq; infinito labore
 suscepto, qui se summā à Cæsare gratiam imituros pu-
 tarent, penē naturam studio uincerent, semperq; pau-
 lum ad summam felicitatē defuisse uideretur, atq; ille
 latebris, aut syluis, aut saltibus se eriperet, & noctu
 occultatus, alias regiones, parteisq; peteret non maio-
 re equitum præsidio, quā quatuor, quibus solis uitā
 suam cōmittere audebat. Tali modo uastatis regioni-
 bus exercitū Cæsar duarū cohortiū damno Durocor-
 tum Rhemorū reducit: concilioq; in eum locū Gallie
 indicto, de coniuratione Senonum, & Carnutū quæ-
 sitionem habere instituit: & de Accone, qui princeps
 eius consilij fuerat, grauore sententia pronuntiata
 more maiorū suppliciū sumpsit. Nonnulli iudiciū ue-
 riti profugerūt: quibus cum aqua, atq; igni interdixi-
 set, duas legiones ad sineis Treuerorū, duas in Lingon-
 nibus, sed reliquas in Senonum finibus Agendici in hy-
 bernis collocauit, frumentoq; exercitui proui-
 so, ut instituerat, in Italiam ad conuen-
 tus agendos profe-
 ctus est.

LIBER

C. IULII CAESARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO GALLICO. LIBER SEPTIMVS.

VIETA GALLIA, Caesar, ut constituerat, in Italiã ad conuētus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodij cade, de Senatusq; consulto certior factus, ut omnes Italiæ Iuniores coniurarent, delectũ tota provincia habere instituit. Ea res in Galliam transalpinã celeriter perferuntur. Addunt ipsi & affingunt rumoribus Galli (quod res poscere uidebatur) retineri urbane motu Casarem, neq; in tantis disseñionibus ad exercitum uenire posse. Hac impulsu occasione, qui iam ante se populi Ro. Imperio subiectos dolerēt liberius, atq; audacius de bello consilia imire incipiunt. Indictis inter se principes Gallie concilijs, syluestribus, ac remotis locis, quærũtur de Acconis morte, hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant. Miserantur communem Gallie fortunã, omnibus pollicitationibus, ac premijs deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatẽ uindicent. Eius in primis rationẽ habendã esse dicunt, prius quã corũ clamdestina consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu

inter

intercludatur. Id esse facile, quod neq; legiões, absente Imperatore audeant ex hybernis egredi, neq; Imperator sine præsidio ad legiones peruenire possit: postremo in acie præstare interfici, quam non ueterem belli gloriã, libertatemq; quam à maioribus acceperant recuperare. Iis rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculũ cõmunis salutis causa recusare, principesq; se ex omnibus bellum facturos pollicentur: & quoniã in præsentia de obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur, ut iureiurãdo, ac fide sanciatũtur, pctunt, collatis militaribus signis (quod more eorum grauißima caremonia continetur) ne factõ initio belli à reliquis deserantur. Tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur. Vbi ea dies uenit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus Genabin dato signo concurrunt, ciuesq; Romanos, qui negotiandi causa ibi conserterant, in ijs. C. Fusium Cottam honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ iussu Cæsaris præerat, interficiunt, bonaque eorum diripiunt, celeriter ad omneis Galliæ ciuitates fama perfertur. Nam ubi maior, atque illustrior incidit res clamore per agros, regionesque significant, hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit: nam quæ Genabi oriente sole gesta essent ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita sunt, quod

spatiũ

LIBER

spatium est milliū passuū circiter. CLX. Similitudinē
 ibi Vercingetorix Celtilli filius Aruernus summæ po=
 tentiæ adolescens, cuius pater principatū Gallie to=
 tius obtinuerat, & ob eam causam, quod regnū appe=
 tebat, ab ciuitate erat interfectus, cōuocatis suis clien=
 tibus, facile eos incendit, cognito eius cōsilio ad arma
 cōcurritur, ab Gabanitione patruo suo, reliquisq; prin=
 cipibus, qui hanc tendandā fortunā nō existimant, ex=
 pellitur ex oppido Gergobia: non tamen desistit, atq;
 in agris habet delectū egentiuū, ac perditorū. Hac coar=
 cta manu quoscūq; adit ex ciuitate, in suam sententiā
 perducit: hortatur, ut cōmunis libertatis causa arma
 capiant, magnisq; coactis copijs aduersarios suos, a
 quibus paulo ante erat eiectus expellit ex ciuitate. Rex
 ab suis appellatur, dimittit quoquo uersus legationes:
 obtestatur, ut in fine maneant, celeriter sibi Senones,
 Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Le=
 mouices, Andos, reliquosq; omneis, qui Oceanum at=
 tingunt, adiungit: omniū cōsensu ad eum desertur Im=
 perium, qua oblata potestate, omnibus his ciuitatibus
 obsides imperat, certū numerū militum celeriter ad se
 adduci iubet. Armorū quantum quæq; ciuitas domi,
 quodq; ante tempus efficiat, constituit. In primis equi=
 tati studet, summæ diligentie summam Imperij seue=
 ritatem addit, magnitudine supplicij dubitantes cogit:
 nam maiore commisso delicto, igni, atq; omnibus tor=
 mētis necat: leuiore de causa, auribus desectis, aut sin=
 gulis

gulis effosis oculis domum remittit, ut sint reliquis do-
 cumento, & magnitudine pœnæ perterreant alios. His
 supplicijs celeriter coacto exercitu Lucretiũ Cadurcũ
 summæ hominẽ audaciæ cum parte copiarũ in Rute-
 nos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur, eius aduen-
 tu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, le-
 gatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius ho-
 stium copias sustinere possint. Hedui de consilio lega-
 torum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias
 equitatus, peditatusq; subsidio Biturigibus mittũt: qui
 cum ad flumen Ligerim uenissent, quod Bituriges ab
 Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen
 transire ausi, domũ reuertuntur, legatisq; nostris re-
 nuntiant se Biturigum perfidiã ueritos reuertisse, qui-
 bus id consilij fuisse cognouerint, ut si flumen transi-
 sent, una ex parte ipsi, altera Aruerni se circumstite-
 rent. Id ea ne de causa, quam legatis pronuntiarũt, an
 perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, nõ
 uidetur pro certo esse ponendũ. Bituriges eorũ disces-
 su statim se cum Aruernis coniungũt. His rebus in Ita-
 liam Cæsari nuntiatis, cum iam ille uirtute Cn. Pom-
 peij urbanas res cõmodiorem in statũ peruenisse intel-
 ligerent, in transalpinam Galliam profectus est: eò cũ
 uenisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione
 ad exercitũ peruenire possct. Nam si legiones in pro-
 uinciam accersiret se absente, in itinere prælio dimica-
 turas intelligebat: si ipse ad exercitum tenderet, ne ijs
 quidẽ

quidem, qui eo tempore pacati uiderentur, suā salutē recte committi uidebat. Interim Lucretius Cadurcus in Rutenos missus, eam ciuitatē Aruernis cōciliat: progressus in Nitiobriges, & Gabalos ab utrisq; obsides accipit, & magna coacta manu in prouinciā Narbonem uersus, eruptionē facere contendit. Qua re nuntiata Cæsar omnibus consilijs anteuertendū existimauit, ut Narbonem proficisceretur: eō cum uenisset, timentes cōfirmat, præsidia in Rutenis, prouincijs, Volcis, Artomicis, Tolosatibus, circumq; Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit. Partem copiarum ex prouincia, supplementumq;, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorū cōtingūt, conuenire iubet. His rebus comparatis, represso iam Lucretio, & remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur, & si mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs discludit, durissimo tēpore anni, altissima niue iter impediēbat, tamen discussa niue sex in altitudinē pedum, atq; ita uis patefactis, summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit, quibus oppressis inopinantibus, quod se Gebenna, ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semita patuerant, equitibus imperat, ut quā latissime possent, uagentur, & quā maximū hostibus terrōrē inferāt. Celeriter hæc fama, ac nuntij ad Vercingetorigem perferuntur, quem perterriti, omnes Aruerni circū sistūt,

atq;

atq; obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab ho-
 stibus diripi patiatur: præsertim cum uideat omne ad
 se bellum translātū, quorū ille precibus permotus, ca-
 stra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus. At Cæ-
 sar biduum in his locis moratus, quod hæc de Vercin-
 gatorige usu uētur a, opinione perceperat, per causam
 sublementi, æquitatusq; cogendi ab exercitu discedit,
 Brutum adolescentē his copijs præficit. Hunc monet,
 ut in omncis parteis equites quā latissime peruagen-
 tur, daturū se operā, ne lōgius triduo ab castris absit.
 His cōstitutis rebus omnibus, suis inopinantibus, quā
 maximis potest itineribus Viennam peruenit: ibi na-
 ctus recentē equitatū, quem multis ante diebus eō præ-
 miserat, neq; diurno, neq; nocturno itinere intermisso
 per fines Heduorū in Lingones contendit, ubi duæ le-
 giones hyemabāt, ut si quid etiam de sua salute ab He-
 duis miretur consilij, celeritate præcurreret. Eō cum
 peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusq; in unū
 locum omncis cogit, quā de eius aduentū Aruernis
 nuntiari possit. Hæc re cognita, Vercingetorix rursus
 in Bituriges exercitū reducit, atq; inde profectus Ger-
 gobiam Boiorum oppidum, quos ibi Heluctico præliū
 uictos Cæsar collocauerat, Heduīsq; attribuerat, op-
 pugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficul-
 tatem ad consiliū capiendum afferebat, si reliquam
 partem hyemis uno in loco legiones contineret, ne
 stipendiarijs Heduorum expugnatis, cuncta Gallia
 desice

deficeret, quod nullū in eo amicis praesidiū uideretur
 positiū esse: sin maturius ex hybernis educeret, ne ab
 re frumentaria duris subuectionibus laboraret, praes-
 tare uisum est tamen, omniscis difficultates perpeti, q̄
 tanta contumelia accepta, omniū suorum uoluntates
 alienare. Itaq; cohortatus Heduos de supportando cō-
 meatu praemittit ad Boios, qui de suo aduentu doceāt,
 hortenturq; ut in fide maneant, atq; hostium impetiū
 magno animo sustineant: duabus Agendici legionibus
 atq; impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios
 proficiscitur. Altero die cum ad oppidiū Senonū Vella-
 launodunum uenisset, ne quem post se hostem relinque-
 ret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppug-
 nare instituit. Idq; biduo circūuallauit: tertio die mil-
 lis ex oppido legatis de deditioe arma proferrī, iu-
 menta produci, sexcentos obsides dari iubet, ea qui cō-
 ficeret. C. Trebonium legatum relinquit. Ipse ut quā-
 primum iter faceret, Genabum Carnutum proficisci-
 tur, qui tunc primum allato nuntio de oppugnatione
 Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum ire exi-
 stimarent, praesidium Genabi tuendi causa, quod eō
 mitterent comparabāt. Huc biduo Caesar peruenit, &
 castris ante oppidum positis, dici tempore exclusus in
 posterum oppugnationem differt, quaeq; ad eam rem
 usui sint militibus imperat: & quod oppidū Genabum
 pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus ne noctū
 ex oppido profugerent, duas legiones in armis excu-
 bare

bare iubet. Genabenses paulo ante mediam noctem
 silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt:
 qua re per exploratores nūciata, Cæsar legiones quas
 expeditas esse iusserat, portis incēsis intromittit, atq;
 oppido potitur. per paucis ex hostium numero desyde-
 ratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atq; uine-
 rum angustia multitudini sugam intercluserant: op-
 pidum diripit, atq; incendit, prædā militibus donat:
 exercitum Ligerim traducit, atq; in Biturigum fines
 peruenit. Vercingetorix ubi de Cæsaris aduentu co-
 gnouit, oppugnatione desistit, atq; obuiā Cæsari profi-
 ciscitur. Ille oppidum Biurigum posuū in uia Nouio-
 dunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido, cum
 legati ad eum uenissent oratū ut sibi ignosceret, suaq;
 uitæ consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret,
 qua pleraq; erat cōsecutus, arma proferri, equos pro-
 duci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum tradita,
 cum reliqua administrarētur, centurionibus & pau-
 cis militibus intromissis, qui arma iumentaq; conqui-
 rerent, equitatus hostium procul uisus est, qui agmen
 Vercingetorigis antecesserat: quem simul atq; oppi-
 dani conspexerūt, atq; in spem auxilij uenerunt, cla-
 more sublato arma capere, portas claudere, murum
 complere cœperūt. Centuriones in oppido, cum ex si-
 gnificatione Gallorū, noui aliquid ab ijs miri consilij
 intellexissent, gladijs districtis portas occupauerunt,
 suosq; omnes incolumes receperūt, Cæsar ex castris
 in equitatum

equitatum educi iubet, praeliumq; equestre commit-
 tit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter
 CCCC. submittit, quos ab initio secum habere institue-
 rat: eorum impetū Galli sustinere non potuerūt, atq;
 in fugam cōiecti, multis amissis, sese ad agmen recepe-
 runt. Quibus profligatis rursus oppidani perterriti,
 cōprehensos eos quorū opera plebē cōcitata existima-
 bant, ad Casarē perduxerūt, seseq; ei dediderunt.
 Quibus rebus cōfectis, Caesar ad oppidū Auaricum,
 quod erat maximū munitissimūq; in finibus Bituri-
 gum, atq; agri fertilissimā regione profectus est, quod
 eo oppido recepto ciuitatem Biturigū se in potestatem
 redacturā confidebat. Vercingetorix tot cōtinuis in-
 cōmodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis,
 suos ad conciliū cōuocat, docet longē alia ratione esse
 bellum gerendū atq; antea sit gestum: omnibus modis
 huic rei studendū, ut pabulatione & cōmeatu Roma-
 ni prohibeantur, id esse facile quod equitatu ipsi abun-
 dent, & quod anni tempore subleuentur, pabulū seca-
 ri non posse, necessario dispersos hosteis ex edificijs
 petere, hos omneis quotidie ab equitibus deleri posse,
 præterea salutis causa rei familiaris commoda negli-
 genda, uicos atq; edificiā incendi oportere, hoc spā-
 cio à Boia quoquo uersus, quo pabulandi causa adire
 posse uideantur, harū ipsis rerum copiam suppetere,
 quod quorū in finibus bellū geratur, eorū opibus sub-
 leuentur, Romanos aut inopiā non laturos, aut ma-
 gno

gno cum periculo longius à castris progressuros, neque
 interesse ipsos ne interficiant, impedimentis ne exuant,
 quibus amissis bellum geri non possit: praeterea oppida in-
 cendi oportere, quae non munitione & loci natura ab
 omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detrectandam
 militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam
 comestus praedamque tollendam. Haec si grauius aestimari debere, libe-
 ros, coniuges in seruitute abstrahi, ipsos interfici, quae
 sint necesse accidere uictis. Omnium consensu hac senten-
 tia probata, uno die amplius XX. urbes Biturigum in-
 cenduntur. Hoc idem fit in reliquis ciuitatibus: in omni-
 bus partibus incendia conspiciuntur. Quae & si magno
 cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solacii propo-
 nebant, quod se prope explorata uictoria celeriter ad-
 missa recuperaturos confidebant: deliberatur de Auari-
 to in communi concilio, incendi placeret an defendi: pro-
 cumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pul-
 cherrimam prope totius Galliae urbem, quae & praesidium
 & ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere co-
 gerentur, facile se loci natura defensuros dicunt, quod
 prope ex omnibus partibus flumine & palude circum-
 data, unum habeat et per angustum aditum. Datur peten-
 tibus uenia, dissuadente primo Vercingetorige, post
 concedente: & precibus ipsorum & misericordia uulgi,
 defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix mi-
 noribus Caesarem itineribus subsequitur, & locum castris
 deligit

LIBER

deligit, paludibus syluisq; munitū ab Auarico longe
 millia passuū XV. ibi per certos exploratores in sin-
 gula diei tempora, quæ ad Auaricū agerentur cogno-
 scebat, & quid fieri uellet imperabat: omneis nostras
 pabulationes frumentationesq; obseruabat, dispo-
 sitionesq; cum longius necessario procederent adoriebatur, ma-
 gnoq; incommodo adsciebat: & si quantum ratione
 prouideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incer-
 tis temporibus, diuersisq; itineribus iretur. Castris ad
 eam partē oppidi positis Cæsar, quæ intermissa à flu-
 mine & palude, aditū (ut supra diximus) angustum
 habebat, aggerē apparare, uincas agere, turris duas
 cōstituere cœpit: nam circūuallare loci natura prohi-
 bebatur: de re frumentaria Boios atq; Heduos adhortari
 non destitit, quorū alteri, quod nullo studio agebant,
 non multū adiuuabāt: alteri nō magnis facultatibus,
 q; ciuitas erat exigua & infirma, celeriter quod ha-
 buerunt consumpserunt, summa difficultate rei fru-
 mentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indili-
 gentia Heduorū, incendijs edificiorū, usq; eò, ut com-
 plureis dies milites frumento caruerint, & pecore è
 longinquiore uicis adacto, extremā famem susten-
 tarent. nulla tamen uox eis ab his audita populi Ro-
 maestate, & superioribus uictorijs indigna: quin etiā
 Cæsar cum in opere singulas legiones appellaret, &
 si acerbius inopiā ferrent, se dimissurū oppugnationē
 diceret, uniuersi ab eo ne id faceret petebāt: sic se com-
 plurcis

plureis annos illo imperante meruisse, ut nullā igno-
 miniam acciperent, nunq̄ infecta re discederent: hoc
 se ignominiaē laturos loco, si inceptā oppugnationem
 reliquissent: præstare, omneis perferre acerbitates, q̄
 non ciuibus Ro. qui Genabi perfidia Gallorū interis-
 sent, parentarent. Hæc eadē centurionibus tribunisq̄;
 militū mandabāt, ut per eos ad Cæsare deferrentur.
 Cum iam muro appropinquassent turres, ex captiuis
 Cæsar cognouit, Vercingetorigem cōsumpto pabulo
 castra mouisse propius Auaricū, atq; ipsum cū equi-
 tatu, expeditisq; qui inter equites præliari cōsueissent,
 insidiarū causa eo profectū, quo nostros postero die
 pabulatū uenturos arbitrabatur: quibus rebus cogni-
 tis media nocte silentio profectus, ad hostium castra
 mane peruenit. Illi celeriter per exploratores aduētū
 Cæsaris cognito, carros impedimenta q; sua in arctio-
 res syluas abdiderūt, copias omneis in loco edito atq;
 aperto instruxerūt. Qua re nunciata, Cæsar celeriter
 sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat le-
 niter ab infimo accliuus, hunc ex omnibus ferè parti-
 bus palus difficilis atq; impedita cingebat non latior
 pedibus quinquaginta: hoc se colle interruptis ponti-
 bus Galli fiducia loci continebant, generatimq; distri-
 buti in ciuitates, omnia uada ac saltus eius paludis
 certis custodijs obtinebāt: sic animo parati, ut si eam
 paludem Romani perrumpe conarentur, hæsitanteis
 præmerēt ex loco superiore, ut qui propinquitatē loci

uiderent, paratos propè æquo Marte ad dimicandum
 existimarent: qui iniquitatè conditionis perspicere,
 inani simulatione sese ostentare cognoscerent. Indi-
 gnanteis milites Cæsar, quod conspectū suū hostes fer-
 re possent tantulo spacio interiecto, & signum prælij
 exposcenteis, edocet quanto detrimento & quot uiro-
 rum fortū morte necesse esset cōstare uictoriā. Quos
 cum sic animo paratos uideret, ut nullū pro sua lau-
 de periculū recusarēt, summe se iniquitatis cōdemna-
 ri debere, nisi corū uitā sua salute habeat cariorē, sic
 milites cōsolatus, eodem die reducit in castra: reliqua
 que ad oppugnationē oppidi pertinebāt, administra-
 re instituit. Vercingetorix eū ad suos redisset, proditi-
 tionis insimulatus, quod castra propius Romanos mo-
 uisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine
 imperio tātas copias reliquisset, quod eius discessu Ro-
 ma. tanta opportunitate & celeritate uenissent, nō
 hæc omnia fortuitu aut sine cōsilio accidere potuisse,
 regnum illū Gallie malle Cæsaris concessu, quam ipso-
 rum habere beneficio. Tali modo accusatus ad hæc re-
 spondit, quod castra mouisset, factum inopia pabuli,
 etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos ac-
 cessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum
 munitione defenderet: equitū uero operā neq; in loco
 palustri desyderari debuisse, & illic fuisse utilem quō-
 sint profecti: summā imperij se consulto nulli disceden-
 tem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimican-
 dum

Tum impelleretur, cui rei propter animi mollitiã stu-
 dere omneis uideret, quod diutius laborem ferre non
 possent: Romani si casu interuenerint, fortune, si ali-
 cuius iudicio uocati, huic habendã gratiã, quod et pau-
 citatẽ eorũ ex loco superiore cognoscere, & uirtutẽ
 despiciere potuerint, qui dimicare non ausi turpiter se
 in castra receperint: imperiũ se à Cesare per prodi-
 tionẽ nullũ desyderare, quod haberi uictoria posset,
 quæ iam esset sibi ac omnibus Gallis explorata, quin
 etiam ipsis remitteret, si sibi magis honorẽ tribuere,
 quàm ab se salutẽ accipere uideãtur. Hæc ut intelliga-
 tis (inquit) sincere à me pronũciari, audite Romanos
 milites. producit seruos, quos in pabulatione paucis
 ante diebus exceperat, & fame uinculisq; excruciaue-
 rat. ii iam ante edocti quæ interrogati pronũciarent,
 milites se esse legionarios dicũt, fame & inopia addu-
 ctos clam ex castris exisse, si quid frumẽti aut pecoris
 in agris reperire possent, simili omnẽ exercitũ inopia
 premi, nec iam uires sufficere cuiusq;, nec ferre operis
 laborẽ posse: itaq; statuisse imperatorẽ, si nihil in op-
 pugnatione oppidi profecisset, triduo exercitũ dedu-
 cere. Hæc inquit à me Vercingetorix beneficia habe-
 tis, quem proditiõnis insimulatis, cuius opera sine ue-
 stro sanguine tantũ exercitũ uictorẽ fame penẽ cõsum-
 ptũ uidetis, quẽ turpiter se ex fuga recipientẽ, ne qua-
 ciuitas suis finibus recipiat à me prouisum est. Cõcla-
 mat omnis multitudo, & suo more armis concrepat,

LIBER

quod facere in eo consueuerunt cuius orationē appro-
bant, summū esse Vercingetorigem ducē, nec de eius
fide dubitandū: nec maiori ratione bellū administra-
ri posse. Statuunt ut decem millia hominū delecta ex
omnibus copijs, in oppidū submittantur: nec solis Bi-
tugiribus cōmunem salutē committendam censent, q̄
penē in eo si oppidū retinuisent, summā uictorię con-
stare intelligebāt. Singulari militum nostrorū uirtuti
consilia cuiusq; modi Gallorū occurrebant, ut est sum-
mę genus solertię, atq; ad omnia imitanda atq; effi-
cienda, quę ab quoq; traduntur, aptissimū. Nam &
laqueis falces auertebant, quas cum destinauerant,
tormentis introrsus reducebant, & aggerē cuniculis
subtrahēbāt, eō scientius, q̄ apud eos magnę sunt Fer-
raria, atq; omne genus cuniculorū notum atq; usita-
tum est. Totum autē murum ex omni parte turribus
contabulauerant, atq; has corijs intexerant: tum cre-
bris diurnis nocturnisq; eruptionibus aut aggeri ignē
inferebant, aut milites occupatos in opere adorieban-
tur, & nostrarum turriū altitudinem, quantum has
quotidianus agger expresserat, cōmissis suarum tur-
rium malis adæquabant: & apertos cuniculos præ-
usta & præacuta materia, & pice seruesacta, & ma-
ximi ponderis saxis morabantur, moenibusq; appro-
pinquare prohibebant. Muri autē omnes Gallici hæc
ferē forma sunt: trabes directę perpetuę in longitu-
dinem paribus interuallis distantes inter se binos pe-
des in

ides in solo collocantur, eæ reuinciuntur extrorsus, & multo aggere uestiuntur. Ea autē quæ diximus interualla, grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis et coagmentatis, alius in super ordo adijcitur, ut idem illud interuallū seruetur, neq; inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spacijs, singulæ singulis saxis interiectis, arte contineantur: sic deinceps omne opus contextitur, dum iusta muri altitudo expleatur: hoc cum in speciē uarietatemq; opus deforme nō est, alternis trabibus ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines seruant, tum ad utilitatem & defensionem urbium summā habet opportunitatē, q̄ & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerūq; introrsus reuincta, neq; perrumpi neq; distrabi potest. His tot rebus inipedita oppugnatione, milites cum toto tempore frigore & assiduis imbribus tardaretur, tamen continenti labore omnia hæc superauerūt: & diebus XXV. aggerem latū pedes CCCXXX. altum pedes LXXX. extruxerūt. Cum is murum hostiū penē contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesq; cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiā uigiliam est animaduersum fumare aggerē: quem cuniculo hostes succenderant. Eodemq; tēpore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroq; latere turriū eruptio fiebat: alij fæces atq; aridam materiam de muro

In aggerem eminus iaciebāt, picem reliquasq; res qui-
 bus ignis excitari potest fundebāt, ut quo primū cura-
 reretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio miri
 posset: tamē quod instituto Cæsaris duæ semper legio-
 nes pro castris excubabāt, duæq; partitis temporibus
 in opere erant, celeriter factū est, ut alij eruptionibus
 resisterent, alij turres reducerent, aggerēq; interscin-
 derēt, omnis uero ex castris multitudo ad restringen-
 dum cōcurreret. Cum in omnibus locis cōsumpta iam
 reliqua parte noctis pugnaretur, semperq; hostibus
 spes uictoriæ redintegretur, eo magis quod deustos
 pluteos turrium uidebāt, nec facile adire apertos ad
 auxiliandū animaduertebant, semperq; ipsi recentes
 defensis succederent, omnēq; Gallie salutē in illo uesti-
 gio temporis positā arbitrarentur, accidit inspectanti-
 bus nobis, quod dignū memoria uisum prætermitten-
 dum non existimauimus. Quidam ante portā oppidi
 Gallus per manus seui ac picis traditas glebas in ignē
 e regiōe turris proijciebat, scorpione ab latere dextro
 traiectus exanimatusq; concidit: hunc ex proximis
 unus iacentē transgressus, eodē illo munere fungeba-
 tur. eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero,
 successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est à
 propugnatoribus uacuis relictus locus, quam restim-
 eto aggere, atq; omni parte summotis hostibus, finis
 est pugnādi factus. Omnia experti Galli, quod res nul-
 la successerat, postero die consiliū ceperūt ex oppido
 profu-

profugere, hortante & iubente Vercingetorige. Id si
 lentio noctis conati, non magna iactura suorum sese
 effecturos sperabant, propterea quod neq; longe ab
 oppido castra Vercingetorigis aberant, & palus qua
 perpetua intercedebat, Romanos ad insequendū tar-
 dabat. iamq; hoc facere noctu apparabāt, cū matres=
 familias repēte in publicū procurrerūt, flentesq; pro-
 iectae ad pedes suorū, omnibus precibus petierunt, ne
 se et cōmunes liberos hostibus ad supplicium dederent,
 quos ad capiendā fugā natura & uirū infirmitas im-
 pediret. Vbi eos perstare in sententia uiderunt, quod
 plerunq; in summo periculo timor misericordiam non
 recipit, conclamare & significare de fuga Romanis
 coeperunt: quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu
 Romanorū uie praecoccuparentur, consilio destiterūt.
 Postero die Caesar promot a turri perfectisq; operibus
 quae facere instituerat, magno coorto imbri, non inuti-
 lem hanc ad capiendū consilium tempestate arbitra-
 tus est, quod paulo incautius custodias in muro dispo-
 sitas uidebat, suosq; languidius in opere uersari iussit
 & quid fieri uellet ostendit, legiones intra uineas in
 occulto expeditas cohortatus, ut aliquādo pro tantis
 laboribus fructum uictoriae perciperent: ijs qui primi
 murum ascendissent praemia proposuit, militibusque
 signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus euola-
 uerunt, murumque celeriter compleverunt. Hostes re-
 noua perterriti, muro turribusque deiecti, in foro ac
 locis

locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo
 ut si qua ex parte obuiam cōtraueniretur, acie instrui-
 etā depugnarent, ubi neminē in æquū locum sese de-
 mittere, sed toto undiq; muro circumfundi uiderunt,
 ueriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis,
 ultimas oppidi parteis continenti impetu petiuerunt:
 parsq; ibi, cum angusto exitu portarū se ipsi preme-
 rent, a militibus, pars iam egressa portis, ab equitibus
 est interfecta: nec fuit quisq; qui prædæ studeret. Sic et
 Genabensi cæde, & labore operis incitati, non etate
 confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerūt:
 deniq; ex omni eo numero, qui fuit circiter quadra-
 ginta millium, uix octingenti, qui primo clamore audi-
 to, sex ex oppido ciecerūt, incolumes ad Vercingeto-
 rigem peruenerunt: quos ille multa iam nocte silentio
 ex fuga accepit, ueritus ne qua in castris ex eorū con-
 cursu, & misericordia uulgi seditio oriretur, ut pro-
 cul in uia dispositis familiaribus suis, principibusq; ci-
 uitatū desparandos, deducendosq; ad suos curaret,
 quæ cuiq; ciuitati pars castrorū ab initio obuenerat.
 Postero die cōcilio cōuocato, cōsolatus, cohortatusq;
 est, ne se admodū animo demitterent, ne perturbaren-
 tur incommodo, non uirtute, neq; acie uicisse Roma-
 nos, sed artificio quodam, & scientia oppugnationis:
 cuius rei fuerint ipsi imperiti, errare si qui in bello o-
 mnibus secundos rerū euentus expectent, sibi nunq; pla-
 cuisse Auariçū defendi, cuius rei testes ipsos haberet,
 sed fa

sed factū imprudentia Biturgenſium, & nimia obſequētia
 reliquorū, uti hoc incommodū acciperetur: id tamen
 ſe celeriter maioribus commodis ſanaturū. Nam, quæ
 ab reliquis Gallis ciuitates diſſentirent, has ſua diligē-
 tia adiuncturū, atq; unum conſiliū totius Galliae eſſe-
 cturum: cuius cōſenſu, ne orbis quidem terrarū poſſit
 obſistere. Idq; ſe propè iam effectum habere, interea
 æquum eſſe ab ijs communis ſalutis cauſa impetrari,
 ut caſtra munire inſtituerēt, quò facilius hoſtiū repen-
 tinos impetus ſuſtinere poſſent. Fuit hæc oratio nō in-
 grata Gallis, maxime, quod ipſe animo non deſererat
 tanto accepto incommodo, neq; ſe in occultū abdide-
 rat, & conſpectū multitudinis ſugerat: plusq; animo
 prouidere, & præſentire exiſtimabatur, quod re inte-
 gra, primo incendendū Auaricum, poſt deſerendū cō-
 ſueuerat: Itaq; ut reliquorū imperatorū res aduerſæ
 autoritatē minunt, ſic huius ex contrario dignitas in-
 comodo accepto indies augebatur. Simul in ſpem ue-
 niebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciui-
 tatibus: primumq; eo tempore Galli caſtra munire in-
 ſtituerunt, & ſic ſunt animo conſternati, homines in-
 ſueti laboris, ut omnia quæ imperarentur, ſibi patien-
 da & perferenda exiſtimarent: nec minus, quam eſt
 pollicitus Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas
 ciuitates adiungeret, atq; earū principes donis, polli-
 citationibusq; alliciebat. Huic rei idoneos homines de-
 ligebat, quorum quiſq; aut oratione ſubdola, aut ami-
 cilia

LIBER

citia facillime capi posset, qui Auarico expugnato re-
 fugerāt, armandos uestiendosq; curat, simul ut dimi-
 nutæ copię redintegrarentur imperat, certū numerū
 militū ciuitatibus, quem ad quam ante diem in castra
 adduci uelit, sagittariosq; omneis, quorum erat per-
 magnus numerus in Gallia, conquiri & ad se mitti iu-
 bet. His rebus celeriter id quod Auarici deperierat,
 expletur. Interim Teutomatus Ollouiconis filius rex
 Nitiobrigū, cuius pater ab senatu nostro amicus erat
 appellatus, cum magno equitum suorum numero, &
 quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæ-
 sar Auarici complureis dies cōmoratus, summāq; ibi
 copiam frumenti & reliqui cōmeatus nactus, exerci-
 tum ex labore atq; inopia refecit. Iam propē hyeme
 conficta, cum ipso anni tempore id ad gerendū bellū
 uocaretur, et ad hostē proficisci cōstituisset, siue eum
 ex paludibus syluisq; elicere, siue obsidione premere
 posset, legati ad eum principes Heduorū ueniūt ora-
 tum, ut maxime necessario tēpore ciuitati subueniat,
 summo esse in periculo rem, quod cū singuli magistra-
 tus antiquitus creari, atq; regiā potestatem annū obti-
 nere consuessent, duo magistratū gerant, & se uterq;
 eorum legibus creatū esse dicat: horum esse alterum
 Conuictolitanem florentē & illustrem adolescentem,
 alterum Cotum antiquissima familia natū, atq; ipsum
 hominem summæ potentię & magnæ cognationis,
 cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem ma-
 gistrat-

gistratum gesserit, ciuitatem omnem esse in armis, diuisum senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas: quod si diutius alatur controversia, fore uti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia atque autoritate. Caesar et si à bello atque hoste discedere detrimensum esse existimabat, tamen non ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuescent, ne tanta et tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad uim atque ad arma descenderet, atque ea pars quae minus sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerseret, huic rei praeventendum existimauit: et quod legibus Heduarum iis qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut legibus eorum diminuisse uideretur, ipse in Heduos proficisci statuit, senatumque omnem, et quos inter controversia esset, etiam ad se euocauit. Cum prope omnis ciuitas eo conuenisset, docereturque paucis clam uocatis, alio loco, alio tempore atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum, cum leges duos ex una familia, uiuo utroque, non solum magistratus creari uetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum magistratum deponere coegit, Conuictolitanem, qui per sacerdotes (more ciuitatis) intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit. Hoc decreto interposito, cohortatus Heduos, ut controversiarum ac dissensionum obliuiscerentur

LIBER

sereretur, atq; omnibus omisis his rebus, huic bello ser-
 uirēt: eaq; quae meruissent praemia, ab se deuicta Gal-
 lia expectarent, equitatumq; omnē, & peditū millia
 decem sibi celeriter mitterem, quae in praesidijs rei fru-
 mentariae causa disponderet: exercitū in duas partes di-
 uisit, quatuor legiones in Senones, Parisiosq; Labie-
 no ducendas dedit. VI. ipse in Aruernos ad oppidum
 Gergouiam secundū flumen Elauer duxit: equitatus
 partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Quare co-
 gnita, Vercingetorix omnibus interruptis eius flumi-
 nis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere coe-
 pit. Cū uterq; utriq; esset exercitui in cōspectu, serēq;
 è regione castris castra poneret, dispositis exploratori-
 bus, necubi effecto ponte Romani copias traducerēt,
 erat in magnis Caesaris difficultatibus res, ne maiore
 aestatis partē flumine impediretur, quod non serē ante
 autumnum Elauer uado transiri solcat. Itaq; ne id ac-
 cideret, syluestri loco castris positus, è regione unius
 eorū pontiū, quos Vercingetorix rescindendos cura-
 uerat, postridie cum duabus legionibus in occulto re-
 stitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut
 cōsueuerat misit, demptis quartis quibusq; cohortibus,
 uti numerus legionū constare uideretur: ijs quam lon-
 gissime possent progredi iussis, cū iam ex diei tempore
 coniecturā caperet, in castra peruentū, iisdē sublicis,
 quarū pars inferior integra remanebat, pontē refice-
 re coepit, celeriter effecto opere, legiōibusq; traductis

loco castris idoneo delecto reliquas copias reuocauit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam uoluntatē dimicare cogereetur, magnis itineribus anteceffit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergouia peruenit: equæstriq; prælio eo die leui factō, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omnis aditus difficilis habebat, de expugnatione desperauit, de obsessiōe non prius agendū constituit, quàm rem frumentariã expectasset. At Vercingetorix castris pro oppido in monte positis mediocribus circū se interuallis separatim singularum ciuitatū copias collocauerat: atq; omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem præbebat, principesq; earum ciuitatū, quos sibi ad consiliū capiendū delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat, seu quid cōmunicandum, seu quid administrandū uideretur: neq; ullū ferè diem intermittebat, quin equestri prælio interiectis sagittarijs, quid in quoq; esset animi, ac uirtutis suorum periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atq; ex omni parte circumcisus, quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohiberi hostes uidebantur. Sed ijs locus præsidio ab ijs non nimis firmo tenebatur, tamē silentio noctis Cæsar ex castris egressus, priusquàm subsidiū ex oppido uenire posset, delecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit, fossamq; duplicē duodenū pedum à maioribus castris

LIBER

ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostiū incur-
 su etiam singuli cōmeare possent. Dum hæc ad Gergo-
 uiam gerūtur Conuictolitanis Hedui, cui magistratū
 adiudicatū à Cæsara demonstrauius, sollicitatus ab
 Aruernis pecunia, cum quibusdā adolescentibus collo-
 quitur, quorū erat princeps Litaucius, atq; eius fra-
 tres, amplissima familia nati adolescentes. Cum is pri-
 mum communicat, hortaturq; eos, ut se liberos, & im-
 perio natos meminerint: unam esse Heduorū ciuitatē,
 quæ certissimā Galliæ uictoriā distineat: eius autorita-
 te reliquas contineri, qua traducta, locum consistendi
 Romanis in Gallia non fore: esse nōnullo se Cæsaris be-
 neficio affectū, sic tamen ut iustissimā apud eū causam
 obtinuerit, sed plus communi libertati tribuere. Cur
 enim potius Hedui de suo iure, & de legibus ad Cæsa-
 rem disceptaturi, quàm Romani ad Heduos ueniant?
 Celeriter adolescentibus, & oratione magistratus, &
 premio deductis, cū se uel principes eius consilij fore
 profiterentur, ratio perficiendi quærebatur, quod ci-
 uitatem temere ad suscipiendū bellū, adduci posse non
 cōfidebant, placuit, ut Litaucius decem illis millibus,
 quæ Cæsari ad bellū mitterētur, præficeretur, atq; ea
 ducenda curaret: fratresq; eius ad Cæsare præcurre-
 rem, reliqua, qua ratione agi placeat cōstituūt. Litau-
 ius accepto exercitu, cū millia passuū circiter. XXX
 ab Gergouia abesset, cōuocatis subito militibus lachry-
 mans, quo proficiscimur, inquit, milites? omnis noster
 equia

equitatus, nobilitas omnis interijt, principes ciuitatis
 Eporedorix, & Viridomarus in simulati proditionis
 ab Romanis indicta causa interfecti sunt. Hæc ab his
 cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt: nam ego fratri-
 bus, atq; omnibus propinquis meis interfectis, dolore
 prohibeor, quæ gesta sunt pronūtiare: producuntur ij,
 quos ille edocuerat, quæ dici uellet, atq; eadē, quæ Li-
 tauicus pronunciauerat, multitudini exponūt, omneis
 equites Heduoꝝ interfectos, quod collocuti cum Ar-
 uernis dicerentur, ipsos se inter multitudinē militum
 occultasse, atq; ex media cæde profugisse. Conclamāt
 Hedui, & Litauicum obsecrant, ut sibi consulat: quasi
 uero, inquit ille, consilij sit res, ac non necesse sit nobis
 Gergouiam contendere, & cum Aruernis nosmet
 coniungere? an dubitamus quim nefario facinore ad-
 misso, Romani iam ad nos interficiendos cōcurrant?
 Proinde si quid in nobis animi est, persequamur eorū
 mortem, qui indignissime interierunt, atq; hos latro-
 nes interficiamus: ostendit ciues Romanos, qui eius
 præsidij fiducia una erant, continuo magnum nume-
 rum frumenti, commeatusq; diripit, ipsos crudeliter
 excruciatos interficit, nuncios tota ciuitate Heduoꝝ
 dimittit, in eodem mendacio de cæde equitum,
 & principum permanet, hortatur ut simili ratione,
 atq; ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedo-
 rix Heduus summo loco natus adolescens, & summæ
 domi potentia, & unā Viridomarus pari etate, &

gratia, sed genere dissipari, quæ Cæsar à Diuitiaco tra-
 ditum, ex humili loco ad summam dignitatē perdux-
 rant, in equitū numero conuenerāt, nominatim ab eo
 euocati: ijs erat inter se de principatu contentio, & in
 illa magistratū controuersia, alter pro conuictolita-
 ne, alter pro Coto summis opibus pugnaerat: ex ijs
 Eporedorix cognito Litauii consilio, media fere no-
 cte rem ad Cæsarem desert: orat ne patiatur ciuitatem
 prauis adolescentiū consilijs ab amicitia populi Ro. de-
 ficere, quod futurū prouideat, si se tot hominū millia
 cum hostibus coniunxerint, quorū salutem, neq; pro-
 pinqui negligere, neq; ciuitas leui momento æstimare
 posset. Magna affectus sollicitudine hoc nuntio Cæsar
 quod semper Heduarū ciuitati præcipue indulserat,
 nulla interposita dubitatione legiones expeditas qua-
 tuor, equitatumq; omnē ex castris educit: nec fuit spa-
 tium tali tempore ad contrahenda castra, quod res in
 celeritate posita esse uidebatur. C. Fabium legatū cum
 legionibus duabus castris præsidio relinquit. Fratres
 Litauii cum comprehendi iussisset, paulò ante repe-
 rit ad hostes profugisse: adhortatus milites, ne necessa-
 rio tempore itineris labore promoueantur, cupidissi-
 mis omnibus, progressus millia passuū. XXV. agmen
 Heduarum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum
 moratur, atq; impedit, interdicitq; omnibus, ne quem
 quàm interficiant Eporedorigem, & Viridomarum,
 quos illi interfectos existimabāt, inter equites uersari,
 suosq;

suosq; appellari iubet. His cognitis, & Litauici fraude
 perspecta, Hedui manus tendere, & deditione signifi-
 care, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt.
 Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas more Gal-
 lorum est, etiã in extrema fortuna deserere patronos,
 Gergouia profugit. Cæsar nuncijs ad ciuitatē Heduo-
 rum misis, qui suo beneficio conseruatos docerent,
 quos iure belli interficere potuisset: tribusq; horis no-
 ctis exercitui ad quietē datis, castra ad Gergouia mor-
 uit. Medio serē itinere equites à Fabio misi, quãto res
 in periculo fuerit exponunt, summis copijs castra op-
 pugnatã demonstrant, cum crebro integri defessis suc-
 cederent, nostrosq; asiduo labore defatigarēt, quibus
 propter magnitudinem castrorū perpetuo esset iisdem
 in uallo permanendū, multitudine sagittarum atq; om-
 nis generis telorum multos uulneratos: ad hæc susti-
 nenda magno usui fuisse tormenta. Fabiū discessu eo-
 rum, duabus relictis portis, obstruere ceteras, plute-
 osq; uallo addere, & se in posterum diem similem ad-
 casum parare. His rebus cognitis Cæsar, summo stu-
 dio militū, ante ortum Solis in castra peruenit. Dum
 hæc ad Gergouiam geruntur, Hedui primis nuncijs à
 Litauico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spa-
 cium relinquunt: impellit alios auaritia, alios iracun-
 dia, et temeritas, quæ maxime illi hominum generi est
 innata, ut leuem auditionem habeant pro re cõperta:
 bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt.

LIBER

in seruitutem abstrahūt: adiuuat rem proclinatā Conuictolitanis, plebemq; ad furorē impellit, ut facinore admissō ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristiū tribunū militum iter ad legionē faciētem, fide data ex oppido Cauillono educunt: idē facere cogunt eos, qui negociandi causa ibi consiterāt, hos cōtinuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuūt, repugnantes diem noctēq; obsident: multis utrimq; interfectis, maiorem multitudinē ad arma concitāt. Interim nuncio allato omnes eorū milites in potestate Cæsaris teneri, cōcurrunt ad Aristiū, nihil publico factū consilio demonstrant, quæstionē de bonis direptis decernūt. Litauici, fratrumq; bona publicāt, legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia mittūt: hæc faciunt recuperandum suorū causa: sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœne exterriti, cōsilia clām de bello inire incipiunt, ciuitatesq; reliquas legationibus sollicitāt: quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen quāmitissime potest legatos appellat, nihil se propter inscientiam leuitatēq; uulgi grauius de ciuitate iudicare, neq; de sua in Heduos beneuolentia diminuere: ipse maiore Gallia motū expectans, ne ab omnibus ciuitatibus circūsteteretur, cōsilia inibat quemadmodū Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitū contraheret, ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ uideretur. Hæc cogitanti accidere uisa est facultas
 bene

*benefici gerenda. Nam cum minora in castra operis
 perspicendi causa uenisset, animaduertit collē qui ab
 hostibus tenebatur, nudatū hominibus, qui superioribus
 diebus uix prae multitudine cerni poterat, admi-
 ratus querit ex perfugis causam, quorum magnus ad
 eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter om-
 nes quod iam ipse Caesar per exploratores cognoue-
 rat, dorsum esse eius iugi propē aquū, sed syluestrē et
 angustū, qua esset aditus ad alterā partē oppidi, uehe-
 menter huic illos loco timere, nec iam aliter sentire,
 uno colle ab Romanis occupato, si alterū amisissent,
 quin penē circūuallati, atq; omni exitu & pabulatiōe
 interclusi uiderētur, ad hunc muniendū locū omneis
 à Vereingetorige euocatos. Hac re cognita Caesar mit-
 tit cōplures equitū turmas eò de media nocte, ijs im-
 perat, ut paulo tumultuosius omnibus in locis perua-
 garentur, prima luce magnū numerū impedimentorū
 ex castris detrahi, milionesq; cū casidibus equitū spe-
 cie ac simulatione collibus circūuehi iubet: his paucos
 addit equites, qui latius ostētationis causa uagarētur,
 lōgo circuitu easdē omnes iubet petere regiones. hęc
 procul ex oppido uidebātur, ut erat à Gergouia desse-
 ctus in castra: neq; tanto spacio certi quid esset explo-
 rari poterat. Legionē unā eodē iugo mittit, & paulū
 progressam inferiore loco cōstituit, sluisq; occultat:
 augetur Gallis suspicio, atq; oēs illò munitiōnū copię
 traducūtur. Vacua castra hostiū Caesar conspicatus,*

LIBER

tectis insignibus suorū, occultatisq; signis militaribus
 raros milites, ne ex oppido animaducenteretur, ex ma-
 ioribus castris in minora traducit: legatisq; quos sin-
 gulis legionibus præfecerat, quid fieri uellet ostendit.
 In primis monet ut contineant milites, ne studio pu-
 gnandi aut spe prædæ longius progrediantur; quid ini-
 quitas loci habeat incōmodi proponit, hoc una celeri-
 tate posse uitari, occasionis esse rem non prælij. His
 rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio
 ascensu eodem tempore Heduos mittit: oppidi murus
 ab planicie, atq; initio ascēsus, recta regione (si nullus
 anfractus intercederet) M. CC. passus aberat. Quic-
 quid huic circuitus ad mollicendū cliuum accesserat, id
 spatium itineris augebat: à medio serè colle in longitu-
 dine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex
 pedum murum, qui nostrorū impetū tardaret, produ-
 xerant Galli, atq; inferiore omni spatio uacuo relicto,
 superiore partem collis usq; ad murum oppidi densissi-
 mis castris compleuerant. Milites signo dato celeriter
 ad munitionē perueniunt, eamq; transgressi trinīs ca-
 stris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris cele-
 ritas, ut Theutomatus Rex Nitiobrigum subito in ta-
 bernaculo oppressus, ut meridie, cōquieuerat, superio-
 re corporis parte nudata, uulnerato equo, uix se ex
 manibus prædantiū militū eriperet. Cōsecutus id quod
 animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit, legio-
 nisq; decimæ, qua cū erat concionatus, signa cōsistere
 at re-

at reliquarū milites legionū non exaudito tube sono, quod satis magna uallis intercedebat, tamen à tribuni militū, legatisq; , ut erat à Casare præceptū, retinebantur. Sed elati spe celeris uictoriæ, & hostiū fuga, superiorumq; temporū secundis prælijs nihil adeo arduum sibi existimabant, quod nō uirtute cōsequi possent, neq; prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi, portisq; appropinquaret. Tum uero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, cum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt: matres familiās de muro uestem, argentumq; iactabant, & petore nudo prominentes passis manibus obtestabatur Romanos, ut sibi parcerēt, neu sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem, atq; infantibus abstinere, nonnulla de muris per manus demissa, sese militibus tradebant. L. Fabius Centurio legionis octauæ, quem inter suos eo die dixisse cōstabat, excitari se Auaricensibus præmijs, neq; commissurū, ut prius quisquam murum ascenderet, treis suos nactus manipulares, atq; ab his subleuatus murum ascendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ij, qui ad alterā partem oppidi, ut supra demonstrauius, munitionis causa conuenerāt, primo exaudito clamore, inde etiā crebris nuntijs incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus magno cōcursu eō contenderunt: eorū ut quisq; primus uenerat, sub muro consistebat,

LIBER

suorumq; pugnantium numerum augebat: quorum cum magna multitudo conuenisset, matres familias quae paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare, liberosq; in conspectum proferre coeperunt. Erat Romanis nec loco nec numero equa contentio, simul & cursu et spacio pugnae defatigati, non facile recentes atq; integros sustinebant. Caesar cum iniquo loco pugnari, hostiumq; augeri copias uideret, praemetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constiteret, ut si nostros depulsos loco uidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, euentum pugnae expectabat. Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco & numero, nostri uirtute considerent, subito sunt Hedui uisi, ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextera parte alio ascensu manus distinendae causa miserat, ij similitudine armorum uehementer nostros perterruerunt: ac tamen si dextris humeris exertis animaduertebatur, quod insigne pacatis esse consueuerat, tamen idipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quiq; una murum ascenderat, circumuenti atq; interfecti, de muro praecipitantur. M. Petreius eiusdem legionis centurio, cum portas excindere conatus esset,

a mul

à multitudine oppressus ac sibi desperans, multis iam
 uulneribus acceptis, manipularibus suis qui illū secu-
 ti erant, quoniā (inquit) me unā uobiscū seruare non
 possum, uestræ quidē certe salutī prospiciā, quos cupi-
 ditate gloriæ adductus, in periculū deduxi, uos data
 facultate uobis consulite. simul irrupit in medios ho-
 steis, duobusq; iuterfectis, reliquos à porta paulū sub
 mouit. Conātibus auxiliari suis, frustra (inquit) meæ
 uitæ subuenire conamini, quē iam sanguis uiresq; de-
 ficiunt: proinde hinc abite dum est facultas, uosq; ad
 legionē recipite. Ita pugnans post paulū concidit, ac
 suis salutī fuit. Nostri cū undiq; premerētur, XLVI.
 centuriombus amissis, deiecti sunt loco. Sed intoleran-
 tius Gallos insequenteis legio decima tardauit, quæ
 pro subsidio paulo æquiore loco cōstiterat. Hanc rur-
 sus tertiædecimæ legionis cohortes exceperūt, quæ ex
 castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato cœpe-
 rant locū superiorē. Legiones ubi primū planiciē at-
 tigerunt, infestis cōtra hosteis signis constiterūt. Ver-
 cingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones
 reduxit. Eo die milites sunt paulo minus septingenti
 desiderati. Postero die Cæsar concione aduocata, te-
 meritatem cupiditatemq; militum reprehendit, quòd
 sibi ipsi iudicauissent, quò procedendum, aut quid a-
 gendum uideretur: neq; signo recipiendi dato consti-
 tissent, neq; à tribunis militum legatisq; retineri po-
 tuissent: exposuit quid iniquitas loci posset, quid ipse
 ad Aua=

LIBER

ad Auaricū sensisset, cum sine duce, & sine equitatu, deprehensis hostibus exploratā uictoriā dimisisset, ne paruum modo detrimentū in contentione propter iniquitatē loci acciperet: quantopere eorū animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorū munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tantopere licentiā, arrogantiamq; reprehendere, quod plus se, quā imperatorē de uictoria, atq; exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiā, & continentiā, quā uirtutem, atq; animi magnitudinē desyderare. Hac habita concione, & ad extremū oratione confirmatis militibus ne ob hāc causam animo permouerentur, neu quod iniquitas loci attulisset, id uirtuti hostium tribuerent, eadem de profectioe cogitans, quae ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemq; idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilominus in æquum locum descenderet, leui factō equestri praelio, atq; eo secūdo, in castra exercitiū reduxit, cū hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationē minuēdam, militumq; animos confirmandos factum existimans, in Heduos castra mouit, ne tum quidem insecutis hostibus: tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atq; exercitum traducit: ibi à Viridomaro, atq; Eporedorige Heduis appellatus, discit cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Heduos profectum, opus esse, & ipsos præcedere ad confirmandā ciuitatem. Et simul iam rebus per-

fidiā

fidiam Heduarum Cæsar perspectam habebat, atq; horum discessu admaturari defectionē ciuitatis existimabat, tamen retinendos eos non censuit, ne aut inferre iniuriam uideretur, aut dare timoris aliquam suspitionem. Discedentibus his breuiter sua in Heduos merita exposuit, quos, & quàm humiles accepisset, compul-
 sas in oppida, multatos agris, omnibus ereptis socijs imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, & quàm infortunam, quàmq; in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omniū temporū dignitatem, & gratiā antecessisse uideretur. His datis mandatis eos ab se dimisit. Nouiodunum erat oppidum Heduarū ad ripas Ligēris opportuno loco positum: huc Cæsar omneis obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atq; exercitum impedimentorū magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum huius bellī causa in Italia, atq; Hispania coemptorū miserat. Eō cum Eporedorix, Viridomarusq; uenissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibractē ab Heduis receptū, quod est oppidum apud eos maxime auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamq; partem Senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia conciliāda publice missos, non prætermittendū tantum commodū existimauerūt. Itaq; interfectis Nouioduni custodibus, quiq; eō negociandi, aut itineris causa conuenerant, pecuniam

LIBER

niam, atq; equos inter se partiti sunt, obsides ciuitati
 Bibracte ad magistratū deducendos curauerunt: oppi-
 dum, quod abse teneri non posse iudicabāt, necui es-
 set usui Romanis, incenderunt, frumenti quod subito
 potuerunt, nauibus auexerunt, reliquū flumine atq;
 incendio corruerūt: ipsi ex finitimis regionibus co-
 pias cogere, praesidia custodiasq; ad ripas Ligeris di-
 sponere, equitatūq; omnibus locis iniiciendi timoris
 emusa ostentare coeperūt, ut ab re frumentaria Ro-
 manos excludere, aut adductos inopia ex prouincia
 expellere possent: quam ad spem multū eos adiuuabat
 quod Liger ex niuibus creuerat, et omnino uado tran-
 siri nō posse uideretur. Quibus rebus cognitis Caesar
 maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis ponti-
 bus periclitandū, ut prius quā essent maiores eō co-
 piae coactae dimicaret. Nam ut cōmutato consilio iter
 in prouinciā conuerteret, id ne tum quidem necessario
 faciundū existimabat, cū infamia atq; indignitas rei,
 Et oppositus mons Gebenna, uiarumq; difficultas im-
 pediebat, tum maxime, quod adiūgi Labieno atq; his
 legionibus quas unā miserat, uehementer cupiebat.
 Itaq; admodum magnis diurnis atq; nocturnis itineri-
 bus confectis, cōtra omnium opinionem, ad Ligerim
 peruenit, uadoq; per equites inuento, pro rei necessi-
 tate opportuno, ut brachia modo atq; humeri ad sus-
 tinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito e-
 quitatu, qui uim fluminis refringeret, atque hostibus
 primo

primo aspectu perturbatis, in eolumē exercitum tra-
 duxit, frumentumq; in agris et copiā pecoris nactus,
 repleto his rebus exercitu, iter in Senones facere insti-
 tuit. Dum hæc apud Casarem geruntur, Labienus co-
 supplemento, quod nuper ex italia uenerat, relicto A-
 gendici, ut esset impedimentis præsidio, cum quatuor
 legionibus Lutetiam proficiscitur, id est oppidum Pa-
 risiorum positum in insula fluminis Sequanæ: cuius
 aduentu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciui-
 tatibus copiæ conuenerunt. Summa imperij traditur
 Camulogeno Aulerco, qui prope confectus ætate, ta-
 men propter singularē scientiā rei militaris ad eum
 est honorem euocatus. Is cum animaduertisset, perpe-
 tuam esse paludem quæ influeret in Sequanam, atque
 illum omnē locum magnopere impediret, hic cōsedit,
 nostrosq; transitu prohibere instituit. Labienus pri-
 mo uineas agere, cratibus atq; aggere paludē exple-
 re, atq; iter munire conabatur. Postquam id difficilius
 confieri animaduertit, silentio ē castris tertia uigilia
 egressus, eodem quo uenerat itinere, Melodunū per-
 uenit, id est oppidum Senonum in insula Sequanæ po-
 situm, ut paulo ante Lutetiam diximus: deprehensis
 nauibus circiter quinquaginta celeriterq; coniunctis,
 atq; eo militibus impositis, & rei nouitate perterri-
 tis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum e-
 uocata, sine contentione oppido potitur: refecto pon-
 te, quem superioribus diebus hostes resciderant,

EXET=

LIBER

exercitum traducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. Hostes re cognita ab ijs, qui à Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesq; eius oppidi rescindi iubent: ipsi profecti, palude in ripis Sequanae è regione Lutetiae contra Labieni castra considunt. Iam Caesar à Gergouia discessisse audiebatur: ià de Heduoꝝ defectione, & secundo Galliae motu rumores afferebantur: Galli; in colloquijs interclusum itinere, & Ligere Caesarem inopia frumenti coactum in prouinciã contendisse confirmabant. Bellouaci autem defectione Heduoꝝ cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atq; aperire bellum parare ceperunt. Tum Labienus tanta rerum cõmutatione, longe aliud sibi capiendũ consiliũ, atq; antea senserat, intelligebat. Neq; iam ut aliquid acquireret, praeliq; hosteis laceggerat, sed ut incolumem exercitũ Agendiciũ reduceret, cogitabat. Namq; altera ex parte Bellouaci, quae ciuitas in Gallia maximã habet opinionẽ uirtutis, instabant: alterã Camulogenus parato, atq; instructo exercitu tenebat: tum legiones à praesidio, atq; impedimentis interclusas maximũ flumen distinebat: tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxilium petendũ uidebat: itaq; sub uesperũ concilio cõuocato, cohortatus, ut ea, quae imperasset, diligenter, industriãq; administrarent, naues, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, & prima confecta uigilia, quatuor millia passuũ secundo flumi

Et flumine progredi silentio, ibiq; se expectari iubet: quinq; cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit, quinq; eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat: conquirat etiam lintres, has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse post paulo, silentio egressus cum tribus legionibus cum locum petit, quo naues appellere iusserat: eo cum esset uentum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. Exercitus, equitatusq; equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur. Vno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari, et magnam ire agmen aduerso flumine, sonitumq; remorum in eadem parte exaudiri, et paulo infra, milites nauibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atq; omnem perturbatos defectione Heduarum fugam parare, suas quoq; copias in tres partes distribuerunt. Nam et praesidio e regione castrorum relicto, et parua manu Metiosedum uersus missa, qua tantum progredere, quantum nauis processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt: prima luce et nostri omnes erant transportati, et hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suae
o pristinae

L I B E R

pristinae uirtutis, & tot secundissimorum praeliorum me-
 moriam tenerent, atque ipsum Caesarem, cuius ductu se-
 penumero hosteis superassent: adesse exsularēt, dat
 signum praelij. Primo concursu ab dextro cornu, ubi se-
 ptima legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam
 conijciuntur. ab sinistro, quem locum duodecima legio
 tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis con-
 cidissent, tamē acerrime reliqui resistebant, nec dabat
 suspensionē fugae quisquam. Ipse dux hostium Camuloge-
 nus suis aderat, atque eos cohortabatur. at incerto etiā
 nunc exitu uictoriae, cū septimae legionis tribunis esset
 nunciatum, quae in sinistro cornu gererentur, post tergum
 hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt, ne
 eo quidem tempore quisquam loco cessit: sed circum-
 uenti omnes interfectique sunt, eandem fortunam tulit
 Camulogenus. At ij, qui praesidio contra castra Labie-
 ni erant relictī, cum praelium commissum audissent, sub-
 sidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum mi-
 litum, uictorumque impetum sustinere potuerunt. sic cū
 suis fugientibus permixti, quos non syluae, montesque te-
 xerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio conse-
 cto, Labienus reuertitur Agendicum, ubi impedimenta
 totius exercitus relictā erant: inde cum omnibus co-
 pijs ad Caesarem peruenit. defectione Heduarum cog-
 nita, bellum augetur, legationes in omneis partibus cir-
 cummittuntur, quantum gratia, autoritate, pecunia
 ualem, ad sollicitandas ciuitates nituntur: nacti obsi-
 des,

res, quos Caesar apud eos deposuerat, horum suppli-
 cio dubitantes territant. petunt à Vercingetorige He-
 dui, ut ad se ueniat, rationesq; belli gerendi cōmunicet,
 re imperata, contendunt, ut ipsis summa imperij tra-
 datur, & re in cōtrouersia deducta, totius Gallie con-
 cilium Bibracte indicitur. eodem conueniunt undique
 frequentes multitudines, suffragijs res permittitur: ad
 unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorē.
 Ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treueri absuerūt.
 Illi quod amicitiam Romanorum sequebantur, Tre-
 ueri quod aberant longius, & ab Germanis preme-
 bantur, quæ fuit causa, quare toto abessent bello, &
 neutris auxilia mitterent. magno dolore Hedui serunt
 se deie. Tos principatu. queruntur fortunæ commuta-
 tionem, & Caesaris indulgentiam in se requirunt: neq;
 tamen suscepto bello, suum consilium ab reliquis se-
 parare audent. Inuiti summæ spei adolescentes Epo-
 redorix, & Viridomarus Vercingetorigi parent. Ille
 imperat reliquis ciuitatibus obsides, denique ei rei
 constituit diem, huc omneis equites quindecim millia
 numero celeriter conuenire iubet. peditatu, quem
 ante habuerit, se fore contentum dicit, neque fortu-
 nam tentaturum, aut acie dimicaturum: Sed quoniam
 abundet equitatu, per facile esse factu frumentatio-
 nibus, pabulationibusq; Romanos prohibere, equo-
 modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificia
 que incendant, qua rei familiaris iactura, perpetuum

LIBER

imperium, libertatemque; se consequi uideant. His constitutis rebus, Heduis, Segustanisque, qui sunt finitimi ei provinciae decem millia peditum imperat. Huc addit equites octingentos, ijs praeficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos, proximosque pagos Aruernorum in Heluios: item Rutenos, Cadurcosque ad fines Volgarum, Aremicorumque depulandos mittit. Hic nihilo minus clandestinis nuncijs legationibusque Allobroges sollicitat, quorum mentes nondum a superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius provinciae pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant praesidia cohortium duarum et uiginti, quae ex ipsa coacta provincia ab L. Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis praelio congressi pelluntur, et C. Valerio Donatauro Caburi filio principe ciuitatis, compluribusque alijs interfectis, intra oppida murosque cecidunt, Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis praesidijs, magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, et interclusis omnibus itineribus, nulla re ex provincia, atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat: equitesque ab his accersit, et leuis armatura pedites, qui inter eos praeliari consueuerant: eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum, reliquis

liquisq; equitibus Romanis, atq; euocatis equos sumit,
 Germanisq; distribuit. Interea dum hæc geruntur, ho-
 stiū copiae ex Aruernis, equitesq;, qui toti Galliae erāt
 imperati, conueniunt: magno horū coacto numero, cū
 Cæsar in Sequanos per extremos Lingonū fines iter
 faceret, quo facilius subsidiū prouincæ ferri posset, cir-
 citer millia passuum decem ab Romanis trinis castris
 Vercingetorix consedit: conuocatisq; ad conciliū præ-
 fectis equitum, uenisse tempus uictoriæ demonstrat, si-
 gere in prouinciā Romanos, Galliaq; excedere. Id sibi
 ad præsentem obtinendā libertatē satis esse, ad reliqui
 temporis pacē, atq; ocium parum profici. Maioribus
 enim coactis copijs reuersuros, neq; finem belli factu-
 ros, proinde agmine impeditos adoriantur: si pedites
 suis auxilium ferant, atq; in eo morentur, iter facere
 non posse. Si id, quod magis futurum confidebat, reli-
 ctis impedimentis, suæ salutis consulant, & usu rerum
 necessariarū, & dignitate spoliatum iri. Nam de equi-
 tibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra
 agmen audeat, ne ipsos quidē debere dubitare: id qua
 maiore faciant animo, copias se omnes pro castris ha-
 biturum, & terrori hostibus futurū. Conclamāt equi-
 tes sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne
 tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad
 uxorem aditum habeat, qui non bis per hostiū agmen
 perequisset: probata re, atq; omnibus ad iusiurandū
 adactis, postero die in tres partes distributo equitatu,

LIBER

due se acies à duobus lateribus ostendūt: una à primo
 agmine iter impedire cœpit. Qua re nunciata, Cæsar
 suum quoq; equitatū tripartito diuisum, ire cōtra ho-
 stem iubet, pugnatur unā omnibus in partibus: consi-
 stit agmen: impedimenta inter legiones recipiūtur, sē
 qua in parte nostri laborare, aut grauius premi uide-
 bantur, eò signa inferri Cæsar, aciemq; conuerti iube-
 bat, quæ res & hostes ad insequendū tardabat, & no-
 stros spe auxiliij confirmabat: tandem Germani ab de-
 xtro latere summū iugum nacti hostes loco depellūt,
 fugientes usq; ad flumen, ubi Vercingetorix cum pe-
 destribus copijs consederat, persequūtur, compluresq;
 interficiunt. Qua re animaduersa, reliqui ne circūue-
 nirentur ueriti, se fugæ mandant, omnibus locis fit cæ-
 des. Tres nobilissimi Hedui capti ad Cæsarem perdu-
 cuntur. Cotus præfectus equitū, qui controuersia cum
 Conuictolitane proximis comitijs habuerat, & Caua-
 rillus, qui post defectionē Litauici pedestribus copijs
 præfuerat: & Eporedorix, quo duce ante aduentum
 Cæsaris Hedui cum Sequanis bello contenderant, fu-
 gato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro
 castris collocauerat, reduxit: protinusq; Alexiam, quæ
 est oppidū Mandubiorū iter facere cœpit, celeriterq;
 impedimenta ex castris educi, & se subsequi iussit. Cæ-
 sar impedimentis in proximū collē deductis, duabusq;
 legionibus præsidio relictis, secutus quantū diei tēpus
 est passum, circiter tribus millibus hostiū ex nouissimo
 agmi-

agmine interfectis, altero die ad Alexiam castra fecit:
 perspecto urbis situ, perterritisq; hostibus, quod equi-
 tatus, qua maxima parte exercitus confidebant, erat
 pulsus, adhortatus ad laborem milites, Alexiam cir-
 cumvallare instituit. Ipsum erat oppidū in colle sum-
 mo admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari
 non posse uideretur, cuius collis radices, duo duabus
 ex partibus flumina sublucebant: ante id oppidū pla-
 nities circiter millia passuum tria in longitudinē pate-
 bat, reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri in-
 teriecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cinge-
 bant. Sub muro, quæ pars collis ad orientē spectabat,
 hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant,
 fossamq; & maceriam sex in altitudinē pedum produ-
 xerant. Eius munitionis quæ ab Romanis institueba-
 tur, circuitus XLIII. passuum tenebat. Castra oppor-
 tunis locis erant posita, ibiq; castella uiginti tria facta
 in quibus castellis interdum stationes disponebantur,
 ne qua subito irruptio fieret: hæc eadem noctu excu-
 bitoribus, ac firmis præsidijs tenebantur. Opere insti-
 tuto fit equestre prælium in ea planicie, quā intermis-
 sam collibus trium milliū passuum in longitudinē pa-
 tere supra demonstrauimus, summa ui ab utrisq; con-
 tenditur. Laborantibus nostris, Cæsar Germanos sum-
 mittit, legionesq; pro castris constituit, ne qua subito
 irruptio ab hostium peditatu fiat: præsidio legionum
 addito, nostris animus augetur, hostes in fugā cōiecti,

LIBER

seipsi multitudine impediunt, atq; angustioribus portis relictis coartantur, Germani acrius usq; ad munitiones sequuntur. Fit magna cædes, nonnulli relictis equis fossam transire, & maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Cæsar, quas pro uallo constituerat, promoueri iubet. non minus qui intra munitiones erant Galli perturbantur, ueniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant. nonnulli perterriti in oppidum irrupunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem à se equitatum noctu dimittere: discedentibus mandat, ut suam quisq; eorum ciuitatē adeat, omneisq; qui per ætatem arma ferre possunt, ad bellum cogant, sua in illos merita proponit: obtestaturq; ut suæ salutis rationē habeant, neu se de communi libertate optime meritū incruciatū hostibus dedant. qui si indiligentiores fuerint, millia hominū octoginta delecta secū interitura demonstrat. ratione inita frumentū se exigue dierum triginta habere, sed paulo etiam longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, qua erat nostrū opus intermissum, secunda uigilia silentio equitatū dimittit. Frumentū omne ad se referri iubet, capitis poenam ijs, qui non paruierint, constituit. pecus, cuius magna erat ab Manduujs compulsacopia, uiritim distribuit. frumentū parce, & paulatim meti-

metiri instituit, copias omnes quas pro oppido colloca-
 uerat, in oppidū recipit: his rationibus auxilia Gallie
 expectare, & bellū administrare parat. Quibus rebus
 cognitis ex perfugis & captiuis, Cæsar hæc genera mu-
 nitionis instituit. Fossam pedum uiginti latam directis
 lateribus duxit, ut eius solū tantundē pateret, quantū
 summa labra distabāt, reliquas omneis munitiones ab
 ea fossa pedibus CCCC. reduxit. Id hoc cōsilio, quoniā
 tantum esse necessario spatium, complexus, ne facile
 totum opus, militū corona cingeretur, ne de impro-
 viso, aut noctu ad munitiones hostiū multitudo aduola-
 ret, aut interdū tela in nostros operi destinatos conij-
 cere possem. Hoc intermisso spatio, duas fossas quinde-
 cim pedes latas eadem altitudine perduxit, quarū in-
 teriorem campestribus, ac demissis locis aqua ex flu-
 mine deriuata compleuit. Post eas aggerem, & uallē
 duodecim pedum extruxit. huic loricam, pimasq; ad-
 iecit grandibus ceruis, eminentibusq; ad commissuras
 pluteorū, atq; aggeris, qui ascensum hostiū tardaret,
 & turres toto opere circūdedit, quæ pedes LXXX.
 inter se distarent. Erat eo tempore, & materiari, &
 frumentari, & tantas munitiones fieri necesse, dimi-
 nutis nostris copijs, quæ longius ab castris progredie-
 bantur, & nonnunq̄ opera nostra Galli tentare, atq;
 eruptionē ex oppido pluribus portis facere, summa ui-
 conabannur. Quare ad hæc rursus opera addendum
 Cæsar putauit, quo minore numero militū munitiões

LIBER

defendi possent. Itaq; truncis arborū, haud admodū fir-
 mis ramis abscis, atq; horū deliberatis, atq; præacur-
 tis cacuminibus, perpetuae fossæ, quinos pedes altae da-
 cebantur, Huc illi stipites demissi, & ab infimo reuin-
 cti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant: quini erāt
 ordines coniuncti inter se, atq; implicati, quo qui in-
 traerant, se ipsi acutissimis uallis induebāt. hos Cip-
 pos appellabant: ante hos obliquis ordinibus in quin-
 cuncem dispositis scrobes trium in altitudinē pedū fo-
 diebantur, paulatim angustiore ad summum fastigio.
 Huc teretes stipites fœminis crassitudine ab summo
 præacuti & præusti demittebantur, ita ut nō amplius
 quatuor digitis ex terra eminent. Simul confirman-
 di, & stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes ter-
 ra exculebantur: reliqua pars scrobis ad occultādas
 insidias uiminibus, ac uirgultis integebatur. huius ge-
 neris octoni ordines ducti ternos inter se pedes dista-
 bant. id ex similitudine floris liliū appellabāt. Ante
 hæc talæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in-
 terram infodiebantur: mediocribusq; intermissis spa-
 tijs, omnibus locis differebantur, quos stimulos nomi-
 nabant. His rebus perfectis regiones secutus, q̄ potuit
 æquissimas, pro loci natura quatuordecim millia pas-
 suum complexus, pares eiusdē generis munitiones, di-
 uersas ab his, contra exteriorē hostem perfecit, ut ne
 magna quidē multitudine, si ita accidat, eius discessu
 munitiōnū præsidia circūfundi possent, neu cū pericula

lo ex castris egredi cogentur, dierū triginta pabulū
 frumentumq; habere omneis conuectū iubet. Dū hæc
 ad Alexiam gerūtur, Galli concilio Principū indicto,
 non omneis qui arma ferre possent, ut censuit Vercin-
 getorix, conuocandos statuūt: sed certū numerū cuiq;
 ciuitati imperandū, ne tanta multitudine confusa, nec
 moderari, nec discernere suos, nec frumenti rationem
 habere possent. Imperant Heduis, atq; eorū clientibus
 Segusianis, Ambruaetis, Aulercis, Brannonicibus,
 Brannonijs millia trigintaquinq; parem numerū Ar-
 uernis, adiunctis Heleutetis, Cadurcis, Gaballis, Vel-
 lauijs, qui sub imperij Aruernorū esse consueuerunt.
 Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xanthonibus, Ru-
 tenis, Carnutibus uigintiduo millia. Bellouacis decem,
 totidem Lemouicibus: octaua pictonibus, & Turonis
 & Parisijs, & Heluetijs, Senonibus, Ambianis, Me-
 diomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitibro-
 gibus quina millia, Aulercis Cenomanis totidē. Atre-
 batibus quatuor millia. Bellocassis, Lexouijs, Aulercis
 Eburonibus terna. Rauracis & Boijs triginta. Vni-
 uersis ciuitatibus, quæ Oceanū attingunt, quæq; eorū
 consuetudine Armoricae appellantur, quo sunt in nu-
 mero, Curiosolites, Redones, Ambibarij, Cadetes, Osi-
 simi, Lemouices, Vnelli, sena: ex his Bellouaci suū nu-
 merum non contulerunt, quod se suo nomine atq; ar-
 bitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque
 cuiusquam Imperio obtemperaturos: rogati tamen
 à Com

L I B E R

à Commio pro eius hospitio duo millia miserūt, huius
 opera Commij, ita ut antea demonstrauimus, fideli atq;
 utili superioribus annis erat usus in Britania Caesar:
 pro quibus meritis ciuitatē eius immunem esse iusse=
 rat, iura, legesq; reddiderat, atq; ipsi Morinos attri=
 buerat. Tanta tamen uniuersæ Galliæ consensio fuit
 libertatis uindicandæ, & pristinæ belli laudis recupe=
 randæ, ut neq; beneficijs, neq; amicitia memoria mo=
 uerentur, omnesq; & animo & opibus in id bellū in=
 cumberent, coactis equitū VIII. millibus, & peditū
 circiter CCXL. Hæc in Heduarū finibus recenseban=
 tur, numerusq; inibat, præfecti cūstituebātur. Com=
 mio Atrebatī, Viridomaro, & Eporedorigi Heduis,
 Vergasillauno Aruernō consobrino Vercingetorigis
 summa imperij traditur. ijs delecti ex ciuitatibus at=
 tribuuntur, quorū consilio bellū administraretur. oēs
 alacres, & fiducia pleni ad Alexiam proficiscuntur,
 nec erat omnium quisquā, qui aspectū modo tantæ mul=
 titudinis sustineri posse arbitraretur: præsertim anci=
 piti prælio cum ex oppido eruptione pugnaretur, &
 foris tantæ copię equitatus, peditatusq; cerneretur,
 at ij, qui Alexiæ obsidebantur, præterita die, qua suo=
 rum auxilia expectauerant, consumpto omni frumen=
 to, inscij quid in Heduis gereretur, concilio coacto de
 exitu fortunarū suarū consultabant, ac uarijs dictis
 sententijs, quarū pars deditiōē, pars, dum uires sup=
 peterent, eruptionē censebant, Non prætereunda ui=
 detur

detur oratio Critognati propter eius singularē, ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Aruernis natus loco, & magnæ habitus autoritatis. Nihil inquit de eorum sententiâ dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditiōis nomine appellant, neq; hos habendos ciuium loco, neq; ad conciliū adhibendos censeo: cū ijs mihi res sit, qui eruptionē probant, quorū in cōsilio omnium uestrum consensu pristinae residere uirtutis memoria uidetur. animi est ista mollicies, non uirtus, inopiam paulisper ferre non posse, qui se ultro morti offerāt facilius reperiuntur, quàm qui dolorē patienter ferant. Atq; ego hanc sententiā probarem (nam apud me multum dignitas potest) si nullā præterquàm uitæ nostræ iacturam fieri uiderem. Sed in consilio capiendō omnem Galliam respiciamus, quàm ad nostrum auxiliū concitauimus, quid hominum millibus octoginta uno loco interfectis, propinquis, consanguineisq; nostris animi fore existimatis, si penē in ipsis cadaueribus prælio decertare cogentur? Nolite hos uestro auxilio spoliare, qui uestre salutis causa suum periculum neglexerint, nec stulticia, ac temeritate uestra, aut imbecillitate animi omnē Galliam prosternere, ac perpetuæ seruituti addicere. An quod ad diem non uenerint, de eorū fide, constantiaq; dubitatis? Quid ergo Romanos in illis ulterioribus munitiōibus animi ne causa quotidie exerceri putatis? si illorum nuncijs confirmari nō potestis, omni aditu præsepto, ijs utimini testibus ap=
pro=

propinquare eorum aduentū, cuius rei timore exterriti, diem, noctemq; in opere uersantur. Quid ergo? Mei consilij est facere, quod nostri maiores, nequaquā pari bello Cymbrorū, Teutonumq; fecerunt, qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui etate inutiles ad bellum uidebantur, uitam tolerauerunt, neq; se hostibus tradiderūt: cuius rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis causa institui, & posteris prodi, pulcherrimū iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit? depopulata Gallia, magnaq; illata calamitate Cymbri finibus nostris aliquando excesserunt, atq; alias terras petierūt. iura, leges, agros libertatē nobis reliquerunt. Romani uero quid petūt aliud, aut quid uolunt, nisi inuidia aducti, quos famē nobiles, potentesq; bello cognouerunt, horū in agris, ciuitatibusq; considerare, atq; his eternā iniungere seruitutem? neq; enim unquā alia conditione bella gesserunt. Quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur ignoratis, respicite finem: inquam Galliam, quæ in prouinciam redacta, iure & legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua præmitur seruitute. Sententijs dictis constituunt, ut qui ualetudine, aut etate inutiles sunt bello, oppido excedant: atq; omnia prius experiantur, quā ad Critognati sententiā descendant. Illo tamen potius utendum consilio, si res cogat, atq; auxilia morentur, quā deditiois aut pacis subeundam conditionē. Mandubij, qui eos oppido receperāt,

cum

eum liberis atq; uxoribus exire coguntur: ij cū ad mū-
 nitiones Romanorū accessissent, flentes omnibus prae-
 cibus orabant, ut se in seruitutem receptos cibo iuua-
 rent. Hos Caesar dispositis in uallo costodij recipi pro-
 hibebat. Interea Commius, & reliqui duces, quibus
 summa imperij permissa erat, cum omnibus copijs ad
 Alexiam perueniunt: & colle exteriori occupato nō
 longius quingentis passibus à nostris munitionibus cō-
 fidunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnem
 eam planiciem, quam in longitudinē tria millia pas-
 suum patere demonstrauius, complent: pedestresq;
 copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus
 constituunt. Erat ex oppido Alexia despectus in cam-
 pum, concurritur: his auxilijs uisis fit gratulatio inter
 eos, atq; omnium animi ad leticiam excitantur. Itaq;
 productis copijs ante oppidum confidunt, & proxi-
 mam fossam cratibus integunt, atq; aggere explent,
 seq; ad eruptionē, atq; omnes casus comparant. Caesar
 omni exercitu ad utramq; partem munitionū disposi-
 to, ut si usus ueniat, suum quisq; locum teneat & no-
 uerit: equitatum ex castris educi, & praelium commit-
 ti iubet. Erat ex omnibus castris, quae summū undiq;
 iugum tenebant despectus, atq; omnium militum in-
 tenti animi pugnae euentum expectabant. Galli inter
 equites, raros sagittarios, expeditosq; leuis armatu-
 ra interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succur-
 rerent, & nostrorum equitum impetum sustinerent,
 ab his

LIBER

ab his complures, de improviso uulnerati praelio excedebant. Cum suos pugna superiores esse Galli considerent, & nostros præmi multitudine uiderent, ex omnibus partibus, & ij, qui munitionibus continebantur, & ij, qui ad auxiliū conuenerant, clamore & ululatu suorū animos confirmabant, quod in conspectu omnium res gerebatur, neq; recte, aut turpiter factum celari poterat: utrosq; & laudis cupiditas, & timor ignominie ad uirtute excitabant. Cū à meridie propè ad solis occasum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hosteis impetū fecerunt, eosq; propulerunt, quibus in fugam coniectis, sagittarij circumuenti, interfectiq; sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usq; ad castra insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. At ij, qui ab Alexia processerant, mœsti propè uictoria desperata, se in oppidum receperunt. Vno die intermisso, Galli, atq; hoc spatio, magno cratium, scalarū, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato qua significatione qui in oppido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent, crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de uallo deturbare, reliquaq; quæ ad oppugnationē pertinent, administrare, eodem tēpore clamore exaudito, dat tuba signū suis Vercingetorix, atq; ex oppido educit, Nostri ut superioribus diebus, suus cuiq; erat locus attributus, ad munitiones

tiones accedunt, fundis liberalibus, sudibusque, quas in ope
 disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent, prospero
 etu tenebris adempto multa utrinque uulnera accipiuntur,
 complura tormentis tela conijciuntur. At M. Antonius,
 & C. Trebonius legati, quibus eae partes ad defendendum
 obuenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant,
 ijs auxilio ex ulterioribus castellis deductos summittent
 dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine
 telorum proficiebant: posteaquam propius successerunt,
 aut se ipsi stimulis inopinantes inducunt, aut in scrobes
 delapsi transfodiebantur, aut ex uallo & turribus traiecti
 pilis muralibus interibant multis undique uulneribus
 acceptis nulla munitione perrupta, cum lux appareret,
 ueriti ne ab latere aperto ex superioribus castris
 eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt.
 At interiores dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem
 preparata erant proferunt, priores fossas explent,
 diutius in his rebus administrandis morati prius suos
 discessisse cognouerunt, quam munitionibus appropinquarent,
 ita re infecta in oppidum reuerterunt. Bis magno cum
 detrimento repulsi Galli, quid agant consulunt,
 locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum
 situs, munitionesque cognoscunt. Erat a septentrionibus
 collis, quem quia propter magnitudinem circuitus,
 opere circumplecti non potuerant nostri, necessario
 penes iniquo loco, & leniter decliuem castra fecerunt.
 Haec C. Antistius Reginus, & L. Caninius

LIBER

ninus Regulus legati, cum duabus legionibus obtine-
 bant. Cognitis per exploratores regionibus, duces ho-
 stium sexaginta millia ex omni numero deligunt earū
 ciuitatū, quæ maximā uirtutis opinionē habebāt. quid
 quoq; pacto agi placeat, occulta inter se constituūt,
 adeundi tempus definiūt, cum meridies esse uideatur,
 Iis copijs Vergasillaunū Aruernū unum ex quatuor
 ducibus propinquū Vercingetorigis præficiunt. ille ex
 castris prima uigilia egressus propè confecto sub lucē
 itinere, post montem se occultauit, militesq; ex noctur-
 no labore sese reficere iussit. Cū iam meridies appro-
 pinquare uideretur, ad ea castra, quæ supra demonstra-
 uimus, contendit: eodemq; tempore equitatus ad cam-
 pestres munitiones accedere, et reliquæ copię sese pro
 castris ostendere cœperūt. Vercingetorix ex arce Ale-
 xie suos cōspicatus ex oppido egreditur, à castris lon-
 guriōs, musculos, falces, reliquaq; quæ eruptionis cau-
 sa parauerat, profert. pugnatur uno tēpore omnibus
 locis, atq; omnia tentantur, quæ minime uisa pars fir-
 ma esse, huc cōcurritur. Romanorū manus, tantis mu-
 nitionibus distinctur, nec facile pluribus locis occur-
 rit: multū ad torrēdos nostros ualuit clamor, qui post
 tergum pugnantibus extitit, quod suum periculum in
 aliena uident uirtute consistere. Omnia enim plerūq;
 quæ absunt, uehementius hominū mentes perturbant.
 Caesar idoneū locū nactus, quid quaq; in parte geratur
 cognoscit, laborātibus summittit, utrisq; ad omnia oc-
 currit.

eurrit, unum illud esse tempus prædicat, quo maxime
 contendî cõueniat. Galli nisi perfrerint munitiones,
 de omni salute desperant. Romani si rem obtinuerint,
 finem laborũ omnium expectant. maxime ad superiores
 munitiones laboratur, quo Vergasillaunũ missum de-
 monstrauius. Exiguũ loci ad decliuitatẽ fastigiũ ma-
 gnum habet momentũ. Alij tela conijciunt, alij testitu-
 dine facta subeunt, defatigatis inuicem integri succe-
 dunt, agger ab uniuersis in munitionẽ coniectus, &
 ascensum dat Gallis, & ea quæ in terrã occultauerãt
 Romani contegit: nec iam arma nostris, nec uires sup-
 petunt. Iis rebus cognitis, Cæsar Labienũ cum cohor-
 tibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat si su-
 stinere non possit, deductis cohortibus eruptione pug-
 naret, id nisi necessario non faciat. Ipse adit reliquos,
 cohortatur, ne labori succumbãt, omnium superiorũ di-
 micationũ fructũ in eo die atq; hora docet consistere:
 interiores desperatis campestribus locis propter ma-
 gnitudinẽ munitionũ loca prærupta ex ascẽsu tentãt.
 Huc ea quæ parauerant, conferunt: multitudine telo-
 rum ex turribus propugnãtes deturbãt, aggere, et cra-
 tibus aditus expediunt: falcibus uallũ ac loricã rescin-
 dunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentẽ cum co-
 hortibus sex, post eum alijs septẽ Fabium legatũ, po-
 stremo ipse, cũ uehementius pugnaretur, integros sub-
 sidio adducit: restituto prælio, ac repulsis hostibus, eò
 quo Labienum miserat, contendit, cohortes quatuor

LIBER

ex proximo castello educit. equitum se partem sequi,
 partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo
 hostes adoriri iubet. Labienus postquam neque aggeres, neque
 fossæ uim hostium sustinere poterant coactis una de qua
 draginta cohortibus, quas ex proximis presidijis dedu-
 ctas fors obtulit, Cæsarem per nuntios facit certiorē,
 quid faciundū existimet. Accelerat Cæsar, ut prælio in-
 ter sit, eius aduentu ex colore uestitus cognito, quo in-
 signi in prælijs uti consueuerat, turmis equitum, & co-
 hortibus uisis, quas se sequi iusserat, ut de locis superio-
 ribus hæc decliuiâ, & deuexa cernebantur, hostes com-
 mittunt prælium, utrinque clamore sublato, excipitur
 rursus ex uallo, atque omnibus munitionibus clamor.
 Nostri emissis pilis, gladijs rem gerunt, repente post
 tergum equitatus cernitur, cohortes aliæ appropin-
 quant. Hostes terga uertunt, fugientibus equites occur-
 runt, fit magna cædes. Sedulius dux, & princeps Le-
 mouicum occiditur. Vergasillaunus Aruernus uiuus
 in fuga comprehenditur: signa militaria septuaginta
 quatuor ad Cæsarem referuntur. pauci ex tanto nu-
 mero se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex
 oppido cædem, & fugam suorum, desperata salute co-
 pias à munitionibus reducunt. Fit protinus hac re au-
 dita ex castris Gallorum fuga, quod nisi crebris subsidijs
 ac totius diei labore milites fuissent defessi, oēs hostium
 copie deleri potuissent. de media nocte missus equita-
 tus nouissimū agmen consequitur, magnus numerus
 capi-

capitur atq; interficitur: reliqui ex fuga in ciuitate discedunt. Postero die Vercingetorix cōcilio conuocato, id se bellū suscepisse nō suarū necessitatū, sed cōmunis libertatis causa demonstrat: & quoniā sit fortunæ cedendū, ad utrāq; rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu uiuū tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Casarē legati, iubet arma tradi, princeps produci. Ipse in munitione pro castris confedit, eō duces producūtur. Vercingetorix deditur, arma proijciuntur, reseruatis Heduis, atq; Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula prædæ nomine distribuit. His rebus confectis in Heduos proficiscitur. ciuitatē recipit, eō legati ab Aruernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicētur, imperat magnū numerū obsidū, legiones in hyberna mittit, captiuorum circiter uiginti millia Heduis Aruernisq; reddidit. T. Labienū cū duabus legionibus, & equitatu in Sequanos proficisci iubet. Huic M. Sempronū Rutilū attribuit. C. Fabiū & L. Minutiū Basiliū cum duabus legionibus in Rhemis collocat, ne quā à finitimis Bellouacis calamitatē accipiant. C. Antistiū Reginū in Ambibaretos. T. Sextium in Bituriges. C. Caniniū Rebilū in Ruthenos cū singulis legionibus mittit. Q. Tulliū Ciceronē, & P. Sulpitiū Cabilonni, & Matisconæ in Heduis ad Aram rei frumētariæ causa collocat. Ipse Bibractæ hyemare cōstituit. Huius Anni rebuscognitis, Romæ dicrū uiginti supplicatio indicitur.

LIBER

A. HIRCI DERELICTORVM
DE BELLO GALLICO.
LIBER OCTAVVS.

OCTAVS ASSIDVIS
 tuis uocibus Balbæ, cum quoti-
 diana mea recusatio, non diffi-
 cultatis excusatione, sed iner-
 tia uideretur deprecatione ha-
 bere, difficillimã rem suscepi.
 Cæsaris nostri cõmentarios rer-
 rum gestarũ Gallie non comparandos superioribus,
 atq; in sequẽtibus eius scriptis, cõtexui, nouissimeq; im-
 perfecta ab rebus gestis Alexandrie cõfeci, usq; ad exi-
 tum non quidẽ ciuilibus dissensionis, cuius finẽ nullũ ui-
 demus, sed uitæ Cæsaris, quos utinam qui legent, scire
 possint, quàm inuitus susceperim scribendos, quo faci-
 lius caream stultitiæ, atq; arrogantiæ crimine, qui me
 mediũ interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim in-
 ter oës nihil tam operose ab alijs esse perfectũ, qd' non
 horũ elegantia cõmentariorũ superetur, qui sunt editi.
 ne scientia tantarũ rerũ gestarũ scriptoribus deesset:
 adeoq; probantur omnium iudicio, ut prærepta, nõ præ-
 bita facultas scriptoribus uideatur. Cuius tamẽ rei ma-
 ior nostra, quàm reliquorũ est admiratio. Ceteri enim
 quàm bene atq; emendate, nos etiam quàm facile atq;
 celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Cæsare

cum faciltas atq; elegantia summa scribendi, tum uerissima suorū scientia consiliorū explicandorū. Mihi ne illud quidē accidit, ut Alexandrino atq; Africano bello interessem, quæ bella quamq̃ ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota, tamē aliter audimus ea quæ rerū nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum dum omnes excusationis causas colligo, ne cū Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquā existimem posse cum Cæsare comparari.

Vale.

OMNI GALLIA Deuicta, Cæsar cū à superiore æstate nullū bellandi tempus intermississet, militesq; hybernorū quiete reficere à tantis laboribus uellet, complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nunciabantur, coniurationesq; facere: cuius rei uerisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis, nec si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxiliij, aut spatij, aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se uendicare in

LIBER

libertatē. Quæ ne opinio Gallorū confirmaretur, Cæsar, M. Antoniū quæstorē suis præfecit hybernis. Ipse equitatus præsidio pridie Calendas Ianuarias ab oppido Bibractæ proficiscitur ad legionē duodecimā, quam nō longe à finibus Heduarū collocauerat in finibus Biturigum, eiq; adiungit legionē undecimā, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimēta tuenda relictis, reliquū exercitū in copiosissimos agros Biturigiū inducit: qui cū latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non poterant contineri, quin bellū pararent, coniurationesq; facerent. Repentino aduentu Cæsaris accidit, qd' imparatis, defectisq; fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerētur, q̄ cōfugere in oppida possent: namq; etiā illud uulgare incursiōis signū hostiū, quod incendijs ædificiorū intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatū, ne aut copia pabuli, frumentiq; si longius progredi uellet, deficeretur, aut hostes incendijs terrerentur, multis hominū millibus captis, perterriti Bituriges, qui primū aduentū effugere poterāt Romanorū, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitij confisi, aut societate consiliorū confugerāt frustra. Nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit, nec dat ulli ciuitati spatij de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi. qua celeritate, & fidelis amicos retinebat, & dubitantis terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita.

Biturē

Bituriges, cū sibi uiderent clementia Cesaris reditum, patere in eius amicitia, finitimasq; ciuitates sine ullo pœna dedisse obsides, atq; in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cesar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui primum diebus itineribus difficillimis, frigidibus intolerandis, studiosissime permanserāt in labore, ducentos sestertios, cēturiōibus duo millia numum prædæ nomine condonāda pollicetur: legionibusq; in hyberna remisissis, ipse se recipit die. XL. Bibractæ, ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxiliū petitū contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi quærebantur. Qua re cognita, cum non amplius decē & octo dies in hybernis esset cōmoratus, legiōes quartā decimā & sextā ex hybernis ab Arare educit quas ibi collocatas, explicādæ rei frumētariæ causa superiore cōmentario demonstratū est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate caterorū ducti Carnutes, desertis uicis oppidisq; quæ tolerandæ hyemis causa, constitutis repete exiguis ad necessitatē ædificijs, incolebāt (nuper enim deuicti complura oppida dimiserāt) dispersi profugiuūt. Cesar erumpentis eo maxime tempore acerrimas tempestates cū subire milites nollet, in oppido Carnutū Genabo castra ponit, atq; in tecta, partim Gallorū, partim coniectis celeriter stramentis, quæ tentoriorū integendorū gratia erant inædificata, milites cōtegit: equites

LIBER

tamen & auxiliarios pedites in omnes partes mittit,
 quascunq; petisse dicebantur hostes, nec frustra: nam
 plerumq; magna præda potiti nostri reuertuntur. op-
 pressi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi,
 cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere aude-
 rent, nec sylvarum presidio tempestatibus durissimis tegi
 possent, dispersi magna parte amissa suorum, dissipantur
 in finitimas ciuitates. Caesar tempore anni difficillimo
 cum satis haberet, conuenientes manus dissipare, ne quod
 initium belli nasceretur, quantumq; in ratione esset, explo-
 ratum haberet, sub tempus æstiuorum nullum summum bel-
 lum posse conflare. C. Trebonium cum duabus legioni-
 bus, quas secum habebat, in hybernis Genabi colloca-
 uit: ipse cum crebris legationibus Rhemorum certior
 fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes, Bel-
 gasq; præstabant, finitimasq; ipsius ciuitates, duce Corbeo
 Bellouaco, & Commio Atrebate exercitum comparare
 atq; in unum locum cogere, ut omni multitudine in fi-
 nis Sueſionum, qui Rhemis erant attributi, facerent im-
 pressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed
 etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem so-
 cios optime de Repub. meritos accipere, legionem ex hy-
 bernis euocat rursus undecimam. Literas autem ad C.
 Fabium mittit, ut in fines Sueſionum legiones duas,
 quas habebat, adduceret, alteramq; ex duabus à T. La-
 bieno accersit. Ita quantum hybernorum opportunitas,
 belliq; ratio postulabat, perpetuo suo labore, inuicem
 legio=

legionibus expeditionū onus iniungebat. His copijs co-
 actis, ad Bellouacos proficiscitur: castrisq; in eorū si-
 nibus positis, equitū turmas dimittit in omnes partes
 ad aliquos excipiendos, ex quibus hostiū consilia co-
 gnosceret, equites officio functi renunciant paucos in
 adificijs esse inuentos, atq; hos non qui agrorū inco-
 lendorū causa remansissent (namq; esse undiq; diligen-
 ter demigratū) sed qui speculādi gratia essent remissi.
 A quibus cū quæreret Caesar, quo loco multitudo esset
 Bellouacorū, quod ue esset consiliū eorum, inueniebat
 Bellouacos omneis qui arma ferre possent, in unū lo-
 cum conuenisse. Itemq; Ambianos, Aulercos, Caletos
 Velliocassos, Atrebates locum castris excelsum impe-
 dita circumdatū palude delegisse, omnia impedimenta
 in ultiores sylvas contulisse, cōplures esse principes
 belli autores, sed multitudinē maxime Corbeo obtem-
 perare, quod ei summo odio esse nomen populi Ro. in-
 tellexissent. Paucis ante diebus, ex his castris Commiū
 discessisse ad auxilia Germanorū adducēda, quorū ut
 uicinitas propinqua, & multitudo esset infinita. Con-
 stituisse autē Bellouacos omnium principū cōsensu, sum-
 ma plebis cupiditate, ut si diceretur Caesar cum tribus
 legionibus uenire, offerrent se ad dimicandū, ne mise-
 riore, ac duriore postea cōditione cū toto exercitu de-
 certare cogerētur: sin maiores copias adduceret, in eo
 loco permanerēt, quē delegissent: pabulatione autē quæ
 propter anni tempus cum exigua, tum disiecta esset,
 & fru

LIBER

Et frumentatione, Et reliquo cōmēatu ex insidijs pro-
 hibere Romanos, quæ Cæsar cum consentientibus plu-
 rimis cognouisset, atq; ea quæ proponerentur cōsilia
 plena prudentiæ, longeq; à temeritate Barbarorū re-
 mota esse iudicaret, omnibus rebus inseruiendum sta-
 tuit, quo celerius hostes cōtemp̄ta suorū paucitate pro-
 dirent in aciem: singularis enim uirtutis ueterrimas
 legiones septimā, octauā Et nonam habebat, summa
 spei, delectæq; iuuentutis, undecimā, quæ octauo iam
 stipendio functa, tamen collatione reliquarū nondum
 eandē uetustatis Et uirtutis cœperat opinionē. Itaq;
 consilio aduocato, rebus his, quæ ad se essent delatæ,
 omnibus expositis, animos multitudinis confirmat, si
 forte hostes trium legionū numero posset elicere ad di-
 micandū, agminis ordinē ita constituit, ut legio septi-
 ma, octaua, nona, ante omnia iret impedimēta: deinde
 omniū impedimentorū agmen (quod tamen erat me-
 dio cre, at in expeditionibus esse consueuit) cogeret un-
 decima, ne maioris multitudinis species accidere ho-
 stibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hac ratione
 penè quadrato agmine instructo, in conspectu hostiū
 celerius opinione eorū exercitiū adducit. Quas legio-
 nes repente instructas, uelut in acie certo gradu acce-
 dere Galli cum uiderent, quorū erant ad Cæsarem ple-
 na fiducia consilia perlata, siue certaminis periculo,
 siue subito aduentu, seu expectatione nostri cōsiliij, cor-
 pias instruunt pro castris, nec loco superiore decedūt.

Cæsar

Cæsar, & si dimicare optauerat, tamē admiratus tan-
 tam multitudinē hostiū ualle intermissa, magis in alti-
 tudinē depressa, quā late patente, castra castris ho-
 stium confert. Hæc imperat uallo pedum, XII. muniti
 coronisq; pro hac ratione eius altitudinis inædificari,
 fossam duplicē, pedum quinum denum lateribus dire-
 ctis deprimi, turres crebras excitari in altitudinē triū
 tabulatorū, pontibus traiectis, constratisq; coniungi,
 quorū frontes uimineâ loricula munirentur, ut hostis
 à duplici propugnatorū ordine depelleretur: quorum
 alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc au-
 dacius, longiusq; tela promitteret: alter, quo propior
 hostem in uallo collocatus esset, ponte ab incidentibus
 telis tegeretur, portis fores, altioresq; turres imposuit
 Huius munitionis duplex erat consiliū. namq; & ope-
 rum magnitudinē & timorē suum sperabat fiduciam
 barbaris allaturū, & cum pabulatū, frumentatumq;
 longius esset proficiscendū, paruis copijs castra muni-
 tione ipsa uidebat posse defendi. Interim crebro pau-
 cis utrimq; procurrentibus inter bina castra palude in-
 teriecta, contendebatur. quā tamen paludem nōnunq;
 aut nostra auxilia, aut Gallorū, Germanorumq; tran-
 sibant, acriusq; hostes insequabantur, aut uicissim ho-
 stes eodem transgressi nostros longius summouebant.
 Accidebat autē quotidianis pabulationibus, id quod
 accidere erat necesse, cum raris disiectisq; ex ædificijs
 pabulū conquireretur, ut impeditis locis dispersi pabu-
 lato=

latores circūuenirentur: quæ res & si mediocre detrīmentū iumentorū, ac seruorū nostris affererat, tamē stultas cogitationes incitabat barbarorū, atq; eò magis quod Commius, quem profectā ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cū equitibus uenerat. qui tametsi numero non amplius erant quingentis, tamen Germanorū aduentu barbari inflabantur. Caesar cum animaduerteret hostem cōplures dies castris palude, & loci natura munitis se tenere, neq; oppugnari castra eorū sine diuicatione pernitiosa, nec locū munitiōibus claudi, nisi à maiore exercitu posse, literas ad Treboniū mittit, ut quàm celerrime posset, legionem XIII. quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, accerseret, atq; ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se ueniret: ipse equites inuicē Rhemorū ac Lingonū, reliquarumq; ciuitatū, quorū magnū numerū euocauerat, presidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent: quod cū quotidie fieret, ad iam cōsuetudine diligētia minueretur, quod plerumq; accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditū, cognitīs stationibus quotidianis equitū nostrorū, syluestribus locis insidias disponunt. Eodēq; equites postero die mittunt, qui primū elicerēt nostros in insidias, deinde circūuentos aggredierentur: cuius mala sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungēdi muneris obuenerat. Namq; ij, cum repente hostiū equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatē

contemfissent, cupidius insecuti, à peditibus undique sunt circumdati: quo factò perturbati, celerius quàm còsuetudo fert equestris prælij, se receperunt, amisso Vertisco principe ciuitatis præfecto equitum: qui cum uix equo propter etatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque etatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se uoluerat. Instantur atque incitantur hostium animi secundo prælio, Principe, et præfecto Rhemorum interfecto: nostri detrimento admoventur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad uada, transitusque fiebant paludis: qua contentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi præliarentur, cum constantius uniuersi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ipsi, qui aut comminus opprimebantur, aut cernius uulnerabantur, sed etiam qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt: nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset, utrum secundis, minimisque rebus insolentiores, an aduersis mediocribus timidiores essent. Compluribus diebus ipsæ
in castris

L I B E R

in castris consumptis, cum propius accessisse legiones,
 et C. Treboniū legatū cognouissent, duces Belloua-
 corum ueriti simile obfessionē Alexie, noctu dimittūt
 eos, quos aut atate, aut uiribus inferiores, aut mer-
 mes habebant, unaq; reliqua impedimenta: quorū per-
 turbatū et confusum dum explicant agmen (magna
 enim multitudo carrorū etiam expeditos sequi Gallos
 cōsuevit) oppressi luce, copijs armatorū castrorū uias
 instruunt, ne prius Romani persequi se inciperent, q̄
 longius agmen impedimentorū suorū processisset. At
 Cæsar neq; resistente, tanto collis ascensu laceffendos
 iudicabat, neq; non usq; eò legiones admouendas, ut
 discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus
 instantibus non possent. Ita cum paludem impeditā à
 castris castra diuidere, quæ transeundi difficultas cele-
 ritatem insequēdi tardare posset, atq; id iugum, quod
 trans paludem, penè ad hostiū castra pertineret, me-
 diocri ualle à castris eorum intercisum animaduerte-
 ret, pontibus palude constrata, legiones traducit: cele-
 riterq; in summā planiciem iugi peruenit, quæ delicui
 fastigio duobus ab lateribus munebatur. Ibi legioni-
 bus instructis ad ultimū iugum peruenit, aciemq; eo
 loco constituit, unde tormento missa tela in hostium
 cuneos conijci possent. Barbari confisi loci natura, cū
 dimicare non recusarent, si forte Romani subire col-
 lem conarentur, paulatimq; copias distributas dimit-
 tere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie
 permā

permanserunt. Quorū pertinacia cognita, Cæsar uiginti cohortibus instructis, castrisq; eo loco metatis, muniri iubet castra. Absolutis operibus, legiones pro uallo instructas collocat, equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci cū Romanos ad insequendum paratos uiderēt, neq; pernoctare aut diutius permanere sine ebarijs eodem loco possent, tale consiliū sui recipiendi inierūt. Fasces ubi confederāt (nam in acie sedere Gallos cōsueſſe, superioribus cōmentarijs declaratum est) per manus stramentorū ac uirgultorum, quorū summa erat in castris copia, inter se traditos, ante aciem collocauerunt, extremoq; tempore diei signo pronunciato, uno tempore incenderunt: ita continens flamma copias omneis repente à cōspectu textit Romanorū. Quod ubi accidit, barbari uehementissimo curſu fugerunt. Cæsar & si discessum hostium animaduertere nō poterat incendijs oppositis, tamen id consilium cum fugæ causa inītū suspicaretur, legiones promouet, et turmas mittit ad insequendum: ipse ueritus insidias, ne forte in eodē loco subsistere hostis atq; elicere nostros in locū conaretur iniquū, tardius procedit. Equites cum intrare sumū & flammā densissimam timerent, ac si qui cupidius intrauerant, uix suorū ipsi priores partes aduerterēt equorū, insidias ueriti, liberam facultatē sui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga timoris simul calliditatisq; plena, sine ullo detrimento milia non amplius decē progressi

9 hostes

LIBER

hostes, munitissimo loco castra posuerunt. Inde cum sæpe in insidijs equites peditesq; disponeret, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebāt. Quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Cæsar, Corbeum Bellouacorum ducem fortissimorum milia sex peditu delegisse, equitesq; ex omni numero mille, quos in insidijs eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulationum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures quam solebat educit, equitatumq; qua consuetudine pabulatoribus mittere presidio consueuerat, præmittit: huic interponit presidia leuis armaturæ: ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat. Hostes in insidijs dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omneis partibus passibus mille, syluis undiq; impedimentissimis, aut altissimo flumine uelut indagine munitum, hunc insidijs circumdederunt. Nostri explorato hostium consilio, ad præliandum animo atq; armis parati, cum subsequenter legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum deueniunt. Quorum aduentu cum sibi Corbeus oblata occasione rei gerendæ existimaret, primus cum paucis se ostendit, atq; in proximas turmas impetum facit. Nostri constanter impetum sustinet insidiatorum: neq; plures in unum locum conueniunt, quod plerumq; equestribus prælijs cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detri-
 mentum

mentum accipitur. Cum dispositis turmis inuicē rari
 praeliantur, neq; ab lateribus circūueniri suos pate-
 rentur, erumpunt ceteri Corbeo praeliante ex syluis:
 fit magna cōtentione diuersum praeliū. Quod cū diu-
 tius pari marte iniretur, paulatim ex syluis instructa
 multitudo procedit peditū, quæ nostros cogit cedere
 equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ
 pedites, quos ante legiones missos docui: turmisq; no-
 strorum interpositi constanter praeliantur. Pugnatur
 aliquandiu pari cōtentione: deinde (ut ratio postula-
 bat praelij, qui sustinuerāt primos impetus insidiarum
 hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus
 imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt
 propius interim legiones, crebriq; eodem tempore
 nostris & hostibus nuncij afferuntur, imperatorem
 instructis copijs adesse. Qua re cognita, præsidio co-
 hortium confisi nostri acerrime praeliantur: ne si tar-
 dius rem gessissent, uictoriæ gloriam communicasse
 cum legionibus uiderentur. Hostes concidunt animis,
 atq; itineribus diuersis fugam quærunt nequicquam.
 Nam quibus difficultatibus locorum Romanos clau-
 dere uoluerant, his ipsi tenebātur: uicti tamen percul-
 siq; maiore parte amissa cōsternati, quò fors tulerat
 confugiunt, partim syluis petitis partim flumine: qui
 tamen in fuga à nostris acriter insequentibus cōficiuntur.
 Cū interim nulla calamitate uictus Corbeus ex-
 cedere praelio syluasq; petere haud inuitatibus nostris

ad deditiōem potuit adduci, quā fortissimē praelian-
do, cōplureisq; uulnerando, cogeret eiatos iracundia
uictores in se tela conijcere. Tali modo re gesta, recen-
tibus praelij uestigijs ingressus Cēsār, cum uictos tan-
ta calamitate existimaret hosteis nuncio accepto locū
castrorum relicturos, quæ nō longius ab ea cæde ab-
esse, plus minus octo millibus passuū dicebantur (tam
etsi flumine impeditū transitum uidebat) tamen exer-
citu traducto progreditur. At Bellouaci reliquæq; ci-
uitates, repenti ex fuga paucis atq; his uulneratis re-
ceptis, qui syluarū beneficio casum cuitauerāt, omni-
bus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo,
amisso equitatu & fortissimis peditibus, cum aduen-
tare Romanos existimarent, cōcilio repenti cantu tu-
barum conuocato, conclamant, ut legati obsidesq; ad
Cēsarem mittantur. Hoc omnibus probato consilio,
Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, à qui-
bus ad id bellū auxilia mutuatus erat. Cæteri è uesti-
gio mittūt ad Cēsarem legatos, petuntq; ut ea poena sit
contentus hostiū, quam si sine dimicatione inferre in-
tegris posset, pro sua clemētia atq; humanitate, nun-
quam profectō esset illaturus: afflictas opes equestri
prælio Bellouacorū esse, delectorum peditū multa mil-
lia interijisse, uix re fugisse nuncios cædis, tamen ma-
gnū, ut in tanta calamitate Bellouacos eo prælio com-
modum esse cōsecutos, quod Corbeus autor belli, con-
cicator multitudinis, esset interfectus: nunq̄ enim se-
natum

natum tantū in ciuitate illo uiuo, quātum imperitam plebem potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar eodē tempore superiore anno Bellouacos cæterasq; Gallie ciuitates, suscepisse bellū pertinacissime, hos ex omnibus in sentētia permansisse, neq; ad sanitatem reliquorū deditioe esse perductos: scire atq; intelligere se causam peccati facillime mortuis delegari: neminē uero tantū pollere, ut inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellū cōcitare & gerere posset: sed tamen se contentū fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides cōficiunt. Concurrūt reliquarū ciuitatū legati, quæ Bellouacorū specularātur euentum, obsides dant, imperata faciūt, excepto Commio, quem timor cohibebat, cuiusq; fidei suam cōmittere salutem. Nam superiore anno, T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commiū comperisset sollicitare ciuitates, & cōiurationem contra Cæsare facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit comprimī posse: quem quia nō arbitrabatur uocatū in castra uenturū, ne tentando cautiore faceret, C. Volusenum Quadratū misit, qui cum per simulationē colloqui curaret interficiendū. Ad eam rē delectos tradidit centuriones. Cum in colloquiū uentū esset, et ut cōuenerat. manū Commij Volusenus arripuisset, centurio uelut insucta re permotus, celeriter à familiari

bus prohibitus Commij, cōficere hominē non potuit: gra-
 uiter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cū
 utrinq; gladij districti essent, nō tam pugnandi quā
 diffugiendi fuit utrorumq; consiliū: nostrorum, quod
 mortifero uulnere Commiū credebāt affectum: Gallo-
 rum, quod insidijs cognitis plura quā uidebant exti-
 mescebant. Quo facto, statuisse Commius dicebatur,
 nunq̄ in cōspectu cuiusquā Romani uenire. Bellico-
 sissimis gentibus deuictis, Cesar cum uideret nullam
 iam esse ciuitatē que bellū pararet quo sibi resisteret:
 sed nōnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere,
 ad præsens imperiū cuitandū pluris in parteis exer-
 citum dimittere cōstituit, M. Antoniū quæstorē cum
 legione duodecima sibi cōiungit, C. Fabium legatum
 cum cohortibus XXV. mittit in diuersissimā partem
 Gallie, quod ibi quasdā ciuitates in armis esse audie-
 bat: neq; C. Caniniū Rebilum legatū, qui in illis regio-
 nibus præerat, satis firmas duas legiones habere exi-
 stimabat, T. Labienū ad se euocat, legionemq; duode-
 cimam quæ cum eo fuerat in hybernis, in togatā Gal-
 liam mittit, ad colonias ciuium Romanorū tuendas:
 ne quod simile incōmodū accideret de incurSIONE Bar-
 barorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset:
 quia repentino latrocinio atq; impetu incola illorum
 erāt oppressi, ipse ad deuasandos depopulandosq; fines
 Ambiorigis proficiscitur: quem perterritū atq; fugien-
 tem cum redigi posse in suam potestatem desperasset,

prox

proximum suae dignitatis esse ducebat adeo fines eius vastare, ciuibus, aedificijs, pecore, ut odio suorū Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullū redditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatē. Cum in omneis fineis partiū Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atq; omnia caedibus, incendijs, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto, Labienū cum duabus legionibus in Treueros mittit: quorū ciuitas propter Germaniae uicinitatem quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate nō multum à Germanis differebat: neq; imperata unq̄ nisi exercitu coacta faciebat. Interim C. Caninius legatus cum magnā multitudinē conuuisse hostiū in fines Pictonum literis nūcijsq; Duracij cognouisset, qui perpetuo in amicitia Romanorū permāserat, quod pars quaedā ciuitatis eius defecisset, ad oppidū Lemouicum cōtendit. Quò cū aduentaret, atq; ex captiuis certius cognosceret, multis hominū millibus, Dumnaco duce Andiū, Duraciū clausum, Lemouicū oppugnari, neq; infirmas legiones hostibus cōmittere auderet, castra munito loco posuit. Dumnacus cum appropinquare Caniniū cognouisset, copijs omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. Cum cōplureis dies in oppugnatione cōsumpsisset, & magno suorū detrimēto nullā partem munitionū cōuelere potuisset, rursus ad obsidendū Lemouicū redit. Eodē tempore C. Fabius legatus complureis ciuitates

in fidem recipit, obsidibus firmat, literisq; C. Canini
 certior fit quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus
 cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendū.
 At Dumnaeus aduētū Fabij cognito, desperata salute
 si tempore eodē coactus esset & Romanū et externū
 sustinere hostem, & respicere ac timere oppidanos,
 repente eo ex loco cum copijs recedit, nec se satis tu-
 tum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim (quod erat
 ponte propter magnitudinē cōstratū) copias tradu-
 xisset. Fabius et si nondū in cōspectu uenerat hostiū,
 neq; se cum Caninio cōiunxerat, tamen doctus ab ijs
 qui locorum nouerant naturā, potissimū credidit ho-
 stes perterritos, eum locū quem petebant petituros.
 Itaq; cum copijs ad eundē pontem cōtendit, equita-
 tumq; tantū procedere ante agmen imperat legionū,
 quantū cum processisset sine defatigatione equorum,
 in eadem se reciperēt castra. Consequuntur equites no-
 stri, ut erat præceptū, inuaduntq; Dumnaei agmen,
 & fugienteis perterritosq; sub sarcinis in itinere ag-
 gressi, magna præda multis interfectis potiuntur. Itaq;
 re bene gesta se recipiunt in castra. Insequenti nocte
 Fabius equites præmittit sic paratos ut confligerent,
 atq; omne agmen moraretur dum cōsequeretur ipse.
 Cuius præceptis ut res gereretur, Q. Titatius Varus
 præfectus equitū, singularis & animi & prudentie
 uir, suos hortatur, agmenq; hostiū cōsecutus, turmas
 partim idoneis locis disponit, partim equitū prælium
comi=

committit. Cōsistit audacius equitatus hostiū, succeden-
 dentibus sibi peditibus: qui toto agmine subsistentes,
 equitibus suis contra nostros ferunt auxiliū. Fit præ-
 lū acri certamine. Namq; nostri cōtemptis pridie, su-
 peratisq; hostibus, cū subsequi legiones meminissent,
 & pudore cædendi & cupiditate per se conficiendi
 prælij, fortissime cōtra pedites præliantur, hostesq; ni-
 hil amplius copiarū accessurū credentes, ut pridie co-
 gnouerant, delendi equitatus nostri naæti occasionem
 uidebātur. Cum aliquandiu summa cōtentione dimi-
 carctur, Dumnacus instruit acie, que suis esset equiti-
 bus inuicem præsidio. Tum repente confertæ legiones
 in cōspectu hostiū ueniunt: quibus uisis percussæ Bar-
 barorū turme ac perterritæ acies hostiū, perturbato
 impedimentorum agmine, magno clamore discursuq;
 passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paulo
 ante cum resistantibus fortissime cōfluxerant, letitia
 uictoriæ elati, magno undiq; clamore sublato, ceden-
 tibus circūfusi, quantū equorū uires ad persequendū,
 dextræq; ad cædendū ualent, tantū eo prælio interfi-
 ciunt. Itaq; amplius millibus XII. aut armatorū aut
 eorū qui timore arma proiecerant interfectis, omnis
 multitudo capitur impedimentorū. Qua ex fuga cum
 constaret Drapetem Senonē, qui ut primū defecerat
 Gallia, collectis undiq; perditis hominibus, seruis ad
 libertatē uocatis, exulibus omnīū ciuitatū accitis, re-
 ceptis latronibus, impedimēta & cōmeatus Romano

rum interceperat, non amplius hominū duobus millibus ex fuga collectis prouinciā petere, unaq; consiliū cum eo Luteriū Cadurcum cepisse, quem in superiore cōmentario prima defectione Gallie facere in prouinciam impetū uoluisse, cognitum est. Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequēdos cōtendit, ne de timore aut detrimēto prouinciæ magna infamia perditorum hominū atrocinijs caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes reliquasq; proficiscitur ciuitates, quarū eo prælio quod cum Dumnaeco fecerat, copias esse accitas sciebat. Nō enim dubitabat quin recenti calamitate submissiores essent futura: dato uero spacio ac tempore, eodem instante Dumnaeco possent cōcitari. Qua in re summa felicitas celeritasq; in recipiendis ciuitatibus Fabiū cōsequitur. Nam Carnutes, qui sepe uexati nunq̄ pacis fecerant mentionē, datis obsidibus ueniūt in deditionē, ceteræq; ciuitates posite in ultimis Gallie finibus oceano cōiunctæ, quæ Armoricæ appellātur, autoritate adductæ Carnutiū, aduentu Fabij legionūq; imperata sine mora faciūt. Dumnaecus suis finibus expulsus, errans latitansq; solus extremas Gallie regiones petere coactus est. At Drapes, unaq; Luterius, cum legiones Caniniūq; adesse cognoscerēt, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarēt prouinciæ fines intrare posse, nec iam liberā uagandi latrocinandiq; facultatē haberēt, consistūt in agris Cadurcorū. Ibi cum Luterius apud
suos

suos ciues quondā integris rebus multū potuisset, sem-
 perq; autor nouorū consiliorum magnā apud Barba-
 ros autoritatē haberet, oppidum Vxellodunum, quod
 in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum,
 occupat suis et Drapetis copijs, oppidanosq; sibi con-
 iungit. Quo cum confestim C. Caninius uenisset, ani-
 maduerteretq; omnes oppidi partes præruptissimis sa-
 xis esse munitas, quod defendente nullo, tamen arma-
 tis ascendere esset difficile, magna autē impedimenta
 oppidanorū uideret, quæ si clandestina fuga subtra-
 here conarētur, effugere non modo equitatum, sed ne
 legiones quidem possint, tripartito cohortibus diuisis
 trina excelsissimo loco castra fecit, à quibus paulatim
 quantū copię patiebantur, uallum in oppidi circuitu
 ducere instituit. Quod cum animaduertent oppida-
 ni, miserrimaq; Alexiæ memoria solliciti, similem ca-
 sum obsessionis uererētur, maximeq; ex omnibus Lur-
 terius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret
 rationem frumenti esse habendam: cōstituunt omnium
 consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expe-
 ditis ad importandum frumentum proficisci. Eo con-
 silio probato, proxima nocte, duobus millibus arma-
 torum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Lute-
 rius educunt. Ii paucos dies morati, ex finibus Cadur-
 corum, qui partim re frumentaria subleuare eos cu-
 picbant, partim prohibere quo minus sumerent, non
 poterant, magnum numerum frumenti comparant.

Nona

Nonnunq̄ autē expeditionibus nocturnis castella no-
 strorū adoriuntur. Quā ob causam C. Caninius toto
 oppido munitiones circumdare conatur, ne aut opus
 effectū tueri nō possit, aut plurimis in locis infirma di-
 sponat præsidia. Magna copia frumētī cōparata con-
 fidunt Drapes et Luterius, nō longius ab oppido X.
 millibus passuū, unde paulatim frumentū in oppidum
 supportaret, ipsi inter se prouincias partiūtur. Dra-
 pes castris præsidio cum parte copiarū restitit: Lute-
 rius agmen iumentorū ad oppidū adducit. Dispositis
 ibi præsidijs, hora noctis circiter decima, syluestribus
 angustisq; itineribus frumentū importare in oppidū
 instituit. Quorū strepitum uigiles castrorū cum sen-
 sissent, exploratoresq; missi quæ ageretur renuncia-
 sent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis, ex
 proximis castellis in frumētarios sub ipsam lucem im-
 petum fecit. si repentino malo perterriti diffugiūt ad
 sua præsidia. Quæ nostri ut uiderūt, acrius contra ar-
 matos incitati, neminem ex eo numero uiuū capi pa-
 tiuntur. Profugit inde cum paucis Luterius, nec se re-
 cipit in castra. Re bene gesta, Caninius ex captiuis
 comperit partem copiarū cum Drapete esse in castris
 intra millia passuū X. Quæ re ex compluribus cogni-
 ta, cum intelligeret fugato duce altero, perterritos re-
 liquos facile opprimi posse, magnæ felicitatis esse arbi-
 trabatur, neminem ex eade refugisse in castra, qui de
 accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. Sed
 cum

eum in experiundo periculū nullū uideret, equitatum
 omnē Germanosq; pedites summæ uelocitatis omneis
 ad castra hostiū præmittit: ipse legionem unam intra
 castra distribuit, alteram secum expeditā ducit. Cum
 propius hostē accessisset, ab exploratoribus quos præ
 miserat cognoscit, castra eorum (ut Barbarorum serē
 cōsuetudo est) relictis locis superioribus, ad ripas flu
 minis esse demissa: at Germanos equitesq; impruden
 tibus omnibus de improviso aduolasse, et præliū com
 misisse. Qua re cognita, legionē armatā instructāq;
 adducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato,
 loca superiora capiūtur. Quod ubi accidit, Germani
 equites signis legionis uisis, uehementissime prælian
 tur. Coniunctim omnes cohortes undiq; impetum faci
 unt: omnibus aut interfectis aut captis, magna præda
 potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius
 felicissime re gesta, sine ullo penē militis uulnere, ad
 obsidendos oppidanos reuertitur, externoq; hoste de
 leto, cuius timore augere præsidia & munitione op
 pidanos circū dare prohibitus erat, opera undiq; im
 perat administrari. Venit eodē cū suis copijs postero
 die C. Fabius, partemq; oppidi sumit ad obsidendum.
 Cæsar interim M. Antoniu quæstorem cum cohorti
 bus XV. in Bellouacis reliquit, ne qua rursus nouorū
 consiliorum ad capiendū bellū facultas daretur: ipse
 reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat, timen
 tes omnium animos cōsolatione sanat. Cum in Carnu
 tes uer

tes uenisset, quorum cōsilio in ciuitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos propter conscientiam facti timere animaduvertebat, quo celerius ciuitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius & cōcitatore[m] belli Cutruatum ad supplicium deposcit. Qui & si ne ciuib[us] quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quesitus in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Caesar contra naturam suam, maximo militum consensu, qui omnia pericula & detrimeta belli à Cutruato accepta referrebat, adeo ut uerberibus exanimatum corpus securi feriretur. Ibi crebris literis Caninij sit certior, quæ de Drapete & Luterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum & si paucitate contemnebat, tamen pertinaciam magna pena esse faciendam iudicabat, ne uniuersa Gallia non uires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, neue hoc exemplo ceteræ ciuitates, locorum opportunitate fretæ, se uindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ prouinciæ, quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum uereretur. Itaque C. Calenium legatum cum legionibus duabus relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu quam potest celerime ad Caninium contendit. Cum contra expectationem omnium Caesar Vxellodunum uenisset, oppidumque operibus clausum animaduverteret, neque ab oppugnatione

Nonne recedi uideret ulla cōditione posse, magna autē
 copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis co-
 gnosceret, aqua prohibere hostē tentare cœpit. Flumē
 infimā uallem diuidebat, quæ penē totū montē cinge-
 bat, in quo positum erat præruptum undiq; oppidum
 Vxellodunū: hoc auertere loci natura prohibebat. Sic
 enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullā in par-
 tem depressis fossis deriuari posset. Erat autē oppidanis
 difficilis & præruptus eò descensus, ut prohibentibus
 nostris sine uulneribus ac periculo uitæ, neq; adire flu-
 men, neq; arduo se recipere possent ascēsu. Quæ diffi-
 cultate eorū cognita, Cæsar sagittarijs funditoribusq;
 dispositis, tormentis etiā quibusdā locis contra facillē
 mos descēsus collocatis, aqua fluminis prohibebat op-
 pidanos: quorū omnis postea multitudo aquatū unum
 in locū conueniebat. Sub ipsius enim oppidi murū ma-
 gnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ serē pedum
 CCC. interuallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte
 prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Cæ-
 sar unus uideret non sine magno periculo, è regione
 eius uineas agere aduersus montē & aggeres struere
 cœpit, magno cum labore & continua dimicatione.
 Oppidani enim loco superiore decurrunt, & eminus
 sine periculo præliantur, multosq; pertinaciter suc-
 cedentes uulnerant. Non deterrentur tamen milites
 nostri uineas proferre, & labore atque operibus la-
 sorum uincere difficultates, Eodem tempore tectos
 cuniculos

LIBER

cuniculos agunt ad caput fontis: quod genus operis si-
 ne ullo periculo & sine suspitione hostium facere lice-
 bat. Extruitur agger in altitudinē pedum nouem, col-
 locatur in eo turris decem tabulatorū, non quidē quæ
 mœnibus æquaretur (id enim nullis operibus effica pō-
 terat,) sed quæ superare fontis fastigium posset. Ex ea
 cum tela tormentis iacerētur ad fontis aditus, nec sine
 periculo possent aquari oppidani, nō tantum pecora
 atq; iumenta, sed etiā magna hominū multitudo siti
 consumebatur. Quo malo perterriti oppidani, cupas
 seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera
 prouoluūt. Eodē tempore acerrime præliantur, ut ab
 incendio restinguēdo dimicationis periculo deterreāt
 Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma
 existit. Quæcūq; enim per locū præcipitē missa erāt,
 ea uineis et aggere suppressa cōprehendebāt id ipsum
 quod morabatur. Milites contra nostri, quanq̄ peri-
 culoso genere prælij locoq; in quo premebatur, tamen
 omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gere-
 batur & excelso loco, & in conspectu exercitus no-
 stri: magnusq; utrinq; clamor oriebatur, ita ut quisq;
 poterat maxime insignis, quo notior testatorq; uir-
 tus eius esset, telis hostium flammæq; se offerebat. Cæ-
 sar cum complureis suos uulnerari uideret, ex omni-
 bus oppidi partibus cohortes montem ascendere, &
 simulatione mœnium occupandorum clamorem un-
 diq; iubet tollere. Quo factō perterriti oppidani, cum
 quid agere

quid ageretur in locis reliquis essent ignari, reuocant
 ab impugnandis operibus armatos, murisq; disponunt.
 Ita nostri sine praelij facti, celeriter opera flamma com-
 prehensa partim restinguunt, partim interseindunt. Cui
 pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte
 suorum siti amissa, in sententia permancbant. Ad po-
 stemum cuniculis uenae fontis intereisa sunt atq; auer-
 se: quo facto repente fons perennis exhaustus, tantam
 attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non homi-
 num consilio, sed Deorum uoluntate factum putarent.
 Itaq; necessitate coacti se tradiderunt. Caesar, cum suam
 lenitatem cognitam omnibus sciret, neq; uereretur, ne
 quid crudelitate naturae uideretur asperius fecisse, ne-
 q; exitum consiliorum suorum animaduerteret, si tali ra-
 tione diuersis in locis plures rebellare coepissent, ex-
 emplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. Itaq;
 omnibus qui arma tulerant, manus praecidit, uitamq;
 coecepit, quo testatior esset poena improborum. Drapes
 quem captum esse a Caninio docui, siue indignatione
 dolore uinculorum, siue timore grauioris supplicij, pau-
 cis diebus sese cibo abstinuit, atq; ita interiit. Eodem tem-
 pore Lutcrius, quem profugisse ex praelio scripsi, cum
 in potestate uenisset Epasnaeti Aruerni (crebro enim
 mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod
 nusquam diutius sine periculo comoraturus uideba-
 tur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Ca-
 sare habere) hunc Epasnaetus Aruernus amicissimus
 & popu-

populi Ro. sine dubitatione ulla uinctum ad Cesarens
duxit, Labienus interim in Treueris equestre præliū
secundū facit, compluribusq; Treueris interfectis, &
Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia dene-
gabant, principes eorum uiuos in suam redegit pote-
statem: atq; in ijs Surum Heduum, qui & uirtutis &
generis summā nobilitatē habebat, solusq; ex Heduis
ad id tempus permāserat in armis. Ea re cognita, Cæ-
sar cum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas ui-
deret, iudicaretq; superioribus æstiuis Galliam deuic-
tam & subactam esse, Aquitaniā nunq̄ ipse adisset,
sed per P. Crassum quadā ex parte deuicisset, cū dua-
tus legionibus in eam partem est profectus, ubi extre-
mum tempus consumeret æstiuorū. Quam rem sicut
cætera celeriter feliciterq; cōfecit: namq; omnes Aqi-
taniæ ciuitates legatos ad eum miserunt, obsidesq; ei
dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitū præsi-
dio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in
hyberna deduxit, quatuor legiones in Belgio colloca-
uit. Cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio,
& Q. Tullio legatis, duas in Heduos misit: quorum in
omni Gallia summam esse autoritatē sciebat, duas in
Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnē regio-
nem coniunctā Oceano continerent. Duas reliquas in
Lemouicum fines nō longe ab Aruernis, ne qua pars
Galliæ uacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in pro-
uincia moratus, cum celeriter omnes conuentus per-

eueniſſet, publicas controuerſias cognouiſſet, bene-
 meritis premia tribuiſſet: cognoscendi enim maximã
 facultatẽ habebat, quali quiſq; animo in Rempub. fu-
 iſſet totius Gallia defectione, quam ſuſtinuerat fideli-
 tate atq; auxilijs prouincie illius. His rebus cõfectis,
 ad legiones in Belgium ſe recepit, hybernauitq; Ne-
 metocenna, ibi cognoscit Commium Atrebatem præ-
 lio cum equitatu ſuo contendiſſe. Nam cum Antonius
 in hyberna ueniſſet, ciuitasq; Atrebatum in officio ma-
 neret, Commius, qui poſt illam uulnerationẽ, quam ſu-
 pra commemorauimus, ſemper ad omnes motus paratus
 ſuis ciuibus eſſe conſueſſet, ne conſilia belli quærenti-
 bus, autor armorum, duxq; deeſſet, parente Romanis
 ciuitate, cum ſuis equitibus, ſe ſuosq; latrocinijs ale-
 bat: infeſtisq; itineribus commeatus cõplures, qui com-
 portabantur in hyberna Romanorum intercipiẽbat.
 Erat attributus Antonio præfectus equitum. C. Volu-
 ſenus Quadratus, qui cum eo hybernaret, hunc Anto-
 nius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Vo-
 luſenus autem ad eam uirtutem quæ ſingularis in eo
 erat, magnum odium Commij adiungebat, quo liben-
 tius id faceret, quod imperabatur. Itaq; diſpoſitis inſi-
 dijs, ſæpius eius equites aggreſſus, ſecunda prælia fa-
 ciebat. Nouiſſime cum uehementius contenderetur, ac
 Voluſenus ipſius intercipiendi Commij cupiditate
 pertinacius eum cum paucis inſecutus eſſet, ille autem
 fuga uehementi Voluſenum longius produxiſſet,

LIBER

repente omnium suorum inuocat fidem atque auxilium, ne sua uulnera perfidia interposita paterentur multa, cōuer-
 soque equo se à cæteris incautius permittit in præfectum.
 Faciunt idem omnes eius equites, paucosque nostros cum
 uertunt, atque insequuntur. Commius incensum calcari
 bus equum iungit equo Quadrati, lanceaque infesta me-
 dium femur eius magnis uiribus traiecit. Præfecto uul-
 nerato, non dubitant nostri resistere, et conuersi hos-
 tem pellere. Quod ubi accidit complures hostium ma-
 gno nostrorum impetu pulsati uulnerantur: et partim in
 fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi
 malum dux equi uelocitate euitauit, grauiter uulnera-
 tus Præfectus, ut uita periculum aditurus uideretur, re-
 fertur in castra. Commius autem siue expiato suo dolore
 siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium
 mittit, sequi ubi futurum ubi præscripserit, et ea facturum
 quæ imperauerit, obsidibus datis firmat. Vnum illud
 orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum ueniat
 cuiusquam Romani: quam postulationem Antonius, cum
 iudicaret ab iusto nasci timore, ueniam petenti dedit,
 obsides accepit.

SCIO Cæsarem sin-
 gulorum annorum singulos commentarios fecisse, quod
 ego non existimaui mihi esse faciendum, propterea
 quod insequens annus L. Paulo, et C. Marcello con-
 sulibus, nullas habet Gallie magnopere res gestas, ne
 quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exerci-
 tusque eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaque

atq; huic Commentario statui. Cæsar cū in Belgio hyc
 maret, unum illud propositū habebat, cōtinere in ami-
 citia ciuitates, nulli spem aut causam dare armorum;
 nihil enim minus uolebat, quā sub discessu suo neces-
 sitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, nec cum ex-
 erciturum deducturus esset, bellū aliquod relinqueretur,
 quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo sus-
 sciperet. Itaq; honorifice ciuitates appellando, princi-
 pes maximis præmijs afficiendo, nulla onera noua im-
 ponendo, defessam tot aduersis prælijs Galliam, con-
 ditione parendi meliore facile in pace continuit. Ipse
 hybernis peractis contra consuetudinē in Italiā quā
 maximis itineribus est profectus, ut municipia & co-
 lonias appellaret, quibus M. Antonij quæstoris sui cō-
 mendarēt sacerdotij petitionē. Contendebat enim gra-
 tia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quē
 paulò ante præmiserat ad peditiōnē, tum acriter con-
 tra factionē & potentiā paucorū, qui M. Antonij re-
 pulsa Cæsaris recedentis conuellere gratiam cupiebāt.
 Hunc & si Augurem prius factum, quā Italiam at-
 tingeret in itinere audierat, tamen non minus iustanz
 sibi causam municipia & colonias adeundi existima-
 uit, ut ijs gratias ageret, quod frequentia atq; officitiū
 suum Antonio præstitissent. simulq; se & honorē suū
 insequentis anni commendaret; propterea quod inso-
 lenter aduersarij sui gloriarētur. L. Lentulum, & C.
 Marcellum consules creatos, qui omnem honorem &

LIBER

dignitatē Caesaris expoliarent, ereptum Sergio Galba
 consolatū, cū is multo plus gratia, suffragijsq; ualuis-
 set, quod sibi coniunctus & familiaritate & necessitu-
 dine legationis esset. Exceptus est Caesaris aduētus ab
 omnibus municipijs & colonijs incredibili honore,
 atq; amore. Tum primū enim ueniebat ab illo uniuersa
 Gallie bello: nihil relinquebatur quod ad ornatum
 portarū, itinerum, locorumq; omnium, qua Caesar itu-
 rus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitu-
 do obuiam procedebat. Hostiae omnibus locis immola-
 bantur, triclinijs stratis fora, templaq; occupabantur,
 ut uel expectatissimi triumpho leticia percipi posset.
 Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas
 apud humiliores. Cum omnes regiones Gallie To-
 gatae Caesar percucurrisset, summa celeritate ad exer-
 citum Nemetocennam redijt, legionibusq; ex omnibus
 hybernis ad fines Treuerorum euocatis, eo profectus
 est, ibiq; exercitū lustrauit. T. Labienū Gallie Toga-
 ta praefecit, quo maiore commendatione cōciliaretur
 ad Consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum facie-
 bat, quantum satis esse ad mutationē locorū propter
 salubritatē existimabat. Ibi quamquā crebro audiebat
 Labienum ab inimicis suis sollicitari, certiorq; fie-
 bat, id agi paucorum consilijs, ut interposita Senatus
 autoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen
 neq; de Labieno credidit quicquā, neq; contra Se-
 natus autoritatē, ut aliquid faceret, potuit adduci. Iu-

dicabat enim liberis sententijs patrum conscriptoriã causam suam facile obtineri. Nam C. Curio Tri. ple. cū Cesaris causam dignitatemq; defendendã suscepisset, sepe erat Senatui pollicitus, si quem timor armorum Cesaris læderet, & quoniam Pompeij dominatio atq; arma non minimũ terrorem foro inferrent, discederet uterq; ab armis, exercitusq; dimitteret: fore eo facta liberam & sui iuris ciuitatem, neq; hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere coepit, quod ne fieret, Consules, amiciq; Pompeij iusserunt, atq; ita rem moderando, discesserunt. Magnum hoc testimonium Senatus erat uniuersi, conueniensq; superiori facto. Nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Cesaris dignitatem, contra legem Pompeij & Crassi, retulerat ante tempus ad Senatum de Cesaris prouincijs, sententijsq; dictus discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cesaris inuidia querebat, Senatus frequens in alia omnia transijt, quibus non frangebantur animi inimicorum Cesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset Senatus id probare, quod ipsi constituisserunt. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cesare mitterentur, neque obscure hæc due legiones uni Cesari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cesarem miserat confectam ex electu prouinciæ, Cesari eam tanquã ex suo nu-

LIBER

mero dedit. Caesar tamen cum de uoluntate aduersa-
 riorum se expoliari nemini dubiū esset, Cn. Pompeio
 legionem remisit, & suo numero, XV. quā in Gallia
 citeriore habuerat, ex S. C. iubet tradi: in eius locum
 XIII. legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tuere-
 tur, ex quibus præsidijs, XV. deducebatur. Ipse exer-
 citum distribuit, per hyberna C. Trebonium cum legio-
 nibus. IIII. in Belgio collocat. C. Fabium cum totidem
 in Heduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam
 fore Galliam, si Belge quorum maxima uirtus, & He-
 dui, quorum autoritas summa esset, exercitibus conti-
 nerentur. Ipse in Italiam profectus est. Quo cum ue-
 nisset, cognoscit, per M. Marcellum cōsulem legiones
 duas ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthiciū
 bellum duci, Cn. Pompeio traditas, atq; in Italia reten-
 tas esse. Hoc factō, quamquā nulli erat dubium quin
 arma contra Cæsarem pararentur, tamen Cæ-
 sar omnia patiēda esse statuit, quoad
 sibi spes aliqua relinqueretur,
 iure potius dis-
 ceptandi,
 quām belliger-
 rendi.

C. Iulij

C. IULII CAESARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO CIVILI. LIBER PRIMVS.

LITERIS A FABIO, C. Caesaris cōsulibus redditis, egre ab ijs impetratū est summa Tribunorum Pleb. contentione, ut in Senatu recitarētur. Vt uero ex literis ad Senatum referretur impetrari non potuit. Referunt

Consules de Repub. in ciuitate. L. Lentulus consul Senatui Reiq; publicæ se non defuturū pollicetur, si audacter, ac fortiter sententias dicere uelint. sin Caesarē respiciant, atq; eius gratiā sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consiliū capturū, neq; Senatus auctoritati obtemperaturū, habere se quoq; ad Caesaris gratiam atq; amicitia receptū. In eandem sententiā loquitur Scipio, Pompeio esse in animo Reipub. non deesse si Senatus sequatur, si cunctetur, atq; agat lenius, nec quicquam eius auxilium, si postea uelit, Senatū imploraturū. Hæc Scipionis oratio, quod Senatus in urbe habebatur. Pompeiusq; aderat, ex ipsius ore Pompeij mitti uidebatur. Dixerat aliquis leniore sententiam, ut primo M. Marcellus ingressus in eam orationē, non oportere ante de Repub. ad Senatū re-

LIBER

ferri quæ delectus tota Italia habiti, & exercitus cõscrip-
 ti essent, quo præsidio, tuto & libere Senatus, quæ uel-
 let decernere auderet, ut M. Calidius, qui censebat, ut
 Pompeius in suas prouincias proficisceretur, ne qua
 esset armorũ causa, timere Cæsare abreptis ab eo dua-
 bus legionibus, ne ad eius periculũ reseruare, & reti-
 nere eas ad urbem Pompeius uideretur, ut M. Rufus,
 qui sententiã Calidij paucis ferè mutatis uerbis seque-
 batur. si omnes conuitio L. Lentuli Consulis corrupti
 exagitabantur. Lentulus sententiã Calidij pronuncia-
 turum se omnino negauit. Marcellus perterritus con-
 uitijs à sua sententia discessit. Sic uocibus Cõsulis, ter-
 rora presentis exercitus, minis amicorũ Pompeij ple-
 riq; compulsi, inuiti & coacti Scipionis sententiã se-
 quuntur, uti ante certam diem Cæsar exercitũ dimit-
 tat. Si non faciat, cum aduersus Rempub. facturũ uide-
 ri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius Tri. Ple. Refer-
 tur confestim de intercessione Tribunorũ, dicuntur sen-
 tentiæ graues, ut quisq; acerbissime crudelissimeq; di-
 xit, ita quàm maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur
 Misso ad uesperã Senatu, omnes qui sunt eius ordinis
 à Pompeio euocantur. Laudat Pompeius, atq; in po-
 sterum confirmat, segniores castigat. atq; incitat, mul-
 ti undiq; ex ueteribus Pompeij exercitibus, spe præ-
 miorum atq; ordinũ euocantur, multi ex duabus legio-
 nibus, quæ sunt traditæ à Cæsare accersuntur. Com-
 pletur Vrbs, ad ius Comitiorũ Tribunos Ple. C. Curio

euocat: omnes amici Consultum, necessarij Pompeij,
 atq; eorū qui ueteres inimicitias cū Cesare gerebant,
 coguntur in Senatū: quorū uocibus, & concursu ter-
 rentur infirmiores, dubij confirmātur, plerisq; uero li-
 bere potestas decernendi eripitur: pollicetur L. Piso
 censor sese iturū ad Cesarē. Item L. Roscius prætor,
 qui de his rebus eum doceant. Sex dies ad eam rem cō-
 ficiendā spacij postulāt. Dicūtur etiā à nonnullis sen-
 tentiæ, ut legati ad Cesarē mittātur, qui uoluntatē Se-
 natus ei proponant, omnibus his resistitur, omnibusq;
 oratio Cons. Scipionis, Catonis opponitur. Catonē ue-
 teres inimicitia Cesaris incitant, & dolor repulse.
 Lentulus aris alieni magnitudine, & spe exercitus ac
 prouinciarū, & regem appellandorum largitionibus
 mouetur: seq; alterū fore Syllam inter suos gloriatur,
 ad quem summa imperij redeat. Scipionē eadem spes
 prouinciæ, atq; exercitiū impellit, quos se pro neces-
 situdine pariturū cum Pompeio arbitratur, simul iudic-
 iorū metus, adulatio, atq; ostentatio sui & potentū,
 qui in Repub. iudicijsq; tum plurimum pollebant. Ipse
 Pompeius ab inimicis Cesaris incitatus, quod neminē
 dignitate secum exæquari uolebat, totū se ab eius ami-
 citia auerterat, & cum communibus inimicis in gra-
 tiam redierat: quorum ipse maximam partem illo affi-
 nitatis tempore adiūxerat Cesari. Simili infamia dua-
 rum legionum permotus, quas ab itinere Asiæ, Syriae
 q; ad suam potentiam, dominatumq; cōuerterat, rens
 ad 43.

ad arma deduci studebat. His de causis aguntur omnia
 raptim, atq; turbate, neq; docendi Cæsaris propinquis
 eius spatium datur, nec Tri. ple. sui periculi deprecandi
 neq; etiam extremi iuris intercessionē retinendi, quod
 L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur, sed de sua salute
 die septimo cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi
 superioribus tēporibus Tri. ple. octauo deniq; men-
 se suarū actionū respicere, ac timere consueuerāt. De-
 curritur ad illud extremū atq; ultimum S. C. quo, nisi
 penē in ipso urbis incendio, atq; desperatione omnium
 salutis, latorum audacia, nunquam ante discessum est,
 dent operam Con. P. R. tri. ple. quiq; Con. sunt ad ur-
 bem, ne quid Respub. detrimenti capiat. Hæc S. C. per
 scribuntur ad. VII. Idus Ianuarij. Itaq; quinq; primis
 diebus quibus haberi Senatus potuit, qua ex die consu-
 latum iniit Lentulus biduo excepto Comitiali, & de
 Imperio Cæsaris, & de amplissimis uiris tri. ple. gra-
 uissime acerbissimeq; decernitur. Profugiunt statim ex
 urbe tri. ple. seseq; ad Cæsarem conferunt. Is eo tēpo-
 re erat Rauennæ, expectabatq; suis leuissimis postula-
 tis responsa, si qua hominū æquitate, res ad ocium de-
 duci posset. Proximis diebus habetur Senatus extra
 urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionē osten-
 derat, agit. Senatus uirtutem cōstantiamq; collaudat,
 copias suas exponit, legiones habere sese paratas. X.
 Præterea cognitū compertūq; sibi, alieno esse animo
 in Cæsarem milites, neq; ijs posse persuaderi, uti eum
 desererent

defendat, aut sequantur. Statim de reliquis rebus ad
 Senatū refertur, tota ut Italia delectus habeatur. Factus
 Sylla prope in Mauritaniam mittatur: pecunia
 uti ex arario Pompeio detur, refertur etiam de Rege
 Iuba, ut socius sit atq; amicus. Marcellus uero passu-
 rū se in præsentiā negat. De Fausto impedit Philippus
 tri. ple. De reliquis rebus S. C. perscribuntur. Prouin-
 ciæ priuatis decernuntur, duæ consulares, reliquæ præ-
 toriæ. Scipioni obuenit Syria. L. Domitio Gallia, Phi-
 lippus & Marcellus priuato consilio prætereuntur,
 neq; eorū sortes deiciuntur. In reliquas prouincias præ-
 tores mittuntur: neq; expectant, quod superioribus annis
 acciderat, ut de eorum Imperio ad populū referatur,
 paludatiq; uotis nuncupatis exeunt. Consules, quod
 ante id tempus acciderat nunq̄, ex urbe proficiscun-
 tur. Lictoresq; habent in urbe ex capitolio priuatim,
 cōtra omnia uetustatis exempla. Tota Italia delectus
 habentur, arma imperantur, pecuniæ à municipijs ex-
 iguntur, & e fanis tolluntur: omnia diuina & huma-
 na iura permiscuntur. Quibus rebus cognitis, Caesar
 apud milites concionatur: omnium temporum iniurias
 inimicorū in se commemorat, à quibus & inductū &
 deprauatū Pompeium queritur, inuidia atq; obtre-
 tatiōe laudis suæ, cuius ipse honori & dignitati semp̄
 fauerit, adiutorq; fuerit. Nouū in Repub. introductū
 exemplū queritur, ut Tribunitia intercessio armis no-
 baretur atq; opprimeretur, quæ superioribus annis ar-
 mis

LIBER

mis esset restituta: Syllam nudata omnibus rebus Tri-
 bunitia potestate, tamē intercessionē liberā reliquisse.
 Pompeium, qui amissam restituisse uideatur, dona etiā
 quæ ante habuerat, ademisse. Quotiescunq; sit decre-
 tum, darent magistratus operam, ne quid Respub. de-
 trimenti caperet, qua uoce, & quo S. C. populus Ro.
 ad arma sit uocatus, factum in perniciosis legibus, in
 ui Tribunitia, in secessione populi, templis, locisq; edi-
 tioribus occupatis, atq; hæc superioris ætatis exempla
 expiata Saturnini, atq; Gracchorum casibus docet:
 quarū rerū illo tempore, nihil factum, nec cogitatum
 quidem: nulla lex promulgata, non cū populo agi cœ-
 ptum, nulla secessio facta, hortatur cuius Imperatoris
 ductu nouem annis Rempub. felicissime gesserint, plu-
 rimaq; prælia secunda fecerint, omnem Galliam, Ger-
 maniamq; pacauerint, ut eius existimationē, dignita-
 temq; ab inimicis defendant. Conclamant legionis ter-
 tiæ decimæ, quæ aderat, milites (hanc enim initio tu-
 multus euocauerat, reliquæ nondū conuenerant) sese
 paratos esse Imperatoris sui, Tribunorumq; ple. iniu-
 rias defendere. Cognita militū uoluntate, Ariminum
 cum ea legione proficiscitur, ibiq; Tri. ple. qui ad eum
 confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hybernis
 euocat, & subsequi iubet, cō L. Cæsar adolescens ue-
 nit, cuius pater Cæsaris erat legatus. Is reliquo sermo-
 ne confecto, cuius rei causa uenerat, habere se à Pom-
 peio ad eum priuati officij mandata demonstrat, uelle

Pompeio

Pompeium se Casari purgatū, ne ea quæ Reipub. cau-
 sa egerit, in suā contumeliā uertat: semper se Reipub.
 cōmoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora. Ca-
 sare quoq; pro sua dignitate debere, & studium &
 iracundiā suam Reipub. dimittere: neq; adeo grauitè
 irasci inimicis, ne cū illis nocere se speret, Reipub. no-
 ceat, pauca eiusdē generis addit cū excusatione Pom-
 peij coniuncta: eadem ferè atq; eisdē de rebus prætor
 Roscius agit cum Casare, sibiq; Pompeium commemo-
 rasse demonstrat. Quæ res & si nihil ad leuandas ini-
 iurias pertinere uidebantur, tamen idoneos nactus ho-
 mines, per quos ea quæ uellet ad eum perferrentur, pe-
 tit ab utroq; quoniā Pompeij mādāta ad se detulerint
 ne grauentur, sua quoq; ad eum postulata deferre, si
 paruo labore magnas cōtrouersias tollere, atq; omnē
 Italiam metu liberare possent, sibi semper Reipub. pri-
 mam fuisse dignitatē, uitaq; potiorē: doluisse se quod
 P. Ro. beneficiū sibi per contumeliā ab inimicis extor-
 queretur, ereptoq; semestri imperio, in urbem retrabe-
 retur, cuius absentis rationē haberi proximis Comi-
 tijs populus iussisset: tamen hanc honoris iacturā suā
 Reipub. causa æquo animo tulisse, cū literas ad Sena-
 tum miserit, ut omnes ab exercitibus discederēt, ne is-
 quidē impetrauisset, tota Italia delectus haberi, retine-
 ri legiōes duas, quæ ab se simulatiōe Parthici belli sint
 abductæ, ciuitatē esse in armis, quo nam hæc omnia,
 nisi ad suā perniciem pertinere: sed tamē ad omnia se
 descē

descendere paratum, atq; omnia pati Reipub. causa.
 Proficiscatur Pompeius in suas prouincias, ipsi exerci-
 tus dimittantur, discedant in Italia omnes ab armis,
 metus è ciuitate tollatur, libera Comitia, atque omnis
 Respub. S. P. Q. R. permittatur. Hæc quo facilius cer-
 tisq; conditionibus fiant, & iurciurando sanciantur,
 aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere, fo-
 re uti per colloquia omnes controuersæ cõponantur.
 Acceptis mandatis Roscius cū L. Cæsare Capuam per-
 uenit, ibiq; consules, Pompeiumq; inuenit, postulata
 Cæsaris renunciat. Illi deliberata respondet, scriptaq;
 ad eum mandata per eos remittit, quorum hæc erat
 summa. Cæsar in Galliam reuerteretur, Arimino exce-
 deret, exercitus dimitteret: quæ si fecisset, Pompeium
 in Hispanias iturū. Interea quoad fides esset data, Cæ-
 sarem facturū quæ polliceretur, nō intermissuros Con-
 sules, Pompeiumq; delectus. Erat iniqua conditio po-
 stulare, ut Cæsar Arimino excederet, atq; in prouin-
 ciam reuerteretur. Ipsum & prouincias & legiones
 alienas tenere, exercitū Cæsaris uelle dimitti, delectus
 habere, polliceri se in prouinciã iturum, neq; ante quē
 diem iturus sit definire, ut si peracto Cæsaris cõsulatu,
 Pompeius profectus non esset, nulla tamē mendaciæ re-
 ligatione obstrictus uideretur, tempus uero colloquio nō
 dare, neq; accessurū polliceri, magnam pacis despera-
 tionem afferebat. Itaq; Ab Arimino M. Antonium cū
 cohortibus quinque Arretium mittit. Ipse Arimini cum
 duca

duabus legionibus subsistit, ibiq; delectū habere insti-
 tuit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus
 occupat. Interea certior factus Tignium Thermū præ-
 torem cohortibus quinque tenere, oppidū munire, om-
 niumq; esse Tigniorum optimā erga se uoluntatē, Ci-
 rionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri & Arimi-
 ni habebat, mittit. Cuius aduentu cognito, diffusus mu-
 nicipij uolūtatis Thermus cohortes ex urbe educit &
 profugit: milites in itinere ab eo discedunt ac domum
 reuertuntur. Curio omnium summa uoluntate Tignium
 recipit. Quibus rebus cognitis, confusus municipiorū
 uoluntatibus, Caesar cohortes legionis. XIII. ex præsi-
 dijs deducit, Auximumq; proficiscitur, quod oppidū
 Actius cohortibus introductis tenebat, delectūq; toto
 Piceno circummissis Senatoribus habebat. Aduetu Cæ-
 saris cognito Decuriones Auximi ad Actium Varum
 frequentes conueniunt: docent sui iudicij rem non esse
 neq; se neq; reliquos municipes pati posse. C. Cæsarem
 imperatorem bene de Re pub. meritū, tantis rebus ge-
 stis oppido, moenibusq; prohiberi: proinde habeat ra-
 tionem posteritatis, & periculi sui. Quorū oratione
 permotus Actius Varus, præsidium, quod introduxerat
 ex oppido educit & profugit. Hunc ex primo ordine
 pauci Cæsaris consecuti milites consistere cogunt, com-
 missoq; prælio, deseritur à suis Varus: nonnulla pars
 militū domū discedit, reliqui ad Cæsarem perueniūt,
 atq; unā cum his deprehensus, L. Puppilius Primpili

LIBER

Centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Caesar milites Aetianos collaudat. Puppium dimittit. Auximatibus agit gratias, seq; corū facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror inuasit, ut cum Lentulus consul ad apericndū ararium uenisset, ad pecuniā Pompeio ex senatus consulto proferendū, protinus aperto sanctiore arario ex Urbe profugeret. Caesar enim aduentare, iā iamq; adesse eius equites falso nunciabatur. Hunc Marcellus collega, & pleriq; magistratus cōsecuti sunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cesare acceptas in Apulia hybernorum causa disposuerat. delectus intra urbem intermitūtur nihil citra Capuam tutū esse omnibus uidetur. Capuā primū sese confirmam & colligunt, delectumq; colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt, gladiatoresq; quos ibi Caesar in ludo habebat in forum productos Lentulus libertati confirmat, atq; ijs equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea monitus à suis, quod ea res omnū iudicio reprehendebatur, circū familiares conuētus Campania, custodie causa distribuit. Auximo Caesar pgressus, omnē agrū Picenū percurrit, cuncta earum regionū Praefectura libentissimis animis eum recipiunt, exercitumq; eius omnibus rebus iuuant: etiam ex Cingulo, quod oppidū Labienus constituerat, suaq; pecunia exaedificauerat.

ad eum legati ueniunt, quaeque imperauerit, sese cupi-
 tissime facturos pollicentur: milites imperat, mittit,
 interea legio duodecima Caesarem consequitur: cum his
 duabus Asculum, Picenum proficiscitur. Id oppidum Len-
 tulus Spinther decem cohortibus tenebat, qui Caesaris
 aduentu cognito, profugit ex oppido, cohortesque secum
 abducere conatus, a magna parte militum deseritur. Re-
 lictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum
 missum a Pompeio in agrum Picenum confirmandorum
 hominum causa, a quo factus Vibullius certior, quae res
 in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum di-
 mittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest contra-
 hit cohortes ex delectibus Pompeianis, in ijs Cameri-
 no fugientem Velleium Hirum cum sex cohortibus, quas
 ibi in praesidio habuerat, excipit. Quibus coactis, tre-
 decim efficit, cum ijs ad Domitium Aenobarbum Corsu-
 nium magnis itineribus peruenit, Caesaremque adesse
 cum legionibus duabus nunciat. Domitius per se circi-
 ter uiginti cohortes ex Alba, et Marsis, et Pelignis,
 et finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo,
 expulsoque Lentulo, Caesar conquiri milites, qui ab
 eo discesserant, delectumque institui iubet. Ipse
 unum diem ibi rei frumentariae causa moratus. Cor-
 sinium contendit, eo cum uenisset, cohortes quin-
 que praemissa a Domitio ex oppido pontem fluminis
 interrumpabant, qui erat ab oppido millia passuum
 circiter tria. Ibi cum antecursoribus Caesaris, praelio

commissio, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar legionibus traductis ad oppidum constitit, iuxtaq; murum castra posuit. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum literis mittit, qui petant atq; orent, ut sibi subueniat, Cæsarem duobus exercitibus & locorū angustijs facile intercludi posse frumentoq; prohiberi: quod nisi fecerit, se, cohortesq; amplius triginta, magnumq; numerū Senatorū, atq; equitum Romanorū in periculū esse uenturū. Interim suos cohortatus tormenta in muris disponit, certasq; cuiq; partes ad custodiā urbis attribuit, militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur quadraginta in singulos iugera, & pro rata parte centurionibusq; euocatis. Interim Cæsari nunciatur Sulmonenses, quod oppidū à Corfinio septem millium intervallo abest, cupere ea facere quæ uellet, sed à Q. Lucretio senatore, & Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum septē cohortiū præsidio tenebāt. Mittit eò M. Antoniū cum legionis octauæ cohortibus quinq;. Sulmonenses simul atq; nostra signa uiderunt, portas aperuerunt, uniuersiq; & oppidani & milites obuiā gratulantes Antonio exierūt. Lucretius & Actius de muro se deiecerunt. Actius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus & Actio eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes cū exercitu suo coniunxit. Actūq; incolu

incolumem dimisit, Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentū comportare, reliquasq; copias expectare instituit, eo triduo legio octaua ad eum uenit: cohortesq; ex nouis Gallie delectibus. XXII. equitesq; à rege Norico circiter trecenti, quorū aduentu altera castra ad alterā oppidi partem ponit. Iis castris Curionē præfecit, reliquis diebus oppidum uallo castellisq; circummunire instituit. Cuius operis maxima parte effecta eodem ferè tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Literis perlectis Domitius dissimulās in consilio pronunciat Pompeium celeriter subsidio uenturū, hortaturq; eos ne animo deficiant, quæq; usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse Arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliūq; fugæ capere constituit. Cum uultus Domitij cum oratione non consentiret, atq; omnia trepidantius, timidiusq; ageret q̄ superioribus diebus consuesset, multumq; cum suis cōsultandi causa secreto præter consuetudinē colloqueretur, concilia conuentusq; hominū fugeret, res diutius tegi, dissimulariq; non potuit. Pompeius enim rescripserat sese rem in summū periculū deducturū nō esse, neq; suo consilio aut uoluntate Domitium se in oppidum Corsiniū cōtulisse. Proinde si qua facultas fuisset ad se cū omnibus copijs ueniret. Id ne fieri posset obfidione, atq; oppidi circūmunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio milites, qui erant Corsinij prima ue-

LIBER

per secessionē faciunt, atq; ita inter se per Tri. militū
 cēturionesq; atq; honestissimos sui generis colloquun-
 tur: obsideri se à Cæsare, opera munitionesq; propē
 esse perfectas. Ducem suum Domitium, cuius spe atq;
 fiducia permāserint, proiectis omnibus, fugæ consiliū
 capere, debere se suæ salutis rationē habere. Ab his pri-
 mo Marsi dissentire incipiunt, eāq; oppidi partē, quæ
 munitissima uideretur occupāt: tantaq; inter eos dis-
 sensio extitit, ut manū conserere, atq; armis dimicare
 conarentur. Post paulo tamen internuncijs ultro ci-
 troq; missis, quæ ignorabant de L. Domitij fuga cogno-
 scunt. Itaq; omnes uno consilio Domitiū productū in
 publicum circumstulunt & custodiūt, legatosq; ex suo
 numero ad Cæsarem mittunt, sese paratos esse portas
 aperire, quæq; imperauerit facere, & L. Domitiū ui-
 uum in eius potestātē tradere. Quibus rebus cognitis,
 Cæsar & si magni interesse arbitrabatur quāprimum
 oppido potiri, cohortesq; ad se in castra traducere, ne
 qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut
 falsis nuncijs commutatio fieret uoluntatis, quod sepe
 in bello paruis momentis, magni casus intercederent,
 tamen ueritus, ne militum introitu, & nocturni tem-
 poris licentia, oppidum diriperetur, eos qui uenerant
 colludat, atq; in oppidum dimittit, portas, murosq;
 asseruari iubet. Ipse his operibus, quæ facere institue-
 rat, milites disponit, non certis spatijs intermissis, ut
 erat superiorū dierum consuetudo, sed perpetuis uigi-
 lijs sta-

his stationibusq; ut contingant inter se, atq; omnem
 munitionem expleant, Tribu. militum, & prefectos
 circummittit atq; hortatur, non solum ab eruptionibus
 caueant, sed etiam singulorum hominum occultos
 exitus asseruent: neq; eo tam remisso, ac languido ani-
 mo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conqueuerit:
 tanta erat summa rerum expectatio, ut nullus in aliã
 partem mente atq; animo traheretur, quid ipsis Corfe-
 niensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis
 accideret, qui quosq; euentus exciperet, Quarta uigi-
 lia circiter Lentulus Spinther de muro cum uigilijs
 custodibusq; nostris colloquitur, uelle si sibi fiat pote-
 stas Cæsarem conuenire. Facta potestate, ex oppida
 mittitur, neq; ab eo prius Domitiani milites discedũt
 quàm in conspectum Cæsaris deducatur: cum eo de sa-
 lute sua orat, atque obsecrat, sibi ut parcat, ueterem-
 que amicitiam commemorat. Cæsarisque in se benefi-
 cia exponit, quæ erant maxima, quod per eum in col-
 legium pontificum uenerat, quod prouinciam Hispani-
 am ex prætura habuerat, quod in petitione consu-
 latus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Cæsar
 interpellat, se non maleficij causa ex prouincia egres-
 sum, sed uti se à contumelijs inimicorum defenderet,
 ut Tribunos plebis ea re ex ciuitate expulsos ad suam
 dignitatem restitueret, ut se, & populum Roma-
 num paucorum factione oppressum in libertatem
 uindicaret, Cuius oratione confirmatus Lentulus,

LIBER

ut in oppidum reuerti liceat, petit, quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio adeo esse perterritos nonnullos, ut sua uita durius cōsulere cogantur, facta potestate discedit. Cæsar ubi illuxit, omnibus Senatores, senatorumq; liberos, Tribunos militum, equitesq; Romanos ad se produci iubet. Erāt Senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spmther, Vibullius Rufus, Sextus Quintilius Varus Quæstor. L. Rubrius. Præterea filius Domitij, alijq; cōpures adolescentes, & magnus numerus equitū Romanorum & Decurionū, quos ex municipijs Domitius euocauerat, hos omnes productos à contumelijs militum, conuiuijsq; prohibet: pauca apud eos loquitur, quæ sibi aperte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficijs, dimittit oēs incolumes. H S. LX. quod aurum adduxerat Domitius, atq; in publicū deposituerat, allatū ad se ab Duumuiris Confiniensibus Domitio reddit, ne continētior in uita hominū, quàm in pecunia fuisset uideatur, & si eam pecuniā publicā esse constabat, datamq; à Pompeio in stipendiū, Milites Domitianos sacramentū apud se dicere iubet, atq; eo die castra mouet, iustumq; iter conficit. Septē omnino dies ad Confiniū commoratus, & per fines Marrucinorum, Ferentinorum, Larinatium in Apuliam peruenit. Pompeius his rebus cognitis, quæ erant ad Confinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atq; inde Brundisium, copias undiq; omnes ex nouis delectibus ad se

ad se cogi iubet, seruos, pastores armat, atq; his equos attribuit. Ex ijs circiter trecentos equites conficit. L. Malius prætor Alba cum cohortibus sex profugit. Rutilus Lupus prætor Taracina cum tribus, quæ procul equitatu Cæsaris cõspicatur, cui præerat Biuius Curius relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atq; ad eum transeunt. Item reliquis itineribus, nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus Fabrum Cn. Pompeij, quem Cæsar ad eum remittit cū mandatis, quoniã ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atq; ad se Brundisium sit uenturus, interesse, Reipub. & cõmunis salutis causa se cum Pompeio colloqui: neq; uero idem perfici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. Iis datis mandatis, Brundisium cum legionibus sex peruenit. Veteranis quatuor, reliquis quas ex nouo delectu consecerat, atq; in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliã miserat, reperit Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus. Pompeium remanere Brundisij cum cohortibus uiginti, neq; certum inueniri poterat, obtinendi ne causa Brundisij ibi remansisset, quo facilius omne Adriaticum mare extremis Italiæ partibus, regionibusq; Græciæ, in potestate haberet, atq; ex utraq; parte bellum administrare posset, an inopia nauium

LIBER

Ibi restitisset: ueritusq; ne Italiam ille dimittendā non
 existimaret, exitus administrationesq; Brundusini por-
 tus impedire instituit: quorū operum hæc erat ratio,
 qua fauces erant angustissimæ portus, molem atq; ag-
 gerem ab utraq; parte littoris iaciebat, quod his locis
 erat mare uadosum, longius progressus, cum agger al-
 tiore aqua contineri nō posset, rates duplices, quoquo
 uersus pedum triginta è regione molis collocabat, has
 quaternis anchoris ex quatuor angulis distinebat, ne
 fluctibus moueretur. His perfectis collocatisq;, alias de
 inceptis pari magnitudine rates iūgebat, has terra atq;
 aggere contegebat, ne aditus atq; incursus ad defen-
 dendū impediretur, à fronte atq; ab utroq; latere cra-
 tibus ac pluteis protegebat. In quarta quaq; earū tur-
 res binorum tabulatorū exciabat, quo commodius ab
 impetu nauium incendijsq; defendere. Contra hæc Pona-
 peius naues magnas onerarias, quas in portu Brundu-
 sino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis
 tabulatis erigebat, easq; multis tormentis, & omni ge-
 nere telorum completas ad opera Cæsaris appellebat,
 ut rates perirumpere, atq; opera disturberet: sic quoti-
 die utrinq; eminus fundis, sagittis, reliquisq; telis pu-
 gnabatur. Atq; hæc ita Cæsar administrabat, ut condi-
 tiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi
 magnopere admirabatur, Magium, quē ad Pompeium
 cum mandatis miserat, ad se non remitti, atq; ea res
 sæpe tentata, & si impetus eius consiliaq; tardabat,
 tamē

tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat.
 Itaq; Caninium Rebilium legatum familiarum, neces-
 sariumq; Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij
 causa: mandat, ut Libonem de concilianda pace horte-
 tur. In primis ut ipse cum Pompeio colloqueretur, po-
 stulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei
 sit potestas facta, fore, ut equis conditionibus ab armis
 discedatur, cuius rei magnam partem laudis, atq; esti-
 mationis ad Libonem peruenturam, si illo autore atq;
 agente ab armis sit discessum. Libo à colloquio Cani-
 nij digressus, ad Pompeium proficiscitur: paulopost
 renunciat, quod Consules absint, nihil sine illis de
 compositione agi posse. ita sepius rem frustra tenta-
 tam Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicabat, &
 de bello agendum. Propè dimidia parte operis à Cæ-
 sare effecta, diebusq; in ea re consumptis nouem, na-
 ues à Consulibus Dyrrachio remissæ, quæ priorem
 partem exercitus eò deportauerant, Brundisium re-
 uertuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus,
 siue etiam quod ab initio Italia excedere constitue-
 rat, aduentu nauium profectionem parare incipit, &
 quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa
 profectione milites oppidum irrumperent, portas ob-
 struit, uicos plateasque inædificat, fossas transuer-
 sas uis perducit, atque ibi sudes stipetesque præa-
 cutos defigit. Hæc leuibus cratibus, terraque inæquat,
 aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum
 ad por

ad portū ferebant, maximis defixis trabibus, atq; eis præacutis præsepit. His paratis rebus, milites silentio naues conscendee iubet: expeditos autē ex euocatis sagittarijs, funditoribusq; raros in muro turribusq; disponit, hos certo signo reuocare cōstituit, cū omnes milites naues cōscēdissent, atq; ijs expedito loco actua ria nauigia relinquit. Brundusini, Pompeianorū militum iniurijs, atq; ipsius Pompeij contumelijs permoti, Cæsaris rebus fauebant. Itaq; cognita Pompeij profectiōne, concursantibus illis, atq; in ea re occupatis, uulgo ex tectis significabant. Per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesq; armari iubet, ne quā rei gerēdæ facultatē dimittat. Pompeius sub noctē naues soluit, q̄ erāt in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quod conuenerat, reuocantur: notisq; itineribus ad naues decurrunt. Milites positis scalis muros ascendunt, sed moniti à Brundusinis ut uallū cecū, fossasq; caueant, subsistunt, & longo itinere ab ijs circumducti ad portam perueniunt, duasq; naues cū militibus, quæ ad moles Cæsaris adheferant, scaphis limtribusq; deprehendunt, deprehensasq; excipiunt. Cæsar & si ad spem conficiendi negocij maxime probabat coactis nauibus, mare transire, & Pompeium sequi, priusquam ille sese transmarinis auxilijs confirmaret, tamen rei eius moram temporisq; longinquitatē timebat, quod omnibus coactis nauibus Pompeius præsentē facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur ut ex lon

glnquioribus regionibus Galliae, Piceniq; , & à freto
 naues essent expectandae, sed id propter anni tempus
 longũ atq; impeditũ uidebatur. Interea ueterem exer
 citum, duas Hispanias confirmari, quarũ altera erat
 maximis beneficijs Pompeij deuincta, auxilia, equita
 tum parari. Galliam Italiamq; tentari se absente nole
 bat. Itaq; in praesentia Pompeij insequendi rationem
 omittit. In Hispaniam proficisci constituit, Duumuris
 municipiorũ omnium imperat, ut naues conquirant,
 Brundisiumq; deducẽdas curent. Mittit in Sardinia
 cum legione una Valerium legatũ. In Sicilia Curionẽ
 praetoreẽ cum legionibus tribus. Eundem cum Sici
 liam recepisset, protinus in Africam traducere exerci
 tum iubet. Sardiniam obtinebat. M. Cotta. Sicilia M.
 Cato. Africam sorte Tubero obtinere debebat. Cara
 litani simul ad se Valeriũ mitti audierum, nondũ pro
 fecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eiciunt.
 Ille perterritus, quod omnẽ prouinciã consentire in
 telligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in
 Sicilia naues longas ueteres reficiebat, nouas ciuitati
 bus imperabat, hac magno studio agebat. In Lucanis
 Brutijsq; per legatos suos, ciuiũ Romanorũ delectus
 habebat: equitum peditumq; certũ numerũ à ciuitati
 bus Siciliae exigebat: quibus rebus penẽ perfectis, ad
 uentu Curionis cognito, queritur in concione sese pro
 iectum ac proditũ à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus
 imparatissimus, non necessariũ bellum suscepisset, &
 ab se

ab se, reliquisq; in Senatu interrogatus, omnia sibi esse
 ad bellum apta ac parata confirmauisset: hæc in cona-
 cione quæstus ex prouincia fugit. Nacti uacuas ab im-
 perijs, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exer-
 citibus eo perueniunt. Tubero cum in Africam uenis-
 set, inuenit in prouincia cum Imperio Actium Va-
 rum, qui ad Auximū, ut supra demonstrauius, amis-
 sis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruene-
 rat, atq; eam sua sponte uacua occupauerat, delectuq;
 habito duas legiones effecerat, hominū & locorū no-
 ticia, & usu eius prouinciæ nactus aditus ad ea co-
 nanda, quod paucis ante annis ex Pratura eam pro-
 uinciam obtinuerat. Hic uenientē Uticam cū nauibus
 Tuberonem, portu atq; oppido prohibet, neq; affectū
 ualitudine filium exponere in terram patitur, sed sub-
 latis anchoris excedere eo loco cogit. His rebus conse-
 ctis, Cæsar, ut reliquū tempus à labore intermittere-
 tur, milites in proxima municipia deducit: Ipse ad ur-
 bem proficiscitur, coacto Senatu, iniurias inimicorum
 commemorat: docet se nullum extraordinariū hono-
 rem appetisse, sed expectato legitimo tempore consu-
 latus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pa-
 teret, latum ab decem Tri. ple. contradicentibus inimi-
 eis, Catone uero acerrime repugnāte, & pristina con-
 suetudine dicendi mora dies extrahēte, ut sui ratio ab-
 sentis haberetur, ipso Consule Pompeio, qui si impro-
 basset, cur fieri passus esset? Si probasset, cur se uti pa-
 puli

puli beneficio prohibuisset? Patientiã proponit suam,
 cum de exercitibus dimittendis ultro postulauisset, in
 quo iacturã dignitatis atq; honoris ipse facturus esset.
 Acerbitatẽ inimicorũ docet, qui quod ab altero postu-
 larent, in se recusarent, atq; omnia permisceri mallẽt,
 quã Imperiũ exercitusq; dimittere. Iniuriã in eripi-
 endis legionibus prædicat, crudelitã & insolentiam
 in circũscribendis Tri. ple. Conditiones à se latas, &
 expedita colloquia & denegata cõmemorat: pro qui-
 bus rebus orat ac postulat Rempub. suscipiãt, atq; una
 secum administrent. Sin timore defugiant, illis se hono-
 ri non futurum, & per se Rempub. administraturũ.
 Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere,
 neq; se reformidare quod in Senatu pauloante Pom-
 peius dixisset, ad quos legati mitterentur, ijs autorita-
 tem attribui, timoremq; corũ qui mitterent significa-
 ri, tenuis atq; infirmi hæc animi uideri: se uero ut ope-
 ribus ante studuerit, sic iusticia & æquitate uelle supe-
 rare. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed qui
 mitterentur, non reperiẽbãtur, maximeq; timoris cau-
 sa pro se quisq; id munus legationis recusabat. Pom-
 peius enim discedens ab Vrbe in Senatu dixerat, eodẽ
 se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in
 castris Cæsaris fuissent: Sic triduum disputationibus,
 excusationibusq; extrahitur. Subijcitur etiam L. Me-
 tellus Tri. Ple. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem di-
 strabat, reliquasq; res quascunq; agere instituerat.

impediat. Cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquos consumptis, ne reliquū tempus omittat, in festis ijs quæ agere destinauerat, ab urbe proficiscitur, atq; in ulteriorem Galliam peruenit. Quo cū uenisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captū ipse dimiserat: profectū item Domitium ad occupandum Massiliam nauibus actuarijs septem, quas Sicilia, & Sardinia priuatis coactis seruis liberisq; colonis suis compleuerat. Præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolesecētes, quos ab urbe discedēs Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia ueterū suorum beneficiorū in eos memoriā expellerent. Quibus mādatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserunt. Albicos Barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq; supra Massiliam incolebāt ad se uocauerant. Frumentū ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus castellis in urbem conuexerant, armorum officinas in Vrbe instituerant: muros, classē & portas reficiebant. Euocat ad se Cæsar Massiliensium XV. primos, cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur. Debere eos Italiæ totius auiditatem sequi potius, quàm unius hominis uolūtati obtemperare: reliquaq; quæ ad eorum sanandās mentes pertinere arbitratur, commemorat. Cuius orationē domum legati referunt, atq; ex autoritate hæc Cæsari renunciant. Intelligere se diuisum esse populum Ro-

manū

manum in parteis duas, neq; sui iudicij neq; suarū esse
 uirū discernere, utra pars iustiore[m] habeat causam.
 Principes uero esse earum partiū Cn. Pompeiū & C.
 Caesarem patronos ciuitatis: quorū alter agros Vol-
 garum, Arecomicorū, & Iluorum publice his cōcesse-
 rit: alter bello uictas Gallias attribuerit, uectigaliaq;
 auxerit: quare paribus eorū beneficijs parē se quoq;
 uoluntatem tribuere debere, & neutrum eorū contra
 alterum iuuare, aut urbe aut portibus recipere. Hęc
 dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Masiliam
 peruenit, atq; ab ijs receptus urbi præficitur. Summa
 ei belli administrandi permittitur. Eius imperio clas-
 sem quoquo uersus dimittunt, onerarias nauis quas
 ubiq; possunt deprehendunt, atq; in portū deducunt:
 earum clauis aut materia atq; armamētis instructis,
 ad reliquas armandas reficiendasq; utūtur. Frumenti
 quod inuentum est, in publicū conferūt: reliquas mer-
 ces cōmeatusq; ad obsidionem urbis, si accidat, reser-
 uant. Quibus iniurijs permotus Caesar, legiones treis
 Masiliam adducit, turres uineasq; ad oppugnationē
 urbis agere, naues longas Arelate numero duodecim
 facere instituit. Quibus effectis armatisq; diebus tri-
 ginta, à qua die materia caesa est, adductisq; Masiliā
 his Decium Brutum præficit: C. Treboniū legatum
 ad oppugnationem Masiliæ relinquit. Dum hæc pa-
 rat atq; administrat, C. Fabium legatum cum legioni-
 bus tribus, quas Narbone circumq; ea loca hyemandi

LIBER

causa disposuerat, in Hispaniã præmittit: celeriterq;
 Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L.
 Afranio legato præsidij tenebatur: legiones reliquas
 quæ longius hyemabāt, subsequi iubet. Fabius ut erat
 imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deie
 cit, magnisq; itineribus ad exercitum Afranij contem
 dit. Aduentu Vibullij Rufi, quem à Pompeio missum
 in Hispaniã demonstratū est, Afranius et Petreius &
 Varro legati Pompeij, quorū unus tribus legionibus
 Hispaniam citeriorem, alter à saltu Castulonensi ad
 Anam duabus legionibus, tertius ab Ana, Vectonun
 agrum, Lusitaniãq; pari numero legionum obtine
 bat, officia inter se partiuntur: ut Petreius ex Lusita
 nia per Vectones cū omnibus copijs ad Afraniū profi
 ciscatur. Varro cū his quas habebat legionibus omnē
 ulteriorem Hispaniã tueatur. His rebus cōstitutis, equi
 tes auxiliãq; totius Lusitaniæ à Petreio, Celtiberis,
 Cantabris, Barbarisq; omnibus qui ad oceanū perti
 nent, ab Afranio imperatur. Quibus coactis, celeri
 ter Petreius per Vectones ad Afraniū peruenit, con
 stituunt communi consilio bellū ad Ileriam, propter
 ipsius loci opportunitatē, gerere. Erant (ut supra de
 monstratū est) legiones Afranij tres, Petreij due: præ
 terea scutate citerioris prouinciæ, & cetratae ulterio
 ris Hispaniæ cohortes circiter octoginta, equitū utri
 usq; prouinciæ circiter quinq; millia. Caesar legiones
 in Hispaniã præmiserat, ad sex millia auxilia peditū,
 equitū

equitū tria millia: quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerū, quem ipse petierat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo & fortissimo quoq; euocato. Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisq; qui Galliā prouinciam attingūt. Audierat Pompeiū per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq; esse uenturū. Simul à tri. militū centurionibusq; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. Quo factō, duas res consecutus est: quod pignore animos centurionū deuinxit, & largitione redemit militū uoluntates. Fabius finitimarū ciuitatum animos literis nūcijsq; tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos inter se distantes millia passuū quatuor: his pontibus pabulatum mittebat, quod ea quæ citra flumen fuerant superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè atq; eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroq; inter se equestribus prælijs contendeant. Huc cum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiōes Fabianæ duæ flumen transissent, impedimentaq; & omnis equitatus sequeretur, subito iumentorum & aquæ magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio & Afranio, ex aggere atq; cratibus quæ flumine ferebantur, celementer ponte Afranius, quem oppido castrisq; coniunctum habebat, legiones quatuor, equitatumque

omnem transiecit, duabusq; Fabianis occurrit legioni-
 bus. Cuius aduentu nunciato, L. Plancus qui legionibus
 præerat, necessaria re coactus, locū capit superio-
 rem, diuersamq; aciem in duas partes constituit, ne
 ab equitatu circumueniri posset. Ita cōgressus impari
 numero, magnos impetus legionum equitatusq; susti-
 net. Cōmisso ab equitibus prælio, signa duarū legio-
 num procul ab utrisq; conspicuntur, quas C. Fabius ul-
 teriore ponte subsidio nostris miserat, iussicatus fore
 id quod accidit, ut duces aduersariorū occasione &
 beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur:
 quarū aduentu præliū dirimitur, ac suas uterq; legio-
 nes reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus
 nongentis, quos sibi præsidio reliquerat, in castra per-
 uenit. Pons qui fuerat tempestate interruptus, penè
 erat refectus: hunc noctu perfici iussit. Ipse cognita lo-
 corum natura, ponti castrisq; præsidio sex cohorteis
 reliquit, atq; omnia impedimēta: & postero die omni-
 bus copijs triplici instructa acie, ad illerdam profici-
 scitur, & sub castris Afranij cōstitit, & ibi paulisper
 sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potesta-
 tem. Potestate facta Afranius copias educit, & in me-
 dio colle sub castris constitit. Cæsar ubi cognouit per
 Afraniū stare quo minus prælio dimicaretur, ab infi-
 mis radicibus montis intermissis circiter passibus qua-
 dringentis, castra facere constituit. Et ne in opere fa-
 ciendo milites repentino hostium incurſu exterrerentur, atq;

tur, atque opere prohiberentur, uallo muniri uetuit,
 quod eminere et procul uideri necesse erat: sed à fron-
 te contra hostē pedū XV. fossam fieri iussit. Prima et
 secunda acies in armis, ut ab initio cōstituta erat, per-
 manebat: post hoc opus in occulto acies tertia facie-
 bat. Sic omne prius est perfectū, quàm intelligeretur
 ab Afranio castra muniri. Sub uesperum Cæsar intra
 hanc fossam legiones reducit, atq; ibi sub armis proxi-
 ma nocte cōquiescit. Postero die omnē exercitū intra
 fossam cōtinet, & quod longius erat agger petendus,
 in præsentia similē rationē operis instituit, singulaq;
 latera castrorū singulis attribuit legionibus munien-
 da, fossasq; ad eandē magnitudinē perfici iubet: reli-
 quas legiones in armis expeditas cōtra hostem consti-
 tuit. Afranius Petreiusq; terrendi causa atq; operis
 impediendi, copias suas ad infimas mōtis radices pro-
 ducunt, & prælio laceffunt. Neq; idcirco Cæsar opus
 intermittit, cōsensus præsidio legionū triū & munitio-
 ne fossæ. Illi non diu cōmorati, nec longins ab infimo
 colle progressi, copias in castra reducant. Tertio die
 Cæsar uallo castra cōmunit: reliquas cohorteis, quas
 in superioribus castris reliquerat, impedimētaq; ad se
 traduci iubet. Erat in oppido Ilerda et proximo colle
 ubi castra Petreius atq; Afranius habebāt planicies,
 circiter passūū CCC. atq; in hoc ferē medio spacio tu-
 mulus erat paulo editior: quem si occupasset Cæsar et
 communisset, ab oppido, et ponte, & cōmeatu omni,

LIBER

quem in oppidum contulerāt, se interclusurū aduersarios confidebat. Hoc sperans, legiones treis ex castris educit, acieq; in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos præcurrere atq; occupare eum tumultū iubet. Quare cognita, celeriter quæ in statione pro castris erant cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio, & quod prius in tumultū Afraniiani uenerāt, nostri repelluntur: atq; alijs submissis præsijs terga uertere, seq; ad signa legionū recipere coguntur. Genus erat pugnae militum illorū, ut magno impetu primo procurrerēt, audacter locū caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari disperisq; pugnarent, si premerentur, pedem referre & loco excedere non turpe existimarent. Cum Lusitanis reliquisq; barbaris genere quodā pugnae assuefacti, quod ferē fit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, uti multū earum regionū consuetudine moueatur. Hæc tamen ratio nostros perturbat insuetos huius generis pugnae. Circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis arbitrabantur: ipsi autē suos ordines seruare, neq; ab signis discedere, neq; sine graui causa eum locum quem ceperant, dimitti censuerāt oportere. Itaq; perturbatis antesignanis, legio quæ in eo cornu cōstiterat, locū non tenuit, atq; in proximū collem sese recepit. Caesar penè omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemq; acciderat, cohortatus suos, legionē nonā subsidi-

dio dū

dno ducit, hostem insolentem atq; acriter nostros insequentem suppressit: rursusq; terga uertere, seq; ad oppidum Ilerdā recipere, & sub muro consistere cogit. Sed non a legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentū uolunt, temere insecuti fugientes in locum iniquū progrediuntur, & sub montē, in quo erat oppidum positum Ilerda succedūt. Hinc se recipere cum uellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat utraq; ex parte directus, ac tantum in latitudinē patebat, ut tres instructæ cohortes cum locū explerent: & neq; subsidia à lateribus submitti, neq; equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem decliui fastigio uergebat in longitudinē passuū circiter CCCC. Hac nostris erat receptus, quod eo incitati studio incōsultius processerant. Hoc pugnabatur loco & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen uirtute & patientia nitebantur, atq; omnia uulnera sustinebant. Augebantur illis copia, atq; ex castris cohortes per oppidum crebro summittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur, ut summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis quinque, nostriq; grauius à multitudine premerentur, consumptis omnibus telis, gladijs distributis, impetum aduersus montem in cohortes faciunt:

LIBER

paucisq; deiectis, reliquos sese cōvertere cogunt. Sub
 matris sub murū cohortibus, ac nōnulla parte propter
 terrorem in oppidū compulsis, facilis est nostris rece
 ptus datus. Equitatus autē noster ab utroq; latere, &
 si deiectis atq; inferioribus locis constiterat, tamen in
 summū iugum uirtute cōnititur, atq; inter duas acies
 perequitans, cōmodiorem ac tutiorē nostris receptū
 dat. Ita uario certamine pugnatū est. Nostri in primo
 congressu circiter septuaginta ceciderūt, in his Q. Ful
 ginius ex primo hastato legionis quartædecimæ: qui
 propter eximiā uirtutem ex inferioribus ordinibus in
 eum locum peruenerat. Vulneratur amplius sexcēti.
 Ex Afranianis interficiūtur T. Cecilius Primpili cen
 turio, et præter eum centuriones quatuor: milites am
 plius ducenti. Sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se
 utriq; superiores discessisse existimarent. Afraniani,
 quod cum esse omnium iudicio inferiores uiderentur,
 cōminus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum
 sustinuisent, & initio locū tumulūq; tenuissent, quæ
 causa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu
 terga uertere coëgissent. Nostri autē, quod iniquo lo
 co atq; impari congressi numero, quod quinque horis
 prælium sustinuisent, quod montem gladijs districtis
 ascendissent, quod ex loco superiore terga uertere ad
 uersarios coëgissent, atq; in oppidum compulissent.
 Illi eum tumulum pro quo pugnatum est, magnis ope
 ribus munierunt, præsidiumq; ibi posuerunt. Accidit
 etiam

etiam repentinum incommodum biduo quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut nunq̄ illis locis maiores aquas fuisse constaret. Tum autē ex omnibus montibus nix profluit, ac summas ripas fluminis superauit, pōtesq; ambos quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit, quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim (ut supra demonstratum est) cum essent inter flumina duo Sicorim et Cingam, spatio millium triginta, neutrum horum transiri poterat, necessarioq; omnes his angustijs continebantur: neq; ciuitates quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neq; ij qui pabulatū longius progressi erāt, interclusi fluminibus, reuerti: neq; maximi comitatus qui ex Italia Galliaq; ueniebāt, in castra peruenire poterant. Tempus erat diffiellimū, quo neque frumenta in hybernis erant, neq; multū à maturitate aberant, ac ciuitates exinanitæ, quod Afranius penè omne frumentum ante Cæsaris aduentū Ilerdam conuexerat: reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat. Pecora, quod secundū poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant. Qui erāt pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos leuis armaturæ Lusitani, peritiq; earum regionum Cetrati citerioris Hispaniæ consecrabatur: quibus erat procliuè tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium re-

LIBER

rum abundabat copia: multum erat frumentū prouisi-
 sum & conuectū superioribus temporibus, multū ex
 omni prouincia comportabatur, magna copia pabuli
 suppetebat. Harū rerum omniū facultates sine ullo pe-
 riculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen in-
 tegra, quò omnino Cæsar adire non poterat. Eæ per-
 manserunt aquæ dies quàmplures. Conatus est Cæsar
 reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permitte-
 bat, neq; ad ripā dispositæ cohortes aduersariorū per-
 fici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum
 ipsius fluminis natura atque aquæ magnitudine, tum
 quod ex totis ripis in unū atq; angustum locū tela ia-
 ciebantur, Atq; erat difficile eodē tempore rapidissi-
 mo flumine opera perficere, et tela uitare. Nunciatur
 Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæ-
 sarem, ad flumen constitisse. Venerāt eò sagittarij ex
 Rutenis, equites ex Gallia cū multis carris, magnisq;
 impedimentis, ut fert Gallica cōsuetudo. Erant præte-
 rea cuiusq; generis hominum millia circiter sex, cum
 seruis liberisq;: sed nullus ordo, nullum imperium cer-
 tum, cum suo quisq; consilio uteretur, atq; omnes sine
 timore iter facerēt, usi superiorū temporū atq; itine-
 rum licentia. Erant cōplures honesti adolescentes Se-
 natorum filij, & equestris ordinis, erāt legationes ci-
 uitatum, erant legati Cæsaris, hos omnes flumina con-
 tinebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu, tri-
 busq; legionibus Afranius de nocte proficiscitur, im-
 pruden

prudenteisque; antemissis equitibus aggreditur. Celeriter tamen sese Galli equites expediunt, praeliumque committunt. Hi dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinere. Sed ubi signa legionum appropinquare ceperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conserunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. Nacti enim spaciū se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarij circiter CC. equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus. His tamen omnibus annona creuit, quae ferè res inopia non solū presentis, sed etiā futuri temporis timore ingravescere consuevit: iamque ad denarios quinquaginta in singulos modios annona peruenit, et milium vires inopiae frumenti diminuerat, atque incommoda indies augebantur: et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat, ut nostri magna inopia necessariorum rerum conflictarentur: illi omnibus abundaret rebus, superioresque haberentur. Caesarijs ciuitatibus, quae ad eius amicitiam accesserunt, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat, calones ad longinquiores ciuitates dimittebat: ipse presentem inopiam, quibus poterat subsidijs, tutabatur. Haec Afranius Petreiusque, et eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingebat, ut penè bellum confectum uideretur. Quibus literis, nunciisque Romam perlatis, magni domum

LIBER

domum concursus ad Afraniū, magnæ gratulationes fiebant. Multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficisciebantur: alij ut principes talem nuncium attulisse, alij ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimi uenisse uideretur. Cum in his angustijs res esset, atq; omnes uia ab Afranianis militibus equitibusq; obsiderentur, nec pontes perfici possent, imperat militibus Cæsar ut naues faciant, cuius generis cum superioribus annis usus Britannia docuerat. Carinæ primū ac statumina ex leui materia fiebant: reliquū corpus nauium uiminibus contextū corijs tegebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuū à castris XXII. militesq; his nauibus flumē transportat, continentemq; ripæ collē improviso occupat: hunc celeriter priusq; ab aduersarijs sentiatur cōmunit. Huc legionem postea traiecit, atq; ex utraq; parte pontem institutū perficit biduo. Ita cōmeatus, & qui frumenti causa processerant, tuto ad se recipit, & rem frumentariā expedire incipit. Eodē die equitū magnam partem flumen traiecit: qui inopinanteis pabulatores & sine ullo dissipatos timore aggressi, quā magnū numerum iumentorum atq; hominū intercipiunt: cohortibusq; centuriatis subsidio missis, scienter in duas parteis sese distribuūt, alij ut prædæ subsidio sint, alij ut uenientibus resistat, atq; eos propellat: unamq; cohortem quæ temere ante ceteras extra acie procurerat, seclusam à reliquis circūueniunt atq; interficiūt,
inco.

incolumesq; cum magna præda eodē ponte in castra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdā geruntur, Mafilienses usi L. Domitij cōsilio naues longas expediunt numero XVII. quarū erant XI. tectæ. Multa his minora nauigia addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur, magnū numerum sagittariorū, magnum Albicorum (de quibus supra demonstratum est) imponunt, atq; hos præmijs pollicitationibusq; incitat: certas sibi deposcit naueis Domitius, atq; has colonis pastoribusq; quos secum adduxerat cōplet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naueis procedunt, quibus præeart D. Brutus: hæc ad insulam quæ est contra Mafiliam, stationes obtinebant. Erat multo inferior numero nauium Brutus, sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos uiros antesignanos centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerāt. Ii manus ferreas atq; harpagones parauerant, magnoq; numero pilorū, tragularum, reliquorūq; telorū se instruxerāt. Ita cognito hostium aduentu, suas naueis ex portu educunt, cum Mafiliensibus confligūt. Pugnatū utrinq; est fortissime atq; acerrime, neq; multum Albici nostris uirtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in armis: atq; ij modo digressi à Mafiliensibus, recentem eorundē pollicitationē animis continebāt, pastoresq; indomiti spe libertatis excitati, sub oculis domini suā probare operā studebant. Ipsi Mafilienses & celeritate

LIBER

tate nauium & scientia gubernatorū cōfisi, nostros eludebant, impetusq; eorū excipiebāt: & quoad licebat, latiore spacio, producta longius acie, circūuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut re mos transcurrenteis detergere, si possent, contendebant. Cum propius erat necessario uentū, ab scientia gubernatorū atq; artificij, ad uirtutē montanorū confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusq; peritis gubernatoribus utebātur, qui repente ex onerarijs nauibus erant producti, neq; dum etiam uocabulis armamentorū cognitis, tum etiā grauitate & tarditate nauium impediēbātur. Factæ enim subito ex humida materia, non eundē usum celeritatis habebant. Itaq; dum locus comminus pugnandī daretur, equo animo singulas binis nauibus obijciebant, atque iniecta manu ferrea, & retenta utraq; naue, diuersū pugnabāt, atq; in hostiū naues transcendebāt, & magno numero Albicorū & Pastorū interfecto, partem nauium deprimunt, nōnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portū compellūt. Eo die naues Masiliensium, cum ijs quæ sunt captæ, intereunt IX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdā nunciatur: simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti uirtute equitū, minus libere, minus audacter uagabātur. Aliās non longo ab castris progressi spacio, ut celerem receptum haberēt, angustius pabulabātur: aliās longiore circuitu custodias stationesq; equitū uitabāt, aut aliā
 quo

quo accepto detrimento, aut procul equitatu uiso, ex
 medio itinere proiectis sarcinis fugiebant: postremo
 etiam plures intermittere dies, & præter consuetudi-
 nem omnium noctu constituerant pabulari. Interim
 Oscenses et Calaguritani, qui erant cum Oscensibus con-
 tributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata factu-
 ros pollicentur. Hos Taraconenses, & Lacetani, &
 Ausetani, & paucis post diebus Illurgauonenses, qui
 flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omni-
 bus, ut se frumento iuuent. Pollicetur, atque omnibus un-
 dique conquisitis iumentis, in castra deportant. Transit
 etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuita-
 tis consilio, & signa ex statione transfert. Magna cele-
 riter fit commutatio rerum perfecto potestate, magnis quinque
 ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumen-
 taria, extinctis rumoribus de auxilijs legionum, quæ de
 Pompeio per Mauritaniam uenire dicebantur, multæ
 longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, & Cæ-
 saris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis ani-
 mis aduersariorum, Cæsar ne semper magno circuitu
 per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum
 locum, fossas pedum XXX, in latitudinem compluris
 facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerte-
 ret, uadumque in eo flumine efficeret. His penè effectis,
 magnam in timorem Afranius Petreiusque perueniunt, ne
 omnino frumento pabuloque intercluderentur, quod mul-
 tum Cæsar equitatu ualebat. Itaque constituunt ipsi locis
 excedere

LIBER

excedere, et in Celtiberiã bellum transferre. Huic con-
 silio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus con-
 trarijs generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio
 steterant, ciuitates victæ, nomen atq; imperiũ absen-
 tis timebant. Quæ in amicitia manserãt Pompeij, ma-
 gnis affectæ beneficijs cum diligebant. Cæsaris aut̃ in
 Barbaris erat nomen obscurius. Hic magnos equita-
 tus magnaq; auxilia expectabãt, & suis locis bellum
 in hyemẽ ducere cogitabãt. Hoc inuito cõsilio, toto flu-
 mine Ibero nauis cõquirere, et Octogesimam adduci iu-
 bent. Id erat oppidũ positum ad Iberũ, millia passuũ
 à castris aberat XX. Ad eum locũ fluminis nauibus
 iunctis pontem imperãt fieri, legionesq; duas flumen
 Sicorim traducunt, castraq; muniũt uallo pedũ XII.
 Qua re per exploratores cognita, summo labore mi-
 litum Casar, continuato diem noctemq; opere in flu-
 mine auertendo, huc iam rem duxerat, ut equites, &
 si difficulter atq; ægre siebat, possent tamen atq; au-
 derent flumen transire: pedites uero tantummodo hu-
 meris ac summo pectore extarent, ut tum altitudine
 aquæ, tum etiã rapiditate fluminis ad transeundũ im-
 pedirẽtur. Sed tamen eodẽ ferẽ tempore pons in Ibero
 propè effectus nunciabatur, & in Sicori uadum repe-
 riebatur. Iam uero eò magis illi maturandum iter exi-
 stimabãt. Itaq; duabus auxiliarijs cohortibus Iler-
 de præsidio relictis, omnibus copijs Sicorim transe-
 runt, & cum duabus legionibus, quas superioribus die-
 bus

bus traduxerant, castra coniungunt. Reliquebatur Ca
sari nihil, nisi uti equitatu agmen aduersariorū male
haberet & carperet. Pons enim ipsius magnū circuitū
habebat, ut multo breuiore itinere illi ad Iberum
peruenire possent. Equites ab eo missi flumen transeūt
& cum de tertia uigilia Petreius atq; Afranius castra
mouissent, repente sese ad nouissimū agmen ostendūt,
& magna multitudine circūfusa morari, atq; iter im
pedire incipiūt. Prima luce ex superioribus locis, quæ
Cæsaris castris erant coniuncta, cernebatur, equitatus
nostri prælio nouissimos illorū premi uehementer, ac
nonnunq̃ sustinere extremū agmen, atq; interrumpi,
aliās inferri signa, & uniuersarū cohortiū impetu no
stros propelli, deinde rursus cōuersos insequi: totis ue
ro castris milites conturbari, & dolore hostem ex ma
nibus dimitti, bellū necessario longius duci. Centurio
nes Tribunosq; militum adire atq; obsecrare, ut per
eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo
parceret, paratos esse sese, posse & audere eā transire
flumen, quā traductus esset equitatus: quorū studio &
uocibus excitatus Cæsar, & si timebat tantæ magnitu
dinis flumini exercitū obijcere, conandū tamen atq;
experiendū iudicat. Itaq; infirmiores milites ex omni
bus centurijs deligi iubet, quorum aut animus, aut ui
res uidebantur sustinere non posse. Hos cū legione una
præsidio castris relinquit, reliquas legiones expeditas
educit, magnoq; numero iumentorū in flumine supra
atq;

LIBER

atq; infra cōstituto traducit exercitū: pauci ex his militibus ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuātur, interijt tamen nemo. Traducto incolumi exercitu copias instruit, triplicemq; aciem ducere incipit, ac tantū fuit in militibus studiū, ut millium sex ad iter addito ad uadum circuitu, magnaq; fluminis mora interposita, eos qui de tertia uigilia exissent, ante horam dici nonaim consequerentur. Quos ubi Afranius procul uisos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus constitit, aciemq; instruit. Caesar in campis exercitum reficit, ne deieffum praelio obijciat. Rurſus conātes progredi insequitur & moratur. Illi neceſſario maturius quā constituerāt, castra ponunt: (Suberant enim montes, atq; à millibus passūū quinq; itinera difficilia, atq; angusta excipiebant: hos intra montes se recipiebant, ut equitatū effugerēt Caesaris, præſidijsq; in angustijs collocatis exercitū itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Iberum copias traducerent, quod fuit illis conandū, atq; omn: ratione efficiendū) & totius dici pugna, atq; itineris labore deieffi rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoq; in proximo colle castra ponit, media circiter nocte ijs, qui adaquandi causa longius à castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Caesar, Duces aduersariorū silētio copias castris educere, quo cognito, signū dari iubet, & uasa militari more cōclamari. Illi exaudito clamore, ueriti ne noctu impediti
sub

sub onere cōfigere cogerētur, aut ne ab equitatu Ca-
 sari in angustijs tenerētur, iter supprimūt, copiasq; in
 castris continēt. Postero die Petreius cū paucis equiti-
 bus occulte ad exploranda loca proficiscitur: hoc idē
 fit ex castris Caesaris. Mittitur L. Decidius Saxo cum
 paucis, qui loci naturā perspiciat, uterq; idem suis re-
 nunciat, quinq; millia passuū proxima intercedere iti-
 neris campestris, inde excipere loca aspera & mōtuo-
 sa, qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem
 prohiberi nihil esse negocij. Disputatur in cōcilio à Pe-
 treio & Afranio, & tēpus profectiois queritur, ple-
 riq; censebāt ut noctu iter facerēt, posse prius ad angu-
 stias ueniri, q̄ sentiretur: alij, qd̄ pridie noctu concla-
 matū esse in castris Caesaris, argumenti sumebāt loco,
 nō posse clam exiri. Circūfundi noctu equitatū Cesa-
 ris, atq; omnia loca, atq; itinera obsideri, nocturnaq;
 praelia esse uitāda, qd̄ perterritus miles in ciuili dissen-
 sione timori magis q̄ religioni cōsulere cōsueuerit: at
 lucē multū per se pudorē omniū oculis, multū etiam
 Tribunorū militū & Centurionū praesentiā asferre,
 quibus rebus coerceri milites, & in officio cōtineri so-
 leant. Quare omni ratione esse interdū perripendū,
 & si aliquo accepto detrimēto, tamē summa exercitus
 salua, locū quē petat, capi posse. Hæc uicit in concilio
 sentētia, & prima luce postridie constituūt proficisci.
 Caesar exploratis regionibus albēte celo oēs copias ca-
 stris educit, magnosq; circuitu, nullo certo itinere exer-

LIBER

ritum ducit: namq; itinera quæ ad Iberum atq; Octo-
 gesam pertinebant, castris hostiũ oppositis tenebãtur,
 ipsi erant transcendendæ ualles maximæ, ac difficilli-
 mæ, saxa multis locis prærupta iter impediabant, ut ar-
 ma per manus necessario traderentur, militesq; inera-
 mes, subleuatiq; alij ab alijs magnam partem itineris
 conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod
 cum omniũ laborũ finem fore existimabant, si hostem
 Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent
 ac primo Afraniani milites uisendi causa læti ex ca-
 stris procurrebant, contumeliosisq; uocibus prosequere-
 bãtur, necessarij uictus inopia coactos fugere, atq; ad
 Ilerdam reuerſi. Erat enim iter à proposito diuersum
 contrariamq; in partem iri uidebatur: duces uero eo-
 rum suum consiliũ laudibus ferebant, quod se castris
 tenuissent, multumq; eorũ opinionẽ adiuuabat, quod
 sine iumentis, impedimentisq; ad iter profectos uide-
 bant, ut non posse diutius inopiam suslinere confide-
 rent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dexterã
 conspexerunt, iamq; primos superare regionẽ castro-
 rum animaduertunt, nemo erat adeo tardus, aut su-
 giens laboris, quin statim castris exeundũ atq; occur-
 rendum putaret. Conclamatur ad arma, atq; omnes
 copię paucis præsidio relictis cohortibus exeunt, re-
 ctoq; ad Iberum itinere contendunt: erat in celeritate
 omne positũ certamen, utri prius angustias, montesq;
 occuparet, sed exercitũ Cæsaris uiarum difficultates
 tarda

ardabant. Afranij copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut si priores montes, quos petebant, attingissent, ipsi periculū vitarent. Impedimeta totius exercitus, cohortesq; in castris relictas, seruare non possent, quibus interclusis exercitu Caesaris auxiliū ferri nulla ratione poterat. Consecit prior iter Caesar, atq; ex magnis rupibus nactus planiciem, in hāc cōtra hostem aciem instruit. Afranius cum ab equitatu nouissimum agmen premeretur, & ante se hostem uideret, collem quendā nactus ibi cōstitit. Ex eo loco quatuor Cetratorū cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelssimus mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio uti ipse eodem omnibus copijs contēderet, & mutato itinere iugis Octogesam perueniret. Hunc cum obliquo itinere Cetrati pererēt cōspicatus equitatus Caesaris in cohortes impetū facit: nec minimā partē temporis equitū uim Cetrati sustinere potuerunt, omnesq; ab his circūuenti in cōspectu utriusq; exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerendæ rei, neq; uero id Casarē fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritū exercitū sustinere non posse, præsertim circumdatū undiq; equitatu, cū in loco æquo atq; aperto confligeretur, idq; ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrerant legati, Centuriones, Tribuniq; militū, ne dubitaret præliū cōmittere, omnium esse militū paratissimos animos, Afra-

LIBER

nianos contra multis rebus sui timoris signa misisse,
 quod suis non subuenissent, quod de colle non recederet
 quod uix equitum incursum sustinerent, collatisque in unum
 locum signis conferti, neque ordines, neque signa seruarēt,
 quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo
 loco pugnandi facultatem, de qua certe inde decedendum esset
 Afranio, nec sine aqua permanere posset. Caesar in eam
 spem uenerat, se sine pugna, et sine uulnere suorum,
 rem conficere posse, quod re frumentaria aduersarios
 interclusisset. Cur etiam secundo praelio aliquos ex suis
 amitteret? cur uulnerari pateretur optime meritos de
 se milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim
 cum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam
 gladio. Mouebatur etiam misericordia ciuium, quos in-
 terficiendo uiderebat, quibus saluis, atque incolumibus
 rem obtinere malebat. Hoc consilium Caesaris a plerisque
 non probabatur. Milites uero palam inter se loqueban-
 tur, quonia talis occasio uictoriae dimitteretur, etiam
 cum uellet Caesar sese non esse pugnaturus, ille in sua
 sententia perseverat, et paulum ex eo loco digreditur
 ut timorem aduersariis minuat. Petreius atque Afranius
 oblata facultate in castra sese referunt. Caesar praesidijs
 montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere,
 quem proxime potest hostium castris castra communit. Po-
 stero die duces aduersariorum perturbati, quod omnem
 rei frumentariae, fluminisque Iberi spem amiserant, de
 reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, illudam se-
 reuer

reuerſi uellent, alterũ ſi Tarraconẽ peterent. Hęc conſultantibus eis nunciatur aquatores ab equitatu premi noſtro. Qua re cognita, crebras ſtationes diſponũt equitũ, & cohortiũ alariarũ, legionariasq; interijciũt cohortes, uallumq; ex caſtris ad aquã ducere incipiũt, ut intra munitioneſq; ſine timore, & ſine ſtationibus aquari poſſent. Id opus inter ſe Petreius atq; Afranius partiũtur, ipſiq; perficiẽdi operis cauſa longius progrediuntur. Quorũ diſceſſu libera nacti milites colla quiorũ facultatẽ, uulgo procedũt, & quẽ quiſq; in caſtris notũ, aut muuicipem habebat, conquirat atq; uocet. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod ſibi perterritis pridie peperciffent, corũ ſe beneficio uiuere. Deinde imperatoris fidẽ querũt, recte ne ſe illi ſint cõmiſſuri, & quod nõ ab initio fecerint, armaq; cũ hominibus neceſſarijs, & cõſanguineis cõtulerint, cõquerũtur. His prouocati ſermonibus fidẽ ab imperatore de Petreij & Afranij uita petunt, ne quod in ſe ſcelus cõcepiffent, neu ſuos prodidiſſe uideãtur. Quibus confirmatis rebus, ſe ſtatim ſigna trãſlaturos confirmãt, Legatosq; de pace primorũ ordinũ cõturiones ad Caſarẽ mittũt: interim alij ſuos in caſtra inuitãdi cauſa adducũt, alij ab ſuis adducũtur, adeo ut una caſtra iã facta ex binis uiderẽtur. Cõpluresq; Tri. mi. & Cõturiones ad Caſarẽ ueniũt, ſeq; ei cõmendãt. Hoc idẽ ſit à Principibus Hiſpaniæ, quos illi cuocauerant, & ſecum in caſtris habebãt obſidum loco, ij ſuos notos, hoſpitesq;

querebāt, per quem quisq; eorū aditū cōmendationis
 haberet ad Cēsare. Afranij etiam filius adolescens de
 sua & parentis sui salute cum Cēsare, per Sulpitiū le
 gatū agebat. Erāt plena leticia & gratulatione omnia
 eorum qui tanta pericula vitasse, & eorum qui sine
 vulnere tantas res consecisse uidebātur, magnūq; fru
 ctum suę pristinę lenitatis omniū iudicio Cēsare fere
 bat, consiliūq; eius à cunctis probabatur. Quibus re
 bus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seq;
 in castra recipit, sic paratus, ut uidebatur, ut quicūq;
 accidisset casus, hunc quieto & equo animo ferret Pe
 treius uero non deserit sese, armat familiā, cum hac et
 prætoria cohorte Cetratorū, barbarisq; equitibus pau
 cis, beneficiarijs suis, quos suę custodię causa habere
 consueuerat, improviso ad uallum aduolat, colloquia
 militum interrumpit, nostros repellit ab castris, quos
 deprehēdit interficit, reliqui coeunt inter se, & repen
 tino periculo exterriti sinistras sagis inuoluunt, gladi
 osq; disstringunt, atq; ita se à Cetratis, equitibusq; de
 fendunt, castrorū propinquitate confisi, seq; in castra
 recipiunt, & ab his cohortibus, quę erant in statione
 ad portas defenduntur. Quibus rebus confectis, flens
 Petreius manipulos circuit, militesq; appellat, neu se
 neu Pompeium absentē Imperatorē suum aduersarijs
 ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter cōkursus
 in prætoriū, postulant, ut iurent omnes se exercitum,
 ducesq; non deserturos, neq; prodituros, neq; sibi se
 perat

peratim à reliquis consiliū capturos. Princeps in hæc
 uerba iurat ipse, ad idem iusiurandū adigit Afraniū:
 subsequuntur Tribuni militū, centurionesq; centuria-
 tim producti milites idem iurant, edicunt penes quem
 quisq; sit miles Cesaris, ut producat: productos pa-
 lam in prætorio interficiunt, sed pleriq; quos cæperat
 cælant, noctuq; per uallum emittunt. Sic terror obla-
 tus à ducibus, crudelitas in supplicio, uana religio ius-
 iurandi, spem præsentis deditiois sustulit, mentesq;
 militum conuertit, & rem ad pristinam belli rationē
 redegit. Cesar milites aduersariorū, qui in castra per
 tempus colloquij uenerant summa diligentia conquiri
 & remitti iubet. Sed ex numero Tribunorū militum,
 Centurionumq; nonnulli sua uoluntate apud eum re-
 manserunt, quos ille postea magno in honore habuit.
 Centuriones, ampliorisq; ordinis equites Romanos in
 tribunitiū restituit honorem. Premebantur Afrania-
 ni pabulatione, aquabantur ægre, frumenti copiam le-
 gionarij nonnulli habebant, quod dierum uigintiduo-
 rum ab Ilerda frumentū iussi erant efferre. Cetrati,
 auxiliaresq; nullam, quorū erant & facultatis ad par-
 randū exigue, & corpora insueta ad onera portanda:
 itaq; magnus eorum quotidie numerus ad Cesarē per-
 fugiebat. In his erat angustijs res: sed ex propositis cō-
 silijs diobus explicitius uidebatur ad Ilerdam reuerti
 quod ibi paululum frumenti reliquerant, ibi se reliquē
 consiliū expleturos confidebant, Tarraco at erat lon-

gius, quo spatium plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Caesar equitatu praemisso, qui nouissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur, nullum intercedebat tempus quin extremi cum equitibus praeliarentur. Genus erat hoc pugnae, expeditae cohortes nouissimum agmen clauderent, pluresque in locis campestribus subsistebant: si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus qui antecesserant, suos ascendentes protegabant: cum uallis aut locus decliuis suberat, neque illi qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites uero ex loco superiore in aduersarios tela coniciebant: tum magno erat in periculo res, tum inquirebant, ut cum eiusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere iuberent, magnoque impetu equitatum repellerent. Eo summo, repente incitati cursu, sese in ualles uniuersi dimitterent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent: nam tantum ab equitum suorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos superioribus perterritos praelijs in medium reciperent agmen, utroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere exercere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur, tali dum pugnatur modo, lente, ac paulatim proceditur, crebroque ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit: milia enim progressi quatuor, uehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt, ibique

una fronte contra hostem castra muniunt, neq; iumentis onera deponunt. Vbi Caesaris castra posita, tabernaculaq; constituta, & dimissos equites pabulandi causa animaduertere, sese subito proripiunt, hora circiter sexta eiusdem diei, & spem nocti morae discessu nostrorum equitū, iter facere incipiunt. Qua re animaduersa, Caesar relictis his, legionibus subsequitur, praesidio impediētis paucas cohortes relinquit, hora decima subsequi, pabulatores equitesq; reuocari iubet: celeriter equitatus ad quotidianū itineris officium reuertitur pugnatur acriter ad nouissimum agmen, adeo ut penē terga conuertāt: copluresq; milites, etiā nōnulli centuriones interficiūtur, Instabat agmen Caesaris, atq; uniuersum imminebat. Tum uero neq; ad explorandū idoneum locū castris, neq; ad progrediendū data facultate consistunt necessario, & procul ab aqua & natura iniquo loco castra ponunt. Sed iisdem de causis Caesar quae supra sunt demonstratae, praelio non lacescit: & eodie tabernacula statui passus non est, quò paratiores essent ad insequendū omnes, siue noctu, siue interdium erumperent: illi animaduerso uitio castrorū, tota nocte munitiones proferrunt, castraq; castris conuertūt: hoc idem postero die à prima luce faciunt, totumq; in ea re diem consumunt, sed quantum opere processerāt & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, & praesenti malo alijs malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris.

Proxi

L I B E R

Proximo die praesidio in castris relicto, uniuersas ad
 aquam copias educūt: pabulatū emittitur nemo. His
 eos supplices malis Caesar necessariā subire deditio-
 nem, quā praelio decertare malebat: conatur tamen
 eos uallo fossaq; circūmunire, ut quāmaxime repen-
 tinas eorū eruptiones demoretur, quò necessario de-
 scensuros existimabat. Illi & inopia pabuli adducti,
 et quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria in-
 menta interfici iubēt. In his operibus cōsilijsq; biduū
 consumitur. Tertio die magna iā pars operis Caesaris
 processerat. Illi impediendae rei quae munitionis causa
 fiebat, hora circiter octaua signo dato legiones edu-
 cunt, aciemq; sub castris instruūt. Caesar ab opere le-
 giones reuocat, equitatū omnē cōuenire iubet, aciem
 instruit. Cōtra opinionē enim militū famamq; omnium
 uideri praelio diffugisse, magnū detrimentū afferebat.
 Sed eisdē de causis quae sunt cognitae, quo minus dimi-
 care uellet, mouebatur: atq; hoc etiā magis, quod spa-
 cii breuitas, etiā in fugā coniectis aduersarijs, nō mul-
 tum ad summā uictoriae iuuare poterat. Nō enim am-
 plius pedū millibus. II. ab castris castra distabāt. Hinc
 duas parteis acies occupabant: tertia uacabat, ad in-
 cursum atq; impetū militum relicta. Si praeliū cōmit-
 teretur, propinquitas castrorū celerem superatis ex
 fuga receptū dabat. Hac de causa constituerāt, signa
 inferentibus resistere, prior praelio non laceessere. A-
 cies erat Afraniana duplex: legio quinta & tertia in
 subju

subsidijs locū Alariæ cohortis obtinebat. Cæsaris tri-
 plex, sed primā aciem, quam ternæ cohortes ex quin-
 ta legione tenebant. Has subsidiariæ ternæ, & rursus
 aliæ totidem, suæ cuiusq; legionis subsequebantur. Sa-
 gittarij funditoresq; media continebatur acie: equita-
 tus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterq;
 propositū uidebatur: Cæsar, ut nisi coactus prælium
 non cōmitteret: ille, ut opera Cæsaris impediret. Pro-
 ducitur tamen res, aciesq; ad Solis occasum cōtinen-
 tur: inde utriq; in castra discedunt. Postero die muni-
 tiones institutas Cæsar parat perficere: illi uadū flumi-
 nis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re ani-
 maduersa, Cæsar Germanos leuis armaturæ equitūq;
 partē flumen traiecit, crebrasq; in ripis custodias di-
 sponit. Tandē omnibus rebus obsesti, quartū iam diē
 sine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, & frumētī
 inopia, colloquiū petunt, & id (si fieri possit) semoto
 à militibus loco. Vbi id à Cæsare negatū, & palam si
 colloqui uellent cōcessum est, datur obsidis loco Cæsa-
 ri filius Afranij. Venitur in eum locū quem Cæsar de-
 ligit. Audiente utroq; exercitu loquitur Afranius, nō
 esse aut ipsis aut militibus succensendū, quod fidē er-
 ga imperatorem suū Cn. Pompeiū conseruare uolue-
 rint: sed satis iam fecisse officio, satisq; supplicij tulisse,
 se, perpeffos omnium rerum inopiā: nuno uero penē ut
 fœminas circumunitos prohiberi aqua, prohiberi in-
 gressu, neq; corpore dolore, neq; animo ignominiam
 ferre

ferre posse, itaq; se uictos cōfiteri, orare, atq; obsecra-
 re, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ulti-
 mum supplicium progredi necesse habeāt. Hæc q̄ potest
 demississime atq; subiectissime exponit. Ad ea Cæsar re-
 spondit, nulli omnium hæc partes uel querimoniæ, uel
 miserationis minus conuenisse: reliquos enim oēs suū
 officium præstitisse, se, qui etiam bona conditione, & lo-
 co & tempore æquo constringere noluerit, ut quàm inte-
 gerrima essent ad pacem omnia, exercitū suum, qui in
 iuria etiam accepta, suisq; interfecit, quos in sua po-
 testate habuit, conseruari & texerit, illius deniq; ex-
 ercitus milites, qui per se de conciliāda pace egerint,
 qua in re omnium suorum uitæ consulendū putarunt: sic
 omnium ordinum partes in misericordia constituisse, ipsos
 Duces à pace abhorruisse, eos neq; colloqui, neq; in-
 duciarum iura seruasse, & homines imperitos, & per
 colloquium deceptos crudelissime interfecisse: accidisse
 igitur his, quod plerunq; hominibus nimia pertinacia
 atq; arrogantia accidere soleat, uti eò recurrāt, & id
 cupidissime petant, quod pauloante contempserint, neq;
 nunc se illorum humilitati, neq; aliqua temporis oppor-
 tunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ,
 sed eos exercitus quos contra se multos iam annos a-
 luerint, uelle dimitti, neq; enim sex legiones alia de
 causa missas in Hispaniā, septimamq; ibi cōscriptam,
 neq; tot, tantasq; classes paratas, neq; summissos du-
 ces rei militaris peritos, nihil horum ad pacandas Hispanias,

nias, nihil ad usum prouinciae prouisum, quae propter
 diuturnitatem pacis nullum auxilium desyderarit, omni
 haec iam pridem contra se parari, in se noui generis im-
 peria constitui, ut idem ad portas urbanis praesideat re-
 bus, & duas bellicosissimas Prouincias absens tot an-
 nos obtineat, in se iura magistratuum commutari, ne ex
 pratura & consulatu, ut semper, sed per paucos pro-
 bati & electi in Prouincias mittantur, in se atatis excu-
 sationem nihil ualere, quod superioribus bellis probati
 ad obtinendos exercitus euocentur, in se uno non serua-
 ri, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut re-
 bus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe
 sine ignominia domum reuertantur, exercitumque dimit-
 tant: quae tamen omnia, & se tulisse patienter, & esse
 laturum, neque nunc id agere, ut ab illis abductum exerci-
 tum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed
 ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde ut esset
 dictum, Prouincijs excederent, exercitumque dimitteret,
 si id sit factum, nociturum se nemini: hanc unam atque ex-
 tremam pacis esse conditionem. Id uero militibus fuit per-
 gratum & iucundum, ut ex ipsa significatione potuit co-
 gnosci, ut qui aliquid uicti incommodi expectauissent, ul-
 tro inde praemium missionis ferrent. Nam cum de loco,
 & tempore eius rei controuersia inferretur, & uoce
 & manibus, uniuersi ex uallo, ubi cunctiterat signifi-
 ca re coeperunt, ut statim dimitteretur, neque omni interpo-
 sita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur.

Paucis cum esset in utranq; partē uerbis disputatum;
 res huc deducitur, ut ij qui habeāt domiciliū aut pos=
 sessiones, in Hispaniam: statim reliqui ad Varum flu=
 men dimittantur, ne quid eis noceatur, ne ue quis in=
 uitus sacramento cogatur à Cesare cauetur. Caesar
 ex eo tempore dum ad flumen Varum ueniatur, se
 frumentum daturum pollicetur: addit etiam, ut, quid
 quisq; eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites
 suos, ijs qui amiserint restituatur. Militibus æqua fã=
 cta existimatione, pecuniã pro his rebus soluit. Quas=
 cunq; postea controuersias inter se milites habuerāt,
 sua sponte ad Casarem introduxerunt. Petreius atq;
 Afranius, cum stipendiū ab legionibus penè seditione
 facta flagitarentur, cuius illi diem nondum uenisse di=
 cerent, Caesar ut cognosceret postulatu est: eoq; utriq;
 quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia
 exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antece=
 dere, reliquas subsequi iussit, ut nō longo inter se spã=
 tio castra facerēt, eiq; negotio Q. Fusium Ca=
 lenum legatum præficit. Hoc eius præ=
 scripto ex Hispania ad Varum
 flumen est iter factum,
 atq; ibi reliqua
 pars
 exercitus di=
 missa
 est.

C. IULII CAESARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO CIVILI. LIBER SECVNDVS.

VM HAEC IN HISPANIA geruntur. C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationē Masiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uincas, turesq; ad oppidū agere instituit: una erat proxima portui naualibusq; altera ad partē, qua est aditus ex Gallia, atq; Hispania ad id mare, quod adigit ad hostiū Rhodani. Masilia enim serē ex tribus oppidi partibus mari alluitur, reliqua quarta est, quae aditū habet à terra: huius quoq; spatij pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura, & ualle altissima munitu, longā & difficilem habet oppugnationē. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnā iumentorū atq; hominū multitudinē ex omni prouincia uocat, uimina, materiamq; cōportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinē pedum octoginta extruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido omniū rerum ad bellū apparatus tantaq; multitudo tormentorū, ut corū uim nullae contextae uiminibus uinae sustinere possent. Asseres enim pedū duodecim cuspidibus praefixi, atq; hi maximis ba-

LIBER

listis missi per quatuor ordines cratium in terra defixa
 gebantur. Itaque pedibus lignis coniunctis inter se por-
 ticus integebantur, atque hac agger inter manus prose-
 rebatur: antecedebat testudo pedum sexaginta equandi
 loci causa, facta item ex fortissimis lignis, euoluta om-
 nibus rebus, quibus ignis iactus et lapides defendi pos-
 sent: sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium,
 multitudo tormentorum, omnem administrationem tarda-
 bat, crebre tamen per Albicos eruptiones fiebant ex
 oppido, ignesque aggeri, et turribus inferebantur, quae
 facile nostri repellebant milites, magnisque ultro illatis
 detrimētis, eos qui eruptionem fecerant in oppidum reijcie-
 bant. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe
 nauium sedecim, in quibus paucae erant aratae. L. Do-
 mitio Massiliensibusque subsidio missus, freta Siciliae im-
 prudente atque inopinante Curione prouehitur, appul-
 sisque Messanam nauibus, atque inde propter repentinum
 terrorem principum, ac Senatus fuga facta, ex nauali-
 bus eorum unam deducit. Haec adiuncta, ad reliquas
 naues cursum Massiliam uersus perficit, praemissaque
 clam nauicula Domitium, Massiliensesque de suo ad-
 uentu certiores facit, eosque magnopere hortatur, ut
 rursus cum Bruti classe additis suis auxilijs confligant.
 Massilienses post superias incommodum ueteres ad-
 eum lem numerum ex naualibus productas naues rese-
 cerant, summaque industria armauerant: remigum, gub-
 erna-
 bernatorumque magna copia suppetebat, piscatoriasque
 adica

adiecerant, atq; contexerant, ut essent ab ictu telorū
 remiges tuti. Has sagittarijs, tormentisq; compleue-
 ram, tali modo instructa classe omnium seniorum,
 matrumfamilie, uirginum precibus, & fletu excitati,
 ut extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore
 animo ac fiducia, quā ante dimicauerāt, naues con-
 scendunt: communi enim sit uitio naturæ, ut inuisis,
 latitantibus, atq; incognitis rebus magis confidamus,
 uehementiusq; exterreamur, ut tum accidit, aduentus
 enim L. Nasidij summa spe & uoluntate ciuitatem
 compleuerat: nacti idoneum uentum ex portu exeunt,
 & Taurenta, quod est castellum Massiliensium, ad
 Nasidium perueniunt, ibiq; naues expediunt, rursumq;
 se ad confligendum animo confirmani, & consilia
 communicant: dextera pars Massiliensibus attribui-
 tur, sinistra Nasidio. Eodem Brutus contendit aucto-
 nauium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Are-
 late per Casarem, captiuæ Massiliensium accesserant
 sex. Has superioribus refecerat diebus, atq; omnibus
 rebus instruxerat. Itaq; suos cohortatus, quos inte-
 gros superauissent, ut uictos contemnerent plenus spei
 bonæ, atq; animi aduersus eos proficiscitur, facile erat
 ex castris C. Trebonij, atq; omnibus superioribus locis
 prospicere in urbem, ut omnis iuuetus, quæ in oppido
 remāserat, omnesq; superioris ætatis cum liberis atq;
 uxoribus, publicisq; custodijs, aut ex muro ad cælum
 manus tenderent, aut templa deorum immortalium

LIBER

uiderent, & ante simulachra proiecti uictoriam à Dijs
 exposcerēt. Neq; erat quisquam omnium, qui nō in eius
 diei casu suarū omnium fortunarū euentū consistere ex
 istimaret. Nam & honesti ex iuuetute, & cuiusq; æta
 tis amplissimi nominatim euocati atq; obsecrati, naues
 conscenderant, ut si quid aduersi accidisset, ne ad co
 nandū quidem sibi quicquam reliqui fore uiderent: si
 superauissent, uel domesticis opibus, uel externis auxi
 lijs de salute urbis considerēt. Commissio prælio, Massi
 liensibus res nulla ad uirtutē defuit: sed memores ear
 rum præceptorū, quæ pauloante ab suis acceperant,
 hoc animo decertabant, ut nullū aliud tempus ad co
 nandum habituri uiderētur: & quibus in pugna uitæ
 periculū accideret, non ita multo se reliquorū ciuium
 fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta, ea
 dem esset belli fortuna patiēda, diductisq; nostris pau
 lacim nauibus, & artificio gubernatorū mobilitati na
 uium locus dabatur, & si quando nostri facultatē na
 uti ferreis iniectis manibus nauem religauerāt, undiq;
 suis laborantibus succurrerāt. Neq; uero cōiuncti Al
 bicis comminus pugna deficiebant, neq; multum cede
 bant uirtute nostris, simul ex minoribus nauibus ma
 gna uis eminus missa telorū, multa nostris de improui
 so imprudentibus atq; impeditis uulnera inferebant.
 Cōspicāq; naues triremes due, nauem D. Bruti, quæ
 ex signo facile agnosci poterat, duabus ex partibus se
 se in eam incitauerant: sed tantum re prouisa Brutus
 celerā

celeritate nauis enisus est, ut paruo momento antecederet. Illæ adeo grauiter inter se incitata conflixerunt, ut uehementissimæ utraq; ex concursu laborarent: altera uero perfracto nostro tota collabesceret. Qua re animæ aduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterq; ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naues nulli usui fuerunt, celeriterq; pugna excesserunt. Non enim has, aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremam uitæ periculum adire cogebant. Itaq; ex eo numero nauium nulla desiderata est. Ex Masiliensium classe quinq; sunt depressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit, quæ omnes citeriorem Hispaniã petiuerunt. At ex reliquis una præmissa Masiliam, huius nuncij perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit. Hac re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem uestigio uideretur. Masilienses tamẽ nihilo segnius ad defensionem urbis reliqua apparere coeperunt. Est animæ aduersum ab legionarijs, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magna sibi esse præsidio posse, si pro Castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinus incursus humilem, paruamq; fecerunt: huc se referebant, hinc si qua maior opprimerat uis, propugnabãt, hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebãt. Patebat hæc quoquo uersus pedes. XXX.

sed parietū crassitudo pedum. V. Postea uera (ut est re-
 rum omnium magister usus) hominum adhibita solertia,
 inuentū est magno esse usui posse, si hæc esset in altitu-
 dinem turris elata. In hac ratione perfectū est. Vbi tur-
 ris altitudo perducta est ad contabulationē, eam in pa-
 rietes instruxerunt, ita ut capita tignorū extrema pa-
 rietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis
 hostiū adhæresceret. Hanc insuper contignationē
 quantum tectū plutei ac uinearū passum est, latericula
 astruxerunt, supraq; eum locū tigna transuersa iniece-
 runt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspen-
 dente eam contignationē, quæ turri tegumento esset
 futura: supraq; ea tigna directo transuersas trabe: in-
 iecerunt, easq; asseribus religauerunt: has traves pau-
 lō longiores atq; eminentiores, quàm extremi parie-
 tes erant, effecerunt, ut esset, ubi tegumenta perpende-
 re possent, ad defendendos ictus ac repellendos, cum
 inter eam contignationē parietes extrueretur, eamq;
 contabulationē summā lateribus lutoq; constrauerūt,
 ne quid ignis hostium nocere posset: centonesq; insu-
 per iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulatio-
 nem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium
 discuterent. Storias autē ex funibus anchorarijs treis
 in longitudinē parietum turris, latas quatuor pedes fe-
 cerunt, easq; ex tribus partibus, quæ ad hostes uerge-
 bant, eminentibus trabibus circum turrem præpenden-
 tes religauerunt, quod unum genus tegumenti alijs lo-
 cis erat.

eis erant experti, nullo telo neq; tormēto traici posse.
 Vbi uero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atq;
 munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia ope-
 ra abduxerūt, turris tectum per seipsum prehensionibus
 ex contignatione prima suspendere ac tollere cœ-
 perūt. Vbi quantū storiarū demissio patiebatur, tantū
 eleuabant. Intra hæc tegumēta abditi atq; muniti, pa-
 rietes lateribus extruebant, rursusq; alia prehensione
 ad ædificandū sibi locū expediebāt, ubi tēpus alterius
 cōtabulationis uidebatur, tigna item ut primo tecta,
 extremis lateribus instruebāt. Exq; ea contignatione
 rursus summā contabulationē, storiāsque eleuabant. Ita
 tuto, ac sine ullo uulnere ac periculo sex tabulata ext-
 ruxerunt, fenestrasq; quibus in locis uisum est, ad tor-
 menta mittenda instruendo reliquerunt. Vbi ex ea tur-
 ri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt,
 musculū pedum. LX. longū, ex materia bipedali, quæ
 à turri lateritia ad hostiū turrem, murumq; perduce-
 rent, facere instituerūt. Cuius musculi hæc erat forma.
 Dux primū trabes in solo æque longæ, distantes in-
 ter se pedes quatuor collocantur. Inq; eis columnellæ
 pedum in altitudinē quinq; defiguntur. Has inter se cæ-
 preolis molli fastigio coniungūt, ubi tigna, quæ muscu-
 li tegendi causa ponant, collocentur, eo super tigna
 bipedalia iniiciunt, eaq; laminis, clauisq; religant:
 ad extremum musculi tectum, trabesque extremas,
 quadratas tegulas quatuor patentes digitos defigunt.

L I B E R

quæ lateres, qui super musculos struantur, contineant.
 Ita fastigiato, atq; ordinatim structo, ut trabes erant in
 capreolis collocatae, lateribus, lutoq; musculus, ut ab
 igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Su-
 per lateres Coria inducuntur, ne canalibus aqua immis-
 sa lateres diluere possit. Coria autem ne rursus igni, ac
 lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc
 opus omne tectum uincis ad ipsam turrim perficiunt, su-
 bitoq; inopinantibus hostibus machinatione nauali,
 phalangis subiectis ad turrim hostium admovent, ut edi-
 ficio iungatur, quo malo perterriti subito oppidani sa-
 xa quam maxima possunt uectibus promouent, præci-
 pitataq; muro in musculum deuoluunt. Ictum firmitas
 materiae sustinet, & quicquid incidit, fastigium musculi
 delabitur. Ad ubi uident, mutant consilium. Cupas tæda,
 ac pice refertas incendunt, easq; de muro in musculum
 deuoluunt. Inuolutæ labuntur, delapsæ ab lateribus lon-
 gurijs, furcisq; ab opere remouentur. Interim sub mu-
 sculo milites uectibus infima saxa turris hostium, qui-
 bus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus
 ex turri lateritia à nostris telis, tormentisq; defendi-
 tur, hostesq; ex muro ac turribus submoventur, non da-
 tur libera muri defendi facultas. Compluribus iam la-
 pidibus ex ea quæ suberat turri subductis, repentina
 ruina pars eius turris cecidit, pars reliqua consequens
 procubebat. Tum hostes turris repentina ruina como-
 ti, inopinato malo turbati, deorum ira percussi, Urbis
 direp

direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta
 foras uniuersi proripiunt, ad legatos atq; exercitum sup-
 plices manus tendunt. Qua noue re oblata, omnis ad
 ministratio belli consistit, militesq; a praelio ad
 studium audiendi & cognoscendi feruntur. Vbi hostes
 ad legatos exercitumq; peruenerunt, uniuersi se ad pe-
 des proiciunt. Orant, ut aduentus Caesaris expectetur,
 captam suam urbem uidere, opera perfecta, turrem subru-
 tam, itaq; a defensione desistere, nullam exoriri moram
 posse, quo minus cum uenisset, si imperata non faceret,
 ad unum e vestigio diriperentur: docet, si omnino tur-
 ris concidisset, non posse milites contineri, quin spe pra-
 dae in urbem irrumperent, urbemq; delerent: haec atq;
 eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis ma-
 gna cum misericordia fletuq; pronunciat. Quibus
 rebus commotis legati, milites ex opere deducunt, oppu-
 gnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Indu-
 ciarum quodam genere misericordia facto, aduentus Ca-
 saris expectatur, nullum ex muro, nullum a nostris mitti-
 tur telum, ut re confecta, omnes curam & diligentiam
 remittunt. Caesar enim per literas Trebonio magnope-
 re mandauerat, ne per uim oppidum expugnari patere-
 tur, ne grauius permoti milites, & defectionis odio et
 contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes
 interficerent, quod se facturos minabatur, aegreque tunc
 sum retenti, quin oppidum irrumperet, grauiterque eam
 rem pertulerunt, quod stetit per Trebonium quo minus.

LIBER

oppido potirentur, uidebatur. At hostes sine fide tem-
 pus, atq; occasione fraudis ac doli querūt. Interiectis
 aliquot diebus, nostris languētibus, atq; animo remissis
 subito meridiano tempore cum alius discessisset, alius
 ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset,
 arma uero omnia reposita, contestaq; essent, portis se
 foras erumpunt, secundo, magnoq; uento ignem operi-
 bus inferunt. Hunc sic distulit uentus, uti uno tempo-
 re agger, plutei, testudo, turris, tormentaq; flammam
 conciperent: & prius hæc omnia consumeretur, quam
 quemadmodū accidisset, animaduerti posset. Nostris
 repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arri-
 piunt. Alij ex castris sese incitant, sit in hostes impetus
 eorum: sed muro, sagittis, tormentisq; fugientes perse-
 qui prohibentur. Illi sub murū se recipiunt, ibiq; mus-
 culum, turrimq; lateritiā libere incendunt. Ita multo-
 rum mensū labor hostium perfidia, & ui tempestatis
 puncto temporis interijt. Tentauerūt hoc idem Massi-
 liensēs, postero die eandem nacti tempestatem, maiori
 cum fiducia ad alterā turrem, aggeremq; eruptione
 pugnauerunt, multumq; ignē intulerunt. Sed ut supe-
 rioris temporis contentionē nostri omnem remisserāt,
 ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem
 parauerant. Itaq; multis interfectis, reliquos infecta
 re in oppidū repulerūt. Trebonius ea quæ sunt amissa
 multo maiore studio militū administrare & reficere
 instituit. Nam ubi tantos suos labores, & apparatus
 male

male cecidisse uiderunt, inducijsq; per scelus uiolatis
 suam uirtutē irrisui fore perdoluerunt: quod unde ag-
 ger omnino comportari posset, nihil erat reliquū om-
 nibus arboribus longe, lateq; in finibus Maßliensium
 excisis & coniectis, aggerem noui generis atq; inau-
 ditum ex lateritijs duobus muris, senam pedum crasi-
 tudine, atq; eorum murorum contignationē facere in-
 stituerunt, equa ferè latitudine, atq; ille congestus ex
 materia fuerat agger. Vbi autē spatium inter muros,
 aut imbecillitas materiae postulare uideretur, pile in-
 terponuntur, transversaria tigna iniiciuntur, quæ fir-
 mamento esse possint. Et quicquid est contignatū, cra-
 tibus consternitur, cratesq; luto integuntur. Sub tecto
 miles dextera ac sinistra muro tectus, aduersus plutei
 obiectu, operi quæcunq; usui sum sine periculo sup-
 portat, celeriter res administratur, diuturni laboris
 detrimentū solertia, & uirtute militum breui recon-
 cinnatur: portæ quibus locis uidetur eruptionis causa
 in muro relinquuntur. Quod ubi hostes uiderunt, ea,
 quæ diu, longoque spatio refici nō posse sperassent, pau-
 corum dierum opera, & labore ita perfecta, ut nullius
 perfidia, neque eruptioni locus esset, neq; quicquam
 omnino relinqueretur, quo aut ui militibus, aut igni
 operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt
 totam orbem, quæ sit aditus ab terra, muro, tur-
 ribusq; circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis
 munitionibus locus non esset, cum penè adificata in
 muris

LIBER

muris ab exercitu nostro moenia uideretur, ac tela ma-
 nu conijcerentur, suorum tormentorum usum, quibus
 ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis interire
 pariq; conditione e muro, ac turribus bellandi data,
 uirtute se nostris adaequare non posse intelligunt, ad
 eandem deditiois conditiones recurrunt. M. Varro
 in ulteriore Hispania initio cognitis his rebus, quae
 sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus ami-
 cissime de Cesare loquebatur, praecipuum sese lega-
 tione ab Cn. Pompeio teneri obstructum fide, necessitudi-
 nem quidem sibi nihilo minorem cum Cesare intercedere
 neq; se ignorare quod esset officium legati, qui fiducia-
 riam operam obtineret, quae uires suae, quae uoluntas
 erga Caesarem totius Prouinciae. Haec omnibus referebat
 sermonibus, neq; se in ullam partem mouebat. Postea
 uero cum Caesarem ad Masiliam detineri cognouit, copi-
 as Petrei cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna
 auxilia conuenisse, magna esse in spe atq; expectatioe,
 et consentire omnem citeriorem prouinciam, quaeq; postea
 acciderant, de angustijs ad Ilerdam rei frumentariae
 accepit, atq; haec ad eum latius atq; inflatius Afranij
 praescribebat, se quoq; ad motum fortunae mouere coepit:
 delectum habuit tota Prouincia, legionibus completis
 duabus cohortes circiter triginta alarias addidit: fru-
 menti magnam numerum coegit, quod Masiliensibus, item
 quod Afranio, Petreioq; mitteret, naues longas. X.
 Gaditanis ut facerent, imperauit. Coplures praeterea
 in Hispania

In Hispali faciendas curauit, pecuniã omnẽ, omniãq; ornamenta ex Phano Herculis, in oppidũ Gades contulit. Eo sex cohortes praesidij causa ex Prouincia misit, Gaiumq; Galloniũ equitem Romanũ familiã Domitij, qui eo procurrande hereditatis causa uenerat à Domitio, oppido Gadibus praefecit: arma omnia priuata & publica in domũ Gallonij contulit. Ipse habuit graues in Caesarem conciones. Sæpe ex tribunali praedicauit aduersa Caesarem praelia fecisse, magnũ numerum ab eo militũ ad Afraniũ per fugisse, hæc se certis nuncijs, certis autoribus cõperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius Prouinciã, sibi ad Rempub. administrandã H S. CLXXX. millia, & argento pondo. XX. millia, tritici modios. CXX. millia polliceri cogit. Quas Caesari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera iniũgebat: qui uerba atq; orationẽ aduersus Rempub. habuissent, corũ bona in publicũ addicebat, praesidiaq; eò deducebat, & iudicia in priuatos reddebat. Prouinciã oẽm in sua & Pompeij uerba per iusiurandũ adigebat. Cognitis his rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut secum duas legiones Gadis conferret, naues, frumentumq; omne ibi contineret. Prouinciã enim omnem Caesaris rebus fauere cognouerat. In insula frumento, nauibusq; comparatis bellum duci non difficile existimabat. Caesar, & si multis necessarijsq; rebus in Italiam reuocabatur,

LIBER

tur, tamen cōstituerat nullā partem belli in Hispanijs
 relinquere, quod magna esse Pōpeij beneficia, & ma-
 gnas cliētelas in citeriore Prouincia sciebat. Itaq; dua
 bus legionibus missis in ulteriorem Hispaniā cum Q.
 Cassio Tri. Ple. ipse cum equitibus sexcentis magnis in-
 neribus progreditur, edictūq; præmittit, ad quā d. em
 magistratus, principesq; omnium ciuitatū sibi esse præ-
 sto Cordubæ uellet. Quo edicto tota Prouincia per-
 uulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem
 Senatus Cordubam mitteret. Nō ciuis Romanus pau-
 lō notior, quin ad diem conueniret. Simul ipse Cordu-
 bæ cōuentus per se portas Varroni clausit, custodias,
 uigiliasq; in muro, turribusq; disposuit. Cohortes du-
 as, quæ Colonice appellabantur, cū eō casu uenissent,
 tuendi oppidi causa apud se retinuit. iisdē diebus Car-
 monenses, quæ est longe firmissima totius Prouinciæ
 ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à
 Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasq; præ-
 elusit. Hoc uero magis properare Varro, ut cum le-
 gionibus quam primū Gadis contenderet, ne tinere,
 aut traiectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in
 Casarem uoluntas Prouinciæ reperiēbatur. Progresso
 ei paulō lōgius literæ à Gadibus reddūtur, simul atq;
 cognitum sit de edicto Cesaris consensisse Gaditanos
 principes cum Tr. cohortiū, quæ essent ibi in præsidio
 ut Galloniū ex oppido expellerem, Urbem, Insulamq;
 Cesaris seruantem. Hoc inuito consilio, denunciassē Gal-
 lonia

lonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus, si id non fecisset sibi consiliū capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis astante et inspectante ipso, signa sustulit, seseq; Hispali recepit, atq; in foro et porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad se quisq; hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cū itinere conuerso sese in Italiam uenturū promississet, certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum uero omni interclusus itinere ad Cæsarem mittit, paratum se esse legionē, cui iusserit tradere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atq; huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem uenit, relatis ad eū publicis rationibus cū fide, quod penes eum est pecunie, tradit, et quod ubiq; habeat frumenti ac nauū, ostendit. Cæsar habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit. Ciuibus Romanis, quod oppidū in sua potestate studuissent habere. Hispanis, quod eadē expulissent. Gaditanis, quod conatus aduersariorum infregissent, seseq; in libertatem uindicassent. Tribunis militū, centurionibusq; qui eò presidij causa uenerant, quod eorū consilia sua uirtute confirmassent: pecunias quas erant in publicū Varroni Ciues Ro. politici remittit. Bona restituit ijs, quos liberius locutos

hanc

hanc poenam tulisse cognouerat: tributis quibusdam
 publicis, priuatisq; premijs, reliquos in posterū bona
 spe complet, biduūq; Cordubæ comoratus Gades pro
 ficiscitur: pecunias, momentaq;, quæ ex Phano Hercu
 lis collata erant in priuatā domū, referri in templum
 iubet. Prouincie Q. Cassium præficit, huic quatuor le
 giones attribuit. Ipse his nauibus, quas M. Varro,
 quasq; Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconē
 paucis diebus peruenit: ibi totius fere citerioris Pro
 uincie legationes Cæsaris aduentū expectabant. Eadē
 ratione priuatim ac publice quibusdā ciuitatibus ha
 bitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusq; Narbo
 nam, atq; inde Massiliam peruenit: ibi legē de Dicta
 tore latam, seseq; Dictatorē dictū à M. Lepido præto
 re cognoscit. Massilienses omnibus defessi malis, rei fru
 mentariæ ad summā inopiam adducti, his prælio naua
 li superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pesti
 lentia conflictati, ex diutina conclusionē, & mutatiōe
 uictus (panico enim uetere, atq; hordeo corrupto oēs
 alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus para
 tum in publicū contulerant) deiecta turri, labi facta
 magna parte muri, auxilijs prouinciarū, & exercitiū
 desperatis, quos in Cæsaris potestatem uenisse cogno
 uerant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis
 ante diebus L. Domitius cognita Massiliensium uo
 luntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas fa
 miliaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat,
 nactus

nactus turbidam tempestatē est profectus. Hunc cōspi-
 rate naues, quæ missu Bruti consuetudine quotidiana
 ad portū excubabāt, sublati anchoris sequi cœperūt.
 Ex ijs unum ipsius nauigiū contendit, & fugere perse-
 ueravit, auxilioq; tempestatē ex conspectu abiit, duo
 perterrita concursu nostrarū nauium sese in portū re-
 ceperunt. Masilienses arma, tormentaq; ex oppido,
 ut est imperatū proferūt. Naues ex portu, naualibusq;
 educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus
 confectis Caesar, magis eos pro nomine & uetustate,
 quam pro meritis in se ciuitatis conseruans, duas ibi
 legiones præsidio relinquit: Cæteras in Italiam mitrit,
 ipse ad urbem proficiscitur. iisdem temporibus C. Cu-
 rio in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio co-
 piis P. Actij Varri despiciens, duas legiones ex qua-
 tuor, quas à Cæsare acceperat, & quingentos equites
 transportabat, biduoq; & noctibus tribus nauigatiōe
 consumptis, appulit ad eum locū, qui appellatur Aque-
 laria. Hic locus abest à clupeis passuū uigintiduo mil-
 lia, habetq; non incommodā æstate stationē, & duo-
 bus eminentibus promontorijs continetur. Huius ad-
 uentum L. Cæsar filius cum decem longis nauibus ad
 clupeam præstolans, quas naues Uticæ ad prædomum
 bello subductas. P. Actius reficiendas huius belli causa
 curauerat, ueritusq; nauium multitudinē ex alto refuge-
 rat, appulsaq; ad proximū littus trireme cōstrata, &
 in littore relicta, pedibus Adrumētū profugerat. Id
 oppidum

LIBER

Oppidū. C. Considius Longus unius legionis præsidia tuebatur. Reliquæ Caesaris naues eius fuga Adrumentum se receperūt. Hunc secutus M. Rufus quæstor nauibus duodecim, quas præsidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictā in litore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit, ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Martium Vticam nauibus præmittit, ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biuidiq; iter progressus ad flumen Bagradam peruenit. C. Caninium Rebilium legatum cum legionibus reliquit, ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Cornelianæ: quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autē est iugum directū, eminēs in mare, utraq; ex parte præruptū atq; asperum, sed paulò tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam uergit, abest directo itinere ab Utica paulò amplius passus mille, sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateq; is locus restagnat: quem si quis uitare uoluerit, sex milliū circuitu in oppidū perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Varri conspiciit, muro oppidoq; coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodū munita natura loci, una ex parte ipso oppido Utica, altera Theatro, quod est ante oppidum substructionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili, & angusto. Simul animaduertit multa undiq; portaria, atq; agi plenissimis uijs, quæ repentini tumultus timore ex agris in Urbem conferantur, huc equitatū mittit, ut

Est, ut diriperet, atq; haberet loco praeae, eodemq; tem-
 pore his rebus subsidio sexcenti equites Numidae ex op-
 pido, peditesq; CCCC. mittuntur à Varro, quos auxi-
 lij causa Rex Iuba paucis diebus ante Vticam miserat.
 Huic & paternū hospitū cum Pompeio, & similtas
 cum Curione intercedebat, quod Tribunus Ple. legem
 promulgauerat, qua lege Regnum Iubae publicauerat.
 concurrunt equites inter se, neq; uero primū impetū
 nostrorū Numidae ferre potuerunt, sed interfectis cir-
 citer. CXX. reliqui se in castra ad oppidū receperūt.
 Interim aduentu longarum nauium, Curio pronuncia-
 ri onerarijs nauibus iubet, quae stabant ad Vticam nu-
 mero circiter. CC. se in hostium habiturū loco, qui non
 ē uestigio ad castra corneliana uela duxisset: qua pro-
 nunciacione facta temporis puncto, sublatis anchoris,
 omnes Vticam relinquunt, & quò imperatū est tran-
 seunt. quae res omnium rerum copia compleuit exercē-
 tum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam
 recepit, atq; uniuersi exercitus conclamatione Impera-
 tor appellatur. Postero die Vticam exercitū ducit,
 & propē oppidum castra ponit. Nondum opere ca-
 strorum perfecto, equites ex statione nunciāt, magna
 auxilia equitum, peditumq; ab Rege missa, Vticam ue-
 nire: eodemq; tēpore uis magna pulueris cernebatur.
 & uestigio temporis primū agmen erat in conspectu.
 Nouitate rei Curio p̄motus p̄mittit equites, qui pri-
 mū impetū sustincāt, ac morētur. Ipse celeriter ab ope

LIBER

deductis legionibus aciem instruit, equitesq; committunt praeliū, & prius quā plane legiones explicari, & consistere possent, tota auxilia Regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine & sine timore iter fecerant, in fugam se conijciūt, equitatuq; omni ferē incolumi, quod se per littora celeriter in oppidū recepit, magnū peditum numerū interficiunt. Proxima nocte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis, cum manipularibus suis uigintiduobus ad Accium Varrū per fugiunt. Ii seu uere quam habuerāt opinionē perferūt, siue etiā auribus Varri seruiūt: nam quæ uolumus & credimus libenter, & quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus. Confirmant quidē certe totius exercitus animos alienos esse à Curione, maximeq; opus esse in conspectu exercitiū uenire, & colloquendi dare facultatem: qua opinione adductus Varrus, postero die mane legiones ex castris educit, facit idē Curio, atq; una ualle nō magna interiecta, suas uterq; copias instruit. Erat in exercitu Varri Sex. Quintilius Varrus, quem fuisse Corfini supra demonstratū est. Hic dimissus à Cesare, in Africam uenerat, legionesq; eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar, adeo ut paucis mutatis Centurionibus, iidē ordines, manipuliq; constarent. Hanc nactus appellationis causam Quintilius circumire aciem Curionis, atq; obsecrare milites coepit, ne primā sacramēti, quod apud Domitiū, atq; apud se quæstorē dixissent, memo

viam deponeret, neu cōtra eos arma ferrent, qui eadē
 essent usi fortuna, eademq; in obsidione perpeſi, neu
 pro his pugnarent, à quibus in contumeliā perſuga ap
 pellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ
 ab sua liberalitate, sese, atq; Accium secuti essent, ex=
 pectare deberent. Hac habita oratione, nullā in partē
 ab exercitu Curionis fit significatio, atq; ita suas uter
 q; copias reducit, atq; in castris Curionis magnus om=
 nium inceſſit timor. Nā ijs uarijs hominū sermonibus
 celeriter augetur: unusquisq; enim opiniōe ſe ſe
 & ad id quod ab alio audierat, ſui aliquid timoris ad
 debat. Hoc ubi uno autore ad plures permanauerat,
 atq; alius alij tradiderat, plures au: ores eius rei uide=
 bantur, ciuile bellum, genus hominū, quod liceret libe
 re facere, & ſequi quod uellent, legiones hæ, quæ pau
 loante apud aduerſarios fuerant (nam etiam Cæſaris
 beneficiū mut. uerat conſuetudo) quæ offer: entur. mi
 nicipia etiam diuerſis partibus coniuncta. Neq; enim
 ex Marſis, Pelignisq; ueniebant, ut qui ſuperiore no=
 ſte in contubernijs, commilitesq; nonnulli grauiores
 sermones militū uulgo durius accipiebant. Nonnulla
 etiam ab ijs qui dilig: tiores uideri uolebant, ſingeban
 tur, quibus de cauſis concilio conuocato, de ſumma re
 rum dcliberare incipit. Erant ſententiæ, quæ conandiū
 omnibus modis, caſtraq; Varri oppugnanda cenſerēt,
 quod huiusmodi militum conſilijs ocium maxime con
 trarium eſſe arbitrarentur. Poſtremo præſtare dice=
 bant

LIBER

hant per uirtutem in pugna belli fortunam experiri, & desertos: & circumuentos à suis grauisimū, supplicium pati: porro erant, qui censerent de tertia uigilia, in castra cornelianā recedendū, ut maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur, simul si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium, & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrunq; improbens consiliū, quantū alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat. hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandū putare. Quæ enim inquit fiducia, & opere & natura loci munitissima castra expugnari posse cōfidimus, aut uero quid proficimus, si accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus, quasi non & felicitas rerum gestarum exercitus bene uolentiam imperatoribus, & res aduersæ odia concilient. Castrorū autē mutatio, quid habet nisi turpem fugam, & desperationē omnium, & alienationē exercitus? Nam neq; prudentes suspicari oportet sibi parum credi, neq; improbos, scire sese timeri, quod illis licentiā timor augeat, nostris studia diminuat. Quod si iā inquit hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur. Quæ quidē ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse cōfido, quāto hæc dissimulare & occultare, quā per nos confirmari præstat. An non uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda? ne spem aduersarijs augeamus?

Et etiam ut media nocte proficiscamur, addunt, quò
 maiorem credo licentiam habeant, qui peccare conen-
 tur. Namq; huiusmodi res aut pudore, aut metu te-
 netur, quibus rebus nox maxime aduersaria est. Qua-
 re neq; tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnada
 censeam, neq; tanti timoris, ut ipse deficiam, atq; om-
 nia prius experienda arbitror, magnaq; ex parte iana-
 me unà uobiscū de re iudiciū facturū confido. Dimissa
 consilio concionē aduocat militum, commemorat, quo
 sit eorum usus studio ad Corfiniū Cæsar, ut magnam
 partem Italiæ beneficio, atq; autoritate eorū suam fe-
 cerit. Vos enim, uestrumq; factum inquit omnia dein-
 cept municipia sunt secuta, neq; sine causa & Cæsar
 amicissime de uobis, & illi grauissime iudicauerunt.
 Pompeius enim nullo prælio pulsus uestri facti præiu-
 dicio demotus, Italia excessit. Cæsar me, quem sibi cari-
 simum habuit, prouinciāq; Siciliam, atq; Africā,
 sine quibus urbem atq; Italiam tueri nō potest, uestræ
 fidei commisit. Adsunt qui uos hortentur, ut à nobis
 desiscatis. Quid enim est illis optatius, quàm uno tem-
 pore & nos circumuenire, & uos nefario scelere ob-
 stringere? Aut quid irati grauius de uobis sentire pos-
 sunt, quàm ut eos prodatis, qui se uobis omnia debere
 iudicāt? Et in eorū potestātē ueniatis, q se p uos perisi-
 existimant? An uero in Hispania res gestas Cæsarīs nō
 audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos Du-
 ces? duas receptas Prouincias? Hæc acta diebus. XL.

LIBER

quibus in conspectū aduersariorū uenerit Cæsar? An
 qui incolumes resistere non potuerūt, perditū resistāt?
 Vos autē incerta uictoria Cæsarem secuti, dijudicatā
 iam belli fortuna, uictum sequamini? cum uestro officij
 præmia percipere debeatis: desertos enim se ac prodi-
 tos à uobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem
 faciunt. Vos ne uero L. Domitiū, an uos L. Domitius
 deseruit? nonne extremā pati fortunā paratus proie-
 cit ille? non sibi clam uobis salutem fuga petiuit? non
 prodi per illum Cæsaris beneficio estis conseruatis?
 Sacramento quidem uos tenere qui potuit? cum proie-
 ctis fascibus, & deposito imperio priuatus & captus
 ipse, in alienā uenisset potestatem. Relinquitur noua re-
 ligio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini,
 respiciatis illud quod deditione Ducis, & capitis di-
 minutione sublatū est. At credo si Cæsarem probatis,
 iam me offenditis, qui de meis in uos meritis prædica-
 turus non sum, quæ sunt adhuc & mea uoluntate, &
 uestra expectatione leuiora. Sed tamen sui laboris mi-
 lites semper euentu belli, præmia petiuerunt, qui, qua-
 lis sit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiam qui-
 dem nostrā, aut quæ ad finē adhuc res processit, fortu-
 namq; cur præteream? An poenitet uos, quod saluum
 atq; incolumem exercitū, nulla ominino naue desyde-
 rata traduxerim? quod classem hostium primo impetu
 adueniens profligauerim? quod bis per biduū equestri
 prælio superauerim? quod ex portu sinuq; aduersario

rum. CC. naues onerarias adduxerim? Eoq; illos com-
pulerim, ut neq; pedestri itinere, neq; nauibus cōmea-
tu iuuari possint. Hac uos fortuna, atq; his Ducibus re-
pudiatis, Corfiniensem ignominiā, an Italiae fugam,
an Hispaniarū deditiōē, an Africi belli praiudicia se-
quimini? Equidem me Caesaris militem dici uolui; uos
me Imperatoris nomine appellauistis, cuius si uos pec-
nitet, uestrū uobis beneficiū remitto, mihi meum resti-
tuite nomen, ne ad contumeliā honorē dedisse uideamini.
Qua oratione permoti milites, crebro etiam di-
centem interpellabant, ut magno cum dolore infideli-
tatis suspitiōē sustinere uiderentur. Discedentē uerō
ex concione uniuersi cohortantur, magno sit animo,
neu dubitet praeliū committere, & suam fidem, uirtu-
temq; experiri. Quo factō cōmutata omniū uolūtate
& opinione, consensu suo constituit Curio, cū primū
sit data potestas praelio rem cōmittere. Postero die pro-
ductos loco eodē, quo superioribus diebus cōstiterat,
in acie collocat, ne Varrus quidem Accius dubitat bo-
pias producere, siue sollicitandi milites, siue a quo loco
dimicandi detur occasio, ne facultatem pratermittat.
Erat uallis inter duas acies, ut supra demonstratū est,
non ita magno aut difficili, & arduo ascensu. Hanc
uterq; si aduersariorū copie transire conarentur, ex-
pectabat, quo equiore loco praeliū cōmitteretur, simul
& sinistro cornu P. Accij, equitatus omnis, & una le-
uis armature interiecti cōplures, cum se in uallem di-

LIBER

mitterent, cernebatur. Ad eos curio equitatū, et duas
 Marrucinatorū cohortes mittit: quorū primū impetum
 equites hostiū non tulerunt, sed amissis equis ad suos
 refugerunt: relictī ab ijs, qui unā procurretant leuis
 armatura, circumueniebantur, atq; interficiebantur
 ab nostris. Huc tota Varri conuersa acies, suos fuge-
 re, & concidi uidebat. Tum Rebillus legatus Caesaris,
 quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnū ha-
 bere usum in re militari sciebat, perterritū, inquit, ho-
 stem uides Curio, quid dubitas uti temporis opportu-
 nitate? Ille unum elocutus, ut memoria teneret milites
 ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, &
 præcurrit ante omnes, adeoq; erat impedita uallis, ut
 in ascensu nisi subleuati à suis, primi non facile enite-
 rentur. Sed præoccupatis animis Accianorū militum
 timore, & fuga, & cæde suorū, nihil de resistendo co-
 gitabant, omnesq; iam se ab equitatu circumueniri ar-
 bitrabantur. Itaq; prius, quàm telum abijci posset, aut
 nostri propius accederent, omnis Varri acies terga
 uertit, seq; in castra recepit: qua in fuga Fabius Pelig-
 nus quidā ex infimis ordinibus de exercitu Curionis
 primū agmen fugientiū consecutus, magna uoce Var-
 rum nomine appellās requirebat, uti unus esse ex eius
 militibus, & monere aliquid uelle ac dicere uideretur.
 Vbi ille sepius appellatur, aspexit ac restitit, & quis
 esset, aut quid uellet, quæsiuit. Humerū apertū gladio
 appetit, paulumq; absuit, quin Varrum interficeret:
 quod

et ille periculū, sublato ad eius conatū scuto uitauit.
 Fabius a proximis militibus circumuentus, interficitur:
 ac fugientium multitudinem, ac turba portæ castrorum
 occupatur, atque iter impeditur, pluresque in eo loco sine
 uulnere, quam in prælio, aut fuga intereunt, neque mul-
 tum absuit, quin etiam castris expellerentur, ac non-
 nulli protinus eodem cursu in oppidū contenderunt.
 Sed cum loci natura, et munitio castrorum adiri non po-
 terat, quod ad præliū egressi Curionis milites, his re-
 bus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant
 usui. Itaque Curio exercitū in castra reducit, suis omni-
 bus præter Fabium incolumibus. Ex numero aduersa-
 riorum circiter sexcentis interfectis, atque uulneratis,
 qui omnes discessu Curionis, multique præterea per si-
 mulationem uulnerū ex castris in oppidū propter timo-
 rem sese recipiunt. Qua re animaduersa Varrus, et ter-
 rore exercitus cognito, bucinatore in castris, et paucis
 ad speciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia silentio
 exercitū in oppidū reducit. Postero die Curio Uticam
 obsidere, et uallum circummunire instituit. Erat in op-
 pido multitudo insolens belli, diuturnitate ocij. Uticen-
 ses pro quibusdam Cesaris in se beneficijs illi amicissimi
 conuentus, qui ex uarijs generibus constarent, ter-
 ror ex superioribus prælijs magnus. Itaque de deditiōe
 omnes palam loquebantur. Et cum P. Accio agebant
 re sua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Hæc
 cum agerentur, nuncijs præmissi ab Rege Iuba uenerunt,
 qui

qui illum cum magnis copijs adesse dicerent, & de eius
 stodia ac defensione urbis hortarentur. Quæ res eorū
 perterritos animos confirmavit: nunciabantur hæc ea
 dem Curioni, sed aliquandiu fides fieri non poterat,
 tantū habebat suarū rerum fiduciā. Iamq; Cesaris in
 Hispania res secunda: in Africā nuncijs, ac literis per
 ferebantur. Quibus omnibus rebus sublatis, nihil con
 tra se regem ausurum existimabat. Sed ubi certis auto
 ribus comperit minus. V. & XX. millibus longe ab
 Utica eius copias abesse, relictis munitionibus, sese in
 castra corneliana recepit. Huc frumentū comportare,
 castra munire, materiā couferre cœpit. Statimq; in Si
 ciliam misit, uti duæ legiones, reliquusq; equitatus ad
 se mitteretur. Castra erant ad bellū ducendū aptissi
 ma, natura, & loci munitione, & maris propinquitate,
 & aquæ, & salis copia, cuius magna uis iam ex
 proximis erat salinis eò congesta: non materia multi
 tudine arborū, non frumentū, cuius erant plenissimi
 agri, deficere poterat. Itaq; suorū omnium censensu Cu
 rio reliquas copias expectare, & bellum ducere para
 bat. His constitutis rebus, probatisq; cōsilijs, ex per
 fugis quibusdā oppidanis audit Iubam reuocatum finiti
 mo bello, & controuersijs Leptitanorū restitisse in re
 gno. Saburam eius præfectū cum mediocribus copijs
 missum, Uticæ appropinquare. His autoribus temere
 credens, consiliū cōmutat, & prælio rem committere
 constituit: multum ad hanc rem probandam adiuuat
 adoe

adolescentia; magnitudo animi, superioris temporis
 prouentus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impul-
 sus equitatū omnē prima nocte ad castra hostiū mittit
 ad flumen Bagram, quibus præerat Sabura, de quo
 ante erat auditū. Sed Rex cum omnibus copijs in seque-
 batur, & sex milliū passuū interuallo à Sabura conse-
 derat, equites missi nocte iter conficiunt. Imprudentes
 atq; inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim
 quadã Barbara consuetudine nullis ordinibus passim
 condescerant. Hos oppressos somno, & dispersos ador-
 ti magnū eorum numerū interficiunt, multi perterriti
 profugiunt, quo factō ad Curionē equites reuertuntur,
 captiuosq; ad eum reducunt. Curio cum omnibus co-
 pijs quarta uigilia exierat, cohortibus quinque castris
 præsidio relictis, progressus millia passuū sex equites
 conuenit, rem gestã cognouit, ex captiuis quærit, quis
 castris ad Bagram præsit, respondent Saburam, re-
 liqua studio itineris conficiēdi quærere prætermittit,
 proximãq; respiciens signa. Videtis ne inquit milites
 captiuorū orationē cum perfugis conuenire, abesse re-
 gem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus
 pares esse non potuerunt. Proinde ad prædam, ad glo-
 riam properate, ut iam de præmijs uestris. & de refe-
 renda gratia cogitare incipiamus: erant per se magna
 quæ gesserant equites, præsertim cum eorum exiguus
 numerus, cum tanta multitudine Numidarū conferre-
 tur. Hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur,

ut de

L I B E R

ut de suis homines laudibus libenter prædicant: multa præterea spolia præfercebantur: capti homines, equitesq; producebantur, ut quicquid intercederet temporis, hoc omne, uictoriam morari uideretur. Ita spei Curionis militū studia non deerant, equites sequi iubet sese, iterq; accelerat, ut quàm maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecto subsequi non poterant. Atq; alij alio loco resistebant. ne hæc quidē res Curionē ad spem morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, duo millia Hispaniorū & Gallorum equitū quos suæ custodie causa circum se habere consueuerat, & peditū eā partem, cui maxime confidebat Sabura submittit, ipse cum reliquis copijs, elephantisq;. XL. lentius subsequitur, suspicatus præmissis equitibus ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumq; instruit, atq; his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant. ac pedem referant, sese cum opus esset, signū prælij daturum, & quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit, quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu. XVI. millium spatio consistit: dat signum suis Sabura, aciem cōstituit, & circuire ordines, atq; horitari incipit, sed peditatu dumtaxat procul ad speciem utitur. Equites in aciem mittit, non deest nego. io Curio,

rio, suosq; hortatur, ut spem omnē in uirtute reponāt,
 nec militibus quidē, ut defessis, neq; equitibus, ut pau-
 cis, & labore confectis, studiū ad pugnandū, uirtusq;
 uicerat. Sed ij numero ducenti (reliqui in itinere substi-
 terant) quamcunq; in partē impetū fecerant, hostes lo-
 co cedere cogebant. Sed neq; longius fugientes prose-
 qui, nec uehementius equos incitare poterant. At equi-
 ta tus hostiū ab utroq; cornu circuire aciem nostram,
 & auersos proterere incipit. Cum cohortes ex acie
 procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum no-
 strorū effugiebāt: rursusq; ad ordines suos se recipien-
 tes, circumibant, & ab acie excludebāt. Sic neq; in lo-
 co manere, ordinesq; seruare, neq; procurrere, & ca-
 sum subire, tutū uidebatur: hostiū copię summissis ab
 Rege auxilijs crebro augebantur, nostros uires lasi-
 tudine deficiebāt: simul ij, qui uulnera acceperāt, neq;
 acie excedere, neq; in locū tutū referri poterāt, quod
 tota acies equitatu hostiū circumdata tenebatur. Hi
 de sua salute desperantes, ut extremo uita tempore ho-
 mines facere consuerūt, aut suam mortem miseraban-
 tur, aut parentes suos commendabant, si quos ex ea
 periculo fortuna seruare potuisset. Plena erāt omnia
 timoris & luctus. Curio ubi pterritis omnibus, neq; co-
 hortatiōes suas, neq; preces audire intelligit, unā, ut in
 reliquis rebus spem reliquā salutis esse arbitratus pxi-
 mos colles capere uniuersos, atq; eo inferri signa iubet
 Hos quoq; preoccupat missus à Sabura equitatus. Tunc

LIBER

uero ad summam desperationē nostri perueniunt, & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius praefectus equitum, cum paucis equitibus circū sistens, ut fuga salutem petat, atq; in castra contendat, & se ab eo non discessurū pollicetur. At Curio nunq̄ amisso exercitu, quem à Casare fidei commissum acceperit, se in eius conspectu reuersurū confirmat, atq; ita praeallans interficitur: equites perpauci ex praelio recipiunt. Sed ij, quos ad nouissimū agmen equorū reficiendorum causa, substituisse demonstratū est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt, milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quaestor in castris relictus à Curioni, cohortatur suos, ne animo deficient: illi orant atq; obsecrant, ut in Siciliam nauibus reportentur, pollicetur, magistrisq; imperat nauium, ut primo uespere omnes scaphas ad littus appulsas habeāt. Sed tantus fuit omnium terror, ut alij adesse copias Iuba dicerent, alij cū legionibus instare Varrum, iamq; se puluerem uenientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat, alij classē hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. Itaq; perterritis omnibus, sibi quisq; consulebat qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga nauium onerariarum magistrōs incitabat. Pauci Lenunculi ad officium, imperiumq; conueniebāt: sed tanta erat completis litoribus cōtentio,

tio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine atq; onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur: quibus rebus accidit, ne pauci milites, patresq; familiæ, qui aut gratia, aut misericordia ualere, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent, reliquæ copiæ missis ad Varrum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dederunt, quorum cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspiciens, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit, paucos electos in regnum remisit. Cum Varrus suam fidem ab eo lædi quæreretur, neq; resistere auderet, ipse equo in oppidum uectus, prosequentibus compluribus Senatoribus, quo in numero erat

Ser. Sulpitius, & Licinius Damasippus, pau-

cis diebus, quæ fieri uellet, Vticæ con-

stituit, atque imperauit: die-

busq; æque post

paucis,

se in regnum

cum omnibus co-

pijs rece-

pit.

z

C. Iulij

LIBER

C. IVLII CAESARIS COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
CIVILI. LIBER
TERTIVS.

DICTATORE HABENTE
 comitia Cesare, cōsules crean-
 tur Iu. Caesar, & P. Seruilius.
 Is enim erat annus, quo per le-
 ges ei consulē fieri liceret. His
 rebus confectis, cum fides tota
 Italia esset angustiior, neq; cre-
 dita pecunie solucrentur, constituit, ut arbitri daren-
 tur, per eos fierent aestimatiōes possessionū, & rerū:
 quanti quaeq; earū ante bellū fuissent, atq; ex credito-
 ribus traderentur. Hoc & ad timorē nouarū tabula-
 rum tollendā, minuendumq;: qui serē bella, & ciuiles
 dissensiones sequi consuevit, & ad debitorū tuendam
 existimationē esse aptissimū existimauit. Item praetori-
 bus, Tribunisq; Ple. rogationes ad populū ferentibus,
 nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis tem-
 poribus, quibus in Urbem praesidia legionū Pompeius
 habuerat: quae iudicia alijs audientibus iudicibus, alijs
 sententiā ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in
 integrū restituit, qui se illi in ocio ciuilis belli obtule-
 rant, si sua opera in bello uti uellet: proinde aestimans
 ac si usus esset, quoniā suffecisset potestātē. Statuerat
 enim

enim hos prius iudicio populi debere restitui, q̄ suo be-
 neficio uideri receptos: ne aut ingratus inferendi gra-
 tia, aut arrogans in præcipiendo Populi beneficio ui-
 deretur. His rebus, & ferijs latinis, comitijsq; omni-
 bus perficiendis, XL. dies tribuit, dictaturaq; se abdi-
 cat, & ab Vrbe proficiscitur. Brundisiumq; peruenit.
 Eò legiones. XII. equitatū omnē uenire iusserat. Sed
 tantū nauium reperit, ut angustæ. XV. millia legiona-
 riorum militum, & quingentos equites transportare
 possent. Hoc unum inopia nauium Cæsari ad cōficien-
 di belli celeritatem defuit, atq; eæ copię ipse hoc infre-
 quentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis
 defecerant, longumq; iter ex Hispania magnum nume-
 rum diminuerat, & grauis Autumnus in Apulia,
 circumq; Brundisium ex saluberrimis Gallię, & Hi-
 spanię regionibus, omnem exercitum ualetudine ten-
 tauerat. Pompeius anni spatium ad comparandas co-
 pijs nactus, quod uacuum à bello, atq; ab hoste ocio-
 sum fuerat: magnam ex Asia, Cycladibusq; insulis,
 Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia,
 Phœnice, & Aegypto classem coëgerat: magnam o-
 mnibus locis edificandam curauerat: magnam impe-
 ratam Asię, Syrię, Regibusq; omnibus, & Dynastis,
 & Tetrarchis, & liberis Achaię populis pecuniam
 exegerat: magnam societates earum Prouinciarum,
 quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. Legio-
 nes effecerat ciuium Rom, IX, quinq; ex Italia, quas

L I B E R

traduxerat: unam ex Sicilia ueteranam, quàm factam ex duabus Gemellam appellabat: unam ex Creta, & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimissi à superioribus Imperatoribus in his Prouincijs confederat: duas ex Asia, quas Lentulus consul scribendas cura uerat. Præterea magnum numerũ ex Thessalia, Boetia, Achaia, Epeiroq; supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. præter has expectabat cū Scipione & Syria legiones duas, sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atq; Syria, reliquisq; ciuitatibus tria millia numero habebat: funditorũ cohortes sex, mercenarias duas, equites septem millia, ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat: quingentos Arioberzanes ex Capadocia: ad eundem numerũ Cotus ex Thracia dederat, & Sasalẽ filiũ miserat. Ex Macedonia CC. erant, quibus Rasclipolis præerat excellenti uirtute: quingentos ex Gabinianis Alexandria Gallos, Germanosq;, quos ubi A. Gabinius præsidij causa apud Regem Ptolemæum reliquerat. Pompeius filius cū classe adduxerat. CCCC. quos ex seruis suis, pastorumq; suorũ coegerat. CCC. Tarcundarius Castor, & Donilaus ex Gallogracia dederant. Horũ alter unà uenerat, alter filiũ miserat CC. ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant, in his pleriq; hippotoxotæ. Huc Bardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia cõparatos. Item Macedo-

nas, Thessalos, & reliquarū gentiū & ciuitatū, adiecerat, atq; eum, quē supra demonstrauius, numerū expleuerat. frumenti uim maximā ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisq; regionibus cōparauerat, Hyemare Dyrrachio, Apollonia, omnibusq; oppidis maritimis constituerat, ut mare Cēsare tranfire prohiberet, eiusq; rei causa omni in ora maritima classem disposuerat. præerat Aegyptijs nauibus Purnapeius filius: Asiaticis Decius Lelius, & C. Triarius, Syriacis C. Cassius: Rhodijs C. Marcellus cum C. Pomponio: Liburnicæ, atq; Achaicæ classi Scribonius Libo & M. Octavius. toti tamen officio maritimo, M. Bibulus præpositus cuncta administrabat, ad hunc summæ imperij respiciebat, Cēsare, ut Brundisium uenit, cōcior nauis apud milites, quoniā propè ad finem laborū, ac periculorū esset peruentū, equo animo mancipia, atq; impedimenta in Italia relinquerent, ipsi expediti naues conscenderēt, quò maior numerus militū posset imponi, omniaq; ex uictoria, & ex sua liberalitate sperarent. Conclamātibus omnibus imperaret, quod uellet, quodcunq; imperauisset, se equo animo esse facturos. Non. Ianua. naues soluit, impositis, ut supra demonstratū est, legionibus VII. postridie terrā attigit Græcorū. saxa inter & alia loca periculosa quietam nactus stationē, & portus oēs timens, quos teneri ab aduersarijs arbitrabatur, ad eum locū qui appellatur Pharsalia, omnibus hominibus ad unā incolumibus.

LIBER

milites exposuit. Erat Orici Lucretius Hispilo, & M^o nutius Rufus cū Asiaticis nauibus. XVIII. quibus iussu D. Lelij præerat. M. Bibulus cū nauibus. CX. Corcyræ: sed neq; i sibi confisi ex portu prodiri sunt ausi. cum Cæsar omnino. XII. naues longas præsidio duxisset, in quibus erat & ipse, neq; Bibulus impeditis nauibus, dispersisq; remigibus, satis mature occurrit, quæ prius ad continentē uisus est Cæsar, quàm de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. expositis militibus, naues eadem nocte Brundisiū à Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatusq; transportari possent. Huic officio præpositus erat Fusius Calenus legatus, qui celeritatē in transportandis legionibus adhiberet. sed serius à terra prouectæ naues, neq; usæ nocturna aura in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduentu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarū nauium occurrere posse, inanibus occurrit, & nactus circiter. XXX. in eas diligentia suæ, ac doloris iracundia erupit, omnesq; incendit, eodemq; igne nautas, dominosq; nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperās. Hoc confecto negotio à Salomis ad Orici portū, stationes, littoraq; omnia longe, lateq; classibus occupauit, custodijsq; diligentius dispositis, ipse grauisima hyeme in nauibus excubabat, neq; ullum laborē, aut murus despiciens, neq; subsidiū expectans, si in Cæsaris complexum ueniret. Sed post discessum Lyburnarū, ex Illy

Hec M. Octavius cum ijs, quas habebat nauibus Salo-
 nas peruenit: ibiq; concitatis Dalmatis, reliquisq; Bar-
 baris, Hissam à Caesaris amicitia auertit: conuentū Sa-
 lonis, cum neq; pollicitationibus, deq; denunciatione
 periculi permouere posset, oppidum oppugnare insti-
 tuit. Est autē oppidū, & loci natura, & colle munitū.
 Sed celeriter ciues Romani ligneis effectis turribus,
 sese munerūt, & cū essent infirmi ad resistendū, pro-
 pter paucitatē hominū, crebris cōfecti uulneribus, ad
 extremū auxiliū descenderunt, seruosq; omneis pube-
 res liberauerūt, & præfectis omniū mulierū crinibus
 tormenta effecerunt. quorum cognita sententia Octa-
 uius, quinīs castris oppidū circumdedit, atq; uno ten-
 pore obsidione, & oppugnationibus eos premere cœ-
 pit. Illi omnia perpeti parati, maxime re frumentaria
 laborant, qua de re missis ad Casarem legatis, auxiliū
 ab eo petebant, reliqua, ut poterant per se incōmoda
 sustinebant, & longo interposito spatio, cum diutur-
 nitas oppugnationis negligentiores Octavianos effe-
 cisset, nocti occasiōē meridiani temporis, discessu eo-
 rum, pueris, mulieribusq; in muro dispositis, ne quid
 quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi manu fa-
 ctis cum ijs, quos nuper manumissos liberauerant, in
 proxima Octauij castra irruerunt. His expugnatis,
 eodem impetu altera sunt adorti. Inde tertia & quar-
 ta, & deinceps reliqua, omnibusq; eos castris expule-
 rūt. & magno numero interfecto, reliquos atq; ipsum

L I B E R

Octaviū in nauicis confugere coegerunt. hic fuit oppugnationis exitus. Iamq; hyems appropinquabat, & tantis detrimētis receptis, Octavius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratū est L. Vibulliuū Rufum Pompeij præfectum, bis in potestate peruenisse Cæsaris, atq; ab eo dimissum: Semel ad Corfiniū, iterū in Hispaniā. Hunc pro suis beneficijs Cæsar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autē hæc summa mandatorū, debere utrūq; pertinaciæ sine facere, & ab armis discedere, neq; amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrinq; incōmoda accepta, quæ pro disciplina, & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent, illū ab Italia expulsū, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusq; Hispanijs, & cohortibus, Italia, atq; Hispania ciuium Romanorū centū, atq; triginta, se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumq; deditiōe ad Corecyram, proinde sibi, ac Reipub. parcerent, quantumq; in bello fortuna posset, iam ipsis incommodis suis satis essent documento. Hoc unū esse tempus de pace agendi, dum sibi uterq; consideret, & pares ambo uiderentur. Si uero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurū conditionibus pacis eum, qui superior uideretur, neq; fore æqua parte contentū, qui se omnia habiturū consideret. Conditiones
 pacis

pacis, quoniã antea conuenire non potuissent, Romã
 à Senatu, & à populo peti debere. Interea Reipub. &
 ipsis placere oportere, si uterq; in concione statim iu-
 rauisset, se triduo proximo exercitũ dimissurũ, depo-
 sitisq; armis, auxilijsq;, quibus nunc consideret, neces-
 sario populi, Senatusq; iudicio fore utrunq; contentũ.
 Hęc quo facilius Pompeio probari possent, omnes su-
 as terrestres, urbiumq; copias dimissurũ. Vibullus his
 expositis Corcyræ non minus necessariũ esse existima-
 uit, de repente aduẽtu Cæsaris Pompeium fieri cer-
 tiorem, uti ad id consiliũ capere possit, ante, quàm de
 mandatis agi inciperet. Atq; ideo continuato, & no-
 cte, & die itinere, atq; mutatis ad celeritatẽ iumentis
 ad Pompeium contendit, ut adesse Cæsare omnibus co-
 pijs nunciaret. Pompeius erat eo tẽpore in Candauia,
 iterq; ex Macedonia in hyberna Apolloniam, Dyrra-
 chiumq; habebat. Sed re noua perturbatus maioribus
 itineribus, Apolloniã petere cœpit, ne Cæsar oræ ma-
 ritimæ ciuitates occuparet. At ille expositis militibus,
 eodem die Oricum proficiscitur. quo cum uenisset L.
 Torquatus, qui iussu Pompeij oppido præerat, præsi-
 diumq; ibi Parthinorũ habebat, conatus portis clau-
 sis oppidũ defendere, Græcos murum ascendere, atq;
 arma capere iubet. Illi autẽ, cũ se contra imperiũ po-
 puli Ro. pugnatueros esse negarent, oppidani autẽ sua
 sponte Cæsare recipere conarentur, desperatis omni-
 bus auxilijs, portas aperuit, & se, atq; oppidũ Cæsari

LIBER

dedit, incolumisq; ab eo conseruatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora Appolloniã profiscitur: eius aduentu audito L. Straberius, qui ibi præerat, aquã cõportare in arcem, atq; eam munire, obsidesq; ab Appolloniatis exigere cœpit. Illi uero daturos se negare, neq; portas consuli præclusuros, neq; sibi iudiciũ sumpturos contra, atq; omnis Italia, populisq; Ro. iudicauisset, quorũ cognita uoluntate clam profugit. Appolloniatas ad Cæsarẽ legatos mittit, oppidoq; recipiit. Hos sequuntur Bellidenses, Amatini, et reliquæ finitimæ ciuitates, totaq; Epeirus, & legatis ad Cæsarẽ missis, quæ imperaret facturos pollicentur. At Pompeius cognitis his rebus, quæ erant Orici, atq; Apolloniæ gestæ, Dyrrachio timens, diurnis eò, nocturnisq; itineribus contendit. simul, ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properans noctem diei coniunxerat, neq; iter intermiserat, ut penè omnes in Epeiro, finitimisq; regionibus signa relinquerent, cõplures arma proiecerent, ac fugæ simile iter utderedtur. Sed cum propè Dyrrachium Pompeius constitisset, castraq; metari iussisset: perterrito etiã tum exercitu, princeps Labienus proccedit, iuratq; se eum nõ deserturũ, eundemq; casum subiturũ, quemcunq; ei fortuna tribuisset. hoc idem relinquit iurat legati. Hos Tr. militũ, Centurionesq; sequuntur, atq; idem omnis exercitus iurat. Cæsar profecto occupato itinere ad Dyrrachiũ finem properãdi facit,

castra

Castraq; ad flumen Apsum ponit, in finibus Appollinatis, ut uigilijs, castellisq; benemeritæ ciuitates tutæ essent præsidio: ibiq; reliquarū ex Italia legionum aduentum expectare, & sub pellibus hyemare cōstituit. Hoc idem Pompeius facit, & trans flumen Apsum positis castris, eò copias omneis, auxiliaq; cōduxit. Calenus legionibus, equitibusq; Bruudusij in nauis impositis, ut erat præceptū à Cæsare, quantū nauū facultatem habebat, naues soluit, paulumq; à portu progressus, literas à Cæsare accipit, quibus est certior factus, portus, littoraq; omnia clasibus aduersariorū teneri. quo cognito, se in portū recipit, nauesq; omneis reuocat: una ex his, quæ perseuerauit, neq; imperio Caleni obtemperauit, quod erat sine militibus, priuatoq; consilio administrabatur, delata Oricum, atq; à Bibulo expugnata est: qui de seruis, liberisq; omniibus ad impubes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita exiguo tempore magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratū est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari, portibusq; Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionū prohibebatur, præsidij enim dispositis, omnia littora à Cæsare tenebantur, neq; lignandi, neq; aquædi, neq; nauis ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisq; angustijs rerum necessariarum premebantur, adeo, ut cogeretur, sicuti reliquū comætanum, ita ligna, atq; aquam Corcyra nauibus onerarijs

LIBER

supportare: atq; uno tēpore accidit, ut difficilioribus
 nisi tempestatibus, ex pellibus, quibuserāt tecta naues,
 nocturnū excipere rorem cogerentur. quas tamē diffi-
 cultates patienter, & equo animo ferebant, neq; sibi
 nudanda littora, & relinquendos portus existimabāt.
 Sed cum essent in quibus demonstrari angustijs, ac se
 Libo cum Bibulo coniunxisset, loquūtur ambo ex nau-
 uibus cum M. Acilio, & Statio Murco legātis, quorū
 alter oppidi muris, alter præsidijs terrestribus præ-
 rat, uelle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi
 eius facultas detur. Huc adsum pauca rei confirman-
 da causa, ut de compositione acturi uiderentur. Inte-
 rim postulant, ut sint induciæ, atq; ab his impetrant.
 magnū enim, quod afferebant uidebatur, & Cæsarem
 id summæ sciebant cupere, & perfecturum aliquid de
 Bibuli mandatis existimabatur. Cæsar eo tempore cū
 legione una profectus erat ad recipiendas posteriores
 ciuitates, & rem frumentariā expediendā, qua angu-
 ste utebatur. Erat autē ad Butrotum oppositū Corey-
 ræ, ibi ad Acilio certior, & Murco per literas factus
 de postulatis Libonis, & Bibuli legionē relinquit, ipse
 Oricum reuertitur. eo cum uenisset, euocantur illi ad
 colloquiū. prodit Libo, atq; excusat Bibulum, quod is
 iracundia summa erat, inimicitiasq; habebat etiā pri-
 uatas cum Cæsare ex ædilitate, & prætura cōceptas.
 ob eam rem colloquiū uitaſse, ne res maximæ spei, ma-
 ximæq; utilitatis eius iracundia impedirentur. Pom-
 peij

peij summā esse, ac fuisse semper uoluntatē, ut compo-
 nerentur, atq; ab armis discederetur. Sed potestātē se
 eius rei nullā habere: propterea, quod de consilij sen-
 tentia summā belli, rerumq; omnium Pompeio permise-
 rint. sed postulatis Cæsaris cognitissimos ad Pom-
 peium, atq; illum reliqua perfecturū, hortatibus ipsis.
 Interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset,
 neue alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa,
 & de copijs, auxilijsq; suis. Quibus rebus, neq; tum
 respondendū Cæsar existimabat, neq; nunc, ut memo-
 riæ prodatur satis causæ putamus. Postulabat Cæsar,
 ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere li-
 ceret, idq; ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad
 eum perducerent, quod ad inducias pertineret, sic bel-
 li rationē esse diuisam, ut illi classe naues, auxilijsq; suis
 impedirent, ipse, ut aqua, terraq; eos prohiberet: & si
 hoc sibi remitti uellet, remitterēt ipsi de maritimis cu-
 stodijs: si illud tenerēt, se quoq; id retenturū, nihilomi-
 nus tamen agi posse de cōpositione, ut hæc non remit-
 terentur, neq; hanc rem esse impedimēti loco, illi neq;
 legatos Cæsaris recipere, neq; periculū præstare eorū,
 sed totam rem ad Pompeiū reijcere. Vnū instare de in-
 ducijs, uehementissimeq; contēdere, quæ ubi Cæsar in-
 tellexit, præsentis periculi, atq; inopiæ uitandæ causa
 omnē orationē instituisse, neq; ullam spem, aut condi-
 tionē pacis afferre, ad reliquā cogitationē belli se rece-
 pit. Bibulos multos dies terra prohibitus, & grauior

re mor

LIBER

re morbo ex frigore, ac lacore implicitus, cū neq; curari
 posset, neq; susceptū officiū deserere uellet, uim
 morbi sustinere non potuit. eo mortuo ad neminē unū
 summa imperij redit, sed separatim suā quisq; classē
 ad arbitriū suum administrabat. Vibullius sedato tu-
 multu quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat,
 ubi primū rursus adhibito Libone, & L. Luceio,
 & Theophane, quibus cōmunicare de maximis rebus
 Pompeius consueuerat, de mandatis Cæsaris agere in-
 stituit, cum ingressum in sermonē Pompeius interpel-
 lauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut
 uita, aut ciuitate opus est, quā beneficio Cæsaris ha-
 bere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cū
 in Italiā, ex qua profectus sum, reductus existimabor
 bello perfecto. Ab his Cæsar hæc dicta cognouit, qui
 sermoni interfuerunt. Conatus tamen nihilominus est
 alijs rationibus per colloquia de pace agere: inter bina
 castra Pompeij, atq; Cæsaris unum flumē tantū inter-
 erat Apsus, crebraq; inter se colloquia milites habebāt
 neq; ullum interim telum per pactiones colloquentiū
 traieciatur. mittit P. Vatiniū legatū ad ripam ipsius
 fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere ui-
 derētur, ageret, & crebro magna uoce pronuntiaret:
 liceret ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, qd
 etiā fugitiuis ab saltu Pyrenæo, prædonibusq; licuis-
 set: præsertim, ut id ageret, ne ciues cum ciuibus armis
 decertarent, multa suppliciter locutus, ut de sua, atq;

omni

omniū salute debebat, silētiōq; ab utrisq; militibus au-
ditus, responsum est ab altera parte. A. Varronē pro-
fiteri se altera die ad colloquiū uenturū, atq; unā etiā
utring; ad modū tuto legati uenire, & quæ uellent ex-
ponere possent, certumq; ei rei tempus cōstituitur: quō
cum esset postero die uentū, magna utring; multitudo
cōuenit, magnaq; erat eius rei expectatio, atq; omniū
intenti animi ad pacē esse uidebantur. qua ex frequen-
tia T. Labienus prodijt, summissa oratione loqui de
pace, atq; altercari cum Vatinio incipit: quorū mediā
orationē interrumpūt undiq; subito tela immissa, quæ
ille obiectus armis militū uitauit. uulnerantur tamē
complures. In his Cornelius Balbus. M. Plotius. L. Ti-
burtius, Centuriones, militesq; nonnulli. Tum Labie-
nus, desinite ergo de cōpositione loqui. nam nobis, nisi
Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem tem-
poribus Romæ. M. Cælius Rufus prætor causa debito-
rum suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta
C. Trebonij prætoris urbani sellam collocauit: & si
quis appellauisset de æstimatione, & de solutionibus,
quæ per arbitriū fierēt, ut Cæsar præsens cōstituerat,
fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti,
& humanitate Trebonij, qui his temporibus clemēter
& moderate ius dicendū existimabat, ut reperiri non
posset, à quibus initium appellandi nasceretur. Non for-
tasse inopiam excusare, & calamitatem aut propria
suā, aut temporū quæri, & difficultates auctiōnandi
proa

LIBER

Proponere, etiã mediocris est animi. Integras uero te-
 nere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi,
 aut cuius impudentiã est? Itaq; qui hoc postularet, re-
 periebatur nemo: atq; ipsis ad quorũ commodũ perti-
 nebat, durior inuētus est Cælius, & ab hoc profectus
 initio, ne frustra ingressus turpem causam uideatur,
 legem promulgauit, ut sexies seni dies sine usuris cre-
 dita pecuniæ soluantur. Cum resisteret Seruilius con-
 sul, reliquiq; magistratus, & minus opinione sua effi-
 ceret, ad hominũ excitanda studia sublata priore lege
 duas promulgauit. Vnã, qua mercedes habitationum
 annuas cõductoribus donauit: aliã tabularũ nouarũ,
 impetuq; multitudinis in C. Treboniũ facta, & nõnul-
 nullis uulneratis, eum de tribunali deturbauit, de qui
 quibus rebus Seruilius Consul ad Senatũ retulit. Sena-
 tusq; Cælium ab Repub. remouendũ censuit. hoc decre-
 to, eum Consul Senatu prohibuit, & cõcionari conan-
 tem de rostris deduxit. Ille ignominia, & dolore per-
 motus palãm se proficisci ad Cæsare simulauit, clãm
 nuntijs ad ad Milonem missis, qui Clodio interfecto,
 eius nomine erat damnatus. Atq; eo in Italiam euoca-
 to, quod magnis muneribus datis, gladiatorie familiæ
 reliquias habebat, sibi coniunxit, atq; cum in Turiniũ
 ad sollicitandos pastores pramissit, Ipse cum Cassinum
 uenisset, unoq; tempore signa eius militaria, atq; arma
 Capuæ essent cõprehensa, familia Neapoli, usaq; pro-
 ditione oppidi apparere, patefactis consilijs, exclusus
 Capuæ

Capua, & periculū ueritus, quod conuētus arma cœ-
 perat, atq; cum hostis loco habendū existimabat, cōsi-
 lio deslitit, atq; eo itinere sese auertit. Interim Milo dī-
 missis circum municipia litteris, ea, quæ faceret, iussu,
 atq; imperio facere Pompeij, quæ mandata ad se per
 Bibulum delata essent, quos ex ere alieno laborare ar-
 bitrabatur, sollicitabat, apud quos, cum proficere nihil
 posset, quibusdā solutis ergastulis Cosam in agro Tu-
 rino oppugnare cœpit. eō cum à Q. Pepio prætorē cū
 legiōe lapide ictus esset ex muro, periit, & Cælius pro-
 fectus, ut dictitabat ad Cæsarē, peruenit Turios. Vbi,
 cum quosdā eius municipij sollicitaret, equitibusq; Cæ-
 saris Gallis, atq; Hispanis, qui eō prædādi causa missi
 erant, pecuniā polliceretur, ab his est interfectus. Itaq;
 magnarū initia rerum, quæ occupatione magistratū
 & temporū sollicitā Italiā habebant, celerem & fa-
 cilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cū
 classe, cui præerat, nauū quinquaginta Brundisium
 uenit, insulamq; quæ contra Brundisiū portū est, oc-
 cupauit: quod præstare unum locum arbitrabatur, quæ
 necessarius nostris erat egressus, quam omnium littora,
 ac portus custodia clausos tueri. Hic repentino aduen-
 tu naues onerarias quasdā nactus incendit, & unam
 frumento onustam adduxit, magnumq; nostris terro-
 rem iniecit, & noctu militibus, & sagittarijs in terrā
 expositis, præsidium equitū deiecit, & adeo loci oppor-
 tunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret,

LIBER

naues reliquas, si uellet, subduci, & refici iuberet, sua
 classe auxilia sese Cæsaris prohibiturū. Erat eo tēpore
 Antonius Brundusij, qui uirtuti militū cōfissus, scaphas
 nauū magnarū circiter sexaginta cratibus, pluteisq;
 cōtextit, eosq; milites delectos imposuit, atq; eas in lit
 tore pluribus locis separatim disposuit, nauesq; trire
 mes duas, quas Brundusij faciendas curauerat, per cau
 sam exercendorū remigum ad fauces portus prodire
 iussit. Has cum audacius progressas Libo uidiſſet, spe
 rans intercipi posse, quadriremes quinq; ad eas misit.
 quæ cum nauibus nostris appropinquaſſent, nostri ue
 terani in portum refugiebant. Illi studio incitati incau
 tius sequebantur. iam ex omnibus partibus subito An
 tonianæ scaphæ, signo dato in hosteis incitauerūt, pri
 moq; impetu unam ex his quadriremem cū remigibus
 defensoribusq; suis coeperunt. reliquas turpiter fugere
 coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus
 per oram maritimam ab Antonio dispositis, aqua pro
 hiberetur. qua necessitate, & ignominia permotus Li
 bo, disceſſit à Brundusio, obsessionemq; nostrorū omi
 ſit. Multi iam menses trāſierant, & hyems præcipita
 uerat, neq; Brundusio naues, legionesq; ad Cæsarem
 ueniebant, ac nonnullæ eius rei prætermiſſæ occaſiões
 Cæsari uidebātur: quod certe sæpe flauerāt uenti, qui
 bus necessario committendū exiſtimabat. Quantoq;
 eius amplius proceſſerat temporis, tanto erant alacri
 ores ad custodias, qui clasibus præerant; maioremq;
 fidu=

fiducia prohibendi habebat: & crebris Pompeij liti-
 ris castigabantur, quonia primo uenientē Caesarē non
 prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impediret, di-
 riusq; quotidie tempus ad transportandū lenioribus
 uentis expectabant. Quibus rebus permotus Caesar
 Brundisiū ad suos seruerius scripsit, ut nacti idoneū
 uentum, ne occasione nauigandi dimitterent, & ad
 Oricum, siue ad littora Appolloniatiū, cursum dirige-
 rent, quod eō naues eiecere possent. Hæc à custodibus
 classium loca maxime uocabant, quod se longius por-
 tibus cōmittere non auderent. Illi adhibita audacia,
 & uirtute, administratibus, M. Antonio, & Fusio Ca-
 leno multū ipsis militibus hortantibus, neq; ullum pe-
 riculum pro salute Caesaris recusantibus, nacti Austrū
 naues soluūt, atq; altera die Apolloniā, Dyrrachiūq;
 præteruehuntur. qui cum essent ex continenti uisi. Q.
 Coponius, qui Dyrrachij classi Rhodiæ præerat naues
 ex portu educit: & cum iam nostris remissione uento
 appropinquasset, idē Auster increbuit, nostrisq; præ-
 sidio fuit. Neq; uero ille ob eam causam conatu desi-
 stebat, sed labore, & perseuerantia nautarum se uim
 tempestatis superare posse sperabat: præteruectosque
 Dyrrachiū magna ui uenti nihilo secius sequebatur.
 Nostri usi fortunæ beneficio, tamē impetū classis time-
 bant, si forte uentus remisisset, nacti portū, qui appel-
 latur Nymphæum ultra Lyssum millia passuū tria, eō
 naues introduxerūt: qui portus ab Africo tegebatur,

LIBER

Ab Austro non erat tutus: leuiusq; tempestatis, quam
 elasis periculum existimauerunt. quò simulatq; intro
 est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduū fla
 uerat, in Africum se uertit. hic subitam commutatio
 nem fortunæ uidere licuit: qui modo sibi timuerāt, hos
 tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus peri
 culum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaq; tem
 pore cōmutato, tempestas & nostros texit, & naues
 Rhodias affluxit, ita, ut ad unum constratæ omnes nu
 mero. XVI. eliderentur, & naufragio interirent: &
 ex magno remigum, propugnatorumq; numero pars
 ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distra
 heretur, quos omneis conseruatos Cæsar domū remi
 sit, nostræ naues duæ tardius cur su confecto, in noctē
 coniectæ, cum ignorarent quē locū reliquæ cœpissent,
 contra Lyssum in anchoris constiterunt. Has scaphis,
 minoribusq; nauigijs cōpluribus sumptis, Octacilius
 Crassus, qui Lyssi præerat, expugnare parabat, simul
 de deditioe corū agebat, & incolumitatē deditis pol
 licebatur. Harū altera nauis ducentos uiginti ex legi
 one Tyronum sustulerat: altera ex ueterana paulò mi
 nus ducētis se cōpleuerat. Hic cognosci licuit, quantū
 esset hominibus præsidij in animi fortitudine. Tyrones
 enim multitudine nauium perterriti, & salo, nauseaq;
 confecti, iureiurando accepto, nihil his nocituros ho
 stes, se Octacilio dederunt, qui omnes ad eum perdu
 cti contra religionē iusiurandi in eius conspectu cru
 delisi

delissime interficiuntur. At ueteranae legionis milites item confluctati, & tempestatis, & sentinae uitij, non ex pristina uirtute retinendum aliquid putauerunt, sed tractandis conditionibus, & simulatione deditiois ex tracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eicere cogunt. ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi consecerunt. Et luce prima missis ad eos ab Octacilio equitibus, qui eam partem ora maritima adseruabant, circiter. CCCC. quinq; eos armatos ex praesidio secuti sunt, sed defenderunt, & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorum, qui Lyssum obtinebat, quod oppidum his antea Caesar attribuerat, muniendumq; curauerat, Antonium recepit, omnibusq; rebus iuuit. Octacilius sibi timens, oppido fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat summa ueteranorum trium legionum, uniusq; Tyronum, & equitum octingentorum, plerasq; naues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitesq; transportandos. Pontones, quod est genus nauium Gallicarum Lyssi reliquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius uacuum existimans Italiam, contra traiecisset exercitum, quae opinio erat edita in uulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet: nunciosq; ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset. Hoc eodem serè tempore Caesar, atq; Pompeius cognoscunt. Nam praeteruectus Appol

L I B E R

Ioniam, Dyrrachiumque; naues uiderat, ipse iter secundam
 eas terras direxerat. Sed quò essent ea delata, primis
 diebus ignorabat; cognitaque re, diuersa sibi ambo con-
 silia capiunt: Cæsar, ut quamprimùm se cùm Antonio con-
 iungeret: Pompeius, ut uenientibus in itinere se oppo-
 neret, & si imprudentes ex insidijs adoriri posset. eo-
 demque die uterque eorum ex castris statuis à flumine
 Apso exercitum educunt, Pompeius clam, & noctu, Cæ-
 sar palam, atque interdiu. Sed Cæsari circuitu maiore
 iter erat longius, aduerso flumine, ut uado transire pos-
 set. Pompeius quia expedito itinere flumen ei transeun-
 dum non erat, magnis itineribus ad Antonium contem-
 dit: atque ubi eum appropinquare cognouit, idoneum lo-
 cum nactus, ibi copias collocauit, suosque omnes castris
 continuit, ignesque fieri prohibuit, quò occultior esset
 eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos de-
 feruntur. Ille missis ad Cæsarem nuntijs, unum diem sese
 castris tenuit. Altero die ad eum peruenit Cæsar, cuius
 aduentu cognito Pompeius, ne duobus circumclaudere-
 tur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copijs
 ad Asparagum Dyrrachianorum peruenit, atque ibi ido-
 neo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimẽ-
 tis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese impe-
 ratorem appellauerat, quo factò ciuitatibus, Tyranis-
 que magnas imperauerat pecunias. Item à Publicanis
 sue Prouinciæ debitam biennij pecuniam excgerat, &
 ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat, equi-
 tesque

tesq; toti prouinciæ imperauerat: quibus coactis finitimis hostibus, Parthis post se relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorē interfecerāt, M. Bibulū in obsidionē habuerant, legiones, equitesq; ex Syria deduxerat. Summaq; sollicitudine, ac timore Parthici bellī in prouinciā cum uenisset, ac nonnullæ militū uoces audirētur, sese contra hostem, si ducerētur, ituros: cōtra ciuem, & cōsulem arma nō laturos, deductis Pergamum, atq; in locupletissimas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit: & confirmandorū militum causa diripiendas his ciuitates dedit. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota Prouincia exigebantur. multa præterea generatim ad auaritiā excogitabantur. In capita singula seruatorū, ac liberorū tributum imponebatur: columnaria, ostiaria, frumentū, milites, remiges, arma, tormēta, uecturæ imperabātur, cuiusmodi rei nomē reperiri poterat. hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur, nō solū urbibus, sed penè uicis, castellisq; singulis cum imperio præficiebantur. qui horū quid acerbissime, crudelissimeq; fecerat, is & uir, & ciuis optimus habebatur. Erat plena licitorum, & superiorū Prouincia, conferta præfectis, atq; exactoribus, qui præter imperatas pecunias, suo etiam priuato imperio compendio seruiebant. Dictitabant enim se domo, patriaq; expulsos, omnibus necessarijs egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc grauissimæ usuræ,

LIBER

quod in bello plerumq; accidere consuevit, uniuersis imperatis pecunijs: quibus in rebus prolatione diei donatione esse dicebant. Itaq; æs alienum Prouinciæ, eo biennio multiplicatū est, nec minus ob eam causam ciuibus Romanis eius Prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasq; ciuitates certæ pecuniæ imperabantur, mutuasq; illas ex senatusconsulto exigi dictitabāt. Publicanis uti in sorte fecerant insequentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Ephesi à Phano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæterasq; eius Deæ statuas. cum in Phanum uentum esset, adhibitis compluribus senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem, properaret ad se cum exercitu uenire, omniaq; post haberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit. Ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisq; post diebus est profectus: hæc res Ephesiæ pecuniæ salutē attulit. Cæsar Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quã tuende oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi Prouincias, longiusq; procedendū existimabat: & cum ad eū legati uenissent ex Thessalia, Aetoliãq;, qui pæsidio missio, pollicerentur earum gentiū ciuitates imperata facturas. L. Cassium Louginū cum legione Tyronum, quæ appellabatur uigesima septima, atq; equitibus ducentis in Thessaliam. C. Caluissium Sabinum cū cohortibus quinq; paucisq; equitibus in Aetoliam misit: ma
xime

xime eos, quod erāt propinqua regiones, de re frumen-
 taria, ut prouiderent hortatus est. Cn. Domitiū Calui-
 num cū legionibus duabus undecima, & duodecima,
 & equitibus quingentis in Macēdoniā proficisci iu-
 bet: cuius Prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellaba-
 tur, Menedemus princeps earum regionū, missus lega-
 tus, omniū suorū excellens studiū profitebatur. Ex his
 Caluisius primo aduentu summa omniū Aetolorū re-
 ceptus uoluntate, præsidij aduersariorū Calidone, et
 Naupacto relictis, omni Aetolia potitus est. Cassius in
 Thessaliā cum legione præuenit. Hic, cum essent fa-
 ctiones due, uaria uolūtate ciuitatū utebatur. Egessa-
 retos ueteris homo potentiæ Pompeianis rebus stude-
 bat. Petreius summæ nobilitatis adolescens suis, ac suo-
 rum opibus Casarem enixe iuuabat. Eodemq; tēpore
 Domitius in Macedoniam uenit, & cum ad eum fre-
 quentes ciuitatū legationes conuenire cœpissent, nun-
 ciatum est adesse Scipionem cum legione, magna &
 opinione, & fama omniū. Nam plerumq; in nouitate
 fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae mora-
 tus, magno impetu contēdit ad Domitiū, & cū ab eo
 millia passuū uiginti abfuisset. subito se ad Cassiū Lon-
 ginum in Thessaliā conuertit. Hoc adeo celeriter se-
 cit, ut simul adesse, & uenire nūciaretur: & quò iter
 expeditius faceret. M. Fauoniū, ad flumen Haliacmo-
 nem, quod Macedonia à Thessalia diuidit, cū cohorti-
 bus octo præsidio impedimentis legionis reliquit, ca-

LIBER

stellumq; ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus Regis Corti ad castra Cassij aduolauit, qui circū Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduētū, uisisq; equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad monteis se cōuertit, qui Thessaliam cingunt, atq; ex his locis Ambrachiā uersus iter facere cœpit. At Scipionē properantē sequi, literæ sunt consecutæ, à M. Fauonio Domitiū cum legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. quibus literis acceptis, consiliū Scipio, iterq; cōmutat. Cassium sequi desistit, Fauonio auxiliū ferre contendit. Itaq; die ac nocte continuato itinere ad eum peruenit tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis uiderentur. ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutē attulit. Scipio in castris statiuus biduo moratus ad flumen quod inter eum, & Pompeij castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitiū uado transducit: & castris positus, postero die mane, copias ante frontem castrorum struit. Domitius tumqunq; sibi dubitandū non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cum essent inter bina castra campus, circiter millium passuū sex, Domitius castris Scipionis aciem suā subiecit, ille à uallo nō discedere perseuerauit. Attamen ægre retentis Domitiani militibus est factū, ne prælio cōtenderetur: & ma-

xime, quod riuus difficilibus ripis, castris Scipionis sub
 iectus, progressus nostrorum impediēbat. quorum studium,
 alacritatemq; pugnandi cum cognouisset Scipio, suspi
 catus fore, ut postero die, aut inuitus dimicare cogere
 tur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui
 cum magna expectatione uenisset, temere progressus
 turpem habet exitum, & noctu, neq; cōclamatis quidē
 uasis flumen transit, atq; in eandē partē, ex qua ue
 nerat, rediit. Ibiq; propē flumen edito natura loco, ca
 stra posuit: paucis diebus interpositis noctu insidias
 equitum collocauit, quo in loco superioribus hīc diebus
 nostri pabulari consueuerāt: & cum uotidiana con
 suetudine. Q. Varrus praefectus equitum Domitij uenisset,
 subito illi ex insidijs consurrexerūt. sed nostri for
 titer eorum impetum tulerunt, celeriterq; ad suos quisq;
 ordines rediit, atq; ultro uniuersi in hosteis impetum se
 cerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in
 fugam cōiectis, duobus amissis, in castra se receperūt.
 His rebus gestis, Domitius sperās Scipionē ad pugnam
 elici posse, simulauit sese angustiis rei frumentariae ad
 ductum, castra mouere, uasisq; militari more concla
 matis, progressus millia passuum tria, loco idoneo, &
 occulto, omnē exercitum, equitatumq; collocauit. Sci
 pio ad sequendū paratus, equitatum, magnamq; partē
 leuis armaturae ad explorandū iter Domitij, & cog
 noscendū praemisit, qui cum essent progressi, primaeq;
 turmae insidias intrauissent, ex fremitu equorum illatae
 suspi

LIBER

suspitione, ad suos se recipere coeperunt, quiq; hos se-
 quebantur, celerem eorū receptum conspicati restite-
 runt. Nostri cognitis insidijs, ne frustra reliquos expe-
 ctarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. In his
 fuit M. Opimius praefectus equitū, reliquos omnes ca-
 rum turmarū aut interfecerunt, aut captos ad Domi-
 tium deduxerunt. Deductis orae maritimae praesidijs,
 Caesar, ut supra demonstratū est, treis cohortes Orici
 oppidi tuendi causa reliquit, ijsq; custodiā nauū lon-
 garum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic offi-
 cio, oppidoq; praerat Caninius legatus. Is naues no-
 stras in interiorē partem post oppidū reduxit, & ad
 terram deligauit, faucibusq; portus nauem onerariam
 submersam obiecit, & huic alteram coniunxit, super
 quas turrim effectam ad ipsum introitū portus oppo-
 suit, & militibus compleuit: tuendamq; ad omnes ver-
 pentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus, Cn.
 Pompeij filius, qui classi Aegyptij praerat, ad Oricum
 uenit, summersamq; nauim remulco: multisq; conten-
 dens funibus adduxit, atq; alterā nauem, quae erat ad
 custodiā ab Acilio posita: pluribus aggressus nauibus,
 in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pu-
 gnans loco: integrosq; semper defatigatis summittēs,
 & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mo-
 nia oppidi tentans, ut aduersariorū manus diduceret,
 labore & multitudine telorum nostros uicit: deiectis
 defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerāt, etiā

nauē

nauem expugnauit: eodemq; tempore ex altera parte
 molem tenuit naturalē obiectā, quæ penè insulā cōtra
 oppidū effecerat: quatuor biremes subiectis scutulis,
 impulsas uectibus in interiorē partem transduxit. Ita
 ex utraq; parte naues longas aggressus, quæ erant de
 ligatæ ad terrā, atq; inanes, quatuor ex his abduxit,
 reliquas incendit. Hoc cōfecto negotio D. Lælium ab
 Asiatica classe abductū reliquit, qui cōmeatus Bibliide,
 atq; Mantinea importari in oppidū prohibebat. Ipse
 Lyssum profectus naues onerarias triginta à M. An-
 tonio relictas, intra portum aggressus, omnes incen-
 dit. Lyssum expugnare conatus descendentibus ciuibus
 Romanis, qui eius erant conuentus, militibusq;, quos
 præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis
 in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit. Cæ-
 sar postq; Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eo-
 dem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere
 oppido Parthinorū, in quo Pompeius præsidium habe-
 bat, tertio die in Macedoniā ad Pompeium peruenit,
 iuxtaq; eum castra posuit: & postridie eductis omni-
 bus copijs, acie instructa, decertādi potestātē Pompeio
 fecit: ubi eum suis locis se tenere animaduertit, redu-
 cto in castra exercitu, aliud sibi consiliū capiendū ex-
 istimauit. Itaq; postero die omnibus copijs, magno cir-
 euitu, difficili, angustoq; itinere, Dyrrachium profec-
 tus est. Sperans Pompeiū aut Dyrrachiū cōpelli, aut
 ab eo intercludi posse, quod omnē commeatū, totiusq;

belli

LIBER

belli apparatus eò cōtulisset, ut accidit. Pompeius enim
 primo ignorans eius consiliū, quod diuerso ab ea re-
 gione itinere profectū uidebat, angustijs rei frumenta-
 riæ compulsus discessisse existima. at. postea per ex-
 ploratores certior factus, postero die castra mouit, bre-
 uiore itinere se occurrere ei posse sperans, quod fore
 suspicatus Caesar, militesq; adhortatus, ut equo ani-
 mo labore ferrent, parua parte noctis itinere intermis-
 so mane Dyrrachiū uenit, cum primū agmen Pompeij
 procul cerneretur: atq; ibi castra posuit. Pompeius in-
 terclusus Dyrrachio, ubi propositū tenere nō potuit,
 secundo usus cōsilio, edito loco, qui appellatur Petra,
 aditumq; habet nauibus mediocrem, atq; eas à qui-
 busdā protegit uentis, castra cōmunit. eo parte nauis
 longarū cōuenire, frumentū, comueatumq; ab Asia,
 atq; omnibus regionibus, quas tenebat, cōportari im-
 perat. Caesar longius Bellū ducturū iri existimans, &
 de Italicis comueatibus desperās, quod tanta diligen-
 tia omnia littora à Pompeianis tenebantur, classesq;
 ipsius, quas hyeme, in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, mo-
 rabantur, in Epeirum rei frumentariæ causa. L. Ca-
 nuleium legatū misit: quodq; hæ regiones aberāt lon-
 gius, locis certis horrea constituit, uecturasq; frumētū
 finicimis ciuitatibus descripsit. Itē Lyssō, Parthinisq;
 & omnibus castellis, qd' esset frumenti conquiri iussit.
 Id erat per exiguū, cū ipsius agri natura, quod sunt lo-
 ca aspera & montuosa, ac plerunq; utūtur importa-
 to: tunc

edo: tum quod Pompeius hæc prouideat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumq; omne conquisitū, spoliatis, effosisq; eorū domibus, per equites cōportauerat. Quibus rebus cognitis Cæsar consiliū capit ex loci natura, erat enim circū castra Pompeij permulti editi, atq; asperi colles: hos primū præsidijs tenuit, castellaq; ibi cōmunit: inde ut loci cuiusq; natura scirebat, ex castello in castellū perducta munitione, circūuallare Pompeiū instituit. Hæc expectās, qd' angusta re frumētaria utebatur, quodq; Pompeius multitudine equitū ualebat, quò minore periculo undiq; frumentū, cōmeatumq; exercitui supportare posset, simul uti pabulatione Pompeiū prohiberet, equitatūq; eius ad rem gerendā inutilem efficeret. Tercio, ut autoritatē, qua ille maxime apud exterarum nationum niti uidebatur, minueret, cū fama per orbem terrarū percrebuisse, illū à Cæsare obsideri, neq; audere prælio dimicare. Pompeius neq; à mari, Dyrrachioq; discedere uolebat, quod omnē apparatus belli, tela, arma, tormentaq; ibi collocauerat: frumentūq; exercitui nauibus supportabat: neq; monitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare uellet, quod eo tēpore statuerat nō esse faciendū. Relinquebatur, ut extremā rationē belli sequēs, quā plurimos colles occuparet, & q̄ latissimas regiones præsidijs teneret, Cæsarisq; copias, q̄ maxime posset, distineret, idq; accidit, Castellis enim, XXIII. effectis, XV. millia passuum circū

LIBER

circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur: multaq;
 erant intra eū locū manu sata, quibus interim iumēta
 pascerentur: atq; ut nostri perpetuas munitiones uide
 bant perductas ex castellis in proxima castella, ne quo
 loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum
 adorirentur, timebant. Ita illi interiore spatio perpe
 tuas munitiones efficiebāt, ne quo loco nostri intrare,
 atq; ipsos à tergo circumuenire possent. Sed illi operi
 bus uincebant, quod & numero militū præstabāt, &
 interiore spatio minorē circuitū habebāt, quæ cū erāt
 loca Cæsari capienda: & si prohibere Pompeius totis
 copijs, & dimicare non constituerat, tamen suis locis
 sagittarios, funditoresq; mittebant, quorū magnū ha
 bebat numerū: multiq; ex nostris uulnerabantur, ma
 gnusq; inceserat timor sagittarum, atq; omnes ferē
 milites, aut ex subcoactis, aut ex centombus, aut ex
 corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela ui
 tarent. In occupandis præsijs magna ui uterq; ute
 batur. Cæsar, ut quàm angustissime Pompeium conti
 neret. Pompeius, ut quàm plurimos colles quàm ma
 xime circuitu occuparet, crebraq; ob eam causam præ
 lia fiebant. In his, cum legio Cæsaris nona præsidium
 quoddā occupauisset, & munire cœpisset, huic loco
 propinquū, & contrariū collem Pompeius occupauit
 nostrosq; opere prohibere cœpit. & cum una ex parte
 propē equū aditū haberet, primū sagittarijs, fundito
 ribusq; circūiectis, postea leuis armaturæ magna mul
 titudine

titudine missa, tormentisq; prolatis, munitiones impe-
 diebat. Neq; erat facile nostris uno tēpore propugna-
 re, & munire. Cæsar cū suos ex omnibus partibus uul-
 nerari uideret, recipere se iussit, & loco excedere: erat
 per decliue receptus: illi autē hoc acrius instabāt, neq;
 regredi nostros patiebantur, quod timore adducti lo-
 cum relinquere uidebantur. Dicitur eo tempore glo-
 rians apud suos Pompeius dixisse, nō recusare se, quin
 nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo
 detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quō
 temere essent progressæ. Cæsar receptui suorū timēs,
 crates ad extremū tumultū contra hostem proferri, &
 aduersas locari, intra has mediocri latitudine fossam,
 tectis militibus obduci iussit, locumq; in omnes partes
 quā maxime impediri. Ipse idoneis locis funditores
 instruxit, ut præsidio nostris se recipiētibus essent. His
 rebus completis, legiones reduci iussit. Pompeiani hoc
 insolētius, atq; audacius nostros præmere, & instans
 cœperunt, cratesq; pro munitione obiectas propule-
 runt, ut fossas transcenderēt. Quod cum animaduert-
 tisset Cæsar ueritus ne nō reducti, sed reiecti uideren-
 tur, maiusq; detrimentū caperetur, à medio ferē spa-
 tio suos per Antoniū, qui ei legioni præerat, cohorta-
 tus, tuba signū dari, atq; in hosteis impetū fieri iussit:
 milites legionis non subito cōspicati, pila coniecerūt,
 & ex inferiore loco aduersus pilū incitati cursu præci-
 pites Pompeianos egerūt. quibus ad recipiendū crates

L I B E R

directæ, longurijsq; obiecti, & instituta fuisse magno
 impedimēto fuerūt. Nostri uero, qui satis habebāt sine
 detrimento discedere, cōpluribus interfectis, quinq; o-
 mnino suorū amissis, quietissime se receperūt, pauloq;
 circa eum locū morati, alijs cōprehensis collibus, mu-
 nitiones perfecērūt. Erat noua & inusitata belli ras-
 tio, cū tot castellorū numero, tantoq; spatio, & tātio
 munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiā re-
 liquis rebus. Nam quicūq; alterū obsidere conati sunt,
 percussos atq; infirmos hostes adorti, ut pralio supe-
 ratos, aut aliqua offensione permotos continuerūt, cū
 ipsi numero militū, equitūq; præstarent. causa autē
 obsidionis hæc ferè esse consuevit, ut frumēto hostes
 prohibeantur. At tum integras, atq; incolumes copias
 Cæsar inferiore militū numero continebat, cū illi om-
 nium rerū copia abundarent. quotidie enim magnus
 undiq; nauū numerus cōueniebat, quæ cōmeatū sup-
 portaret: neq; ullus flare uentus poterat, quin aliqua
 ex parte secundū cursum haberet. Ipse autē consum-
 ptis omnibus longe, lateq; frumentis, summis erat in
 angustijs: sed tamen hæc singulari patientia milites se
 rebant. recordabantur enim eadem se superiore anno
 in Hispania perpeffos, labore, & patientia maximū
 bellū cōfecisse. meminērāt ad Alexiā magnā se inopiā
 perpeffos, multo etiā maiore ad Auaricū, maximariū
 se gentiū uictores discessisse. Non illis hordeū, cum da-
 retur, nō legumina recusabant: pecus uero, cuius res
 sum

summa erat ex Epeiro copia, magno in honore habebat. est etiã genus radicis inuentũ ab ijs, qui fuerat cũ Valerio, quod appellatur Chara, quod admixtũ lacte multũ inopiã leuat. id similitudinẽ panis efficiebat, eius erat magna copia ex hoc effectos panes cũ in colloquijs Pompeiani famem nostris obiectarẽt, uulgo in eos iaciebant, ut spem eorũ minuerent. iamq; frumenta maturescere incipiebãt, atq; ipsa spes inopiã sustentabat, quod celeriter se habituros copiã confidebant. Crebroq; uoces militum in uigilijs, colloquijsq; audiebantur, prius se cortice ex arboribus uicturos, q̃ Pompeium e manibus dimissuros. libenter etiã ex perfugis cognoscebant, equos eorũ tolerari, reliqua uero iumentã interisse: uti autẽ ipsos ualitudine non bona, cũ angustijs loci, & odore tetro, & multitudine cadauerũ. & quotidianis laboribus insuetos operum, tum aqua summa inopia affectos: omnia enim flumina, atq; omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat, atq; ut erãt loca montuosa, & ad pecus angustia uallũ, has sub publicis in terrã dimissis, præsepserat, terramq; aggerat, ut aquam continerent. Itaq; illi necessario loca sequi demissã, ac palustria, & puteos fodere cogebantur: atq; hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdam præsidijs aberãt longius, & celeriter aestibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima ualitudine, summaq; aqua copia uti batur, tum

L I B E R

commcatus omni genere præter frumentū abundab
 quibus quotidie melius succedere tempus, maioremq;
 spem maturitate frumentorū proponi uidebant. in no
 uo genere belli nouæ ab utrisq; bellandi rationes repe
 riebantur. Illi, cum animaduertissent ex ignibus nocte
 cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio ag
 gressi. uniuersas in multitudinē sagittas conijciebant,
 & se confestim ad suos recipiebant. Quibus reb us no
 stri usu docti hæc reperiebant remedia, ut alio loco
 ignes facerent. * Interim certior factus. P. Syl
 la, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio
 cohorti uenit cum legionibus duabus, cuius aduentu
 facile sunt repulsi Pompeiani: neq; uero conspectum,
 aut impetū nostrorū tulerunt: primis deiectis, reliqui
 se uerterunt, & loco cesserunt: sed insequetes nostros
 ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. At pleriq;
 existimant, si acrius insequi uoluisset, bellū eo die po
 tuisse finiri, cuius consiliū reprehendendū nō uidetur.
 Aliæ enim sunt legati partes, atq; imperatoris: alter
 omnia agere ad præscriptū, alter libere ad summā re
 rum consulere debet. Sylla à Cæsare castris relictus, li
 beratis suis, hoc fuit contentus, neq; prælio decertare
 uoluit. que res tamen fortasse aliquē reciperet casum,
 ne imperatorias sibi parteis sumpsisse uideretur. Pom
 peianis magna res ad receptū difficultatē afferebat.
 nam ex iniquo progressi loco, in summo consisterant,
 si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore in
 sequer

sequentes loco uerebantur, neq; multū ad solis occa-
 sum temporis supererat. Spe enim conficiendi negocij
 propè in noctem rem deduxerant. Ita necessario, atq;
 ex tempore capto consilio, Pompeius tumultū quendā
 occupauit, qui tantū aberat à nostro castello, ut telum
 tormentūmue missum adigi non posset, hoc cōsedit lo-
 co, atq; cum cōmunijs, omnesq; ibi copias cōtinuit, eo-
 dem tēpore duobus præterea locis pugnatū est. Nam
 plura castella Pompeius pariter distinēde manus cau-
 sa tētauerat, ne ex proximis præsijs succurri posset.
 Vno loco Volcatius Tullius impetū legionis sustinuit
 cum cohortibus tribus, atq; eam loco depulit. Altero
 Germani munitiones nostras egressi cōpluribus inter-
 fectis, sese ad suos incolumes receperunt. Ita uno die
 sex prælij factis, tribus ad Dyrrachiū, tribus ad muni-
 tiones: cum horū omniū ratio haberetur, ad duorum
 milliū numero ex Pompeianis cecidisse reperiēbamus,
 euocatosq; Centuriones complures. In eo fuit numero
 Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui prætor Asiam ob-
 tinuerat: signaq; sunt sex militaria relata. nostri non
 amplius. XX. omnibus sunt prælijs desyderati: sed in
 castello nemo fuit omnino militū, quin uulneraretur:
 quatuorq; ex una cohorte Centuriones oculos amise-
 runt, & cum laboris sui, periculiq; testimoniū afferre
 uellent, millia Sagittarū circiter triginta, in castellum
 cōiecta, Cesari renuntiauerūt: scutoq; ad eum relato
 Sæue Cēturiōis, inuēta sunt in eo foramina. CCXXX

quē Cæsar, ut erat de se meritis, & de Repub. donauit
 millibus ducentis æris, atq; ab octauis ordinibus ad
 Primipilū se traducere pronuntiavit. Eius enim opera
 castellū conseruatū esse magna ex parte constabat, co
 hortemq; postea duplici stipendio, frumentouē, & spe
 ciarijs, militariibusq; donis amplissime donauit. Pom
 peius noctu magnis additis munitiōibus, reliquis die
 bus turres extruxit, & in altitudinē pedū. XV. esse
 ctis operibus uincis eam partem castrorū obtexit: &
 quinq; intermissis diebus alterā noctem subnubilā na
 ctus, extructis omnibus castrorū portis, & ad impedi
 endū obiectis, tertia uita uigilia, silētio exercitū edu
 xit, et se in antiquas munitiōes recepit. Aetolia, Acar
 nania, Amphilochois, per Cassium Longinū, & Calui
 sium Sabinū, ut demonstrauimus, receptis, tentandā
 sibi Achaiam, ac paulō iōgius progrediendū existima
 bat Cæsar. itaq; eō Fusium Calenū misit. & Q. Sabinū
 num, & Cassium cum cohortibus adiungit, quorū co
 gnito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à
 Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut
 Achaiā Fusū prohiberet: Calenus, Delphos, Thebas,
 & Orchomenum de uoluntate ipsarū ciuitatū rece
 pit: nonnullas urbes per uim expugnauit: reliquas ci
 uitates circūmissis legationibus amicitia Cæsaris con
 ciliare studebat. In his rebus ferè erat Fusius occupa
 tus. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitū in aciē
 æquū in locū produxit, si Pompeius prælio decertare
 uellet

vellet, ut penè castris Pompeij legionis subijceret: tan-
 tumq; à uallo eius prima acies aberat, uti ne in cam-
 telo tormentòue adigi posset. Pompeius autè, ut famã
 & opinionè hominũ teneret, sic pro castris exercitiũ
 constituēbat. ut tertia acies uallũ cõtingeret, omnisq;
 eius instructus exercitus telis ex uallo abiectis protegi
 posset. Hæc cum in Achaia, atq; apud Dyrrachiũ ge-
 reretur, Scipionemq; in Macedoniã uenisse cõsaret,
 non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clo-
 dium, suum, atq; illius familiare, quem ab illo traditiã
 initio, & commendatũ in suorum necessariorũ nume-
 ro habere instituerat. Huic dat literas, mandataq; ad
 eum, quorum hæc erat summa: sese omnia de pace ex-
 pertum, nihil adhuc arbitrari uitio factum eorum,
 quos esse authores eius rei uoluisset, quod sua manda-
 ta perferre non opportuno tempore ad Pompeium ue-
 rerentur: Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum
 libere, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna
 parte compellere, atque errantem regere posset.
 Præesse autem suo nomine exercitui, ut præter autho-
 ritatem uires quoque ad coercendum haberet: quod
 si fecisset quietem Italiae, pacem Prouinciarum, salu-
 tem imperio uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad
 eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut ui-
 debatur, libenter auditus, reliquis ad colloquiũ nõ ad-
 mittitur. Castigato Scipione à Fauonio, ut postea com-
 plecto bello reperiebamus, infectaq; re, sese ad Cæsare

recepit. Cæsar quò facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrachium cōtineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit, castellaq; his locis posuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermissis diebus, rursum eum nauibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut folijs ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumeta enim, quæ fuerat intra munitiones sata, consumpserant, & cogebantur Coreyra, atq; Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare: quoq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atq; his rationibus equitatum tolerare. Sed postq; nō modo hordeum, pabulumq; omnibus in locis, herbaq; defecta, sed etiā fructus ex arboribus deficiebāt, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscellus, & Aegus Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari uirtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima, fortissimaq; erat usus. His domi ob has causas, amplissimos magistratus mandauerat, atq; eos extra ordinem in Senatū legendos curauerat, agrosq; in Gallia ex hostibus captos, præmiaq; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesq; ex egentibus effecerat. hi propter uirtutem nō solum apud Cæsarem in honore

erant, sed etiã apud exercitũ cari habebãtur: sed freti
amicitia Cæsaris, & stulta, ac barbara arrogãtia elati
despiciabant suos, stipendiumq; equitũ fraudabãt, &
prædam omnẽ domũ auerrebant: quibus illi rebus per
moti uniuersi Cæsarem adierunt, palãmq; de eorum
iniurijs sunt quæsti: & ad cætera addiderunt, falsum
ab his equitũ numerũ de ferri, quorũ stipendiũ auerte
rent. Cæsar neq; tempus illud anim aduersionis esse ex
istimans, & multa uirtuti eorum concedens, rem di
stulit totã, illos secreto castigauit, quod quæstui equi
tes haberẽt: monuitq; equites, ut ex sua amicitia om
nia expectarent, & ex præteritis suis officijs reliqua
sperarent. magnam tamen hæc res illis offensioẽ, &
contemptioẽ ad omneis attulit. Idq; ita esse, cum ex
aliorũ obiectationibus, tum etiã ex domestico iudicio,
atq; animi conscientia intelligebant, quo pudore ad
ducti, & fortasse se nõ liberari, sed in illud tempus re
seruari arbitrati, discedere à nostris, & nouã tentare
fortunã, nouasq; experiri amicitias constituerunt: &
cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantũ faci
nus cõmittere audebant, primũ conati sunt præfectũ
equitũ. C. Volusenuẽ interficere, ut postea bello conse
cto cognitũ est, ut cũ munere aliquo pfugisse ad Pom
peium uiderẽtur. postq; id difficilius uisum est, neq; fa
cultas perficiendi dabatur, quã maximas potuerunt
pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, & frau
data restituere uellẽt, multis coemptis equis, ad Pom

LIBER

peium transierunt cum ijs, quos sui consilij participes habebant. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnosq; comitatu, & multis iumentis uenerant, uiriq; fortes habebantur, & in honore apud Cæsare fuerant, quodq; nouū, & præter cōsuetudinē acciderat, p̄ omnia sua præsidia circū duxit, atq; ostētauit. Nam ante id tempus nemo aut miles aut eques à Cæsare ad Pompeiū trāsierat, cū penē quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent. Vulgo uero uniuersi in Epeiro, atq; Actolia conscripti milites, earumq; regionū omnium, quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectū non erat, seu quid à peritoribus rei militaris desiderari uidebatur, temporibusq; rerū, & spatijs locorū, & custodiarū uera diligentia animaduersa, prout cuiusq; eorū, qui negocijs præerant aut natura, aut studiū ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. quibus ille cognitis, eruptionisq; iam ante capto consilio, ut demonstratū est, tegmenta galcis milites ex uiminibus facere, atq; aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnū numerū leuis armaturæ, & sagittariorū, aggerēq; omnē noctu in scaphas, & naues actuarias imponit, & de media nocte cohortes sexaginta ex maximis castris, præsidijsq; deducit, ad eam partē munitionū ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeq; à maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naues, quas demonstrauius, aggere, &

leuis

leuis armaturæ militibus completas, quasq; ad Dyrrachium naues longas habebat, mittit: & quid à quoq; fieri uelit, præcipit: ad eas munitiones Cæsar Lentulium Marcellinum quæstorẽ cum legione nona positum habebat. huic, quod ualetudine minus commoda utebatur, Fuluium Posthumium adiutorẽ summiserat. Erat eo loca fossa pedum. XV. & uallus constrahostem in altitudinem pedum. X. Tantundemq; eius ualli agger in latitudinẽ patebat: ab eo intermissio spatium pedum sexcentorum, alter conuersus in contrariam partem erat uallus, humiliore paulo munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallum, ut, si anticipiti prælio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod milia passuum in circuitu. XVIII. munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transuersum uallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas, magnamq; nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes nonæ legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus, nouusque eorum aduentus extitit, simulque nauibus circumuecti milites, in interiorem uallum tela iaciebant, fosseque aggere complebantur, & legionarij interioris munitionis defensores scalis admotis, tormentisq;

cuiusq;

cuiusq; generis, telisq; terrebat, magnaq; multitudo
 sagittariorū ab utraq; parte circūfundebarur. Multū
 autē ab ictu lapidū, quod unum nostris erat telum, ui
 mine a tegumenta galcis imposita defendebāt. Itaq; cū
 omnibus rebus nostri premerentur, atq; egre resiste
 rent, animaduersum est uitiū munitiois, quod supra
 demonstratū est, atq; inter duos uallos, qua perfectum
 opus nō erat, per mare nauibus expositis, in aduersos
 nostros impetū fecerunt, atq; ex utraq; munitioe de
 iectos, terga uertere coegerunt. hoc tumultu nūtiato,
 Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus
 summittit: que ex castris fugientes conspiciat, neq; il
 los suo aduentu confirmare potuerūt, neq; ipsa hostiū
 impetū tulerunt. Itaq; quodcunq; addebatur subsidio,
 id corruptū timore fugientiū, terrorem & periculū
 augebat. Hominū enim multitudine receptus impedia
 batur. in eo prelio, cum graui uulnere esset affectus
 aquilifer, & uiribus deficeret, conspiciatus equites no
 stros, hanc ego inquit, & uiuus multos per annos ma
 gna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide
 Cesari restituo, nolite obsecro cōmittere, quod ante
 in exercitu Cesaris nō accidit, ut rei militaris dedecus
 admittatur, incolumemq; ad eū referte. hoc casu aqū
 la cōseruatur, omnibus primæ cohortis centurionibus
 interfectis, præter principē priorē: iamq; Pompeiani
 magna cæde nostrorū, castris Marcellini appropin
 quabant, nō mediocri terrore illato reliquis cohorti
 bus.

bus. G. M. Antonius, qui proximū locū tenebat præ-
 sidiorū, ea re nuntiata, cū cohortibus. XII. descendēs
 ex loco superiore cernebatur: cuius aduētus Pompeia-
 nos cōpreſit, nostrosq; firmavit, ut se ex maximo ti-
 more colligerent. Neq; multo post Cæsar significatiōe
 per castella fumo facta, ut erat superioris temporis cō-
 suetudo, deductis quibusdā cohortibus ex præſidijs, eo-
 dem uenit: qui cognito detrimēto, cū animaduertisset
 Pompeiū extra munitiones egressum, castra secundū
 mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditū nau-
 bus habere, cōmutata ratione belli, quoniā propositū
 non tenuerat, iuxta Pompeiū munire iussit. qua perse-
 cta munitione, animaduersum est à speculatoribus Cæ-
 saris cohortes quasdā, quod instar legionis uideretur,
 esse post syluam, & in uetera castra duci. Castrorum
 hic situs erat. Superioribus diebus, cum se nona legio
 Cæsaris obieciſſet Pompeianis copijs, atq; opera, ut de-
 monſtrauimus, circummuniret, castra eo loco posuit.
 Hæc syluam quandā contingebāt, neq; longius à mari
 passibus. CCCC. aberant. post mutato cōsilio quibusdā
 de causis Cæsar paulò ultra eum locū castra transtu-
 lit, paucisq; intermissis diebus hæc eadē Pompeius oc-
 cupauerat, & quod eo loco plures erat legiones habi-
 turus, relicto interiore uallo, maiore adiecerat muni-
 tionem. Ita minora castra inclusa maioribus, castelli,
 atq; arcis locū obtinebāt. Item ab angulo castrorū si-
 nistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter
 passus

LIBER

passus. CCCC. quò liberius, ac sine periculo milites
 aquarentur. Sed is quoq; mutato consilio, quibusdam
 de causis, quas cōmemorari necesse nō est, eo loco ex
 cesserat. ita cōplures dies manserant castra, munus-
 nes quidē integræ omnes erant, eo signo legionis illa-
 to, speculatores Cæsari renuntiarunt. Hoc idem uisum
 ex superioribus quibusdā caste. is confirmauerāt. Is
 locus aberat à nouis Pompeij castris circiter passus. D.
 Hanc legionē sperans Cæsar se opprimere posse, et cu-
 piens eius dici deit. mentū sarcire, reliquit in opere co-
 hortēs duas, quæ speciē munitionis præberēt, ipse di-
 uerso itinere, q̄ potuit occultissime, reliquis cohortes
 numero. XXXIII. in quibus erat legio nona, multis
 amissis Centurionibus, diminutoq; mil. iū numero, ad
 legionē Pompeij, castraq; minora duplici acie duxit;
 neq; eū prima opinio fefellit. Nam, & peruenit prius,
 q̄ Pompeius sentire posset, & tamen si erant mun. tio-
 nes castrorū magnæ, tamē sinistro cornu, ubi erat ipse
 celeriter aggressus, Pompeianos ex uallo deurbauit &
 erat obiectus portis Eritius. hic paulisper est pugnatū
 cū irrumperē nostri conarētur, illi castra deſ. naderēt,
 fortiss. me. T. Pulcione, cuius opera prodatū exercitum
 C. Antonij demonstrauimus, eo loco propugnate. Sed
 tamen nostri uirtute uicerūt, excisq; Eritio primo in
 maiora castra, post etiā in castellū, quod erat inclusum
 maioribus castris irruerūt: & q̄ eo pulsa legio sese re-
 ceperat, nōnullos sibi repugnātes interfecerūt. Sed for-

Luna, quæ plurimū potest, cum in reliquis rebus, tum
 præcipue in bello, paruis momentis magnas rerū con-
 mutationes efficit, ut tum accidit. Munitionē, quā per-
 tingere à castris ad fluinē supra demonstrauius, de-
 xtrū Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt se-
 cutæ, cum portā quærent castrorū, quod eam muni-
 tionē esse arbitraretur: quod cum esset animaduersum
 coniunctā esse flumini, protinus his munitionibus de-
 fendēte nullo transcenderūt, omnisq; noster equitatus
 eas cohortes est secutus. Interim Pompeius hac longa
 satis interiecta more, & re nūtiata. V. legionē ab ope-
 re deductā subsidio suis duxit, eodemq; tempore equi-
 tatus eius nostris equitibus appropinquabat, & acies
 instructa à nostris, qui castra occupauerant, cerneba-
 tur. omniaq; sunt subito mutata. Pompeiana enim le-
 gio celeri spe subsidij cōfirmata, ab Decumana porta
 resistere conatur, atq; ulro in nostros impetum facie-
 bat: equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per agge-
 res ascendebat, receptui suo timens, initiū fugæ facie-
 bat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum ter-
 rorē equitum animaduerso, ne intra munitionē oppri-
 meretur, ex parte, ex qua proruebat, sese recipiebat,
 ac pleriq; ex ijs, ne in angustias inciderent. X. pedum
 munitionis sese in fossas præcipitant, primisq; oppres-
 sis, reliqui per horū corpora salutem sibi, atq; exitum
 pariebāt. Sinistro cornu milites, cū ex uallo Pompeiū
 adesse, & suos fugere cernerent, ueriti, ne angustijs
 inter=

intercluderetur, cum extra, & intus hostem haberet, eodē, quo uenerat, receptui consulebāt, omniaq; erāt tumultus, timoris, fugę plena: adeo, ut cū Cęsar signa fugientium manu prehenderet, & cōsistere iuberet, alij dimissis equis eundem cursum conficeret, alij ex metu etiā signa dimitterent, neq; quisquā omnino consisteret. His tantis malis hęc subsidia succurrebāt, quo minus omnis deleteretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo, quod hęc pręter spem acciderant, eius, qui paulō ante ex castris fugientes suos cōspexerat, munitionibus appropinquare aliquādiu nō audebat: equitesq; eius angustijs, portisq; a Cęsaribus occupatis, ad insequendū tardabātur. Ita paruę res magnū in utramq; partē momentū habuerūt. munitiones enim a castris ad flumen perductę, expugnatę iā castris Pompeij, propriā, & expeditā Cęsaribus uictoriā interpellauerunt. eadem res celeritate insequentiū tardata, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei pręlijs Cęsar desiderauit milites nongentos sexaginta, & notos equites Ro. Felginatem, Tuticanum, Gallum Senatoris filiū, C. Felginatē, Placentia, Agrauium Puteolis. M. Sacratuuirum Capua, Tribunos mili. L. & Centuriones. XXX. Sed horū omnium pars magna in fossis, munitionibusq; & fluminis ripis oppressa suorū terrore, ac fuga sine ullo uulnere interiit: signaq; sunt militaria. XXXII. amissa. Pompeius eo pręlio imperator est appellatus. Hoc no
ment

men obtinuit, atq; ita se postea saluari passus est. Sed
 neq; in literis, quas scribere est solitus, neq; in fascibus
 insignia laureæ protulit. At Labienus, cū eo impetra-
 uisset, ut sibi captiuos tradi iuberet, omnesq; deductos
 ostentationis, ut uidebatur, causa, quo maior perfugis
 fides haberetur, cōmilitones appellans, & magna uer-
 borum contumelia interrogans, solerent ne ueterani
 milites fugere, in omniū conspectu interficit. His re-
 bus tantum fiducia, ac spiritus Pompeianis accessit, ut
 non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi ui-
 derentur. non illi paucitatē nostrorū militū, nō iniqui-
 tatem loci, atq; angustias præoccupatis castris, & an-
 cipitem terrōrē intra, extraq; munitiones nō abscis-
 sum in duas parteis exercitū, cum alter alteri auxiliū
 ferre non posset, causæ fuisse cogitabant: nō ad hæc ad-
 debant, non ex concursu acris factio, non prælio dimica-
 tum, sibiq; ipsos multitudine, atq; angustijs maius at-
 tulisse detrimentū, quam ab hoste accepissent: non de-
 niq; communes belli casus recordabātur, quorū q̄ par-
 uulæ sæpe causæ, ut falsæ suspitiōis, uel terroris repen-
 tini, uel obiectæ religionis magna detrimenta intulif-
 sent, quoties uel culpa Ducis, uel Tribuni uitio in ex-
 ercitu esset offensum: Sed perinde, ac si uirtute uicif-
 sent, neq; ulla cōmutatio rerum posset accidere per or-
 bem terrarū, fama, ac literis uictoriā eius diei concele-
 brabant. Cæsar à superioribus cōsilijs depulsus, omnē
 sibi commutandā belli rationē existimauit. Itaq; uno

LIBER

tempore præsidij omnibus deductis, & oppugnationē dimissa, coactosq; in unū locū exercitū, concionē apud milites habuit, hortatusq; est, ne ea, quæ accidissent, grauitè ferrent, neue his rebus terrerentur: multisq; secundis prælijs unum aduersum, & id mediocre opponerent. habendā fortunæ gratiā, quod Italiam sine aliquo uulnere coepissent, quod duas Hispanias bellicosissimorū hominū peritissimis, atq; exercitatissimis ducibus pacauissent, quod finitimas, frumentariasq; Prouincias in potestate redegissent: deniq; recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, opletis non solum portibus, sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati. si non omnia cederent secunda, fortunā esse industria subleuandā. quod esset acceptū detrimenti, cui uis potius, quàm suæ culpæ debere tribui. locū securū ad dimicandū dedisse, potitū esse se hostium castris, expulisse, ac superasse pugnantès, sed siue ipsorū perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna, partem iam, præsentemq; uictoriā interpellassent, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodū uirtute sarciretur: quod si esset factū, detrimentū in bonum uerteret, uti ad Gergouiam accidisset, atq; ijs, q̄ ante dimicare timuissent, ultro se prælio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidē omni tantus incepsit ex incōmodo dolor, tantumq; studium infamiæ sarcicndæ, ut nemo aut Tribuni, ut Censurior

iurationes imperiū desideraret, & sibi quisq; etiā pœ-
 ne loco grauiores imponeret labores, simulq; omnes
 arderent cupiditate pugnandi. Cum superioris etiā or-
 dinis nonnulli oratione permoti manendū eo loco, &
 rem prælio committendā existimarent. Contra ea Cæ-
 sar, neq; satis militibus perterritis cōfidebat, spatiūq;
 interponendū ad recreādos animos putabat, relictisq;
 munitiōibus magnopere rei frumētariæ timebat. Itaq;
 nulla interposita mora sauciorū modo, & egrorū hā-
 bita ratione, impedimenta omnia silētio prima nocte
 ex castris Appolloniā præmisit, ac conuiescere ante
 iter confectū uetuit. his una legio missa præsidio est.
 his explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, re-
 liquas de quarta uigilia compluribus portis eductas,
 eodem itinere præmisit; paruoq; spatio intermisso, ut,
 & militare institutum seruaretur, & ne citissima eius
 profectio cognosceretur, conclamari iussit. statimq;
 egressus, & nouissimū agmen coniecutus, celeriter ē
 coniectu castrorū discessit. Neq; uero Pompeius, co-
 gnito consilio eius moram ullā ad insequendū intulit,
 sed eadem spectans, si itinere impeditos, & perterri-
 tos deprehendere posset, exercitū ē castris eduxit, equi-
 tatumq; præmisit ad nouissimū agmen demorandum,
 neq; consequi potuit, quod multū expedito itinere an-
 tecefferat Cæsar. sed cū uentū esset ad flumē Genusiuū,
 quā ripis erat impeditis cōiecutus equitatus nouissimos
 prælio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit,

L I B E R

expeditosq; antesignanos admiscuit. CCCC. qui tantū profecere, ut equestri pralio cōmisso pellerent omnes, compluresq; interficerēt, ipsiq; incolumes se ad agmē reciperent. Confec̄to iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, traductoq; exercitu flumen Genusum ueteribus suis in castris contra Asparagum confedit, militesq; omnes inter uallum castrorū continuit, equitatumq; per causam pabulandi emissum, cōfestim Decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratiōe Pompeius confec̄to eiusdem diei itinere, in suis ueteribus castris ad Asparagum confedit, eiusq; milites, qd̄ ab opere integris munitionibus uacabāt, alij lignādi, pabulandiq; causa longius progrediebantur, alij quod subito consiliū profectionis cœperāt, magna parte impedimentorū, & sarcinarū relicta, ad hęc repetenda inuitati propinquitate superiorū castrorū, depositis in contubernio armis uallum relinquebant. quibus ad sequendū impeditis Cæsar, quod fore prouiderat, meridiano ferē tempore, signo profectionis dato, exercitiū educit, duplicatoq; eius diei itinere. VIII. millibus passuum ex eo loco procedit, quod facere Pompeius discessu militū nō potuit. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimētis, de quarta uigilia ipse egreditur, ut si qua imposta esset dimicandi necessitas, subicū casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. quibus rebus perfectū est, ut altissimis fluminibus, atq; impeditissimis itineribus nullū

acciperet incommodū. Pompeius enim primi diei mora illata, & reliquorū dierū frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extēderet, & progressos cōsequi cuperet, quarta die finē sequendi fecit. atq; aliud sibi consiliū capiendū existimauit. Cæsari ad Iaucios deponendos, stipendiū exercitui dandū, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendū, necesse erat adire Appolloniā. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantū erat properanti necesse. timensq; Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eū omnī celeritate, & studio incitatus ferebatur. totius autē rei consiliū his rationibus explicabat, ut si Pompeius eodē contenderet, abductū illum à mari, atq; ab his copijs, quas Dyrrachij comparauerat, frumēto, ac cōmeatu abstractū, pari conditione belli secum decertare cogeret. Si in Italiam transfiret, coniuncto exercitu cū Domitio per Illyricū Italiae subsidio proficisceretur. Sin Appolloniā, Oricumq; oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxiliū ferre cogret. Itaq; præmissis nuntijs ad Cn. Domitiū Cæsar scripsit, & quid fieri uellet, ostendit, præsidioq; Appolloniæ cohortibus quatuor, Lysi una, tribus Orici relictis, quiq; erāt ex uulneribus ægri depositis, per Epeirum, atq; Acarnaniam iter facere coepit. Pompeius quoq; de Cæsaris consilio cōiectura iudicās, ad Scipionē properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illō haberet, ut subsidiū

LIBER

Scipioni ferret. Si ab ora maritima, Corcyraq; discedere nollet, quod legiones, equitatumq; ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copijs Domitiū aggrediretur. His de causis uterq; eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad opprimendos aduersarios, ne occasio temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Macedoniā expeditū habebat. Accessit etiā improprio aliud incommodū, quod Domitius, qui dies cōplures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab ea discesserat, & Heracleam Senticā, quæ est subiecta Candauia iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obijcere Pompeio uideretur. Hæc ad id tēpus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio literis per omnes Prouincias, ciuitatesq; dimissis, prælio ad Dyrrachiū facto, latius, inflatusq; multo, quàm res erat gesta, fama percrebuerat. pulsum fugere Cæsare penè omnibus copijs amissis. Hæc itinera infesta reddiderāt, hæc ciuitates nōnullas ab eius amicitia auerterāt: quas ac cidit rebus, ut pluribus dimissis itineribus, à Cæsare ad Domitiū, & ab Domitio ad Cæsare nulla ratione uer conficere possent. Sed Allobroges, Roscelli, atq; Aegifamiliares, quos perfugisse ad Pompeiū demonstrauimus, cōspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quod unā in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectiōne, & aduentū Pompeij da

fuerunt, à quibus Domitius certior factus, uix. IIII. ho-
 rarum spatio antecedens, hostiū beneficio periculū ui-
 tauit, & ad Eginium, quod est obiectum, oppositumq;
 Thessaliae Caesari uenienti occurrit. cōiuncto exercitus
 Caesar Gomphos peruenit, quod est oppidum primum
 Thessaliae ueniētibus ab Epeiro, quae gens paucis ante
 diebus, ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis om-
 nibus facultatibus uteretur, praesidiumq; ab eo militū
 petierat. Sed eò fama iam praecurrerat, quā supra do-
 cuimus, de praelio Dyrrachino, quod multis auxerat
 partibus. Itaq; Androsthenes prator Thessaliae, cū se
 uictoriae Pompeij comitem esse mallet, quam sociū Ce-
 saris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinē
 feruorum, ac liberorum in oppidum cogit, portasque
 praeccludit, & ad Scipionē, Pompeiumq; nuntios mit-
 tit, ut sibi subsidio ueniant, se confidere munitionibus
 oppidi, si celeriter succurratur, longinquam oppug-
 nationem sustinere non posse. Scipio discessu exerci-
 tum à Dyrrachio cognito, Larissam legiones addu-
 xerat. Pompeius nondum Thessaliae appropinquabat.
 Caesar castris munitis, scalas, musculosq; ad repenti-
 nam oppugnationem fieri, & crates parari iussit, qui-
 bus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum
 usum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiā,
 potiri oppido pleno, atq; opulento. simul reliquis ci-
 uitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem, &
 id fieri celeriter, prius, quam auxilia concurrerent.

LIBER

Itaq; usus singulari militū studio eodem, quo uenerat die, post horam nonā oppidū altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit, et ad diripiendū militibus concessit: statimq; ab oppido castra mouit, & Metropolim uenit, sic, ut nuntios expugnati oppidi, famamq; antecederet. Metropolitæ eodem primū usi consilio, iisdemq; permoti rumoribus, portas clauserunt, murosq; armatis compleuerūt. sed postea casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producēdos curauerat, portas aperuerunt. quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna Metropolitū cum casu Gomphenσιū, nulla Thessaliæ fuit ciuitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari parceret atq; imperata faceret. Ille segetis idoneū locū in agris nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduentū expectare Pompeij, eoq; omnē rationē belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessaliā peruenit, concionatusq; apud cunctū exercitū suis agit gratias, Scipionis milites cohortatur, ut parta iam uictoria, prædæ, ac præmiorū uelint esse participes: receptisq; omnibus in una castra legionibus, suū cum Scipione honorē partitur, Clasicumq; apud eū cani, & alterū illi iubet prætoriiū tendi. auctis copijs Pompeij, duobusq; magnis exercitibus cōiūctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes uictoriæ augetur: adeo, ut quicquid intercederet temporis, id morari reditum

in Italiam uideretur: & si quando quid Pompeius tar-
 dius, aut cōsideratius faceret, unius esse negotiū dici,
 sed illum delectari imperio, & cōsulares, pratoriosq;
 seruatorū habere numero, dicerēt. Iamq; inter se palām
 de premijs, ac sacerdotijs contendeāt, in annosq; cō-
 sulatū desiniebant. alij domos, bonaq; eorū, qui in ca-
 stris erant Cæsaris, petebant, magnaq; inter eos consi-
 lio fuit controuersia, oportere ne L. Hirtij, quod is à
 Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitijs
 præcorijs absentis rationē haberi. cum eius necessarij
 fidem implorarent Pompeij, ut præstaret, quod profi-
 ciscenti recepisset, ne per eius autoritatē deceptus ui-
 deretur, reliqui, in labore pari, ac periculo, ne unus o-
 mnibus antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Cæ-
 saris, Domitius, Scipio, Spintherq; Lentulus quotidia-
 nis contentionibus ad grauiſſimas uerborū contume-
 lias palām descenderunt. Cum Lentulus ætatis hono-
 rem ostentaret, Domitius, urbanā gratiā, dignitatēq;
 iactaret, Scipio, affinitate Pompeij confideret. Posiula-
 uit etiam L. Afranium proditoris exercitus, Accius
 Rufus apud Pompeiū, quod gestum in Hispania dice-
 ret, & L. Domitius in consilio dixit, placere si bello
 confecto ternas tabellas dari ad iudicandū ijs, qui or-
 dinis essent senatorij, belloq; unā cum ipsis interfuis-
 sent, sententiasq; de singulis ferrent, qui Romæ reman-
 sissent, quiq; inter præsidia Pompeij fuissent, neq; ope-
 rari in re militari præstitissent: unam fore tabellā, qui

LIBER

liberandos omni periculo censerent: Alteram, qui cæ-
 pitis damnarent: Tertiam, qui pecunia mulctarēt. Po-
 stremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmijs pe-
 cunie, aut de perse. quædis mimicis agebāt. Nec quibus
 rationibus superare possent, sed quemadmodū uti ui-
 ctoria deberent, cogitabāt Re frumentaria prepara-
 ta, confirmatisq; militibus, & satis longo spatio tēpo-
 ris à Dyrrachinis prælijs intermisso, qd' satis perspe-
 ctum habere uideretur, tentandū Caesar existimauit,
 quid nam Pompeius propositi, aut uoluntatis ad dimi-
 candū haberet. Itaq; ex castris exercitū eduxit, acieq;
 instruxit, primū suis locis, pauloq; à castris Pompeij
 longius, continentibus uero diebus, ut progredere-
 tū à castris suis, collibusq; Pompeianis aciem subijceret,
 quæ res in dies cōfirmatiore eius efficiebat exercitū.
 Superius tamen institutū in equitibus, quod demonstrā-
 uimus, seruabat, ut quoniam numero multis partibus
 esset inferior, adolescētes, atq; expeditos ex antesigna-
 nis electos milites ad pernicitatē, armis inter equites
 præliari iuberet, q̄ quotidiana cōsuetudine usum quoq;
 eius generis præliorū perciperent. His erat rebus esse-
 ctum, ut equites mille apertioribus etia locis septē mil-
 lium Pompeianorū impetū, cum adesset usus, sustine-
 re auderent, neq; magnopere eorū multitudinem terre-
 rentur. Namq; etiā per eos dies præliū secundū eque-
 stre fecit, atq; unum Allobrogem ex duobus, quos per-
 fugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdiē
inter

interfecit. Pompeius quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut uidebatur, expectans, si iniquis locis Cæsar se subijceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, uti castra ex eo loco moueret, semperque esset in itinere. hoc sperans, ut mouendis castris, pluribusque ad eundem locum, commodiore frumentaria re uteretur, simulque in itinere, ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectiois dato, tabernaculisque detentis, animaduersum est paulo ante, extra quotidianam consuetudinem longius a uallo esse aciem Pompeij progressam, ut non iniquo loco posse dimicari uideretur. Tunc Cæsar apud suos, cum iam esset agmen in portis, differendum est, inquit iter in presentia nobis, & de praelio cogitandum, sicut semper de poposcimus, animo sumus ad dimicandum parati, non facile occasionem postea reperiemus. Confestimque expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat praelio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius quam concurrerent acies fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id cum essent plerique admirati, scio me, inquit penè incredibilem rem polliceri, sed rationem consilij mei accipite, quò firmiore animo in praelium prodeatis,

per-

LIBER

persuasi equitibus nostris, idq; mihi se facturos confir-
 mauerunt, ut cum propius sit accessum, dextrū Cæsa-
 ris cornu ab latere aperto aggredierentur, ut circūuen-
 ta ab tergo acie, prius perturbatū exercitū pellerent,
 quàm à nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine peri-
 culo legionū, & penè sine uulnere bellum cōficiemus.
 Id autē difficile nō est, cum tantū equitatu ualeamus.
 simul denuntiauit, ut essent animo parati in posterū,
 & quoniā fieret dimicandi potestas, ut sepe cogita-
 uissent, ne usu, manuq; reliquorū opinionē fallerent.
 Hunc Labienus excepit, ut cum Cæsaris copias despi-
 ceret, Pompeij consiliū summis laudibus efferret. noli
 inquit existimare Pompei, hunc esse exercitū, qui Gal-
 liam. Germaniamq; deuicrit: omnibus interfui præ-
 lijs, neq; temere incognitā rem pronuntio, per exigua
 pars illius exercitus super est, magna pars deperijt,
 quod accidere tot prælijs fuit necesse, multos autumnū
 pestilentia in Italia consumpsit, multi domū discesse-
 runt, multi sunt relictī in continenti. An non audistis
 ex ijs, qui per causam ualetudinis remanserūt, cohortes
 esse Brundusij factas? Hæ copię, quas uidetis ex de-
 lectis horū annorū in citeriore Gallia sunt resectæ, et
 pleręq; sunt ex colonijs transpadanis. Attamen quod
 fuit roboris duobus prælijs Dyrrachinis interijt. Hæc
 cum dixisset, iurauit se nisi uictorē in castra nō reuer-
 surum, reliquosq; ut idem facerent, hortatus est. Hoc
 laudans Pompeius, idem iurauit. nec uero ex reliquis
 fuit

fuit quæquam, qui iurare dubitaret. Hæc cū facta essent
 in concilio, magna spe, & leticia omnium discessum est.
 ac iam animo uictoriã percipiebant, quod de re tanta
 & à tam perito Imperatore nihil frustra confirmari
 uidebatur. Cæsar cū Pompeij castris appropinquasset,
 ad huc modum aciem eius instructã animaduertit. Erãt
 in sinistro cornu legiones duæ traditæ à Cæsare initio
 diffensionis, ex. S. C. quarum una prima, altera tertiã ap-
 pellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius, mediã aciem
 Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cilicensis le-
 gio coniuncta, cum cohortibus Hispanis, quas tradu-
 ctas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant col-
 locatæ. has firmissimas se habere Pompeius existima-
 bat. Reliquas inter aciem mediã cornuãq; interiecerat.
 numeroq; cohortes, CX. expleuerat. Hæc erant millia
 LV. euocatorum circiter duo millia, quæ ex beneficia-
 rijs superiorum exercituum, ad eum conuenerat, quæ tota
 acie disperferat. reliquas cohortes, VII. castris, propin-
 quisq; castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu
 eius riuus quidã impeditis ripis muniebat, quã ob cau-
 sam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresq; omnes
 in sinistro cornu obiecerat. Cæsar superius institutum
 seruans decimã legionem in dextro cornu nonam in si-
 nistro collocauerat, tametsi erãt Dyrrachinis prælijs
 uehementer attenuatæ, & huic sic adiunxit octauam,
 ut penè unam ex duabus efficeret, atq; alteram alte-
 ri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie, LXXX.

consti

cōstitutus habebat, quæ summa erat. M. XXII. cohortes
 duas castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu
 Antonium, dextro. P. Syllam, media acie. Cn. Domitium
 præposuerat. Ipse contra Pompeium consistit. Simul his
 rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne
 à multitudine equitum d. xtrum cornu circumueniretur, ce-
 leriter externa acie singulas cohortes detraxit, atque
 ex his quartam instituit, equitatumque opposuit, & quid
 fieri uellet, ostendit: monuitque eius diei uictoriam in earum
 cohortium uirtute constare: simul tert. & aciei totique ex-
 ercitus imperauit, ne iniussu suo concurreret. Se, cum
 id fieri uellet, uexillo signum daturum, exercitum cum milita-
 ri more ad pugnam cohortaretur, suamque in eum perpe-
 tui temporis officia predicaret, in primis commemorauit
 testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem
 petisset, quæ per Vatinius in colloquijs, quæ per. A.
 Claudium cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum
 cum Libone de mittendis legatis contendisset, neque se
 unquam abuti militum sanguine, neque Rempublicam alteru-
 tro exercitu priuare uoluisse. hac habita oratione ex-
 poscentibus militibus, & studio pugna ardentibus, tu-
 ba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæ-
 saris, qui superiore anno apud eum primum plium in legione
 decima duxerat, uir singulari uirtute. hic signo dato,
 sequimini me inquit, manipulares mei qui fuistis, &
 uestro imperatori quam consutulistis operam date. Vnum hoc
 prælium superest, quo confecto, & ille suam dignitatem,

Et nos nostrā libertatē recuperabimus, simul respiciēs
 Casarem, faciam, inquit hodie Imperator, ut aut uiuo
 tibi, aut mortuo gratias agas. Hæc cum dixisset, pri-
 mus ex dextro cornu procurrit, atq; eū milites electi
 circiter. CXX. uolūtarie eiusdem centuriæ sunt pro-
 secuti. inter duas acies tantum erat relictum spatij, ut
 satis esset ad concursum utriusq; exercitus. Sed Pom-
 peius suis prædixerat, ut Casaris impetū exciperent,
 neue se loco mouerent, aciemq; eius distrahi pateren-
 tur. idq; admonitu. C. Triarij fecisse dicebatur, ut pri-
 mus excursus, uisq; militum infringeretur, aciesq; di-
 stenderetur, atq; suis ordinibus dispositi, dispersos ado-
 rirerentur: leuiusq; casura pila sperabat, in loco retētis
 militibus, quam si ipsi immisis telis occurrisent. Si-
 mul fore, ut duplicato cursu Casaris milites exanima-
 rentur, et lassitudine conficerentur, quod nobis qui-
 dem nulla ratione factum à Pompeio uidetur: propte-
 rea, quod est quedā animi incitatio, atq; alacritas na-
 turaliter innata omnibus, quæ studio pugnae incendi-
 tur: hanc non reprimere, sed augere imperatores
 debent. neque frustra antiquitus institutum est, ut si-
 gna undiq; concinerēt, clamoremq; uniuersi tollerēt,
 quibus rebus, et hostes terreri, et suos incitari existi-
 mauerunt. Sed nostri milites dato signo, cum infestis
 pilis procurrisent, atq; animaduertissent nō concurrī
 à Pompeianis, usi periti, ac superioribus pugnis exer-
 citati, sua sponte cursum represserunt, et ad medium
 frē

LIBER

ferè spatium constiterunt, ne consumptis uiribus ap-
 propinquarent, paruòq; intermisso temporis spatio,
 ac rursus renouato cursu pila miserunt: celeriterq; ut
 erat præceptũ à Cæsare gladios strinxerunt. Neq; ue-
 ro Pompeiani huic rei defuerunt. Nam & tela missa
 exceperunt, & impetũ legionũ tulerunt, & ordines
 conseruauerunt, pilisq; missis, ad gladios redierunt.
 Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cornu, ut
 erat imperatũ, uniuersi procurrerunt, omnisq; multi-
 tudo sagittariorũ se profudit: quorũ impetum noster
 equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit, equi-
 tesq; Pompeiani hoc acrius instare, & se turmatim
 explicare, aciemq; nostrã à latere aperto circuire cœ-
 perunt. quod ubi Cæsar animaduertit, quartæ aciei,
 quam instituerat, ex cohortiũ numero, signum dedit.
 Illi celeriter procurrerunt, infestisq; signis tanta ui-
 in Pompeij equites impetum fecerunt, ut eorum nemo
 consisteret, omnesq; conuersi non solum loco excede-
 rent, sed protinus incitati fuga montes altissimos pete-
 rent: quibus summotis, omnes sagittarij, funditoresq;
 destituti inermes sine præsidio interfecti sunt. Eodem
 impetu cohortes sinistrũ cornu, pugnantibus etiã tum
 ac resistantibus in acie Pompeianis circumierũt, eosq;
 à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæ-
 sar, quæ quæ quæ quæ fuerat, & se ad id tempus loco tenuer-
 rat, procurrere iussit. Ita cum recentes, atq; integri de-
 fessis successissent, alij autẽ à tergo adorirentur, iusti-
nere

nere Pompeiani nō potuerūt, atq; uniuersa terga uer-
 terunt. Neq; uero Cæsarem sefellit, quin ab his cohorti-
 bus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ
 essent, initiū uictoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis
 militibus pronuntiauerat. Ab his enim primū equita-
 tus est pulsus, ab ijsdem facta cædes sagittariorū, atq;
 funditorū, ab ijsdem acies Pompeiana à sinistra parte
 erat circūuenta, atq; initiū fugæ factū. Sed Pompeius
 ut equitatū suū pulsum uidit, atq; eam partē, cui ma-
 xime confidebat, perterritā animaduertit, alijsq; diffu-
 sus, acie excessit, protinusq; se in castra equo contulit:
 et ijs Centurionibus, quos in stationē ad prætoriā por-
 tam posuerat clare, ut milites exaudirent, tueamini in-
 quit castra, & defendite diligenter, si quid durius ac-
 ciderit, ego reliquas portas circumeo, & castrorū præ-
 sidia confirmo. Hæc cum dixisset, se in prætorium cōtu-
 lit summa rei diffidens, & tamen euentū expectans,
 Cæsar Pompeianis ex fuga intra uallū cōpulsis, nulliē
 spaciū perterritis dare oportere existimās, milites co-
 hortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraq;
 oppugnarent: qui, & si magno æstu fatigati, nam ad
 meridiem res erat perducta, tamen ad omnē laborem
 animo parati imperio paruerūt. castra à cohortibus,
 quæ ibi præsidio erāt relictæ, industrie defendebātur,
 multo etiā acrius à Thracibus, barbarisq; auxilijs. Nā
 qui acie refugerāt milites, & animo perterriti, et lassē
 tudine confecti, missis pleriq; armis, signisq; militari-
 bus,

LIBER

bus, magis de reliqua fuga, q̄ de castrorū defensiōe cogitabant. Neq; uero diutius, qui in uallo constiterant, multitudinē telorū sustinere potuerūt, sed confecti uulneribus locū reliquerūt, protinusq; omnes ducibus usq; Centurionibus, Tribunisq; militū in altissimos mōtes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. in castris Pompeij uidere licuit triclinia strata, magnū argenti pondus expositū, recentibus cespitibus tabernacula cōstrata. L. etiā Lentuli, & nonnullorū tabernacula protecta edera: multaq; præterea, quæ nimia luxuriā, & uisitorie fiducia designarent, ut facile existimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, quin necessarias conquireret uoluptates. atq; ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Caesaris luxuriam obijciēbāt, cui semper omnia ad necessariū usum defuissent. Pompeius iā cum intra uallū nostri uersarentur, equū nactus, deductis insignibus imperatorijs, Decumana porta, se ex castris eiecit, protinusq; equo citato, Larissam contendit. Neq; ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitū. XXX. ad mare peruenit, nauemq; frumentariā conscendit, saepe, ut dicebatur, querens, tantū se opinionē sefellisse, ut à quo genere hominū uictoria sperasset, ab eo initio fugæ factō penē proditus uideretur. Caesar castris potitus, à militibus contēdit, ne in præda occupati, reliqui negocij gerēdi facultatē dimitterent, qua se impetrata, montē opere circūue-

nir

Nire instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua,
 diffisi ei loco, relicto monte, uniuersi simul Larissam
 uersus se recipere coeperunt. qua re animaduersa, Cae-
 sar copias suas diuisit, partemq; legionum in castris Pom-
 peij remanere iussit, partem in sua castra remisit, qua-
 tuor secum legiones duxit, commodioreq; itinere Pompeia-
 nis occurrere coepit: & progressus millia passuum. VI.
 acie instruxit, qua re animaduersa, Pompeiani in quo-
 dam monte constiterunt. Hunc montem flumen sublebat.
 Caesar milites cohortatus est, & sitotius diuicanti
 labore erant confecti, nosq; iam suberat, tamen muni-
 tione flumen a monte seclusit, ne noctu Pompeiani a-
 quari possent. quo iam perfecto opere, illi de deditio-
 nis legatis agere coeperunt, pauci ordinis Senatorij,
 qui se cum ijs coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt.
 Caesar prima luce omnes eos, qui in monte confederat
 ex superioribus locis in planicie descendere, atq; arma
 proijcere iussit, quod ubi sine recusatione fecerunt, passimq;
 palmis proiecti ad terram stantes ab eo petierunt salutem,
 consolatus consurgere iussit, & pauca apud eos de leni-
 tate sua locutus, quod minore essent timore, omnes con-
 seruauit, militibusq; suis iussit, ne qui eorum uiolarentur,
 neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex
 castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum
 duxerat, inuicem requiescere, atq; in castra reuerti ius-
 sit: eodemq; die Larissam peruenit. in eo praelio non
 amplius ducetos milites desiderauit, sed Centuriones
 dd 2 fortes

LIBER

fortes viros circiter. XXX. amisit. Interfectus est etiã fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionẽ supra se-
 cimus, gladio in os aduersum cõiecto. Neq; id fuit salu-
 sum, quod ille in pugna proficiscens dixerat. Sic enim
 Cesar existimabat, eo prælio excellentissimã uirtutem
 Crastini fuisse, optimeq; eum de se meritũ iudicabat.
 Ex Pompeiano exercitu circiter millia. XV. cecidisse
 uidebantur. Sed in deditiõẽ uenerunt amplius millia
 XXIII. namq; etiã cohortes, quæ præsidio in castel-
 lis fuerant, sese Syllæ similiter dederunt, multi præ-
 terea in finitimas ciuitates refugerunt, signaq; milita-
 ria ex prælio ad Cesarem sunt relata. CLXXX. &
 aquila. LIX. L. Domitius ex castris in montem refu-
 giens, cum uires eum lassitudine defecissent ab equiti-
 bus est interfectus. Eodẽ tempore, D. Lælius cũ classe
 ad Brundusiu uenit, eademq; ratione qua factũ à Li-
 bone antea demonstrauius, Insulam obiectã portui
 Brundusino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundusio
 præerat, tectis, instructisq; scaphis, elicit naues Læ-
 lianas, atq; ex his longius productã unam quinquerem
 mem, & minores duas in angustijs portus cepit. Itẽq;
 per equites dispositos aqua prohibere classiarios insti-
 tuit. Sed Lælius tempore anni cõmodiore usus ad nau-
 uigandũ, onerarijs nauibus Coreyra, Dyrrachioq; æ-
 quam suis supportabat, neq; à proposito deterrebat
 neq; ante præliũ in Thessalia factũ cognitũ, aut igno-
 minia amissarũ nauũ, aut necessariarũ rerum inopia,
 ex por

ex portu, inſulaq; expelli potuit. iſdem ferè tēporibus
 Caſius cum claſſe Syrorum, & Phœnicū, & Cilicū,
 in Sciliam uenit: & cum eſſet Cæſaris claſſis diuiſa in
 duas parteis, & dimidiæ parti præſſet. P. Sulpitius
 prætor Vibone ad fretum, dimidiæ. M. Pomponius ad
 Meſſanam, prius Caſius ad Meſſanam nauibus aduo-
 lauit, quàm Pomponius de eius aduentu cognoſceret,
 perturbatumq; eum naſtus, nullis cuſtodijs, neq; ordi-
 nibus certis, magno uento, & ſecundo completas one-
 rarias naues, teda, & pice, & ſtupa, reliquisq; rebus,
 quæ ſunt ad incēdia, in Pomponia, nam claſſem immi-
 ſit, atq; omnes naues incēdit. XXXV. in quibus erāt
 XX. conſtrate: tantuſq; eo factō timor inceſſit, ut, cū
 eſſet legio præſidio Meſſanæ, uix oppidū defenderetur
 & niſi eo ipſo tempore quidā nuntij de Cæſaris uictō-
 ria per diſpoſitos equites eſſent allati, exiſtimabāt ple-
 riq; futurum fuiſſe, ut amitteretur. Sed oportuniſſime
 nuntijs allatis oppidū fuit deſenſum, Caſiusq; ad Sul-
 pitianam inde claſſem proſectus eſt Vibonem, applica-
 tiſq; noſtris ad terram nauibus, propter eundē timo-
 rem, pari atq; antea ratione egerunt. Caſius ſecundū
 naſtus uentum, onerarias naues circiter. XL. præpa-
 ratas ad incendiū immiſit, & flamma ab utroq; cor-
 nu comprehenſa, naues ſunt combuſte quinq;: cumq;
 ignis magnitudine uenti latius ſerperet, milites, qui ex
 ueteribus legionibus erant relictī præſidio nauibus, ex
 numero ærorū, ignominiā nō tulerunt, ſed ſua ſponte
dd 3 naues

LIBER

naues conscenderūt, & à terra soluerūt, impetuq; facto in Cassianā classē, quinqueremes duas, in quarū altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassus exceptus scapha refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ trirēmes: neq; multo post de prælio factō in Thessalia cognitū est, ut ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tēpus fingi à legatis, amicisq; Cæsaris arbitrabatur. Quibus rebus cognitis, ex ijs locis Cassius cum classe discessit. Cæsar omnibus rebus relictis, persequendū sibi Pompeium existimauit, quascunq; in parteis ex fuga se recepisset, ne rursus copias cōparare alias, & bellū renouare posset: & quantū itineris equitatu officere poterat, quotidie progrediebatur: legionemq; unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictū Pompeij nomine Amphipoli propositū, uti omnes eius Prouinciæ iuniores Græci ciuesq; Ro. iurandi causa conuenerēt. Sed utrum auertende suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut quàm diutissime longioris fugæ cōsiliū occultaret, an nouis delectibus, si nemo præmeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat, ipse ad anchoram una nocte constitit, & uocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus uenit: biduū tempestate retentus, nauibusq; alijs additis actuarijs in Ciliciā atq; inde Cyprū peruenit. Ibi cognoscit consensu omnium Antiochensium, ciuiumq; Ro. qui illic negociarentur a

tur, arcem Antiochiam captā esse, excludendī sui cau-
 sa: nūtiōsq; dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas
 ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirēt,
 id si fecissent magno eorū capitis periculo futurū. idē
 hoc. L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, &
 P. Lentulo consulari, ac nonnullis alijs acciderat Rho-
 di. Nam quicūq; ex fuga Pompeiū sequerētur, atq; in
 insulam uenissent, oppido, ac portu recepti nō erant:
 missisq; ad eos nuntijs, ut ex his locis discederēt, con-
 tra uoluntatē suā naues soluere iubebantur. iamq; de
 Caesaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. qui-
 bus cognitis rebus, Pompeius deposito ad eundē Syriæ
 consilio pecunia societatis sublata, & à quibusdā pri-
 uatis sumpta, & aris magno pondere ad militarena-
 usum in nauis imposito, duobusq; millibus hominū
 armatis, partim quos ex familijs societatis delegerat,
 partim à negociatoribus coegerat, quosq; ex suis qsq;
 ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusiū peruenit. ibi
 casu Rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copijs,
 cum sorore Cleopatra gerens bellū, quam paucis ante
 mensibus per suos propinquos, atq; amicos regno ex-
 pulerat: castraq; Cleopatra non longo spatio ab eius
 castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro ho-
 spitio, atq; amicitia patris, Alexandria reciperetur,
 atq; illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab
 eo missi erant confecto legationis officio, liberius cum
 militibus Regis colloqui cœperunt. Eosque hortari,
 ad 4 ut suū

LIBER

ut suum officiū Pompeio præstarēt, necne eius fortunā despicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat, belloq; confecto apud Ptolemæum patrē pueri reliquerat. his tunc cognitis rebus, qui propter ætatem eius in procuratione erant regni, siue timore adducti, ut postea prædicabant, ne sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriā, Aegyptumq; occuparet, siue despecta eius fortuna, ut plerumq; in calamitate ex amicis inimici existunt, ijs, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderūt, eūq; ad Regē uenire iusserūt. Ipsi clam consilio inito Achilam præfectū Regium, singulari hominē audacia, & L. Septimium Tri. militū, ad interficiendū Pompeium miserunt. ab his liberaliter ipse appellatus, & quadā noticia Septimij productus, quod bello prædonū apud eum ordinem duxerat, nauiculā paruulā conscendit cum paucis suis. & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item. L. Lentulus comprehenditur à Rege, & in custodia necatur. Cæsar, cum in Asiam uenisset, reperiebat. T. Apium conatū esse tollere pecunias Epheso ex Phano Dianæ: eiusq; rei causa, Senatores omnibus ex Prouincia uocasse, ut his testibus summa pecunia uteretur: sed interpellatū aduentu Cæsaris profugisse. ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat Elide in templo Mineruæ repetitis, atq; enumeratis diebus, quo die prælium

secus

secundū fecisset Cæsar, & simulachrū uictoriæ, quod ante ipsam Mineruam collocatū erat, & ad simulachrū Mineruæ spectabat, ad ualuas se templi, limenq; conuertisse. Eodemq; die Antiochiæ in Syria bis tātus exercitus clamor, & signorū sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolemaidæ accidit, Pergami in occultis, ac remotis templis, quo, præter sacerdotes, adire fas nō est, quæ Græci ὄρατα appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo uictoriæ, ubi Cæsari statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento extitisse ostendebatur. Cæsar paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri uisum, coniectans cum in Aegyptū iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq; eius loci opportunitates, cū legionibus, una, quā ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quā ex Achaia à Fusio legato euocauerat, equitibusq; octingentis, & nauibus longis Rhodijs decem, & Asiaticis paucis. Alexandriam peruenit. In his erant legiōibus hominū tria millia ducenti. Reliqui uulneribus ex prælijs, & labore ac magnitudine itineris confecti consequi nō potuerant. Sed Cæsar confusus fama rerum gestarū, infirmis auxilijs proficisci nō dubitauerat, atq; omnē sibi locū tutū fore existimabat, Alexandriæ de Pompeij morte cognoscit, atq; ibi primū ē nauī egrediens, clamorē militum audit, quos Rex in oppido præsidij causa reliquerat.

LIBER

Et cōcursum ad se fieri uidet, qđ fasces anteferrentur.
 In hoc omnis multitudo maiestātē Regiā minui pradi-
 cabat. Hoc sedato tumultu, crebra cōtinuis diebus ex
 cōcursu multitudinis cōcitationes fiebant, cōpluresq;
 milites huius urbis omnibus partibus interficiebātur.
 quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia
 adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus cōsecerat.
 Ipse enim necessario Etesijs tenebatur, qui Alexādrīa
 nauigātibus, sunt aduersissimi uenti. Interim contra-
 uersas Regū ad populū Ro. Et ad se quod esset cōsul,
 pertinere existimās, atq; eo magis officio suo cōueni-
 re, qđ superiore cōsulatu, cū patre Ptolemæo, Et lege
 Et senatusconsulto societas erat facta, ostendit sibi pla-
 cere Regē Ptolemæū, atq; sororē eius Cleopatrā, ex-
 ercitus, quos haberent, dimittere, Et de controuersijs
 iure apud se potius, quā inter se armis disceptare.
 Erat in procuratione Regni propter etatem pueri nu-
 tritiuus eius eunuchus nomine Photinus. Is primū inter
 suos queri, atq; indignari cœpit, Regem ad dicendam
 causam euocari. Deinde adiutores quosdā conscios sui
 nactus ex regijs amicis, exercitū à Pelusio clām Ale-
 xandriā euocauit, atq; eundem Achillam, cuius supra
 meminimus, omnibus copijs præfecit. Hunc incitatum
 suis, Et Regis inflatū pollicitationibus, quæ fieri uellet
 literis, nūtijsq; edocuit. In testamēto Ptolemæi patris
 heredes erāt scripti, ex duobus filijs maior, Et ex dua-
 bus ea, quæ atate antecedebat, hæc uti fierent, per oēs
 deos

eos, perq; fœdera, quæ Romæ fecisset eodẽ testamen-
 to Ptolemæus populũ Ro. obtestabatur. Tabulæ testa-
 menti, unæ per legatos eius Romæ erant allatæ, ut in
 ærario ponerentur, cæ, cum propter publicas occupa-
 tiones poni non potuissent, apud Pompeium sunt de-
 positæ, Alteræ eodem exemplo relictæ, atq; obsignatæ
 Alexandriæ proferebantur. De his rebus cum agere-
 tur apud Cæsarem, isq; maxime uellet pro communi
 amico, atq; arbitro controuersias Regum cõponere.
 subito exercitus regius, equitatusq; omnis uenire Ale-
 xandriam nuntiatur. Cæsaris copiæ nequaquàm erant
 tantæ, ut eis extra oppidũ, si esset dimicandũ, confide-
 ret: relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, con-
 siliumq; Achillæ cognosceret: milites tamen omnes in
 armis esse iussit, Regemq; hortatus est, ut ex suis ne-
 cessarijs quos haberet maxime authoritatis, legatos ad
 Achillam mitteret, & quid esset suæ uoluntatis, osten-
 deret. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui am-
 bo legati Romæ fuerant, magnamq; apud patrem Pto-
 lemæum authoritatem habuerant, ad Achillam per-
 uenerunt. quos ille cum in conspectu eius uenissent,
 prius, quàm audiret, aut cuius rei causa missi essent,
 cognosceret, corripit, ac interfici iussit. Quorum al-
 ter accepto uulnere occupatus, per quos pro occiso
 sublatus, alter interfectus est. quo factõ, Regem ut in
 sua potestate haberet, Cæsar effecit, magnamq; regii
 nomen apud suos authoritatem habere existimans,

¶ ut

LIBER

Et ut potius privato paucorum, & latronum consilio: quæ regio susceptum bellum uideretur. Erant cum Achilla copia ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnenda uiderentur. millia enim uiginti in armis habebat, hæc constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandrinæ uitæ, atque licentiæ uenerant, & nomen, disciplinamque populi Romæ dediderant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant, huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibusque Syriæ, Ciliciæque Prouinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea capitis damnati, exulesque conuenerant, fugitiuisque omnibus nostris certus erat Alexandria receptus, certaque uitæ conditio, ut dato nomine, militum essent numero, quorum si quis à domino comprehendere tur, concursu militum eripiebatur: qui uim suorum, quod in simili culpa uersabatur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi Regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere, stipendij augendi causa, Regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, uetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erat præterea equitum millia duo, qui inueterauerant copuluribus Alexandriae bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, Bella cum Aegyptijs gesserant. hunc usum rei militaris habebant. His copijs fidens Achilles paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandria. præterea oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impe

impetu domū eius irrūpere conatus est. Sed Cæsar dis-
 sposuis p uias cohortibus impetū eius sustinuit. eodēq;
 tēpore pugnātū est ad portā, ac lōge maximā ea res at-
 tulit dimicationē. Simul enim deductis copijs, pluribus
 uijs pugnabatur, & magna multitudine naues longas
 occupare hostes conabātur, quarum erant auxilio. L.
 missæ ad Pompeiū, præliōq; in Thessalia factō, domū
 redierāt. Ille triremes omnes, & quinqueremes aptæ,
 instructæq; omnibus rebus ad nauigandū: præter has
 XXII. erant, quæ præsidij causa Alexandriae esse con-
 sueuerāt, constratæ omnes, quas si occupassent, classe
 Cæsaris erepta portum, ac mare totū in sua potestate
 haberent, cōmeatu, auxilijsq; Cæsarē prohiberēt. Itaq;
 tanta est cōtentione actū, quanta agi debuit, cū ille ce-
 lerem in ea re uictoriā, hi salutē suam consistere uide-
 rent. Sed rem obtinuit Cæsar, omnesq; eas naues, &
 reliquas, quæ erant in naualibus incēdit, qd' tam late
 tueri, tam parua manu nō poterat, cōfestimq; ad Pha-
 rum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula tur-
 ris, magna altitudine, mirificis oronibus extracta, quæ
 nomē ab insula accepit. Hæc insula obiecta Alexandriæ
 portū efficit. Sed à superioribus regiōibus, in lōgitudine
 passuū nongētorū in mare iactis molibus angusto iti-
 nere, & ponte cū oppido coniūgitur. In hac sunt Insu-
 la domicilia Aegyptiorū, & uicus, oppidi magnitudi-
 ne, queq; ubiq; naues imprudētia, at tēpestate paululū
 suo cursu decesserint, has more prædonū diripere cō-
 sueue

LIBER

fuerūt. his aut̄ inuitis, à quibus Pharus tenetur, nō
 potest esse ppter angustias nauibus introitus in portū.
 hoc tum ueritus Cæsar hostibus in pugna occupatis,
 militibusq; expositis, Pharon apprehēdit, atq; ibi præ
 sidiū posuit, qbus est rebus effectū, uti toto frumentū,
 auxiliāq; nauibus ad eum supportari possent. deduxit
 enim circū oēs propinquas regiones, atq; inde auxilia
 euocauit. reliquis oppidi partibus sic est pugnatū, ut
 æquo prælio discederetur, & neutri pelleretur. Id effe
 ciebat angustia loci: paucisq; utrinq; interfectis Cæ
 sar loca maxime necessaria cōplexus noctu præmunit
 nec tractu oppidi pars erat Regiæ exigua, in quā ipse
 habitādi causa initio erat inductus, & theatrū cōiun
 ctū domui, qd' arcis tenebat locū, aditusq; habebat ad
 portū, & ad reliqua naualia. has munitiones insequē
 tibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neis
 pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptole
 mæi Regis, uacuā possessionē regni sperās, ad Achillā
 se ex Regia traiecit, unaq; bellum administrare coepit:
 sed celeriter est inter eos de principatu cōtrouersia or
 ta, quæres apud milites largitiōes auxit. Magnis enim
 iacturis sibi quisq; corū animos cōciliabat. Hæc dum
 apud hostes gerūtur, Photinus nutricius pueri, & pro
 curator regni in parte Cæsaris cū ad Achillā nuntios
 mitteret, hortareturq;, ne negocio desisteret, neue ani
 mo deficeret, indicatis, deprehēsisq; internūtijs, à Cæ
 sare est interfectus. Hæc initia belli Alexādrini fuerūt.

A. HIRTII AVT OPPII COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
ALEXANDRINO. LI-
BER QVARTVS.

ELLO ALEXANDRIA
no cōflato. Cæsar Rhodo, atq;
ex Syria, Ciliciaq; omnē clas-
sem accersit, ex Creta sagitta-
rios, equites ab Rege Nabathe-
orum Malco euocat. tormēta
undiq; conquiri, & frumentū
mitti, auxiliāq; adduci iubet. Interim munitiones quo-
tidie operibus augētur, atq; omnes oppidi partes, que
minus firmæ esse uiderentur, testudinibus, atq; muscu-
lis aptantur. ex edificijs autē per foramina in proxi-
ma edificiā arietes immittūtur: quātumq; aut ruinis
deiecitur, aut per uim recipitur loci, in tantū munitio-
nes proferūtur. nam incēdio ferē tuta est Alexandria,
quod sine cōtignatione, ac materia sunt edificiā, &
structuris, atq; fornicibus continētur, rectaq; sunt ru-
dere, aut pauimētis. Cæsar studebat maxime, ut, q̄ an-
gustissimā partē oppidi palus à meridie interiecta effi-
ciebat, hanc operibus, uincisq; agēdis, à reliqua parte
urbis excluderet: illud expectans primū, ut cū esset in
duas partes urbs diuisa, acies uno consilio, atq; impe-
rio administraretur. Deinde ut laborātibus succurri,
atq;

LIBER

atq; ex altera oppidi parte, auxiliū ferri posset. In primis uero, ut aqua, pabuloq; abundaret, quarū alterius rei copiam exiguā, alterius nullā omnino facultatē habebat, quodq; utrumq; palus large præbere poterat: neq; uere Alexandrinis in gerēdis negocijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. Nam in omnes partes, per quas fines Aegypti, regnumq; pertinet, legatos, conquisitoresq; delectus habendi causa miserāt, magnūq; numerū in oppidum telorū, atq; tormentorū miserāt, & innumerabilē multitudinē adduxerant. Nec minus in urbe maxime armorū erant institutæ officinæ. Seruos præterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores uictum quotidianū, stipendiumq; præbebant. Hac multitudine disposita munitiones semotarū partium tuebantur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebāt, ut quacunq; regione pugnaretur, integris uiribus ad auxilium ferendū opportuni essent. omnibus uijs, atq; angiportis triplicē uallem obduxerant. Erat autē quadrato extructus saxo, nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat, quæq; partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorū munitant. Præterea ambulatorias totidē tabulatorū confixerant: subiectisq; eis rotis, funibus, iumentisq; obiectis, directis plateis in quacunq; erat uisum partē mouebāt. urbs fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi, atq; acutissimi, que à nobis

nobis fieri uiderant, ea solertia efficiebant, ut nostri
 illorum opera imitari uiderentur, & sua sponte multa
 reperiebant: unoq; tempore, & nostras munitiones in se
 stabant, & suas defendebant. atq; hæc principes in cō
 filijs, concionibusq; agitabāt populū Ro. paulatim in
 consuetudinē eius regni uenire occupandi, paucis an
 nis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Aegypto,
 Pompeium se ex fuga eodem recepisse, ac Cæsarem ue
 nisse cum copijs, neq; morte Pompeij quicq; profectū,
 quo minus Cæsar apud se cōmoraretur, quem si nō ex
 pulissent, futuram ex regno Prouinciā, idq; agendum
 mature. Namq; eū interclusum tempestatibus propter
 anni tempus recipere trans marina auxilia nō posse.
 Interim dissensione orta inter Achillam, qui ueterano
 exercitui præerat, & Arsinoen Regis Ptolemæi mino
 rem filiam, ut supra demonstratū est, cū uterq; utriq;
 insidiaretur, & summam imperij ipse obtinere uellet,
 præoccupat Arsinoe per Ganymedem eunuchum nu
 tritium suum, atq; Achillam interficit. Hoc occiso ipsa
 sine ullo socio, & custode omne imperium obtinebat,
 exercitus Ganymedi traditur. Is suscepto officio largi
 tionem in milites auget. reliqua pari diligentia adm
 nistrabat. Alexandria est serè tota suffossa, specusq;
 habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas
 domos inducitur, quæ paulatim spatio temporis lique
 scit, ac subsidit: hac uti domini adificiorū, atq; eorū
 familiæ consueuerunt. Nam quæ flumine Nilo fertur.

adeo est limosa atq; turbida, ut multos uariosq; morā
 bos efficiat: sed ea plebs, ac multitudo contenta est ne
 cessario, qd' fons urbe tota nullus est. hoc tamē flumen
 in ea parte urbis erat, quæ ab Alexādrinis tenebatur.
 Quo factō est admonitus Ganymedes, posse nostros
 aqua intercludi, qui distributi munitionū tuēdarū cau-
 sa uicatim ex priuatis ædificijs specubus, & puteis ex-
 tracta aqua utebantur. hoc probato cōsilio, magnū ad
 difficile opus aggreditur. Interseptis enim spe cubus,
 atq; omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso te-
 nebātur, aquæ magnā uim ex mari rotis, ac machina-
 tionibus exprimere contēdit. Hanc locis superioribus
 fundere in partē Cesaris nō intermittebat. Quam ob
 rem salior paulō præter consuetudinē aqua traheba-
 tur ex proximis ædificijs, magnāq; hominibus admira-
 tionē præbebat, quā ob causam id accidisset, nec satis
 sibi ipsi credebāt, cū se inferiores eiusdē generis, ac sa-
 poris aqua dicerent uti. atq; ante consuessent: uulgoq;
 inter se conferebāt, & degustādo, quantū inter se dif-
 ferrent aquæ, cognoscebāt. paruo uero tēporis spatio
 hæc propior bibi nō poterat omnino. illa inferior cor-
 ruptior iam, saliorq; reperiēbatur. quo factō dubita-
 tione sublata, tantus incesit timor, ut ad extremū ca-
 sum omnes deducti uiderētur. Atq; alij morari Casarē
 rem dicerēt, quin naues cōscendere iuberet. Alij multo
 grauius extimescerēt casum, quod neq; celari Alexan-
 drinis possent in apparāda fuga, cū hi tam paruo spa-
 uo di

tio distarent ab ipsis neq; illis imminētibus, atq; in se-
 quentibus ullus in naues receptus daretur. Erat autē
 magna multitudo oppidanorū in parte Caesaris, q̄ do-
 micilijs ipsorū nō mouerat, qd' ea se fidelē palām no-
 stris esse simulabat, & desciuisse à suis uidebatur, ut
 mihi defendendi essent Alexandrini, quod neq; falla-
 ces essent, neq; temerarij, multa oratio frustra absume-
 retur. cum uero uno tempore, & natio eorū, & natu-
 ra cognoscatur, aptissimū esse hoc genus ad proditio-
 nem nemo dubitare potest. Caesar suorū timorē conso-
 latione, & ratione minuebat. Nā puteis, fossisq; aquā
 dulcem posse reperiri affirmabat. Omnia enim littora
 naturaliter aquæ dulcis uenas habere. quod si alia esse
 littoris Aegyptij natura, atq; omnū reliquorum, ta-
 men quoniam mare libere tenerent, neq; hostes clas-
 sem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quo-
 tidie aquam nauibus peterent, uel à sinistra parte à
 Paretonio, uel à dextra ab insula: quæ diuersæ nauig-
 gationes nunquam uno tempore aduersis uentis præ-
 cluderentur. fugæ uero nullum esse consilium non so-
 lum ijs, qui primam dignitatē habrent, sed ne ijs qui-
 dem, qui nihil, præterquā de uita cogitarent, magno
 negocio impetus hostium aduersos, ex munitiombus
 sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares
 esse posse. magnam autē moram, & difficultatē ascen-
 sum in naues habere, præsertim ex scaphis: summam
 esse contra in Alexandrinis uelocitatem, locorumq;

LIBER

Et ædificiorū noticiā. Hos præcipue in uictoria inson-
 lentes, præcururos, Et loca excelsiora, atq; ædificia
 occupaturos, ita fuga, nauibusq; nostros prohibituros
 proinde eius cōsiliū obliuiscerentur, atq; omni ratione
 esse uincendū cogitarent. Hac oratione apud suos ha-
 bita, atq; omniū mentibus excitatis dat Centurionibus
 negociū, ut reliquis operibus intermissis, ad fodiendos
 puteos animū conserāt, neue quā partē nocturni tem-
 poris intermittant. quo suscepto negocia, atq; omniū
 animis ad laborē incitatis, magna una nocte uis aquæ
 dulcis inuenta est. Ita operosis Alexandrinorū machi-
 nationibus, maximisq; conatibus, non longi temporis
 labore occursum est. Eo biduo legio trigesima septima
 ex dedititijs Pompeianis militibus cum frumento, ar-
 mis, telis, tormentis, imposita in naues à Domitio Cal-
 uino, ad littora Africæ paulo supra Alexandria delat-
 ta est. Hæ naues Euro, qui multos dies continēter fla-
 bat, portum capere prohibebātur. Sed loca sunt egre-
 gia omni illa regione ad tenēdas anchoras. hi cum diu
 retinerentur, atq; aquæ inopia præmerentur, nauigio
 actuario Cæsare faciunt certiorē. Cæsar, ut per se con-
 silium caperet, quid faciendū uideretur, nauim cōscen-
 dit, atq; omne classē se sequi iussit, nullis nostris mi-
 litibus impositis, quod, cum longius paulò discederet,
 munitiones nudare uolebat. Cumq; ad eū locū acces-
 sisset, qui appellatur Cherronesus, aquandiq; causa re-
 miges in terrā exposuisset, nonnulli ex numero, cum
 lon=

longius à nauibus prædatū processissent, ab equitibus hostiū sunt excepti, ex ijs cognouerūt Cæsare ipsū in classe uenisse, nec ullos milites in nauibus habere. Quare comperta magnā sibi facultatē fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderūt. Itaq; naues omnes, quas paratas habuerāt ad nauigandū, propugnatoribus instruxerunt, Cæsariq; redeunti cum classe occurrerūt, qui duabus de causis eo die dimicare uolebat, quod et nullos milites in nauibus habebat, & post horā decimam diei res agebatur. nox autē allatura uidebatur maiore fiduciā illis, qui locorū noticia confidebāt. sibi etiā hortandi suos auxiliū defuturū, quod nulla satis idonea esset hortatio, quæ neq; uirtutē posset notare, neq; inertiam. quibus de causis naues, quas potuit Cæsar ad terrā detraxit, quem in locū illos successuros non existimabat. erat una nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu, longe ab reliquis collocata: hanc cōspicati hostes non tenuerūt sese, magnoq; impetu quatuor ad eam constrata naues, & complures apertæ contenderunt: cui coactus est Cæsar ferre subsidiū, ne turpiter in conspectu contumeliā acciperet, quamq; si quid grauius accidisset, merito casurū iudicabat. prælium commissum est magna contentione Rhodiorū: qui cum in omnibus dimicationibus, & scientia, & uirtute præstitissent, tum maxime illo tēpore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorū culpa detrimentum acceptū uideretur. ita prælium secundissimū est factū.

LIBER

capta est una hostium quadrirems. depressa est altera,
 deinde omnibus epibatis nudata, magna praeterea
 multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est inter-
 fecta. quod nisi nox praeliū diremisset, tota classe ho-
 stium Caesar potitus esset. Hac calamitate perterritis
 hostibus aduerso uento leniter flante, naues onerarias
 Caesar remulco uictricibus suis Alexandriam deducit.
 eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum non
 iam uirtute propugnatorum, sed scientia classiariorum
 se uictos uiderent, quibus & superioribus locis suble-
 uabantur, ut uix aedificijs defendi possent, & materia
 cuncta objicerent, quod nostrae classis oppugnationem
 etiam ad terram uerebantur. iidem postea quam Ganya-
 medes in concilio confirmauit sese & eas, quae essent
 amissae, restitutum, & numerum adauctum, magna spe
 & fiducia ueteres reficere naues, accuratiusq; huic
 rei studere, atq; inseruire instituerunt. ac tametsi ami-
 plius centum decem nauibusq; legibus in portu, naualibusq;
 amiserant, non tamen reparanda classis cogitatione
 deposuerunt. uidebant enim non auxilia Caesaris, non
 commeatus supportari posse, si classe ipsi ualeret: praeterea
 nautici homines, & urbis & regionis maritimae
 quotidianoq; usu a pueris exercitati, ad naturalem, ac
 domesticum usum refugere cupiebant, & pantum paru-
 tis nauigijs profecissent, sentiebant. Itaq; omni studio
 ad parandam classem incubuerunt. Ernat omnibus
 ostijs Nil custodiam, exigendi portorij causa disposita
 nauesq;

Naues ueteres erāt in occultis Regiæ naualibus, quibus
 multis annis ad nauigandū non erant usi, has reficie-
 bant, illas Alexandria reuocabant: deerrant remi: por-
 ticus, gymnasia, ædificia publica detegebant, asseres,
 remorū usum obtinebāt: aliud naturalis solertia, aliud
 urbis copia subministrabat. postremo non longā nauī
 gationē parabant, sed presentis temporis necessitati
 seruebāt, & in ipso portu confligendū uidebāt. Itaq;
 paucis diebus contra omnīū opinionē quadriremes ui-
 gintiduas, quinqueremes quinque confecerunt, ad has
 minores, apertasq; complures adiecerūt: & in portu
 periclitati remigio, quid quæq; earum efficere posset,
 idoneos milites imposuerunt, seq; ad confligendū om-
 nibus rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues nouem
 habebat. Nam decem missis, una incurso littore Aegy-
 ptio defecerat. Ponticas octo, Lycias quinque, ex Asia
 XII. ex his quinqueremes quinque erant, & quadrire-
 mes. X. reliquæ infra hanc magnitudinē, & pleræq;
 apertæ: tamen uirtute militum cōfusus. cognitis hostiū
 copijs, se ad dimicandū parabat. Postquam eō uentū
 est, ut sibi uterq; eorū confideret, Cæsar Pharon clas-
 se circumuehitur, aduersasq; naues hostibus cōstituit.
 In dextro cornu Rhodias collocat: in sinistro Pontic-
 as. Inter has spatium quadringentorum passuum re-
 linquit, quod satis esse ad explicādas naues uidebatur.
 Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit,
 que quamque earum sequatur, & cui subueniat,

LIBER

constituit, atq; imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atq; instruunt. in fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Maguum præterea numerum minorum nauigiorum, & scapharum producunt cum malleolis, ignibusq; , si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terrores afferre possent. Erant inter duas classes uada transitu angusto, que pertinent ad regionem Africae, sic enim prædicant, partem esse Alexandriae dimidiam Africae, satisq; diu inter ipsos est expectatam, ab utrisq; transeundi fieret initium. Propter ea quod ei, qui intrassent ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore uidebantur. Rhodius nauibus præerat Euphranor animi magnitudine, ac uirtute magis cum nostris hominibus, quam cum Grecis comparandus. Hic ob notissimam scientiam, atq; animi magnitudinem, delectus est ab Rhodijs, qui imperium classis obtineret, qui, ubi Caesaris animum aduertit, uidetis mihi, inquit Caesar uereri, si hæc uada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare, nobis rem committe, nos prelium sustinebimus, neq; tuum iudicium fallemus, dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Caesar illum adhortatus, atq; omnibus laudibus profectus, dat signum pugnae: progressas ultra uadum quatuor Rhodias naues circumstunt. Alexandrini, atq;

in eas impetū faciunt: sustinent illi, atq; arte, solertiaq; se explicant: ac tantū doctrina potuit, ut in dispari numero, nulla transuersa hosti obijceretur, nullius remi detergerentur, sed semper uenientibus aduersa occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci, atq; omne certamen in uirtute constitit. Neq; uero Alexandriæ fuit quisquā aut nostrorū, aut oppidanorū, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatū animū haberet, quin altissima tecta peteret, atq; ex omni profectu locū spectaculo caperet, precibusq; Quotis uictoriam suis ab Dijs immortalibus exposceret. Minime autē erat par prælij certamē, nostris enim pulsus, neq; terra, neq; mari effugiū dabatur uictis, omniaq; uictoribus erant futura in incerto. Illi, si superassent nauibus, omnia teneret: si inferiores fuissent, reliquā tamē fortunā periclitarentur. Simul illud graue, ac miserū uidebatur, perpaucos de summa, ac de salute omnium decertare. Quorū si quis aut animo, aut uirtute cecisset, reliquis etiā esset cadendū, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hoc maiori animo cōtenderet, quod omnium salutē sibi cōmendatā uideret: eadē suū quisq; contubernalē, amicū, notū, prosequens erat obtestatus, ne suā, atq; omnium falleret opinionē, quorū iudicio delectus ad pugnā proficisceretur. Itaq; hoc animo est decertatū, ut neq; maritimis, nauticisq;

solertia, atq; ars praesidiū ferret, neq; numero nauium
 praestantibus multitudo prodesset, neq; flexi ad uirtu-
 tem ex tāta multitudine uiri uirtuti nostrorū possent
 adaequari. Capitur hoc praelio quinqueremis una cum
 defensoribus, remigibusq; & deprimuntur tres, nostris
 incolumibus omnibus, reliquae propinquā fugam ad op-
 pidum capiunt, quas protexerunt ex molibus, atq; ad
 ficijs imminentibus, & nostros adire propius prohi-
 buerunt. Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni ra-
 tione Caesar contendendū existimauit, ut insulam mo-
 lemq; ad insulā pertinentē, in suam redigeret potesta-
 tem. perfectis enim magna ex parte munitiōibus in
 oppido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse
 confidebat. quo capto cōsilio cohortes. X. & leuis ar-
 matura electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbi-
 trabatur, in nauigia minora, scaphaq; imponit, alterā
 insule partem distinendae manus causa cum cōstratis
 nauibus aggreditur, premijsq; magnis propositis, qui
 primus insulam coepisset. Ac primo impetu nostrorū
 pariter sustinuerunt, uno enim tempore & ex tectis
 edificiorū propugnabant, & littora armati defende-
 bant, quō, propter asperitatē loci, non facilis nostris
 aditus dabatur, & scaphis, nauibusq; longis. V. mobi-
 liter, & scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi lo-
 cis primū cognitis, uadisq; pertentatis, pauci nostri in
 littore constituerunt, atq; hos sunt alij subsecuti, cōstan-
 terq; in eos, qui in littore aequo institerant, impetū fe-

verunt, omnes Pharitæ terga uerterunt. His pulsis, cu-
 stodia portus relicta, ad littora, & uicum applicaue-
 runt, scq; ex nauibus ad tuenda ædificia ciecerunt: neq;
 uero diutius ipsi ex munitione se cōtinere potuerunt,
 & si erat non disimile, atq; Alexandria genus ædifi-
 ciorū, ut minora maioribus cōstrantur, turreseq; edi-
 ta & coniuncta, muri locū obtinebāt, neq; nostri aut
 scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerāt
 ad oppugnandū, sed terror hominibus mentem, consi-
 liumq; eripit, & membra debilitat, ut tūc accidit, qui
 se in æquo loco, ac plano pares esse confidebāt, iidem
 perterriti fuga suorū, & cæde paucorū triginta pedū
 altitudine in ædificijs cōsistere ausi non sunt, scq; per
 molem in mare præcipitauerūt, & octingentorū pas-
 suum interuallo ad oppidū enatauerunt. multi tamē
 ex his capti, interfectiq; sunt. Sed numerus captiuorū
 omnino fuit sexcenti. Cæsar prælia militibus concessa
 ædificia diripi iussit: castellumq; ad pontē, qui propior
 erat Pharo cōmuniuit, atq; ibi præsidū posuit. Hunc
 fuga Pharitæ reliquerant, fortiorē illum, propioremq;
 oppido Alexandrini tuebantur. sed cum postero die si-
 mili ratione aggreditur, quod his obtentis duobus, o-
 mnem nauigiorū excursus, & repentina latrocinia
 sublatū, iri uidebatur. Iamq; eos, qui præsidio eū locū
 tenebāt, tormētis è nauibus, sagittisq; depulerat, atq;
 in oppidum redegerat, & cohortiū trium instar in ter-
 ram exposuerat. Non enim plures cōsistere angustie
 loci

loci patiebantur, reliquæ copię in nauibus stationē ob-
 tinebant. quo factō imperat pontem aduersus hostem
 prœuallari, & qua exitus nauibus erat fornice extrus-
 cto, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atq; ob-
 strui: quorū altero opere effecto, ut nulla omnino sca-
 pha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandri-
 norum copię ex oppido se eiecere, & contra munitio-
 nes pontis latiore loco constiterūt: eodemq; tempore,
 quæ consueuerāt nauigia per pontes ad incendia one-
 rariarū emittere ad molem constituerūt. Pugnabatur
 à nostris ex ponte, ex mole, ab illis ex area, quæ erat
 aduersus pontem, & ex nauibus cōtra molem. In his
 rebus occupato Casare, militesq; hortante, remigum
 magnus numerus, & clasariorū ex longis nauibus
 nostris in molem se eiecit. Pars eorū studio spectandi
 ferebatur. Pars etiā cupiditate pugnandi. hi primū na-
 uigia hostiū lapidibus, ac fundis à mole repellebāt, ac
 multū proficere multitudine telorū uidebantur. Sed
 postq̄ ultra eum locū ab Latere eorū aperto, ausi sunt
 egredi ex nauibus Alexandrini pauci, ut sine signis,
 certisq; ordinibus sine ratione prodierant, se temere
 in naues refugere cœperūt. Quorū fuga incitati Ale-
 xandrini, ex nauibus egrediebantur, nostrosq; acrius
 perturbatos insequēbātur. Simul qui in nauibus longis
 remanserant, scalas rapere, nauesq; à terra repellere
 properabāt, ne hostes nauibus potirētur. quibus omni-
 bus rebus perturbati milites nostri, cohortiū triū, qui
 in pon-

in ponte, ac prima mole constiterant, cū post se clama-
rem exaudirent, fugā suorū uiderent, magnā uim telo-
rum aduersi sustinerent, ueriti ne ab tergo circūueni-
rētur, & discessu nauū omnino reditu intercluderen-
tur, munitionē in pontem institutā reliquerūt, & ma-
gno cursu incitati, ad naues contēderūt. Quorū pars
proximas nacta naues, multitudine hominū, atq; one-
re depressa est: pars resistens, & dubitans, quid esset
capiendū consiliū, ab Alexandrinis interfecta est. non
nulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues con-
secuti, incolumes discesserūt. Pauci alleuati scutis, &
animo ad conandū nixi, ad proxima nauigia adnata-
runt. Caesar quoad potuit cohortādo suas ad pontem,
& munitiones contēdere, eodem in periculo uersatus
est. Postq̄ uniuersos cedere animaduertit, in suū naui-
gium se recepit, quo multitudo hominū insculta cum
irrumperet, neq; administrandi, neq; repellendi à ter-
ra facultas daretur, fore quod accidit suspicatus, sese
ex nauigio eiecit, atq; ad eas, quæ longius constiterāt
naues, adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio sea-
phas mittens, nonnullos conseruauit. nauigiū quidem
eius multitudine depressum militū unā cū hominibus
interijt. Hoc prælio desiderati sunt ex numero legio-
nariorū militū circiter. CCC. & paulo post eum nu-
merum classiarij, & remiges. Alexandrini do loca ca-
stellum magnis munitionibus, multisq; tormentis con-
firmauerūt, atq; egestis ex mari lapidibus, libere sunt
ujs po

ubi postea admittenda nauigia. Hoc detrimēto milites nostri tantū abfuerūt, ut perturbarētur, ut incensi potius, atq; incitati, magnas accessiones fecerint in operibus hostiū expugnādis, in prælijs quotidianis, quandoquē fors obtulerat procurrentibus, & erumpentibus Alexandrinis * manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studijs militū. Nec diuulgatā Cæsaris hortatio, subsequi legionū, aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatē, ut magis deterrendi, & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quā incitandi ad pugnandū. Alexandrini, cum Romanos, & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari uiderent, neq; ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut cōiectura cōsequi possumus, aut admoniti à Regis amicis, qui in Cæsaris erant præstidijs, aut suopte cōsilio, per occultos nuntios Regis probato, legatos ad Cæsarem miserunt, ut dimitteret Regem, transireq; ad suos pateretur. paratā enim omnē multitudinē esse, confectā a radio, puellæ fiduciaro regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id quod Rex imperasset. quo si authore in Cæsaris fidē, amicitiaq; uenturi essent, nullius periculi timorē multitudini fore impedimēto, quo minus se dederēt, Cæsar & si fallacē gentē, semperq; alia cogitantē, alia simulantē, bene cognitā habebat, tamen petentibus dare ueniam utile esse statuit. quod si quo factō sentirent ea, que postularent, mansurū in fide dimissum Regē crederet.

debat

debat: Sin id quod magis illorū naturæ cōueniebat, di-
 cem ad bellū gerendū Regem habere uellent, splendi-
 dius, atq; honestius se contra Regem, quā cōtra con-
 uenarū, ac fugitiuorū manum bellū esse gesturū. Itaq;
 Regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, par-
 ecret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendijs,
 & ruinis esset deformata, ciues suos primū ad sanita-
 tem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo Ro-
 sibiq; præstaret, cum ipse tantū ei crederet, ut ad ho-
 stes armatos eum mitteret, dextera dexterā tenens, dū
 mittere cœpit adulta iam ætate puerū. At regius ani-
 mus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ
 moribus degeneraret, flens orare contra Cæsare cœ-
 pit, ne se dimitteret, non enim regnū ipsum sibi cōspe-
 ctu Cæsaris esse iucundius. Compresis pueri lachry-
 mis, Cæsar ipse cōmotus celeriter, si illa sentiret, for-
 eum secum affirmans ad suos dimisit. Ille, ut ex carce-
 ribus in liberū cursum emissus, adeo cōtra Cæsare acri-
 ter bellum gerere cœpit, ut lachrymas, quas in collo-
 quio proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidit
 se hoc complures Cæsaris legati, amici, Centuriones,
 militesq; letabantur, qd' nimia bonitas eius, fallacijs
 pueri elusa esset, quasi uero id Cæsar bonitate tantum
 adductus, & nō prudētissimo cōsilio fecisset. Cū duce
 assumpto Alexandrino nihilo se firmiores factos, aut
 laquidiores Romanos animaduerneret, Eludentibusq;
 militibus Regis ætate, atq; infirmitate, magnū dolorē
 acci-

acciperent, neque se quicquam proficere uideret, rumoresque existeret, magna Caesari praesidia, terrestri itinere Syria, Ciliciaque adduci, quod nondum Caesari auditum erat, et commatum, qui nostris mari supportabatur interciperent statuerunt. Itaque ex peditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in statione, dispositis nauibus, insidiabatur nostris commatibus. Quod ubi Caesari nuntiatum est, classem iubet expediri, atque instrui. Praefecit huic Tiberium Neronem, proficiscuntur in ea classe Rhodiae naues, atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorum casum reseruat, superiorum temporum dissimilis Euphranorem persequebatur. Nam cum ad Canopum uentum esset, instructaque utrinque classis conflisset. Et sua consuetudine Euphranor primus praelium commisisset, et illic triremem hostium perforasset ac demersisset, proximam longius insecutus, parum celeviter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit, siue quod in ipso satis praesidij pro uirtute, ac felicitate eius putaret esse, siue quod ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo praelio bene rem gessit, solus cum sua quadriga uictor perijt. Sub idem tempus Mithritades Pergamenus magnae nobilitatis domi, scientiaque in bello, et uirtutis fidei, dignitatisque in amicitia Caesaris missus in Syria, Ciliciaque initio belli Alexandrini ad auxilia accersere

cersenda, cū magnis copijs, quas celeriter, & propen-
 sissima ciuitatū uoluntate, & sua diligentia confecerat,
 itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syria
 Pelusiū adducit. idq; oppidū firmo præsidio occupatū
 ab Achilla propter opportunitatem loci (namq; tota
 Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio,
 uelut claustris munita existimatur) repente magnis
 circūdatū copijs, multiplici præsidio pertinaciter pro-
 pugnantis, & copiarū magnitudine, quas integras
 uulneratis defessiq; subiciebat, & perseuerātia, con-
 stantiaq; oppugnandi, quo die est aggressus, in suā re-
 degit potestātē, præsidiumq; ibi suū collocauit. Inde
 re bene gesta Alexandria ad Cæsare contendit. om-
 nesq; eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate
 ea, quæ plerunq; adest uictori, placarat, atq; in amici-
 tiam Cæsaris redegerat. Locus est ferē regionū illarū
 nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nomi-
 natur Delta, quod nomen à similitudine literæ cœpit.
 Nam pars quædā fluminis Nili deriuata inter se duo
 bus itineribus paulatim mediū inter se spatium relin-
 quens, diuersissimo ad littus interuallo à mari cōiun-
 gitur. Cui loco cū appropinquare Mithridatem Rex
 cognouisset, & transeundū ei flumen sciret, magnas
 aduersus eū copias misit, quibus uel superari, deleriq;
 Mithridatem, uel sine dubio retineri posse credebat.
 quemadmodū autē optabat eum uinci, sic satis habe-
 bat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ co-

LIBER

pia flumen à Delta transire, & Mithridati occurre-
 re potuerūt, praeliū cōmiserunt, festinantes praeipere
 subsequētibz uictoriae societate. Quorū impetū Mi-
 thridates magna cū prudentia cōsuetudine nostra ca-
 stris uallatis sustinuit. Cum uero incaute, atq; insolē-
 ter succedere eos munitionibus uideret, eruptione un-
 diq; facta, magnū numerū corū interficit, quod nisi lo-
 corū noticia reliquisset, partim in naues, quibz
 flumē transierāt, recepissent, funditus deleti essent
 qui ut paululū ab illo timore se recrearūt, adiūctis ijs,
 qui subsequēbātur, rursus Mithridatā oppugnare cō-
 perūt. Mittitur à Mithridate nuntius Casari, qui rem-
 gestam perferret. cognoscit ex suis eadē hāc accidisse
 Rex, ita pene sub idem tempus & Rex opprimendū
 Mithridatem proficiscitur, & Casar ad recipiendū
 celeriore fluminis Nili nauigatiōe Rex est usus, in qua
 magnā & paratā classē habebat. Casar eodē itinere
 uti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret. Sed circū
 uectus eo mari, quod Africae partis esse dicitur, sicuti
 supra demonstrauimus, prius tamen Regis copijs oc-
 currit, quā is Mithridatem aggredi posset, eumq; ad
 se uictorem incolumi exercitu recepit. Confederat cū
 copijs Rex, loco natura munito, quod erat ipse excel-
 fior, planicies ex omnibus partibus subiecta. Tribus
 autē ex lateribus uarijs genere munitionibus tegeba-
 tur. Vnum latus erat adiectū flumini Nilo: alterū edi-
 tissimo loco ductū, ut partē castrorū obtineret. Tertiū
 palm

palude cingebatur. Inter castra, & Caesaris iter flumē
 intercedebat angustū, altissimis ripis, quod in Nilum
 influebat. Aberat autē ab Regis castris millia passuum
 circiter septem. Rex cum hoc itinere uenire Caesarem
 comperisset, equitatum omnē, expeditosq; delectos pe-
 dites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem probi-
 berent, & eminus ex ripis praelium impar inirent. nul-
 lum enim processum uirtus habebat, aut periculū ig-
 nauia subibat, quæ res incendit dolore milites, equi-
 tesq; nostros, quod tamdiu pari praelio cum Alexan-
 drinis certaretur. Itaq; eodem tempore equites Ger-
 mani dispersi uada fluminis quærentes partim demis-
 sioribus ripis flumen tranarunt: & legionarij magnis
 arboribus excisis, quæ longitudine utramq; ripam con-
 tingerent, proiectis, repentinoq; aggere iniecto, flumē
 transierunt, quorū impetū adeo pertimuerunt hostes,
 ut in fuga spem salutis collocarent. Sed id frustra. nāq;
 ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, penē omni re-
 liqua multitudine interfecta. Caesar re præclarissime
 gesta, cum subitum aduentum suum iudicaret magnū
 terrorem Alexandrinis iniecturū, protinus uictor ad
 Regis castra pertendit. hæc cum & opere magno ual-
 lata, & loci natura munita aduerteret, confertamq;
 armorum multitudinem collocatum in uallo uide-
 ret, lassos itinere, ac praeliando milites ad oppugnāda
 castra succedere noluit. Itaq; non magno interuallo re-
 licto ab hoste, castra posuit. Postero die castellū, quod

LIBER

Rex in proximo uico nõ longe à suis castris munierat
 brachijsq; cū opere castrorū cōiunxerat, uici obtinen-
 di causa, Cæsar aggressus omnibus copijs expugnat.
 non quo id minori numero milium consequi difficile fa-
 ctu putaret, sed ut ab ea uictoria, perterritis Alexan-
 drinis, protinus castra Regis oppugnaret. Itaq; eo cur-
 su, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra
 sunt milites infecuti, munitionibus successerūt, accer-
 rimeq; eminus preliari cœperūt. duabus ex partibus
 aditus oppugnationis nostris dabatur: una, qua liberū
 accessum haberi demonstrauit. altera, quæ mediocri in-
 teruallū inter castra, & flumen Nilum habebat. maxi-
 ma, & electissima Alexandrinorū multitudo defende-
 bat eam partē, quæ facillimū aditū habebat: plurimū
 autē proficiebant hostes in repellendis, uulnerandisq;
 nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabāt. di-
 uersis enim telis nostri figebantur: aduersi ex uallo ca-
 strorū, auersiq; ex flumine, in quo multe naues instrū-
 ctæ funditoribus, & sagittarijs nostros impugnabāt.
 Cæsar cum uideret milites acrius preliari non posse,
 nec tamen multū profici propter locorū difficultatē,
 cumq; animū aduerteret excelsissimū locū castrorum
 relictū esse ab Alexandrinis, quod & per se munitus
 esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi de-
 currissent in eum locū, in quo pugnabatur, cohortes
 illò circuire castra, & summū locū aggredi iussit: his-
 q; Carsulenū præficit, & animi magnitudine, & rei
 mili-

militaris scientia uirū præstantē. quō ut uentū est pau-
 cis defendentibus munitionē, nostris contra militibus
 accerrime pugnantibus, diuerso clamore, & prælio
 perterriti Alexandrini trepidantes in omneis parteis
 discurrere cœperunt. quorū perturbatione nostrorū
 animi adeo sunt incitati, ut penē eodē tempore ex om-
 nibus partibus, primi tamen editissimū locū castrorū
 caperent, ex quo decurrentes, magnā multitudinē ho-
 stium interfecerunt. quod periculū pleriq; Alexandri-
 ni fugientes, acruatim se de uallo præcipitauerunt in
 eam partem, quæ flumini erat adiuncta. horū primis
 in ipsa fossa munitionis magna ui oppressis, cæteri fa-
 ciliorem fugam habuerūt constat fugisse ex castris Re-
 gem ipsum, receptumq; in nauē, & multitudine corū,
 qui ad proximas naues adnatabant, dimerso nauigio
 perisse. Re felicissime, celerrimeq; gesta, Cæsar magnæ
 uictoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandria
 cum equitibus contendit, atq; eā partē oppidi uictor
 introijt, quæ præsidio hostiū tenebatur. neq; cum con-
 silium suū sefellit, quin hostes eo prælio audito, nihil
 iam de bello essent cogitaturi. dignū adueniens fructū
 uirtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim mul-
 tudo oppidanorū, armis proiectis, munitionibusq;
 suis relictis, ueste ea sumpta. qua supplices dominātes
 deprecari cōsueuerūt, sacrisq; omnibus prolati, quo-
 rum religione præcari offensos, iratosq; animos Re-
 gum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seq;

LIBER

ei dederunt. *Cæsar* in fidem receptos consolatus, per
 hostiū munitiones in suam partē oppidi magna grati-
 latione uenit suorū, qui non tantū bellū ipsum, ac di-
 micationē, sed etiam talem aduentū eius felicem fuisse
 letabantur. *Cæsar* *Aegypto*, atq; *Alexandria* potius,
 Reges constituit, ut quos *Ptolemæus* testamēto scripse-
 rat, atq; obtestatus erat populum *Rome* mutarentur.
 nam maiore ex duobus pueris Rege amisso, minori
 tradidit regnū: maiori ex duabus filijs *Cleopatrae*, qua
 manserat in fide, præsijsq; eius, minorē *Arfinoen*,
 cuius nomine diu regnasse impotenter *Ganymedem*
 docuimus, deducere ex regno statuit, ne qua rur, us na-
 ua dissensio, prius quā diurnitate confirmaretur
 Regis imperia, per homines seditiosos nasceretur, le-
 gione ueterana sexta secum deducta, ceteras ibi reli-
 quit, quo firmitus esset corū Regum imperiū, qui neq;
 amorē suorū habere poterant, quod fideliter perma-
 serāt in *Cæsar*is amicitia, neq; uetustatis authoritatē,
 paucis diebus Reges constituit: simul ad imperij nostri
 dignitatē, utilitatēq; publicā pertinere existimabat,
 si permanerent in fide Reges, præsijs eos nostris esse
 tutos, & hos, si essent in grati, posse iisdem præsijs
 coerceri. Sic rebus omnibus confectis, & collocatis,
 ipse itinere terrestri profectus est in *Syriam*. Dum hæc
 in *Aegypto* geruntur, Rex *Deiotarus* ad *Domitium*
Caluinū, cui *Cæsar* *Asiam*, finitimasq; *Prouincias* ad-
 ministrandas tradiderat, uenit oratum, ne *Armeniā*

minore regnū suum, neue Cappadociam regnū Ario-
 bazanis, possideri, uastariq; pateretur à Pharnace,
 quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecu-
 niamq; promissam Casari non posse se persolvere. Do-
 mitius non tantū ad explicandos sumptus rei milita-
 ris, cum pecuniam necessariā esse iudicaret, sed etiam
 turpe populo Ro. & Casari uictori, sibiq; infame esse
 statueret, regna sociorū. atq; amicorū ab externo Re-
 ge occupari, nuntios confestim ad Pharnacem misit,
 Armenia, Cappadociāq; decederet, neue occupatione
 belli ciuilibi populi Ro. ius, maiestātēq; tentaret. Hanc
 denuntiationē, cum maiore uim habiturā existimaret
 si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad le-
 giones profectus, unam ex tribus. XXXVI. secū du-
 cit, duas in Aegyptū ad Casarē mittit, literis eius euo-
 catis, quarum altera in bello Alexandrino non occur-
 rit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Ada-
 iungit. Cn. Domitius legioni. XXXVI. duas à Deio-
 taro, quas ille disciplina, atq; armatura nostra cōplu-
 res annos cōstitutas habebat, equitesq; centū, totidēq;
 ab Ariobarzane sumit, mittit. P. Sextium ad. C. Præto-
 rium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tu-
 multuarijs militibus in Ponto cōfecta erat: Quintūq;
 Paciscium in Ciliciam ad auxilia accersenda, quæ co-
 pie celeriter omnes iussu Domitij Comana conuenie-
 runt. Interim legati à Pharnace responsum referunt,
 Cappadocia se decessisse, Armeniā minore recepisse.

L I B E R

quàm paterno nomine iure obtinere deberet, denique eius regni causa integra Cæsari seruarietur. paratum enim se facere. quod is statuisset. P. Domitius cū anim aduerteret cum Cappadocia decessisse, non uoluntate adductū, sed necessitate, quod facilius Armeniā defendere posset, subiectā suo regno, quàm Cappadociā longius remotā, quodq; omneis treis legiones adducturū Domitium putasset: ex quibus cum duas ad Cæsarem missas audisset, audaciusq; in Armenia substitisset, per seuerare cepit, ut eo quoq; regno decederet. Neque enim aliud ius esse Cappadociæ, atq; Armenia, nec iuste eum postulare, ut in Cæsaris aduentu res integra differretur. id enim esse integrū, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum ijs copijs, quas supra scripsi, profectus est in Armeniā, locisq; superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis iugū editū syluestre est pertinens in Armeniā minorē, quo Cappadocia finitur ab Armenia: cuius itineris hæc erant certæ opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostiū poterat, & quod Cappadocia his iugis subiecta magnā cōmeatus copiā erat ministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitiū mittit, quæ de pace agerent, regnaq; munera Domitio ferrent. ea constāter omnia aspernabatur: nec sibi quicquàm fore antiquius, quàm dignitatē populi Ro. & regna sociorū recuperare, legatis respondebat, magnis & cōtinuis itineribus con-

fectis

fectis, cum aduentaret ad Nicopolim, quod oppidū in Armenia minore positū est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno interuallo ab oppido remotis, castra posuit longe à Nicopoli circiter millia passuū septē. Quibus ex castris, cum locus angustus, atq; impeditus esset trāseundus, Pharnaces in insidijs delectos pedites, oēsq; penē disposuit equites, magnā autē multitudinē pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosq; & oppidanos in his locis obseruari, ut si amicus Domitius eas angustias trāsiret, nihil de insidijs suspicaretur, cū in agris & pecora, & homines animaduerteret uersari, tanq̄ amicorū aduentu. Sin uero, ut in hostiū fines ueniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersiq; cederentur. Hæc cum administraret, nunq̄ tamen intermittebat, legatos de pace, atq; amicitia mittere ad Domitium, cū hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At cōtra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces amissa proximi temporis occasione, ueritus, ne cognoscerentur insidie, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraq; oppido cōtulit: quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atq; instituto. in fronte enim simplici directæ acie cornua trinīs firmabātur subsidijs, eadē ratione hæc media collocabātur acie, duobus dextra, sinistraq; inter uallis, simplicibus ordinibus instructis, p̄fecit inceptū

ff 5 castra

LIBER

castrorū opus Domitius, parte copiarū pro uallo in-
 structa. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabella-
 rijs, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitiū fer-
 rebant, cognoscit Cæsare magno in periculo uersari,
 flagitareq; à Domitio, ut quamprimū sibi subsidia mit-
 teret, propiusq; ipse Alexandriam per Syriam acce-
 deret. qua cognita re, Pharnaces uictoria loco duce-
 bat, si trahere tempus posset, cū discedendū celeriter
 Domitio putaret. Itaq; ab oppido, qua facillimū acces-
 sum, & equissimū ad dimicandū nostris uidebat, fossas
 duas directas, non ita magno medio interuallo reli-
 cto, quatuor pedum altitudinis in eum locū deduxit,
 quo lōgiu- cōstituerat suā nō producere aciem. Inter
 has fossas aciem semper instruebat, equitatū autē ab la-
 teribus omnē extra fossam collocabat, qui neq; aliter
 utilis esse poterat, & multū numero anteibat nostris
 equitatū. Domitius autē, cum Cæsaris magis periculo
 quàm suo cōmoueretur, neq; se tuto discessurū arbi-
 traretur, si conditiones quas reiecerat, rursus appetere-
 ret, aut sine causa discederet, ex propinquis castris in
 aciem exercitū eduxit, tricesimā sextā legionē in dex-
 tro cornu collocauit, Ponticam in sinistro, Deiotari le-
 giones in mediā aciem contulit: quibus tamē angustis-
 simū frontis reliquit interuallū, reliquis cohortibus
 in insidijs collocatis: sic utriq; acie instructa proces-
 sum est ad dimicandū. Signo sub idē tempus ab utroq;
 dato, cōcurritur acriter, uarieq; pugnatur. Nam tri-
 cesima

cesima sexta legio, cū extra fossam in equitatū Regis impetū fecisset, adeo secundū praliū fecit, ut manibus oppidi succederet, fossamq; transiret, aduersosq; hostes aggrediretur. At Pontica ex altera parte legio, cū paululū auersa hostibus cessisset, fossam autē circuire acies secundo conata esset, ut aperto latere aggrediretur hostem in ipso transitu fosse confixa, & oppressa est. Deiotari uero legiones uix impetū sustinuerūt. Ita uictrices Regis copiae cornu suo dextro, mediāq; acie cōuerterūt se ad tricesimā sextā legionē: quæ tamē fortiter uincētū impetū sustinuit, magnis copijs hostium circūdata, presentissimo animo pugnas in orbē se recepit ad radices montium, quo Pharnaces insequi propter iniquitatē loci noluit. Ita Pōtica legione penē tota amissa, magna parte Deiotari militū interfecta, tricesima sexta legio in loca se superiora contulit, non amplius ducētis quinquaginta desideratis. Ceciderūt eo pralio splendidi, ac illustres uiri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusq; tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces rebus secundis elatus, cum de Casare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copijs occupauit, ibiq; & uictor, & crudelissimus Rex, cum sibi fortunam paternam feliciorē euentu destinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium Romanorū, Ponticorumq; diripuit: supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ
atq;

LIBER

atq; etatis commendationē habebāt, eaq; quæ morte
 essent miseriora, Pontumq; nullo defendente, paternē
 regnū se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tēpus
 in Illyrico est incommodū acceptū, quæ Prouincia su-
 perioribus mensibus retenta, nō tantū sine ignominia
 sed etiā cum laude erat. Namq; eo missus æstate cum
 duabus legionibus Q. Cornificius Cesaris quæstor pro-
 prætor, quamq; erat Prouincia minime copiosa ad ex-
 ercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus ua-
 stata, & confecta, tamē prudentia, ac diligentia sua,
 quod magnā curā suscipiebat, ne quò temere progre-
 deretur, & recepit, & defendit. namq; & castella cō-
 plura locis editis posita, quorū opportunitas castella-
 nos impellebat ad decursiones faciendas, & bellū infe-
 rendum, expugnauit, eaq; præda milites donauit, quæ
 & si erat tenuis, tamen in tanta Prouinciæ desperati-
 one erat grata, præsertim uirtute parta, & cum Octa-
 uius, ex fuga Pharsalici prælij magna classe in illum se-
 sinum contulisset, paucis nauibus Hiadertinorū, quo-
 rum semper in Rempub. singulare constiterat officiū,
 dispersis Octauianis nauibus erat potitus, ut uel classe
 dimicare posset adunctis captiuis, nauibus sociorū, cū
 diuersissima parte orbis terrarū. Cn. Pompeiū uictor
 Cesar sequeretur, compluresq; aduersarios in Illyricū
 propter Macedoniæ propinquitatē, se reliquis ex fu-
 ga collectis, compulisse audiret, literas ad Gabinium
 mittit, ut cum legionibus Tyronum, quæ nuper erant

conscriptæ, proficisceretur in Illyricum: coniunctisq;
 copijs cum Q. Cornificio, si quod periculū Prouinciæ
 inferretur, depelleret. Sin ea non magnis copijs tutæ
 esse posset, in Macedoniã legiones adducerent. omnē
 enim illam partē, regionemq; uiuo. Cn. Pompeio bellū
 instauraturā esse credebat. Gabinius, ut in Illyricū ue
 nit, hyberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiorē
 Prouinciã existimans, siue multū fortune uictoris Cæ
 saris tribuens, siue uirtute, & sciencia sua cōfusus, quæ
 sepe in bellis periclitatus, magnas res, & secundas di
 ctu ausuq; suo gesserat, neq; Prouinciæ facultatibus
 subleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infe
 delis, neq; nauibus intercluso mari tempestatibus, com
 meatus supportari poterat, magnisq; difficultatibus
 coactus, non ut uolebat, sed ut necesse erat, bellū gere
 bat. ita cum durissimis tempestatibus propter inopiã
 castella, aut oppidæ expugnare cogeretur, crebra in
 cōmoda accipiebat: adeoq; est à Barbaris cōtemptus,
 ut Salonam se recipiens in oppidū maritimū, quod ci
 ues Romani fortissimi, fidelissimiq; incolebāt, in agmi
 ne dimicare sit coactus. Quo prælio duobus millibus
 militum amplius amissis, Centurionibus. XXXVIII.
 Tribunis. IIII. cum reliquis copijs Salonam se recepit
 Summāq; ibi difficultate rerum omnium pressus paucis
 mensibus morbo perijt. cuius & infelicitas uiui, & su
 bita mors in magnā spem Octauium adduxit, Prouin
 ciæ potiundæ: quæ tamen diutius in rebus secundis, &

fortu=

LIBER

fortuna, quæ plurimū in bellis potest. diligentiaq; Cornificij, & uirtus Vatinij uersari passa nō est. Vatinius Brundusij cum eset. cognitis rebus quæ gestæ erant in Illyricū, cum crebris literis Cornificij, ad auxiliū Pro uincia ferendū euocaretur, & M. Octauium audiret cum Barbaris fœdera percussisse, cō pluribusq; locis nostrorū militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per Barbaros, & si graui ualitudine affectus uix corporis uiribus animū sequebatur, tamen uirtute uicit incommodū naturæ, difficultatesq; hyemis, & subitæ præparationes. Nam cum ipse paucas in portu naues lōgas haberet, literas ad Achaiam, atq; Caleniū misit, uti sibi classem mitterent. quod cū tardius fieret, quàm periculū nostrorū flagitabat, qui sustinere impetū Octauij nū poterant, nauibus actuarijs, quarū numerus erat satis magnus, magnitudine quamq; non satis iusta ad præliandū, rostra imposuit. Has adiunctas nauibus longis, & numero classis aucto militibus ueteranis impositis, quorū magnā copiā habebat, ex omnibus legionibus, qui numero egrorum relictī erant Brundusij, cū exercitus in Græciā transportaretur, profectus est in Illyricum: maritimasq; nōnullas ciuitates, quæ defecerant, Octauiōq; se tradiderāt, partim recipiebat, partim remanētes in suo cōsilio, præteruehebatur. nec sibi ullius rei morā, necessitatēq; iniūgebat, qui q̄ celerrime posset, ipsum Octauium persequeretur. Hunc oppugnantē Epi-

A iurū terra, mariq; ubi nostrū erat praesidiū, aduētū
 suo discedere ab oppugnatione coëgit, praesidiumq; no-
 strum recepit. Octavius, cum Vatiniū classē magna
 ex parte confectā ex nauiculis actuarijs habere cogno-
 uisset, confusus sua classe, substitit ad Insulā Thauridē,
 qua regione Vatinius insequens nauigabat, non quod
 Octaviū ibi restitisse sciret, sed quod eum longius pro-
 gressum insequi decreuerat. Cum propius Thauridē
 accessisset, distensis suis nauibus, quod & tempestas
 erat turbulenta, & nulla suspitio, hostis repente ad-
 uersam ad se ueniētē nauem attennis ad medium ma-
 lum demissis, instructā propugnatoribus animadu-
 erat. Quod ubi conspexit, celeriter uela subduci, demit-
 tiq; antennas iubet, & milites armari, & uexillo sub-
 lato, quo pugnandi dabat signū, quæ primæ naues sub-
 sequebantur, idem ut facerent, significabat: parabant
 se Vatiniiani repente oppressi, parati deinceps Octa-
 uiani ex portu procedebant. Instruitur utring; acies,
 ordine disposita mngis Octauiana, paratior militum
 animis Vatiniiana. Vatinius, cū animaduerteteret, neq;
 nauium se magnitudine, neq; numero parem esse futu-
 ra dimicationi, fortunę rem committere maluit. Itaq;
 primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octa-
 uij impetum fecit: celerrime, fortissimēq; contra illo re-
 migante, naues aduersæ rostro concurrūt adeo uehe-
 menter, ut nauis Octauiana rostro discusso, ligno con-
 tineretur, committitur acriter reliquis locis praelium,

LIBER

concurriturq; ad duces maxime: nam, cum suo quisq;
 auxiliū ferret, magnū cōminus in angusto mari præ-
 lium factum est: quantoq; cōiunctis magis nauibus cō-
 figendi potestas dabatur, tanto superiores erant Va-
 tiniani, qui admiranda uirtute ex suis nauibus in ho-
 stium naues transilire nō dubitabant, & dimicatione
 æquata lōge superiores uirtute, rem feliciter gerebāt:
 deprimitur ipsius Octauij quadriremis, multæ præte-
 rea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: pro-
 pugnatōres Octauiani partim in nauibus iugulantur,
 partim in mare præcipitātur: ipse Octauius se in sca-
 pham confert, in quā plures eū confugerent, depressa
 scapha, uulneratus tamē ad suū Myoparonē.
 eō receptus, cum præliū nox dirimeret, tēpestate ma-
 gna uelis profugit. sequūtur hunc suæ naues nonnullæ,
 quas casus ab illo periculo uendicarat. At Vatinius re-
 bene gesta receptui cecinit, suisq; omnibus incolumi-
 bus, in eū se portū uictor recepit, quo ex portu classis
 Octauiana ad dimicandū processerat. Capit ex eo præ-
 lio pentiremem unā, triremes duas, dixerotas octo, cō-
 pluresq; remiges Octauianos. posteroq; ibi die fuit,
 dum suas, captiuasq; naues reficeret. post diem tertiuū
 cōtendit in insulā Issam, quod eō se recepisse ex fuga
 credebat Octauiuū. Erat nobilissimū regionū earū op-
 pidum, cōiunctissimumq; Octauio: quo ut peruenit, op-
 pidani supplices se Vatiniō dederūt. cōperitq; ipsum
 Octauiuū, paruis, paucisq; nauigijs uento secundo re-
 gionē

gionē Græciæ petisse, inde ut Sicilia, deinde Africam
 caperet. Ita breui spatio re præclarissime gesta, Pro-
 uincia recepta, & Cornificio reddita, classe aduersa-
 riorū ex illo toto sinu expulsa, uictor se Brundisiū in
 columi exercitu, & classe recepit. His autē temporibus,
 quibus Cæsar ad Dyrrachiū Pompeiū obsidebat,
 & prælio Pharsali rem feliciter gerebat, Alexādræq;
 cum periculo magno, tum etiā maiore periculi fama,
 dimicabat, Cassius Longinus in Hispania pro prætore,
 Prouinciæ ulterioris obtinēda causa relictus, sine con-
 suetudine naturæ suæ, siue odio, quod in illā prouinciā
 susceperat quæstor, ex insidijs ibi uulneratus, magnas
 odij sui fecerat accessiones, quod uel ex conscientia sua,
 cum de se mutuo sentire Prouinciā crederet, uel initis
 signis, & testimonijs eorū, qui difficulter odia dissimu-
 lant, animaduertere poterat, & compensare offensio-
 nem Prouinciæ exercitus amore cupiebat. Itaq; cum
 primū in unum locum exercitū conduxit, sestertia. C.
 militibus est pollicitus: nec multo post, cum in Lusita-
 nia Medobregam oppidū, montemq; Herminiū expu-
 gnasset, quō Medobregenses confugerāt, ibiq; impera-
 tor esset appellatus, iterū sestertijs. C. milites donauit:
 multa præterea. & magna præmia singulis concede-
 bat, quæ spetiosum reddēbāt præsentē exercitus amo-
 rem, paulatim tamen, & occulte militarē disciplinā,
 seueritatemq; minuebāt. Cassius legionibus in hiberna
 dispositis, ad ius dicendū Cordubam se recepit: con-

L I B E R

tractūq; in ea et alienū grauiſſimis oneribus Prouin-
 cia cōſtituit exoluere: & ut largitionis poſtulat cōſue-
 tudo per cauſam liberalitatis ſpecioſam, plura largito-
 ri querebantur, pecuniæ locupletibus imperabantur:
 quas Longinus ſibi expenſas ferri, non tantū patiebā-
 tur, ſed etiā cogebat: in gregem locupletū ſimulatam
 cauſæ tennes conijciebātur, neq; ullū genus quæſtus,
 aut magni, aut euidentis, aut mimini, aut ſordidi, præ-
 termittēbatur, quo domus, et tribunal imperatoris ua-
 caret, nemo erat, qui modo aliquā iacturā facere poſ-
 ſet, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referre-
 tur. Ita etiā magna ſollicitudo periculorū ad iacturas
 & detrimēta rei familiaris, adiungebātur. Quibus de
 cauſis accidit, ut, cū Longinus imperator eadem face-
 ret, quæ fecerat quæſtor, ſimilia ruruſ de morte eius
 prouinciales conſilia inirent. Horū odiū confirmabāt
 nonnulli familiares eius, qui, cum in illa ſocietate uerſa-
 rentur rapinarū, nihilo minus oderant eum, cuius no-
 mine peccabāt, ſibiq; quod rapuerāt, acceptū ſerebāt,
 quod interciderat, aut erat interſellatū, Caſſio aſigna-
 bant, quintā legionē nouā conſcribit, augetur odium
 & ex ipſo delectu & ſumptu additæ legionis. cōplen-
 tur equicū tria millia, maximisq; onerātur impenſis,
 nec Prouinciæ datur ulla requies, interim literas acce-
 pit à Caſare, ut in Africam exercitū trajceret, perq;
 Mauritaniā ad fines Numidiæ perueniret, qd' magna
 Cn. Pompeio luba Rex miſerat auxilia, maiorq; miſ-
 ſurus

furus existimabatur. quibus literis acceptis insolenti uo-
 luptate efferebatur, quod sibi nouarū Prouinciarū, et
 fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaq; ipse
 in Lusitaniā proficiscitur ad legiones accersendas, au-
 xiliaq; adducēda: certis hominibus dat negotiū, ut fru-
 menti nauesq; centū prepararentur, pecuniæq; de-
 scriberentur, atq; imperarentur, ne qua res, cū redi-
 set, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinio-
 ne, non enim labor, aut uigilantia cupienti præsertim
 aliquid Cassio deerat: exercitu coacto in unū locū, ca-
 stris ad Cordubam positis, pro concione militibus ex-
 ponit, quas res Caesaris iussu gerere deberet, pollice-
 turq; ijs, cū in Mauritaniā traiecisset, sestertia se datu-
 rū, quintā fore in Hispania legionē, ex cōcione se Cor-
 dubam recepit. eoq; ipso die meridiana hora, cū in Ba-
 silicā iret, quidā Minutius Silo cliens, L. Raciliū libel-
 lum, quasi aliquid ab eo postularet ut miles, ei tradit,
 deinde post Raciliū, nam is latus Cassij tegebat, quasi
 responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cū se in-
 sinuasset, sinistra corripit eum, dextraq; bis ferit pugi-
 one: clamore sublato fit à coniuratis impetus uniuersis.
 Minutius Flaccus proximū gladio traicit licitorē.
 Hoc interfecto, Q. Cassium legatum uulnerat. Ibi, T.
 Vasius, & L. Mergillo simili confidentia Flaccū mu-
 nicipem suum adiuuant. erant enim omnes Itali-
 censes, ad ipsum Longinum, L. Licinius Squillus in-
 uolat, iacentemq; leuibus sauciat plagis. concuritur

LIBER

ad Casium defendendū. Semper enim Berones, cōplū
 resq; euocatos cum telis secum habere consueuerat, à
 quibus ceteri intercludūtur, qui ad eadem faciendum
 subsequēbantur. quo in numero fuit Calphurnius Sal-
 uianus, & Manilius Tuscus. Minutius inter saxa,
 quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, & re-
 lato ad domū Casio, ad eum deducitur. Racilius in pro-
 ximā se domū familiaris suæ confert, dum certū cogno-
 sceret, confectus ne Casius esset: Laterensis, eū id nō
 dubitaret, accurrit lætus in castra, militibus uernacu-
 lis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue
 Casium esse, gratulatur. Tollitur à multitudine in tri-
 bunal, prætor appellatur. Nemo enim in Prouincia na-
 tus, aut uernaculæ legionis miles: aut diuturnitate iā
 factus prouincialis, quo in numero erat secūda legio,
 non cum omni Prouincia cōsenserat in odio Casij. Nā
 legiones trigesimā, & uigesimā primā paucis mensi-
 bus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Lōgino, quin-
 ta legio ibi nuper erat cōfecta. Interim nuntiatum La-
 terensi uiuere Casium: quo nuntio dolore magis per-
 motus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter se,
 & ad Casium uisendū proficiscitur. Re cognita, trige-
 sima legio signa Cordubam infert ad auxiliū ferendū
 imperatori suo. Fæit hoc idem uigesima prima. subse-
 quitur has quinta, cum duæ legiones reliquæ essent in
 castris, secundarij ueriti ne soli relinquerētur, atq; ex
 eo quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum supe-
 rioris

riorum: permansit in sententia legio uernacula, nec ul-
lo timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nomi-
nati erant conscij cædis, iubet comprehendi. Legionē
quintā in castra remittit cohortibus. XXX. retentis.
Indicio Minutij cognosci. L. Laterensem, & Annium
Scapulam maximæ dignitatis, & gratiæ prouincialē
hominē, sibiq; tam familiarem, quā Laterensem, &
Raciliū, in eadem fuisse coniuratione. Nec diu mo-
ratur dolorē suū, quin eos interfici iubeat. Minutium
libertis tradit exeruciandū. Item Calpurniū Saluianiū
qui profitetur indicium, coniuratorūq; numerū auget,
uere, ut quidā existimant, ut nonnulli queruntur, coa-
ctus. iisdem cruciatibus affectus. L. Marcello Squillus
nominant plures, quos Cassius interfici iubet, exceptis
ijs, qui se pecunia redemerunt. Nam palam sestertijs
decem cū Calpurnio paciscitur: & cū. Q. Sextio quin-
quaginta: qui si maxime nocentes sunt multati, tamen
periculū uitæ, dolorq; uulnerū pecunia remissus, cru-
delitatē cū auaritia certasse significabat. Aliquot post
diebus literas à Cæsare missas accipit, quibus cogno-
scit Pompeiū in acie uictū amissis copijs fugisse. Qua-
re cognita, mistam dolori uoluptatē capiebat: uictoriæ
nuntius laticiam exprimebat, confectū bellū licentiam
temporū intercludebat. Sic erat dubius animus, utrū
nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis uulneri-
bus, accessit omnes, qui sibi pecunias expēsas tulerāt,
acceptasq; eas iubet referri: quibus parum uidebatur

LIBER

imposuisse oneris, ampliorē pecuniā imperat. Aequā autē ratione delectū instituit, quos ex omnibus cōuentibus, colonijsq; conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionē uocabat. Magnū hoc fuit uectigal, maius tamē creabat odiū. His rebus cōfectis totū exercitū lustrat, Legiones, quas in Africa ducturus erat, & auxilia mittit ad Traiectū. Ipse classem, quā parabat, ut inspiceret Hispalim accedit, ibiq; moratur, propterea quod edictū tota Prouincia proposuerat, ut quibus pecunias imperasset, neq; contulissent, se adirent. quæ euocatio uehemēter omneis turbauit. Interim. L. Titius, qui eo tempore Tri. milit. legionis uernacula fuerat, nuntiat fama, legionē trigesimam, quā. Q. Cassius legatus simul ducebat, cū ad oppidum Leptim castra haberet, seditioe facta, Centurionibus aliquod occisis, qui signa tolli nō patiebātur, discessisse, & ad secundā legionē contendisse, quæ ad fretū alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cū. V. cohortibus undeuicesimanorū egreditur, mane peruenit. Ibi cum diem, ut quid ageretur perspiceret, moratus, Carbonā contendit. Hic, cum legio trigesima, & uigesima prima, & cohortes quatuor, & quinta legio, totusq; cōuenisset equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppressas ad Obuculam, cū his ad secundā peruenisse legionē, omnesq; ibi se cōiūxisse, & T. Torium Italicensem ducē delegisse. Celeriter habito cōsilio, Marcellū Cordubam, ut eā in potestate retineret,

Q. Cassius

Q. Cassiū legatū Hispalim mittit. Paucis ei diebus affer-
tur conuentum Cordubensem ab eo defecisse, Marcel-
lumq; aut uoluntate, aut necessitate adductū (namq;
id uarie nuntiabatur) consentire cum Cordubensibus.
duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ
in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus, mo-
uet castra, & postero die Segouiam ad flumen Sili-
cense uenit. ibi habita cōcione, militū tentat animos,
quos cognoscit nō sua, sed Cæsaris absentis causa sibi
fidissimos esse, nullumq; periculū deprecaturus, dum
per eos Cæsari Prouincia restitueretur. Interim To-
rius ad Cordubam ueteres legiones adducit, ac ne dis-
sensionis initium natum seditiosa militū, suaq; uidere-
tur natura. Simul, ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris
nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æque poten-
tem opponeret dignitatē. Cn. Pompeio se Prouinciā
recuperare uelle palām dictitabat. Et forsitan etiā hoc
fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeij, cuius nomen
multū poterat apud eas legiones, quas M. Varro obti-
nuerat, sed id qua mente cōmotus fecerit, coniectura
sciri potest. Certe hoc præ se Torius ferebat. Milites
adeo fatebantur, ut Cn. Pompeij nomen in scutis in-
scriptum haberent: frequens legionibus cōuentus obi-
uiam prodit: neq; tantum uirorū, sed etiam matrū/
familias, ac prætextatorū: deprecaturq; ne hostili ad-
uentu Cordubam diriperent. Nam se cōtra Cassiū sen-
tire cū omnibus, contra Cæsare ne facere cogerētur,

LIBER

orare. Tanta multitudinis precibus, & lachrymis exercitus commotus, cum uideret ad Cassium persequendum nihil opus esse. Cn. Pompeij nomine, & memoria, tamquam omnibus Cesarianis, quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conuentum, ne M. Marcellum contra Cesaris causam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis detraxerunt: Marcellum, qui se Cesaris causam defensurum profitebatur, ducem ascuerunt, praeatoremque appellarunt, & sibi conuentum adiunxerunt, castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter quatuor millia passuum a Corduba citra flumen Betim, in oppidi conspectu, loco excelso facit castra. literas ad Regem Bogudem in Mauritania, & ad M. Lepidum proconsul. in Hispania citeriore mittit: subsidio sibi, Provinciaeque Cesaris causa quam primum ueniret. ipse hostili modo Cordubensium agros uastat, aedificia incendit. Cuius rei deformitate, atque indignitate legiones, quae Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educeretur, orant, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimae, carissimaeque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumeretur. Marcellus, cum confligere miserrimum putaret, quod & uictoris, & uicti detrimentum ad eundem Cesare esset redundaturum, neque suae potestatis esset, legiones Betim tradidit, atque aciem instruit. Cum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore uideret, causa interpo-

terposita, quod is in equū non descēderet. Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaq; copias redicere cœpit. Cassius quo bono ualebat, Marcellumq; infirmū esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, cōplures nouissimos in fluminis ripis interficit. cum hoc detrimēto, quid transitus fluminis uitij, difficultatisq; haberet, cognitū esset, Marcellus castra Betim transfert, crebroq; uterq; legiōes in aciem educit, neq; tamen cōfligitur propter locorū difficultates. Erat copijs pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim ueteranos legiones, multisq; prælijs expertas, Cassius fidei magis, quirtuti legionū confidebat. Itaq; cum castra castris collata essent, & Marcellus locū idoneū castello cœpisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus ueritus, ne genere quodā obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibiq; infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeriq; itinere vllam cōtendit. quod sibi fidele esse oppidum credebat: ibi adeo coniuncta ponit mœnibus castra, ut & loci natura (namq; vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione urbis, undiq; ab oppugnatione tutus esset. Hūc Marcellus insequitur, & q̄ proxime potest vllam, castra castris confert: locorūq; cognita natura, quo maxime rem deducere uolebat, necessitate est adductus, ut neq; cōfligeret, cuius si rei factas esset, resistere incitatis militibus non poterat, neq; uazari Cassiū latius pateretur, ne plures ciuita-

LIBER

Ses ea pateretur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusq; in circuitu oppidi cōtinuatis Vllam, Cassiūq; munitionibus clausit, quæ priusquam perficeretur, Longinus omnē suū equitatum emisit, quē magno sibi usui fore credebat, si pabulari, frumentariq; Marcellū nō pateretur. Magna autē impedimēto si clausus obsidione, & inutilis necessariū consumeret frumentum, paucis diebus literis Cassij acceptis, Rex Bogud cū copijs uenit, adiungitq; ei legionē, quā secū adduxerat, compluresq; cohortes auxiliarias Hispanorū: namq; ut in ciuilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ ciuitates rebus Cassij studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs Bogud ad exteriore Marcelli munitiones, pugnatur utrinq; acriter, crebroq; ut accidit, fortuna sæpe ad utrūq; transferente uictoriā, nec tamen unq; ab operibus defellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore Prouincia cū cohortibus legionarijs triginta. quinque, magnoq; numero equitum, & reliquorum auxiliorū uenit eamētē Vllam, ut sine ullo studio cōtentiones Cassij, Marcelli; componeret. Huic ueniētī sine dubitatiōe Marcellus se credit, atq; offert, Cassius contra suis se tenet præsijs, siue eo, quod plus sibi iuris deberi, q̄ Marcello existimabat, siue eo, quod ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, uerebatur. ponit ad Vllam castra Lepidus, neq; habet à Marcello quicq; diuisi
ne pu

ne pugnaretur interdicit: ad exeundū Cassium inuitat,
 fidemq; suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset
 Cassius, quid sibi faciendū, quid ue Lepido esset cre-
 dendū, neq; ullum exitū consilij sui reperiret, si perma-
 neret in sententia, postulabat, uti munitiones disijce-
 rentur, sibiq; liber exitus daretur: non tantū inducijs
 factis, sed prope iam constituta opera cum complanare-
 rent, custodiēq; munitionū essent deducta, auxilia Re-
 gis in id castellū Marcelli, quod proximum erat regijs
 castris, neq; opinātibus omnibus, si tamen in omnibus
 fuit Cassius, nam de huius cōscientia dubitabatur, im-
 petū fecerunt, compluresq; ibi milites opprefferūt. qđ
 nisi celeriter indignatione, & auxilio Lepidi praelium
 esset diremptū, maior calamitas esset accepta. Cū iter
 Cassio patefactū esset, castra Marcellus cū Lepido con-
 iungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusq; Cordu-
 bam cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem tem-
 pus Trebonius procons. ad Prouinciam obtinendā ue-
 nit, de cuius aduentu, ut cognouit Cassius, legiones,
 quas secum habuerat, equitatumq; in hyberna distri-
 buit. Ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Ma-
 lacam contendit, ibiq; aduerso tempore nauigandi na-
 ues conscendit, ut ipse prädicabat, ne se Trebonio, &
 Lepido, & Marcello cōmitteret: ut amici eius dictita-
 bant, ne per eam Prouinciā minore cū dignitate iter
 faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: ut ceteri ex-
 istimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis cōfecta

LIBER

in potestate cuiusq̄ ueniret. Progressus secunda ut hyberna tempestate, cum in Iberum flumen noctis uitandae causa se contulisset, inde, paulo uehementiore tempestate nibilo periculosius se nauigaturū credēs, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis in ipsis faucibus, cū neq; flectere nauem propter uim fluminis, neq; directā tantis fluctibus tenere posset, demersa nauī periit. Cum in Syriā Cæsar ex Aegypto uenisset, atq; ab his, qui Roma uenerāt ad eū, cognosceret, literisq; urbanis animaduertent multa Romae male, & inutiliter administrari, neq; ullā partē Reipub. satis cōmode geri, quod & contentionibus tribunitijs pernitiōse seditiōes orirētur, & ambitione, atq; indulgētia Tribunorū militū, & qui legionibus praeerant, multa cōtra morem, cōsuetudinēq; militarem fierent, quae dissoluēd. & disciplin. & seueritatisq; essent, eaq; omnia flagitare aduentū suū uideret, tamē praesens existimauit, quas in Prouincias, regionesq; uenisset, eas ita relinquere cōstitut. ut domesticis dissensionibus liberarētur, iura, legesq; acciperēt, & externorū hostiū metū deponerent. Haec in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturū sperabat, qd̄ haec Prouinciae nullo bello praemebantur. In Bithynia, ac Ponto plus oneris uidebat impendere sibi. nō enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neq; excessurū putabat. cū secūdo praelio esset uehementer inflatus, quod cōtra Domitiū Caluīnū fecerat, cōmoratus ferē in omnibus

nibus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia
 benemeritis, & uiritim, & publice tribuit, de cōtro-
 uersijs ueteribus cognoscit, ac statuit Reges, tyrannos
 dynastas Prouinciæ: finitimosq; , qui omnes ad eū con-
 currerāt, receptos in fidē, cōditionibus impositis Pro-
 uinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & sibi, & po-
 pulo Ro. amicissimos. Paucis diebus in ea Prouinciæ
 consumptis, Sex, Cæsare amicū, & necessariū suū le-
 gionibus Syriæ præficit, ipse eadē classe, qua uenerat
 proficiscitur in Ciliciā: cuius Prouinciæ ciuitates om-
 nes euocat Tarzum, quod oppidum sirē totius Ciliciæ
 nobilissimū, fortissimumq; est, ibi rebus omnibus Pro-
 uinciæ, & finitimarū ciuitatū constitutis, cupiditate
 proficiscendi ad bellū gerendū non diutius moratur:
 magnisq; itineribus per Cappadociā confectis, biduū
 Mazace cōmoratus, Comana uetustissimū, & sanctis-
 simum in Cappadocia Bellonæ templū, quod tanta re-
 ligione colitur, ut sacerdos eius Deæ maiestate, im-
 perio, & potentia secundus à Rege consensu gentis il-
 lius habeatur, id homini nobilissimo Nicomedi Bithy-
 nio adiudicauit: qui, regno Cappadocū genere ortus,
 propter aduersam fortunā maiorū suorum, mutatio-
 nemq; generis iure minime dubio, uetustate tamen in-
 termissa, sacerdotiū id repetebat. Fratre autē Ario-
 barzanis Ariaratem, cum benemeritis uterq; eorum
 de Repub. esset, ne aut regni hereditas Ariaratem so-
 licitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani, quē
 sub

sub eius imperio, ac ditione esset. ipse iter ceptū similē
 uelocitate cōficere coepit. cū propius Pontum, finesq;
 Gallogræciæ accessisset, Deiotarius Tetrarches Gallo-
 græciæ. tunc quidē penē totius, quod ei, neq; legibus,
 neq; moribus concessum esse cæteri Tetrarchæ conten-
 debant. Sine dubio autē Rex Armenia minoris ab Se-
 natu appellatus, depositis Regijs insignibus, neq; tan-
 tum priuato uestitu, sed etiā reorū habitu supplex ad
 Cæsarē uenit oratū, ut sibi ignosceret, qd' in ea parte
 positus terrarū, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset
 exercitibus, imperijsq; in Cn. Pompeij castris fuisset.
 neq; enim se iudicē debuisse esse cōtrouersiarū populū
 Ro. sed parere præsentibus imperijs. Cōtra quē Cæsar
 eū plurima sua cōmemorasset officia, quæ Cōsul ei de-
 eretis publicis tribuisset, cumq; defensionē eius, nullā
 posse excusationē eius imprudentiæ recipere coarguis-
 set, quod homo tantæ prudentiæ, ac diligentiae scire po-
 tuisset, quis urbem, Italiamq; teneret, ubi Senatus, po-
 pulusq; Ro. ubi Respub. esset. Quis deinde post. L. Len-
 tulum. M. Marcellū consul esset. sed tamen se cōcedere
 id factum superioribus suis beneficijs, ueteri hospitio,
 atq; amicitiae, dignitati, etatiq; hominis, precibus co-
 rum, qui frequentes cōcurrissent, hospites, atq; amici
 Deiotari ad deprecandū. De cōtrouersijs Tetrarcha-
 rū post ea se cogniturū esse dixit, regiū uestitū ei resti-
 tuit. Legionē autē, quā ex genere ciuiū suorū Deiota-
 rus natura, disciplinaq; nostra cōstitutā habebat, equi-
 tatiā

Latumq; omnē ad bellū gerendū adducere iussit. Cum
 in Pontum uenisset, copiasq; omneis in unū locū coe-
 gisset. quæ numero, atq; exercitatione bellorū medio-
 cres erant, excepta enim legione sexta, quā secū addu-
 xerat Alexandria ueteranā, multis laboribus, pericu-
 lisq; functā, multisq; militibus partim difficultate iti-
 nerum, ac nauigationū, partim crebritate bellorum,
 adeo diminutā, ut minus mille hominū in ea esset, reli-
 quæ erant tres legiones, una Deiotari, due, quæ in eo
 prælio, quod Cn. Domitiū fecisse cū Pharnace scripsi-
 mus, fuerāt, Legati à Pharnace missi, Cæsare aduent,
 neq; in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis
 esset. Facturū enim omnia Pharnacem, quæ imperata
 essent: maximeq; commemorabant, nulla Pharnacem
 auxilia contra Cæsarem Pompeio dare uoluisse, cum
 Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfacisset. Cæsar
 respondit se fore æquisimum Pharnaci, si quæ pollice-
 retur, representaturus esset. monuit autem, ut sole-
 bat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi ob-
 iicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod au-
 xilia Pompeio non misissent: nam se neque libentius
 facere quicquā, quā supplicibus ignoscere: neque
 Prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse,
 qui non fuissent in se officiosi. Idipsum, quod com-
 memorassent officium, utilius Pharnaci fuisse, qui pro-
 uidisset, ne uinceretur, quā sibi, cui Dij immorta-
 les uictoriam tribuissent. Itaq; se magnas, & graues
 iniu-

iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negociati
 essent, quoniã in integrũ restituere non posset, conce
 dere Pharnaci. Nam neq; interfectis amissam uitam,
 neq; exectis, uirilitatẽ restituere posse, quod quidẽ sup
 pliciu grauius morte ciues Romani subissent. Ponto
 uero decederet cõfestim, familiasq; publicanorũ remit
 teret, ceteraq; restitueret socijs, ciuibsq; Romanis,
 quæ penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitte
 ret munera, ac dona. quæ bene rebus gestis Imperato
 res ab amicis accipere cõsueissent. Miserat enim Phar
 naces coronã aureã. His ressonsis datis, legatos remi
 sit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cũ festi
 nantẽ, ac properantẽ Cesarẽ speraret, libentius etiam
 crediturũ suis promissis, quã res pateretur, quo cele
 rius honestiusq; ad res magis necessarias proficiscere
 tur (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad
 urbem Cesarẽ reuocari) lentius agere, decedẽdi diem
 postulare, longiores pactiones interponere, in summa
 frustrari cœpit. Cesar cognita calliditate hominis, qd
 alijs temporibus natura facere consueuerat, tunc ne
 cessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione
 manũ cõsereret. Zela est oppidũ in Ponto, positu
 ipso, ut in plano loco, satis munitũ. tumulus enim na
 turalis, uelut manu factus. excelstore undiq; fastigio su
 stinet murũ, circũpositi sunt huic oppido magni, mul
 tiq; intercisi uallibus colles, quorũ editissimus unus, q
 propter uictoriã Mithridatis, & infelicitatẽ Triarij
 detri

detrimentūq; exercitus nostri superioribus locis, atq;
 itineribus penē coniunctus oppido, magnā in illis par-
 tibus habet nobilitatē: nec multo longius millibus pas-
 suum tribus abest ab Zela. Hunc locū Pharnaces uete-
 ribus paternorū felicium castrorū relictis operibus,
 copijs omnibus suis occupauit. Caesar cū ab hoste mil-
 lia passuū quinq; castra posuisset, uideretq; eas ualles,
 quibus regia castra munitur, eodem interuallo sua
 castra munituras, si modo ea loca hostes priores nō cœ-
 pissent, quæ multo erant propiora Regis castris, agge-
 rem comportari iubet intra munitiones, quo celeriter
 collato, proxima nocte uigilia quarta legionibus omni-
 bus expeditis, impedimētisq; in castris relictis, prima
 luce non oppinantibus hostibus, cum ipsum locū cœpit
 in quo Mithridates secundū bellum aduersus Triariū
 fecerat. Huc omnē comportari aggerem ē castris. ser-
 uitiāq; agi iussit, ne quis ab opere miles discederet, cū
 spatio non amplius mille passuū intercisa uallis castra
 hostium diuideret ab opere incepto Caesaris castrorū.
 Pharnaces, cum id repente prima luce animaduertis-
 set, copias suas omnes pro castris instruxit, quas inter
 posita tanta locorū iniquitate, cōsuetudine magis per-
 uulgata militari credebat instrui Caesar, uel ad opus
 suum tardandū, quo plures in armis tenerētur, uel ad
 ostentationē regiæ fiduciæ, ne munitione magis, q̄ ma-
 nu defendere locum Pharnaces uideretur. itaq; deter-
 ritus nō est, quo minus prima acie pro uallo instructa
hh reliqua

LIBER

reliqua pars exercitus opus facerat. At Pharnaces in-
 pulsus siue loci felicitate, siue auspicijs, & religionibus
 inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus,
 siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta,
 cum more operis quotidiani, magnam illam seruorum mul-
 titudinem, quae aggerem portabat, militum esse credi-
 disse, siue etiam ueterana fiducia exercitus sui, quem
 cum legione. XXII. in acie conflixisse, & uicisse lega-
 ti eius gloriabantur, simul contemptu exercitus nostri
 quem pulsum a se Domitio duce sciebat, inuito consilio
 dimicandi, descendere praerupta ualle coepit. Cuius ali-
 quamdiu Caesar irridebat inanem ostentationem, & eo
 loco militum cohortationem, quem in locum nemo sanus
 hostis subiturus esset. Cum interim Pharnaces eodem
 gradu, quo in praedium descenderat, uallem ascendere
 aduersus arduum collem instructis copijs coepit, Caes-
 sar incredibili eius uel temeritate, uel fiducia motus,
 neque opinans, imparatusque oppressus, eodem tempore
 milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legio-
 nes opponit, aciem instruit. Cuius rei subita trepida-
 tio magnum terrorem attulit nostris, nondum ordi-
 nis instructis, falcatae regiae quadrigae permixtos mi-
 lites perturbant, quae tamen celeriter multitudine te-
 lorum opprimuntur, insequitur has acies hostium, &
 clamore sublato confligit, multum adiuuante natura
 loci, plurimum Deorum immortalium benignitate,
 qui cum omnibus casibus bellis intersunt, tum praecipit,

tibus, quibus nihil ratione potuit administrari. Magna
 atque acri praelio facto, comminus dextro cornu, quo ue
 terana legio sexta erat collocata, initiū uictoriae natū
 est ab ea parte, cum in procliui detruderentur hostes,
 multo tardius, sed tamen iisdem Dijs adiuuantibus, si
 nistro cornu, mediaque acie, tota profligatur copia Re
 gis: quae quam facile subierant iniquū locum, tam cele
 riter gradu pulsae, praenebantur loci iniquitate. Itaque
 multis militibus partim interfectis, partim suorum rui
 na oppressis, qui uelocitate effugere poterant, armis
 tamen proiectis, uallem transgressi, nihil ex loco supe
 riore inermes proficere poterat. At nostri uictoria cla
 ti subire iniquū locum, minutionesque aggredi non dubi
 tarunt. Defendentibus autem his cohortibus castra, quas
 Pharnaces praesidio reliquerat, celeriter castris hostium
 sunt potiti. Interfecta multitudine omni, aut capta suo
 rum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui nisi
 castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius pro
 fugiendi, uiuus in Caesaris potestate adductus esset. Ta
 li uictoria toties uictor Caesar incredibilem leticia af
 fectus, quod maximū bellū tanta celeritate confecerat,
 quodque subiti periculi recordatione letior, quod uicto
 ria facillimis ex difficillimis rebus acciderat, Ponto rece
 pto, praeda omni regia militibus condonata, postero die
 cum expeditis equitibus ipse profiscitur. Legionē se
 xtam decedere ad praemia, atque honores accipiendos
 in Italiam iubet. Auxilia Deiotari domum remittit,

LIBER

duas legiones cum Coelio Vintiano in Ponto reliquit.
 Ita per Gallograciam, Bithyniamq; in Asiam iter fa-
 cit, omniumq; earum prouinciarum de controuersijs
 cognoscit, & statuit iura Tetrarchas, Reges, ciuitates
 diuisiui. Mithridatem Pergamenum, quo rem felici-
 ter, celeriterq; gestam in Aegypto supra scripsimus,
 regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatū,
 nam cum Mithridates Rex Asiae totius propter nobi-
 litatem Pergamo paruulum secum asportauerat in ca-
 stra, multosq; tenuerat annos, Regem Bosphori consti-
 tuit, quod sub imperio Pharnacis fuerat, Prouinciasq;
 populi Ro. à Barbaris, atq; inimicis Regibus interpose-
 to amicissimo Rege, munuit. Eidem Tetrarchiam le-
 gibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis ad-
 iudicauit, occupatā, & possessam paucis ante
 annis à Deiotaro. Neq; tamen usquam
 diutius moratus est, quàm ne-
 cessitas urbanarum se-
 ditionum pati
 uideba-
 tur. Rebus feli-
 cissime, celerrimeq;
 confectis in Ita-
 liam celerius
 omnium opi-
 nione ue-
 nit.

A. HIRTI AVT OPII COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
AFRICANO. LIBER
QVINTVS.

AESAR ITINERIBUS
iustis confectis, nullo die inter-
misso, ad. XIII. Calendarum
Ian. in Lilybæum peruenit, sta-
timq; ostēdit sese naues uelle cō-
scendere, cū non amplius legio-
nem Tyronū haberet unā, equi-

tesq; uix sexcentos, tabernaculū secundū littus ipsum
constituit, ut propè fluctus uerberaret. Hoc eo cōsilio
fecit, ne quis moræ quiq; fore speraret, & ut omnes in
dies, horasq; parati essent. Incidit per id tēpus, ut tem-
pestates ad nauigandum idoneas non haberet. Nihilo
tamen minus in nauibus remiges, militesq; continere,
& nullā prætermittre occasionē profectiōis, cum
præsertim ab incolis eius Prouinciæ nuntiarentur ad-
uersariorū copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ
quatuor, leuis armaturæ magna uis, Scipionis legiōes
decē, elephanti centū uiginti, classesq; esse cōplures,
tamen non deterrebat, animoq; & spe confidebat.
Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ
cōplures eodē cōcurrere, & legiones Tyronū conue-
nire. In his ueterana legio quinta, equitū ad duo milia,

lia, legionibus collectis sex. Et equitū duobus millibus
 ut quæq; prima legio uenerat, in naues longas impone
 batur, equites autē in onerarias: ita maiore partē na
 uium antecedere iussit, Et insulā petere Aponianam,
 quæ abest à Lilybæo. Ibiq; cōmoratus, bona paucorū
 uendit publice, deinde Allieno prætori, qui Siciliā ob
 tinebat, de omnibus rebus præcipit, Et de reliquo ex
 exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse na
 uem conscendit ad. VI. Calend. Ian. Et reliquas naues
 statim est consecutus. ita uento certo, celeriq; nauigio
 uectus, post diem quartā cū longis paucis nauibus in
 cōspectū Africæ uenit. Namq; onerariæ reliquæ, præ
 ter paucas, uento dispersæ, atq; errabundæ diuersa lo
 ca petierunt. Clupeā classe præteruehitur. deinde Nea
 polim, complura præterea castella, Et oppida nō lon
 ge à mari relinquit. Postq; Adrumetū accessit, ubi præ
 fidiū erat aduersariorū, cui præerat. C. Considius, Et
 à Clupea secundū oram maritimā, cū equitatu Adru
 meti. C. Piso cū Mauris circiter tribus millibus appa
 ruit. Ibi paulisper Cæsar ante portū cōmoratus, dum
 reliquæ naues cōuenirent, exponit exercitū. Cuius nu
 merus in præsentia fuit peditū trium milliū, equitum
 centū quinquaginta. Castrisq; ante oppidū positis, sine
 iniuria cuiusquā cōsedit, cohibetq; omneis à præda,
 Oppidani uterim muros armatis cōplent. ante por
 tum frequentes cōsidiū ad se defendendū. quorū nu
 merus duarū legionū intus erat, Cæsar circū oppidū
 uectus

tectus, natura loci perspecta, redit in castra. Non ne-
 mo culpæ eius, imprudentiæq; assignabat, quod neq;
 certū locū gubernatoribus, præfectisq; quod peterēt
 præceperat, neq; ut more ipsius consuetudo superiori-
 bus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in
 tempore his perlectis locū certū peterent uniuersi. qd'
 minime Cæsarem fefellerat. namq; nullū portū terræ
 Africa, quo classes decurrerent, pro certo tutū ab ho-
 stium præsidio fore suspicabatur, sed fortuitu oblatam
 occasionē egressus aucupabatur. L. Plancus interim
 legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatē cū Con-
 sidio agendi, si posset aliqua ratione perducere ad sani-
 tatem. Itaq; data facultate literas conscribit. Et eas ca-
 ptiuo dat perferendas in oppidum ad Considū. Quō
 simulatq; captiuus cum peruenisset, literasq; ut erat
 mandatū, Considio porrigere cœpisset, prius, quam
 acciperet ille, unde inquit istas? Tum captiuus uenio à
 Cæsare. Tunc Considius unus est, inquit, Scipio impe-
 rator hoc tempore populi Ro. Deinde in cōspectu suo
 captiuū statim interfici iubet, literasq; nondum perle-
 ctas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipio-
 nem perferendas. Postquam una nocte, et die ad oppi-
 dum consumpta, neq; responsum ullum à Considio da-
 batur, neq; ei reliquæ copiæ succurrebant, neq; equita-
 tu abundabat, et ad oppidum oppugnandum non sa-
 tis copiarum habebat, et eas Tyronū, neq; primo ad-
 uentū cōuulnerari exercitū uolebat, et oppidi egregia

LIBER

munitione, difficilisq; ad oppugnandū erat accessus, & nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias uenire, non est uisa ratio ad oppugnandū oppidum cōmorandi, ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circūuentus à tergo ab equitatu hostiū laboraret. Itaq; castra cum mouere uellet, subito ex oppido erupit multitudo, atq; equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendū, castraq; unde Cæsar egressus, iter facere cœperat occupant, & eius agmen extremū insequi cœperunt. Quæ res cum animaduersa esset, subito legionarij consistunt, & equites, quamq; erant pauci, tamē contra tantā multitudinē audacissime concurrūt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, Maurorū equitū duo millia loco pellerent, urgerentq; in oppidū. Postquā repulsi, & coniecti erant intramunitiones, Cæsar iter constitutū ire cōtendit. Quod cum sæpius facerent, & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidū repellerentur, cohortibus paucis ex ueteranis, quas secū habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendū erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, & castellis legationes uenire, polliceri frumētū, paratosq; esse, quæ imperasset fecere. Itaq; eo die castra posuit ad oppidū Ruspina, Calend. Ian. inde mouit, & peruenit ad oppidū

pidum Leptin liberam ciuitatē, & immunem. Legati
 ex oppido ueniunt obuiam, libenter se omnia facturos
 quæ uellet, pollicētur. Itaq; Cēturionibus ad portas op-
 pidi, & custodijs impositis, ne quis miles in oppidū in-
 troiret, aut iniuriā faceret cuiquam incolæ, non longe
 ab oppido secundū littus facit castra. Eodē naues one-
 rariæ, & longæ nōnullæ casu aduenerūt. Reliquæ, ut
 est ei nuntiātū, incertæ locorū Vticam uersus petere
 uisæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neq; me-
 diterranea petere propter nauū errorē, equitatumq;
 in nauibus omnē continere, ut arbitror, ne agri uasta-
 rentur, aquā in naues iubet comportari. Remiges in-
 terim, qui aquatum è nauibus exierant subito equites
 Mauri, neq; opinantibus Cæsarianis adorti, multos ia-
 culis conuulnerauerūt, nonnullos interfecerūt. Latēt
 enim in insidijs cum equis inter conualles, & subito
 exeunt, non ut in campo cōminus depugnent. Cæsar
 interim in Sardinia nuntios cū literis, & in reliquas
 Prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, cōmeatus
 frumentū, simulatq; literas legissent, mittenda cura-
 rent; exoneratisq; partim nauibus longis, Rabirium
 Posthumū in Sicilia ad secundū comēatū accersen-
 dum mittit. Interim cū .X. nauibus longis ad reliquas
 naues onerarias cōquirendas, quæ decrassent, & simul
 mare tuendū ab hostibus iubet proficisci. Item. C. Sul-
 lū Crispum prætorem ad Cercinnā insulā uersus,
 quæ aduersarij tenebant, cū patre nauū ire iubet, quod
 h h s ibi mas

ibi magnū numerū frumenti esse audiebat. Hęc ita im-
 perabat, itaq; unicuiq; præcipiebat, ut si fieri posset,
 nec locum ullum excusatio haberet, nec moram tergite-
 uersatio, ipse interea ex perfugis, & incolis cognitis
 conditionibus Scipionis, & qui cum eo cōtra se bellū
 gerebant, miserari. Regium enim equitatū in Provin-
 cia Africa Scipio alebat. tanta hominū erat demētia,
 ut mallerent Regis esse uectigales, quā cū ciuibus in pa-
 tria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad. III. No-
 uariū Ian. castra mouet, Leptiq; sex cohortiū præsidia
 cum Saserna relicto, ipse rursus unde pridie uenerat,
 Ruspinam cum reliquis copijs conuertit: ibiq; sarcinis
 exercitus relictis, ipse cū expedita manu proficiscitur
 circū uillas frumentatū, oppidanisq; imperat, ut plas-
 tra, iumentaq; omnia sequantur. itaq; magno frumen-
 ti inuento numero, Ruspinam redit. Hoc cum idcirco
 existimo fecisse, ne maritima oppida post se uacua re-
 linqueret, præsidiaq; firmata ad classis receptacula
 muniret. Itaq; ibi relicto P. Saserna fratre eius, quem
 Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet
 comportari ligna in oppidū quamplurima. Ipse cū co-
 hortibus septem, quæ ex ueteranis legionibus in classe
 cū Sulpitio, & Vatino rem gesserant, ex oppido Ru-
 spina egressus proficiscitur ad perū, qui a' est ab op-
 pido millia passuū duo. ibiq; classem sub uesperum cū
 ea copia conscendit, omnibus in exercitu inscijs, & re-
 quirentibus imperatoris consiliū, magno metu, ac tri-
 stitia

filia sollicitabantur. parua enim cum copia, & ca Ty
 ronum, neq; omni exposita in Africa contra magnas
 copias, & insidiose nationis, equitatumq; innumera-
 bilem, se expositos uidebant, neq; quicq; solatij in præ
 sentia, neq; auxiliū in suorū consilio animaduvertebat,
 nisi in ipsius imperatoris uultu, uigore, mirabiliq; hila-
 ritate. animū enim altum, & erectum præ se gerebāt.
 Huic acquiescebant homines, & in eius scientia & cō
 silio omnia sibi proeliuia, omnes fore sperabant. Cæsar
 in nauibus una nocte consumpta, iam caelo albescente
 cum proficisci conaretur, subito nauium pars de qua
 timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cogni-
 ta, Cæsar celeriter de nauibus imperat omnes egredi,
 atq; armatos in littore reliquos adueniētes milites ex-
 pectare. Itaq; sine mora nauibus eis in portū receptis
 & aduectis militum, equitumq; copijs, rursus ad oppi-
 dum Ruffinam redit, atq; ibi castris constitutis, ipse
 cum cohortibus expeditis. XXX. frumentatū est pro-
 fectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium. illum cū
 classe, nauibus onerarijs, quæ decrassent, subsidio ire-
 elām hostibus uoluisse, ne casu imprudentes sue nau-
 ues in classem aduersariorum inciderent, neque eam-
 rem eos uoluisse scire, qui in præsidijs relictī milites
 fuissent, ne propter suorum paucitatem, & hosti-
 um multitudinem metu deficerent. Interim cum iana
 Cæsar progressus esset è castris circiter millia pas-
 suum tria per speculatores, & antecessores equites
 nuntia

nuntiatur ei copias hostium haud longe à se uisas, & Herde cum eo nuntio puluis ingens conspici coeptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatū uniuersum, cuius copiam habuit in præsentia nō magnā, & sagittarios, quorū paruus è castris secū exierat numerus, accersi, atq; ordinati signa se leniter cōsequi, ipse antecedere cum paucis armatis. Iamq; cū procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari, quorum omnino numerus fuit XXX. cohortiū cum equitibus. CCCC. & sagittarijs. Et hostes interim, quorū dux erat Labienus, & duo Pacidij aciem dirigunt mirabili longitudine non pedatum, sed equitū confertā, & inter eos leuis armatura Numidas, & sagittarios pedites interposuerāt: & ita condensauerant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrū, ac sinistrū cornu magnis equitū copijs firmauerāt. Interim Cæsar aciem dirigit simplicē, ut poterat, propter paucitatē, sagittarios ante aciē constituit, equites dextro, sinistroq; cornu opponit, & ita præcipit, ut prouiderent, ne multitudine equitatus hostiū circūuenirentur. Existimabat enim se cum pedestribus copijs acie instructa dimicaturum, cū utrinq; expectatio fieret, neq; Cæsar se remoueret, & cū suorū paucitate cōtra magnā uim hostiū artificio magis, q̄ uiribus decertandū uideret, subito aduersariorū equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collesq; complecti, & Cæsaris equi-

tatum extenuari, simulq; ad circueundū comparare se cœperāt. Cæsariani equites corū multitudinē egre sustinebant. Acies interim mediæ cum concurrere conarentur subito, ex condensis turmis Numidæ leuis armaturæ cū equitibus procurrūt, & inter legionarios pedites iacula conijciūt. Hic cum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorū equites refugiebant, pedites interim resistebant, dum equites rursus cōcursu renouato pedibus suis succurrerent. Cæsar nouo genere pugne oblato, cū animaduerteret ordines suorū in procedendo turbari (pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis vulnerabantur, equites autē hostiū, pilum militis cursu facile uitabāt) edicit per ordines ne quis miles à signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorū multitudine confusus, Cæsaris paucitatē circuire conatur, equites Iuliani pauci multitudine hostiū defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere, hostis magis, magisq; instare. Ita puncto temporis omnibus legionarijs ab hostiū equitatu circueuentis, Cæsarisq; copijs in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebātur. Labienus in equo capite nudo uersari in prima acie, simul suos cohortes, nonnunq; legionarios Cæsaris ita appellare. Quid tu inquit miles Tyro, tā feroculus es? uos quoq; iste uerbis infatuauit. in magnū me Hercule uos periculum impulit, misereor uestri. Tum miles, non sum inquit

LIBER

inquit Tyro Labiene, sed de legiōe decima ueterantis.
 Tum Labienus, non agnosco, inquit, signa Decuma-
 norum. Tum miles, iam me quis sim intelliges. Simul
 cassidem de capite deiecit, ut agnosci ab eo posset, atq;
 ita pilum uiribus contortū, dum in Labienū mittere
 contēdit, equi grauiter aduerso pectori affixit, & ait,
 Labiene Decumanū militē, qui te petit, scito esse. Om-
 nium tamen animi in terrorem coniecti, & maxime
 Tyronū. Circūspicere enim Caesarē, neq; amplius fa-
 cere, nisi hostiū iacula uitare. Caesar interim cōsilio ho-
 stium cognito, iubet aciem in longitudinē quā maxi-
 mam porrigi, & alienis cōuersis cohortibus, ut una
 post alterā ante signa tenderet. Ita coronā hostiū dex-
 tro, sinistroq; cornu Mediam diuidit, & unā partē
 ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cū
 peditatu telis coniectis in fugam uertit, neq; longius
 progressus ueritus insidias, se ad suos recipit. Idem al-
 tera pars equitū, peditumq; Caesaris fecit. His rebus ge-
 stis, & procul hostibus repulsis, conuulneratisq;, ad
 sua praesidia sese, ut erat instructus, recipere cœpit. In-
 terim. M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numi-
 dis. M. C. electis peditatusque eiusdem generis, satis
 grandi ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At co-
 hortēs suis terrore firmatis, rursusq; renouatis animis
 legionarios conuersis equitibus recipiētes, nouissimos
 adoriri, & impedire cœperūt, quo minus se in castra
 recipere. Hac re animaduersa, Caesar iubet signa cō-
 uertere

uerti, & medio campo redintegrari praeliū. cū ab ho-
stibus eodem modo pugnaretur, nec cōminus ad ma-
nus rediretur, Cæsarisq; equites, iumenta; ex nausea
recenti, siti, languore, paucitate, uulneribus, defatiga-
ta ad insequendū hostem, perseuerandūq; cursum tar-
diorē haberēt, dieiq; pars exigua iam reliqua esset, co-
hortibus, equitibus, circūdati imperat, ut uno ictu cō-
tenderent, neq; remitterent donec ultra ultimos colles
hostes repulissent, atq; eorū essent pot ti. Itaq; signo
dato, cū iam hostes languide, negligenterq; tela mitte-
rent, subito immittit cohortes, turmasq; suorū, atque
puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsas,
post collemq; deiectis, nacti locū, atq; ibi paulisper cō-
morati, ita ut erāt instructi, leniter se ad suas recipiūt
munitiones. Itemq; aduersarij male accepti, tum demū
se ad sua præsidia contulerūt. Interim ea re gesta, &
praelio dirempto, ex aduersarijs per fuga plures ex om-
ni hominū genere, & præterea intercepti hostiū com-
plures equites, peditesq; ex quibus cognitū est hostiū
consilium, eos hac mente, & conatu uenisse, ut nouo
atq; inusitato genere praelij Tyrones, legionarij; pau-
ei perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circum-
uenti opprimerentur. Et ita Labienū dixisse pro con-
sione, tantā sese multitudinē auxiliorū aduersarijs sub-
ministraturū, ut etiam cedendo in ipsa uictoria fatiga-
ti uincerentur, atq; à suis superarentur. Quippe non
illorum sibi confideret. Primum quod audierat Romæ
legio

LIBER

legiones ueteranas dissentire, neq; in Africā uelle transire. Deinde quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset, maxima autē auxilia haberet Numidarū, equitūq; leuis armaturæ. Præterea ex fuga præliōq; Pompeiano, quos secū à Brundisio transportauerat, equites Germanos, Gallosq; ibiq; postea ex hybridis libertinis, seruisq; conscripserat, armauerat, equoq; frenato uti condocuerat. Præterea regia auxilia elephantes. CXX. equitatusq; innumerabilis. deinde legiones conscriptæ ex citiusq; modi generis amplius, XII. millibus. Hac spe, atq; ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallicis, Germanisq;. DCCC. Numidarū sine frenis. VIII. millibus. Præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus. MC. peditum, ac leuis armaturæ quater tantis, sagittarijs, ac funditoribus, hippotoxotisq; cōpluribus. his copijs pridie nonarū Ian. post diem tertium, quā Africam attigit in campis planissimis, purissimisq; ab hora diei quinta usq; ad solis occasum est decertatū. in eo prælio Petreius grauius ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, uallumq; ab oppido Ruspina usq; ad mare deducere, & à castris alterū eodem, quotutius ultro, citroq; commutare, auxiliaq; sine periculo sibi succurrere possent. Tela, tormentaq; ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorū, Rhodiorumq;, Epibatarumq; armare, & in castra

castra euocare, uti si posset, eadem ratione, qua aduersarij, leuis armaturæ interiecta inter equites suos interponeretur, sagittarijque ex omnibus nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petreio coniungere. Cuius copiarum legionum octo, & equitum quatuor milium esse nuntiabantur, officinas ferrarias instruere, sagittasque & tela, uti fierent complura, curare, glandes fundere, sudas comparare, literas in Sicilia, nuntiosque mittere, ut sibi crates, materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset. Præterea ferrum plumbumque mitteretur, etiã animaduertebat frumentum se in Africa nisi importato uti non posse. Priore enim anno propter aduersariorum delectus, quod stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam. Præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in paucis oppida, & bene munita comportasse, omnemque regionem Africa exinanisse frumento, oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidys tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coegisse, commigrare, agros desertos ac uastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus priuatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat, & eo parce utebatur. Opera interrim ipse quotidie circuire, & alteras cohortes in statione

tione habere propter hostium multitudinē. Labienus
 saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in
 plaustris Adrumetū deportari. Naues interim Cæsar
 is onerariae errabundæ male uagabantur, incertæ lo
 corum, atq; castrorū suorū, quas singulas scaphæ ad
 uersariorū cōplures adortæ incenderant, atq; expug
 nauerant. Hæc renunciata Cæsari, classes circum insu
 las, portusq; disposuit, quo totius cōmeatus supporta
 ri posset. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pom
 peium filiū multis uerbis, assidueq; obiurgare nō desi
 siebat. Tuus, inquit, pater istius ætatis cū esset, et animi
 aduertisset Rempub. ab audacibus, sceleratisq; ciuibus
 oppressam, bonosq; aut interfectos, aut exilio multa
 tos, patria, ciuitateq; carcere gloria, & animi magni
 tudine elatus, priuatus, atq; adolescētulus paterni ex
 ercitus reliquis collectis, penè oppressam funditus, et
 deletā Italiā, urbemq; Romanā in libertatē uendicauit.
 Idemq; Sicilia, Africā, Numidiā, Mauritanā mi
 rabili celeritate armis recepit, quibus ex rebus sibi eā
 dignitatē, quæ est pergentis clarissima, notissimaq;
 cōciliauit, adolescentulusq; atq; eques Romanus tri
 umphauit. Atq; ille nō ita amplis rebus patris gestis,
 neq; tam excellenti maiorū dignitate parta, neq; tam
 tis clientelis, nominisq; claritate præditum. in Rempub.
 est ingressus. Tu contra & patris nobilitate, & digni
 tate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligen
 tiaq; præditus, nonne cuniteris, & proficisceris ad pa
 ternas

ternas clientelas, auxiliū tibi, reiꝫ; publicæ, atq; optimo cuiꝫ; efflagitatū? His uerbis hominis grauissimi immitatus adolescentulus, cū nauiculis cuiusꝫ; modi generis, XXX. inibi paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniā, regnūꝫ; Bogudis est ingressus, expe-ditoꝫ; exercitu numero seruatorū, liberorū duorū mil-lium, cuius partē inermem, partē armatā habuerat, ad oppidū Aſcurū accedere cœpit, in quo oppido præsi-diu fuit regiū. Pompeio adueniente, oppidani usꝫ; eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac murū appropinquaret, subito eruptione facta, prostra-tos, perterritosꝫ; Pompeianos in mare passim, nauesꝫ; compulerūt. Ita re male gesta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neꝫ; postea littus attigit, classemꝫ; ad insulas Baleares uersus cōuertit. Scipio interim cū his copijs, quas paulo ante demonstraui-mus, Vticæ grandi præsidio relicto profectus, primum Adrumeti castra ponit: deinde ibi paucos dies cōmoratus, noctis itinere factō, cum Petrei, & Labieni copijs se cōiun-git, atq; unis castris factis. III. millia passuū longe con-sidunt. Equitatus interim eorū circum Cesaris muni-tiones uagari, atq; eos, qui pabulandi, aut aquādi gra-tia extra uallum progressi essent, excipere, & ita oēs aduersarios intra munitiones continere: qua re Cesa-riani graui annonā sunt cōslictati, ideo quod nondum neꝫ; ab Sicilia, neꝫ; ab Sardinia comēatus suppor-tatus erat, neꝫ; per anni tempus in mari classes sine

ii 2 peri,

periculo uagari poterant, neq; amplius millia passuum
 sex terræ Africa, quoquo uersus tenebāt, pabuliq; ino-
 pia premebantur. Qua necessitate coacti ueterani mi-
 lites, equitesq;, qui multa terra, mariq; bella cōfecis-
 sent, & periculis, inopiaq; tali saepe essent conflictati,
 alga è littore collecta, & aqua dulci elota, & ita iu-
 mentis esurientibus data, uitā eorū producebāt. Dum
 hæc ita fierent, Rex Iuba cognitis Cæsaris difficultati-
 bus, copiarumq; paucitate, non est uisum dari spatium
 conualescendi, augendarumq; eius opum: itaq; compa-
 ratis equitum magnis, peditumq; copijs, subsidio suis
 egressus è regno ire contendit. P. Sicius interim, et Rex
 Bogud cōiunctis suis copijs, cognito Regis Iubæ egres-
 su, propius enim regnū copias suas admouere. Cirtaq;
 oppidū eius regni opulentissimū adorti, paucis diebus
 pugnando capiunt: & præterea duo oppida Getulo-
 rum: quibus cum conditionē ferrent, ut oppido excede-
 rent, idq; sibi uacuum traderent, conditionēq; repudias-
 sent. postea ab eis capti, interfectiq; sunt omnes. Inde
 progressi agros, oppidaq; uexare non desistunt. Qui-
 bus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe à Scipio-
 ne, atq; eius ducibus abesset, capit consiliū, satius esse
 sibi, suoq; regno subsidio ire, quam dum alios adiutu-
 rus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan
 utraq; re expelleretur. Itaq; rursus se recepit, atq; au-
 xilia à Scipione etiā abduxit, sibi, suisq; rebus timēs,
 elephantiq; triginta relictis suis fimbis, oppidisq; sup-
 petias

petias profectus est. Cæsar, cum de suo interim aduentu dubitatio in Prouincia esset, neq; quisquàm crederet ipsam, sed aliquē legatū cum copijs in Africam uenisse, conscriptis literis circū Prouinciā omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire. & de aduersariorū eius acerbitate, crudelitateg; cōmemorare cœperunt. Quorū lachrymis, quæ relisq; Cæsar cōmotus, cum antea constitisset in statiuis castris, æstate imita cūctis copijs, auxilijsq; coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit, literisq; celeriter in Sicilia ad Allienū, & Rabiriū Posthumū conscriptis, & per Catacopum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hycmis, uentorūq; exercitus sibi quàm celerrime transportaretur, Africam Prouinciā perire, funditusq; eueri à suis inimicis, quod nisi celeriter socijs foret subuentū, præter ipsam Africā terrā nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere, insidijsq; reliquū futurū: atq; ipse in tāta erat festinatione, & expectatione, ut postero die quàm mississet literas, nuntiumq; in Sicilia, classem, exercitum morari diceret, noctes, diesq; oculos, mentēq; ad mare dispositos, directosq; haberet. Nec mirum, animaduertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidariq; oppida, castellaq; dirui, deseriq; principesq; ciuitatū, aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi. His

LIBER

se miseris, suamq; fidē implorātibus, auxilio propter
 copiarū paucitatem esse non posse. Milites interim in
 opere exercere, castra munire, turres, castella facere,
 molesq; iacere in mare non intermittere. Scipio in te-
 rim elephantes hoc modo cōdoce facere instituit: duas
 instruxit acies, unam funditorū cōtra elephantos, quae
 quasi aduersariorū locū obtineret, & contra eorum
 frontem aduersam lapillos minutos mitteret. deinde
 in ordinē elephantos constituit. Post illos autē aciem
 suā instruxit, ut cū ab aduersarijs lapides mitti coepis-
 sent, & elephanti perterriti se ad suos conuertissent,
 rursus à sua acie lapidibus missis eos cōuerterent ad-
 uersum hostem, qd' aegre, tardeq; fiebat. Audere enim
 elephāti multorū annorū doctrina, usuq; uetusto uix
 edocti, tamē cōmuni periculo in aciem producuntur.
 Dum ad Ruffinā ab utrisq; ducibus administrantur,
 C. Vergilius Petronius, qui Thapso oppido maritimo
 praerat, cum animaduertisset naues singulas cū exer-
 citu Caesaris in certas locorū, atq; castrorū suorū uo-
 gari, occasione nactus, nauim, quā ibi habuit actuariā
 complet militibus, & sagittarijs, eidem scaphas de na-
 uibus adiungit, ac singulas naues Caesarianas cōsecta-
 ri coepit, & cū plures adortus, pulsus fugatusq; inde
 discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte inci-
 dit in nauē, in aqua erant duo Titi Hispani adolescen-
 tes tribuni legionis. V. quorū patrem Caesar in Senatū
 legerat, & cū his. T. Salienus Ceturio legionis eiusdē
 qui

qui, M. Messalam legatū obsederat Messana, & sedi-
 tiosissima oratione apud eum est usus, idemq; & pecu-
 niam, & ornamenta triumphī Caesaris retinenda, &
 custodienda curauerat, & ob has causas timebat sibi.
 Hic propter conscientiam peccatorū suorum persuasit
 adolescentibus ne repugnarent, seseq; Vergilio trade-
 rent. Itaq; deducti à Vergilio ad Scipionē, custodibus
 traditi, & post diem tertium sunt interfecti. Qui cū du-
 rerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus à Cen-
 turionibus, uti se priorem, quàm fratrem interficerent.
 Idq; ab eis facile impetrasse, atq; ita esse interfectos.
 Turmæ interim equitum, quæ pro uallo in stationibus
 esse solebant, ab utrisq; ducibus quotidie mutuis præ-
 lijs inter se pugnare non intermittūt. Nonnumq; etiā
 Germani, Gallique Labieniani cum Caesaris equitibus
 fide data inter se colloquebātur. Labienus interim cū
 parte equitatus Leptim oppidū, cui præerat Saserna
 cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrumperē cō-
 nabatur, quod à defensoribus propter egregiam muniti-
 onem oppidi, & tormentorū multitudinē facile, & se-
 ne periculo defendebatur. Quod ubi eius facere equi-
 tatus sæpius nō intermittebat, & cū forte ante portā
 turma dēsa astitisset, scorpione accuratius misso, atq;
 eorum decurione percusso, & ad decumanā defixo, re-
 liqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo factō
 postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim
 ferē quotidie non longe à suis castris passibus, CCC.

LIBER

instruere aciem, ac maiore dici parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum sepius fieret, neq; ex Caesaris castris quisquā prodiret, neq; propius eius copias accederet, despecta patientia Caesaris, exercitusq; eius, uniuersis copijs productis. elephantisq; turritis. XXX. ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitū. peditumq; multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe à Caesaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Caesar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quiq; pabulandi, aut lignandi, aut etiā muniendi gratia uallū petierant, quæq; ad eandē rem opus erant, omnes intra munitiones minuatim, modesteq;, sine tumultu aut terrore se recipere, atq; in opere cōsistere. equitibus autē quæ in statione fuerant, præcipit, ut usq; eò lucū obtinerent, in quo paulò ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quod si propius accederetur, q̄ honestissime se intra munitiones reciperēt. Alij quoq; equitatu edicit, uti quisq; suo loco paratus, armatusq; præsto esset. at hæc non ipse per se coram, cum de uallo perspiceretur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætório sedens, perspекtatores, & nuntios imperabat, quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim, quanq̄ magnis essent copijs aduersarij freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisq;, & cōcessam uitam, & ignota peccata. Quibus rebus nunquā tāta suppeteret ex ipsorū inertia, consciētiq; animi,

uictor

uictoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præ-
 rea ipsius nomē, auctoritasq; magna ex parte, eorum
 exercitus minuebat audaciā. Tum egregie munitiōes
 castrorū, & ualli, fossarumq; altitudo, & extra uallū
 stili cæci mirabilē in modū consiti, uel sine defensori-
 bus aditū aduersarijs prohibebāt. Scorpionū, catapultarum,
 cæterorumq; telorū, quæ ad defendendū solēt
 parari, magnā copiam habebat. Atq; hæc propter ex-
 ercitus sui presentis paucitatē, & Tyrocinū præpa-
 uerat, non hostiū ui, & metu cōmotus, sapientem se,
 timidumq; hostiū opinionī præbebat. Neq; idcirco co-
 pias, quanquam erant paucæ, Tyronumq; non edu-
 bat in aciem, quod uictoria suorū diffideret, sed refer-
 re arbitrabatur, cuiusmodi uictoria esset futura. Tur-
 pe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisq; exer-
 citibus deuictis, tot tam claris uictorijs partis, ab reli-
 quis copijs aduersariorū suorum ex fuga collectis, se-
 cruentā adeptū existimari uictoriā: itaq; constituerat
 gloriā, exultationemq; eorū pati, donec sibi ueterana-
 rum legionū pars aliqua in secundo cōmeatu occur-
 risset. Scipio interim paulisper (ut ante dixi) in eo lo-
 co commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem uideret-
 tur, paulatim reducit suas copias in castra, & cōcio-
 ne aduocata, de terrore suo, desperationeq; exercitus
 Cæsaris uerba facit, & cohortatus suos uictoriā pro-
 priam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet mi-
 lites rursus ad ppus redire: & per causam munitionū

LIBER

tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim quod ipsi, maioresque eorum beneficio. C. Marii usi fuissent, Cæsaremque eius affinem esse audiebant, in eius castra perferre cateruatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, literis ad suos ciues datis, cohortatus, ut manu facta se, suosque defenderent. & ne suis inimicis, aduersariisque dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam sunt, legati ad Acillam ciuitate libera, etiam undique ad Cæsarem ueniunt, sequaque paratos quaecumque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur, tantum orare & petere ab eo, ut sibi presidium daret, quo tutius id, & sine periculo facere possent, se & frumentum, & quaecumque res eis suppeteret, communis salutis gratia ministraturos. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, presidioque dato, C. Messium adilitia functum potestate. Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis Considius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus, & equitibus. D. CC. præerat, celeriter ibi parte presidij relicta, cum octo cohortibus Acillam ire contendit. Messius celeriter itinere confecto prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim cum ad urbem cum copiis accessisset, & animaduertisset presidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum rursus Adrumetum se recipit. Deinde paucis post diebus
eque

equeſtribus copijs, à Labieno adductis, rursus Acillitanos caſtris poſitis obſidere cœpit. Per id tempus. C. Salluſtius Criſpus, quē paucis ante diebus miſſum à Cæſare cū claſſe demōſtrauimus, Cercinnā puenit, cuius aduentū C. Decius quœſtorius uir, qui ibi cū grandi ſamilie ſuæ præſidio præerat cōmeatui, paruulū nauigiū naſtus cōſcendit, ac ſe fugæ cōmendat. Salluſtius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumētū inuēto, naues onerarias, quarū ibi ſatis magna copia fuit, cōplet, atq; in caſtra ad Cæſarē mittit. Allienus interim procōſul è Lilybæo in naues onerarias imponit legiones. XII. & XIII. & equites Gallos. D. CCC. funditorū, ſagittariorūq; mille, ac ſecundū cōmeatū in Africā mittit ad Cæſarē, quæ naues uentū ſecundū naſtæ, quarto die in porū ad Ruſſinā ubi Cæſar caſtra habuerat, incolumes peruenerūt. Ita Cæſar duplici læticia, ac uoluptate uno tēpore auctus, frumētō, auxilijsq; tandē ſuis exhilaratis animo, atq; leuata ſolicitudine deponit legiōes: equitesq; ex nauibus egreſſos, iubet ex læguore, nauſeāq; reficere. dimiſſos in caſtella, munitiōesq; diſponit. Quibus rebus Scipio, quiq; cū eo eſſent comites mirari, et requirere. C. Cæſarē, q̄ ultro cōſueſſet bellū inferre, ac laceſſere prælio, ſubito cōmutatū nō ſine magno cōſilio ſuſpicabantur. Itaq; ex eius patiētia in magnū timorē cōiecti, ex Geculis duos, quos arbitrābātur ſuis rebus amiſſimos magnis præmijs, pollicitationibusq; ppoſitis, p perſu

gis ſpe

LIBER

gis speculandi gratia in Caesaris castra mittunt, qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo uerba proloqui. Potestate facta, saepenumero inquit, Imperator, cōplures Getuli, qui sumus clientes. C. Marij, & propemodū omnes ciues Romani, qui sunt in legiōe quarta, & sexta ad te uolumus, in tuaq; praesidia confugere, sed custodijs equitū Numidarū quo id sine periculo minus faceremus, impediēbamur. Nunc data facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissime uenimus, ut prospiceremus, num quae fossae, aut insidiae elephantis ante castra, portasq; ualli factae essent, simulq; consilia uestra contra easdē bestias, cōparationemq; pugnae cognosceremus, atq; ei renuntiarem. Qui collaudati à Casare, stipendioq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur: quorū orationem celeriter ueritas cōprobauit. Namq; postero die ex legionibus ijs, quas Getuli nominauerūt milites legionarij complures à Scipione in castra Caesaris perferunt. Dum haec ad Ruspinam gerūtur. M. Cato, qui Utica praerat, delectus quotidie libertinorū, afrorū, seruorū deniq;, & cuiusq; modi generis hominū, qui modo per atate arma ferre poterant, habere, atq; sub manū Scipionis in castra submittere non intermit. Legati interim ex oppido Tisdre, in quo tritici modia millia, CCC. cōportata fuerant, à negociatoribus Italicis, aratoribusq; ad Casarem uenere, quantaq; copia frumenti apud se sit docent, simulq; orant, ut sibi praesidia

fidium mittat, quo facilius frumentum, & copiae suae conseruetur. Quibus Caesar in praesentia gratias agit, praesidiumque breui tempore se missurum dixit, cohortatusque ad suos ciues iubet proficisci. P. Silius interim cum copijs Numidiae fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerendi gratia, & frumentum, & res ceteras, quae ad bellum usui solent esse, comportauerat, ut expugnando est potitus. Caesar postquam legionibus ueteranis duabus, equitatu, leuique armatura, copias suas ex secundo comatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lilybaeum ad reliquum exercitum transportandum proficisci. Ipse. VI. Calend. Febr. circiter uigilia prima imperat speculatores, apparitoresque omnes, ut sibi presto essent. itaque omnibus inscijs, neque suspicantibus. uigilia. III. iubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam uersus, in quo ipse praesidium habuit, & quod primum ad amicitiam eius accessit, inde paruulam procliuatam digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones educit. Hic campus mirabili planicie patet millia passuum XV. quem iugum ingens a mari ortum, neque ita praelatum, uelut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulae turres, speculaque singulae perueteres erant collocatae: quarum apud ultimam praesidium, & statio fuit Scipionis. Postquam Caesar ad iugum, de quo docui, ascendit, atque in unumquemque collem turres, castellaque facere coepit, atque ea minus semihora

LIBER

hora efficit. Et postq̄ nō ita longe ab ultimo colle, tur-
 riq̄; fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorū, in qua
 docui esse præsidium, stationēq̄; Numidarū Cæsar pau-
 lisper cōmoratus, perspectaq̄; natura loci, equitatu in
 statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiū-
 q̄; medio iugo ab eo loco, ad quē peruenerat, usq̄; ad
 eum unde egressus erat, iubet dirigi, ac muniri. Quod
 postq̄ Scipio, Labienusq̄; animaduertunt, equitatu
 omni ex castris educto, acieq̄; equestri instructa, à suis
 munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pe-
 destrem copiā in secunda acie minus passus. CCCC. à
 castris suis constituūt. Cæsar in opere milites adhorta-
 ri, neq̄; aduersariorū copijs moueri. Iam cum non am-
 plius passuū mille quingētis inter hostiū aciem, suasq̄;
 munitiones esse animaduertisset, intellexissetq̄; ad im-
 pediendos milites suos, & ab opere depellendos hostē
 propius accedere, necesseq̄; haberet legiones à muni-
 tionibus deducere, imperat turmæ Hispanorum, ut ad
 proximū collem properare accurrerent, præsidiumque
 inde deturbarent, locumq̄; caperent. eodemque iubet
 leuis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi ce-
 leriter Numidas adorti, partim uiuos capiunt, nonnul-
 los equites fugientes conuulnerauerunt, locoque sunt
 potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quo cele-
 rius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui
 prope totū dextrū cornu auertit, atq̄; suis fugientibus
 suppetias ire contēdit. Quod ubi Cæsar conspexit, La-
 bienu

bienum ab suis copijs longius abscessisse. equitatus sui
 alam sinistra ad interc'udendos hostes immisit. Erat
 in eo cāpo, ubi ea res gerebatur uilla permagna, qua
 tuor turribus extracta, quæ Labieni prospectū impe-
 diebat, ne posset animaduertere ab equitatu Caesaris, se
 intercludi. Itaq; nō prius uidit turmas Iulianas, quā
 suos cædi à tergo sentit. Ex qua re subito in terrorem
 conuerso equitatu Numidarū, recta in castra fugere
 contendit Galli, Germaniq; qui resisterant, ex superis
 ore loco, & post tergū circūuenti, fortiterq; resistētes
 conciduntur uniuersi. Quod ubi legiones Scipionis,
 quæ pro castris erāt instructæ animaduertērūt, metu,
 ac terrore obæcata omnibus portis in sua castra fu-
 gere cœperūt. Postq; Scipione, cuiusq; copijs campo, col-
 libusq; exturbatis. atq; in castra cōpulsis, cū receptui
 Caesar cani iussisset, equitatūque omnē intra suas mu-
 nitiones recepisset, campo purgato animaduertit mi-
 rifica corpora Gallorū, Germanorumq;, qui partim
 eius auctoritatē erant ex Gallia secuti, partim pracio
 pollicitationibusque adducti, ad eum se contulerāt nō
 nulli qui ex Curionis prælio capti, conseruatisque pa-
 rem gratiā in fide partienda præstare uoluerāt. Horū
 corpora mirifica specie, amplitudineq; cæsa toto cam-
 po, ac prostrata diuerse iacebant. His rebus gestis po-
 stero die Caesar ex omnibus præsidijs cohortes deducit,
 atq; omnes suas copias in campo instruxit. Scipio
 suis male acceptis, occisis, uulneratisque intra suas
 conti

continere se munitiones coepit. Caesar instructa acie se-
 cundū infimas iugi radices propius munitiones leniter
 accessit. iamq; minus mille passuū ab oppido Uzita,
 quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae. cū Sci-
 pio ueritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reli-
 quisq; rebus subleuari eius exercitus consueuerat, edū-
 ctis omnibus copijs quadruplici acie instructa, ex insti-
 tuto suo, prima equestri turmatim directa, elephātisq;
 turrītis interpositis, armatisq; suppetias ire contēdit.
 Quod ubi Caesar animaduertit, arbitratus Scipionem
 ad dimicandū paratū, ad se certo animo uenire, in eo
 loco, quē paulō ante cōmemorauī ante oppidū consti-
 tit, suamq; aciem mediā eo oppido texit. Dextrū sini-
 strumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu pā-
 tenti aduersariorū constituit. Cum iam propē solis oc-
 casum Caesar expectauisset, neq; ex eo loco, quo consti-
 terat, Scipionē progredi propius se animaduertisset,
 locoque se magis defendere, si res coēgisset, quā in
 campo comminus consiliere audere, non est uisa ratio
 propius accedendi eo die ad oppidū, quoniā ibi praesi-
 dium grande Numidarū esse cognouerat, Hosteisque
 mediā aciem suam oppido texisse, sibi que difficile fa-
 ctu esse intellexit, simul & oppidū uno tempore oppu-
 gnare, & in acie in cornu dextrum & sinistrum, ex
 iniquiore loco pugnare, praesertim cū milites à mane
 diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaq; redu-
 ctis suis copijs in castra, postero die propius eorum
 aciem

aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Corn
fidius, qui Acillam, & octo cohortes stipendiarias Nu
midis, Getulisq; obsidebat, ubi. C. Messius, cohortibus
præerat, diu, multūque expertus, magnisq; operibus
sepe admotis, & ijs ab oppidanis incēsis, cum profice
ret nihil, subito nuntio de equestri prælio allato cōmo
tus, frumento, cuius in castris copiam habuerat incen
so, uino, oleo, ceterisq; rebus, quæ ad uictum parari so
lent, corruptis. Acillam, quā obsidebat, deseruit, atq;
itinere per regnū Iubæ factō, copias cum Scipione par
titus, Adrumetū se recipit. Interea ex secūdo cōmeatu
quem à Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fue
rat Q. Commius, & L. Ticide eques Romanus, ab re
siduali classe, cum errauisset, delataque essent uento ad
Thapsum, à Vergilio scaphis, nauiculisq; actuarijs ex
cepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera nauis
triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad
Egimurum delata, à classe Vari. & M. Octauij est ca
pta, in qua milites ueterani cū uno Centurione, & nō
nulli tyrones fuerūt, quos Varus asseruatos sine cōtu
melia deducendos curauit ad Scipionē. qui, postquam
ad eum peruenerūt, & ante suggestū eius constitērūt,
non uestra inquit sponte uos, certo scio, sed illius scele
rati uestri imperatoris impulsu, & imperio coactos
eius, & optimū quenq; nefariæ cōsectari, quos quo
niā fortuna in nostrā detulit potestātē, si id qd' facere
debetis, Rempub. cū optimo quoq; defenditis, certū est

L I B E R

uobis uitā, & pecuniā donare: quod propter quid sentias
 tis proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum exi-
 stimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias si-
 bi actū iri, potestātē ijs dicendi fecit. Ex ijs Centurio
 legionis. XIIII. Pro tuo, inquit, summo beneficio Sci-
 pio tibi gratias ago, Non enim imperatorē te appello,
 quod mihi uitā incolumitatemque, belli iure capto, pollice-
 ris, & forsā isto uterer beneficio, si no ei summū sce-
 lus adiungeretur. Ego ne contra Cēsare imperatorem
 meū, apud quē ordinē duxi, eiusque exercitū, pro cuius
 dignitate, uictoriaque; amplius. XXXVI. annis depu-
 gnauī, aduersus, armatusque; consistam? Neque; ego istud
 facturus sum, & te magnopere, ut de negotio desistas
 adhortor. Contra cuius enim copias contendas, si mi-
 nus ante expertus es, licet nunc cognosceas: elige ex tu-
 is cohortē unā, quā putas esse firmissimā, & cōstitue
 contra me: ego autē ex meis cōmilitonibus, quos nūc
 in tua tenes potestate non amplius. X. sumā, tunc ex
 uirtute nostra intelliges, quid ex tuis copijs sperare de-
 beas. Postquam hęc Centurio presentī animo aduersus opi-
 nionē eius est locutus, ira percitus Scipio, atque; animi
 dolore incēsus, annuit Centurionibus, quid fieri uellet
 atque; ante pedes Centurionē interfecit: reliquosque; uete-
 ranos à tyronibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos
 nefario scelere cōtaminatos, & cæde ciuū saginatos.
 Sic extra uallū deducti sunt, & cruciabiliter interfe-
 cti. Tyrones autē iubet inter legiōes dispartiri, & Cō-
 mius

mū cū Ticiā in cōspectū suū prohibet adduci. Quā
 ex re Cēsār cōmotus, eos, quos in stationibus cū lōgis
 nauibus apud Tapsū custodiā causa esse iusserat, ut
 suis onerarijs, longisq; nauibus praesidio essent, ob ne-
 gligentia ignominiae causa dimittendos ab exercitu,
 grauis mūq; in eos edictū proponendū curauit. Per id
 tempus fere Cēsaris exercitui res accidit incredibilis
 auditu: nanq; Vergiliarū signo confecto, circiter uigi-
 lia secunda noctis, nimbus cū saxorū grandine subito
 est exortus ingens. Ad hoc autē incōmodū accesserat,
 quod Cēsār nō more superiorū imperatorū, in hyber-
 nis exercitū cōtinebat, sed in tertio, quartoq; die pro-
 eedendo, propiusq; hostem accedendo, castra commu-
 niebat, opereq; faciēdo milites se circūspiciēdi non
 habebant facultatē. Præterea ita ex Sicilia exercitum
 transportauerat, ut præter ipsum militem, & arma,
 neq; fas, neq; mancipiū, neq; ullā rem, quæ usu militi
 esse consueuit, in naues imponi pateretur. In Africā
 autē uon modo sibi quidquā nō acquisierant, aut pa-
 rauerant, sed etiā propter annonæ caritatē, ante para-
 ta consumpsērāt. Quibus rebus attenuati, oppido perq;
 pauci sub pellibus ac quiescebāt. Reliqui ex uestimentis
 tentoriolis factis, atq; arundinibus, corijsq; contactis
 permanebant. Itaq; subito imbri, grandineq; consecu-
 ta, grauati pondere, tenebris, aquaq; omnes subruiti.
 disiectiq; nocte intēpesta ignibus extinctis, rebusq; ad-
 uictum pertinentibus omnibus corruptis, per castra

LIBER

passim uagabantur, scutisq; capita contegebāt. Eadē
 nocte, V. legionis pilorū cacumina sua sponte arserūt.
 Rex interim iuba de equestri praelio Scipionis certior
 factus, euocatusq; ab eodē literis, præfecto Sabura cū
 parte exercitus contra Sitium relicto, ut secū ipse ali-
 quid authoritatis haberet, exercitus Scipionis à terro-
 re Cæsaris cum tribus legionibus, equitibusq; frenatis
 DCCC. Numidis sine frenis, peditibusq; eius armatu-
 ra grandi numero, elephantisq; .XXX. egressus è re-
 gno ad Scipionē est profectus. Postq̄ ad eum peruenit
 castris regijs seorsum positis, cum eis copijs, quas com-
 memorauī, haud ita longe à Scipione confedit. Erat
 in castris Scipionis superiori tempore magnus terror
 & expectatione copiarū regiarū, exercitus eius ma-
 gis suspensione animi ante aduentū Iubæ cōmoueba-
 tur. Postq̄ uero castra castris contulit, & spectis eius co-
 pijs, omnē terrore deponit. Ita quam antea absens ha-
 buerat authoritatē, eā omnē præsens dimiserat. Quo
 facto, cuius facile fuit illatū Scipioni additū animū, fi-
 duciamq; Regis aduentu. Nam postero die uniuersas
 suas, Regisq; copias cū elephantis. LX. productas in
 aciem, quā speciosissime potuit, insubuxit, ac paulò
 longius progressus à suis munitionibus, haud ita dia-
 cōmoratus, se recepit in castra. Cæsar postquā anim-
 aduertit Scipioni auxilia ferē, que expectasset omnia,
 conuenisse, neq; moram pugnandi ullam fore, per iu-
 gum summū cum copijs progredi cœpit, & brachia
 protē

protinus ducere, & castella munire, propiusq; Scipio
nem capiendo loca excelsa occupare contēdit. Aduer
sarij magnitudine copiarū confisi proximū collem oc
cupauerunt, atq; ita longius sibi progrediendi eripue
runt facultatē. Eiusdem collis occupandi gratia Labie
nus consiliū cœperat, & quo propiore loco fuerat, eo
celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna latitu
dine, altitudine prærupta, crebris locis spelūca in mo
dum subruptis, quæ erant transeunda Cæsari, ante, q̄
ad eū collem, quē capere uolebat, pueniretur, ultraq;
eā conuallē oliuetū uetus crebris arboribus cōdēsū.
Hic cū Labienus animaduertisset Cæsarē, si uellet eū
locū occupare, prius necesse conuallē, oliuetūq; trans
gredi, eorū locorū peritus, in insidijs cū parte equita
tus, leuiq; armatura cōsedit, & præterea post montē
collemq; equites in occulto collocauerat, ut, cū ipse ex
improviso legionarios adortus esset, ex colle se equita
tus ostenderet, ut re duplici perturbatus Cæsar, eiusq;
exercitus, neq; retro regrediundi, neq; ultra proceden
di ablata facultate, circūuentus concideretur. Cæsar
equitatu ante præmisso, inscius insidiarū, cū ad eum lo
cū uenisset, abusi, siue obliiti præceptorū Labieni, siue
ueriti, ne in fossa ab equitibus opprimerētur, rari, ac
singuli de rupe prodire, & summa petere collis: quos
Cæsaris equites consecuti partim interfecerūt, partim
uiuis sunt potiti. deinde protinus collem petere cōtem
derunt, atq; cum decusso Labieni præsidio celeriter oc
cupa

L I B E R

eupauerūt. Labienus cū parte equitū uix fuga sibi pe-
perit salutē. Hac re per equites gesta Cæsar legionibus
opera distribuit, atq; in eo colle, quo erat potitus, ca-
stra muniuit. Deinde ab suis maximis castris per me-
diū campū è regione oppidi Vzite, quod inter sua ca-
stra, & Scipionis in planicie positū erat, tenebaturq;
à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere,
ut ad angulū dextrū, sinistrūq; eius oppidi cōuenirēt.
Is hac ratione opus instruebat ut cū propius oppidiū
copias admouisset, oppugnareq; cœpisset, recta latera
suis munitioibus haberet, ne ab equitatus multitudi-
ne circūuentus, ab oppugnatione deterreretur. Præte-
rea quo facilius colloquia fieri possent, & siqui persu-
gere uellent (id quod antea sepe accidebat magno cū
eorū periculo) tum facile, & sine periculo fieret. Vo-
luit etiā experiri, cū propius hostē accessisset, haberet
ne in animo dimicare, accedebat etiā ad reliquas cau-
sas, qđ is locus depressus erat, puteiq; ibi nōnulli fieri
poterāt. aquatiōe enim lōga & angusta utebatur. Dum
hæc opera, quæ ante dixi fiebant à legionibus, interim
pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat, equites
barbari, leuisq; armaturæ, prelijs munitis cōminus di-
micabāt. Cæsar ab eo opere, cū iam sub uesterū copias
in castra reduceret, magno incurso cū omni equitatu,
leuiq; armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionari-
os impetū fecerūt. Equites Cæsariani ex ui uniuersæ,
subitaq; hostiū multitudinis pulsī, parumper cesserūt,
quæ

que res aliter aduersarijs cecidit. namq; Caesar ex medio itinere copijs reductis equitibus suis auxiliū tulit. equites autē aduentu legionū animo addito, cōuersis equis in Numidas cupide insequentes, dispersosq; impetū fecerūt, atq; eos cōuulneratos usq; in castra regia repulerūt, multosq; ex his interfecerūt. qd' ni in noctem præliū esset cōiectū, puluisq; uento flatus omnium prospectibus offecisset. Iuba cū Labieno capti in potestate Caesaris uenissent, equitatusq; cū leui armatura funditus ad internitionē deletus esset. interim incredibiliter ex legionibus quarta, & sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Caesaris, partim in quā quisq; poterat regionē peruenire. Itemq; equites cum riani diffisi Scipioni, eiusq; copijs, cōplures se eodem conferebāt. Dum hæc circū Vxitam ab utrisq; ducibus administrantur, legiones duæ. VIII. & X. ex Sicilia nauibus onerarijs profectæ, cum iam non longe à portu Ruspinae abessent, cōspicatæ naues cesarianas, quæ in statione apud Tapsum stabant, ueriti ne in aduersariorū, ut insidiandi gratia ibi commorantiū classem inciderent, imprudentes uela in altū dederunt, ac diu multumq; iactati, tandem multis post diebus siti, inopiaq; confecti, ad Casarē peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiæ militaris, ac rapinarū certorū hominū, paruulum modo cauisulā nactus Caesar, quod Auicnus Tri. mil. X. legionis nauem commeatu familia sua, atque iumentis

LIBER

occupauisset, neq; militem unum ab Sicilia sustulisset: postero die de suggestu conuocatis omniũ legionũ Tribunis, Centurionibusq;, Maxime uellem, inquit, homines suæ petulantia, nimiaq; libertatis aliquando finem fecissent, meq; lenitatis, modestia, patientiaq; rationem habuissent. Sed quoniã ipsi sibi neq; modũ, neq; terminũ constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant, ego metipse documẽtũ more militari cõstituã. C. Auicne, quod in Italia milites populi Ro. contra Rempub. instigasti, rapinasq; per municipia fecisti, quodq; mihi Reiq; pub. inutilis fuisti, & pro militibus tuã familiam iumentaq; in naues imposuisti, tuãq; opera, militibusque tempore necessario Respub. caret, ob eas res ignominia causa ab exercitu meo te remoueo, hodieque ex Africa abesse, & quantũ potes, proficisci, iubeo. Itẽq; te A. Fonteï, quod Tribunus militũ seditiosus, malusque ciuis fuisti, te ab exercitu dimitto. T. Alliene. M. Tyro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu beneficio, non uirtute consecuti, ita uos gesseritis, ut neq; bello fortes, neq; pace boni, aut utiles fueritis, & magis in seditione, concitandisq; militibus aduersariorũ nostrorũ imperatoris, quã pudoris, modestiaq; fueritis studiosiores, indignos uos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosq; facio, & quantum potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaq; tradidit eos Centurionibus, & ad singulos non amplius singulis additis seruis, in nauï imponendos separatim curauit.

Getuli interim perfugæ, quos cum literis mandatisque
 à Cesare missos supra docuimus, ad suos ciues perue
 niunt, quorū auctoritate facile adducti, Cesarisq; no
 mine persuasi, à Rege Iuba desciunt, celeriterq; cum
 eti arma capiunt, cōtraq; Regem facere non dubitāt.
 Quibus rebus cognitis, Iuba distentus triplici bello, ne
 cēssitate coactus, de suis copijs, quas cōtra Cesarē ad
 duxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ
 essent presidio contra Getulos. Cesar brachijs perse
 ctis, promotisq; eo usq; ut telum ex oppido abijci non
 posset, castra munit, balistis, scorpionibusque crebris
 ante frontem castrorū, contraq; oppidū collocatis, de
 sensores muri deterrere nō intermittit, eoq; quinque le
 giones ex superioribus castris deducit. Qua facultate
 oblata, illustriores, notissimiq; cōspectū amicorū, pro
 pinquorūque efflagitabant, atq; inter se colloqueban
 tur. quæ res, quid utilitatis haberet, Cesarē non falle
 bat. Namq; Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitū
 que præfecti, quorū patres, cū Mario ante meruerāt,
 eiusq; beneficio agris, finibusq; donati post Syllæ victo
 riā, sub Hyempsalis regis erant potestate dati, occasio
 ne capta, nocte iam luminibus accensis, cū equis, calo
 nibusq; suis circiter mille perfugiūt in Cesaris castra.
 quæ erant in cāpo proxime Uzitæ locata. Quod postq̃
 Scipio, quiq; cū eo erant, cognouerūt, cum cōmoti ex
 tali incōmodo essent, serē per id tempus M. Aquinium
 eum C. Sarserna colloquentē uiderunt. Scipio mittit ad

LIBER

Aquiniū, nil attinere, cum cū aduersarijs colloqui. Cū
 nibilo minus eius sermonē nuntius ad se referret, dice
 retq; ut reliqua, quæ uellet, perageret. uiator postea
 ab Iuba ad eum est missus, qui diceret audiente Saser
 na, uetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus, dis
 cecit, & dicto audiens fuit Regi. Vsu uenisse hoc ciui
 Romano miror, & ei, qui à populo Ro. honores acce
 pissent, incolumi patria fortunisq; omnibus, Iuba bar
 baro potius obedientē fuisse, q̄ aut Scipionis obtempe
 rasse nuntio, aut cæsis eiusdē partis ciuibus incolumē
 reuerti malle. Atq; etiā superbius Iuba factū nō in M.
 Aquiniū hominē nouū, paruumq; Senatorē, sed in Sci
 pionē hominē illa familia dignitate, honoribusq; præ
 stantē. Nam, cum Scipio Sagulo purpurea ante Aegis
 aduentū, uti solitus esset, dicitur Iuba cū eo egisse nō
 oportere illū eodē uti uestitu, atq; ipse uteretur. Itaq;
 factū est, ut Scipio ad albū sese uestitū transferret, &
 Iuba homini superbissimo, inertissimoq; obtemperaret.
 Postero die uniuersas omniū copias de castris omni
 bus deducūt, & superciliū quoddam excelsum nacti nō
 longe à Caesaris castris aciem constituunt, atq; ibi cōsi
 stunt. Caesar itē producit copias, celeriterq; his instru
 ctis, ante suas munitiones, quæ erāt in campo, consti
 tuit, sine dubio existimās ultero aduersarios, cum tam
 magnis copijs, auxilijsq; Regis essent preediti, promp
 tiusq; profiluisse, ante se cōcursuros, propiusq; se ac
 cessuros, equo circūuectas, legionesq; cohortatus, si
 gno

gno dato, accessum hostiū aucupabatur. Ipse enim à
 suis munitionibus longius non sine ratione nō proce-
 debat, quod in oppido Vzita, quod Scipio tenebat, ho-
 stium erat cohortes armatæ. Eidem autē oppido ad de-
 xtrum latus eius cornu erat oppositū, uerebaturq; ne
 si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, abla-
 tere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoq; eum
 causa tardauit, qd̄ erat locus quidā perimpeditus ante
 aciem Scipionis, quæ suis impedimento ad ultro occur-
 rendū fore existimabat. Non arbitror esse prætermi-
 tendū, quemadmodū exercitus utriusq; fuerūt in acie
 instructi. Scipio hoc modo aciem direxit, collocabat in
 fronte suas, & lubæ legiones, postea autē Numidas in
 subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinē di-
 rectos, ut procul simplex esse acies à legionarijs mili-
 tibus uideretur. In cornibus autē duplex esse existima-
 batur, elephantos dextro sinistroq; cornu collocaue-
 rat, equalibus inter eos interuallis interiectis. Post autē
 elephantos armaturas leues, Numidasq; substituerat
 auxiliares, equitatū frenatū uniuersum in suo dextro
 cornu disposuerat: sinistrū enim cornu oppido Vzita
 claudebatur: neq; erat spatiū equitatus explicādi: pro-
 pterea Numidas, leuisq; armaturæ infinitā multitudi-
 nem ad dextrā partē suæ aciei opposuerat, ferè inter-
 iecto nō minus mille passuū spatio, & ad collis radi-
 ces magis appulerat, longiusq; ab aduersariorū, su-
 isq; copijs promouebat. Id hoc consilio, ut cum acies
duæ

LIBER

Aue inter se concurrissent initio certaminis, paulò lon-
 gius eius equitatus circūuectus ex improviso claude-
 ret multitudine sua exercitū Cæsaris, atq; perturbatū
 iaculis cōfigeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die præ-
 liandi. Cæsaris autē acies hoc modo fuit collocata, ut
 ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrū perueniā.
 habuit legionē nonā, septimā in sinistro cornu, trigesi-
 mam, uigesimā nonā, tertiamdecimā, quartamdecimā
 uigesimā octauā, uigesimā sextā in media acie. ipsum
 autē dextrū cornu secundā aciem ferē in earum legio-
 num parte cohortiū collocauerat. præterea ex tyrorū
 paucas adiecerat. Tertiam autē aciem in sinistrū suū
 cornu cōtulerat, & usq; ad aciei suæ mediam legionē
 porrexerat, & ita collocauerat, uti sinistrū suū cornu
 triplex. ad eo consilio fecerat, quod suum dextrū latus
 munitionibus adiuuabatur. Sinistrū autem, equitatus
 hostium multitudini resistere posset: eodemq; suū om-
 nem contulerat equitatum: & quod ei parum confide-
 bat, præsidio his equitibus legionem quintam præmi-
 serat, leuemq; armaturā inter equites interposuerat.
 Sagittarios uariæ passimq; locis certis. maximeque in
 cornibus collocauerat. Sic utrorumq; exercitus instru-
 cti, non plus passuum trecentorū interiecto spatio, qd̄
 forte ad id tempus acciderat nunquam, quin dimicare-
 tur, à mane usq; ad horam decimam diei persisterunt.
 Iamq; Cæsar, dum exercitum reducere intra munitio-
 nes suas cœpisset, subito inuersus equitatus ulterior

Numidarū, Getulorumq; sine frenis ad dexterā partem se mouere, propiusq; Caesaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. Frenati autē Labieni equites in loco permanere, legionesq; distingere, cū subito pars equitatus Caesaris cum leui armatura contra Getulos iniussu ac temere longius progressi, paludemq; transgressi, multitudinē hostium sustinere pauci non potuerunt, leuiq; armatura deserti, ac pulsi, conuulneratiq; uno equite amisso multis equis saucijs, leuis armaturæ uigintisex occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio factō Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod propriū gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit. Namq; postero die Cæsar, cū parte equitatus sui Leptim frumenti gratia misit. In itinere prædatores equites Numidas, Getulosq; ex improviso adorti circiter centum partim occiderūt, partim uiuorū potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiōes in campum deducere, atq; opus facere, uallumque, & fossam per medium campum ducere, aduersariorūq; excursionibus iter efficere nō intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & in iugo, ne à Cæsare excluderetur, adproperare. Ita duces utriq; & in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus prælijs inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hyemis gratia subduxerat, cognito legionis septimæ, & octauæ ex Sicilia aduētū, celeriter deducit; ibiq; Getulis remigibus, epibatisq;

LIBER

complet: insidiandiq; gratia progressus, Adrumetum cum quinquagintaquinq; nauibus peruenit. Cuius aduentus inscius Cæsar L. Cispium cum classe. XXVII. nauium ad Thapsum uersus in statione presidij gratia cõmeatus sui, mittit. Itemq; Q. Aquilam cū tredecim nauibus longis Adrumetū eadem de causa præmittit. Cispium quo erat missus, celeriter peruenit. Aquila tempestate iactatus, promontorium superare non potuit. Atq; angulū quendā tutū à tēpestate nactus, cū classe se longius à prospectu remouit. Reliqua classis in salo ad Leptim egressis remigibus, passimq; in littore uagantibus, partim in oppido uictus sui mercandi gratia progressis, uacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perisugis cognitis, occasione nactus, uigilia secunda Adrumeto ex cothone egressus, primo mane Leptim uniuersa classe uectus, naues onerarias quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & pentiremes duas, uacuas à defensoribus nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuntios in castris, cū opera circuitet, certior factus, quæ aberant à portu millia passuum. VI. equo amisso, ommissis omnibus rebus celeriter peruenit Leptim, ibiq; moratus, omnes ut se naues consequerentur, primū ipse nauigiolum paruum conscendit, in cursu Aquilam multitudine nauigiorū perterritū, atq; trepidantem nactus, hostium classem sequi coepit. Interim Varus celeritate Cæsaris, audaciq; motus, cum uniuersa classe conuersis nauibus,

Adru

Adrumetum uersus fugere contendit . quem Cæsar in
 millibus passuum quatuor consecutus, recuperata quin-
 queringi, cum omnibus suis epibatis, atq; etiã hostium
 custodibus. C. XXX. in ea naue captis, triremem ho-
 stium proximã, quæ in repugnando erat commorata,
 onustam remigum, epibataramq; cœpit. Reliquæ na-
 ues hostiũ promontoriũ superarunt, atq; Adrumetiũ
 in cothonem se uniuersæ contulerunt. Cæsar eodem
 uento promontoriũ superare non potuit, atq; in salo
 in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrum-
 metum accedit: ibiq; nauibus onerarijs, quæ erant ex-
 tra cothonem incensis, omnibusq; reliquis alijs, aut
 subductis, aut in cothonem compulsis, paulisper com-
 moratus, si forte uellent classe dimicare, rursus se re-
 cepit in castra. In ea naue captus est P. Vestrius eques
 Ro. & P. Ligarius, Afranianus, quem Cæsar in Hispania
 cum reliquis dimiserat, & postea se ad Pompeiũ
 contulerat. Inde ex prælio effugerat, in Africamq; ad
 Varum uenerat. quem ob periuriũ, perfidiamq; Cæsar
 iussit necari. P. Vestrio autẽ, quod eius frater Romæ
 pecuniã imperatã numerauerat, & quod ipse suã cau-
 sam Cæsari probauerat, se Nasidij classe captũ, cum
 ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, po-
 stea facultatẽ sibi nullã datam transcundi ignouit. Est
 in Africa consuetudo incolarũ ut in agris, & in omni-
 bus serẽ ullis sub terra specus condensĩ frumenti gra-
 tia clam habeant, atque id propter bella maxime,
 hostiis

LIBER

hostiumq; subitū aduentū præparent. Quæ de re Cæsar certior per indicem factus, tertia uigilia legiones duas cum equitatu mittit à castris suis millia passuum decem, atq; inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progressus à suis castris millia passuum. VII. per iugum, & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarū legionū facit: atq; ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia cōmeaturū cum magno equitatu, leuiq; armatura insidiaturus locis idoneis confedit. Cæsar interim de insidijs Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi cōmoratus, dum hostes quotidiano, instituto sæpe idem faciēdo in negligentia adduceretur, subito mane imperat porta Decumana legiones se octo ueteranas cum parte equitatus sequi, atq; equitibus præmissis, neq; opinantes insidiatores subito in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter. D. reliquos in fugam turpissimam cōiecit. Interim Labienus cū uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cuius uim multitudinis cū equites pauci Cæsariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostiū copijs ostendit. Quo facto perterritus Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso fugā se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim quoniā frumētī inopia premebatur, copias oēs in castra cōducit, atq; præsidio Lepi
 Ruspi

Ruspina, Acyllæ relicto, Cispio, Aquilæq; classe tradita, ut alter Adrumetū, alter Tapsum mari obsiderēt, ipse castris incēsis quarta noctis uigilia acie instructa, impedimētis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & peruenit ad oppidū Agar, quod à Getulis sæpe antea oppugnatum, summaq; uicinia per ipsos oppidanos erat defensum, ibi in campo castris unis positus ipse frumentatum circū uillas cū parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fici nūero, pauco tritici, atq; recreato exercitu redijt in castra. Scipio interim cognito Cæsaris discessu, cum uniuersis copijs per iugum Cæsarem subsequi cœpit. atq; ab eis castris millia passuum. VI. longe trinis castris dispartitis copijs consedit. oppidū erat Zeta, qd' aberat à Scipione millia passuum decem, ad eius regionē, & partē castrorum collocatum. A Cæsare autē diuersum, ac remotū, quod erat ab eo longe millia passuum. XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquā Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collē ac tutiora loca collocatis, atq; ibi præsidio relicto, ipse quarta uigilia egressus præter hostiū castra proficiscitur cū copijs, & oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumētari: & cū eò contendere conaretur, animaduertit copias hostiū ijs legionibus occurrere suppetias, quæ res eius impetū retardauit. Itaq; capto C. Biotio Regino equite Ro. Scipionis familiarissimo, qd' ei oppido præerat, & P. Atrio equite

Romano de conuentu uticensi, & camelis. XXII. Re-
 gis adductis: praesidio ibi cum Oppio legato relicto,
 ipse se recipere coepit ad castra. Cum iam non longe à
 castris Scipionis abesset, quæ tū necesse erat præter-
 gredi, Labienus, Afraniusq; cū omni equitatu, leuiq;
 armatura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se
 offerunt, atq; ex collibus primis existunt. Quod postq;
 Cæsar animaduertit equitibus suis hostiū ui oppositis,
 sarcinas legionarios in aceruū iubet comportare, atq;
 celeriter signa hostibus insirre: quod postq; coeptū est
 fieri, primo impetu legionis, equitatus & leuis arma-
 tura hostiū nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de
 colle. Cum iam Cæsar existimasset hostes pulsos, deter-
 ritosq; finem laceffendi facturos, & iter coeptū perge-
 re coepisset, iterū celeriter ex proximis collibus erum-
 pūt, atq; eadē ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legio-
 narios impetū faciunt Numidæ, leuisq; armatura, mi-
 rabili uelocitate præditi, qui inter equites pugnabāt,
 & unā, pariterq; cū equitibus accurrere, & refugere
 consueuerāt. Cū hoc sæpius facerent, & Iulianos profi-
 ciscentes insequerētur, & refugerent stantes, propius
 non accederent, & singulari genere pugnae uteretur,
 eosq; iaculis conuulnerare satis esse crederent, Cæsar
 intellexit nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerēt ca-
 stra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset, ut
 exercitus eius ieiunus qui à quarta uigilia usq; ad ho-
 ram decimā diei nihil gustasset, ac iumēta sibi periret,

eum iam ad solis occasum esset, & non totos centum
 passus in horis quatuor esset progressus, equitatu suo
 propter equorum interitum extremo agmine remoto, le-
 giones inuicem ad extremum agmen euocabat, ita uim
 hostium placide, leniterque procedens, per legionarium mili-
 tem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum
 copiae dextra, sinistraque per colles percurrere, coros-
 naque in modum cingere multitudine sua Caesaris copias
 pars agmen extremum insequi. Caesariani interim non
 amplius tres, aut quatuor milites ueterani, si se conuer-
 tissent, & pila uiribus contorta in Numidas infestos con-
 icissent, amplius duorum millium ad unum terga uertebant,
 ac rursus ad aciem passim conuersis equis se colligebant
 atque in spatio conseruebantur, & iacula in legionarios
 conieciunt, ita Caesar modo procedendo, modo resisten-
 do, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnem
 suos ad unum in castris incolumes saucios. X. factis re-
 duxit. Labienus circiter. CCC. amissis, multis uulne-
 ratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit.
 Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos
 ante castra in acie terroris gratia in conspectu Caesaris
 collocauerat, reducit in castra. Caesar contra eiusmodi
 hostium genera, copias suas, non ut imperator exercitum
 ueteranum, uictoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista
 tyrones gladiatores condoceretur, quo pede se recipere
 ret ab hoste, et quemadmodum obuersi aduersariis, & in
 tantulo spatio resisteret, modo percurreret, modo recede-

rent, cōminarenturq; impetū, ac propè quo loco, & quem admodū tela mitterent, præcipit. mirifice enim hominū leuis armatura anxium exercitū nostrū, atq; sollicitū habebat: quia & equites deterrebat præliū in ire, propter equorū interitū, quod eos iaculis interficiebant, & legionariū militem defatigabant, propter uelocitatē, grauis enim armaturæ miles, simulatq; ab his insectatus constiterat, in eosq; impetū fecerat, illi ueloci cursu facile periculū uitabant. Quibus ex rebus Cæsar uehementer cōmouebatur: quia quodcūq; prælium, quoties erat cōmissum equitatu suo, sine legionario milite, hostiū equitatu, leuiq; armaturæ eorū nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autē his rebus quod nondū hostiū legiones cognouerat, & quo nam modo sustinere se posset, ab eorum equitatu, leuiq; armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoq; accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quod elephantorū magnitudo, multitudoq; militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen inuenerat remediū. Namq; elephantos in Italiam transportari iusserat, quo & miles noster, speciemq; & uirtutem bestię cognosceret, & cui parti corporis eius telum facile adigi posset, ornatusq; ac loricatus elephante cum esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut cōtela conijcerentur. Præterea ut iumenta bestiariū odorem, stridorem, speciem, consuetudine captiui, nō reformidarent, quibus ex rebus largiter erat cōsecutus.

Nam

Nam & milites bestias manibus pertractabāt, earūq; tarditatē cognoscebāt, equitesq; in eos pila præpilata conijciebant, atq; in consuetudinē equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas supra cōmemorauī, sollicitabatur Cæsar, tardiorq; & cōsideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine, celeritateq; excesserat. Nec mirum, copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, & contra Gallos homines apertos, minimeq; insidiosos, qui per uirtutē, non per dolum dimicare consueuerūt. Tum autē erat ei laborandū, ut cōsuefaceret milites, hostiūū dolos, insidias, artificia, cognoscerēt, quid sequi, quid uitare conueniret. Itaq; quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc, atq; illuc raptaret. Ideo, quod hostium copias ab se, suoq; uestigio non discessurus existimabat. atq; post diem tertium productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandū. Postquā eos abhorreere uidet, reducit sub uesperū legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimū fuit Vzitæ, cuius Cæsare potitū esse demonstrauimus, ueniunt, petunt, & obsecrant, ut sibi presidium mittat, se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorū uoluntate, studioq; erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores, Iubam regem celeriter cum copijs suis

LIBER.

ante, quam Cæsaris prædiū eò perueniret, ad oppidū
 accurrisse, atq; adueniente circūdata eò positū, omni
 busq; eius oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse
 oppidū diripiendū, delendumq; militibus. Cæsar inte-
 rim lustrato exercitu, ad. XII. Calend. April. postero
 die productis uniuersis copijs processus à suis castris
 millia passuū. V. à Scipione circiter diuum milliū inter
 iecto spatio in acie constitit. Postq̄ satis, diuq; aduersa
 rios à se ad dimicandū inuitatos, supersedere pugna
 animaduertit, reducit copias. postero die castra mo-
 uet, atq; iter ad oppidū Sarsuram, ubi Scipio Numida
 rum habuerat præsidū, frumentumq; cōportauerat.
 ire contendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum
 equitatu, leuiq; armatura agmen eius extremū carpe
 re cœpit, atq; ita lixarū, mercatorumq;, qui palustris
 merces portabāt, interceptis sarcinis, addito animo,
 propius, audaciusq; accedit ad legiones, quod existi-
 mabat milites sub onere, ac sub sarcinis defatigatos,
 pugnare non posse. quæ res Cæsare nō fefellerat. nāq;
 expeditos ex singulis legionibus trecentos milites esse
 iusserat, itaq; eos in equitatū Labieni immissos. tur-
 mis suorū suppetias mittit. Tum Labienus conuersis
 equis signorū conspectu perterritus, turpissime cōten-
 dit fugere, multis eius occisis, cōpluribus uulneratis.
 Milites legionarij ad sua se recipiūt signa, atq; iter in-
 ceptū ire cœperūt. Labienus per iugum summū collis,
 dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postq̄
 Cæsar

Caesar ad oppidū Sarsuram uenit, inspectatibus aduer-
 sarijs, interfecto praesidio Scipionis, cum suis auxiliū
 ferre non auderent, fortiter repugnante. P. Cornelio
 Scipione euocato, qui ibi praerat, atq; à multitudine
 circūuento, interfectoq; oppido potitur: atq; ibi fru-
 mento exercitui dato, postero die ad oppidū Tisdram
 peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat, cum
 grandi praesidio, cohorteq; sua gladiatorū. Caesar op-
 pidi natura perspecta, atq; inopia ab oppugnatione
 eius deterritus, protinus profectus circiter millia pas-
 suum quatuor, ad aquā fecit castra, atq; inde quarta
 die egressus, redit rursus ad ea castra, quae ad Agar
 habuerat. Idem facit Scipio, atq; in antiqua castra co-
 pias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, &
 potestate Iubae esse consuessent, in extrema eius regni
 regione maritima locati, interfecto regio praesidio, le-
 gatos ad Caesarē mittūt, rem male gestam docent, pe-
 tunt, orantq; ut suis fortunis praesto, quod benemeriti
 essent, auxiliū ferret. Caesar eorū cōsilio probato. M.
 Crispum tribunū cū cohorte, & sagittarijs, tormen-
 tisq; compluribus praesidio Thabenam mittit. Eodem
 tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut mor-
 bo impediti, aut cōmeatu dato, cū signis nō potuerāt
 ante transire in Africam ad millia quatuor, equites
 CCCC. funditores, sagittarij; mille uno cōmeatu Ca-
 sari occurrerūt. Itaq; tū his copijs, et omnibus legiōi-
 bus eductis, sicut erat instructus. VIII. millibus passuū

suis castris, ab Scipionis uero quatuor millibus passuum
 longe constitit in campo. Erat oppidum infra castra Sci-
 pionis nomine Tegea, ubi praesidium aequestre circiter
 CCCC. habere consueuerat. Eo equitatu dextra, sinistra
 que directo ab oppidi lateribus, ipse legionibus ex castris
 eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius
 fere mille passus ab suis munitioibus progressus, in acie
 constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio comoraba-
 tur, et tempus dici in ocio consumebatur, Caesar equitum
 turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum
 in statione erat, facere impressionem: leuicque armatu-
 ram, sagittarios, funditoresque eodem mittit. Quod
 ubi coeptum est fieri, et equis concitatis Iuliani impetum
 fecissent: Pacidius suos equites exporrigere coepit in
 longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas cir-
 cumfundere, et nihilo minus fortissime, acerrimeque
 pugnare. Quod ubi Caesar animaduertit, trecentos,
 quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex
 proxima legione, quae ei praefixa in acie constitit, iubet
 equitatum succurrere. Labienus interim suis equitibus
 auxilia equestria mittere, sauciosque, ac defatigatis
 integros, recentioribusque uiribus equites subministra-
 re. Postquam equites Iuliani. CCCC. uim hostium, ad
 quatuor millia numero sustinere non poterant, et a
 leui armatura Numidarum uulnerabatur, minutatimque
 cedebant: Caesar alteram aliam mittit, qui satagētibus
 celeriter occurrerent. Quo facto, sui sublatis uniuersis
 in ho

in hosteis impressione facta, in fugam aduersarios de-
 derunt, multis occisis, compluribus uulneratis, insecu-
 ti per tria millia passuum, usque in colles hostibus adactis
 se se ad suos recipiunt. Caesar in horam decimam com-
 ratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit om-
 nibus incolumibus. In quo praelio Pacidius grauius pi-
 lo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac for-
 tissimus quisque interfecti, uulneratique sunt. Postquam
 nulla conditione cogere aduersarios poterat, ut in equum
 locum descenderent, legionumque periculum facerent, neque
 ipse propius hostem castra ponere propter aquae pe-
 nuriam se posse animaduertit, aduersarios non eorum
 uirtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere
 se intellexit. Pridie Nonarum Apri, tertia uigilia egres-
 sus ab Agar. XVI. millia passuum nocte progressus, ad
 Thapsum, ubi Vergilius cum grandi praesidio praerat,
 castra ponit, oppidumque eo die circummunire coepit, lo-
 caque idonea, opportunaque complura praesidijs occupa-
 re, ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere pos-
 sent. Scipio interim cognitis Caesaris consilijs, ad ne-
 cessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus
 fidiissimos sui rebus Thapsitanos, & Vergilium amitte-
 ret, confestim Caesarem per superiora loca consecutus
 millia passuum octo a Tapsobinis castris consedit. Erat
 stagnum Salinarum, inter quod, & mare, angustia quaedam
 non amplius mille, & quingentos passus inter-
 erant, quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium

LIBER

ferre conabatur, qd' futurū Cesare nō sefallerat. Nāq;
 pridie in eo loco castello munito, ibiq; trino praesidio
 relicto, ipse cū reliquis copijs lunatis castris Thapsum
 operibus circummuniuit. Scipio interim exclusus ab in-
 cepto itinere, supra stagnū postero die, & nocte cōse-
 sta, caelo albescente nō longe à castris, praesidiōq; qd'
 supra cōmemorauimus mille quingentis passibus, ad
 mare uersus confedit, & castra munire cœpit. Quod
 postq̄ Cesari nuntiatū est, milites ab opere deductos,
 castris praesidio Aspernate proconsule cum legionibus
 duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locis
 citatim contendit, classisq; parte ad Thapsum relicta,
 reliquas naues iubet post hostiū tergum, q̄ maxime ad
 littus appellī, signūq; suū obseruare. quo signo dato,
 subito clamore factō, ex improviso hostibus auersis in-
 cuterent terrorē, ut perturbati, ac perterriti respice-
 re post terga cogerentur. Quo postq̄ Caesar peruenit,
 et animaduertit aciem pro uallo Scipionis castris, ele-
 phantisq; dextro, sinistroq; cornu collocatis, & nihil
 ominis partem militū castra non ignauiter munire.
 Ipse acie triplici collocata, legione decima, secundaq;
 dextro cornu, octaua & nona sinistro, oppositis quin-
 que legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quin-
 cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs, fundi-
 toribus in utrisq; cornibus dispositis, leuiq; armatura
 inter equites interiecta, ipse pedibus circū milites con-
 cursans, uirtutesq; ueteranorū, praeliq; superiora cō-
memo

memorans, blandēq; appellās, animos eorū excitabat.
 Tyrones autē, qui nunq̄ in acie dimicassent hortaba-
 tur, ut ueteranorū uirtutē amularētur, eorumq; famā
 nomen, locūq; uictoria parta cuperēt possidere. Itaq;
 in circūcundo exercitū, animaduertit hostes circa ual-
 lum trepidare, atq; ultro, citroq; pauidos cōcurrere,
 & modo se intra portas recipere, modo inconsistēter,
 immoderateq; prodire. Cumq; idem à pluribus anim-
 aduerti cœptū esset, subito legati, euocatiq; obsecrare
 Cæsare, ne dubitaret signū dare, uictoriā sibi propriā
 à Dijs immortalibus portendi dubitante Cæsare, atq;
 eorū studio, cupiditatiq; resistente, sibiq; eruptione pu-
 gnari non placere clamitante, & etiā atq; etiā aciem
 sustentante, subito dextro cornu iniussu Cæsaris tubi-
 cen à militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab
 uniuersis cohortibus signa in hostē cœpere inferri, cū
 Centuriones pectore aduerso resisterent, uiq; contine-
 rent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec
 quicq; proficerēt. Quod postq̄ Cæsar intellexit, incita-
 tis militū animis resisti nullo modo posse, signo felici-
 tatis dato, equo admisso, in hostē cōtra principes ire
 contēdit. A dextro interim cornu funditores, sagitta-
 riiq; concita tela in elephantos frequētes iniiciūt. quo
 facto, bestię stridore fundarū, lapidūq; perterritæ, sese
 conuertere, & suos post se frequentes, stipatosq; pro-
 terere, & in portas ualli semifactas ruere contē-
 dunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum
 ele

L I B E R

elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones uallo hostiũ sunt potite, & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non uidetur esse prætermittendũ de uirtute militis ueterani quintæ legionis. nam cũ in sinistro cornu elephante uulnere ictus, & dolore cõcitus, in lixam inermem impetũ fecisset, cumq; sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, uibrantiq; stridore maximo premeret, atq; ene caret, miles hic non potuit pati, quin se armatũ bestiæ offerret, quem postq; elephante ad se telo irfesto uenire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atq; in sublime extollit armatũ: qui in eiusmodi periculo cum constanter agendũ sibi uideret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cadere quantum uiribus poterat non destitit: quo dolore adductus elephanus, milite abiecto, maximo cũ stridore, cursuq; cõuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Tapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionẽ porta maritima faciunt, & siue ut suis subsidio occurrerent, siue, ut oppido deserto, fuga salutẽ sibi pararent, egrediantur: atq; ita per mare umbilici sine ingressi, terram petebant. Qui à seruitijs, puerisq; qui in castris erant, lapidibus, pilisq; prohibiti terrã attingere, rursus se in oppidũ receperunt. Interim Scipionis copijs prostratis passimq; toto campo fugientibus, confestim Cesaris le
gio=

giones consequi, spatiumq; se non dare colligendi. qui postq̄ ad ea castra, quæ petebant, persugerunt, ut restatis castris rursus sese defenderet, ducem aliquem requirunt, quæ respiceret, cuius autoritate, imperioq; remgerent, qui postq̄ aduerterunt, neminem ibi esse presidio, protinus armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quo postquam peruenerunt, ea quoq; ab Iulianis teneri uident. Desperata salute in quodam colle consistunt, atq; armis dimissis salutationem more militari faciunt, quibus miseris ea res paruo presidio fuit. namq; milites ueterani ira, & dolore incensi, non modo ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiã ex suo exercitu illustres urbanos, quos authores appellabant, complures, aut uulnerarunt, aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus Quæstorius, qui pilo traiectus consulto à milite interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo factò complures equites Romani, Senatoresq; perterriti ex pralio se receperunt, ne à militibus, qui ex tanta uictoria licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi impunitatis propter maximas res gestas ipsi quoq; interficerentur. Itaq; omnes Scipionis milites cum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare. & à militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar trinis castris potitus, occisisq; hostium decem millibus fugatisq; compluribus, se recepit, quinquaginta militibus amissis

LIBER

amissis, paucis saucijs, in castra. Ac statim ex itinere
 aut oppidū Thapsum cōstitit, elephantosq; sexaginta
 quatuor, ornatos, armatosq; cum turribus, ornamen-
 tisq; capit, captos ante oppidū instructos constituit. Ad
 hoc cōsilio, si posset & Vergilius, quiq; cū eo obside-
 bantur rei male gestæ suorū indicio à pertinacia dedis-
 ci. Deinde ipse Vergiliū appellauit, inuitauitq; ad de-
 ditionē, suamq; lenitatē & clementiā cōmemorauit.
 quē postq; animaduertit responsum sibi non dare, ab
 oppido recessit. Postero die diuina re facta, concione
 aduocata, in cōspectu oppidanorū milites collaudat,
 totumq; exercitū ueteranorū donauit premijs, ac for-
 tissimo cuiq;, ac bene merenti pro suggestu tribuit. Ac
 statim inde digressus. T. Rebillo proconsule cū tribus
 ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum duabus
 Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendū relictis,
 M. Messala Vticā ante præmisso, cū equitatu ipse eorū
 dem iter facere contendit. Equites interim Scipionis,
 qui ex prælio fugerāt, cū Vticā uersus iter facerēt, per-
 ueniunt ad oppidū Paradā. Vbi, cum ab incolis nō re-
 ciperētur, ideo quod fama de uictoria Cæsaris præcur-
 risset, ut oppido potiti, in medio foro lignis coacerua-
 tis, omnibusq; rebus eorū cōgestis, ignē subiiciūt. Atq;
 eius oppidi incolas cuiusq; generis, atatisq;, uiuos, cō-
 strictosq; in flammā coniciūt, atq; ita acerbissimo af-
 ficiūt supplicio. Deinde protinus Vticā perueniunt,
 Superiore tēpore M. Cato, qd' Vticensibus propter be-
 neficē

neficiū legis Iulie parum in suis partibus praesidij esse
 existimauerat, plebē inermē oppido eiecerat, & ante
 portam belli causa, castris, fossaq; paruula dumtaxat
 munierat, ibiq; custodijs circūdati habitare coegerat.
 Senatū autē oppidi custodia tenebat. Eorū castra, L.
 equites adorti expugnare cœperūt, ideo qd' eos parti-
 bus Cæsaris fauisse sciebāt, ut eis interfectis, eorū per-
 nicie dolorē suū ulciscerētur. Uticēses animo addito
 ex Cæsaris uictoria, lapidibus, fustibusq; equites repu-
 lerunt. Itaq; postq; castris non potuerāt potiri, Uticā
 se in oppidū coniecerūt, atq; ibi multos Uticenses in-
 terfecerūt, domosq; eorū expugnauerūt, ac diripuerunt.
 quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret,
 ut secū oppidū defenderent, & cade, rapinisq; desisterent,
 & quid sibi uellent, sciret, sed andæ eorū im-
 portunitatis gratia, singulis. C. diuisit. Idem Sylla Fau-
 stus fecit, ac de sua pecunia largitus est. unaq; cum ijs
 ab Utica proficiscitur, atq; in regnū ire contedit. Con-
 plures interim ex fuga Uticam perueniunt. quos om-
 neis Cato conuocatos, unā cum trecentis, qui pecu-
 niam Sciptoni ad bellum faciendum contulerant, hor-
 tatur, ut seruitia manu mitterent, oppidumq; defen-
 derent, quorum cum partem assentire, partem ani-
 mum, mentemq; perterritam, atque in fuga destina-
 tam habere intellexisset, amplius de ea re agere desti-
 tit, nauesque ijs attribuit, ut in quas quisque par-
 teis uellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus dili-
 gen-

LIBER

gentissime constitutis, liberis suis L. Cesari, qui tum ibi pro quaestore fuerat, comendatis, & sine suspitione uultu, atq; sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitū isset, ferrum intro clam in cubiculū tulit, atq; ita se traiecit, qui, dum anima nondū exspirata concidisset, impetu factō in cubiculū ex suspitione, medicus, familiaresq; continere, atq; uulnus obligare coepissent, ipse suis manibus uulnus crudelissime diuellit, atq; animo praesenti se interemit. quē Vticenses quanquā oderant partiū gratia, tamen propter eius singularem integritatē, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodq; Vticam mirificis operibus munierat, turresq; auxerat, sepultura afficiunt. quod interfecto, L. Caesar, ut aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut porta aperirētur, se in Caesaris clementia magnā spem habere. itaq; portis patefactis, Vtica egressus Cesari imperatori obuiam proficiscitur. Messala, ut erat imperatū, Vticā peruenit, omnibusq; portis custodias ponit. Caesar interim à Tapso progressus, Vscetam peruenit, ubi Scipio magnū frumenti numerum, armorū, telorum, ceterarumq; rerum, cum paruo praesidio habuerat, hoc adueniens potitur, deinde Adrumetum peruenit. quo cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniāq; considerata. Qu. Ligurio C. Confidij filio, qui tum ibi fuerat, uitam concessit. deinde eodem die Adrumeto egressus, Lunenio Re-

gulo

gulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contēdit: cui
 in itinere fit obuius. L. Cæsar, subitoq; se ad genua pro
 iccit, uitamq; sibi nec amplius quicq; deprecatur. cui
 Cæsar facile, & pro sua natura, et instituto concessit.
 Item Cecinne, Ceteio, L. Atrio, L. Cællæ patri, et filio
 M. Epio. M. Aquinio Catonis filio. Damasippiq; libe
 ris, ex sua cōsuetudine tribuit: circiterq; noctē lumini
 bus accensis Vticam peruenit, atq; extra oppidum ea
 nocte mansit. Postero die mane oppidū introijt, conci
 oneq; aduocata, Vticenses incolas cohortatus, gratias
 pro corū studio erga se ait, ciues autē Romanos nego
 ciatores, & eos, qui inter. CCC. pecunias contulerāt,
 Varo, & Scipioni, multis uerbis accusatos, & de eo
 rum sceleribus longiori habita oratione, ad extremū,
 ut sine metu prodirent, edicit, se eis duntaxat uitam
 concessurū, bona quidē corū se uenditurū: ita tamen,
 ut qui corū bona sua redemisset, se bonorū uenditionē
 indicturū, & pecuniā, multa nomine relaturū, ut in
 columitatē retinere possent. quibus metu exanguibus
 de uitāq; ex suo promerito desperantibus, subito obla
 ta salute, libentes, cupidiq; conditionē acceperūt: pe
 tieruntq; à Cæsare, ut uniuersis trecentis uno nomine
 pecuniā imperaret. Itaq; bis mille sestertiū his imposi
 to, ut per trienniū sex pensionibus populo Ro. solue
 rent, nullo corū recusante, ac se eodem die demū na
 tos predicātes, leti gratias agunt Cæsari. Rex interim
 Iuba, ut ex prælio fugerat, una cum Petreio interdū

L I B E R

in uillis latitando, tandē nocturnis itinēribus cōfectis
 in regnū peruenit: atq; ad oppidum Zamam, ubi ipse
 domiciliū, coniuges, liberosq; habebat, quō ex cuncto
 regno omnē pecuniā, carissimasq; res comportauerat
 quodq; initio belli operibus maximis munierat, acce=
 dit. quem antea oppidani rumore exoptato de Casa=
 ris uictoria audito, ob has causas oppido prohibuerūt
 quod bello contra populū Ro. suscepto in oppido Za=
 ma lignis congestis, maximā in medio foro pyram con=
 struxerat, ut si forte bello foret superatus, omnibus re=
 bus eō coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis,
 eodemq; proiectis, igne subiecto, tum demū se ipse in=
 super interficeret, atq; unā cum liberis, coniugibus, ci=
 uibus, cunctaq; gaza regia cremaretur. Postquā iuba
 ante portas diu, multumq; primo minis, pro imperio
 egisset cum Zamensibus: deinde, cum se parum profi=
 cere intellexisset, precibus quoq; orasset, uti se ad suos
 deos penates admitterent, ubi eos in sentētia perslare
 animaduertit, nec minis nec precibus suis moueri, quo
 magis se reciperent, tertio petit ab eis, ut sibi cōiuges,
 liberosq; redderent, ut secum eos asportaret. Postquā
 sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animad=
 uertit, nulla re ab his imperata, ab Zama discedit, at=
 que ad uillā suam cū M. Petreio, paucisq; equitibus se
 confert. Zamenses interim legatos de his rebus ad Ca=
 sare[m] Vticam mittūt, petuntq; ab eo, uti ante, q̄ Rex
 manū colligeret, seseq; oppugnaret, sibi auxiliū mitte=
 ret,

ret, se tamē paratos esse, sibi quoad uita suppeteret, oppidum, seq; ei reseruare, legatos collaudatos Caesar domū iubet antecedere, aut suū aduentū prænūtiare. ipse postero die Vtica egressus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces cōplures ad Caesarem ueniūt, orantq; ut sibi ignoscatur. quibus supplicibus uenia data, Zamā perueniūt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clemētiāq; propemodū omnes regni equites Zamam perueniunt ad Caesare, ab eoq; sunt metu, periculoq; liberati. Diē hāc utrobique geruntur, Considius, qui Tisdrā cū familia sua, gladiatoria manu, Getulisq; praerat, cognita eade suorū, Domitijq; legionū aduentu perterritus desperata salute, oppidū deserit, seq; clam cū paucis barbaris pecunia onustus subducit, atq; in regnum fugere contendit. quē Getuli sui comites in itinere praeda cupidi concidūt, seq; in quascūq; potuere parteis cōferūt. C. interim Vergilius, postq; terra, mariq; clausus, se nihil proficere intellexit, suosq; interfectos, aut fugatos, M. Catonē Vticae sibi ipsi manus intulisse, regem uagum, à suis desertū, ab omnibus aspernari, Saburā, eiusq; copias ab Satio esse deletas, Vticae Caesare sine mora receptū, de tāto exercitu reliquias esse nullas, quae sibi, suisq; liberis prodesse, à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seq; et sua omnia & oppidū proconsuli tradit. Rex interim Iuba omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum

LIBER

iam conatus esset cū Petreio, ut per uirtutē interfecti esse uiderentur, ferro inter se depugnant, atq; firmior imbecilliorē Iuba Petociū facile ferro consumpsit. dein de ipse sibi cum conaretur gladio trajcere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit, ut se interficeret, idq; obtinuit. P. interim Silius pulso exercitu, Saburæ præfecti Iubæ, ipsoq; interfecto, cum iter cū paucis per Mauritaniam ad Cesarē faceret, forte incidit in Faustū. Afraniumq;, qui eā manū habebant, qua Vticam diripuerat, iterq; in Hispaniam tendebant, & erāt numero circiter. M. D. Itaq; celeriter nocturno tēpore insidijs dispositis, eos primo luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerāt, reliquos aut interficit, aut in ditionē accipit: Afraniū et Faustum uiuos capit cum cōiuge & liberis. paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus & Afranius interficiūtur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cesar incolumitatē, suaq; omnia cōcessit. Scipio interim cū Damasippo, & Torquato, & Pletorio Rustiano, nauibus longis diu, multumq; iactati, cum Hispaniam peterant, ad Hypponem regium deferuntur, ubi classis P. Siliij ped id tempus erat. A qua pauciora ab amplioribus circūuenta nauigia deprimuntur. Ibiq; Scipio cū ijs, quos paulò ante nominauit, interit. Cesar interim Zamæ auctione regia facta, bonisq; eorum uenditis, qui ciues Romani contra populū Ro. arma tulerant, premijsq; Zamensibus, qui de Rege excludendo consilium

filium coeperant, tributis, uectigalibusq; regijs irrogatis, ex regnoq; Prouincia facta, atq; ibi Crispo Salustio populi Ro. proconsule, cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se receperit. Ibi bonis uenditis eorum, qui sub Iuba, Petreioq; ordines duxerant. item Thapsitanis. H. S. uiginti millia, conuentui eorū. H. S. triginta millia, Adrumetanis. H. S. triginta millia conuentui eorum. H. S. quinquaginta millia, multæ nomine imponit. Ciuitates, bonaq; eorum ab omni iniuria, rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, et ad Senatum questi per legatos, atq; arbitris à Senatu datis, sua receperant, triginta centenis millibus ponderis olei in annos singulos multat. Ideo quod initio per dissensionē principum, societate cum Iuba inierant, eumq; armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumēti multat. His rebus gestis Idibus Iunij, Uticæ classē conscendit, & post diem tertium Caraleis in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium, eiusq; classē receperant, copijsque iuuerant. H. S. centum millibus multat, et prodecumis, octauas pendere iubet, bonaque paucorum uendit, & ante diem. III. Calendarum Quintilis naues conscendit. Et à Caralibus secundū terram prouetus, duo de trigesimo die, eo quod tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam uenit.

LIBER

A. HIRTII AVTOPPII COMMENTARIORVM, DE BELLO HISPANIENSI, LIBER SEXTVS.

HARNACE SUPERATO, Africa recepta, qui ex his prælijs cū adolescente Cn. Pompeio profugissent, cum & ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius præsidia contra cõpararet Pompeius, in fidem uniuscuiusq; ciuitatis cõsugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magna cõparata manu Prouinciã uastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebãt. Item nõnullæ portas cludebant, ex quibus, si qua oppida ui ceperat, cū aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio meritis ciuis esset, ppter pecuniæ magnitudinẽ aliqua ei inferebatur causa, ut eo de medio sublato, ex eius pecunia latronũ largitio fieret, ita paucis cõmodis hoste hortato, maiores augebãtur copiæ Ideoq; crebris nuntijs in Italiã missis, ciuitates cõtrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant. C. Cæsar dictator tertio, designatus quarto, multis itineribus ante cõfectus, cum celeri festinatione ad bellũ conficiendũ in Hispaniã cõuenisset, legati Cordubenses

Benfes, qui à Cn. Pompeio discefferāt, Cæsari obuiam ueniunt, à quibus nuntiabatur nocturno tempore oppidū Cordubā capi posse, quod nec opinātibus aduersarijs eius, Prouincia potitus esset. Simulq; quod tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorē Cn. Pompeiū de Cæsaris aduentu faccerēt: multa præterea uerisimilia proponebāt, quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat. Q. Pædium, & Q. Fabium Maximū de suo aduentu facit certiores, ut, quē sibi equitatū ex Prouincia scissent, præsidio mitterēt. Ad quos celerius, quā ipsi opinati sunt, appropinquauit, atq; ut ipse uoluit, equitatū sibi præsidio habuit. Erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cū præsidio Cordubam tenebat, quod eius Prouinciæ caput esse existimabatur. Ipse autē Cn. Pompeius adolescens Vllam oppidū oppugnabat, & ferē iam aliquot mensibus ibi detinebatur. quo ex oppido cognito Cæsaris aduētū, legati clām præsidia Cn. Pompeij Cæsare cum adissent, petere cœperant, ut sibi primo quoq; tempore subsidiū mitteret. Cæsaream ciuitatem omni tempore optime de populo Romano meritā esse sciebat, sex cohortes secunda uigilia iubet proficisci, pariq; equites numero, quibus præfecit hominem eius Prouinciæ notum, & non parum scientem L. Iunium Patiecum. qui, cum ad Cn. Pompeij præsidia uenisset, incidit idem temporis, ut tempestate aduersa, uehementiq; uento afflictaretur: qua ui tempestatis

ita obscurabatur, ut uix proximū cognoscere posset: cuius incommodū summā utilitatē ipsi praebebat. Ita cum ad eum uenerunt, iubet binos equites incedere, & recta per aduersariorū praesidia ad oppidū cōtendere, medijsq; ex praesidijs, cū quereretur, qui essent, unus ex nostris respondit, ut sileat uerbū facere, nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidū capiant: & partim tempestate impediti uigiles nō poterant diligentia praestare: partim illo responso deterrebantur: cum ad portā appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti, & pedites, equitesq; clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in aduersariorū castra fecerunt. Sic illud cum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominū qui in ijs castris fuissent, se propē captos esse. Hoc misso ad Vllam praesidio: Caesar, ut Pompeiū ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubā cōtēdit: ex quo itinere loricatedos uiros fortes cū equitatu ante praemisit. qui simul in conspectū oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. hoc à Cordubensibus nequaquā poterat animaduerti. appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatū concidendū cū exisset, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderūt, et magnū praelium fecerunt, sic, ut ex infinita hominū multitudine pauci in oppidū reciperēt. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit, ut celeriter sibi subsidio ueniret, ne prius Caesar Cordubam caperet, q̄ ipse illō uenisset

uenisset, ita Cn. Pompeius Vlla propè capta, literis fra-
 tris excitus, cū copijs ad Cordubam iter facere cœpit.
 Cæsar, cū ad flumen Betim uenisset, neq; propter alti-
 tudinē fluminis transire posset, lapidibus Corbes ple-
 nos demisit, ita in super ponte factō, copias ad castra
 tripartito traduxit. Tenebant aduersus oppidū ē regi-
 one pontis trabes, ut supra scripsimus bipartito. Huc
 cū Pompeius cū suis copijs uenisset, ex aduerso pari ra-
 tione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido, cōmea-
 tuq; excluderet, brachiū ad pontē ducere cœpit. Pari
 idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit
 cōtentio, uter prius pontē occuparet, ex qua cōtentio-
 ne quotidiana minuta prælia fiebant, ut modo hi, mo-
 do illi superiores discederēt. Quæ res, cum ad maiore
 contentionē uenisset, ab utrisq; cōminus pugna iniqua
 dum cupidius locū student tenere, propter pontē co-
 angustabatur, et fluminis ripis appropinquātes coan-
 gustati precipitabatur. Hic alteri alteris nō solū mor-
 tem morti exaggerabāt, sed tumulos tumulis exequa-
 bant. Ita diebus cōpluribus cupiebat Cæsar si qua cōdi-
 tione posset, aduersarios in æquū locū deducere, et pri-
 mo quoq; tempore de bello decernere. cū animaduer-
 teret aduersarios minime uelle, quos ideo à uia retra-
 xerat, ut in æquū deduceret. copijs flumen traductis,
 noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmissimū eius præ-
 sidium Atequam proficiscitur. Ad cū Pompeius ex persū-
 gis reuissit, ea die per uiarū angustias, carra cōplura,

LIBER

multosq; lanistas retraxit, & ad Cordubã se recepit.
 Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, brachia cir-
 cūducere cœpit. cui rei Pompeio cū nuntius esset alla-
 tus, eo die proficiscitur, cuius in aduentū præsidij cau-
 sa, Cæsar cōplura castella occupauit, partim sub equi-
 tatu, partim ut pedestres copie in statione, & in excu-
 bitu castris præsidio esse possent. Hic in aduentu Pom-
 peij incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissi-
 ma. Itaq; in illa obscuratione cū aliquot cohortibus,
 & equitū turmis circūcludunt Cæsaris equites, & cō-
 cidūt, sic, ut uix in ea cæde pauci effugerūt. In sequēti
 nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen
 Salsum per cōualles castra inter duo oppida Ateguã,
 & Ucubim in monte cōstituit. Cæsar in munitionibus,
 cæterisq; que ad oppidū oppugnandū opus fuerunt,
 aggerem, uincasq; agere instituit. Hæc loca sunt mon-
 tuosa, & natura edita ad rem militarē, quæ planicie
 diuidūtur Salso flumine, proxime tamē Ateguam, ut
 ad flumē sint circiter passus duo millia. Ex ea regione
 oppidi montibus castra habuit posita Pompeius in con-
 spectu utrorūq; oppidorū, neq; suis ausus est subsidio
 uenire. Aquilas habuit, & signa tredecim legionū. Sed
 ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere,
 due fuerūt uernacule, que à Trebonio transfugerāt:
 & una facta ex colonis, que fuerūt in his regionibus.
 quarta fuit afraniana ex Africa, quã secū adduxerat.
 Reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebāt. Nam de le-

ui armatura, & equitatu, longe & uirtute, & nume-
 ro nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius
 bellū duceret Pompeius, quod loca sunt edita, & ad ca-
 storū munitiones nō parum idonea. Nam serē totius
 ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fecunditatē
 inopem, difficilemq; habet oppugnationē, & non mi-
 nus copiosam aquationē. Hic etiā propter barbarorū
 crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis
 remota, turribus & munitionibus retinētur, sicut in
 Africa, rudere, nō tegulis teguntur: simulq; in his ha-
 bent speculas, & propter altitudinē longe, lateq; pro-
 spiciunt. Item oppidorum magna pars eius Prouinciæ
 montibus serē munita, & natura excellentibus locis est
 constituta, ut simul aditus, ascēsusq; habeat difficiles.
 Ita ab oppugnationibus natura loci distinctur, ut ciui-
 tates Hispaniæ nō facile ab hostibus capiātur, quod in
 hoc cōtigit bello. Nam ubi inter Ateguā, & Vcubim,
 quæ oppida supra sunt scripta, Pōpeius habuit castra
 cōstituta, in cōspectu duorū oppidorū, ab suis castris
 circiter millia passuū quatuor, grumus est excellēs na-
 tura, qui appellatur Castra posthumiana. ibi presidij
 causa castellū Cæsar habuit constitutū. Pompeius, qui
 eodem iugo tenebatur, loci natura, & quod remotum
 erat à castris Cæsaris, animaduvertebat loci difficulta-
 tem, & qd flumine Salso intercludebatur, nō esse per-
 missurū Cæsare, ut in tāta loci difficultate ad subsidiū
 committendū se mitteret: ista fretus opinione, tertia
 uigilia

LIBER

uigilia profectus, castellū oppugnare coepit, ut laborantibus succurreret. Nostri cū appropinquassent, clamore repentino, telorumq; multitudine iactus facere coeperunt, uti magnā partē hominū uulneribus afficerent. quo peracto, cū ex castello repugnare coepissent, & maioribus castris Cæsari nuntius esset allatus, cum tribus legionibus est profectus. Et cū ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, cōplures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt: quorū scuta sunt relata octoginta. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit. Is signa Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis coepit. Suo loco perterritus est, quod equites ex Italia cū Asprenate ad Cæsarem uenissent, ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam uersus iter facere coepit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat dum cupidius agmen aduersariorū insequitur, à uernaculis legionarijs exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam uersus profecti sunt eos, qui cōmeatus ad castra Pompeij ex oppido portabant, ex ijs capti quinquaginta cū iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Martius Tr. mil. qui fuisset Pompeij, ad nos transfugit, et noctis tertia uigilia in oppido acerrime pugnatū est, ignemq; multū miserūt, sicut & omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. hoc præterito tempore, C. Furius Caninius eques Romanus ex castris aduersariorū ad nos trans

transfugit. Postero die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse. cum uenirent cogniti sunt a militibus, qui antea cum Babilio, & Pædio fuerat, & à Trebonio trās fugerant. Eis ad ignoscendū nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeiū missi erant, perperamq; ad castra nostra peruenerāt, præcisus manibus missi sunt facti. Pari cōsuetudine uigilia secunda ex oppido ignem multū, telorumq; multitudinē iactando, bene magnū tempus consumpserūt, cōpluresq; uulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore eruptionem in legionē sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterq; pugnare cœperunt. Quorū uis repressa à nostris, & si oppidani superiore loco defendebantur, quinquaginta, cum eruptionē facere cœpissent, tamen uirtute militū nostrorū, qui & si inferiore loco premebātur, tamen repulsi aduersarij bene multis uulneribus affecti, in oppidū se contulerūt. Postero die Pompeius ex castris suis brachiū cœpit ad flumen Salsum facere, & cum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius Senatoris filius, cuius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idem tēpus glans missa est in scripta,

quo

LIBER

quo die ad oppidū capiendū accederent, sese scutum esse positurū. Qua spe nōnulli dum sine periculo murum ascendere, & oppidū potiri posse se sperarēt, postero die ad murū opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. Quo factō ab oppidanis, ac si suarū partium essent conseruati, missos fecere loricanos, quiq; præsidij causa præpositi oppido à Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar se conditiones dare, non accipere consueuisse. qui cū in oppidū reuerſi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorū emissō, pugnare pro muro toto cœperunt. Propter quod ferè magna pars hominū, qui in castris nostris essent, non dubitarūt, quin eruptionē eo die essent facturi. Ita corona circūdata pugnātū est aliquandiu uehementissimè. Simulq; balista missi à nostris turrem deiecit: qua aduersariorū, qui in ea turre fuerant, quinq; deiecti sunt: et puer, qui balistā solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pōpeius trans flumen Salsum castellū constituit, neq; à nostris prohibitus, falsaq; illa opinione gloriatus est, quod propè in nostris partibus locū tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationē habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura impetu factō, loco sunt deiectæ, & propter paucitatē nostrorū equitum, simulq; leui armatura inter turmas aduersariorū, protrita. Hoc in cōspectu utrorumq; castrorū gerebatur, & maiore Pompeiani

peiani exultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. qui cum aliquo loco à nostris recepti essent, ut cōsuescent, ex simili uirtute clamore factō aduersati sunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc est equestris prælij consuetudo, cum eques ad dimicandū dimisso equo cum pedite progreditur, nequaquā par habetur, id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites ex leui armatura lecti, ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus uenissent, idq; in prælio annaduersum esset, complures equites descenderūt. Ita exiguo tēpore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, usq; eò ut eadem proxime à uallo fecerint. In quo prælio aduersariorū ceciderunt centi uigintitres, compluresq; armis exuti, multi uulneribus affecti in castra sunt redacti: nostri ceciderūt tres, saucij. XII. pedites, & equites quinq;. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum, ignemq; nostris defendentibus iniiecissent, nefandum, crudelissimūque facinus sunt aggressi: in conspectūque nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud Barbaros, quod post hominum memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggeremq; incenderent, & tertia uigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorumq; multā

LIBER

multitudine iacta, cum bene magnā partē muri cōsum-
 pssent, portā, quæ è regione, & in cōspectu Pompeij
 castrorū fuerat, aperuerūt, copiaq; totæ eruptionē se-
 cerunt, secumq; extulerunt calcatas ad fossas cōplen-
 das, & harpagones ad causas, quæ stramentis ab no-
 stris hibernorū causa edificata erant, diruendas, &
 incendendas, Præterea argentū, & uestimēta, ut dum
 nostri in præda detinerentur, illi eade facta ad præsi-
 dia Pompeij se reciperent. Nam, quod existimabat eos
 posse conatū efficere, nocte tota ultra ibat jumē Sal-
 sum in acie. Quod factū licet nec opinantibus nostris
 esset gestum, tamen uirtute freti repulsos, multisq; uul-
 neribus affectos, oppido represserunt, prædaq; & ar-
 mis eorum sunt potiti, uiuosq; aliquos cœperunt, qui
 postero sunt interfecti die. Eodemq; tempore transfu-
 ga nūtiavit ex oppido Iunium, qui in cuniculo fuisset,
 iugulatione oppidanorū facta, clamasse facinus se ne-
 fandū, & scœlus fecisse. Nam eos nihil meruisse, qua-
 re tali pœna afficerētur, qui eos ad aras, & focos suos
 recepissent: eosq; hospitium scelere contaminasse, multa
 præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iu-
 gulationē nō fecisse. Ita postero die Tullius legatus cū
 Catone Lusitano uenit, & apud Cesarem uerba fecit.
 Utinam quidem Dij immortales fecissent, ut tuus po-
 tius miles, quàm Cn. Pompeij factus essem, & hęc uir-
 tutis constantiā in tua uictoria, non in illius calamita-
 te præstarem, cuius funesta laudes, quippe ad hanc for-
 tunā

eunam reciderunt, ut ciues Romani indigētes praesidijs
 & propter patriæ luctuosam perniciem dedimur ho-
 stium numero: qui neq; in illius prospera acie primam
 fortunā, neq; in aduerſa secundā obtinuimus uictoriā:
 qui legionū tot impetus sustentantes, nocturnis, diur-
 nisq; operibus gladiatorū ictus, telorumq; missus expe-
 ctantes, uicti & deserti à Pompeio tua uirtute supe-
 rati, salutem à tua clementia deposcimus: petimusque
 ut qualem te gentibus praestitisti, similem in ciuiū de-
 ditione praestes. Remissis legatis, cū ad portā uenisset
 Tiberius Tullius, cum eum introeuntē C. Antonius in-
 secutus non esset, reuersus est ad portā, & hominē ap-
 prehendit. Quod Tiberius cum fieri animaduertit, si-
 mulq; pugionē eduxisset, manū eius incidit, ita refuge-
 runt ad Caesarem. Eodemq; tempore signifer de legioe
 prima transfugit, & nuntiavit quo die equestre praes-
 lium factum esset, suo signo perisse homines triginta-
 quinque, neq; licere castris Cn. Pompeij nuntiari, neq;
 dici perisse quenquā. Seruus, cuius dominus in Cæsa-
 ris castris fuisset, uxoremq; & filiū in oppido relin-
 quat, dominū iugulauit, et ita clam à Cæsaris praesidijs
 in Pompeij castra discessit, & iudiciū glande scriptū
 misit, per quod certior fieret et Cæsar, quæ in oppido ad
 defendendū cōpararentur. Ita literis acceptis, cum in
 oppidū reuersi essent, qui mittere glandem scriptā so-
 lebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres trans-
 fugæ nuntiarunt, quā Pompeius concionē habuisset. quō

LIBER

niā oppido subsidio nō posset uenire, noctu ex aduer-
 sariorū conspectu se deducerēt, ad mare uersum. Vnū
 respōdisse, ut potius ad dimicandū descenderēt, quā
 signū fugæ ostenderent. Tum, qui ita locutus esset, iu-
 gulatū. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui
 ad oppidū ueniebant, quorū literas Cæsar oppidanis
 obiecit, & qui uitam sibi peteret, iussit turrem lignea
 oppidanorū incendere. Id si fecisset, ei se promisit om-
 nia concessurū. Quod difficile erat factū, ut eam tur-
 rem sine periculo quis incenderet. Ita facturū de li-
 gno cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus.
 Eadem nocte transfuga nuntiavit, Pompeiū & Labie-
 num de iugulatione oppidanorū indignatos esse. Vigi-
 lia secunda propter multitudinē telorū turris lignea,
 quæ nostra fuisset, ab imo uitium fecit, usq; ad tabulatū
 secundū, & tertium. Eodem tempore pro muro pugna-
 tum acerrime, & turrim nostrā, ut superiorem incen-
 derunt, idcirco quod uentum oppidani secundū habue-
 runt. In sequenti luce materfamilias de muro se deie-
 cit, & ad nos transiit, dixitq; se cum familia consti-
 tutum habuisse, ut unā transfugerent ad Cæsare, illā
 oppressam, & iugulatā. Hoc præterea tēpore tabellæ
 de muro sunt deiectæ, in quibus scriptū est inuentum,
 L. Minutius Cæsari. Si mihi uitam tribuis, quoniam à
 Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali
 uirtute, & constantia futurum me in te esse præstabo.
 Eodem tempore oppidanorū legati, qui antea exierāt
Cæsar

Cæsarem adierunt, si sibi uitam concederent, sese in
 sequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respon-
 dit se Cæsarem esse, fidemq; præstaturū. ita ante diem
 XI. Calendarum Martij oppido potitus, imperator
 est appellatus. Et Pompeius ex perfugis, cum deditio-
 nem oppidi factam esse scisset, castra mouit Vcubino
 uersus, sed circum ea loca castella disposuit, & muni-
 tionibus se continere coepit. Cæsar mouit, & propius
 castra castris contulit. Eodem tempore mane lorica-
 tus unus ex legione uernacula ad nos transfugit, &
 nuntiauit Pompeiū oppidanos Vcubenses cōuocasse,
 eisq; imperauisse, ut diligentia adhibita perquirerēt,
 qui essent suarum partium, itemq; aduersariorum ui-
 ctoriæ fautores. Hoc præterito tēpore, in oppido, quod
 fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem su-
 pra demonstrauius, dominum iugulasse, is uiuus
 est combustus. Eodemq; tempore Centuriones lori-
 cati octo ad Cæsarem transfugerunt ex legione uer-
 nacula, & equites nostri cum aduersariorum equiti-
 bus congressi sunt, & saucij aliquot occiderunt leui
 armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui tres,
 & unus ex legione uernacula. Serui sunt in crucem
 sublati, militi ceruices abscissæ. Postero die equites, cū
 leui armatura ex aduersariorū castris ad nos transfe-
 gerūt. Et eo tēpore circiter undecim equites ad aqua-
 tores nostros excucurrerūt, nōnullos interfecerūt, itē
 alios uiuos abduxerūt. Ex equitibus capti sunt equites

LIBER

octo. Insequēti die Pompeius securi percussit homines
 septuagintaquatuor, qui dicebantur esse fautores Cæ-
 saris uictoria: reliquos in oppidū inſit deduci, ex qui-
 bus effugerunt centū uiginti, & ad Cæsare uenerunt.
 Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursar
 uolenses capti sunt, legati profecti sunt cū nostris, uti
 rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent
 de Cn. Pompeio, cum uiderent hospites iugulari. Præ-
 terea multa scelera ab ijs fieri, qui præsidij causa ab
 his reciperebantur, qui, cum ad oppidū uenissent, nostri
 qui fuissent equites Romani, & Senatores non sunt
 ausi introire in oppidū, præter q̄ qui eius ciuitatis fuif-
 sent, quorū responsis ultro, citroq; acceptis, & reddi-
 tis, cum ad nostros se reciperebant, qui extra oppidum
 fuissent, illi de præsidio inſecuti, ex auersione legatos
 iugularunt, duo reliqui, qui ex eis fugerūt, Cæsari rem
 gestam detulerūt, & speculatores ad oppidū Ateguā
 miserunt. Qui cum certū comperissent legatorū re-
 sponsa ita esse gesta, quemadmodū illi retulissent, ab
 oppidanis concursu facto, cum, qui legatos iugulasset,
 lapidare, & ei manus intentare cœperūt, illius opera
 se perisse. Ita uix periculo liberatus, petijt ab oppida-
 nis, ut ei liceret legatū ad Cæsarem proficisci, illi se sa-
 tis facturum. Potestate data, cum inde esset profectus,
 præsidio comparato, cum bene magnā manū fecisset,
 & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset
 receptus, iugulationē magnam facit. principibus, qui
 sibi

sibi contrarij fuissent interfectis, oppidū in suā potestatem recipit. Hoc præterito tempore, serui transfugæ nuntiauerunt oppidanorū bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, nisi disinctū. Idcirco, qđ ex quo die oppidū Ategua esset captū, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neq; sibi ullam spem uictoriæ propositā habere, ut siquis ex nostris transierit, in leuem armaturā conijci, cumq; non amplius sexdecim accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachiū ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorū decurrerunt. Nec detinentibus nostris multis telis iniectis, cōplures uulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. Itaq; præter consuetudinē, cum à nostris animaduersum esset cedere Centuriones, ex legione quinta flumen transgredi duo, restituerunt acie, acriterque eximia uirtute plures, cum agerent ex superiore loco multitudine telorū alter eorum concidit. Ita cum his compar prælium facere cœpisset, & cum undiq; se circūueniri animaduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis uiri casu passim audito, cum cōplures aduersariorū cōcursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco aduersarios ad uallum agere cœperūt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorū student cædem facere, à turmis, & leui armatura sunt interclusi, quorum nisi summa

LIBER

uirtus fuisset, uiui capti essent. Nam & munitioe praesidij ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso uix se defendere possent. Ex utroque genere pugnae complures sunt uulneribus affecti, in quibus etiam Clodius Aquilius. Inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris praeter duos Centuriones sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria uirque; conuenere copia. Nostri brachia ducere coeperunt. Pompeius, cum animaduerneret castello se excludi Aspauia quod ab Uebi millia passuum quinque distat, haec res necessario uocabat, ut ad dimicandum descenderet; neque tamen equo loco sui potestate faciebat, sed ex grumo excelsum tumultum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cum utrorumque copia tumultum excellens petissent, prohibiti a nostris sunt, deiectique planicie. Quae res secundum nostris efficiebat praedium. undique autem cedentibus aduersariis, nostri magna in caede uersabantur. quibus mors, non uirtus salute fuit. qui subito tunc, nisi aduerserasset, a paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uiginti quatuor, ex legionariis centum triginta octo, praeterquam quorum arma, & spolia sunt allata. Ita pridie duorum Centurionum interitio hac aduersariorum poena est litata. In sequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius praedium uenisset, pristino illo suo utebantur instructo. Nam praeter equites nullo loco equo se committentes

tere audebant. Cum nostri in opere essent, equitū con-
 pia concursus facere cœperunt. Simulq; uociferanti-
 bus legionarijs, cum locū efflagitarēt, ut consueti inse-
 qui existimare possent, se paratissimos esse ad dimican-
 dum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egres-
 si, & planicie in æquo loco constiterūt. Illi tamen pro-
 culdubio ad congregiendū in eum locū non sunt ausi
 descendere, præter unum Antistiū Turpionē, qui si-
 dens uiribus ex aduersarijs sibi parem esse neminē co-
 gitare cœpit. hic (ut fertur) Achilles, Memnonisq; con-
 gressus. Q. Pompeius Niger eques Romanus Italicēsis
 ex acie nostra ad congregiendū progressus est. quoniā
 ferocitas Antistij omniū mentes conuerterat ab opere
 ad spectandū, acies sunt dispositæ. Nam inter bellato-
 res, principesq; dubia erat posita uictoria, ut propē uī-
 deretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita
 auidi, cupidiq; suarum quisq; partium, expertorū ui-
 rorum, fautorumq; uoluntas habebatur. Quorum uir-
 tute alacri cum ad dimicandū in planiciem sese con-
 tulissent, scutorumq; laudis insignis præfulgens opus
 calatum, quorū pugna esset propē profecto dirempta
 nisi propter equitum concessum, ut supra demonstra-
 uimus, leui armatura præsidij causa non longe ab ope-
 re castrorū cōstitissent, ut nostros equites in receptū,
 dum ad castra redeunt aduersarij cupidius sunt inse-
 cuti, uniuersi clamore factō impetū dederunt. Ita metu
 perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in castra

LIBER

se recipiunt. Cæsar ob uirtutē turmæ casianæ donauit
 millia, XIII. & præfecto torques aureos. II. & leui ar
 maturæ millia, X. hoc die A. Bebius, & C. Flavius, &
 A. Trebellius equites Romani hastenses argētō propē
 tecti equites ad Cæsarē transfugerūt: qui nuntiauerūt
 equites Romanos cōiurasse omnes, qui in castris Pom
 peij essent, ut transitionē facerent, serui inditio omnes
 in custodiā esse coniectos, è quibus occasione capta, se
 transfugisse. Item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas
 mittebat Saonem Cn. Pompeius. s. u. g. e. u. & si, pro
 ut nostra felicitas ex sententiā aduersarios adhuc pro
 pulsos habemus, tamen si æquo loco sui potestātē face
 rent, celerius, quàm uestra opinio est, bellū cōfēcissē.
 Sed exercitū tyronū non audent in campum deduce
 re, nostrisq; adhuc freti præsidij bellū ducunt. Nam
 singulas ciuitates circūsidēt, inde sibi commeatus ca
 piunt. Quare et ciuitates nostrarū partiū cōseruabo,
 & bellum primo quoq; tempore conficiam, cohortes
 animo habeo ad uos mittere. Profecto nostro cōmeatu
 priuati necessario ad dimicandū descendēt. Insequētī
 tempore cū nostri temere in opere distenti essent, equi
 tes in oliueto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot.
 serui transfugerunt, qui nuntiauerunt ad, III. Nonarū
 Martij prælium affore ad Soritiam, quod factum est,
 ex eo tempore metum esse magnū, & Accium Varum
 circū castella præesse. Eo die Pompeius castra mouit,
 & circa Hispalim in oliueto constitit. Cæsar prius,
 quàm

quàm eòdem est profectus, luna hora circiter sexta uisa est. Ita castris motis Vcubim præsidium, quod Pompeius reliquit, iussit ut incenderent, & deusto oppido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisfonte oppidum cum oppugnare coepisset, deditioe facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeij castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incedit. milesque qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cum esset uentum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cum iter facere Cæsar cum copiis uellet, renuntiatum est ab speculatoribus Pompeium de tertia uigilia in acie stetitisse. Hoc nuntio allato, uexillum proposuit. Adcirco enim copias eduxerat, quod Versaonensium ciuitati fuissent fautores, antea litteras miserat, Cæsarem nolle in conualle descendere, quod maiorem partem exercitus tyronum haberet. Hæ literæ uehementer confirmabant mentes oppidanorum. Item hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstrauius, loca excellentia tumulis contineri, interuallum prouinciam diuidit, sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planicies inter utraq; castra intercedebat, circiter millia passuum. Vt auxilia Pompeij duabus defenderetur rebus, oppidi excelsi, & loci na-

n n s tura,

tura. hinc dirigēs proxima planicies equabatur, cuius
 decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum
 summā efficiebat loci iniquitatē. Nam palustri, & uo-
 raginoso solo currebat ad dextrā parte: & Caesar, cū
 aciem directā uidisset, non habuit dubiū, quin media
 planicie in equū ad dimicādū aduersarij procederēt,
 hoc erat in omniū conspectu. huc accedebat, ut locus
 illa planicie equitātū ornaret, & diei, solisq; sereni-
 tas, ut mirificū, & optandū tempus propē ab dijs im-
 mortalibus illud tributū esset ad praliū cōmittendū.
 Nostri letari, nonnulli etiā timere, quod in eum locū
 res, fortunæq; omniū deducerētur, ut quicquid post ho-
 ram castris fieret, in dubio poneretur. Itaq; nostri ad
 dimicandū procedunt, id quod aduersarios existima-
 bamus esse facturos. Qui tamen à munitione oppidi
 mille passibus longius non audebāt procedere, in quo
 sibi propē murū aduersarij constituebāt. Itaq; nostri
 procedūt, interdū equitas loci aduersarios efflagita-
 bat, ut tali conditione contenderent ad uictoriā. Neq;
 tamen illi à sua consuetudine discedebāt, ut aut ab ex-
 celsulo loco, aut ab oppido discederēt. Nostri pede pres-
 so propius riuū, cum appropinquassent aduersarij pa-
 trocinari loco iniquo non defecerūt. Erat acies. XIII.
 aquilis cōstituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cū
 leui armatura millibus sex. præterea auxiliares acce-
 debant propē alterū tantū. Nostra præsidia. LXXX
 cohortes, & octo millibus equitū. Ita cum in extrema
 planiē

planicie, iniquū in locum nostri appropinquassent, pa-
 ratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter
 uehemēter esset periculosum. Quod cū à Cesare esset
 animaduersum, nequid temere culpa sua secus admit-
 teretur, cum locū definire cœpit, quod cum hominum
 auribus esset obiectū, moleste, & acerbe accipiebant,
 se impediri quo minus præliū conficere possent. Hæc
 mora aduersarios alacriores efficiebat Caesaris copias
 timore impediri ad cōmittendū præliū. Ita se efferen-
 tes iniquo loco sui potestātē faciebant, ut magno tamē
 periculo accessus eorum haberetur. hic decumani suū
 locum cornu dextrū tenebant, sinistrū tertia & quin-
 ta legio, itemq; cætera auxilia, & equitatus. prælium
 clamore facto, committitur. Hic & si uirtute nostri an-
 tecedebant, aduersarij loco superiore defendebāt acer-
 rime, & uehemens fiebat ab utrisq; clamor, telorumq;
 missus, concursus, sic ut propē nostri diffiderent ui-
 ctoriæ, congressus enim, & clamor, quibus rebus ma-
 xime hostes conterrentur, in collatu pari erant con-
 ditione. Itaq; ex utroq; genere pugnæ, cum parem
 uirtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu
 fixa cumulatur, & concidit aduersariorum multitu-
 do. Dextrum demonstrauius decumanos cornu te-
 nuisse, qui, & si erant pauci, tamen propter uirtutem,
 magno aduersarios timore eorum opera afficiebant,
 quod suo loco hostes uehementer premere cœperunt,
 ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur,
 legio

LIBER

legio aduersariorū traduci cepta sit ad dextrū. qua simul est mota equitatus Cæsaris sinistrū cornu preme re coepit. at ij eximia uirtute præliū facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidiū ueniendi nō daretur, in coelum clamor, intermixtus gemitus, gladiatorūq; crepitus auribus oblati, imperitorū mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur. armis teruntur arma, aduersariosq; uehementissime pugnātes nostri agere coeperūt. quibus oppidū fuit subsidio, ita ipsi liber alibus fusi, fugatiq; non superfuissent, nisi in eum locū confugissent, ex quo erāt egressi. in quo prælio ceciderunt millia hominum circiter, XXX, & si quid amplius. Præterea Labienus, Accius Varus, quibus occisis, utrisq; funus est factū. Itemq; equites Romani partim ex urbe, partim ex Prouincia ad millia tria. Nostri desiderati ad hominū mille, partim pedum, partim equitū, sauciū ad quingentos. Aduersarium aquilæ sunt ablata. XIII. & signa, & fasces. Præterea duces belli. XVII. capti sunt, hos habuit res exitus. ex fuga hac, cum oppidū Mundam sibi cōstituis sent præsidū, nostri cogebantur necessario eos circūuallare, ex hostiū armis, pro cespite cadauera collocantur, scuta, & pila pro uallo. insuper occisi, & gladij, & mucrones, & capita hominū ordinata, ad oppidum conuersa uniuersa hostiū timorē, uirtutisq; insignia proposita uiderent, & uallo circūcluderentur aduersarij. Ita Galli tragulis iaculisq; oppidū ex hostium

sũ cauaeribus sunt complexi, oppugnare cœperũt.
 Ex hoc prœlio Valerius adolescens Cordubam cũ pau-
 cis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fu-
 issæt, rem gestã refert. Cognito hoc negotio, quos equi-
 tes, quod pecuniæ secũ habuit, eis distribuit, & oppida-
 nis dixit, se de pace ad Cæsarẽ proficisci, & secũda uĩ-
 gilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autẽ cum equi-
 tibus paucis, nonnullisq; peditibus ad nauale præsidũ
 parte altera contendit Carteiam, quod oppidũ abest
 à Corduba millia passuũ. C.LXX. Quò cũ ad octa-
 uum milliariũ uenisset. P. Caluicius, qui castris antea
 Pompeij præpositus esset, eius uerbis nuntium mittit,
 cum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in
 oppidũ deferri possit: literis missis Pompeius Carteiam
 defertur. Qui illarũ partiũ fautores essent, conueniũt
 in domum quò erat delatus, qui arbitrati sunt clancu-
 lum uenisse, ut ab eo, quæ uellent, de bello requirerẽt:
 cum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius corũ
 in fidem confugit. Cæsar ex prœlio munitione circũda-
 ta, Cordubam uenit, qui ex cæde eò refugerant, pon-
 tem occupauerunt. cum eò esset uentum, concitari cœ-
 perant, nos ex prœlio paucos superesse, quo confuge-
 remus. Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen
 traiecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis fa-
 miliæ, & libertinorũ caput ex prœlio Cordubam cum
 uenisset, familiam, & liberos conuocauit, pyram sibi
 extruxit, cœnam afferri quàm optimam imperauit.

Item.

LIBER

Item optimis superadditis uestimentis, pecuniã, & argentum in presentia familiæ donauit. Ipse de tempore cenauit, unum, & nardum identidem sibi infundit. ita nouissimo tempore seruũ iussit, & libertũ, qui fuisset eius concubinus, alterũ se iugulare, alterũ pyram incendere. Oppidani autẽ simul Cæsar castra cõtra id oppidum posuit, discordare cõeperunt, usq; eò, ut clamor in castra nostra perueniret, quæ ferè inter Cæsarianos, & inter Pompeianos erant. hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partiũ oppidanorũ serui, qui erant à Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris aduentum descendere cõeperunt. Legio. XIII. oppidum defendere cõepit: nam, cum iam repugnarent turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animaduernerent homines fugitiui, oppidum incẽdere cõeperunt. qui superati à nostris, sunt interfecti hominũ millia. XXII. præterquã extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus, dum hic detinetur ex prælio, quos circumunitos superius demonstrauimus, eruptionẽ fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Cæsar Hispalim cũ contendisset, legati deprecatum uenerunt. Ita cum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum subsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas parteis præsidium, quod Cæsaris præsidium receptũ indignabatur, clam
cuidã

cuidam Philoni, illi, qui Pompeianarū partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat, hic clam praesidio Lusitaniā proficiscitur, & Cæciliū Nigrum nomine Barbarū ad Lenium conuenit, qui bene magnā manū Lusitanorū haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctis per murum recipitur, praesidiū, uigilesq; iugulāt, portas pracludūt. de integro pugnare cœperunt. Dum hæc gerūtur, legati Carteienses renuntiarunt, quod Pompeium in potestate haberent, quod ante Cæsari portas praeduisissent, illo beneficio suum maleficio existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar cum animaduertet, si oppidum capere contenderet, ut homines perditī incenderent, & mœnia delerent. Ita consilio habito, noctu patitur Lusitanos eruptionem facere, id quod consulto non existimabant fieri. Ita irrumpendo naues, quæ ad Betim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo factō, oppido recuperato Hastam iter fecere cœpit. ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt, Mundensesq; qui ex prælio in oppidum confugerant, cum diutius circumfiderentur, bene multi deditionem faciunt. & cum essent in legionem distributi, coniurant intēr sese, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent, illi eadem in castris administrarent. Hac re
cogni

LIBER

eognita, insequenti nocte, uigilia tertia, tessera data,
 extra uallū omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæ
 sar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter
 Pompeiū dissentire cœperant, pars erat, quæ legatos
 ad Cæsarem miserat, pars erat, quæ Pompeiana-
 rum partium essent fautores. seditione concitata, par
 tes occupant, cædes fit magna, saucius Pompeius na
 ues. XXX. occupat longas, & profugit. Didius, qui
 Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuntius allatus
 est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equi
 tatibus ad persequendū celeriter iter faciens. Itē quar
 to die nauigatione confecta, insequuntur, qui imperati
 à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram appli
 cant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues in
 cendit, nonnullas capit. Pompeius cū paucis profugit.
 Et locū quendā munitū natura occupat. equites & cō
 hortas, quæ ad persequendū missæ essent, speculatori
 bus ante missis certiores fiunt, diem & noctem iter fa
 ciunt. Pompeius humero, & sinistro crure uehemēter
 erat saucius, huc accedebat, ut etiā telum intorsisset,
 quæ res maxime impediebat. Ita lectica à turre, qua
 esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari,
 cū à Cæsaris præsidio fuisset cōspectus, celeriter equi
 tatu, cohortibusq; circūc luditur. Erat accessus loci dif
 ficultas, Nam idcirco, quod propter suas à nostro præ
 sidio fuisset cōspectus, celeriter munitū locū natura cœ
 perat sibi Pompeius, quem uix magna multitudine de
 ductū ē

ducti homines ex superiore loco defendere possent. subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequabantur aduersare, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto animaduertebantur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunitiones in iugo dirigunt, ut equo pede cū aduersarijs congregari possent. A quibus cum animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstrauius, saucius, & intorto telo, idcirco tardabatur ad fugiendum. Itemq; propter loci difficultatem, neq; equo, neq; uehiculo salutis sue præsidium parare poterat. Cædes à nostris undiq; administrabatur. Exclusa munitione, amissisq; auxilijs, ad cōuallem autem, atq; exesum locū in spelunca Pompeius se occultare coepit, ut à nostris non facile inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Cæsar ingrediebatur Hispalim, pridie Iduum Aprilis captus allatum, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescēte, Didius, quem supra demonstrauius, illa affectus leticia, proximo se recepit castello, nonnullasq; naues ad reficiendū subduxit. Lusitani, qui ex pugna supersuerunt, ad signum se receperunt: & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic & si non aberat diligētia ad naues tuendas, tamen nonnunquā ex castello propter eorum crebras excursiones eijcitur, & sic propè

LIBER

quotidianis pugnis insidias ponūt, & tripartito signa
 distribuunt, erant parati, qui naues incenderēt, incen-
 sisq; qui subsidiū repeterent. ij sic dispositi erant, ut à
 nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita
 cum ex castello Didius ad propellendū processisset, cū
 copijs, signum à Lusitanis tollitur, naues incendiuntur,
 simulq; qui in castello ad pugnam processerant, eodem
 signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo in-
 sidie clamore sublato circumueniūt. Didius magna cū
 uirtute cum compluribus interficitur, nonnulli in ea
 pugna scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant. Item
 complures nando, ad naues, quæ in salo fuerunt, se re-
 cipiunt. Anchoris sublatis, plagus remis petere cepe-
 runt, quæ res eorum uita subsidio fuit. Lusitani præ-
 da potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim re-
 currit. Fabius Maximus, quem ipse ad præsidium oppu-
 gnandum reliquerat, operibus assiduis, hostesq; circū
 sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene ma-
 gna eruptione faciunt. Nostri ad oppidum recuperan-
 dum occasione prætermittunt, & reliquos uiuos ca-
 piunt, ac deinde Vrsaconem proficiunt, quod oppi-
 dum magna munitione continebatur sic, ut ipse locus
 non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppug-
 nandum hostem appeteret. Hoc acciderat, quod aqua
 præterquam in ipso oppido, non erat, nam circūcirca
 riuus nusquam reperiebatur propius millia passuum
 octo. Quæ res magno erat adiumento oppidanis. tum
 præta

præterea accidebat, ut agger, materiesq; unde solita
 sunt turres agi, propius millia passuum sex non reperie-
 bantur. ac Pompeius, ut oppidi oppugnatione tutiorẽ
 efficeret, omnẽ materiem circum oppidũ successam in-
 tro congeffit. Ita necessario diducebantur nostri, ut à
 Munda, quod proxime ceperant, materiem illò depor-
 tarent. Dum hæc ad Mundã geruntur, & Vrsanem,
 Cesar cum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, in se-
 quenti die concione aduocatus, cõmemorat initio qua-
 sturæ suæ eam Prouinciã ex omnibus Prouincijs pecia-
 liarem sibi constituisse, & quæ potuisset eo tempore be-
 neficia largitũ esse, in sequenti præterea ampliatio ho-
 nore, uectigalia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu
 petisse, & eis pecunijs Prouinciã liberasse. Simulque
 patrocinio suscepto multis legibus ab se in Senatum in-
 ductis simul publicis, priuatisq; causis, multorum ini-
 micitijs susceptis defendisse. Suo item in consulatu ab-
 sentem, quæ potuisset commoda Prouinciæ tribuisse,
 eorum omnium commodorũ esse immemores, & ingra-
 tos in se, & in populum Romanũ hoc bello, & in præ-
 terito tempore cognosse, uos iure gentium, & ciuium
 Romanorũ, institutis cognitis more Barbarorum po-
 pulo Ro. magna transiero sanctis Romanis semel, &
 sepius attulistis, & luce clara captum in medio foro
 nefario interficere uoluistis. Vos ita pacẽ semper odi-
 stis, ut nullo tẽpore legiones desint populi Ro. in hac
 Prouincia haberi, apud uos beneficia pro maleficijs,

LIBER

maleficia pro beneficijs habentur. Ita neq; in ocio con-
cordiam, neq; in bello uirtutem ullo tempore retinere
potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à
uobis receptus, fasces, imperiumq; sibi arripuit. Multi-
tis interfectis ciuibus, auxilia contra populum Roma-

num comparauit, agros, uestramque Prouinciam ue-
stro impulsu depopulauit. in quo uos uictores existi-
mabatis? An me deleto non animaduertebatis,
decem habere legiones populum Roma-

num? quæ non solum uobis ob-

fistere, sed etiam coelum

diruere possent?

Quarū lau-

dabus, et

uirtu-

te.

INDEX EORVM QVAE IN
 Commentarijs C. Iulij Caesaris habentur per ordinem
 Alphabeti per Raimundum Marlianũ, hominem sui
 temporis eruditissimum. In quo diligenter quidem, sed
 cursim recognito, quaedam emendata sunt, quæ
 dam uel dempta, uel mutata, multa ad-
 dita usq; ad hæc tempora.

A

AE S A R in cõmentarijs Gal-
 liam in treis parteis diuidens, lo-
 ca Gallie Prouinciæ à Romanis
 tunc possessæ, Britaniæ ulterio-
 ris, quam Angliam dicimus, Hi-
 spaniæ etiam citerioris, ac popu-
 lorum cis Rhodanum, transq;
 Rhenum flumina sitorũ annectit, qui omnes lingua,
 institutis, legibusq; inter se etiam tunc differabant.

Aquitania regionũ latitudine, & multitudine ho-
 minũ ex tertia parte Gallie existimanda est, hanc Ga-
 rumna flumen à Celtis diuidit, quæ et Oceanum mare
 attingit. In hac sunt metropoles Burdegalensis, Auxi-
 tana, carumq; suffraganeæ, pars item aliarũ metropo-
 lum extra terminos eosdem sitarũ, quæ tamen Aquita-
 niæ attribuuntur. Gennam hanc Galli hodie nuncu-
 pant. Hæc cũ olim à Regibus Francorũ ducibus Nor-
 manniæ tradita esset, qui postea regnũ Angliæ occupa-
 runt, cũ illã post uarias cõtentiones cenũ & .LX.

I N D E X

amplius annos Angli tenuissent, Caroli septimi auspicijs tandem ad Francos redijt, in hac cum alij principatus celebres sunt, tum Fuxensis, quorum princeps nepos ex sorore Ludouici. XII. qui nunc rerū in Gallia potitur, uictis apud Rauennam Hispanis memorabili prelio. uitam cum principatu amisit, sicq; eius opida ad Regem nullis relictis heredibus redire sorore supestite, Ferdinando regi nupta.

Arar Celticae fluuius est, nunc Lafone. Oritur in dicecesi Tullensi, sinibusq; Burgundiae, & Loringae, non longe à monte Vosgo, quo Mosā flumē profluit. Intersecat tum eam Burgundiae partē, quae imperatoria, tum eam, quae Regia dicitur, illi comes, ut hodie loquuntur, huic dux à Francorū rege institutus praerat qui tamen mortuo Carolo Philippi, ab Heluctijs occiso, ad supremū ius Regium adscriptus est, ut nullus ad huc Burgundiae dux sit, sed comes tantum. Intersecat Gabillonem, ac Matisconem ciuitates, tunc Heduarū oppida prolapsus Lugdunū urbem Rhodanū influit. Quem fluuiū Vergilius in bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus elegia sua septima memorant.

Alexia inter Celtas oppidum Mandubiorū in ducatu Burgundiae, sinibusq; Heduarū non longe à Lingonibus, nunc in uici formā redactū nomen retinens, à quo etiam hodie, ut plurisq; placet, magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur, nec longe distat à uico, qui Flauiacum appellatur. In cuius Alexiae expugnatione

Pione nonnullæmunitiones in floris lilij formam Cæsaris iussu, ut ipse scribit, factæ sunt.

Atrebatenses inter Belgas populi finitimi Ambianis, Tornacensibus, & Morinis, partem Picardiæ continent, ciuitas est nomen adhuc retinens, in Prouincia Remensi regem agnoscit. Arras hodie uulgo nuncupatur, in hac laudatissima texuntur aulæa.

Ambiani damiens, uel Amiens uulgo, in Picardia posita, hanc Rex à duce Burgundiæ repetit.

Axona inter Belgas fluuius est in extremis Rhemorum finibus, quo pedibus uado transitus est. Ladisne uulgo dicitur. in huius fluminis transitu Germani ab insequeñtibus Gallis magnū incommodū accepere, serè octo millibus passuum ultra Rhemos, Laudunensem, & Rhemensem diocesim pertinens. Gallicæ Auaix nunc dicitur propè oppidū, quod uocatur Gallicè Latomio.

Aduatici Belgarū populi regni Eburonū, nūc Lediensium finitimi, ac Neruijs, nunc Tornacensibus proximi, habebant amplum, & in altissimis rupibus oppidum, forte nunc, ut quibusdam uidetur, est oppidum appellatum Beamunth, uicinum Rhodano in finibus Hannoniæ. Hoc ex allusione uocabuli complures credunt esse eos, qui Donacum Atrebatensis diocesis oppidum non longe à Cameraco urbe distans incolunt. Hi Aduatici Cimbris, Theutonisq; prognati erāt, qui transrhenani fuerunt, sed magis coniectura est Aduaticos fuisse eos, qui hodie Gallicam Brabantiam,

I N D E X

ubi oppidū Niuella est, partēq; Hannoniæ circa Can-
netum montē, & Bintiū oppida Cameracensis dice-
cesis, finitimāq; his loca extra Francorū regnum inha-
bitant, ubi locus quidam in uici formam redactus est
ferè desertus, cuius nomen Gallica lingua ueteri satis
alludit, & monimenta adhuc quedā præclara uetusta-
tis uisuntur. hi Bosleducenses dicti.

Auaricum erat oppidū Celtarum maximū, muni-
tissimūq; in finibus Biturigum, agri fertilissima re-
gione ferè ex omnibus partibus, flumine, et palude per-
petua circumdatū, trans Ligerim fluuiū, habens unū,
& perangustū aditum proximū Nouioduno oppido
Biturigum, ac Gennabi oppido Carnutū & Vellauno
duno oppido Senonum in Francorū regno situm, Bur-
ges, uel Viaron à Gallis appellatum.

Ambuariti, qui Beuuni, siue Brabantini inter Bel-
gas populi erant citra Rhenum, & Mosam flumina.
Ad quos prædandi, frumentandiq; causa partem equi-
tatis miserant Vsiptes Germani, & Thencateri po-
puli, qui cis Rhenum trāscūtes finibus suis Menapios
nunc Iuliacenses expulerant, Inde coniectura est hos
Ambuaritos incoluisse eam ducatus Brabantie partē
in qua Busousducis, Breda, & Bergis oppida Leodien-
sis dioecesis, & Anuerpia oppidū Cameracensis dice-
cesis extant, Nusiaq; & Geldria citerior sitæ sunt,
circa que loca per Campaniam Brabantie usq; Tun-
geris oppidum propè usque Leodium, ut plerisq; pla-

get, mare Oceanum protendebatur.

Ancalites populi in Anglia Trinobantibus, Biarogis, Casijs, & Ceuimagnis proximi.

Ambilates populi inter Celtas, Lexobijs, Nanetibus, Diablintribus, & Ofissinis proximi in Britania ceteriore, qui oppositi sunt Angliæ in regno Francorum siti Dauranches à Gallis.

Aulertij populi erant inter Celtas Heduorum clientes, de ange dicunt, siue rhoanum.

Ausci populi in Aquitania proximi Garumnis, Vocatijs, Carusatijs, Sontiatibus, Cocosatibus, & Hispania ceteriori in regno Francorū siti, quos cōiectura est fuisse Auscitanos, ciuitas est metropolis, hi sunt Aquitanorū Alarissimi, quorū urbs opulētissima Heluimberum, ut refert Pomponius Mela.

Ambari inter Celtas necessarij erant, & consanguinij heduorum, quos quidā opinātur esse Borbonienses. Nonnulli autē, quod fuerint Niuernenses Heduis finitimi, siue pro parte Bituricenses allusione uocabuli, quo etas nostra uitur, Ambaros etiam dicimus ciuitatum clientes, seu adherētes, oppidum Ambarorū pagus Semurius, siue mons barri dicitur.

Allobroges erant populi citra Rhodanū fluiuium, et ad Lemanni lacus ripas extra Belgas, Celtas, et Aquitanos, Gebennā oppidū, ubi solennes nundinae nostra etate celebrantur in Sabaudia, locaq; finitima insolentes, qui etiam fuere finitimi Vocuntijs populis.

propinqui, Ceutronibus, nunc Tarentasijs, ac trans Rhodanū uicos, & possessiones habebant circa regionem, quæ hodie Brixia dicitur duci Sabaudia spectantem, quæ fluius Indis irrigat citra Ararim flumen. hos memorat Iuuenalis Satyra prima, & Salust, in Catilinæ historia: referunturq; in Epistola Planci inter familiarcis Tullij, quæ incipit: Nunq̄ me Hercule. Allobrogēs enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Gallia: provinciae Romanorū erat, cum esset finitima Allobrogibus. fuisse item partem Allobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas metropolis secundū Strabonem. hi sunt hodie Sabaudienses appellati, quibus Dux præest uetustate imperij, & nobilitate generis longe clarissimus, caput gentis Taurinum. nam Veracelles in dotem eius maiores à uiccomitibus habuere, pacis admodum studiosi.

Aruerni populi inter Celtas finitimi Heduis. Biturigibus, ac Borbonicis, nec löge à Lemonicibus nomē retinēt. ducatus est, cuius titulus duci Borbonij ascribitur, in Francorū regno siti. hos memorat Lucanus. 1.

Aulertij item populi inter Celtas ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armorica appellantur, proximis Rhedonibus, S. f. u. s. Cur. osolitibus, Osibinis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis in prouincia Turonensi, & Francorū regno siti, quos nonnulli Aurelianenses esse opinantur. Sed illi prouincia sunt Senonensis.

Aulertij item inter Belgas proximi Eburonibus,
 Brixonijs, ac Vellocaſis.

Alduaſduſius Celtarū eſt fluuius Gallice Ledouix
 oriens circa montem Iura, Sequanos ab Heluetijs diui-
 dens, lapſuſq; per comitatum Burgundie montē Bel-
 licardum, Inſulam, ac Clarauallē caſtella perluit, ac
 urbem Biſuntinam nunc interſecat, Dehinc Dolam op-
 pidum præterfluens circa Viredunū caſtrū non longe
 à Cabilonenſi urbe Arari fluuiō miſcetur, & Dubius
 nunc uocatur, ad Sequanos prorſus pertinens.

Andes populi inter Celtas, Curioſolitē, Venetis,
 Carnutibus, & Turonibus finitimi, ac ducatu Bituri-
 cenſi, Oceanoq; proximi, quos Ligeris flumen alluit,
 ciuitas eſt inter Gallie primarias Andagaueſes dicti
 in prouincia Turonenſi, & Francorū regno ſti Duc-
 eatus titulo inſigniti. hinc in regno Neapolitano An-
 gioni dicti, quod ad illam familiam regni iura deuenie-
 rant, quæ mox Reges Francorum ex teſtamento reſ-
 titi ultimi ſibi adſciuerunt.

Agendicum inter Celtas oppidū Senonibus, Pari-
 ſijs Velaunoduno oppido Senonum Genabi Carnutiū
 oppido, & Nouioduno, Auaricoq; Biturigum oppidis
 proximū in regno Francorū ſitum, aprouins gallice.

Ambibareti erant populi, in quos Cæſar hyemandi
 cauſa Caium Antiftium Rheginum cum legione una
 in ſeptimi cōmentarij ſine miſſiſſe cōmemorat, & for-
 te erant Ambianenſes, uel aliqui hiſ proximi, ut eos

Atre-

I N D E X

Atrebatēsq; & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim est uerifimile, quin aliquā legionē illic collocauerit, ut superioribus annis confueuerat, de qua non constat, niſi de hac intelligamus.

Ambibari populi Celtarū Armoricas ciuitates Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus circa Britanniam citeriorem, & Normanniam in regno Francorum ſiti.

Armoricae ciuitates poſitæ erant in ultimis Galliarum ſinibus Oceano coniunctæ, ex quibus fuerunt Curioſolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Oſiſini, Lemouices, Vnelli populi oppoſiti Angliæ, Britannia citerior, & Britonans appellata. Cui dux olim regi ſubditus præfuit, nūc ex matrimonio Annæ ducis olim filia ad regem redacta.

Arduena ſylua omnino in Belgis totius Galliarum maxima, atq; ingens, à Rheno fluuio per fineſ Treuerorum ad Neruios, nunc Tornacenſes, & Rhemorū pertinens millibus paſſuum amplius quingentis in longitudinē patet. attingit enim Menapios, nunc Iuliacenſes, Aquisgranum oppidum, Eburones, nunc Icodienſes, Condruſos Aduaricos, qui erant pars comitatus Hannoniæ, Lucenburgenſem, Bulioniēſem, Barrenſem, Lotiringum, Limburgenſemq; ducatus, Eſſiam, & comitatum Namurcenſem, Mctenſium, Maguntinorum, Confluentiæ, & Vbiorum, nunc Coloniaenſium, & Cataluna diocēſis fineſ, in qua ſunt uici, caſtella,

stella. & oppida multa, ac complures insignes abbatiæ, præsertim ordinis diui Benedicti, scilicet diui Vberti Leodiniensis diocesis. Diui Cornelij Coloniensis diocesis, cuius syluæ extrema pars uersus Belgas sunt Mosæ, & Scaldes fluij. Scaldes uero Mosam influit, qui fluij, & sylua nomen retinent priscum hac etiam tempestate.

Auartij populi trans Rhenum, & Danubium, cui ac hercinie syluæ, quæ ingens erat sylua Germaniæ, et Dacis finitimi erant. Qui daci, ut plerisque placet, prædem partem habitauerunt Pannoniæ.

Antuates populi citra Rhodanum extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, finitimi Allobrogibus, & Gebennæ oppido, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum proximi. huius nominis adhuc extat uicus, & præfectura quædam monachorum inter Gebennam, & Delphinatum, qui est Gebennensis diocesis, uidentur tamē secundum Cæsaris descriptionem Antuates magis fuisse inter Allobroges, & uicum Veragrorum, cui diuus Mauritius Sedunensis diocesis nomen est.

Aremici populi, uel Artomici extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluium finitimi Volcis, non longe à Gaballis, aruernis, heluijs, rhutenis, massiliensibus, & cadurcis. hos coniectura est fuisse artomitorum populos, quorum ciuitas est episcopalis, & Prouinciæ Vienensis in finitimis Galliæ Prouinciæ Romanorum, quos Auracenses dicimus, ubi principatus est Fran

I N D E X

est Francorū Regi non subitus, Armeniacus uulgo dīctus. horum princeps Iacobus nomine, cum à Florentinis in Italiam accersitus esset aduersus Ioannem Galeatium Mediolanensem Ducem, apud Alexandriam magno praelio uictus, & cæsus est.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Italia in Galliam quinq; legiones traduxit per fines Ceutronū, qui hodie Tarentasij nominantur. hæ Gaiæ dicuntur, quibus uulgo mons Cinesius, seu Cinerum nomen, quæ & Poenina, ut quidā uolunt dicuntur, quod Hannibal Pænus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autē Poenina iuga, quibus ex Italia in Noricū & Germaniā iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas summæ Cæsar appellat, quod inter omnes magis emineat, quarū iter patefieri uolebat, quò magno cum periculo magnisq; cum portorijs mercatores ire consueuerāt, proximæ Veragrijs populis, quorū uicus erat Octodorus, nunc diuus Mauricius dictus. harū una diocesis Augustensis diui Bernardi montem uulgo nominat. Alteri Sedunensis diocesis mons Briga nomē est. Sunt & Alpes, quas Cornelius Tacitus, & ueteres dixere maritimas. hæ in prouincia Hebrædunensi, locisq; Ligustico mari finitimis consistūt: qua ex Italia iter erat ad aggrediendū Narbonensem prouinciā. Alpes item fuere, quas idem Tacitus, & Prisci dixere rheticas à Rhetis populis, qui ex Thuscia profecti duce Rheto ea loca tenuere, forsan dicta. hæ agro Tridentino adiacent.

cent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueviam, & Austriam iter est, fuerunt & illæ, ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis, & Curiensis diocesim oritur, quas Lepontias Cæsar, & alij scriptores appellauerunt. Nunc diui Goitardi, ac diui Nicolai dicuntur, quas Coctias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanoq; finitima ex Italia aditus est. Iulias præterea alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhetis, qua forte ex Italia per Triuinam urbem, in Stiriam & Austriam iter est.

Afriburgium oppidū Germaniæ nō longe à Rheno fluuiio, & cis eum inter Geldubam, & uetera castra situm Nusciæ, & Cliuensi ducatu proximum non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Agrippinā, quæ nunc Colonia dicitur, archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbem, ad ripas Rheni citerioris sitam, Tacitus, in qua gentē Agrippinam Claudij Cæsaris coniugem, Neronisq; matrem natam esse, ac ueteranos, & Coloniā illuc deduci imperasse, Vbicumq; gentē Rheno transgressam auum eius Agrippam in fidem suā accepisse, ac eam urbem fatali igne paulo post consumptā refert, in qua capitulium, & loca, ac ædificia fuere, & ritus ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Antonia in Anglia fluuius. Tacitus.

Ansuarios Germaniæ inferioris populos proximos Phrysijs pulsos à Caucis nō memorat Cæsar, sed Tacitus.

Arenacij

I N D E X

Arenacij inter Coloniã, & Traiectũ urbes episcopales locum ultra Nouesium Rheno adiacentẽ, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

B

Belgæ populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum mari Oceano Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur. horum pleriq; orti à Germanis Rhenum antiquitus traductis Gallos inde expulerunt. hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt ualde culti, humani, et satis effœminati, cõtinueq; sunt apud eos mercatores, quo per etates, commercia, moresq; hominum mutari constat. In his sunt metropoles, Treuerensis, Coloniensis, Maguntina, Rhemensis, & earum suffraganeis intra Oceanum mare, ac eadem tria flumina constitutis, item Brabantia, Flandria, Hollandia, Gheldria, ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, uirtutum comitatus, ac Campaniæ maxima portio. Sylua Arduenna uniuersa cum singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis populis, ac locis, & pleriq; principes, tum profani, tum sacri, ducesq; & comites, ciuitatesq; quarum multe liberae, suoq; iure agunt. aliæ Francorum regi obtemperant, quod superest imperatorias partes sequitur. in his sunt tres imperatorum electores, sunt & Francorum Regis, quos pares uocant, ferme omnes. Imperatur certe, & Rex in Belgis coronatur, consecratur, & inungitur: alter Aquigrani, alter Rhemis, hos memorat Lucanus

nus in

INDEX

ritatis, in quo totius Gallie conciliū Cæsar in dicit, ius
dixit, & sæpe hyemauit, in Francorū regno situm, in
formam ruris redactū, & in radicibus montis nō lon-
ge ab Hedua ciuitate positū nomen retinet.

Bibrogi populi in Anglia mari proximi, et Cassijs
Ancaliticibus, Trinobantibus, Ceuāmagis, ac Sengo-
riacis.

Bigerrones populi in Aquitania proximi Tarbellis
Vocatijs, Tarusacijs, Sontiatibus, & Hispanie citerio-
ri in Francorū regno siti, comiti de Fuxo subditi. Vbi
comitatus est in Vasconia, consistēs nomē retinet ubi
Tursa est, & castrū Begura, et episcopatus Biterēsis
provinciae Narbonēsis. Hinc profectus uir fortis Ene-
quus nomine regnū Nauarræ cōstituit, pulsissq; inde
Mauris, successoribus suis regnū per manus reliquit.

Bractuspāncium oppidū Bellouacorū inter Belgas
finitimum Sueffonibus in Francorū regno situm.

Brannouices populi inter Celtas proximi Segusi-
anis, Ambuaretis ac Heduis, quorum clientes erant, ho-
die Lemorianæ.

Blanonij populi inter Celtas proximi Segusianis,
Ambuaretis, ac Heduis, quorū clientes erant, qui sue-
rūt forte Brannonices, qui dicūtur à Gallis de Blanco.

Bituriges populi inter Celtas, eorū fines ab Heduis
quorum erant in fide, Ligeris fluuius diuidit, proximi
sunt Aruernis. XXI. urbes eorū uno die incenderūt,
ut Cæsare cōmeatu, ut pabulatione prohiberēt, ciuitas

est Me

est Metropolis retinens nomē. Carolus, VII. qui pulsus
Anglis Francorū regnū restituit, cū nihil fermē aliud
esset, puod in Gallia retineret occupantibus Anglis om-
nia, Bituricensis Rex in derisum appellabatur. re-
gno Francorū sita, hos memorat Luca, primo.

Bataui populi inter Belgas. Nam Mosa flumē parte
quadā ex Rheno recepta longe serē ac Oceano octo-
ginta millibus passuū, quæ appellatur Vualis, Insulam
effecit Batauorū, in Oceanū influit. hi hodie, ut pleris-
q; placet, Holandini dicuntur diocesis Traiectensis pro-
pinqui Phrysiæ, & ducatus Geldriæ, ac mari Oceano
finitimi, hos memorat Luca, in primo. Hi à Cattis po-
pulis transrhenanis, Cerusis, & Ligijs, Pannoniæ po-
pulis ultra Herciniam syluam finitimis Hermunduris
orti dicuntur, & seditione domestica pulsī, extrema
Gallicæ oræ uacua cultoribus, simulq; insulā inter ua-
da sitam occupauere, quā mare Oceanū à fronte, Rhe-
nus, annis tergum, ac latera circūluit, ut refert Corne-
lius Tacitus, dicens, apud Batauos fuisse olim lucum
sacrū, qui, ut cōiectura est, hodie in finibus uici Aghe-
ducis in Holandia extat, nec longe secundū Tacitū est
insula nomine Mona, unde forte Monachum oppidū,
uel Monasteriū ciuitas episcopalis est.

Britaniæ maioris, cui nomen est Anglia, pars inte-
rior ab his incolitur, quos natos in insula ipsi memoria
proditū dicunt, maritima pars ab his, qui prædæ, ac
inferendi belli causa ex Belgis transierant, qui omnes

INDEX

Ferè his nominibus ciuitatũ appellatur, quibus orti ciuitatibus peruenerũt, & bello illato ibi permanserũt, atq; agros colere cœperũt. Inde opinio eorũ linguã ex populorũ diuersitate compositã intellectu, scientiaq; loquendi difficiliore esse, quodq; Germanos præ ceteris charos habeãt, quia pleriq; Belgæ orti sunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum transiuerunt, à quibus post hæc Angliæ pars maritima originem sumpsit. hos refert Lucanus ultra Oceanum esse, & toto discretos orbe. continet tota Angliã insula in circuitu bis mille millia passuũ. apud hos erat, & est magnus pecorum numerus. hæc insula Angliæ Germaniæ populis in eã classe sæpius irruentibus, uictis ueteribus colonis Anglorum terra dicta. Verum partẽ eius, quæ magis ad septentrionẽ uergit, Scoti, & ipsi Germani Pictis admistis occuparũt, hodieq; tenent, Francis amicissimi, Anglorum Regi maxime semper infesti, populi moribus inconditi, efferi, nullas propè urbes habent. Nemo ra, & syluas bellis ingruentibus petunt.

Boij populi transrhenani Franconiæ alpibus Italiæ, Sueuis australibus, ac Danubio flumini proximi. Qui in agrũ Noricum transiuerunt, Noricãq; oppugnarunt expulsis, ut coniectura est, Noricis, quorũ Noricorum adhuc pars trans Danubiũ non longe ab ortu eius, & Athesis fluminis sita Noricus appellatur. Boiorum pars Heluis Cæsarem deprecantibus deuictis Heluetijs, quorũ in societate domo excesserant, in finibus

nibus Heduarū à Cesare sunt collocati. Vbi Gergobinam ciuitatē exiguam, & infirmā non longe ab Auarico oppido in finibus Biturigum sito, eis per Heduos attributo habitarunt Boij primū, post Boioarij, et nūc Bauari dicti à finibus Herbipolensium per Noricum agrum, ubi Nurimberga est oppidū in medio ferè Germaniæ situ in Angustenses protendūtur. cum quibus, & alijs finitimis trās rhenanis usq; ad Brisinā urbē, & terras, quas hodie Sigismundus Austriæ dux possidet, ac in sineis Tridentinos sæpe nunc, & continue usq; nunc Heluetij Rhenum transeuntes bella gessere. hi Borbonij hodie dicuntur.

Bacenis sylua ingens trans Rhenū Sueuos à Cherustis p natiuo muro diuidit, nūc, ut opinio est, Nigra sylua dicitur, nō longe Friburgo oppido, & Badensi agro inter Athesim, Rhenū, Necharum, Moganū, & Danubiū Germaniæ flumina, Hercyniamq; syluā, & Hassiæ regionis Germanicæ montis.

Bellocassi populi inter Celtas proximi Lexouijs, quos opinio est esse Baiocenses, eorum ciuitas est episcopalis, in prouincia Rhotomagēsi, ducatu Normanniæ, & regno Francorum sita.

Brigantes in Anglia populos gentem nō memorat Cesar, sed Tacitus.

Batauodurum inter Coloniensem, & Traiectensem urbeis episcopaleis locum ultra Nouesium in finibus ducatus Cliuensis situm Rheno adiacentē Belgis

I N D E X

ascribendum non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bonnam oppidū ad citeriores Rheni ripas situm, & Coloniensi urbi, ac Confluētiæ oppido proximū inter Belgas numerādū nō memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bethasios Germaniæ populos inter Belgas proximos Canenefatibus, Batauis, Tungris, ac Marsacis Traiectenses superiores fuisse cōiectura est, ad utrāq; Mosæ fluminis ripam cis Rhenum sitos, in diocesi Lediciensi, hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Bingiam nūc Pinguam Germaniæ oppidū, Belgis ascribendū inter Maguntinā urbem, & Confluentiā oppidum cis Rhenum eius ripis finitimū non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Brut. ros, ex quibus fuit Veleda uirgo fatidica, quæ Germanis religionem animos eorum occupantibus aliquando præfuit, ut author est Tacitus, Germaniæ inferioris populos Henteris, & Phrysijis proximos nō memorat Cæsar, sed Tacitus.

C

Celtica, quæ & Gallia olim à Rhomanis dicebatur Bisuntinā, Senonensem, Bituricensem, Lugdunensem ciuitates metropolicas earumq; suffraganeos omnibus inter Garumnā, Matronā, Sequanā, & Rhodanū flumina sitas cōplectitur. in hac sunt ducatus Biruricensis, Burgundiæ, Borbonij, Aruerniæ, Aurelianensis, Valesij, à quo recentiores Francorū Reges à Philippo. s. Allejo cognominātur, & Normanniæ, quod e. tra Sequanā

quamam se extendit, comitatus etiã Burgundia, Niuernensis, Antistiodorensis, montis Belicardi, Ferrētensis, Carolotensis, Matisconensis, Blesensis, Belluacensis de Louigni principatus aure sicca, multiq; alij, & pars comitatus Campaniæ. Celtarũ clarissimi sunt Hedui. horũ urbs opulētissima Augustodunũ, ut refert Pompo. Mela, cui Gallica lingua alludit Autun appellãdo, cuius Celticæ terminos, quoad Ro. Imperium in Gallis uiguit, Rhodanus fluuius præfiniebat, ut nõnnulli scripserunt, hi proprie Franci nunc dicuntur.

Centrones populi finitimi Garocellis, & Caturigibus non longe à Vocuncijs, & Allobrogibus erant inter Alpes Graias, quæ hodie dicuntur mons Cinerũ, siue Cinesius, & urbem Gebennam, lacumq; Lemaniã & Rhodanũ fluuium. Nunc autẽ Centrones sunt Tarentasijs extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia ciuitas est metropolis.

Caturiges populi finitimi Centronibus, ac Garocellis, qua iter erat ab Alpibus Graijs, ad oppidũ Gebennam, lacum Lemaniã, & Rhodanũ fluuiũ, quos uerisimile est fuisse diocesis, uel saltem prouinciæ Tarentasiæ extra Belgas, Celtas, & Aquitanos.

Cimbri populi Rhenum fluuium transeuntes depositis, uqi postea Aduatici incoluerunt, citra id fluuium impedimentis, omnem Galliam uexando, & occupando, solis Bellouacis resistantibus, iterq; per Galliam prouinciam Romanorũ facientes in Italiam con-

I N D E X

tenderunt, hos memorat Lucanus in primo, quos à Dacia dicitur uenisse opinio est. hi Zelandiam hodie tenent, Zelandiq; nuncupantur.

Cargali populi transrhenani in Galliam, Celticã circa finis Sequanorum ac Heduarum ab Ariouisto Germanorũ Rege transportati, quos nõ ab re opinari possumus eisdem fuisse cum Harudibus ab ipso rege similiter translatis.

Caletes populi inter Belgas Morinis, Oceanoq; mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi, ab his breuissimus in Britaniã, nunc Angliam traiectus, nomẽ retinẽt. Normaniẽ sunt diœcesis in regno Francorum siti, Anglorum regi subiecti.

Catuaci populi inter Belgas Neruijs, Caletis, Viromandijs, ac Condrusis proximi, quos forte Doaci oppidi incolas Atrebatensis opinari licet.

Cherusci populi Germani gẽte, nomine, et numero appellati cis Rhenũ fluiũ inter Belgas Eburonibus, qui hodie Leodiensis, & Condrusis proximi, hos coniectura est fuisse inter populos Leodiensis diœcesis.

Condrusi Belgarũ populi inter Eburones, qui nũc Leodiensis sunt, Segnos, & Treueros, quorum erant cliẽtes, Menapijs, Mosã fluuio, & syluã Arduennã finitimi, gente nomine, & nũero Germani, aquod quos est ad ripas Mosã oppidũ ab Antonino Pio, ut quidã scribunt, conditũ, & Benefacta appellatũ, nomen retinent, diœcesis sunt Leodiensis, & usq; ad ciuitatis
ferẽ

ferè moenia protenduntur, cuius Antistiti etiam subiacent, nunc ducatus Lucenburgenſi, ac comitatui Namurcenſi, & Moſæ fluuio finitimi.

Curioſolitæ populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanũ attingentibus, quæ Armoricæ appellantur proximi Andegauẽſibus, Seſuuijs, Oſiſſinis, Vnelis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus, hos Coriſopitenſes eſſe pleriq; placet, quæ ciuitas eſt episcopalis in prouincia Turonenſi Britaniæ ducatu, regnoq; Francorũ ſiti, Cornuaidæ à Gallis.

Cadetes populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanũ attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venerenetis, Andegauenſibus, Cenomannis in regno Francorum ſiti.

Cadurci populi inter Celtas proximi Hebeuteris, Gaballis, Velaunijs, Lemouicibus, & Aruernis. Quorum ſub imperio eſſe conſueuerat ciuitas episcopalis in prouincia Bituricenſi, ac regno Francorũ ſita: nomen retinent. hos memorat Iuuenalis in prima ſatyra lib. 3. Nec longe erāt à finibus prouinciæ Romanorũ.

Cauillonum oppidum Hedurũ inter Celtas, quod coniectura eſt fuiſſe oppidũ Cabillon ad ripas Araris fluuij ſcilicet fluminis, ubi rei frumentariæ, commercijq; & cõmeatus cauſa ſæpe Romani negociabãtur.

Carnutes populi inter Celtas Andegauenſibus, Turonibusq; finitimi, ac Oceano proximi, erāt in clientela Rhemorum, regio eorum totius Galliæ media, à qua

INDEX

Eamen extra regnum Francorū biduo iter expedito, patet. ciuitas est episcopalis nomen latine retinens, in Francorum regno sita,

Cantabri populi ciuitatū citerioris Hispaniæ finitimi Aquitaniæ, qui auxilio fuerūt Vocatijs, Tarusatijs, Tarbellis, Bigeronibus, Garumnis, Coccofatibus, ac reliquis populis, & ciuitatibus Aquitaniæ cōtra exercitū Cæsaris, cuius dux erat P. Crassus Marci Crassi filius, q̄ cū patre à Parthis interemptus est, finitimi Oceano Aquitano, Pyrenis mōtibus, ac Garūnæ fluuio

Coccofates populi in Aquitania proximi Sabuzatibus, Vocatijs, Tarusatijs, Sontiatibus, Garumnis, ac Hispaniæ citeriori, & Garūnæ fluuio in Francorū regno siti.

Confluentes Mosæ, & Rheni fluminum in Sicambros, nunc Ghelrenses ad Menapios, nunc Iuliacenses ut olim seipsi Menapij protendebant, est lōge ab Oceano serè octuaginta mille passuum proximus Nouomagio Ghelrensum oppido, diocesis Traiectensis, prouinciæ Coloniensis inter Buscumducis, & Hoesdena oppida ducatus Brabantiæ, in quorum Sicambrorum fineis equitatus Vspetum, & Tenchtherorum post prælium, & fugam suorum se transhenum recepit, inter quem Confluentem, & Coloniensem ciuitatem, quæ post Vbiorum fuit ponte facto Cæsar primo traiecit exercitum.

Cantium in Anglia ad mare est, in Angulo Imi, minoris

norisq; lateris ex tribus eius insula lateribus contra Galliam, quò ferè omnes Gallie naues appellunt, & ad orientè solem spectat. ex omnibus autem Anglicis longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt. quæ regio est maritima omnis, neq; multũ à Gallica differunt consuetudine. huic maritime regioni quatuor Reges præerant, quibus Cæsar, quicquid in annos singulos uestigialis populo Ro. Anglia penderet, cõstituit. Nũc regnum Angliæ ex uoto Henrici regis uestigialis Romano pontifici facta est, quæstorq; à Ro. pontifice in Angliam mittitur, qui censum annũ exigit nõ dissentiente rege. In Cantio ciuitas est metropolis nomen retinens, ferè habet omneis episcopos Angliæ sibi suffraganeos, eius archiepiscopus legatus natus est. similiter, & Eboracensis, cui in Anglia, quæ eas duas metropoles solum habebat, duo tantũ subsunt suffraganei, quod omnes olim episcopi Scotiæ, quæ nullum habet archiepiscopum, illi subijcientur.

Ceuimagni populi in Anglia mari proximi, & Trinobantibus, Sengotiæ, Ancalibus, Bibrogis, ac Casijs.

Casij populi Angliæ mari proximi, et Ceuimagnis Trinobantibus, Sengoriæ, Ancalibus, et Bibrogis.

Centrones item Belgarum populi, qui sub Imperio Neruiorũ, nũc Tornacensũ, erant proximi Grudijs, Leuacis, Pleumosijs, & Gordunis, forte sunt nũc Gordracenses in Flandria Tornacensis diocesis.

Cheruscæ

I N D E X

Cherufci Germaniæ populi transrhenani, quos **Bacenis** sylua Germaniæ ingens, nunc **Nigra**, ut plerisque placet, dicta, à Sueuis pro natiuo muro diuidit. hos **Tacitus** refert proximos **Hermonduris**, **Cattis**, et **Ligijs** Hungariæ populis.

Camulodinum in Anglia oppidum, seu **Colonia**.

Caninefates populos **Batauis** finitimos, & eandem insulam colètes, qui origine, uirtute, lingua pares **Batauis**, numero superantur. **Tacitus**.

Cathos populos Germaniæ **Transrhenum** flumen **Ligijs** Hungariæ populis, **Cheruscis**, **Hercinijs**q; syluæ proximos, ac **Hermoduris**, cum quibus pro flumine finitimo sale sæcundo pugnabant, & in æternũ discordabant **Cauci** Germaniæ populi.

Ciuaronem oppidum proximũ **Hisara** flumini **Vocontionibus** populis, montiq; **Cinifio**, & **Allobrogibus** in **Sabaudia**, **Plancus** inter epistolas familiaribus **Tullij**, in illa quæ incipit, **Nunquam me hercule**, quibus in locis opinio est **Cesarẽ** initio **Gallici** belli quinque legiones ex **Italia** traduxisse, & uerisimilius est, quàm quod per **Eporediam** urbem episcopalem, & **augustam** prætoriam, ac montem, cui **Coloniæ** iugum **uulgo** nomen est inter **Cinesium**, & **sancti Bernardi** montis iter fecerit, cum hoc impeditius, ac prolixius uideretur.

Cammanos Germaniæ inferioris populos pridem **Phrysiæ** partem **Oceanum** mare, **Rhenum** fluuium, et
lacus

lacus attingentem, paludibus, ac saltibus uberrima incolentes, quam mox Tubantes populi, post Vbij, Germanica itidem gens inhabitauerunt. Tacitus.

Ceracades Germaniae transrhenanae populos Vangionibus, ac Tribotis proximos. Tacitus.

D

Diablinthres populi inter Celtas Lexobijs, Nantibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curiosolitibus, Venetis, & Sesuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliae, in prouincia Turonensi, & regno Francorum siti. Leondoul gallice.

Danubius fluuius Germaniae, ex monte qui Iranus dicitur non longe à Rheticis Alpibus, Athesisq; & Rheni Germaniae fluminū fontibus inter Tridentinā, & Curiensem dioecesis oriens, Germanos sinistra, & Hungaros, ac Theutones dextra alluens, post Ister ductus, ac iterum Danubius Euxino mari pluribus ostijs immergitur. Hunc autem, & Rhenum fluuium in Rhetia oriri quidam tradunt.

Daci populi erant transrhenani Danubio fluuio, et Auaritis, syluaeque Hercinia finitimi, quos olim Hungariae partem habitasse plerique tradunt, & post in maritima loca Noruegiae proxima cecidisse. Lucanus.

Durocoterum oppidum Rhemorum inter Belgas, in quod Galliae concilium Caesar indixit, ac de coniuratione Senonum, & Carnutum quaestione habere instituit. & de Accone, qui princeps eius coniurationis fuit.

I N D E X

fuerat, grauiori sententia pronuntiauit, ac more maiorum supplicium sumpsit, ceteris aqua & igni interdixit in regno Fraucorum situm.

Duracij populi in finibus Pictonum, qui perpetuo in amicitia remanserat Romanorum propinqui oppida Lemo, Nauernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis inter Celtas in regno Francorum siti. hinc Durasiorum familia inter Gallos praecipua.

Denodurum inter Belgas oppidum Metensis ciuitatis, quo ex Colonia urbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter est. Tacitus. forte Theonis uilla nunc dicta.

E

Eburones populi inter Belgas, gente nomine, et numero Germani appellati, Condrusis, Menapijs, Aduaticis, Treueris, quorum clientes erant & syluae Arduennae finitimi, nunc Leodienses dicti apud Gallos Liege. horum maxima pars inter Rhenum & Mosam, qui scilicet Mosa fluuius eos alluit, his Sicambri, qui Gelrhenses erant transrhenani sunt proximi. ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atque humilis, proximi Oceano, & siluis, continentesque paludes habebant, his duo reges praerant, quo magis constat eos fines quam latissimos extitisse, quibus coniectura est ducatum Lutxemburgensem, & Lotoringensem, ac Iuliacensem partem, & comitatum Namurcensem, urbemque Aquisgranum, ubi Imperatores primam ex more suscipiunt coronam, inclusos extitisse, ac quantam dioecesis ipsa Leodiensis usque

ses usq; quaq; se extendit, reges illos possedisse. Apud Eburones autē stirpem Caroli magni in uico Lupilia nomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortum habuisse tradunt, Pipinosq; & Carlomanos, Belgas, simulque Germanos fuisse, sicq; in Germanos cisrhenanos, qui Belgæ sunt à Græcis, non in transrhenanos est translatum imperium. Ciuitas nunc est episcopalis prouincie Colonienfis, Lucanus, & Suetonius in uita Iulij Cesaris, quem refert Cladem Cottæ, & Aurunculei ægerrime tulisse. Hanc ciuitatē Carolus dux Burgundia ultimus solo æquauit, omneisq; puberes & sacerdotes interfecit, quod Episcopo consanguineo suo infestiores aliquanto fuissent.

Eburonices inter Celtas populi Aulertijs, Lexouijs, Vnellis, & Curiosolitis proximi ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorū, que est episcopalis in prouincia Rhotomagensi ducatu Normanniæ, & Francorum regno sita.

Essui populi pacatissimi, & quietissimi proximi ciuitatibus, quæ Armoricæ appellantur, remoti à Belgis ultra centum millia passuū. hos inter Celtas fuisse coniectura est, forte in Normānia, aut Britania citeriore, & regno Francorum siti. Galli Retolus appellant.

Elauer fluuius inter Celtas apud Aruernos, Gerougiam oppidum in altissimo monte positum præterfluens, qui serè ante autumnū uado transiri nō solet,
proxi

I N D E X

proximus Heduarum finibus in regno Francorū situs,
nomen adhuc retinens.

F

Flustates populi in Aquitania proximi Vocatijs,
Tarusatijs, Sontiatibus, Garumnis, & Hispanie cite-
riori in regno Francorum siti. comitatus est in Vasco-
nia consistens, ad comitem de Fuxo pertinens, nomen
retinet etiam nunc.

Frisios Oceano, & Batauis finitimos, pluraq; loca
& insulas circa Holandiam, Ghelriam, Brabantiam,
et Traiectensem urbem, ac ostia, quibus Rhenus Ocea-
num mare influit habitanteis. Tacitus refert eos
transrhenanam gentem tunc fuisse.

G

Genœa oppidum Allobrogum proximum Helue-
tiorum finibus, ex quo pons super Rhodanum fluvium
situs ad Helucios pertinebat, ubi à lacu Lemano, quē
Laufane dicunt, Rhodanus ad Ligusticum mare pro-
fluit finitimum Antuatibus, & à Gallia prouincia Ro-
manorum non longe distans, nun duci Sabaudie, siue
eius ciuitati antistiti proprio comitatus nomine sub-
est extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. ciuitas est epi-
scopalis in prouincia Vienensi, nomen præsertim gal-
lice retinens. Lucanus.

Garocelli populi citra Rhodanum finitimi Catur-
cibus ultra Alpes Graias, quibus hodie nomē est mons
Cinifus, siue Cinerum, hac Hannibal authore Liuius,

non sine ingenti difficultate exercitum in Italiam tra-
duxit. hi nō longe à Centronibus, qui Tarentasij sunt,
nec ab Hisara fluuio extra Celtas, Belgas, & Aquita-
nos in Sabaudia constituti.

Gaballi populi inter Celtas proximi Eluetijs, & Ca-
durcis, Velaunijs, & Aruernis, quorum sub imperio
esse consueuerant, ciuitas est episcopalis prouinciæ Bi-
turicensis olim, nunc Arelatensis in regno Francoriū
sita nomen retinens.

Genabis inter Celtas Carnutū oppidū, quod pons
Ligeris fluminis cōtinebat proximū Velaunoduno, et
Agendico oppidis Senonū, ac Auarico, & Nouiodu-
no oppidis Biturigum in regno Francorū situm.

Gergobina inter Celtas Boiorū oppidū, quos Hel-
uetico prælio uictor Cæsar ibi collocauerat, Heduisq;
attribuerat, ut supra descripsimus, in finibus Heduo-
rum proximū Auarico, & Nouioduno Biturigum op-
pidum in regno Francorum situm.

Gergouia in Celtis inter Aruernos oppidū secun-
dum flumen Elauer in altissimo monte positū omncis
aditus diffieiles, ac oppositū collem sub ipsius montis
radicibus egregie munitum, omniq; ex parte circunci-
sum habens, erat & iugum, cuius dorsum propè equitū
syluestre, & angustum, qua ad alteram oppidi partē
aditus, oppidi murus à planicie, atq; initio ascensio re-
tēta regione, si nullus anfractus intercederet, mille du-
centos passus aberat, forte nunc Claromontensis ci-
uitas

I N D E X

uitas episcopalis in prouincia Bituricensi, & Franco-
rum regno sita.

Garites populi in Aquitania proximi Aufcis, Gar-
rumnis, Vocatijs, Tarusatijs, Sonciatibus, & Hispani-
nie citeriori, quos coniectura est fuisse Lacorites, nunc
Lectorenses. ciuitas est episcopalis in prouincia Aufci-
tana, & in Vasconia, ac Francorum regno sita.

Garumni populi in Aquitania proximi Aucis, Vo-
catijs, Sarusatijs, Sonciatibus, & Hispania citeriori
in regno Francorum siti.

Germania, ut plerisque placet, inter Danubium &
Rhenū flumina proteditur, omnesque illic habitātes po-
pulos à fontibus eorū usque ad maria, quæ ambo influunt
cōplectitur, nec non & eos, qui citeriores Rheni ripas
attingunt, ac Eburones, Condruos, Treueros, Aquis-
grani urbem, & plerisque Belgas ortos à Germanis cis
Rhenū flumen antiquitus in Galliam traductos, supe-
rior Germaniæ pars, quæ alta dicitur, ab Alpibus Ita-
liæ imminentibus usque ad Maguntinā urbem Rheni flu-
minis citerioribus ripis adiacentē protenditur. infe-
rior ab inde usque in mare Oceanū. horū ciuitates pro
gloria habebant finitimos longissime expellere.

Galli omnes in septentrionibus sunt positi. Carnu-
tum autem fines regio totius Galliæ media Galli uirtu-
te belli omnibus præferebantur, ac Germanos supera-
bant, ut ultro eis bella inferrent, & propter hominū
multitudinē, agrisque inopiam trans Rhenum Coloniae
mitte

mitterent, & quod à Dite patre se prognatos prædicabant, spatia totius temporis non numero dierum sed noctium finiendo, ita ut nocteis dies subsequatur. Coniectura est horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. apud hos sunt tres præcipue ciuitates Treuerensis, scilicet, Coloniensis & Maguntina, quæ in Imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autem apud Gallos eas coniectura est, ut Christi forte fidem facilius introducerent apud Germanos eorum finitimos.

Grudij populi inter Belgas sub imperio Neruiorum proximi Centronibus, Pleumosijs, & Gordunis, Galli Louanos.

Gorduni populi inter Belgas sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosijs, & Grudijs. Gantois gallice.

Garumna flumen Celtas ab Aquitanis diuidit, quæ scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen, montesq; Pyrenæos, ex quibus oritur, & mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. Lucanus.

Geldubam Germaniæ locum propè Rhenū, Maguntinam & Coloniā urbes metropolitanas. Tacitus.

Gugernos Germaniæ populos propè Rhenum flumen, & Geldubam Batauis proximos. Tacitus. sunt qui Cugernos malint.

Grunes inter Coloniensem, Traiectensem urbeis locum ultra Nouesium oppidum Rheno adiacentem.

I N D E X

Tacitus, qui ut cōiectura assequi possumus, Cliuis est, unde Cliensis ducatus dicitur, cui satis uocabulum al ludit, hinc mater Ludouici, XII. Francorum regis Ma ria nomine.

H

Hedui populi finitimi sunt, Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Sebusianis inter Celtas. hi adhuc nomen priscum latine retinent inter Burgundos, nunc nomi nati, nec citra Ararim flumen, qui nunc Sagona ap pellatur, aliquos habent sineis, nec hodie sunt Sebu sianis finitimi. In ducatu Burgundiæ, & Francorū re gno siti. ciuitas horum Heduorū episcopalis est in Pro uincia Lugdunensi.

Heluetij inter Celtas populi sunt bonitatem agrī habentes, finitimi Constantiensi, Basiliensi, Sedunensi ac Gebnensi, & Bisuntinæ diocesisibus, ac ultra Lau sanensem agrum protensi sunt, atq; ex maxima parte Bisuntinæ prouinciæ sunt, atq; ad Sabaudie ducatum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curientem, & Sedunensem dioceses, montesq; Brigam, & sancti Bernardi, usq; fere in Bellicensem diocesim, cuius populi, ut conie ctura est, olim Sebusiani sunt dicti. In latitudine autē à monte Iura circa Basiliensem, & Constantiensem agros, usq; ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde usq; in finem lacus Lemanni, ubi pons est, ci uitas Gebnæ angustior fiebat, Quibus limitibus ad
huc

huc duodecim Heluetiorum pagi, quemadmodum tempore Cæsaris, consistunt. Berna caput nunc gentis Sui-
ricum, Lucerna, Turegium, qui olim Tigurinus, &
cætera dicebantur, qui sæpe ultra Rhenum transscun-
tes, bella cum Bauarijs, Sueuis, & alijs transrhenanis
finitimis, quos altos Alemanos nominamus, seu cum
his, qui tunc loca illa incolebant, quæ loca, nunc Con-
stantiensis, Curienfis, Tridentinæ, & finitimarũ sunt
diocesum gerebant. hos cum per Galliam prouinciã
Romanorum transire prohibiti essent à Cæsare, angus-
to, & difficili itinere uix quã singuli carri ducerent,
per loca, ubi Claves, & Iougni castella, nunc sunt in
extremis Sabaudia, & Burgundiæ finitimis in Sequa-
nos, qui nunc comitatum Burgundiæ habitant, pene-
trasse creditur, & ad Ararim fluiuium circa Surre-
gium, & Viredunum castella id flumen attingentia,
ac in Heduos, ubi nunc Ducatus est Burgundiæ con-
tendisse. hi à plerisq; Suitenses, à nonnullis Fœderati
dicuntur, agrosq; & uicos possident in Italia citra mon-
tem, qui sancti Gottardi dicitur, in dicecesi Mediola-
nensi. contra hos Cæsar, suo, ac suorum equis amotis,
se prælium commississe refert, & cum sex legionibus,
equitatuq; & auxiliarijs copijs duobus prælijs uno
ad Ararim fluiuium: altero in Heduis, Heclutios, quo-
rum. CCLXIII. millia ferre arma poterant, fudisse,
& tamen ancipiti prælio pugnatum diu, atq; acriter,
ut toto prælio, cum ab hora dici septima, usq; ad uespere

I N D E X

vam pugnaretur, auersum hostem nemo uidere potuerit. Hi cum sepe in Italiam erumperent, à Carmanio La duæ Philippi Mediolanensis principis prælio uicti, intra fincis se suos postea continuere. nostra demum ætate à Carolo octauo Francorum Rege in terra Italia cogniti magnum sibi nomen compararunt, ut nullus peditatus melior esse censeatur. Quod superiore anno. XXX. eorum millibus à Venetis euocatis, id quod nunquam ante acciderat, fugatis ex Italia Gallis, multo magis comprobatū est. Atq; hoc anno fugatis eisdem ad Nouariam per insidias castra nocte aggressi, magnum sibi nomen compararunt.

Harudes populi transrhenani sunt in Galliam, Celticam circa fincis Sequanorum, ac Heduoꝝ ab Ario uisto Germanorum Rege transportati.

Helueteri po. inter Celtas pximi Cadureis, Gaballis Velaunis, & Aruernis, quorū sub imperio esse consueuerāt in prouin. Bituricensi, & regno Francorū siti.

Heluij populi inter Celtas Aruernorū fincis cōtingunt. hos annos Gebenna ab Aruernis diuidit, proximi sunt Gaballis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis, & Aremicis, ac Gallie prouinciæ Romanorū. ciuitas est episcopalis in prouincia Bituricensi, & regno Francorū siti, nunc Albienses dicti. hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse. Eusebius, & alij tradunt.

Hercinia Germaniæ transrhenana sylua est forte ab Hercino monte Germaniæ dicta, latissima, ac supra omnes

Omnes alias longissima. Oritur ab Heluetiorū, & Venetū, & Tauriacorū, uel Turgauorū finibus, rectaq; fluminis Danubij regionibus. pertinent ad fines Auarum, & Dacorū, quos pleriq; putāt Hungariæ partē habitasse. hinc constat Venetes, qui Constantienses forte nunc sunt, & Heluetios trans Rhenū fines tempore Cæsaris habuisse, quæ sylua multo longior, atq; latior est, quàm Italia uel Gallia tota.

Hermonduros transrhenanos Germaniæ populos Ligijs Hungariæ populis, Cattisq; Cheruscis, ac sylvæ Herciniæ, & ultra illam proximos, Tacitus.

I

Ibernia insula est ad Hispaniam, occidentemq; solem sita, quâ medium Angliæ latus uergit, dimidio minor existimatur, quàm Anglia. Sed pari spatio transmissis, XXX. millibus passuum in Hiberniam appelles, ut in Britanniam. in hac sunt plures metropoles, & ciuitates episcopales, quàm in Anglia. eam quidã nominant Irlandam.

Ioscedum inter Celtas oppidū fluminis Sequanæ ripas attingēs, citeriores supra Maledonū oppidū & finitimū, & Lutetiæ, quæ Parisij dicitur proximū, non longe à Senonibus in Francorum regno situm.

Iecius portus inter Belgas Morinis, Oceanoq; mari finitimus est Ambianis, & Atrebatibus proximus, à continenti Britaniæ, quâ Angliam dicimus, XXX. millibus passuum distans, & traiectui commodissimus.

I N D E X

cui ad dextram Zelandia insula, Halandia & Flan-
 dria, ad sinistram autem comitatus, qui dicitur portus
 Picardiae pars, & Normanniae ducatus, ex opposito
 uero Anglia consistunt. oppidum est illic populorum,
 quibus Caete nomen est. Id adiecto Iccij portus nomi-
 ne, ut quibusdam placet, Calctium nuncupatur, Nor-
 manniae est dioecesis in regno Francorum, & potesta-
 te Anglorum regis setum. Lucanus.

Iura mons Sequanos ab Heluctijs diuidit, incipiens
 in finibus Basiliensium, ac Constantiensium protensus
 ferè in Sebusianos, nunc Basilienses prouinciæ Bisun-
 tine, qua Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt.
 Illac enim Caesarè ex Allobrogibus in Heduos ad Ara-
 rim contra Heluctios legiones traduxisse opinio, ciui-
 tates namque oppida, & uici, sicut olim continebantur
 nominibus populorum, ita, ut plurimum eisdem in lo-
 cis remanserunt de illorum dioecesebus prouincijs Tri-
 bubus, ac regionibus.

Icenos in Anglia populos ab Osorio Romano du-
 ce subactos. Tacitus, qui forte Icci portus accolæ fue-
 rant, refert.

L

Latobrogi finitimi Heluctiorum sunt inter Celtas
 non longe ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse
 coniectura est, ciuitas est episcopalis prouinciæ Bisun-
 tine in ducatu Sabaudia sita, ac eius proprio antistiti
 subdita.

Lingo

Lingones inter Celtas populi finitimi Heduis, Sequanis, ac Tullensibus, qui dicebantur Leuci, nomē retinent. ciuitas est episcopalis in prouincia Lugdunensi ac Francorum regno sita. Langies ab indigenis.

Leucij populi finitimi Lingonibus, & Sequanis, qui Burgundi sunt, ac Mediomatricibus, qui Metenses hodie dicuntur, Belgis attribuuntur, & Treuerensi prouincia. hodie Tulenses dicti, ciuitas est episcopalis in Lotoringia regione. Lucanus.

Lemouices item populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanū attingentibus, quæ Armoricæ appellatur proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauenibus, Cenomannis, Lexouijs in prouincia Turonensi, regnoq; Francorum siti. Limosins gallice.

Lutetia inter Celtas est, prouinciæ Senonensi ascribitur, oppidū erat Parisiorū positū in insula fluminis Sequanæ, quod perpetua palus inluit proximū Bello-uacis Agendici oppido, ac Senonibus, & Melloduno oppido finitimū. nunc urbem Parisiensem esse dicunt. ciuitas est episcopalis in Francorū regno sita, in quam Caesar se conciliū transtulisse, & patrū suorum memoria à Parisijs populis constructam esse scribit.

Lexouij populi inter Celtas sunt proximi Osifinis Nanetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus Oceanū attingentibus. hos quidam opinantur esse accolæ ciuitatis Lixouiensis, quæ est episcopalis in prouincia Rhotomagensi ducatu Norman

I N D E X

nie, & Francorum regno sita. Galli *Lisieux*.

Lemanus lacus inter *Celtas*, quæ *Rhodanus* influit, *Galliam*q; provinciam *Romanorū* ab *Heluctijs* diuidit, qui hodie *Lussanæ lacus* dicitur, quem *Rhodanus* ad pontem *Gebennæ* urbis effluit. *Lucanus*.

Lepontij populi sunt *Germaniæ*, qui *Alpes* incolunt inter *Sedunensem*, & *Curiensem* dioceses, hos quibusdam placet fuisse *Sarmatas*, apud quos *Rhenus* fluuius oritur, forte hodie *Suitenses* dicti inter fontem *Rhodani* fluuij & *Rhetias* *Alpeis* siti.

Leuaci inter *Belgas* sub imperio *Neruiorū* populū proximi *Grudijs*, *Pleumosijs*, *Gordunis*, et *Cætronibus*,

Ligeris flumen non longe ab *Heduarum* finibus in *Celtis* oriens, eos à *Biturigibus* diuidit in *Carnutes* diuisus per *Celtas* lapsus, multisq; obliquis *Gyris*, *Aquitaniã* alluens, *Oceanū* mare, quod *Britanicū* dicimus, influit. *Dignū* memoria refertur à *Philippo*, qui secundus hoc nomine regnavit apud *Gallos* uadum primū inuentū, cum antea nunquam uado transiri potuisset.

Londinū oppidū in *Anglia* insigne, copia negotiatorū, & mercatorū maxime celebre. *Tacitus*. ciuitas est episcopi. in qua *Angliæ* reges, principes, *Senatus*, populi et mercatores cōtinētur, in prouin. *Cantuariēsi* sita.

Ligios populos in *Hungaria*. *Tacitus*. proximus *Hermonduris*, & *Cattis*.

Lucum municipiū *Vocuntiorū* propè *Caturiges*, *Garocellos* *Centrones*, & *Allobroges*. *Tacitus*.

Lugdu

Lugdunum urbem ad Rhodani ripas, & Vienna finitimam. Seneca in epistola ad Lucilium refert eam regionem fatali igne suo tempore exustam, quã inter Celtas ascribere quibusdam placet, quoniã omnes eius Suffraganei, & pars urbis, ecclesiaq; ipsa matrix in Celtis sunt. hinc Plotius, qui primus Romæ rhetoricã docuit latinam, ortus est, à quo Romæ se puerum cum Q. fratre latine primũ doctum esse Cicero refert. oppidum hoc Munatius Plancus condidit, sed annis post centum incensum Romani restituere.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucisq; propin quos, inferioris Germaniæ populos Tacitus refert, quos nonnulli Vestfalos fuisse opinantur non longe à Canenefatibus, ac Phrysijs. quidã uero eos Pannonas fuisse tradunt. hi sunt, qui cum Italiam fermè omnem occupassent per ducentos, & quatuor annos, tandem à Gallis rege Carolo pulsati sunt, ita tamẽ, ut Cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenierit.

M

Matrona fluuius est, Celtas à Belgis definiens in finibus Lingonum, & propè Tulensem agrum, nec longe à fonte Mose fluminis oritur, Catalaunum ciuitatẽ episcopalẽ in Campania Franciæ interfluens per Fran corum regnum prorsus labens parum supra Parisien sem urbem Sequanæ fluuiio miscetur.

Matiscon inter Celtas oppidum tunc in Heduo rũ finibus ad Ararim flumen, qui Sagona nunc dicitur, inter

I N D E X

inter Lugdunensem, & Cabilonensem urbeis. Ciuitas est nunc episcopalis prouinciæ Lugdunensis nomē retinens in comitatu Matifconensi, & Francorum regno sita.

Mandubij populi erant inter Celtas Incole oppidi cui nomē Alexia inter sineis Lingonū, & Heduarum proximi uico, quem Flauigneum dicimus. Nunc in ducatu Burgundiæ, regioneq; Alsetum ab Alesia, ut quibusdam placet, dicitur, quibus uocabulum alludit, in dioceesi Heduensī, & regno Francorum siti.

Magetrobria locus in Celtis, in quo Ariouistus Germanorum Rex, copias Gallorū prælio uicit, nō longe à Paludibus, quem Rheno flumini proximū, & circa ipsum fuisse coniectura est Galli Toaut.

Marcomanni cum proximis Narrisis & Hermon-turorum parte, Danubium transgressos, Noricum & Vindeliciam, id est, Rhetiam secundam cum Alpibus primo occuparunt. Et Marcomannorum lingua est, qua Noricū utitur hodie, & Rhetia secunda, & quicquid est illorum tractuum Alpibus Vicinum. Sit autē iudicium penes lectorē. Hodie regio illa Morauia est, quæ se ad Sudinos extendit, & Danubiū usq; ubi hodie ciuitas est Prespurgium, gessit hæc gens maxima bella cum Romanis, præcipue Antoninorum tempore. Nam Marcus Antonius cognomento philosophus periculosissimum, & diuturnū bellum gessit. Tandem Christianorum precibus, qui pluuia à superis impetrarunt,

runt, cum exercitus Romanus, siti laboraret, uicti, & in deditiōem accepti.

Morini populi sunt inter Belgas Attrebatibus, Ambianis, Neruis, Oceanoq; mari finitimi, à quibus breuissimus in Britanniam, nunc Angliam est traiectus. cōtinentes syluas, & paludes habebant, eorum finibus comprehenditur comitatus, cui nomen est Pontus ad abatiā sancti Bertini, directo iure pertinens ueteri nomine Ponti, quo regio illa à plerisq; describitur, ciuitas est episcopalis, quæ latine nomen retinet, gallice uero Teruana nuncupatur. In prouincia Rhemensis, & regno Francorum sita.

Menapij populi Gallie inter Belgis, Treueris, Condrusis, Arduennæ syluæ, Rhenoq; finitimi densissimas syluas, perpetuasq; paludes ad utranq; Rheni ripam, agros, ædificia, uicosq; habebant, proximi Vbijs, Eburonibus, & Sicambris, qui hodie Ghelrenses sunt, hi scilicet Sicambri, & ad Confluentem Mosæ, Rheniq; Oceanum etiam mare attingunt: nunc Iuliacensis diocesis est, Colonienſis diocesis, angustior satis, ut uideatur, ac subductior, quàm pridem Menapiorum finis essent.

Meledunum inter Celtas oppidum in insula fluminis Sequanæ positum Agendici oppido, Senonibusq; proximum, ac Lutetiæ, quæ hodie ciuitas Parisiensis est. Et Losedo ad ripas Sequanæ posito finitimum olim, ciuitas episcopalis erat, nunc etiam oppidum
est in

INDEX

est in Francorum regno nomen retinet.

Mosa flumen profluit ex monte Vosago, qui est in finibus Lingonum in Francorum regno non longe ab ortu Matrone, & Araris fluuioꝝ, & parte quadam circa Nouimagnum ducatus Gellrix oppidum longe ab Oceano serè octoginta millia passuum ex Rheno recepta, quæ appellatur Vallis. Insulamq; efficit Batavorum, qui hodie Holandini dicuntur Oceanum influunt, sicq; in Celtis oriens immergitur Belgis.

Mediomatrices populi inter Belgas, finitimi Treueris, Tullensibus, & Tribotis, hodie Argentinensibus. Hos Metenses esse constat ciuitas est episcopalis Prouinciæ Treuerensis.

Monâ insula est sic nominata in medio cursu inter Angliam & Hyberniam serè ab utraq; quindecim millia passuum distans, ad occidentem uergens, circa quæ loca etiam complures minores subiectæ insulæ esse existimantur, ubi multo breuiores sunt noctes, quam in continenti, sicut etiam quanto magis ad occidentem uergimus breuiores æstate noctis, et hyeme longiores manifeste uidemus.

Monam insulâ in Rheno fluuio Holandiæ, Phrysiæ ac Gellrix proximam, unde forte dicti sunt Monasterienses. Tacitus.

Morsacos Germaniæ populos Battauis, Canenestibus, Tungrisq; proximos, & ut coniectura est, Cisrhenanos. Tacitus.

Magun

Maguntiacus inter Belgas Germaniæ ciuitas metropolis, quæ nunc Maguntina dicitur citeriores Rheni ripas attingens, à Tacito relata, qui etiam molens à Druso ad remorandum Rhenum fluiuium factans refert, & à Paulino Pompeio Rhomanorum legionum in Germania duce sub Nerone imperatore per factam.

Mosellam fluiuiū qui circa fineis Lingonū in Celtis oriens, Metensem, ac Treuerensem urbeis præterfluit, & Confluentiā Germaniæ cisrhenanæ oppidum interfecat, illicq; Rhenū influit. Tacitus est author, referens Lucium Verum Nerone imperante Romanarū legionum in Germania legatum, Mosellam, atq; Ararim flumina facta inter utrumq; fossa parasse contere, ut copiæ per mare, dehinc Rhodano, & Arare subuectæ per eam fossam, mox flumine Mosella in Rhenum, & in Oceanum decurerent, sublatisq; itineris difficultatibus nauigabilia inter se occidentis, septentrionis littora fierent, cui operi Seliū Gracilem Belgicæ legatum inuidisse dicit detterendo. Verum, ne legiones alienæ prouinciæ asuesceret studia galliarum affectare, formidolosum id imperatori dictitans, quo plerumq; prohiberentur conatus honesti.

Marcodurum Vbiorā uicum procul à Rheni fluminis ripa, & ut coniectura est, transrhenanū. Tacitus,

Moesios trans Danubium flumen populos Pannonibus finitimos. Tacitus.

I N D E X

N

Nemetocerna in Belgio, ubi interdum hyemauit *Cæsar* in Belgas, dicta forte à *Nemetibus*, nunc *Spirensibus*.

Narbona Gallie ciuitas prouinciæ Romanorū finitima *Tolosatibus*, & non longe à *Sontiatibus* populis in *Aquitania*. ciuitas est metropolitana nomē retinens, in hac cū *C. Cæsar* dictator *Colonos* ex *Martia* legiōe milites deduxisset, *Martius Narbo* postea dictus.

Nemetes populi Germani inter Belgas numerantur, finitimi *Metensibus*, *Argentinesibus*, *Vormaciensibus*, & *Rbeno* flumini ferè omnes Germanica lingua utentes, ciuitas est episcopalis prouinciæ *Maguntine* *Alsatie* ascribitur, nunc *Spirensis* dicta est, & alia *Alsatia* maritima propè *Insulam* quandam *Phrysiæ*. *Halsatia* autem, in qua *Spira*, & *Argentina* ciuitates consistunt, ut quidam opinantur, nomen indidit regioni illi ducatus *Burgundiæ*, in qua *Alsetum* regio est sita. neq; id nomen ab *Alexio* olim oppido dictum putant, quasi *Ariouistus* Germanorum Rex, qui *Alsatie* præerat, id ei nomen imposuerit.

Nitiobriges populi inter Celtas proximi *Rhutenis* & *Gaballis*, ac *Narbonensibus*, Gallieq; prouinciæ Romanorū in *Bituricensi* prouincia, & *Francorū* regno sibi. *Mompolier* hodie à Gallis dictum.

Neruij populi inter Belgas maxime feri, *Atrebatibus*, *Ambianis*, *Aduaticis*, *Morinis*, *Vellocasibus*, *Vir*
romani

Romanduis; ac Treueris finitimi. A Bellouacis longe
 absumt, quos Sabis & Scalde flumina irrigat. Nullus
 ad eos mercatoribus aditus erat, nihil uini, reliquarū
 q̄ rerū ad luxuriā pertinentiū patiebantur inferri, ne
 eorū animi elanguescerent, uirtusq̄ remitteretur, ma
 gnæ uirtutis homines maius in discrimen, q̄ usquā in
 tota Gallia, Germania aut Britania fuerit, uniuersum
 Cæsaris exercitū deduxerūt, ita ut in Neruiorū præ
 lio rem in angusto uidisse, neq̄ ullum fuisse subsidium,
 quod submitti posset, & scuto à nouissimis uni militi
 detracto in primā aciem se processisse, quod solū in ex
 tremā spe salutis imperatori licet, Cæsar ipse testatur.
 nunc Tornacenses dicti, ciuitas est episcopalis in prou
 uincia Rhemensis, & limitibus Francorum regni sita.

Noricus ager trans Rhenum nō longe à Danubio,
 & Athesi Germaniæ fluminibus intra Tridentinam,
 ac Constantiensem, & Curientem diceceses. Satis pro
 ximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appella
 tur, in quem Boij oppugnata Norica, transferant. Inde
 Tacitus affirmat, quod Noricos, Rhetosq̄; Rhenus flu
 uius interfluit, quibus Rhetis Leponij suæ proximi.
 Norimberga nunc à Germanis.

Nouiodunum inter Belgas oppidū finitimū Sueffo
 nibus, & Viromanduis proximū Parisijs, nunc ciui
 tas episcopalis nomen retinens in prouincia Rhemen
 si, & Francorum regno sita.

Nouiodunum item Celtarum oppidum ultra Lige

INDEX

flu. in finibus Biturigum proximum Auarico Biturigū oppido, ac Genabi Carnutum oppido, & Velaunoduno, & Agendico Senonum oppidis in regno Francorum situm. Noron Galli.

Noviodunum item inter Celtas Heduoꝝ oppidiā ad ripas Ligeris flu. proximū Bibracte oppido Heduarum in eorū finibus, & Francorum regno situm.

Nanetes populi inter Celtas, Osissinis, Lexobijs, Ambiliatibus, Diablintribusq; proximi ex Maritimis ciuitatibus Oceanū attingentibus oppositi Angliæ. ciuitas est episcopalis in Prouincia Turonensi, ac Britania citeriore Britonate, & regno Francorū sita nomē retinēs, et comitatus titulū habēs, q; semper ducis Britaniæ primogenito ascribitur. Nantes hodie Britani.

Nantuātes populi Germaniæ circa Rhenū flu. per quorū fincis longo spatio, quasi ab eius ortu Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetijs, ac Sequanis. hos Constantienses nunc esse satis constat. ciuitas est episcopalis Maguntinæ Prouinciæ.

Novesium oppidum Germaniæ, nunc Nussia dictū, Colonienſis diœcesis Rheno flu. & Cliuensi ducatu proximum citeriores Rheni ripas attingens. Tacitus.

Nabaliæ flumen trans Rhenum, Ghelrensem, & Phryſium agrum alluens. Tacitus.

O

Ostodorus uicus Veragrorum hodie dicitur sancti Mauritiij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia

india inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas in ual-
le non magna adiecta planicie altissimis montibus un-
diq; continentur in duas partes Rhodano flu. diuisus
diocesis Sedunensis.

Osißini populi inter Celtas ex maritimis ciuitati-
bus Oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnel-
lis, Nanetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus,
Curiosolitis, Sessuujs, Aulercis, Rhedonibus, inter ci-
uitates Armoricas nominatur in Prouincia Turonen-
si, regnoq; Francorum siti, horum littora Britannico
sunt mari aduersa, ut refert Pomponius Mela.

Ocellum est citerioris prouinciæ extremum, à quo
per Alpes in interiorē Galliã, Ceutronesq; nunc Ta-
rentasios, ac Garocellos, Caturiges, Vocuntios, & Al-
lobroges transitus est, Auillana, & Seclusa uicis pro-
ximū, nunc, ut cõiectura est, Nouelensiu nūcupatur.
Seclusa autē, ut nõnullis placet, dicitur quasi citeriorē
Galliã ab ulteriori secludēs. diocesis est Tauricensis.
Tres enim legiones in Aquileia hyemātes poterat Cæ-
sar per Rheticas uel Lepontias Alpeis breuius ultra
monteis, & in agrum Heluetiorū cundo Tridentum
traducere, sed intendens in ulteriorē Galliã ad cõpri-
mendū Heluetiorū agmen iam in agro Heduorū con-
sistentium proficisci, ut opinio est, in agrum Cremonæ
paulò ante adificatæ, dehinc Placentiã, ac Taurinum
peruenit, qua proximum iter in ulteriorem Galliã
erat per Alpeis legiones traducturus.

I N D E X

Ordolucas populos in Anglia arduis montibus proximios, apud quos Hostorius dux Romanus Carata cū in Anglia imperantē prostrauit. Tacitus.

P

Pemani populi inter Belgas nomine, & numero Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cheruscisq; proximi. hos coniectura est fuisse inter populos dicecesis Leodiensis.

Parisijs populi inter Celtas, qui Senonensi prouincia, attribuuntur Senonibus, Bellouacis, & Agendico oppido proximi, ac Melloduno oppido finitimi Lutetiam habent oppidum, quam nunc Parisiensem episcopalem urbem inhabitant, positam in insula fluminis Sequanae, quod perpetua palus influebat in regno Francorum siti.

Pictones populi inter Aquitanos Sanctonibus, Tolosatibus, Engolismensibus, & Petragorijis proximi, eorū ciuitas est episcopalis in prouincia Burdegalensi, regnoq; Francorū sita nomen retinens, comitatus titulo insigniti. nō longe ab his Philippus Vallesius Gallorum Rex ab Edoardo Britanniae rege memorabili pugna uictus est Poictiers Gallorum lingua.

Prætiani populi in Aquitania proximi Bigeronibus, Vocatijs, Tarusatijs, & Hispaniae citeriori in regno Francorum siti.

Pleumosij populi inter Belgas sub imperio Neruiorum proximi Gordunis, Leuasijis, Grudijs, ac Centronibus

nibus in dicecesi Tornacensi siti, Flamingi uulgo.

Petragorij populi in Aquitania proximi Pictonis, ac Sanctonibus, eorum ciuitas est episcopalis nomen retinens in prouincia Burdegalensi, & Fancorum regno siti.

Prouincia Gallia Romanorū finitima erat Rhodano fluuio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, & Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac prouincia, seu metropoles Ebreduensis, Tolosana, & Narbonensis, pro parte includebātur, licet Viennam urbem Strabo Allobrogibus ascribat.

Pyrenæi montes altissimi, maximiq; diuidunt ulteriorem Hispaniam ab omni Gallia.

Primigenos in Anglia populos Antonæ, & Sabrinæ flu. propinquos, socios aliquando Romanorum Tacitus refert.

Pannonæ trans Danubium fluuium populos, quos Hungaros dicimus, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

R

Rauratij populi finitimi erant Helueticorum inter Celtas proximi Rheni flumini in Prouincia Bisuntina quos esse Basilienses coniectura est, quia per Helueticorum, & Sequanorū fines Rhenus profluit, & ipsis Sequanis ascribuntur. ciuitas est episcopalis, quam Rhenus ipse interfecat, Bernenses appellantur.

Rutheni populi prouinciales nō lōge ab Aruernis

I N D E X

Et Sanctonibus, Narbona, ac Tolosa extra Celtas, Belgas, Et Aquitanos. eorū ciuitas est episcopalis, nomen latine retinēs in Prouincia Bituricensi sita, hi comiti Armeniaci subiiciuntur, Et Rhodes dicti.

Rhemi inter Belgas proximi Celtis fratres, Et con sanguinei, proximiq; Sueffonibus, cum quibus eodem iure, Et hisdem legibus uiebantur, unum imperium, unumq; magistratum cum eis habentes, finitimi quoq; Viromanduis, Treueris, Metensibus, Catalaunensi, Et Laudunensi diocesibus, ac syluæ Arduennæ. ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Belgica, nomē retinens, in qua Francorū Rex ungitur Et consecratur, in regno Francorum sita.

Rhedones populi inter Celtas ex ciuitatibus Oceanum attingētibus, quæ Armoricæ appellatur, proximi Aulercis, Sessuijs, Curiosolitis, Osissinis, Vneilis, Venetis, Andegauis, Cenomannis. ciuitas est episcopalis in Prouincia Turonensi, Et Francorū regno sita, nomen retinet, in Britaniæ ducatu consistit.

Rhenus Germaniæ flu. nō longe à Danubij, et Rhodani flu. fontibus, Et serè in medio eorū oritur ex Lepontijs, qui à nonnullis Sarmatiæ dicti: Alpes incolūt, inter sineis diocesum Curientis, Et Tridentinæ non longe ab Italia, longoq; spatio per sineis Nantuantiū, qui hodie Constantienses esse creduntur, Heluetiorū, Et Sequanorū, ex quibus sunt Basilienses, Et comitatu Ferretensis Mediomatricū, hodie Metensium, qui

tunc usq; ad Rhenum extendebantur. Tribotum nunc Argentinesium, & Treuerorū citatus fertur, ac ubi Oceano proximus est, in plureis defluit parteis, multis, in gētibusq; insulis effectis, quarū tres serè à Phrysijs, ac reliquæ à Sicambrijs nunc Ghelrensibus, et Hollandinis, qui olim Batavi dicebantur, ac à quibusdam feris nationibus incolūtur. Sunt etiā qui hunc, & Danubium in Rhetia oriri tradant, & non longe à locis, ubi uina Oltrinasea nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos, hodie Burgundos, nisi à finibus Heluetiorum circa Basileam usq; in sineis Argentinesium. Basilea enim cōprehenditur inter Sequanos, & Suffraganea est Bisuntinæ Metropolis. inde est, quod reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem diocesis Prouinciæ Maguntinæ usq; in sineis Basiliensium circa ipsum flumen serè tota ad Heluetios pertinebat, qui ueteres Rom. in militaribus signis imitati capita Bouum, Aprorum, Ursorum, & similibus uexillis suis depingere consueuerunt.

Rhodanus fluius, Sedunos, Veragros, Allobroges, & Galliam Prouinciā Romanorum à Celtis distartiens, oritur non longe à Danubij, & Rheni fl. fontibus circa sineis diocesis Sedunensis, propè montem, cui nunc Briga nomen est, & ad Sedunum Germaniæ urbem decurrens uicum Veragrorum, qui hodie sanctus Mauritius dicitur, interfecat. lacuq; Lesmano, quem accolæ Lossanensem nomināt, admittit,

I N D E X

Et ad pontē Gebennæ urbis eundem lacum egressus in Lugdunum, Viennam, aliasq; urbes, Et insignia loca ad Volcas, nunc Auionionenses prolapsus, Ligusticū mare tribus hostijs influit. Rosne à Gallis hodie.

Rigodulum locum inter Belgas supra Mosellā fluiuium non longe à finibus Treuerorū editum, ubi Petilius Cerealis Ro. copias Treuerorū, Et Germanorum magis casu, quàm prudentia fudit proximum Metensium finibus montibus, Et Mosella fluuiio.

S

Sanctones inter Aquitanos populi finitimi Tolosatis, Et propinqui Petragoris Engolismensibus Pictauis, à Gallia prouincia Romanorū. ciuitas est episcopalis in prouincia Burdegalensi Francorum regno sita nomen retinens.

Sebusij, Sebusiani, sunt, quos nūc uocamus Vuissenburgenses. Nam Alcmanni more suo Sebusiū primore syllaba spoliantes, Et, V pro B, usurpantes iam habebant Vusium: cui burgum adiecerunt, Et factum est Vuissenburgum nunc sic appellatur, putaturq; castrū album significari. Itaq; Vuissenburgum est Sebusiū, ipsi ciues Et accolæ erunt Sebusij, Et Sebusiani quem admodum Marcellinus usurpat, Vide Ammianū lib. 16. de Iuliano Cæsare loquens. Sic non legendū est Sedusij. infra lib. 1. Commen. Cæsaris, sed Sebusij.

Sequana fluuius prorsus in Francorū regno Celtas postquam Matrona flu. sibi immistum est, à Belgis de=

finiēs

definiens, oritur propè fineis Heduenſis, ac Lingonenſis diœceſum, in ducatu Burgundia in Alſeti regione, nō longe à uico abbatia, & monaſterij ſancti Sequani ac Treceſem agrum, & Pariſienſiū urbem delapſus Rothomagum ciuitatē, & mare Oceanum inſluit nomen retinens adhuc.

Sequani populi inter Celtas, hodie Burgundia comitatum incolentes, quos à Gallia prouincia Romanorum Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluctijs, Heduis, Lingonibus, ac Rheno per fineis comitatus, nūc Feretēſis nihil uidetur, ut de his que in ducatu Burgundia ſunt: tunc poſidentes, quod illa omnia ſpeciali nomine Heduis, & Lingonibus aſcriberentur, nec illi dicerentur Sequani, ſed hi ſolū, qui à Rhodano propè Bellicenſis urbis diœceſim, uſq; ad Biſuntinam ciuitatem maximam Sequanorum, & abinde uſq; in fineis comitatus Ferretenſis, ac diœceſis Agentinae, Rhenūq; fluuium protendebatur, inter quos finuios Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Biſuntinam, quæ quaſi in medio eſt, quinq; dierum iter expedito patet finibus hiſdem. Ultra quoq; Ararim fluuium nō longe poſt eius ortum Sequanorum fines, quos ipſa Biſuntina diœceſis complectitur, protendi uidebantur.

Sucuorum gens tranſrhenum Bauaris, & Franco nibus finitima, plus quàm centum pagos habens maxima, & bellicoſiſſima Germanorum omnium, laudem putantes eſſe maximam, quam latiſſime à ſuis finibus

uacare agros, & uastatis circum se finibus, solitudines habere. Itaque una ex parte ab eis circiter millia passuum sexcenta agri uacare dicebantur, opprobriū uirtutis existimantes expulsos agris finitimos cedere, neq; quenquā propē audere consistere, inter hanc gentem sunt Vlma oppidum, ciuitatesq; , & loca insignia multa. Bauariæ uetus est principatus, & Austria ducibus, ac Marchiūibus Badensibusq; , comitibus de Vuirtenberg, alijq; principibus ecclesiasticis, & secularibus subiecta, qui, ut olim referente Cesare principes regionum, atq; pagorū sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiasq; minuunt.

Sedusij, uel Seduni populi Germani, si pro Seduni urbem incolentibus capiantur, ut coniectura est, Heluetijs, & pro parte Celtis annumerantur, uel saltem eis sunt finitimi, ipsosq; Rhodanus flu. irrigat, finitimi etiam sunt Veragris inter monteis, quibus nunc Brigantia, & sancti Bernardi nomen est non longe ab Antuatiabus, & Allobrogibus Germanica lingua ex magna parte utentes. Ciuitas est episcopalis Tarentasia latine nomen retinens, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longe ab eis uersus Curientem, & Tridentinam dioeceses Rhenus exoritur.

Suesij populi Germanie, quos cōiecturare licet fuisse Constantiensi, Basiliensi, ac Seduncensi agro finitimos, et inter Celtas, Heluetiosq; annumerari, siue forte Suitenses esse, qui cum Turicensibus quondā Heluetijs no

tijs nostra memoria bella gessere, uel Sueſij, id est Sueui. nam cum ſingulis annis domo Sueuorū media pars excederet, forte diuerſas ſibi ad habitandum regiones delegerūt. Ex quibus forſan ſunt illi maritimi, qui Dacia, & Noruegia ſunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetosq; habitant, idem ferē nomen Sueuorū habentes à Sueuo monte, qui ab ortu ſolis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum uſq; Promontoriū magno aditu protenditur, forte dicti.

Senones inter Celtas, finitimi Belgis Pariſijs, ac Carnutibus fuerant antiquitus ante Cæſarem in fide Heduorū. ciuitas eſt Metropolis, cuius omnes Suſſraganei ſunt in Celtica in regno Francorū ſita, retinens nomē, quā in Burgundia ſitam uulguſ uocitat. forſan enim id inoleuit à primis Burgundiorū regibus, quos Senonis, Lugduni, ac Viennæ poſt natū Chriſtum per multa ſecula regnaſſe in Celtica pleriq; tradunt.

Sueſſiones populi inter Belgas, fratres, & conſanguinei Rhemorū, eiſq; attributi, quibus. ac Bellouacis & oppidis Nouioduno, quod hodie eſt ciuitas, Braſſuſpantioq; erant finitimi, agros ſtraciffimos, & latiffimos ſineis habebant, apud quos Rex fuerat totius Galliæ potentiſſimus, qui etiam Britaniæ regnum obtinuerat. XII. oppida in Sueſſionibus habens. tempore autem Cæſaris regnabat Galba, multiq; Gallorum reges uſq; poſt magni Caroli tempora diu in Belgica regnaſſe, & coronā apud Sueſſiones accipiſſe leguntur.

Ciuitas

INDEX

Ciuitas est episcopalis nomen retinens in prouincia Rhemensi prima suffraganea, et regno Francorū sita.

Segni inter Belgas populi gente, & numero Germanorū Condruſis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones, & Treucros comitatui Namurcēſi Arduennæ ſyluæ, & ducatu Lutzēburgenſi, Moſæq; flu. proximi nomen retinent. eorū oppidum diœceſis Leodiensis illius episcopo ſubiicitur.

Scalde flumen inter Belgas Moſam influens in extrema parte Arduennæ ſyluæ. nec lōge ab Aduaticis, Neruios, & Tornacensem urbem interſecat nomen retinens.

Sabis inter Belgas flumen Neruios irrigat, & Moſam fluuiū penes Condruſios Namurcio oppido Leodiensis influit. hodie Sambram uulguſ nominat.

Seſſuuij populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Curioſolitis, Rhedombus, Oſiſſinis, Vnellis, & Venetis. hos quidē putant eſſe Exiſſinos. quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ Turonenſis in regno Francorum ſiti.

Sontiates populi inter Aquitanos finitimi Vocatijs & Taruſatijs populis Aquitanis, & Tolofæ, ac Narbonæ ciuitatibus Gallie prouinciæ Romanorū, & Hiſpaniæ citeriori habentes oppidum natura loci, ac manu munitum in regno Francorum ſiti.

Sibuzates populi in Aquitania proximi Garūnis,

Hau=

Hausis, Haseis, Vocatijs, Tarusatijs, Coccofatibus, & Hispaniæ citeriori Francorum regno siti.

Sicambri populi Germaniæ olim ex toto transrhœnani proximi Vbijs trans Rhenum tunc sitis, sylvas, solitudines habebant, ad quos ex Menapiorũ, ac Eburonum finibus Rheni transitum, maxime ubi ipse, & Mosa confluunt, breuis est aditus. Eburones enim Rheni citerioris ripas, Sicambri autem superiores incolebant, nunc oppida, uicos, & agros: Sicambri, quos Ghelrenses appellamus etiam inter Mosam & Rhenũ possident, quorum pars est diocesis Leodiensis.

Samarobrinæ locus inter Belgas, ubi Cæsar Gallorum concilium indixit, & aliquando hyemauit, ac impedimenta exercitus, obsidens ciuitatum, literasq; publicas, ac frumentũ reliquit, hanc Cameracensem esse urbem quibusdam placet. Sabis enim fluiuis eam intrasluit, & his gallica lingua satis alludit uocabulum, estq; serè locus ipse in medio Belgarum situ fertilis, ac solo opportunò constitutus. ciuitas est episcopalis, & imperialis prouinciæ Rhemensis, forsã ab Eburonicibus populis ciuitatum Oceanum attingentium, quæ inter Celtas erant orti, uel à Segnis Belgarum populis. In hoc oppido quinto abhinc anno sædus inter omnes Christianos principes ad internitionem Veneti nominis ictum est, authore pontifice Iulio. II. quod Cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen qui sancti Quintini oppidum malint.

I N D E X

Sengoriaci populi in Anglia mari proximi, et Cas-
sij, Bibrogibus, Trinobantibus, Ceuimagnis, & An-
taliibus, nunc forte Eboricenses dicti, cui satis alludis
nocabulum. ciuitas est Metropolis.

Siluros populos Angliæ. Tacitus refert.

Sinici populi propè Coloniam urbem olim Agrip-
pinam dictam. & Rheni fluminis ripis citerioribus ad-
iacentes à Tacito proditi.

Sarmatas Germaniæ populos, qui contra Sue-
nos Vannio Sueuorum Regi ab eis expulso opem tu-
lere. Tacitus.

Sabrinam in Anglia flu. Tacitus.

T

Tulligni populi erant finitimi Heluetijs inter Cel-
tas non longe ab Allobrogibus, & ut quidã oppinan-
tur, etiam fuerunt incole Turegi oppidi, nunc inter
Heluetios siti, quod forsàn tunc ex illorum pagorum
numero non erat, in Constantiensi dicecesi habitan-
tes, sed ab Allobrogibus sitis remoti. Quidam autem
interpretantur Turegum, quasi Duregum, id est duo-
rum regum, & Tullingos credunt nunc Lotoringos
esse dictos nomine composito, ex Lotario eorum rege
Carlomani stirpe.

Tolosates populi Galliæ Prouinciæ finitimi Narbo-
nensibus, & Santonibus nec longe à Sontiatibus po-
pulis in Aquitania nomen retinent. ciuitas est Metro-
polis Francorum regi subdita.

Tigurinus pagus, et populi eius quartã partẽ Hel-
netiæ continebãt, ac inter Celtas erãt, inde forte conie-
ctura est eos esse, qui nunc Turegũ cum agro adiacet
apud Sulenses, Basilienses, Constantienses incolunt.

Theutoni populi ultra Rhenum fluvium fuerunt, ex
quibus & Cimbris Aduatici fuerẽ prognati, apud quo-
rum loca, cum id flumen in Gallia uenientes transi-
serunt, impedimenta cum unius serẽ legionis presidio re-
lituerunt. usus autem Theutonus credit, qui Franco-
niam, & Bauariam Germaniæ regiones, eisq; finiti-
mas terras inhabitant. Vulgus uero omneis circa, &
trans Danubium populos appellat Theutones. hi forte
eorum finibus quondam pulsẽ à Sueuis, qui quã la-
tissime agros desertos possidere gloriabãtur, sese Cym-
bris sociarunt, cũ quibus à Romanis duce Mario cæsi
sunt, quos Pomponius Mela, Albi flu, Cymbrisq; Her-
mombus, & Sarmatis propinquos tradit. Theutones
tamen eos esse, qui trans Danubium ad dextram eius
inhabitãnt. plures scripsere inter A!peis scilicet Italiæ
imminenteis, & Danubij alpheum incolenteis. dicti
autem forte sunt à Tuiscone eorum rege Manni filio,
ut sentit Tacitus lib. de situ Germaniæ. Italica, ac Gal-
lica lingua alludunt.

Treueri populi inter Belgas in consinibus Germa-
niæ finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis,
Mediomatricibus, id est, Metensibus, & Rhenu flu.
usq; in pontem, quo Cæsar traiecit exercitũ, quæ pars
nunc

I N D E X

Nunc est Colonienſis diaceſis. ſerè autem omnes Treueri Germanica lingua utuntur, & niſi exercitu cogiti imperata non faciebant. Nam ciuitas propter Germaniæ uicinitatem, quotidianis exercita bellis, cultu, & uirtute non multũ à Germanis differebat. horum inter Gallos uirtutis opinio erat ſingularis, & plurimum equitatu, peditatuq; ualere exiſtimabantur, nomen retinèt. ſitus ciuitatis eſt natura munitus, & metropolis huius ciuitatis præſul unus ex electoribus imperatoris eſt, qui proximis his annis legatus à Maximiliano Cæſare ad Venetos ueniens unã cum Cardinali Lutzenburgenſi, re infecta abiit.

Tribotes populi Germaniæ in ſinibus Celtarũ, & Belgarũ finitimi Tullenſibus, Baſilienſibus, Spirenſibus, Lingombus, & Rheno ſerè omnes germanica lingua utentes. ciuitas eſt episcopalis provinciæ Maguntinæ. nunc Argentinenſes latine dicti, quibus uulgaris ſermo cum ueteri ſatis alludit uocabulũ. hi ſunt in regione Alſatia olim, ut quibuſdam placet, Heluetia.

Turones populi inter Celtas Carnutibus, & Andegauenſibus finitimi proximi Oceano. Ciuitas eſt metropolitana, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtica, & ex maiore parte in Britaniæ citerioris ducatu nomen retinens in regno Francorũ ſita, quã & Andagaueſem urbem diuus Lodouicus Francorũ Rex Britaniæ ducatu detraxit, cuius tamẽ provinciæ omnes aliæ Britaniæ etiam Britonantis ciuitates remanſerunt.

Tarusatij populi Aquitaniae proximi Vocatijs, Sontiatibus, Terbellis, Garumnis, Cocosatibus, & Hispaniae citeriori. hos cōiectura est fuisse populos Turse. quae ciuitas est episcopalis in Prouincia Auscitana & Francorum regno sita.

Terbelli populi in Aquitania proximi Bigerronibus, Sontiatibus, Vocatijs, Tarusatijs, Hispania citeriori in regno Francorum siti.

Tenchtheri Germania populi, Transrhenani, qui cum Vsipectibus, & magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, & triennio uagantes Rhenum flu. transferūt, nō longe ab hostio, quo Rhenus ipse mare influit Menapiorū agros utramq; flu. ripam incolentium occuparūt, quo satis constat Menapiorū sineis, quos pleriq; opinantur Iuliacenses fuisse, multo quàm nunc maiores extitisse. haec gens posthac Rheno discreta sollicitauit Vbios, nunc Agrippenses, ut à Romanis deficerent initio imperij Vespasiani. Tacitus.

Tamesis flu. in Anglia sineis interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidēs à mari circiter passuum mille octoginta, id uno omnino loco pedibus, atq; egre transiri potest, & in Mediterraneis illius locis insulariē, nauigabilisq; Oceanū influit. Tamisam uulgus.

Trinobantes populi in Anglia, propē firmissimam earum regionum ciuitatem incolentes mari proximi, & Ceuimagnis, Sengoriacis, Ancalitibus, Bibrogis, Cassijs Angliae populis.

INDEX

Tectosages populi olim Galli fertilissima Germania loca circa Herciniam sylvam occupaverunt, atque ibi confederunt summam iusticiam, & bellicam glorie opinionem habentes in ea inopia, egestate & patientia, qua Germani permanentes eodem victu, & cultu corporis utentes, his forte Francones Germaniae populi eisdem locis proximi successerunt, a quibus Franconibus postea cis Rhenum transseuntibus, & Galliam occupantibus, uelut priscum, proximumque solum repetentes, citraque Parisios populos sedem eligentibus Francia dicta est, ut plerisque placet, ex his Tectosagibus erant hi quos Mallius Romanorum dux in Gallograecia stravit, & uicit, triumphumque retulit.

Tauciaci populi Germania proximi Vemetum, & Heluetiorum finibus, a quibus sylva Hercinia oritur, & forte erant Rauraci, qui proximi Heluetijs circa Basiliensium finibus habitabant, hi tamen Herciniae sylvae non erant proximi, sed Baceni sylvae, quae nigra dicitur, interfluente tamen Rheno.

Tungros Belgarum populos Tacitus facit. hi cis Rhenum, & Mosam inter Eburones numerantur, oppidum est nomen retinens. olim ciuitas episcopalis. huius sedes posthac fuit ad Leodiensem urbem translatus usque ad cuius oppidum moenia, ut plerique uolunt, Oceanus protendebatur, cuius rei quaedam illic uetustatis adhuc monumenta uidentur, Inde Caesar scribit Eburones fuisse mari proximos,

Tasari

Tasandrum oppidum in Leodiensi dicecesi, cui diu-
no Trudo nomen fecere.

Tarbiacos in finibus Agrippensiu populos. Tacit.

Tubantes Germaniæ populos, qui Phrysiæ partē
mari Oceano, Rhe. flu. ac lacubus proximam saltibus
& paludibus abundantem incoluerunt, quam antea
Mani populi habitarunt. Tacitus.

Tygenos populos Angliæ, quorū Rex Prasutagus,
Neronem Imperatorem heredem instituit. Tacitus.

V

Vxellodunū oppidum in finibus Cadurcorū inter
Celtas non longe à Gallia prouincia Romanorū mōte
egregie loci natura munito situm, cuius partes omnes
præruptissimis saxis difficili ascensu, & flumine infi-
mam uallem diuidente totum penē montem cingente
præmunitæ erant: sub cuius etiam muro magnus fons
aque prærumpebat, ab ea parte, qua fere pedum tre-
centum interuallo fluminis circuitus uacabat.

Vatuca inter Belgas castellū, quasi in medijs Ebu-
ronum finibus, nō longe à colle uno sylvis, & tumulo
ac magna cōualle, ubi Titurius, et Aurūculeius Roma-
ni hyemantes cū legione una, & quinq; cohortibus à
duobus Eburonū regibus dolis intercepti sunt. Id ca-
stellū proximū fuisse Liburgensi, nec longe ab Aquis-
grani urbe uerisimile est, forsā eo loco, ubi est nunc
castellū, cui Valcatus mons nomen est. Vatuca tamen
castello, ut Cæsar ipse describit, suberat Rhenus flu.

INDEX

propterea nonnulli credunt Vatuca[m] castellum fuisse, ubi nunc est Iuliacum oppidum, quod ducatus est titulus inter Aquisgranum, & Colonia[m] Germaniae urbis Cisterhensinas, quod à Iulio Caesare denominari potest, ubi adhuc plura insignia uetustatis monumenta apparent.

Vocatur populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum, Ceutronibus, id est, Tarentasijs finitimi, & Allobrogibus ultra Alpes Graias, quibus hodie mons Cinerum, siue Cinesius nomen est. hos Isara fluius alluit Vasatum Galli.

Urbigenus pagus Heluetiorum inter Celtas.

Vesuntio oppidum maximè Sequanorum natura loci munitum inter Celtas, nunc comitatu Burgundiae circumseptum. ciuitas est imperialis, ac Metropolitana nomen retinens, mutata litera. u. in. b. ut Romanis, & Vasconibus pronuntiandi mos est. situm habet, qualè Caesar in commentarijs descripsit, praeterquam nunc eam idem fluius ex magna parte interfecat. in illa sunt loca uetusta, qualia Romae, quae Pantheon campus Martius, campusque Mineruae, uulgo semper latine dicta sunt, multaque alia prisca uetustatis monumenta consistunt.

Vangiones populi Germani inter Belgas numerantur, finitimi Tulluensibus, Metensibus, Spirënsibus, Maguntinis, ac Rheno fluiuo omnes serè Germanica lingua utentes. ciuitas est episcopalis Prouinciae Maguntinae, nunc Vormacienses dicti, Alsatiæque; olim Heluetia, tunc Gallici, nunc autem Germanici iuris ascripti,

quo

quo magis ipsi & Spirenses, ac Argentinenses, qui & Maguntini, tanq̄ omnes altæ Alamanie attributi, & ad ripas Rheni citeriores siti uidentur, inter Celtas forsân collocandi, n̄ si quis recta à Matrone fluminis ortu ad Rhenum fluium Celtas his finibus Belgis dispartiat, quibus Belgis pari ratione Viredunū. quæ ciuitas est episcopalis Prouinciæ Treuerensis in ducatu Barrensi consistens ascribitur.

Volgæ populi prouinciales non longe ab Artomiceis, qui nunc Aurasicenses sunt, Tolosatibus, Narbonensibus, Massiliensibus, Gaballis, Cadurcis, Heluijs, ac Ruthenis extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. hos Rhodanus fluius alluit, posthac Ligusticū mare inluit. Anennici pridem à nonnullis, nunc Auinionenses dicti. ciuitas est episcopalis prouinciæ Arletanensis olim, nunc uero Viennensis, maiorū nostrorū memoria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita. Hic Romani pontifices sedem magno totius Italie incommodo, maiore urbis Romæ tenuere septuaginta & amplius annos, donec felicissimo euentu Italie restituti pontifices, ad hanc diem mansere.

Vienna ciuitas Metropolis in Gallia prouincia Romanorum, nunc Delphinatu extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam flu. Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas sitam, proxima Aruernorum finibus dispartiente Rhodano Heduarum finibus Cesaris tempore, ad quos Matisco oppidum, nunc ciuitas perti-

I N D E X

nebat, hodie Lugduno ciuitati finitima, beneq; sita.

Velocasses populi inter Belgas Morinis, Neruijsq; finitimi, proximi Ambianis, & Attrebatibus. hi hodie Castletenses dicti in comitatu Flandriæ, & Francorū regno, Morinensiq; diocesi siti instar pagi sunt. hanc Prouinciam repetit Rer Franciæ nunc à duce Burgundiæ.

Veromandui populi inter Belgas, Rhemis, Attrebatibus, Neruijsq; finitimi, nomen retinent, in Francorum regno siti, at ex magna parte in diocesi Laudunensi, ac Suefionēsi, & ex toto in Prouincia Rhemensis, instarq; prouinciæ habentes, inter quos sunt incolæ oppidi S. Quintini, quos Rex repetit. Vermandois à Gallis mutata aliquantulū nominatione dicti.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos intra Sedunos, Antuates, & in Allobrogas, montesq; sancti Bernardi, & Brigā, quos Veragros Rhodanus flu. interlabitur. caput gentis est uicus, ubi abbatia, cui S. Mauritius dicitur, diocesis Sedunensis, quicquid tamen agri trans Rhodanum possidebant Celtis ascribitur. per hos ad monteis illos, quos Cæsar summas Alpeis nominat ex Gallia in Italia uenientibus aditus est.

Veneti populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanū attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Osifinis, Curiosolitis, Sessuijs, Aurelcis, Rhedombus. hi, ut quibusdā placet, etiā Vanes dicti

Acti sunt in Prouincia Turonensi, & regno Francorum siti, ciuitas est episcopalis, cuius amplissima erat auctoritas omnis orae maritimae regionum earum in Britania Britonante. sunt praeterea alij quidam populi Aunionensibus proximi Venuxinum comitatum incolentes, patrimonio beati Petri subditi. hos partem Galliae Prouinciae Romanorum fuisse quibusdam placet.

Vnelli populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus proximi Andibus, Venetis, Osibinis, Lexobijs, Curiosolitjs, Sessuuijs, Aulercis, Rhedonibus inter ciuitates Armoricas numerati in Prouincia Turonensi, & Francorum regno siti.

Velauni populi inter Celtas proximi Heleuteris, Cadureis, Gaballis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant, ciuitas est episcopalis, in Prouincia Bituricensi, nomen retinens, a multis tamen sancti Flori ciuitas dicitur.

Vellaunodunum inter Celtas oppidum Senonum propinquum Agendico Senonum oppido, ac Genabi oppido Carnutum, quod Genabis oppidum pons Ligeris fluminis continebat, nec longe ab Auarico, & Nouioduno oppidis Biturigum in Francorum regno situm.

Vocatijs inter Aquitanos proximi Tarusatijs, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Garitibus, Cocosatibus, & Hispaniae citeriori, in regno Francorum siti, ab his forte Vascones dicti, hos coniectura est fuisse Vesaticos. ciuitas est episcopalis in

I N D E X

Provincia Ausitana Francorum regno sita, quos Valsatenses dicimus.

Vsipetes Germanie populi Transrhenani, qui cum Tenctheris, & magna multitudine hominum à Sucuis diu agitati, & triennio uagantes Rhenum flumi-
 nē transierunt non longe ab hostio, ubi mare influit, & Menapiorum agros utramq; fluminis ripam incolentes occuparunt. ex hoc constat Menapiorum fincis, quos pleriq; opinantur Iuliacenses fuisse multo latiores, maioresq; extitisse, & agros ducatus Montensis Rheni ripis ulterioribus adiacentes, ac etiam Cliuensis possedisse.

Vbij Germani populi olim Transrhenani, quorum fuit ciuitas ampla, & florens, ut est captus Germanorum, qui paulò sunt eiusdem generis, & ceteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multumq; ad hos mercatores uentitāt, & quod ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti, hos Sucui diu & sepe bellis experti finibus expellere admixi sunt, & sibi uectigales fecerunt. multoq; humiliores, & infirmiores reddiderūt, in quorū fincis Cæsar primo trans Rhenum exercitu per pontem in Menapijs factum ducto, uastatis agris Sicambrorū se recepit, iterum autē paululū supra eum locum, quo antea exercitum traduxerat pontem in finibus Treuerorū fecit, legionesq; traduxit, cuius pontis ultima pars transrhenana ripas Vbiorum continebat. hos esse Agrippenses, nunc Co-

lonien

lonienses à Claudio Casare Agrippina viro, acceptos plerisq; placet, qui ut uerisimile est, à Sueuis compulsi, cetera Rhenum hortante Agrippina, urbem concedere, & habitare coeperunt: quæ ciuitas paulo post cum Romanorum socia esset, ac recens condita fâta i igne, ut Tacitus scribit, consumpta est, & serè eodem tempore simili casu Lugdunum incensum, & dirutū esse constat, ut in epist. refert Seneca. Casaris igitur tempore coniectura est loca, ubi Marchiæ comitatus à diœce Cliuensi nūc possessus Vestfala oppida sunt, parsq; ducatus Montensis incoluisse præsumuntur, quorum adhuc magna pars ad Coloniensem ecclesiam pertinet. hos Tacitus Transrhenanos etiam suo tempore fuisse scribit, quod forte ad utranq; Rheni ripam, uicos, agros, possessionesq; haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni utranq; ripam, sic & Phrysi, & Ghelrenses, nunc ad ipsius Rheni ambas ripas, uicos, agros, possessionesq; haberent, & adhuc possident. quin & aliquando usq; ad Rhenum fluium protensos Saxones fuisse quibusdam placet, quod facile est, cū quis origine Saxo illic forte aliquid possederit, ut sepe principibus alienigenis hoc diuerso iure contingit.

Vofecus mons in finibus Lingonum à quo Mosæ fluius profluit, non longe a fonte Matronæ fluij in Francorum regno situs.

Vocetus, uel Vocetius mons in Heluetijs. Tacitus.

INDEX

Vatasticam insulam in flumine Rheno finitimam Batavis, & Phrysijs, quæ est diocesis Traiectensis. Tacitus. Batavos autem, quos Holandinos dicimus, longe alios esse certum est, ab illis Holandinis, qui propè balteum mare, ac Daciam habitant, sicut & alia est circa id mare, & Daciam Zelandia.

Vuallis est pars flu. Rheni quàm Mosa flu. recipit ante, quã in Batavos, & mare Oceanum fluat, & est diocesis Traiectensis orapè Nouomagium oppidũ & Traiectensem urbem episcopalem nomen retinens.

Vindonisse locum propè Maguntiam urbem cisrhenanam. Tacitus.

Vascones in Aquitania populos. Tacitus.

Vetera castra Hybernorum Romanorum locum citra, & propè Rhenum fluuium, amplum habentẽ uallum, cuius pars in collem leniter exurgens pars æquo aditur. Vbi oppidum, & obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu uolutus annis, & latitudo camporũ inter ciuitates Traiectensem, & Coloniensem, quibus Hybernis obsideri, premiq; Germanias Cæsar Augustus crediderat. Tacitus, nunc in Cliuensi ducatu sitiũ.

Vadam inter Coloniensem & Traiectensem urbis locum ultra Nouesium Rheno flumini, & cis eũ adiacentem in ducatu Cliuensi situm.

INDEX

ATque hæc de Gallorum, Gallisq; qui aut proximi, aut finitimi sunt populi ita perstrinximus, ut quamuis uetustatem illustrare pro uirili consilium fuerit, multa tamen inserta quoq; sint, quæ temporâ hæc recentiora, mores, & uiros, ac res præclare gestas ab his explicent: nec tamē singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrissima quæq; libauimus. Nam si aliarum quoq; gentium, quæ toto orbē nunc degunt, nominum mutationes, fortuna uarietates, mores, locorū diuersas appellationes, aut fluminū, uires, res gestas ad hanc normam dirigere uoluissē, id sanē & operosum nimis, ac immensi penē operis fuisset, et cōsiliū obliui nostri uideremur, quippe qui ab initio Cæsare tantū aut Tacitum & Gallos, ac finitimas his gentis hoc nostro indice complecti uoluimus, reliquū operis, & in aliud tempus & in alias cōmentationes reiecerimus. illud admonuisse diligentem lectore uolo, multa illum ex uaria historiarum lectione collecturū, quæ Europam, & Asiam, ac Africā saltē oram littorālē notiora nobis factura sint. nam, ut ulterius penetres, legis hæc Mahometana diuersitas à Christiana pietate, prohibet. Sed ipsa orbis parens gentium omnium Regina Italia tantas mutationes sensit, ut uix nomen ullum retineat, quod olim habuit. quæ enim nescit eam Italiæ partem, quam Samnites Appuli Græci Campani illi tenuere, totam nunc in regni Neapolitani nomē abiisse, quod olim Latiā,

I N D E X

nunc Campaniam, aut terram Romanam, quæ Gallia
 Cisalpina in Lombardiam, quæ Venetia in Marchiam
 Tarusinam, quæ Flaminia olim nunc in Romandiolam
 esse mutatam. iam quæ prisca illis temporibus clarissi-
 ma oppida fuerant, aut penitus cōcidere, aut in uicos
 abire, successereq; omnino cum aliæ gentes, tum aliæ,
 quoq; nominationes diuersissimæ. Lyrim enim à uete-
 ribus amnem dictum iam septingentos abhinc annos
 à Gariliano castello, quod Saraceni munitissimū pro-
 pugnaculum sibi construxerant, Garilianum appella-
 mus. Ticinum olim, nunc Papiam, à Papiro quodam
 Gallorum duce, Fregella ipsæ in Campania in pontem
 curuum mutatæ. Egnatia Apulia Iuuenatium à nobis
 dictum, Anienum ipsum patrem Tiberonū accole uo-
 cant. Sipūs illa sepiarum captura celebris, & inde
 nomen adeptæ, nunc Manfredonia uulgo à Manfredo
 secundi Federici Imperatoris filio dicitur. Verum lon-
 gius, quam par forsā erat euagati sumus. Cæ-
 tera sibi lectoris diligentia pariat, aut
 in altiori otio à nobis
 expectet.

THOMAS VVOLFIVS
LECTORI.

I VSQVAM alibi, maxime nunc in hac editione aduigilauimus, ne quid iure eruditus lector desyderare queat. Cum enim nouissimã hanc Eloquentissimi authoris editionem fore nobis persuaderemus, dedimus operam, ut quam emendatissime in manus hominũ ueniret. Præsertim cum quædã essent, quæ in priore illa nostra possent requiri, quæ etiã causa fuit, cur denuo sub incudem reuocaremus. Quamobrẽ optime lector, si digna ducis quædam nostri seculi scripta, in quæ operam tu nonnullam ponas, quid in eo facies authore, quo, uel ipso Cicerone teste, nihil prodijt unquam absolutius? Sed ipsum audi Ciceronem sic in Bruto dissentientem? Commentarios scripsit, cum de Cæsare orationẽ instituisset, ualde quidem probandos, nudĩ sunt, recti, & uenusti, omni ornatu orationis tanquã ueste detracta. Sed dum uoluit alios habere parata unde sumerent, qui uellent scribere historiam, ineptis gratiam fortasse fecit, qui illa uolunt calamistris inurere. Sanos quidem homines à scribendo deterruit. Cui quidẽ sententiæ non abludit id, quod Hircius dicit. Is est, cuius feruntur uulgo libri de bello Alexandrino, falso Cæsari ascripti. Adeo probantur, inquiens, omniũ iudicio, ut præcepta, non præbita facultas scriptoribus uideatur.

tur. Cum enim hoc scripti genus, historias dico, alijs
mendaciorū suspitione plurimum laboret, quippe ab
eiusmodi excultum, quibus cum acie, totaq; ratione mi-
litari nihil commune unquam fuit. Solus hic ferè, absit
inuidia uerbo, & res dignas stilo gessit, & ut gesta
sunt in literas contulit. Vt hac etiā laude certare aui-
t cum ipso Sallustio, quem tamen non iniuria Diuus Au-
gustinus ueritatis historicum, tanquam proprio elogio
& perpetuo cohonestat. Hoc affirmo tibi, dictionem
ipsam atq; phrasim adeo esse extra omniū Latinorum
aleam, ut cum patauinitatē nonnulli Tito Liuiio obie-
cerint, atq; aliud alijs, solum Cæsarem illum Iulium fu-
isse, in quo ne impudentissimo quidem Momo ad re-
prehendendum quicquam sit reliqui factum. Adeo, ut
hoc stili genere enituisse, sic Romane dictionis sum-
mam, eamq; elegantissimam tenuisse. Caterum mere-
tur & illa diligens Galliarū descriptio, tractusq; Hel-
uetici, addo etiam Germanici, ut si uel desint aliæ do-
ctes quibus commendari nobis poterat, sit hæc per se
abunde futura satis, ut & legatur, et ediscatur. Quā-
uis ea in re neq; satisfecimus ipsi nobis, & uellemus
scriptum aliquod exemplar alicunde contigisse. Quod
quum negabatur, & sciremus quam non liceret qui-
buslibet uel eruditis quicquam temere mutare, tantū
maxime auctoris, satius duximus qualiacunq; illa eru-
dito lectori exhibere, ita ut deprehendimus in Aldina
codice, quàm existimationis nostræ fideiq; periculū
adire.

adire. Tuum nunc erit humanissime lector, operam
istam quam insumimus in bonos autores adiutare, id
quod facies utriusq; commodo, si & illa coëmeris, &
diligentiæ nostræ gratus fueris. Ego quidem ueterem
meum obtinebo in edendis bonis authoribus
morem. Valebis. Basileæ Mense
Martio.

FINIS.

AB abcdefghijklmnopqrstu
xyz aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk ll mm
nn oo pp qq rr ss. Omnes sunt Quater=
niones.

A 1450330

on
af
t ii
ou
dul
t.
lum
ult
alu
ab
an
rtat
hya
ex ai
u mē
chis
Er
monē
q̄hy
lege
rei p̄
ocēthe
i p̄m̄
ent.
ū m̄ a
s̄o aq̄
n̄d̄ not
ad c̄m̄
na uō
et d̄m̄
un̄ff. fia

A 1430710

OCN 902597653

6585

